

MUZEUL DE ISTORIE IAȘI

CERCETĂRI ISTORICE

(SERIE NOUĂ)

XIV — XV

IAȘI
1983—1984

Colectivul de coordonare :

I. ARHIP, I. AGRIGOROAIEI, C. CLOȘCĂ, MARIA GEBĂ, ȘTEFAN S. GOROVEI,
N. GRIGORAȘ, MARIA HUMINIC-TECLEAN, CONSTANTIN ICONOMU, A. KAR-
REȚCHI. CLAUDIU PARADAISER, DOINA PETRACHE-LEMNY,
EUGENIA URSESCU.

CULEGERE DE LUCRĂRI ȘTIINȚIFICE

Editată de Muzeul de istorie — Iași
Piața „Ștefan cel Mare“ — Iași

S U M A R

MUZEOLOGIE

MARIA HUMINIC-TECLEAN, Prima organizare muzeistică a Palatului domnesc „Al. I. Cuza“ de la Ruginoasa—Iasi	7
CLAUDIU PARADAIS și MARIA PARADAIS, Considerații asupra sîpetului sculptat de la Putna	21
LUCIA IONESCU, Un monument de artă din secolul al XVIII-lea de la Golăești—Iasi	27
FLORIN BUIMESTRUC, Un valoros ansamblu de arhitectură din Iasi: „Poarta cu zid și casa cu absidă“	33
DOINA PETRACHE-LEMNY, Aspecte din istoria Teatrului național din Iasi reflectate în „oglină stagiunii 1946—1947“	41

RESTAURARE—CONSERVARE

CARMEN MARIAN, Tratatamentul de laborator al unor fragmente textile provenite din săpături arheologice	47
ION CRISTEA, Restaurarea unei tăvi de epocă de la Muzeul Unirii din Iasi	53
ADRIANA IONIUC, Metode de albire folosite în restaurarea hîrtiei	59

ARHEOLOGIE

A. LÁSZLÓ, Un grup hallstattian timpuriu în podișul Sucevei	65
CONSTANTIN ICONOMU, Descoperirile arheologice de la Brădicești—Iasi (I)	85
MARIN DINU, LIVIA MĂGIRESCU și D. BOGHIAN, Unele considerații cu privire la necropola tumulară, daco-getică descoperită la Cucuteni, județul Iasi	115
SILVIU SANIE, ȘEIVA SANIE, Semnificația unui mic complex arheologic din așezarea dacică (sec. I—II e.n.) de la Dumbrava (comuna Ciurea, jud. Iasi)	131
SERGIU HAIMOVICI, Studiul materialului osteologic descoperit în stațiunea dacică (sec. I—II e.n.) de la Dumbrava (comuna Ciurea, jud. Iasi)	137
ȘEIVA SANIE, Considerații asupra descoperirilor de monede romane republicane și imperiale pe teritoriul județului Iasi	145

ISTORIE

N. GRIGORAȘ, Dările în Moldova de la întemeierea statului și pînă la 1741 (III)	153
V. CRISTIAN, O schiță inedită a istoriografiei românești datorată lui Ioan Maiorescu (1843)	173
GII. PLATON, Ideea de republică în secolul al XIX-lea. Intre enunț teoretic și practică politică	183
GII. SIBECCHI, Librari și librării în Iasi de odinioară (secolul XIX)	191
NICOLAE CIUDIN, Despre unele semne monetare și rolul lor economic	207
RODICA RADU, Preocupări pentru dezvoltarea procesului de învățămînt la Universitatea ieșeană (1918—1921)	211

C. BOTEZ, Din istoricul pădurii românești (IV). Patrimoniul silvic. Limitele prelucrării și comercializării lemnului	217
ION AGRIGOROAIEI, Revista „Insemnări ieșene” în slujba apărării independentei naționale și integrității teritoriale (1938—1940)	251
CONSTANTIN CLOȘCA, Preocupări cultural-educative muncitorești în România (perioada interbelică)	261
VASILE GAVRIL, Forme și metode folosite de Comitetul Regional Moldova al Partidului Comunist Român, în munca de propagandă împotriva fascismului și dictaturii.	271
VALERIU FLORIN DOBRINESCU, SORIN PÂRVU, Aprecieri internaționale privind cobiligeranța României din anii 1944—1945.	279

DOCUMENTE

RODICA ANGHEL, RODICA RADU, Documente inedite referitoare la profesorul universitar Ilie Bărbulescu	289
---	-----

RECENZII

NICOLAE CIUDIN, Silviu Sanie, Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n.—III e.n.)	295
NICOLAE CIUDIN, Ion Ioniță, Din istoria și civilizația dacilor liberi	297
GH. I. FLORESCU, Aurel Duma, D. Aninoiu, V. Șandru, Constantin Turcu, Mari figuri ale diplomației românești — Nicolae Titulescu	300
A. KARETCHI, O sinteză a relațiilor româno-polone în decursul istoriei	302
AURELIA CIUDIN, Ovidiu Birlea, Eseu despre dansul popular românesc	306

NECROLOG

GH. SIBECHI, <u>Radu Vulpe</u>	309
Gh. SIBECHI, <u>Gheorghe Balica</u>	315

IASSY — 1983—1984

S O M M A I R E

MUSEOLOGIE

MARIA HUMINIC-TECLEAN, La première organisation du musée du palais d'Al. I. Cuza de Ruginoasa—Iasi	7
CLAUDIU PARADAIS et MARIA PARADAIS, Considérations concernant le coffre sculpté de Putna, attribué à l'époque d'Alexandre le Bon.	21
LUCIA IONESCU, Un monument d'art du XVIII-ème siècle de Go.ăești, département de Iassy	27
FLORIN BUIMESTRUC, Un importante complexe architectural de Iassy „La porte à muraille et la maison à abside“	33
DOINA PETRACHE-LEMNY, Aspects de l'histoire du Theatre national de Iassy reflétés dans „le miroir de la saison theatrale“ 1946—1947	41

RESTAURATION—CONSERVATION

CARMEN MARIAN, Le traitement de laboratoire des fragments textiles provenus des fouilles archéologiques	47
ION CRISTEA, La restauration d'un plateau d'époque appartenant au Musée de l'Union de Iassy	53
ADRIANA IONIUC, Les méthodes de blanchissage employés dans la restauration du papier.	59

ARCHEOLOGIE

A. LASZLO, Un group de l'époque du hallstatte incipient sur le plateau de Suceava	65
CONSTANTIN ICONOMU, Des découvertes archéologiques de Brădicești—Iasi (I)	85
MARIN DINU, LIVIA MĂGIRESCU et D. BOGHIAN, Quelques considérations sur la nécropole tumulaire daco-gétique, découvert à Cucuteni (dép. de Iassy)	115
SILVIU SANIE, ȘEIVA SANIE, La signification d'un petit complexe archéologique de l'établissement dace de Dumbrava (commune Ciurea, dép. de Iassy)	131
SERGIU HAIMOVICI, L'étude du matériel ostéologique découvert dans la station dace (I—II siècles notre ère) de Dumbrava (commune de Ciurea, départ. de Iassy)	137
ȘEIVA SANIE, Considérations sur les découvertes de monnaies romaines républicaines et impériales dans le département de Iassy	145

HISTOIRE

N. GRIGORAS, Les impôts en Moldavie de la fondation de l'Etat jusqu'en 1741 (III)	153
V. CRISTIAN, Une esquisse inédite sur l'historiographie roumaine due à Ioan Măiorescu (1843).	173

GH. PLATON, L'idée de république au XIX-ème siècle. Entre l'énoncé théorique et l'action politique	183
GH. SIBECHI, Des libraires et des librairies de Iassy d'autrefois (le XIX-ème siècle)	191
NICOLAE CIUDIN, Données sur quelques signes monétaires et leur rôle économique	207
RODICA RADU, Préoccupations pour le développement du processus d'enseignement à l'Université de Iassy (1918—1921)	211
C. BOTEZ, De l'histoire de la forêt roumaine (IV). Le patrimoine forestier. Les limites de l'usage du bois	217
ION AGRIGOROAIEI, La revue „Insemnări ieşene“ au service de la défense de l'indépendance nationale et de l'intégrité territoriale (1938—1940)	251
CONSTANTIN CLOŞCA, Des préoccupations culturelles-éducatives ouvrières en Roumanie (la période d'entre-les-deux-guerres)	261
VASILE GAVRIL, Formes et méthodes employées par le Comité régional de Moldavie du Parti Communiste Roumain dans l'activité de propagande contre le fascisme et la dictature	271
VALERIU FLORIN DOBRINESCU, SORIN PÂRVU, Les Grandes Puissances et les problèmes de la cobelligérance de la Roumanie pendant 1944—1945	279

DOCUMENTS

RODICA ANGHEL, RODICA RADU, Documents inédits regardant le professeur universitaire Ilie Bărbulescu	289
---	-----

COMPTE RENDUS

NICOLAE CIUDIN, Silviu Sanie, Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n.—III e.n.)	295
NICOLAE CIUDIN, Ion Ioniță, Din istoria și civilizația dacilor liberi	297
GH. I. FLORESCU, Aurel Duma, D. Aninoiu, V. Șandru, Constantin Turcu. Mari figuri ale diplomației românești — Nicolae Titulescu	300
A. KAREȚCHI, O sinteză a relațiilor româno-polone în decursul istoriei	302
AURELIA CIUDIN, Ovidiu Birlea, Eșeu despre dansul popular românesc	306

NÉCROLOGE

GH. SIBECHI, <u>Radu Vulpe</u>	309
GH. SIBECHI, <u>Gheorghe Balica</u>	315

PRIMA ORGANIZARE MUZEISTICĂ A PALATULUI DOMNESC „AL. I. CUZA“ DE LA RUGINOASA — IAȘI

MARIA HUMINIC-TECLEAN

Cine vizitează orașul Iași este profund emoționat de numărul mare de locuri și monumente istorice care vorbesc — prin simplitatea frumuseții lor arhitectonice împletită cu o durabilitate a construcțiilor — despre măreția spiritual-istorică a unor evenimente de o covârșitoare însemnătate pentru ființa poporului nostru, despre măreția moral-politică a unor personalități istorice care și-au desfășurat, pe aceste meleaguri, activitatea lor de înaltă simțire românească¹.

Marele istoric Nicolae Iorga aprecia că „Iașul este prin sine însuși un muzeu național... printre zidurile sale sălășluiesc comori de artă și de istorie națională pe care nici o altă urbe a României nu le posedă cu atita îmbelșugare”.

În cei 150 de ani de activitate muzeistică de stat în România, meritorii sînt toate strădaniile înaintașilor noștri de a edifica cinstirea trecutului glorios al istoriei poporului român prin organizarea acestor sanctuare, de tezaurizare a mărturiilor civilizației materiale și spirituale, care se numesc *muzee*, simbolizînd respectul prezentului pentru trecut și încrederea în viitor.

În ceea ce privește muzeele cu profil istoric, orașul Iași are o bogată zestre cu care se poate mîndri: *Muzeul de istorie* (amenajat în Palatul Culturii, maiestuoasă clădire în stil neogotic construită între anii 1906—1925), *Muzeul Unirii* (amenajat în palatul-reședință domnească a lui Al. I. Cuza, construit între anii 1800—1806), *Muzeul „Mihail Kogălniceanu“* (organizat în casa marelui patriot, construită în 1836), *Casa „Ilie Pintilie“* (expoziție documentar-memorială despre activitatea comunistului Ilie Pintilie, militant de seamă al mișcării muncitorești din România din perioada interbelică), precum și recenta amenajare muzeistică „*Alexandru Ioan Cuza*” în palatul domnesc al acestuia din comuna Ruginosa, jud. Iași.

Ilustra personalitate a lui Al. I. Cuza întipărită în memoria noastră istorică ca efigie — simbol a Unirii țărilor române la 1859, revoluționarul de la 1848 care s-a dăruit total pentru țară, merita o amplă prezentare muzeistică, ca semn de cinstire din partea contemporaneității nu numai față de una din cele mai emoționante figuri din galeria marilor voievozi, ci și față de una din cele mai glorioase pagini istorice, scumpe inimilor tuturor românilor: unitatea națională.

*Date istorice privind proprietarii și construcția palatului de la Ruginosa*². Localitatea Ruginosa este așezată în podișul Moldovei, în partea de nord-est a județului Iași, în zona de contact a masivului Dealul Mare — Hîrlău, pe „șaua” Ruginosa—Strunga, la 12 km est de orașul Pașcani și 60 km vest de orașul Iași. (drum național 28 A).

La sfîrșitul sec. al XVII-lea satul și moșia Ruginosa au intrat, pentru două secole, în posesia familiei Sturza. În jurul anului 1800, Săndulache (sau Sandu) Sturza, mare vistiernic al Moldovei, deosebit de bogat și ambițios, căsătorit cu fiica domnitorului Dimitrie Moruzi, hotărăște ca, pe locul unor vechi curți boierești (din lemn și vălătuci), să construiască un măreț palat și o biserică din piatră.

¹ *Istoria orașului Iași*, vol. I, redactori responsabili Constantin Cihodaru și Gheorghe Platon, Editura Junimea, Iași, 1980.

² Boris Crăciun, *Ruginosa*, editat de Casa județeană a creației populare, Iași, 1969.

Pregătirile au durat câțiva ani: consultarea unor meșteri străini, elaborarea planurilor de către arhitectul Johann Freiwald, procurarea de materiale pentru construcții: piatră de la Repedeș—Iași, defrișarea unei părți din pădurile înconjurătoare, fabricarea cărămizilor etc.

În 1811 palatul și biserica erau terminate, iar în anii următori s-au definitivat: zidul înconjurător din piatră cu turnuri-bastioane la colțuri și poartă „de cetate”, grajdurile pentru cai, șurile pentru trăsură, locuințele pentru slujitori, parcul înconjurător pe 15 ha, îndiguirea pârului Dumbrăvița, formind un iaz, cu sălcii plectoase pe maluri.

Moșia și palatul Ruginoasei sînt moștenite de fiul lui Săndulache, pe nume Costache Sturza, care a refăcut edificiul, conferindu-i elemente ale stilului gotic, avînd angajat pe arhitectul Johan Brandel. Între anii 1835—1836 Costache Sturza a suportat aici, la Ruginoasa, surghiunul impus de domnitorul Mihail Sturza, vărul său. Domnitorul aflase că palatul de la Ruginoasa era locul unde o parte a marii boierimi își exprima nemulțumirile împotriva lui Mihail Sturza, plănuiindu-se înlăturarea acestuia de pe tronul Moldovei (se pare că nici Costache Sturza nu era străin de acțiunea condusă de Leonte Radu).

În vara anului 1847 palatul de la Ruginoasa a fost martorul evenimentelor tragice ale omorîrii fiului lui Costache Sturza, evenimente datorate aventurilor frumoasei Marghioița, tinăra soție a lui Costache Sturza. De la această dată și pînă în 1862, palatul și parcul nu mai sînt locuite, nici îngrijite³.

În anul 1862 domnitorul Alexandru Ioan Cuza cumpără moșia (circa 8 000 ha) și palatul de la familia Sturza. Pînă în primăvara anului 1864 palatul a fost supus unor mari lucrări de restaurare, doamna Elena Cuza ocupîndu-se direct de amenajarea interioarelor cu mobilier comandat la Paris, precum și de reamenajarea celebrului parc înconjurător⁴.

După evenimentele de la 10/11 februarie 1866, palatul este vizitat și locuit, temporar, doar în anii 1867, 1869 și după 1873 de către Elena Cuza cu cei doi copii, Alexandru și Dimitrie. O scrisoare din 1870 a lui Al. I. Cuza către cumnatul său I. Lambrino — prin care acesta din urmă este rugat să se ocupe de vânzarea a două moșii și a unei părți din mobilierul palatului de la Ruginoasa — ne arată situația financiară dificilă a familiei lui Al. I. Cuza.

Prin testamentul fostului domnitor din 8 ianuarie 1873, moșia și palatul de la Ruginoasa rămîn moștenire Elenei Cuza și celor doi fii. În 1889 fiul cel mare al lui Al. I. Cuza, se căsătorește cu Maria Moruzi care a cerut, înainte de oficierea căsătoriei să i se lase prin testament tot ce Alexandru moștenise de la tatăl său, inclusiv Ruginoasa. Între timp, celălalt fiu al lui Al. I. Cuza, Dimitrie, înainte de a deceda, lăsase, printr-un testament, partea sa fratelui Alexandru.

În 1890 Alexandru Al. Cuza moare și Ruginoasa intră în proprietatea deplină a Mariei Moruzi. Câțiva ani mai tîrziu, Maria Moruzi — în urma recăsătoririi și a divorțului cu Ionel I. C. Brătianu, pierzînd, deci, dreptul de moștenitoare legală — a cedat palatul și moșia Ruginoasa spitalului „Caritatea” din Iași. Aceasta a fost clauza înscrisă în testamentul fostului ei soț Alexandru Al. Cuza, care respectase astfel dorința tatălui său, fostul domnitor Al. I. Cuza.

În palatul de la Ruginoasa a funcționat un spital de copii, iar din anul 1936 un sanatoriu T.B.C. pentru lucrătorii de la C.F.R. În bombardamentele din vara anului 1944, comuna Ruginoasa a suferit grele pierderi, între acestea numărîndu-se și distrugerea, în mare parte, a palatului domnesc.

Între anii 1970—1978 palatul a fost supus unei ample restaurări (după planurile arhitectului I. Costinescu), recăpătînd înfățișarea sa din epoca Unirii. Conducerea comunei Ruginoasa a amenajat la parterul palatului un punct muzeistic al localității, cuprinzînd obiecte etnografice din zonă, precum și bibliotecă sătească.

Începînd cu data de 1 iulie 1980, printr-o decizie a Consiliului popular al județului Iași, palatul domnesc din Ruginoasa trece în subordinea Complexului muzeistic Iași, Muzeul de istorie avînd sarcina amenajării muzeistice a edificiului respectiv la nivel riguros științific. Tematica propusă a fost avizată de

³ Nicolae Grigoraș, *Dramele Ruginoasei*, în „Magazin istoric”, nr. 10/1968.

⁴ Theodor Râșcanu, *Ruginoasa*, 1938.

Consiliul Culturii și Educației Socialiste, executată de specialiștii de la I.S. „Decorativa“ București, astfel că la 25 noiembrie 1982 expoziția permanentă „Al. I. Cuza“ a fost deschisă pentru publicul vizitator.

Necesitatea organizării muzeistice a palatului domnesc de la Ruginoasa. Unele rezultate statistice consemnate în lucrări de specialitate ne arată că în Iași și în împrejurimile orașului, istoria ne-a transmis nu prea multe edificii care să întrunească criteriile de vechime, de valoare arhitecturală și de valoare istorică. Cercetătorii au considerat că palatul de la Ruginoasa corespunde criteriilor citate și — fiind de multă vreme inclus în lista monumentelor istorice ale țării — astăzi palatul este restaurat, căpătînd înfățișarea sa inițială.

Începînd cu ultimele decenii ale sec. al XVIII-lea în stilul caselor boierești s-au produs mari modificări datorită influențelor apusene, fenomenul accentuîndu-se în prima jumătate a sec. al XIX-lea⁵. Astfel, treptat, clădirile din lemn și vălătuci sînt înlocuite cu trainice construcții din piatră și cărămidă, cu două nivele, cu scară interioară, cu peroane exterioare etc. Tipul de casă boierească sau domnească din această perioadă, deși înnoit conform noilor aspirații social-economice ale proprietarilor, totuși continuă (în unele elemente de bază) tipul vechilor curți boierești sau domnești. De exemplu, clădirea principală era construită în mijlocul unei incinte rectangulare, realizată din zid de piatră. În incintă se aflau și grajdurile și camerele pentru servitori, corpul de gardă, intrarea străjuită de un turn cu poartă mare, biserica (sau o simplă capelă) care, uneori, era separată, lângă zidul incintei. Casa sau palatul se construia în apropierea unui lac sau rîu, înconjurată de un parc mare cu pavilioane (chioșcuri sau foisoare) pentru odihnă în timpul plimbărilor⁶.

Astfel de case, în realitate adevărate palate, echivalente cu castelele feudale din Europa de apus, constituiau apanajul celor mai bogați oameni. În acest sens, George Sion, în cunoscutele-i „Suvenire contimpurane“ menționa cu obiectivitate istorică și sarcastică ironie: „Trei boieri, mai mari între cei mari, avea Moldova pe la începutul acestui secol (sec. al XIX-lea, n.ns.). Unul era Canta Deleanu, altul Săndulachi Sturza și al treilea Iordachi Rosnovanu. E bine să se știe însă că aceștia n-au ajuns mari prin niscăi fapte mari, cari să li ilustrat numele lor; nici lucrări de geniu n-au ieșit din creierii lor,... nici pămîntul patriei cu sîngele lor nu l-au stropit, nici cu vreo glorie s-au distins. Nimic alta n-au făcut, decît că au apucat averi mari de la părinții lor, averi în mare parte dobîndite prin moștenire, prin hrăpire sau prin injustiție. Și erau mari fiindcă aveau moșii multe și mari, turme mari de vite, case mari și somptuoase...“ (subl. ns.). Unul din cei trei boieri mari citați de George Sion era tocmai Săndulache Sturza, proprietarul unuia din cele mai luxoase palate și a unei întinse moșii din Moldova: Ruginoasa.

Frumusețea palatului și parcului din Ruginoasa este descrisă de Constantin Negruzzi în „Scrisoarea I Primblare“, mai 1837, publicată în volumul „Negru pe alb“ din 1857: „Aproape de Tîrgul Frumos sînt încintătoarele domeniului ale Ruginoasei. Călătorul primind aici ospitalitate, uită necazele unui supărător drum. El pare că se trezește transportat ca prin farmec în un castel descris de Walter Scott, unde găsește pe lângă mărirea feudalității, gospodăria Poloniei și eleganța Franței...“.

Care era înfățișarea exterioară a palatului? De formă pătrată, cu etaj, ferestrele și ușile în arcuri gotice, cu peroane largi, intrări pe centrul a două fațade (est și vest), balcoane; pe cele patru colțuri ale palatului, din dreptul etajului și pînă la înălțimea acoperișului, se ridicau turnulețe subțiri ornamentale, în stil gotic.

În 1847 George Sion completează descrierea palatului, menționînd posibilitățile extraordinare de ospitalitate oferite de proprietari, precum și frumusețea priveliștilor înconjurătoare: „Casa boierească de la Ruginoasa, de curînd transformată în castel de stil gotic, de curînd mobilată, ...deodată se însuflețește ca prin farmec, în stare de a da ospitalitate chiar unui rege... Nimica nu lipsea

⁵ *Istoria orașului Iași*, vol. I, redactori responsabili Constantin Cihodaru și Gheorghe Platon, Editura Junimea, Iași, 1980, pag. 446—447.

⁶ Corina Nicolescu, *Case, conace și palate vechi românești*, Editura Meridiane, București, 1979, pag. 43.

la confortabilul frumoasei locuințe de la Ruginoasa... De pe ferestrele castelului, spre cîteși patru puncturile cardinale, avea vederi frumoase și variate spre a desfăta privirile și a se putea lăsa în reveriile cele mai plăcute: aci dealuri cu colnice, aci coaste cu crînguri, aci cîmpii cu vegetație luxuriantă; iar împrejurul casei o grădină imensă cu alei artificiale, cu arbori roditori, cu partere de flori artistice întocmite... Ori în ce parte ar fi dorit, găsea umbră sau soare, vederi pitorești sau loc de repaus⁷.

De asemenea, o informație documentară utilă despre construcția de adevărate palate în prima jumătate a sec. al XIX-lea ne oferă Radu Rosetti în ale sale „Amintiri”, menționînd că majoritatea marilor boieri locuiau „în niște case de proporții mărețe, cuprinzînd o mulțime de încăperi, dintre care multe saloane mari și înalte. Multe din aceste case erau înconjurate de grădini și de curți cu numeroase atenanșe... Casele erau acuma luxos mobilate, caii frumoși, trăsurile bine întreținute” (subl. ns.).

Se știe că prin palatul de la Ruginoasa s-au perindat oameni de seamă ai unor timpuri istorice importante, că proprietarii edificiului, dar mai ales Al. I. Cuza și Elena Cuza, au creat o atmosferă de emulație spirituală. Domnitorul Unirii a făcut din acest palat nu numai o simplă reședință personală, de odihnă, ci un loc de meditație profundă și de pregătire a unor hotărîri istorice privind dezvoltarea social-politică și economică a tîrului stat național unitar român. Prin acest palat și-au purtat pașii Constantin Negruzzi, George Sion, Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Costache Negri, Cezar Bolliac și alți colaboratori apropiați ai lui Al. I. Cuza; iar mai tirziu, au trecut și Petru Poni, Nicolae Iorga, Mihail Sadoveanu, Tudor Arghezi etc.

Deci, pentru organizarea muzeistică a palatului de la Ruginoasa pledează nu numai argumentele vechimii și valorii arhitecturale ale monumentului, ci, înainte de toate, argumentul valorii istorice: a fost reședința primului domn român, ales de națiune să cirmuiască o țară unită, domn hotărît să păstreze unitatea și să cucerească independența țării. Palatul de la Ruginoasa a fost proprietatea sa, singura care se păstrează astăzi în țară. Clădirea din Iași de pe str. Lăpușneanu (astăzi Muzeul Unirii) a fost închiriată de Al. I. Cuza să-i servească, în primii ani de domnie, ca reședință numai pentru zilele cînd venea la Iași. Ruginoasa i-a aparținut în întregime. Aici Elena Cuza a reușit să-i creeze domnitorului o oază de calm, de odihnă, de meditație, în mijlocul zburcimatei lor vieți⁷.

În recuperarea patrimoniului palatului domnesc de la Ruginoasa, în întregirea lui cu piese de epocă, ne ajută existența a două documente originale. Unul este devizul intitulat *Commande de Sou Altesse, La Princesse Alexandre Couza pur être expédiée à sa Résidence de Roujinoassa près Tzutzora sur le Pruth, par Galatz*, comandă făcută la 19 noiembrie 1863 lui P. Mazaroz Ribaillier, sculpteur-dessinateur — ameublements artistiques, Paris. Acest deviz cuprinde, în cele 12 file, descrierea fiecărei piese de mobilier, 43 schițe pe calc a acestora, patru eșantioane din stofa pentru draperii. Documentul se află astăzi la Biblioteca Academiei R. S. România, secția manuscrise.

Virgil Cîndea, într-un studiu publicat în 1963, a prezentat amănunțit conținutul devizului⁸, caracterizînd interiorul palatului domnesc de la Ruginoasa ca fiind „întru totul în gustul epocii, conformîndu-se fidel celui de al doilea imperiu care nu avea un stil, pentru că le imita pe toate... Mobilierul, în ansamblul său, este caracteristic pentru amestecul de stiluri, frecvent în arta decorativă și ebanisteria franceză din a doua jumătate a sec al XIX-lea. Mobila grea, tranziție de la gotic (justificat în cazul Ruginoasei, imitînd stilul discutabil al palatului însuși) la Renaștere și la stil Ludovic XV... stofele în culori trapante ale draperiilor cu imprimeuri florale, abuzul de toile... motivele sculptate pe dulapul din budoarul Elenei Cuza sau mobilierul din cabinetul de lucru, creează ambianța pretențioasă a epocii...”.

Celălalt document original (inventar 21, Muzeul Unirii Iași) este intitulat *Inventaire de tous les meubles et autres objets se trouvant dans le palais*

⁷ Lucia Borș, *Doamna Elena Cuza*, Editura Casa școalelor, fără an.

⁸ Virgil Cîndea, *Un interior din vremea Unirii Principatelor*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, anul X, nr. 1/1963, pag. 222.

de Roudzinoassa, manuscris în limba franceză, 36 file, cu un sigiliu în ceară roșie, deteriorat. Utilitatea acestui document pentru reconstituirea interioarelor este la fel de mare, ca și devizul mai sus citat⁹.

Sînt foarte rare cazurile cînd ne parvin, pînă în zilele noastre, descrieri atît de exacte, minuțioase, ale unor interioare în care au locuit mari personalități istorice. Aceste două documente oferă informația exactă despre ambianța palatului domnesc de la Ruginoasa.

Elemente componente ale spațiului istoric al Ruginoasei.

1. *Palatul lui Al. I. Cuza* are două nivele, cite 9 camere și cite un coridor pe nivel; în total: 18 camere (în 1864 existau 22 camere, cite două camere la capetele fiecăruia din cele două coridoare), două coridoare, o scară din lemn de stejar, sculptată, 52 ferestre și 33 uși. Distribuirea încăperilor este de o manieră care se pretează admirabil pentru un circuit al publicului vizitator într-un muzeu. S-au reconstruit și două ziduri înconjurătoare cu un bastion la colț, precum și poarta de stejar (așa zis de „cetate”).

2. *Parcul palatului* de la Ruginoasa avea, la mijlocul sec. al XIX-lea, 15 ha. Modul cum era parcul amenajat, încă înainte de a fi proprietatea lui Al. I. Cuza, stîrnea admirație. De asemenea, documentele vremii depun mărturie că Elena Cuza s-a preocupat special nu numai de amenajarea interioarelor palatului, dar și de parc, aducînd specialiști din Austria, care au întreținut o adevărată grădină botanică. La Arhivele statului din Iași există două planuri ale parcului de la Ruginoasa. Studiindu-le, am descoperit pe unul din planuri menționarea numelor (în limba latină) a tuturor plantelor ce au împodobit grădina. Pentru viitor, este posibilă o colaborare cu Grădina botanică din Iași, cu Facultatea de horticultură din Iași în vederea refacerii parcului de la Ruginoasa, a mediului ambiant în care au trăit Al. I. Cuza și Elena Cuza cu copiii.

3. *Monumentul funerar Al. I. Cuza* se află în imediata apropiere a palatului. Se cunoșc peregînările osemintelor domnitorului Al. I. Cuza, ajunse astăzi într-o somptuoasă criptă din interiorul monumentului Trei Ierarhi din Iași, vătoroasa ctitorie de artă feudală a domnitorului Vasile Lupu de la 1639. În 1946, un grup de deputați din Iași în frunte cu dr. Râșcanu, C. I. Parhon și alții propuneau, în parlament, un proiect de lege privind construirea unui mausoleu „Al. I. Cuza — Mihail Kogălniceanu” în curtea Trei Ierarhilor (proiectul construcției fiind făcut de sculptorul Ion Irimescu)¹⁰. Firesc, însă, este ca osemintele marelui domnitor să fie readuse la Ruginoasa, acolo unde el însuși a dorit să se odihnească pe vecie și unde, de altfel, l-a așezat Elena Cuza în mai 1873.

4. *Hanul* din apropierea palatului domnesc se află astăzi încă în ruine. Reconstruirea lui (se lucrează la proiect) va veni în întîmpinarea unor certe date istorice, întrucît Ruginoasa a constituit un important punct comercial, hanul fiind unul din cele mai mari din aceste părți ale Moldovei, sediul stației de poștă pînă la construirea liniei ferate Iași—Pașcani în 1870.

Avînd în vedere spațiul din palatul domnesc, patrimoniul existent, precum și patrimoniul virtual, am realizat o mare expoziție documentară „Viața și activitatea lui Al. I. Cuza” (la parter) și o reconstituire a unor camere (la etaj)¹¹.

Din laboratorul elaborării tematicii pentru expoziția de bază din palatul lui Al. I. Cuza, socotim interesant a releva cîteva criterii muzeistice pe care le-am urmărit:

⁹ Maria Humnic-Teclan, *Un inventar original al palatului domnesc de la Ruginoasa — Iași*, în „Cercetări istorice” (serie nouă), vol. XII—XIII, editat de Muzeul de istorie a Moldovei, Iași, 1981—1982.

¹⁰ Maria Humnic-Teclan, *Un document muzeistic privind construirea la Iași a unui mausoleu: „Al. I. Cuza și M. Kogălniceanu”*, în „Revista muzeelor și monumentelor”, seria Muzeu, nr. 6/1982.

¹¹ Maria Humnic-Teclan, *O prestigioasă realizare muzeistică: expoziția permanentă „Al. I. Cuza” din castelul de la Ruginoasa — Iași*, în „Revista muzeelor și monumentelor” seria Muzeu, nr. 1/1984.

1. Activitatea personalității politice Al. I. Cuza este prezentată în sinteza contextului general al evenimentelor istorice ale țării¹².

2. Utilizarea complexă a patrimoniului istoric al muzeului, care să răspundă necesității expoziționale de subliniere a participării active a lui Al. I. Cuza la viața politică a țării, patrimoniu care se compune din următoarele categorii :

A) Patrimoniu original : documente, cărți, fotografii, ziare, materiale tridimensionale.

B) Patrimoniu fotocopiât în alb-negru și color : documente, portrete, litografii, desene, picturi.

C) Texte.

3. Prezentarea cadrului de viață al familiei domnitorului Al. I. Cuza prin utilizarea unui foarte bogat patrimoniu original (materiale tridimensionale cu steme și monograme, care au aparținut familiei domnitorului), patrimoniu ce ne-a creat posibilitatea reconstituirii unor camere, așa cum au fost în epoca respectivă.

Prima sală a expoziției documentare este dedicată momentului ce l-am intitulat *Anii de formare intelectuală și revoluționară a lui Al. I. Cuza*. Pentru cunoașterea familiei marelui domnitor prezentăm „Arborele genealogic” întocmit de istoricul Gh. Ghibănescu împreună cu un sugestiv text dintr-un articol al lui Gheorghe Sion din ziarul „Românul” din 15 ianuarie 1859 : „Cercetînd genealogia familiei domnului Alexandru Cuza, nu putem zice că se trage nici din Dragoș Vodă, nici din vreun domn care ne-a venit, ca atîția alții, pentru păcatele țării. Destul este a arăta că el se trage din o familie patriciană veche, adevărat românească, care, după istorie și tradițiune, își numără existența de doi secolii și mai bine, și care în tot timpul a produs brăbați eroi de onorabilitate, zeloși apărători ai libertăților publice. Familia Cuza, într-adevăr, n-a avut prestigiul de aristocratică... cu toate acestea, numără mai multe generațiuni de nobilitate adevărată... în Moldova ei au fost totdeauna oamenii cei mai populari, mai respectabili și mai iubiți”.

Iașii deceniului patru al sec. al XIX-lea sînt prezentați atît în imagini-document precum : Academia Mihăileană, palatul Belvedere de la Socola, reproduceri color după picturile lui Ludovic Stavschi, Auguste Raffet, Maxim Vorobief, cit și de documente ale vremii emise de domnitorul Mihail Sturza (1834—1849) privind unele aspecte ale vieții economice, sociale și politice. În acest cadru, Al. I. Cuza și-a început studiile la Iași, la pensionul francezului Victor Cuenim de la Miroslava (este expusă fotografia clădirii), avînd drept colegi pe Vasile Alecsandri, Ion Ghica, Ion Docan (portrete pe panou).

Un grupaj de documente-cereri ale lui Ioan Cuza pentru eliberarea de pașapoarte fraților Alexandru și Dimitrie Cuza — deschide panoul dedicat studiilor efectuate de Al. I. Cuza la Paris. Sînt reproduse imagini din Paris, atenția vizitatorilor fiind atrasă de trei fotografii : strada și casa din Paris unde a locuit Al. I. Cuza, precum și Diploma de bacalaureat în litere a acestuia.

În capitala Franței, Al. I. Cuza a cunoscut un număr însemnat de tineri români din Moldova, Muntenia și din Transilvania, veniți la studii. Într-un text, fragment dintr-o scrisoare a lui Ion Ghica către Vasile Alecsandri, se menționează că la Paris tinerii români se întruneau regulat în anumite zile și discuteau organizarea social-politică viitoare a țării în viziunea realizării unității naționale. Edificator, în acest sens, este și textul semnat de Mihail Kogălniceanu : „astăzi fiecare cetățean are drept și îndatorire de a se ocupa cu trebile statului”.

Un alt moment hotărîtor în formarea revoluționară a lui Al. I. Cuza îl constituie activitatea din țară dintre anii 1840—1847, atît prin fermitatea cu care a condus Judecătoria ținutului Covurlui ca președinte al acesteia (1843), cit și ca membru al Asociației patriotice și mai ales ca participant activ al întîlnirilor tinerilor revoluționari români la Mînjina (proprietatea lui Costache Negri). Momentul din mai 1845 este povestit de Vasile Alecsandri, din care redăm un fragment semnificativ : „...la Mînjina, moldovenii și muntenii aveau

¹² Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, Editura științifică, București, 1966.

ocaziune de a se cunoaște de aproape, a se stima, a se iubi, a pune la un loc sperările lor, ... la Minjina nu mai erau moldoveni și munteni, dar români... Unirea era în inimi și prinse rădăcină". Aici s-au făurit „proiecte mărețe pentru renașterea Patriei comune”.

În vitrinele acestei prime săli expoziționale se află valoroasa colecție a „Daciei literare”, „Magazin istoric pentru Dacia”, „Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională la Academia Mihăileană” de Mihail Kogălniceanu, un exemplar în limba franceză a Regulamentului organic al Moldovei, precum și citeva obiecte de epocă: coup-papier, paftale din metal argintat cu plăcuțe de sidex, cutii ornamentale etc.

A doua sală a expoziției poartă titlul: *Participarea lui Al. I. Cuza la revoluția din 1848*. Prezentînd o sinteză a evenimentelor revoluției de la 1848 de pe întreg teritoriul românesc cu imagini ale tuturor centrelor revoluționare, cu portretele marilor patrioți români, cu documente facsimilate (mai ales foile volante revoluționare ca: „La frații mei români”, „Deșteptarea României”, „Protestație” — broșură semnată de Vasile Alecsandri etc.), un accent deosebit se acordă unor publicații revoluționare importante, cunoscute și susținute de Al. I. Cuza ca: „Întimplările din Moldova în martie 1848”, „Prințiipiile noastre pentru reformarea patriei” redactate la Brașov în mai 1848, „Dorințele Partidei naționale în Moldova” redactate de omul politic de mare clarviziune istorică: Mihail Kogălniceanu. Un text din acest ultim program citat, text de o înaltă simțire patriotică face să vibreze, peste veacuri, inimile tuturor: „... nu este omenesc ca omul să exploateze pe om, ca cei mulți să fie instrumentele de muncă ale celor puțini și ca un popor întreg să-și jertfească viața în folosul onora, în contra principiilor adevăratei libertăți... Unirea este cheia bolții fără de care s-ar prăbuși tot edificiul național”.

În această înălțătoare atmosferă revoluționară, patriotică, Al. I. Cuza și-a consolidat convingerile politice referitoare la unitatea națională, independență, necesitatea obiectivă a unei noi evoluții social-economice, progresiste, a țării: „Trebuie să deschidem un viitor nației noastre, vrednic de mărirea trecutului strămoșilor noștri! Astăzi, toate națiile învie, trebuie să învie și a noastră!” — sînt cuvintele lui Al. I. Cuza către tovarășii săi de luptă, rostite la intrunirea revoluționarilor români la Iași în seara zilei de 27/28 martie 1848, cînd a și fost arestat, evadînd în primele zile ale lui aprilie 1848 prin intervenția curajoasă a soției sale, Elena Cuza.

Un panou cu o grafică sugestivă prezintă *Anii de emigrație ai lui Al. I. Cuza (aprilie 1848—iulie 1849)* — ani de intensă activitate revoluționară. Menționăm participarea lui Al. I. Cuza, împreună cu alți revoluționari din Moldova, la marea adunare de la Blaj din 3 mai 1848, unde a ascultat cuvîntările tribunilor revoluției. La 15 mai 1848 Al. I. Cuza se afla la Viena, fiind martor ocular la demonstrațiile maselor populare; „Am văzut la Viena o adevărată revoluție”, spunea el. La 25 mai 1848 se afla la Cernăuți, făcînd parte din conducerea Comitetului revoluționar moldovean, care i-a încredințat misiuni importante de propagandă revoluționară în Europa în favoarea unității poporului român. Itinerariul acestor misiuni înscrie următoarele călătorii: Viena (iulie 1848), Pesta (august 1848), Paris (septembrie 1848), Viena (octombrie 1848), Cernăuți (octombrie 1848), Viena^o (noiembrie—decembrie 1848), Paris (ianuarie—februarie 1849), Constantinopol (martie—iunie 1849), întoarcerea în țară la 8 iulie 1849. Ziarul „Bucovina” din 14 octombrie 1849 nota laconic o apreciere asupra calităților politice ale lui Al. I. Cuza care este „un june de la a căruia talente și capacitate se așteaptă mult, care a cîștigat drepturi necontestabile în opinia publică”.

Evenimentele revoluționare de la 1848 au pus, puternic, amprenta asupra ulterioarei dezvoltări social-politice a societății românești. O apreciere de înaltă ținută științifică și politică a fost dată de secretarul general al P.C.R., tovarășul Nicolae Ceaușescu, cînd afirma: „Revoluția de la 1848 a zdruncinat puternic întregul edificiu social-feudal, a dat un nou impuls dezvoltării societății pe calea capitalismului, a deschis drumul unor mari prefaceri și transformări în structura societății, al împlinirii unor idealuri fundamentale ale poporului nostru. Ea a aprins flacăra spiritului revoluționar în țările române, a dezvoltat și mai puternic conștiința de sine a poporului român, convingerea locuitorilor

celor trei state românești asupra necesității unității naționale în cadrul frontierelor aceleiași stat¹³.

A treia sală a expoziției prezintă un bogat material documentar referitor la *Activitatea de stat a lui Al. I. Cuza între anii 1849—1856*. Astfel, o serie de fotocopii de pe documentele vremii ilustrează corectitudinea și fermitatea cu care Al. I. Cuza îndeplinea funcțiile încredințate de domnitorul unionist Grigore Alex. Ghica. Ca director al Ministerului de Interne a fost numit la 15 februarie 1851, își dă demisia la 3 octombrie 1851 obligat de o mai îndelungată cură de băi ce trebuia să o urmeze Elena Cuza în străinătate.

Diferite rapoarte¹⁴ semnate de Al. I. Cuza dovedesc calitățile organizatorice ale acestuia, inițiativele sale: școli de meserii, executarea la timp a lucrărilor agricole, înzestrarea unităților de pompieri cu mijloace tehnice adecvate etc. Domnitorul Grigore Alex. Ghica i-a adus mulțumiri publice și, în expoziție, există un fragment semnificativ: „Zelul și activitatea ce ați dezvăluit în funcția de director al Departamentului ne-au pus în poziție, cu părere de rău, a vă primi demisia... Exprimîndu-vă desăvîrșita mulțumire ce am avut în tot cursul însărcinării dvs., noi cu plăcere păstrăm prilejul ca împrejurările în curînd să vă cheme de a primi o altă funcție în care să cîștiți noi titluri la domneasca noastră bunăvoîntă”.

În 1854 Al. I. Cuza este numit pentru a treia oară președinte al Judecătorei Covurlui, iar la 7 iunie 1856 domnitorul îl numește pîrcălab de Galați. Din nou, buna organizare în administrarea orașului îi atrage aprecierea favorabilă a opiniei publice. Ziarele „Zimbrul” și „Gazeta de Moldavia” din august 1856 îi laudau energica activitate: „Siguranța, ordinea și îmbelșugarea au reluat a lor domnie în această politică (oraș); „Galațul administrat de d. A. Cuza este pentru locuitorii din el, acea faptă văzută, îngrijirile energice ale dumisale pîrcălabu, în un timp foarte scurt, au operat multe îmbunătățiri a căror lipsă era foarte simțită”.

În contextul noilor evenimente politice create de stipulațiile Tratatului de pace de la Paris (30 martie 1856), domnitorul Grigore Alex. Ghica este obligat să se expatrieze, mai înainte făcînd o aprinsă propagandă pentru unirea țărilor române. Pîrcălabul de Galați, Al. I. Cuza, i-a făcut o primire triumfală împreună cu mii de locuitori, ceea ce a determinat pe Eduard Grenier (secretarul lui Grigore Alex. Ghica) să noteze: „Vodă, foarte mișcat, îl sărută din toată inima... Cuza a fost cel de pe urmă român pe care l-a văzut Ghica pe pămîntul Moldovei și mi s-a părut mai tîrziu că prin această sărutare îi trecuse pe frunte coroana lui voivodală”.

Consulul francez Victor Place comentează același eveniment în raportul său diplomatic astfel: „...s-a pretins că mișcarea unionistă nu era făcută decît de cîțiva tineri din Iași, în timp ce avem dimpotrivă dovada astăzi că mișcarea este încă mai populară în districte decît în capitală”.

Ziarul unionist, creat de Mihail Kogălniceanu să servească nobila cauză a Unirii, „Steaua Dunării”, se făcea ecoul glasului unanım al maselor populare cînd sublinia ferm că: „Numai Unirea Principatelor este singurul mod în stare de a consolida naționalitatea românilor, de a le da demnitate, putere și mijloace pentru a îndeplini misiia lor”.

A patra sală a expoziției este intitulată *Părticiparea activă a lui Al. I. Cuza la viața politică a țării 1857—1858*; sînt expuse documente privind activitatea lui Al. I. Cuza ca pîrcălab de Galați, ca membru al Adunării ad-hoc a Moldovei, ca ofițer (cu trei imagini fotografice: Al. I. Cuza la reintegrarea sa în armată, în grad de maior și de colonel), precum și în calitatea de hatman (locuitor comandant) al armatei din Moldova. Caracterizat cu cele mai elogioase cuvinte de către consulul francez Victor Place ca fiind unul dintre „funcționarii cei mai capabili, cei mai onești și cei mai energici din țară”, Al. I. Cuza urcă, treaptă cu treaptă, pe scara prețurii unanime din partea opiniei publice românești și europene.

¹³ Dumitru Ivănescu și Virginia Isac, *Alexandru Ioan Cuza. Acte și scrisori*, Editura Junimea, Iași, 1973.

Alegerea lui Al. I. Cuza ca domn al Moldovei și al Munteniei constituie tematica celei de a cincea săli din palat. „Analiza desfășurării evenimentelor — subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu — demonstrează elocvent că formarea statului național unitar român nu este rezultatul unor înțelegeri încheiate la masa tratativelor, ci rodul luptei întregului popor, însuflețit de năzuința seculară a unității, de hotărârea de a împlini visul pentru care au luptat, și s-au jertfit atâtea generații de înaintași“.

Momentele alegerii lui Al. I. Cuza ca domn la Iași (5 ianuarie 1859) și la București (24 ianuarie 1859), momente de înălțătoare simțire românească sînt reflectate muzeistic prin mari fotografii color, reproduceri după picturi de Th. Aman („Unirea“, „Hora Unirii la Craiova“), Costache Agafiței („Hora Unirii la Iași“), Mihai Cămăruț („Alegerea lui Al. I. Cuza la Iași“), Eugen Ispir („Alegerea lui Al. I. Cuza la București“) etc., prin documente originale (ziarele „Românul“, „Patria“, foi volante cu instrucțiuni privind alegerea domnitorului, ordine de zi către armată emise de Al. I. Cuza etc.).

Momentul istoric din ianuarie 1859, de mare rezonanță în conștiința tuturor romnăilor, este, de asemenea, ilustrat prin cele mai frumoase texte extrase din jurămintul depus, în fața Adunării electivă, de către domnitorul Al. I. Cuza: „Jur... că voi păzi cu sfințenie drepturile și interesele patriei... că voi priveghea la respectarea legilor pentru toți și în toate... neavînd înaintea ochilor mei decît binele și fericirea nației române!“ Din celebrul discurs al lui Mihail Kogălniceanu la alegerea lui Al. I. Cuza ca domn al Moldovei am afișat un text de înaltă frumusețe patriotică și oratorică: „Prin înălțarea ta, pe tronul lui Ștefan cel Mare, s-a reînălțat însăși naționalitatea română... Alegîndu-te pre tine Domn în țara noastră, noi am voit să arătăm lumii aceea ce toată țara dorește: la legi nouă, om nou... fă ca legea să fie tare; iar tu, măriu ta, ca Domn, fii bun și blînd, fii bun, mai ales pentru aceia pentru care mai toți domnii trecuți au fost nepăsători sau răi... Fă ca domnia ta să fie cu totul de pace și de dreptate... Fii simplu, măria ta, fii Domn cetățean!“

Al. I. Cuza era, în acel moment, o personalitate politică formată, cunoscută și apreciată pentru energia cu care a luptat pentru Unire, un om care a trecut prin multe funcții de stat, deci cu o bogată experiență în probleme administrative, legislative și militare¹⁴.

Aprecieri entuziaste sau foarte sobre, dar corecte, asupra realizării Unirii, asupra personalității alesului națiunii române, găsim în rapoartele diplomatice ale vremii, din care, în expoziție, am afișat pe cele mai interesante. Astfel, consulul francez la Iași, Victor Place, scria: „Fapt extraordinar... un om ale cărui opinii, caracter și antecedente răspundeau de viitorul nației, a putut fi ales cu aclamații, fără intrigi, fără violențe, fără corupție, prin singurul fapt al unei alegeri legale și al unei adunări libere și pentru că o nouă viață a pătruns în rîndurile societății“.

O opinie politică succintă a fost notată cu deosebită precizie de baronul Nothomb, ministrul belgian la Berlin: „Dubla alegere echivalează cu Unirea Principatelor. Unirea Principatelor înseamnă independența lor... aceasta este ordinea ideilor la Constantinopol și la Viena“.

Entuziast, ministrul italian Camille Cavour, surprindea, ca și Victor Place, legalitatea alegerilor de la Iași și București, suflul democratic al noii vieți politice românești: „Unirea Principatelor și consultarea votului poporului este începutul unei ere noi în sistemul politic al Europei... Ele vor pregăti, prin triumful lor, unirea tuturor italienilor într-un singur corp, căci astăzi nimeni nu se poate împotrivi ca faptul minunat ce s-a realizat la poalele Carpaților, să se realizeze și la poalele Alpilor“.

O amplă prezentare a domniei lui Al. I. Cuza — sub raport social-economic, politic (pe plan intern și extern), cultural, militar — se desfășoară în sala a șasea sub două titluri cuprinzătoare: *Politica internă și externă românească pentru desăvîrșirea Unirii 1859—1862 și Marile reforme 1862—1866*. Problematika din această sală este deschisă de un text din celebrul mesaj al domnitorului către deputații Adunării electivă din 6 decembrie 1859, în care șeful statului

¹⁴ Marin Mihalache, *Cuza Vodă*, colecția „Oameni de seamă“, Editura tineretului, 1967.

cheamă pe toți românii să contribuie cu toate puterile la așezarea țării pe o nouă temelie social-economică și politică: „... A sosit momentul de a face cunoscut țării programul guvernului meu în ce privește reorganizarea Principatelor Unite... Lucrul ce avem de îndeplinit este greu, dar totodată este măreț, căci avem a consolida naționalitatea noastră. Fiecare român, mare sau mic, să privească acest lucru ca al său și să aducă la îndeplinirea lui toate puterile ce-i va insufla amorul său de patrie“. Toate cuvântările și mesajele pe care le-a rostit Al. I. Cuza în calitatea sa de conducător al țării au relevat pe arhitectul politic clarvăzător, pe oratorul care știa să vorbească scurt și frumos, pătrunzător în conștiințele și inimile milioaneilor de români.

Un grupaj de documente originale, documente facsimilate și documente fotocopiote evidențiază eforturile tinărului stat național de a se consolida: Lucrări statistice pe 1859—1860, Anale statistice și economice pe 1863, Elemente de finanțe, Manuale judecătorești, Codicele civil al Moldovei, Regulament pentru contabilitatea publică, Memorial pentru cel dintii drum de fier, Documentele Universității din Iași — 1860, Mesajul „Românilor“ din 2 mai 1864, Statutul dezvoltător Convenției din 7/19 august 1858, Ordine de zi către armată, Legea rurală din 14 august 1864, documente referitoare la sistemul de organizare al învățământului etc.

Sînt expuse portretele (color) ale colaboratorilor lui Al. I. Cuza, tovarăși de luptă încă din timpul revoluției de la 1848, toți hotărîți să acționeze în spiritul politic al unității și al independenței țării: Mihail Kogălniceanu, Costache Negri, Vasile Alecsandri, dr. Nicolae Crețulescu, Dimitrie Bolintineanu, general Ioan Emil Florescu, Manolache Costache Epureanu, Cezar Bolliac, Christian Tell etc.

În fața acestor colaboratori, a Adunării corpurilor legiuitoare, în fața țării, neconținut, domnitorul Al. I. Cuza afirma că are „conștiința misiunii... de a funda statul și societatea română pe baza vechii noastre autonomii, pe baza marilor principii ale egalității și civilizației moderne“ (6 decembrie 1864). O emoționantă declarație politică a acestui conducător patriot, revoluționar, este aceea cuprinsă în mesajul domnesc cu care s-a deschis sesiunea corpurilor legiuitoare pe 1865/1866: „Eu vă declar că singura mea ambiție este de a păstra dragostea poporului român. Este în adevăr de a fi folositor patriei mele, de a menține drepturile ei neatînse. Fie în capul țării, fie alături cu dvs., eu voi fi totdeauna cu țara pentru țară, fără altă țintă decît voința națională și marile interese ale României“.

Principatele Unite, deși aflate sub suzeranitatea Porții otomane și sub regimul garanției colective de celor șapte puteri, au cutezat și au izbutit să-și afirme pe cale diplomatică și în relațiile cu statele deplin suverane o politică externă de sine stătătoare, activă, plină de curaj, de demnitate națională, servind exemplar obiectivelor impuse de evoluția firească a societății românești: desăvîrșirea Unirii prin recunoașterea dublei alegeri și prin înfăptuirea unirii administrative, apărarea autonomiei Principatelor și, în perspectivă, asigurarea premiselor pentru dobîndirea independenței naționale și pentru realizarea unității întregului popor român.

Astfel, în expoziție sînt ilustrate vizitele lui Al. I. Cuza la Constantinopol cu reproduceri după desenele (contemporane evenimentelor) semnate de Grandchamp din revista „L'Illustration“ și după compoziția pictorului Pantelimon Vedenivski (realizată în 1966) înfățișînd întîlnirea dintre domnitorul Al. I. Cuza și sultanul Abdul-Azis. În original este expusă cartea-reportaj „Voiajul Măriei Sale Al. I. Cuza la Constantinopol“. Semnificativă este aprecierea poetului Dimitrie Bolintineanu, care a făcut parte din suita domnitorului în capitala otomană: „Această călătorie pînă astăzi este singura de felul său. Vizita Măriei Sale, în adevăr, are aerul unei întrevederi a doi suverani, în care cel mai interesat în chestiune este imperatorul otomanilor. Niciodată în cazuri de această natură, Poarta otomană nu a exprimat atîta dorință de a vedea un domn român în capitala Turciei; niciodată nu au oferit mai multe onoruri aleșilor românilor! Însă niciodată un domn român nu a arătat mai multă demnitate, fiertate națională și mai puțină grabă de a face această vizită“.

Al. I. Cuza a condus politica externă a României cu deosebită abilitate diplomatică împletită cu fermitate, dar și cu prudență. Era adeptul pregătirii

unui personal special pentru diplomație; sînt expuse portretele primilor noștri diplomați din epoca modernă: frații Vasile și Ioan Alecsandri, Costache Negri, Dumitru Brătianu, Ludovic Steege, Teodor Calimachi și alții. Domnitorul Al. I. Cuza a înființat agenții diplomatice românești la Paris și Belgrad, un observator la Viena, evidențind mereu că buna colaborare, relațiile de prietenie cu toate statele constituie garanția păcii, a progresului necontenit al civilizației umane: „Meritul cel mare al epocii noastre este că ea a recunoscut și a pus în lucrare ideile roditoare de solidaritate și de înțelegere care leagă toate națiile lumii prin interesele lor și care le vor apropia mai mult în viitorime, prin sentimentele de frăție și de stimă reciprocă. De aici vine acest mare concurs de la popor la popor, în care fiecare nație aduce tributul geniului său și care permite tuturor să prețuiască și să admire progresele neîncetate ale spiritului omenesc“.

La scrisoarea marelui vizir al Porții otomane din vara anului 1865 (o încercare de imixtiune în treburile interne ale țării) — un exemplar tipărit este expus — domnitorul Al. I. Cuza răspunde cu mîndrie și cu o fermitate de neclintit: „Mă văd silit a aduce aminte că Principatele Unite, în termenii formali ai Convenției, se administrează liber și afară de tot amestecul Înaltei Porți... M-am povățuit și pururea mă voi povățui în actele mele numai de interesele țării mele“. Acest răspuns demn a fost tipărit în toate ziarele țării, în expoziție fiind afișate „Monitorul oficial“ și „Progresul“. Ambasadorul austriac la Constantinopol, Prokesch Osten, observa în 1865, desigur, vădit incomodat de atitudinea domnitorului nostru, că: „Este în obiceiul principelui Cuza de a nu părea să se supună voinței puterilor, nici a asculta de tratate, ci de a ne face să-i acceptăm hotărîrile“.

Actul politic de la 11 februarie 1866 (Al. I. Cuza este obligat să semneze abdicarea de la tron) nu a întunecat cu nimic măreața figură a acestui mare patriot, intrat în istorie ca o efigie-simbol a Unirii.

În sala a șaptea a expoziției, *Anii de exil ai lui Al. I. Cuza 1866—1873*, sînt expuse imagini fotografice din orașele europene, prin care și-au purtat pașii Al. I. Cuza, Elena Cuza, cei doi mici principii Alexandru și Dimitrie, mistuiți de dorul de țară: Viena, Florența, băile Ems, Paris, Heidelberg etc. Fostul domn dorea fierbinte reîntoarcerea în țară, la Ruginoasa, scriind la 16 aprilie 1867 în acest sens noului domnitor, Carol: „... am intenția să mă reîntorc cît de curînd posibil în Moldova, la moșia mea, Ruginoasa... Revenind ca simplu cetățean în țara mea, nu doresc altceva decît ca împreună cu familia mea să pot duce o existență conformă nevoilor și poziției mele“. Răspunsul a fost dur: „... este mai nimerit să prelungiți șederea dvs., în străinătate“.

La Viena, ambasadorul Franței, ducele de Grammont, în aprilie 1868, îi propune insistent lui Al. I. Cuza sprijinul țării sale pentru a recuceri tronul. În expoziție am afișat un fragment din răspunsul demn al lui Al. I. Cuza, care nu a abdicat niciodată de la dragostea de țară: „Orice s-ar întîmpla, nu voi consimți niciodată a reintra în România prin o intervenție străină. Nu aș voi să ajung altfel decît prin țară... dacă aș vedea țara mea amenințată de o mare primejdie, dacă un mare interes românesc ar cere colaborarea mea, dacă ar trebui să plătesc cu persoana mea, în acea zi aș fi gata, orice s-ar putea întîmpla“.

Ales în 1870 deputat de Mehedinți (de două ori) și apoi senator de Turnu Severin (deci exista un puternic curent în popor în favoarea lui), Al. I. Cuza avea posibilitatea reîntoarcerii în țară pentru exercitarea mandatelor respective. Analizînd situația politică internă și externă, Al. I. Cuza a socotit că este mai bine să nu fie prezent în țară; a fost un sacrificiu pe care îl datorește țării și lui însuși: „Patriotismul meu, principe (către Carol, n. ns.), este deopotrivă cu a mea demnitate; el îmi interzice un demers, care ar putea crea serioase încurcături altei voastre și lealității mele mă osîndește la surghiun. Nu pot da șurubei mele țării o dovadă mai reală a iubirii ce am către ea și... o mărturisire mai curată a simpatiiilor mele pentru fericirea și dănuirea ei“.

Materiale documentare și fotografice prezintă stingerea din viață a lui Al. I. Cuza la Heidelberg în Germania și înmormîntarea lui la Ruginoasa, în prezența a mii de țărani, la 29 mai 1873. Cuvîntul de despărțire l-a rostit cu mare emoție Mihail Kogălniceanu: „Alexandru Ioan I nu are trebuință de istoriograf. El singur și-a scris istoria sa prin legi, prin actele cu care a făcut

un stat... nu greșalele lui l-au răsturnat... ci faptele lui cele mari... Alexandru Ioan I nu a murit... nu poate să moară... cât va avea țara aceasta o istorie, cea mai frumoasă pagină... va fi aceea a lui Alexandru Ioan I".

Ultima sală a expoziției intitulată *Al. I. Cuza în memoria posterității* prezintă documente de partid, deschise la paginile în care sînt omagiate luptele poporului român pentru realizarea unității și independenței țării, sînt omagiate marile personalități care au contribuit la împlinirea năzuințelor de progres social-politic și economic al națiunii române. În această sală sînt, de asemenea, expuse imagini ale statuilor ridicate marelui domnitor, ziare și reviste care, de-a lungul vremii, au omagiat actul Unirii și pe alesul națiunii, cărți ale istoricilor români dedicate amplelor evenimente istorice ale Unirii și prezentării personalității lui Al. I. Cuza, versuri populare etc.

Stăruie în memoria vizitatorilor admirabilul portret al lui Al. I. Cuza, pe care istoricul Nicolae Iorga l-a înscris pe vecie în galeria marilor voievozi români: „A fost iubit Cuza Vodă pînă la fanaticism, un fanaticism care se păstrează și pînă astăzi pentru vitejia lui. Căci a fost unul din cei mai buni viteji; niciodată nu i-a păsat de dînsul, de tronul său, de sănătatea sa, de viața și chiar reputația sa. Țara era totul pentru dînsul, țara pe care a întemeiat-o, pe care a știut să o reprezinte cu demnitate și pe care a putut s-o părăsească fără blestem. Astfel de viteji nu se formează prin nici un exemplu și nici o lectură, ei se nasc. Ferice de țara care ajunge să-i aibă în fruntea ei...”

Expoziția documentară este completată prin reconstituirea unor camere la etajul palatului domnesc, oferind astfel vizitatorilor un fragment din ceea ce a constituit cîndva cadrul de viață familială a lui Al. I. Cuza. Amenajat cu multă dragoste și cu bun gust de către vrednica sa soție, Elena Cuza, palatul a fost un minunat loc de odihnă, meditație și creație pentru domnitor, un loc în care el — împreună cu soția și cei doi copii — s-a simțit liniștit, în mijlocul marilor frămîntări politice ale vremii, putînd lucra, inspirat, pentru reformele înnoitoare ale societății românești.

Încă din secolul trecut, numeroase obiecte care au aparținut lui Al. I. Cuza s-au păstrat cu grijă de către Muzeul de istorie naturală din Iași, Muzeul municipal Iași, apoi municipalitatea Iașilor, municipalitatea Bucureștilor, Muzeul militar, de alte instituții de stat, precum și în unele proprietăți particulare. De la fiecare din aceste categorii de proprietari, în ultimii 30 ani, s-au adunat valoroase și emoționante mărturii despre viața lui Al. I. Cuza.

Din todeauna s-a dorit de către marele public de a vedea o cameră cu obiecte ale marelui domnitor, rămas în conștiința poporului ca simbol al demnității noastre naționale. Iată, cît de emoționant putea să noteze în 1915 prof. Tereza Stratulescu din Iași, redactorul revistei „Unirea Femeilor Române”: „... un lucru parcă ar mai trebui (față de organizarea spitalului de copii în palatul de la Ruginoasa, n. ns.): o cameră mobilată cu obiecte de ale lui Cuza Vodă, cum va fi fost una pe cînd trăia el; cît de mică, dar să fie acolo, închisă, să tresalte inima trecătorilor pe lîngă ușa ei. Se datorește așa ceva marelui dispărut și ar fi fost un element educativ pentru cei vii”. Astăzi, acest vis s-a împlinit: în palatul de la Ruginoasa s-au reconstituit cîteva camere, străduindu-ne să urmărim indicațiile din „Inventarul” original al edificiului.

Farmecul și autenticitatea interioarelor (respectînd destinația inițială dată de Elena Cuza) sînt realizate prin expunerea multor materiale tridimensionale originale care au aparținut familiei lui Al. I. Cuza, cît și prin completarea cu unele materiale de epocă; menționăm că nu au fost neglijate unele elemente de „scenografie” ca: banchete, galerii, draperii în culorile inițiale etc.

Orice vizitator va fi emoționat să revadă cabinetul de lucru al domnitorului, masa de lucru luminată cald de pîlpiirea luminărilor dintr-un sfeșnic de argint, pe care este gravată stema dragă a Unirii! Cu interes deosebit este vizitată camera destinată studiului: biblioteca cu sute de cărți, mai ales literatură politică, juridică, dar și beletristică, albume cu reproduceri color din celebrul *Luvru* — toate așezate în dulapul din stejar sculptat, pe care o minusculea tăbliță de metal are înscris: „Palatu domnescu Ruginoasa — Stăpîn Domnitorul Al. I. Cuza”.

În micul salon al doamnei Elena Cuza, aflat alături de camera copiilor, vizitatorii fac cunoștință cu acel mic univers al unei femei care a stat dîră,

sprijin moral soțului, toată viața. Acolo, obiecte ca : oglindă, fotolii, secretaire, un șal din dantelă, un evantai, albume cu fotografii, un mularj după rochia de gală etc. „vorbesc“ în tăcere despre stăpîna lor de odinioară !

Curiozitate, interes, emoție și admirație în fața altei săli : sufrageria, reamenajată întocmai cum a fost. Pe bufetul-etajeră din lemn de stejar sculptat (piesă din mobilierul palatului, executat la Paris) se află barometrul, câteva boluri din cristal și porțelan de Sèvres cu stema color a Unirii, câteva cești turcești pentru cafea, farfuria cu monogramul domnitorului. Masa este așezată pentru șase persoane cu servicii complete din tacîmuri de metal argintat, cu veselă din cristal și porțelan de Sèvres — toate avînd încrustate stema Unirii sau monogramul domnitorului ; împrejurul mesei sînt așezate scaune sculptate, tapițate cu pluș roșu — totul respiră un aer sobru, totul este, parcă, în așteptarea stăpînilor palatului !

Marele salon cu fotolii, banchetă și oglindă care au aparținut Elenei Cuza, cu pianina vieneză, cu marele divan circular (cu măiestrie reconstituit de specialiștii de la I.S. „Decorativa“ după schița originală), cu picturi originale, cu flori — marele salon astfel reamenajat este gata și astăzi să-și primească oaspeții dragi : prieteni apropiați ai domnitorului, scriitori și muzicieni.

Toate mărturiile documentare din palatul-muzeu din Ruginoasa reflectă marile calități moral-politice ale domnitorului Al. I. Cuza : energie, abnegație, o deosebită capacitate organizatorică, o rară perspicacitate politică, o „frunte ridicată“ cu demnitate în fața lumii și — mai presus de toate — o nemărginită dragoste pentru țară și popor, o înaltă conștiință față de misiunea istorică incredințată de către națiunea română în 1859¹⁵.

Noi, toți, simțim Unirea din 1859 ca o descătușare a enormelor energii spirituale ale minunatului nostru popor. De aceea, am înțeles că în acest măreț loc istoric — palatul domnitorului Al. I. Cuza — trebuie să realizăm un muzeu al demnității naționale, în care fiecare român să se simtă, și astăzi, părtaș la eterna unitate, admirabil sentiment național al istoriei României.

LA PREMIÈRE ORGANISATION DU MUSÉE DU PALAIS D'AL. I. CUZA DE RUGINOASA — IAȘI

Résumé

Nous présentions au début les données historiques concernant la construction du palais de Ruginoasa, le département de Iassy en 1800—1811, en style gothique. Le palais est devenu résidence princière d'Al. I. Cuza, le premier prince élu par la nation roumaine en 1859, l'année de l'Union de la Moldavie et de la Valachie dans un seul état national roumain. Ici, à Ruginoasa, Al. I. Cuza a travaillé pour les réformes socio-politiques de la société roumaine.

Le musée d'histoire de Iassy a commencé en 1982 l'organisation du musée dans le bâtiment du palais princier de Ruginoasa. Au rez-de-chaussée du palais, il y a une ample exposition documentaire regardant la vie et l'activité progressiste, révolutionnaire d'Al. I. Cuza, l'illustre personnalité de l'histoire de Roumanie des années 1859—1866.

A l'étage du palais ont été reconstituées quelques pièces où a travaillé et habité Al. I. Cuza avec sa famille : le bureau, la bibliothèque, le grand salon de réception, la salle à manger etc. On a employé dans ce but des objets originaux (des meubles, de la vaisselle, des couverts, des livres etc.).

Tous les témoignages documentaires du palais-musée de Ruginoasa reflètent l'une des plus glorieuses pages du livre historique de la Roumanie : la formation de l'état national unitaire roumain à laquelle a apporté une contribution particulière le grand patriote Al. I. Cuza.

¹⁵ Cuza Vodă. *In memoriam*, volum apărut sub îngrijirea Academiei de științe sociale și politice a R.S.R., Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“ Iași, coordonatori L. Boicu, Gh. Platon, Al. Zub, Editura Junimea, Iași, 1973.

CONSIDERAȚII ASUPRA SIPETULUI SCULPTAT DE LA PUTNA, ATRIBUIT EPOCII LUI ALEXANDRU CEL BUN

CLAUDIU PARADAIS și MARIA PARADAIS

În tezaurul mănăstirii Putna se păstrează de veacuri un sipet confecționat din lemn de chiparos, lung de 205 cm, lat de 61,5 cm și înalt de 59,5 cm, atribuit multă vreme epocii lui Alexandru cel Bun.

Lucrarea este acoperită pe latura principală cu un ansamblu de scene religioase sculptate în *champlevé*, și este considerată ca una dintre cele mai prețioase opere de sculptură în lemn din patrimoniul artistic al țării noastre, dar și una dintre cele mai controversate sub raportul datării, al provenienței și al destinației sale funcționale.

Pentru o înțelegere mai cuprinzătoare a problemelor pe care le ridică faimoasa piesă, este necesar să rememorăm mai întâi câteva date și evenimente istorice, pe fundalul cărora trebuie purtată, după opinia noastră, discuția referitoare la proveniența și destinația inițială a lucrării, la perioada și mobilul aducerii ei în Moldova și, în sfârșit, la problema utilizării acesteia ca raclă sau ca sipet de sacristie?

După cum se știe, în 1401, la capătul unui îndelungat conflict cu Patriarhia ecumenică din Constantinopol, aceasta recunoaște Mitropolia Moldovei și validează hirotonirea ca mitropolit a episcopului Iosif. Pentru consfințirea noului scaun arhieresc, după datină, adică prin rămășițele pămîntești ale unui martir creștin, în 1402, (sau, după alte opinii, în 1414—1415)¹, se aduc de la Cetatea Albă la Suceava moaștele Sfîntului Ioan cel Nou, care sînt așezate inițial în vechea biserică a Mirăuților, iar după 1522 în biserica Sfîntul Gheorghe din Suceava, noul edificiu mitropolitan ctitorit de Bogdan al III-lea și de fiul său Ștefăniță. După 1565 s-ar părea că moaștele au fost transferate o vreme de la Suceava la Iași, care devenise capitala țării², de unde, probabil, le aduce din nou la Suceava, în 1589, Petru Șchiopul³. Cu prilejul campaniei din 1686 a lui Ioan Sobieski în Moldova, moaștele sînt luate și duse în Polonia la Zolkiev, rămînînd acolo pînă în iunie 1783, cînd, cu încuviințarea Împăratului Iosif al II-lea, sînt readuse la Suceava sub directă supraveghere a ieromonahului Iosaf, fost egumen al mănăstirii Putna. În sfârșit, evenimentele din 1914 determină o nouă deplasare a lor, acum la Viena însă, de unde vor reveni la Suceava în iulie 1918, deci după încheierea primului război mondial⁴.

Acestea sînt, pe scurt, informațiile cu privire la circulația moaștelor. Cu privire la *racla* în care au fost aduse ele de la Cetatea Albă și la racele în care au fost transferate succesiv de-a lungul vremii, știrile nu mai sînt la fel de limpezi. Tradiția atribuie sipetului de sacristie din tezaurul Putnei cîntea de a fi servit la aducerea moaștelor în Moldova și de a le fi adăpostit neîn-

¹ Pentru discutarea controversatelor probleme referitoare la datarea acestui eveniment, a se vedea C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, Ed. Junimea, Iași, 1984, p. 202—206.

² Aurelian Tăutul, *Viața și minunile Sfîntului Ioan cel Nou de la Suceava*, Ediția a IV-a, Suceava, 1921.

³ P. P. Panaiteșcu, *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI, publicate de Ion Bogdan*, București, 1959, p. 162—163.

⁴ Aurelian Tăutul, *op. cit.*

trerupt pînă în 1736 (?), cînd, după cum ne informează istoricul Dimitrie Dan, care credea în această tradiție, „neguțătorul Hagi Ivanciu din Botoșani” ar fi adus la Suceava „cu învoirea guvernului austriac (...) noua raclă făcută de dînsul pentru moaștele sfîntului”, în care acestea ar fi rezidat pînă la 2/14 iunie 1867. După alte surse, mai întemeiate credem, demersul lui Hagi Ivanciu ar data din iulie 1786 și s-ar fi soldat cu un rezultat negativ⁵. Oricum, în 1867, afirmă tot Dimitrie Dan, fiind confirmat acum și de o publicație contemporană evenimentului⁶, moaștele „au fost așezate într-o raclă nouă de chiparos, făcută de mai mulți creștini evlavioși din România și ferecată cu fasada cea veche de argint de pe timpul lui Alexandru cel Bun”. În consecință, „Racla cea veche devenind superflua, se vede că a fost transportată la Putna, unde se ține în veșmîntărie”⁷, conchide el, fără să precizeze dacă transferul la Putna s-a efectuat în 1867 sau în 1736. Precizăm noi însă că sipetul este atestat aici, cu certitudine, mult înainte de 1867 și chiar de 1786 cînd își face de fapt Hagi Ivanciu demersul menționat mai sus și al cărui rezultat nu este bine cunoscut acum.

Aserțiunile acceptate de Dimitrie Dan se contrazic parțial și cu o informație ceva mai veche, furnizată de Romstorfer care susține că în această „raclă” au fost aduse, la 1783, moaștele Sfîntului Ioan cel Nou de la Zolkiew la Suceava, ceea ce ar însemna, dacă am putea admite o asemenea informație, că pentru a servi acestui scop, ea trebuia să fie mai întîi transportată într-acolo de la Putna, unde se afla sigur la data respectivă⁸.

Ca și Dimitrie Dan, O. Tafrați își însușește fără nici o rezervă aserțiunile tradiționale referitoare la faimoasa ladă, considerînd-o, în consecință, din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, dar, spre deosebire de Romstorfer, el afirmă că moaștele au călătorit în 1783, din Polonia la Suceava, în racla făcută de Hagi Ivanciu la 1736, atunci „cînd vechea ladă a fost abandonată și donată mănăstirii Putna”, ceea ce ar însemna, din nou, dacă am putea admite aserțiunea lui Tafrați, că oricum pretinsa raclă de la Putna a efectuat o călătorie — și încă de lungă durată — în Polonia. Opinii similare, mai nuanțate, convergente sau divergente, au emis și alți cercetători⁹, printre care și Nicolae Iorga. Marele nostru istoric era de părere că „sicriul de chiparos admirabil lucrat, care se păstrează încă în Muzeul din Putna” a servit ca raclă a moaștelor Sfîntului Ioan numai pînă în 1627, cînd acestea au fost transferate într-un alt sicriu, „comandat de Vodă — Barnovschi”¹⁰, teză pe care o susținuse cu aproape zece ani mai înainte și Oreste Luția¹¹. El nu precizează în mod expres, dar din context rezultă clar, că lada de la Putna nu-i totuși cu racla în care au fost aduse moaștele în Moldova, la 1402 sau la 1414—1415.

Lucrurile se complică și mai mult cînd se trece la discutarea decorațiilor de pe racla inițială și de pe cele ulterioare. În cunoscuta scenă a întîmpinării moaștelor Sfîntului Ioan de către Alexandru cel Bun și familia sa, bunăoară, zăgrăvită la sfîrșitul secolului al XVI-lea în pridvorul mănăstirii Sucevița racla,

⁵ Teodora Voinescu, *Cea mai veche operă de argintărie medievală din Moldova*, în rev. S.C.I.A., nr. 2/1964, p. 271.

⁶ *Serbătoriala strămutare a raclii cu osemintele sîntului marelui martir Ioan Noș din Suceava în sicriul nou făcut cu cheltuiala mai multor creștini evlavioși din Moldova, săvîrșită în 2/14 iunie 1867. Tipărită întru recunoștință și onoarea tuturor ctitorilor cu cheltuiala d. Darie Tarnovietchi, protosinzel al diecesei Bucovina și priostos la locașul sîntelor moaște din Suceava*, Cernăuți, 1867. Apud Teodora Voinescu, *op. cit.*, pp. 271 și 276, nota 23, subsol.

⁷ Dimitrie Dan, *Mănăstirea și comuna Putna*, Ed. Academiei Române, 1905, p. 112.

⁸ K. A. Romstorfer, *Das alte griechisch — orthodoxe Kloster Putna*, Czernowitz, 1904, p. 48.

⁹ A se vedea bibliografia cea mai importantă la Teodora Voinescu, *op. cit.*, pp. 265—266, nota 3, subsol.

¹⁰ Nicolae Iorga, *Icoana românească*, B.C.M.I., anul XXVI, fasc. 75/1933, p. 8.

¹¹ Oreste Luția, *Legenda sfîntului Ioan cel Nou de la Suceava în frescele de la Voroneț*, în „Codrul Cosminului”, 1924, pp. 279—354.

de formă paralelipipedică, apare foarte simplă, fără nici un fel de ornamente. Dimitrie Dan afirmă totuși, preluând o informație mai veche de la S. Fl. Marian¹², că sicriul făcut în 1867 a fost ferecat „cu fasada cea veche de argint de pe timpul lui Alexandru cel Bun” (subl. ns.)¹³. Potrivit altor opinii, inițial racla ar fi fost împodobită cu icoane pictate¹⁴ și abia către sfârșitul secolului al XVII-lea ar fi fost ferecată în argint, pe vremea sejurului ei polonez¹⁵. Admițând vechimea și autenticitatea unei icoane atribuită epocii lui Alexandru cel Bun și considerată unica „rămasă dintr-un grup de zece care împodobea sicriul Sf. Ioan de la Suceava”, unii istorici și-au pus problema dacă „argintăria este făcută după icoană, sau icoana este făcută după argintărie”¹⁶, pe câtă vreme alții au considerat fără ezitare că argintăria de pe actualul sicriu este o creație modernă și foarte urfă¹⁷.

Căutînd obîrșia acestor complicate controverse, Teodora Voinescu observa, pe bună dreptate, că cercetătorii „au confundat permanent sicriul de lemn în care se țin efectiv relicvele, cu racla ferecată în care se află introdus acest sicriu”, folosind totodată, în mod frecvent, „drept elemente de datare (...) tocmai părțile adăugate sau transformate cu prilejul unor reparații”. Astfel se explică, după opinia sa, că „din coroborarea unor asemenea texte rezultă la un moment dat că moaștele se găsesc, în același timp, în două sau chiar trei racle”¹⁸.

Pe măsura amplificării discuțiilor privitoare la adevărata sau adevăratele racle ale moaștelor Sfîntului Ioan, devine tot mai limpede că așa-zisul sicriu de la Putna este de fapt o ladă de sacristie pentru păstrarea veșmintelor și cărților bisericești, care nu a fost folosită, probabil, niciodată ca raclă a moaștelor în discuție, sau, dacă a fost vreodată, înseamnă că s-a recurs la ea cu totul întîmplător și numai pentru scurtă vreme, în vreo împrejurare presantă, neatestată de documente, dar care ar putea constitui singurul simbul de adevăr al legendei sale. Că lucrarea nu a fost destinată din capul locului unui asemenea scop o relevă de altfel și reliefurile de pe ea, care înfățișează patimile Mintuitorului și nu ale sfîntului originar din Trapezunt, martirizat prin 1330 la Cetatea Albă, adus cu mari onoruri în Moldova și instalat la Suceava, în vremea lui Alexandru cel Bun, ca protector al țării. Ea nu trădează nici un fel de semne din care să rezulte că a fost adaptată vreodată unui scop ad-hoc, că a fost pictată sau împodobită cu icoane aplicate și nici cu ferecături, mai vechi sau mai noi, cum s-a întîmplat cu racla propriu-zisă din vechea mitropolie a Sucevei, ale cărei autenticitate și apartenență la prima jumătate a secolului al XV-lea fiind peremptoriu demonstrate în ultimele două decenii¹⁹, exclud definitiv tradiționalele aserțiuni cu privire la destinația sa funcțională.

Considerat, așadar, ca sipet de sacristie și nu ca raclă, rămîne totuși deschisă problema datării și provenienței sale. Opiniile celor mai mulți și mai autoritari cercetători converg spre obîrșia apuseană a operei, în special către Nordul Italiei și către stilul Renașterii timpurii al reprezentărilor de pe ea²⁰.

¹² S. Fl. Marian, *Sfîntul Ioan cel Nou de la Suceava*, București, 1895, pp. 123—125.

¹³ Dimitrie Dan, *op. cit.*, p. 112.

¹⁴ Virgil Drăghiceanu, *O icoană din sicriul sfîntului Ioan cel Nou din Suceava*, în B.C.M.I., vol. IX, 1916, pp. 20—24. Pentru elucidarea problemei, a se vedea și Corina Nicolescu, *Un nou fragment din racla pictată a sf. Ioan cel Nou de la Suceava*, în rev. M.M.S., nr. 7—8/1970, pp. 378 și urm.

¹⁵ Oreste Luția, *op. cit.*, p. 332 și urm. Pentru elucidarea problemei, a se vedea: Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 8 și Teodora Voinescu, *op. cit.*, pp. 268—270.

¹⁶ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 7.

¹⁷ O. Tafrahi, *Le trésor byzantin et roumain du Monastère de Poutna*, Paris, 1925, p. 28, subsol.

¹⁸ Teodora Voinescu, *op. cit.*, p. 265—267.

¹⁹ Mai ales prin studiile Teodorei Voinescu și ale Corinei Nicolescu, citate de noi mai sus.

²⁰ A se vedea, bunăoară, Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, vol. I, Ed. Acad. R.P.R., București, 1959, p. 441—442; idem, *Istoria artei europene*, Ed. Meridiane, București, 1972, p. 83; Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 389;

Se pune, de asemenea, la îndoială datarea ei spre sfârșitul secolului al XIV-lea pe care o susținuse Taffrali și chiar în primele decenii ale celui de al XV-lea, infirmându-se astfel — și pe această cale — aserțiunea tradițională cu privire la folosirea sa ca raclă în împrejurările amintite mai sus. O ipoteză plauzibilă în acest sens a sugerat Corina Nicolescu, care o considera drept „ladă italiană de sacristie”, datînd-o, după trăsăturile sale *evident* renescentiste, către sfârșitul secolului al XV-lea, „cînd la curtea lui Ștefan cel Mare abundă catifelele scumpe aduse de la Florența și Venetia, unde solii domnitorului în afară de misiuni diplomatice mai îndeplineau uneori și misiuni culturale sau artistice”²¹.

După opinia noastră, în această epocă ar trebui datată, de fapt, nu lada propriu-zisă, care, judecînd după unele exemplare similare, existente în diverse colecții din Bologna, Venetia, Viena sau Paris²², pare să fie mai veche, ci *aducerea ei în țară* cu unul din prilejurile pe care le-a sugerat regretata noastră cercetătoare.

La Putna este atestată ca sîpet pentru păstrarea unor documente importante pe la 1764, cînd potrivit unei relatări a lui Vartolomei Măzăreanu, în ea se afla toată arhiva mănăstirii pe care el însuși a trebuit s-o pună în ordine, „fiîndcă toate scrisorile erau amestecate în acest săcriu”²³. Se știe, de asemenea, că mai tirziu — dar, poate, și cu mult mai înainte — se păstrau în ea „veșmintele și alte odoare mănăstirești”²⁴.

Actualmente este expusă în muzeul mănăstirii.

Dincolo de toate controversale referitoare la proveniența, datarea, destinația primară și ulterioară a acestei piese de mobilier, unică în patrimoniul nostru cultural, trebuie reievate însușirile sale artistice, virtuțile compoziționale și plastice ale scenelor sculptate în relief plat pe fațada acesteia și incizat pe suprafața interioară a capacului, calități care conduc, pe drept cuvînt, spre marea artă a Renașterii italiene din secolul al XV-lea, fie ea florentină, venețiană sau geneveză, cum au presupus unii cercetători. Ne referim, în primul rînd, la scena *Răstignirii*, înscrisă amplu și armonios „în pagină”, pe suprafața centrală și cea mai întinsă, totodată, a fațadei, dar și la cele șase compoziții, de dimensiuni mai mici, care o încadrează, pe cîte trei registre, de o parte și de alta, înfățișînd patimile Mîntuitorului: *Isus la Ana și Caiafa*, *Isus la Pilat* și *Flagelarea*, în partea stîngă; *Prinderea*, *Batjocorirea* și *Calvarul Crucii*, în cea dreaptă. Mișcărilor, chipurile și atitudinile personajelor sînt variate, caracterizarea lor este diferențiată, în raport cu evenimentele pe care le trăiesc, iar cavalcadele se desfășoară cadentat în succesiunea ritmică a cailor. Numeroase detalii, cum ar fi sărutul trădător din scena *Prinderii*, ingerul de pe crucea tilharului pocăit așteptînd sufletul acestuia sau diavolul pîndind ieșirea sufletului la gura celui nepocăit, căruia o brută îi frînge oasele cu o bită, ca și multe altele din scena *Răstignirii*, conferă imaginilor accente sugestive și mesajului religios vădite semnificații moralizatoare. În plus, această scenă centrală se proiectează pe fundalul unui cadru arhitectonic măreț — menit să sugereze Ierusalimul — și într-o vastă perspectivă cosmică, spuzită de stele și populată de îngeri în zbor. Toate scenele sînt încadrate într-un chenar dreptunghiular, deschis la partea superioară, decorat, în aceeași tehnică *champlevé*, cu vrejuri vegetale, printre ale căror frunze de stejar apar figuri de sfinți, de îngeri, de lei și de dragoni. Cantul dinspre fațadă al capacului este, de asemenea, decorat cu un vrej de stejar, care îl anticipează pe cel din chenarul pietrei de mormînt a lui Ștefan cel Mare, după cum celălalt, care încadrează scenele din

Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1976, p. 251, art. raclă; Răzvan Theodorescu, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400—1400)*, Ed. Meridiane, București, 1976, p. 250, 251, 254, (vezi și bibliografia de la notele 91—94).

²¹ C. Nicolescu, *op. cit.*, p. 389.

²² V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, vol. I, 1959, pp. 441—443; Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 389; Răzvan Theodorescu, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos*, Editura Meridiane, București, 1976, p. 301, nota 93.

²³ Apud D. Dan, *op. cit.*, p. 164.

²⁴ Idem, p. 112.

trei părți, prefigurează vrejul din dvera lui Bogdan al III-lea, de la 1510. Pe suprafața interioară a capacului este înfățișată prin incizare *Maica Domnului cu pruncul* așezată pe un tron cu baza hexagonală și încadrată de doi îngeri avînd brațele încrucișate la piept.

Privită în ansamblu, întreaga decorație a lăzii de la Putna este încălzită de brunurile nuanțate și profunde specifice lemnului de chiparos, care a fost sculptat, incizat și umbrît cu multă sensibilitate și peste care scurgerea vremii și-a pus patina sa inimitabilă.

NOUVELLES CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LE COFFRE SCULPTÉ DE PUTNA, ATTRIBUÉ À L'ÉPOQUE D'ALEXANDRE LE BON

R é s u m é

Dans le trésor du monastère de Putna, on conserve depuis des siècles, un coffre confectionné en bois de cyprès, longue de 205 cm. large de 61,5 cm. et haut de 59,5 cm., qui a été longtemps attribué à l'époque d'Alexandre le Bon (1400—1432).

La pièce est couverte sur la façade principale d'un ensemble de scènes religieuses représentant les passions de Jesus Christ, sculptées en champlévé. Elle est considérée comme une des plus précieuses oeuvres d'art en bois, qui existe dans le patrimoine artistique de notre pays et, une des plus controversées du point de vue de la datation, de la provenance et de son utilisation.

La tradition confère au coffre de sacristie du trésor de Putna l'honneur d'avoir servi en 1402 pour apporter les reliques de Saint Jean le Nouveau de Cetatea Alba à Suceava et de les avoir conservées jusqu'en 1736 (?) quand, selon l'avis de l'historien Dimitrie Dan, qui croyait dans cette tradition, „le négociant Hagi Ivanciu de Botoșani“ les avaient „transférées avec la permission du gouvernement autrichien dans le nouvel cercueil, fait par lui même pour les reliques du Saint“, où elles ont été conservées jusqu'en 2/14 juin. 1867.

En dehors de toutes les controverses concernant la provenance, la destination primaire et ultérieure de cette pièce de mobilier, unique dans notre patrimoine culturel, nous devons relever ses qualités artistiques, ses virtuosités de composition et de plasticité dans les scènes sculptées sur la façade du couvercle et incisées sur la surface de l'intérieur du couvercle. Ces qualités approchent cette pièce de l'art de la Renaissance italienne, du XXV-ème siècle, qu'elle soit florentine, vénitienne ou genovèse, tout comme ont supposé certains spécialistes.

Estimée dans son ensemble, l'entière décoration du coffre du Musée du Monastère de Putna est embellie par des nuances brunes, spécifiques au bois de cyprès, qui a été sculpté, incisé et ombré avec beaucoup de sensibilité et sur lequel l'écoulement du temps a mis sa patine inimitable.

UN MONUMENT DE ARTĂ DIN SECOLUL AL XVIII-LEA DE LA GOLĂEȘTI — IAȘI

LUCIA IONESCU

În bisericile satelor Medeleni și Petrești, ale comunei Golăești, județul Iași, s-au păstrat, într-o stare de conservare relativ bună, fragmente ale iconostasului aparținând bisericii „Sfântul Nicolae” din Cilibiu-Golăești. Această ctitorie a marelui logofăt Cilibiu (Iordache Ruset)¹, a fost zidită în jurul anului 1770, absența pisaniei lipsindu-ne de cunoașterea datei certe a construcției ei.

Biserica „Sfântul Nicolae” din Golăești aparține stilistic grupului de monumente baroce moldovenești târzii din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, din care fac parte și bisericile „Sfântul Gheorghe” și „Sfinții Teodori din Iași, cele din localitățile Răducanu, Horecea, Bălănești, Tîrgu Ocna și Doljești, ridicate din temelii de pe la 1761, ca și bisericile Curelari și Tălpădari, refăcute în această perioadă; arhitectura lor reprezintă sinteza unor elemente din decorația brincovenească și a unor forme ale barocului occidental și oriental, îndeosebi constantinopolitan, grefate pe fondul tradițional moldovenesc².

Aceste caracteristici s-au manifestat mai ales în repertoriul decorativ, îmbogățit acum cu noi motive ornamentale, vegetal-florale și figurative, repertoriu utilizat în decorația exterioarelor, a interioarelor și a pieselor de mobilier, în broderia și argintăria vremii.

Încă din secolul al XVII-lea, datorită influențelor renaștentiste și baroce, caracterul decorativ al pieselor laice și de cult se accentuează, câștigînd în eleganță și rafinament. Începînd cu secolul al XVIII-lea, decorativismul care devine una din caracteristicile principale ale artei laice și de cult, îl întîlnim deci și în sculptura în lemn a iconostaselor, decorativism manifestat aici prin creșterea considerabilă a spațiului destinat suprafeței sculptate în raport cu suprafața pictată. Din această categorie face parte și iconostasul bisericii „Sfântul Nicolae” din Cilibiu-Golăești, din care se păstrează ușile împărătești și o ușă diaconască, câteva fragmente din briul I și II, cadrele medalioanelor frizelor I, II, III de icoane și coronamentul, cu excepția unei molenii (fig. 1).

Realizată în lemn de tei, ornamentica sa, preponderent vegetală, este compusă dintr-o împletitură de volute vegetale, printre care apar floarea de mac și de crin, frunza de acant, de viță de vie, de stejar și motivul ciorchinelui. Aceste motive, stilizate și distribuite într-o ordine logică pe baza principiilor simetriei, ritmului, alternanței, creează o compoziție decorativă armonioasă, echilibrată. Prezentarea elementului ornamental este făcută sintetic, cursiv, calități care fac ca părțile componente ale iconostasului să apară strîns legate între ele ca un tot unitar. Realizate în tehnica basoreliefului și a ajurului, în scopul creării impresiei de volum și spațiu, motivele își păstrează, cu excepția ușilor împărătești, coloritul original: în majoritatea lor poleite, unele motive sînt colorate în tempera ocru-galben și verde de China. Din ornamentica coronamentului s-au păstrat cei doi balauri afrontați de mari dimensiuni, sculptați în ronde-bosse, motiv frecvent înlînit în decorația iconostaselor secolului al XVIII-lea și socotit tot ca un împrumut din repertoriul brîncovenesc. Mesterul anonim a realizat

¹ Gheorghe Bals, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, Buc., 1933, p. 260.

² Vasile Drăguț, *Dicționar de artă medievală românească*, Buc., Ed. Științifică și enciclopedică, 1976, p. 173—174.

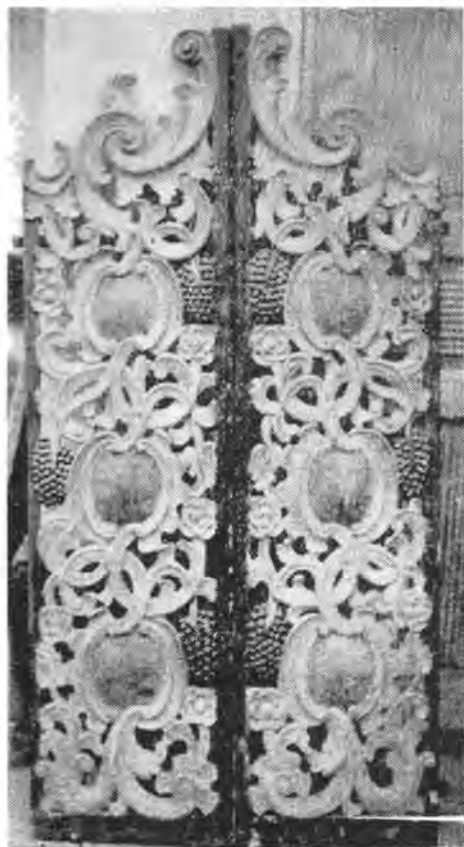

Fig. 1

Fig. 2

o interesantă stilizare a motivului zoomorf, care impresionează prin capacitatea de sintetizare, prin armonia părților componente și simetria perfectă.

Deosebit de interesant și mai puțin întâlnit în compoziția iconostaselor moldovenești ni se pare modul în care sînt concepute medalioanele cu reprezentările proorocilor și ale praznicilor împărătești; de formă ovală și de dimensiuni reduse, acestea au o oblicitate accentuată față de reprezentarea centrală, oblicitate subliniată și de traseul vrejurilor ce le încadrează, imprimându-le astfel un oarecare dinamism specific barocului.

Dacă în ceea ce privește sculptura în lemn a iconostasului constatăm preferința pentru forme și motive noi de influență barocă occidentală, filtrate prin filiera Țării Românești, care țin de o nouă concepție, deci, dacă în acest domeniu se înregistrează îndepărtarea de tradiție, în schimb, pictura rămîne fidelă în linii mari tradiției bizantine.

Icoanele păstrate din ansamblul iconostasului bisericii „Sfîntului Nicolae”, deși aparțin secolului al XVIII-lea, secol caracterizat în pictura religioasă prin creșterea procesului de laicizare a moștenirii tradiționale, păstrează încă schema iconografică bizantină, exprimată printr-un stil elegant, rafinat. Autorul, un zugrav anonim, un bun cunoscător al erminiei, posedînd un desen sigur și fiind dotat cu o mare sensibilitate în culoare, reușește să redea într-o interpretare proprie, încadrîndu-se însă spiritului artei bizantine, cîteva lucrări de o reală valoare artistică. Dintre piesele iconostasului amintit, realizate în tempera pe lemn, lipsesc din nefericire icoanele împărătești și opt reprezentări ale

apostolilor. S-au păstrat în schimb toate celelalte piese într-o bună stare de conservare, cu excepția crucii și moleniei, unde fondul a fost repictat în ulei în decursul secolului al XIX-lea.

Analizând prăznicarele, concepute după schema iconografică tradițională, constatăm calități plastice incontestabile, dovedite în primul rând în știința compoziției, spațiul fiind dozat în funcție de numărul personajelor, legate între ele prin rețeaua liniilor de construcție (fig. 3, 4). Compozițiile sînt organizate în funcție de tema iconografică; cele mai multe sînt desfășurate pe orizontală, înțîlnim însă, ca în cazul „Schimbării la față”, compoziție circulară și compoziție semicirculară la tema „Înălțării Fecioarei la cer” și a „Botezului”. Distribuția personajelor este clară și armonioasă. Pentru a înlătura monotonia succesiunii temelor, ele sînt prezentate în atitudini variate, de cele mai multe ori în mișcare, cu o gestică expresivă a mîinilor. Fizionomiile nu sînt stereotipe; respectînd tipologia convențională, zugravul reușește să le individualizeze, conferindu-le o expresie de laicitate. Cadrul desfășurării compozițiilor îl constituie fundalurile arhitectonice și de peisaj. În reprezentarea fundalurilor arhi-

Fig. 3

Fig. 4

tectonice, constatăm apariția unor elemente baroce atât în scenle exterioare, cât și în cele de interior în tratarea unor piese de mobilier. Trebuie subliniată tendința de redare a adâncimii prin folosirea perspectivei liniare în reprezentarea clădirilor și mobilierului. Acest sistem de sugerare a spațiului este specific picturii postbizantine³. Fundalurile de peisaj sînt realizate convențional prin stînci abrupte, reprezentate în formă de piramide în trepte și colorate într-o armonie delicată de griuri și brunuri, cu modelul prin valorație. Culorile, în gamă restrînsă, sînt așternute în pete mari peste care este realizat convențional, prin hașuri de aur, modelul draperiilor. Tonurile ca-de sînt vibrante pe fondul de aur, ceea ce conferă icoanelor o notă de prețiozitate, de strălucire, asemănătoare mozaicului. Culorile folosite sînt: roșurile stînse, griurile-violace, albastrul ceruleun, verdele oliv, alburile diferit nuanțate, ocrurile și brunurile. Zugravul dovedește un deosebit simț al raporturilor, atât ca volum, cât și ca pată cromatică. De asemenea, dovedește multă măiestrie în redarea detaliilor. Elementele constitutive ale compozițiilor sînt subliniate prin linii grase de

³ Victor Lazarev, *Istoria picturii bizantine*, Buc., Ed. Meridiane, 1980, vol. III, p. 96.

culoare închisă. Desenul este sintetic. Linia sinuoasă care conturează personajele și fundalul arhitectonic, detaliile de peisaj și ale veșmintelor suplinesc pierderea viziunii monumentale în favoarea efectului narativ. Din friza portretelor apostolilor, s-au păstrat doar patru. Încadrați în arcade, cu fizionomii perfect diferențiate, ei sînt reprezentați în mișcare, pusă în valoare de atitudinea corpului și redarea fluturîndă a draperiilor veșmintelor (Fig. 2). Același trăsături prezintă și figurile celor doisprezece prooroci, în care atitudinea dinamică, poziția diferită a mîinilor cu roturile desfășurate, marea varietate tipologică, vigoarea expresiei, le apropie de pictura laică.

Inscripțiile cuprinzînd numele personajelor reprezentate sau denumirea scenei iconografice sînt făcute în limba greacă.

Considerînd monumentul de la Cilibiu-Golăești în contextul creației artistice moldovenești din secolul al XVIII-lea, putem conchide următoarele :

— ca arhitectură, biserica „Sfîntul Nicolae” constituie o nouă stilistică, reprezentînd momentul sintezei unor influențe ale barocului occidental venite, fie direct, fie filtrate prin filiera Țării Românești și ale barocului oriental de proveniență constantinopolitană ;

— în ceea ce privește sculptura în lemn a iconostasului, constatăm o îmbogățire a repertoriului ornamental, care dovedește o înrudire, atît ca motive, cît și ca factură, cu sculptura brâncovenească ;

— pictura icoanelor ce alcătuiesc ansamblul iconostasului, deși aparține secolului al XVIII-lea, se încadrează, în linii mari, schemei tradiționale bizantine, cu unele înnoiri resimțite în evoluția picturii religioase moldovenești, încă din secolul al XVII-lea. Ne referim la accentuarea caracterului narativ al reprezentărilor, tendința spre decorativism, în care recunoaștem multe elemente baroce și, mai ales, conferirea unei expresii de laicitate figurilor reprezentate.

UN MONUMENT D'ART DU XVIIIÈME SIÈCLE DE GOLĂEȘTI, DÉPARTEMENT DE IASSY

Résumé

En considérant le monument de Golăești dans le contexte de la création artistique du XVIIIème siècle, on peut tirer les conclusions suivantes :

— du point de vue architectural, l'église „Saint Nicolas” constitue une nouveauté stylistique ; elle représente la synthèse de certaines influences du baroque occidental, exercée soit directement, soit à travers la filière de la Valachie et du baroque oriental ayant son origine à Constantinople ;

— en ce qui concerne la sculpture en bois de l'iconostase, on peut constater un enrichissement du répertoire ornamental qui prouve l'existence des relations comme motifs et comme facture, avec la sculpture de l'époque de Brâncoveanu ;

— la peinture des icônes qui forment l'ensemble de l'iconostase, bien qu'appartenant au XVIIIème siècle, se subordonne, en grandes lignes, au schéma traditionnel byzantin, avec certains renouvellements perceptibles dans l'évolution de la peinture religieuse moldave dès le XVIIIème siècle : accentuation du caractère narratif des représentations, tendance au décorativisme où l'on reconnaît de nombreux éléments baroques et surtout l'expression plus laïcisée des figures représentées.

UN VALOROS ANSAMBLU DE ARHITECTURĂ DIN IAȘI: „POARTA CU ZID ȘI CASA CU ABSIDA“

FLORIN BUIMESTRUC

Mai vechi sau mai aproape de zilele noastre, monumentele întruchipează puterea de creație a poporului nostru, caracterizează din punct de vedere al dezvoltării economice, social-politice și culturale epocile în care au fost ridicate.

A vorbi despre Iași înseamnă a vorbi de nenumărate interferențe, înseamnă a face istoria unei ambiante, dar mai ales înseamnă a reactualiza valorile trecutului. Și între aceste valori, monumentele de arhitectură întruchipează puterea de creație a poporului nostru, devin simbol istoric atunci când valoarea lor utilitară este depășită.

Un astfel de monument era și POARTA CU ZID ȘI CASA CU ABSIDĂ¹ (fig. 1), un ansamblu de arhitectură din secolele XVIII-XIX, cu o valoare documentară deosebită și prin aceea că, la Iași, dintre construcțiile laice din secolul al XVIII-lea se mai cunosc doar două: Casa Dosoftei și o clădire de pe strada Bucșinescu nr. 21.

POARTA CU ZID, (fig. 2, 10) era un corp de clădire pe un singur nivel, datînd de la începutul secolului al XVIII-lea, proprietate a familiei Kogălniceanu, apartenență atestată printr-un document din anul 1731, în care se menționează: „casa a vel-căpitanului Vasile Kogălniceanu, în tîrgul de gios, de'naintea mănăstirii Barnovschi, de-supra budăiului sărat, între ulița ce se cheamă Herbinte și ulița Frecăului“².

Datorită dotărilor sale, în decursul vremii a avut diferite utilizări, fiind pe rînd conac, beilic, depozit de grîne, agie², dughene, liceu și locuință.

Intr-un document din 1741 întîlnim o decizie a cancelariei domnești la plîngerea înaintată de Vasile Kogălniceanu: „Casele lui Vasile Kogălniceanu, ce a fost porușnic, nu erau înainte conac de oaspeți, luîndu-i-se casele în găzduire, ceea ce nu se cade de vreme ce el și mai înainte vreme la alte domnii a fost în slujba țării și a domniei“³.

Aici a funcționat la începutul secolului al XX-lea Liceul de băieți „Mihail Kogălniceanu“, din arhiva căruia reiese că proprietatea liceului cuprindea Poarta cu zid, Casa cu Absidă, (ce formau o incintă închisă la nord de un zid din cărămidă — lung de 11,5 m și înalt de 4,6 m — și la est de un zid din piatră — lung de 16,5 m și înalt tot de 4,6 m) și o clădire construită la începutul secolului XX.

Poarta cu zid, o clădire în formă de „L“, cu boltă de acces la îmbinarea celor două laturi, se prezintă din punct de vedere constructiv ca un sistem de bolti cu semicilindri longitudinali întretăiați cu bolti cu penetrații ce se unesc în axul median al cilindrilor. Pe o fundație din piatră, suprastructura este executată din cărămidă, cu un liant slab, pe bază de nisip și var. Pe întreg perimetrul clădirii exista un beci a cărui intrare nu a fost depistată, relevul efectuîndu-se într-un stadiu avansat de degradare a monumentului.

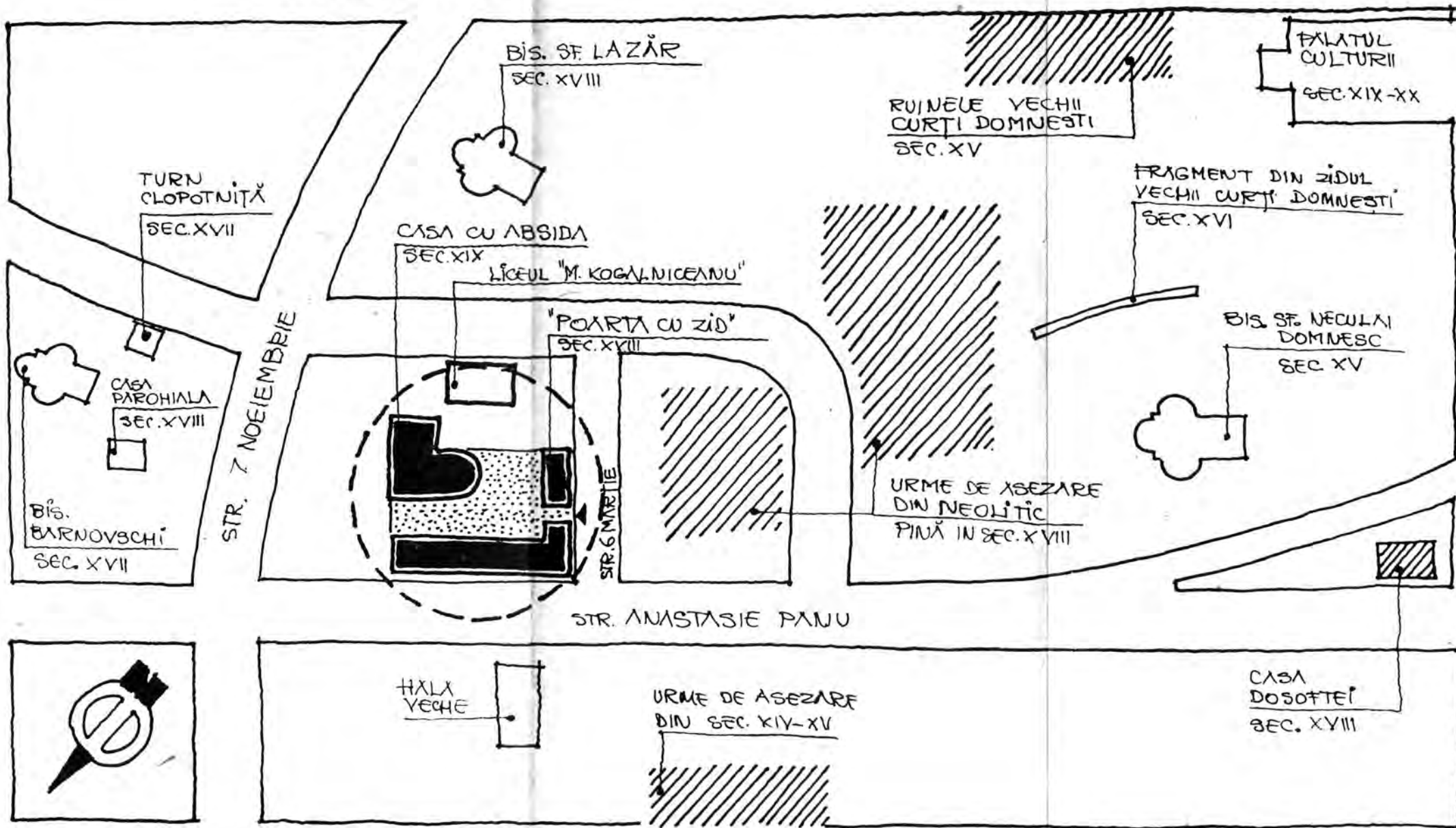
Dispoziția planimetrică se prezintă astfel: latura de sud (fig. 3) era alcătuită din două încăperi separate de un vestibul și boltă de acces în incintă (fig. 4). Spre deosebire de cealaltă aripă, în care golurile erau practicate doar

¹ Augustin Z. N. Pop, *Pe urmele lui Kogălniceanu*, Buc., 1979, p. 13.

² D. Bădărău, I. Caproșu, *Iașii vechilor zidiri*, Ed. Junimea, Iași, 1974, p. 332.

³ Augustin Z. N. Pop, *op. cit.*, p. 14.

PLAN DE SITUAȚIE, CU TRAMĂ STRADALĂ
ÎNAINTE DE SISTEMATIZARE

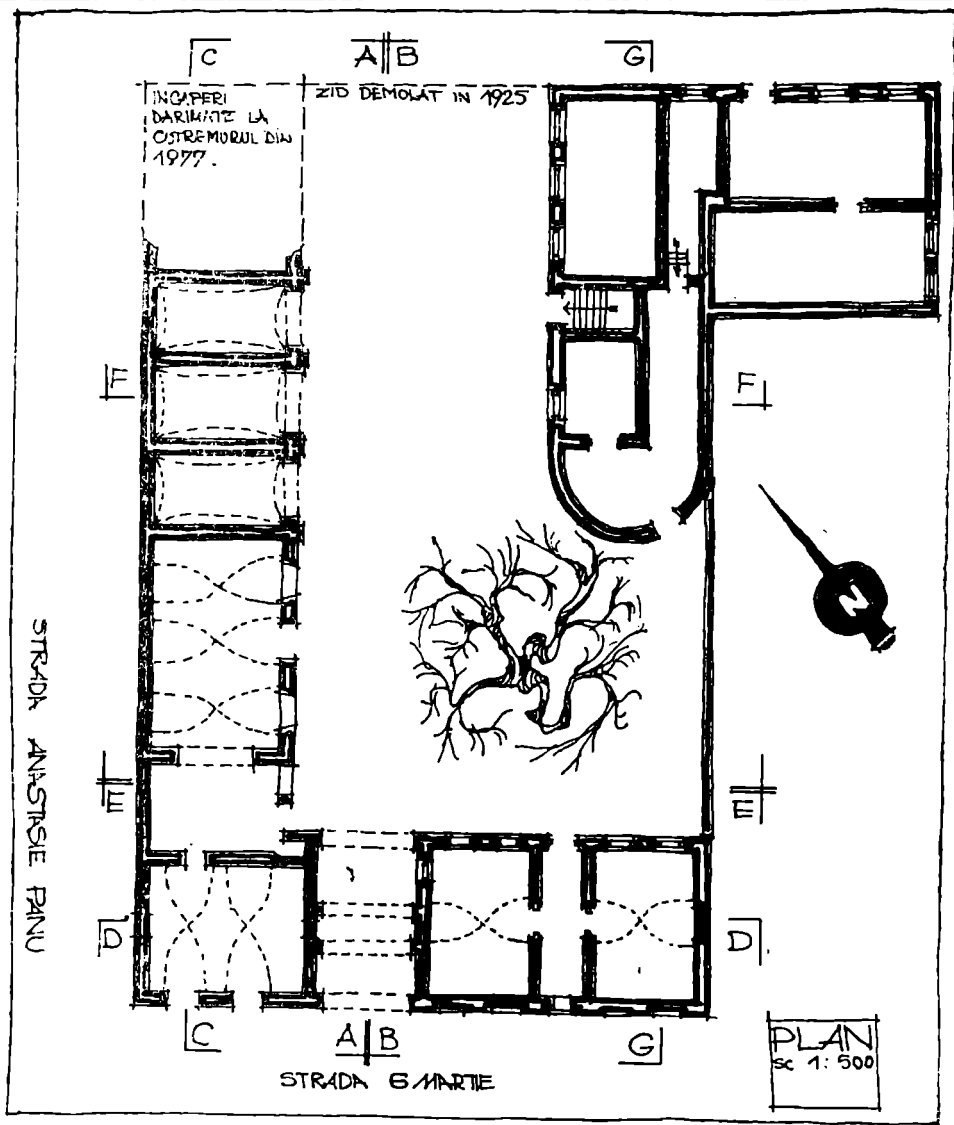

Fig.1 A

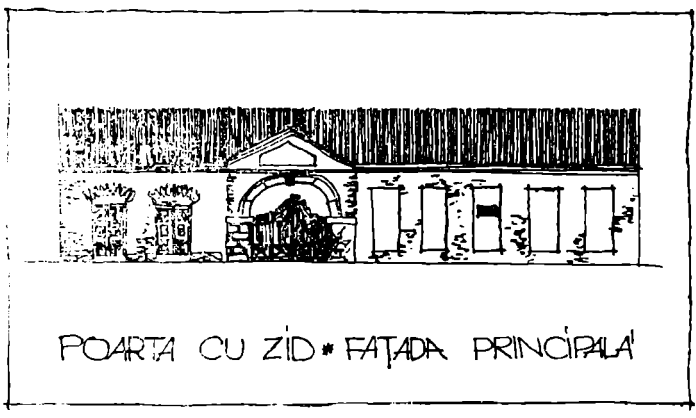

Fig.2 B

POARTA CU ZID * FATADA PRINCIPALA

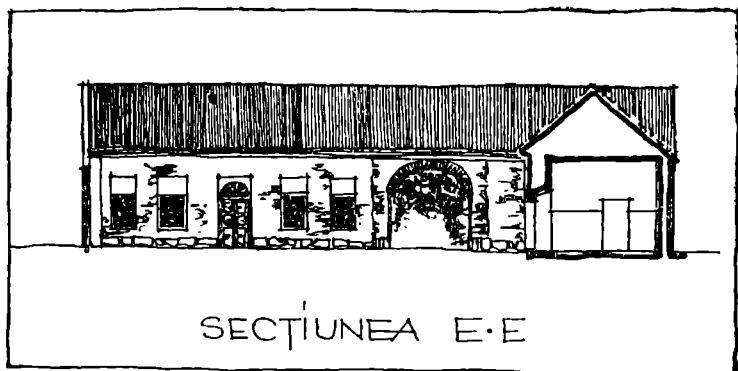

Fig. 4 ▶

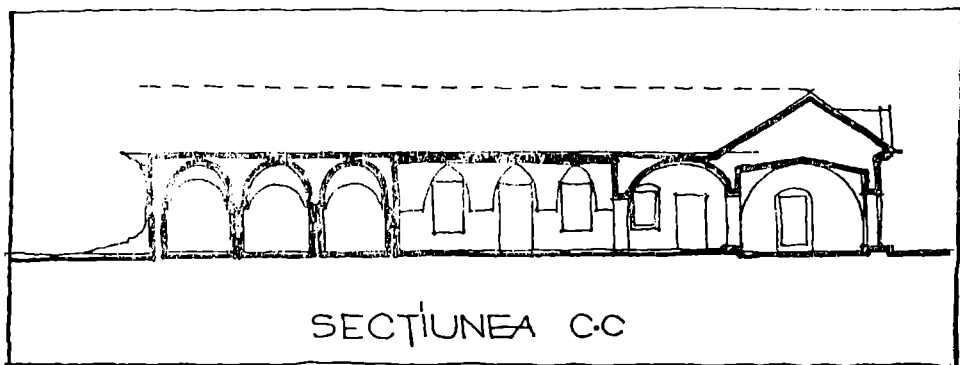
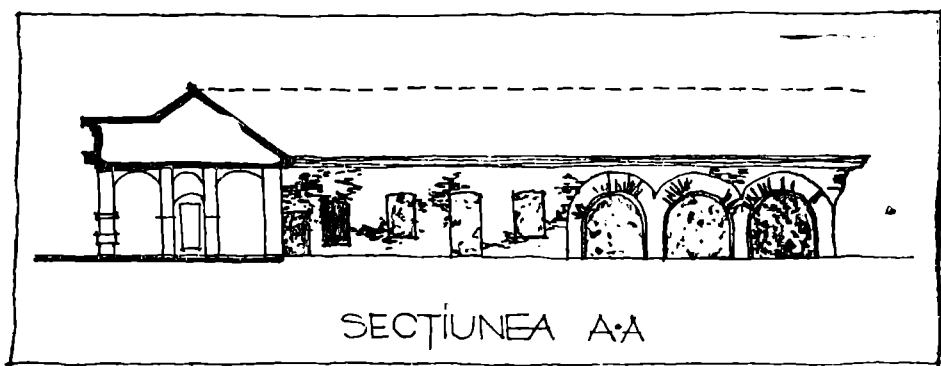
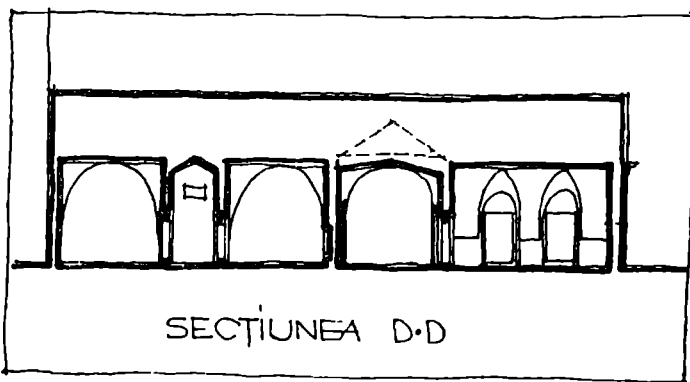

Fig. 7

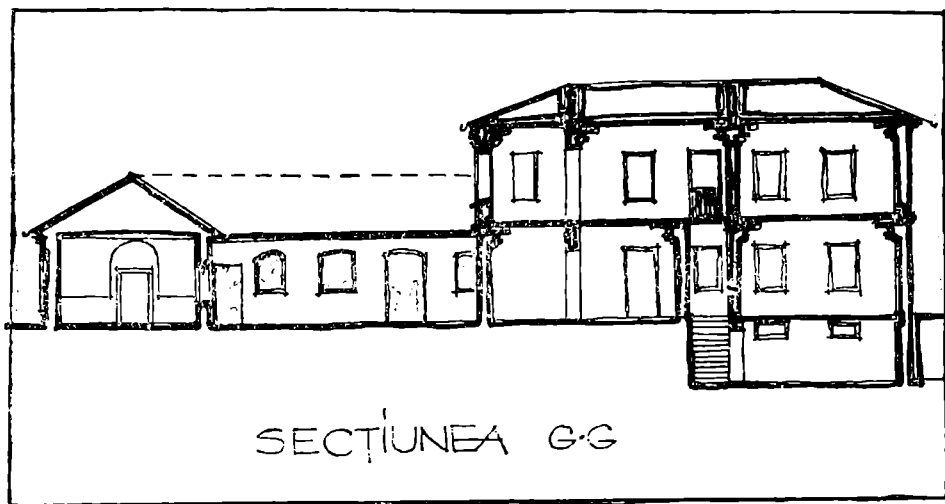

Fig. 8

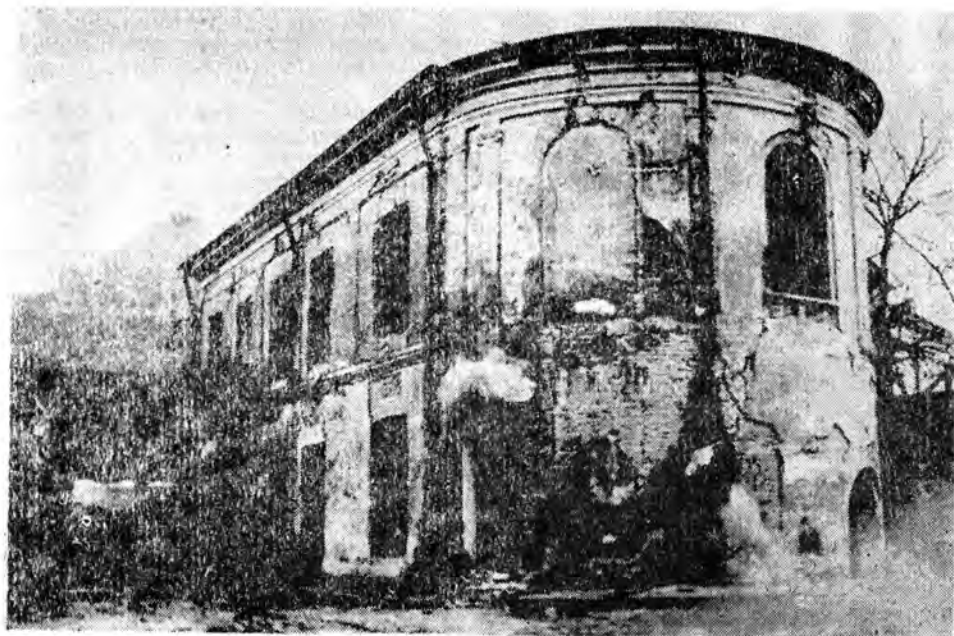

Fig. 9

Fig. 10

spre incintă, în încăperile din aripă se putea pătrunde și dinspre stradă, situație ce justifică funcția de dugheană ce a avut-o într-o anumită perioadă. Bolta intrării, cilindrică, susținută de patru arce supraînălțate, era singura porțiune din clădire executată integral din piatră.

Latura de vest (fig. 5) era alcătuită dintr-un șir de încăperi cu diferite dimensiuni și sisteme de boltire: semicilindri longitudinali întretăiați de bolți cu penetrații care se unesc în axul median, bolți de tip „à vello” (fig. 6).

Este foarte probabil ca, drept învelitoare, la Poarta cu zid să fi fost folosite olanele. Lipsa totală a cuielelor de draniță în săpăturile arheologice ne îndreptățește să nu considerăm șita ca material folosit pentru învelitoare, iar, pe de altă parte, la acest tip de construcție știm că nu s-a folosit nici arama sau stuful.

În momentul executării releveului mai exista o parte din feronerie originală: obloane metalice la cele două uși dinspre stradă, la ușa vestibulului aripoi de su, precum și gratiile ferestrelor de la aceeași aripă. Sistemul de prindere a acestora în încadramentele din piatră era realizat după un vechi meșteșug, fixarea balamalelor făcându-se cu plumb topit.

CASA CU ABSIDĂ (fig. 7—9), cea de a doua clădire a ansamblului, era o construcție pe două nivele, datînd de la începutul secolului al XIX-lea. O găsim menționată în anul 1833 ca aparținînd zarafului Michael Daniel care zidește această casă după ce cumpărase „Poarta cu zid” de la Vasile Kogălniceanu⁴.

Clădirea în formă de „L”, are latura lungă terminată circular. Dispoziția încăperilor este identică pentru parter și etaj deși în timp a suferit o serie de modificări, structura de bază s-a păstrat datorită sistemului constructiv pe zidărie portantă. Singurul element care nu a putut fi marcat cu exactitate este scara ce făcea legătura între parter și etaj; acest lucru se datorează absenței unor elemente de construcție ajutoare datorate stării avansate de degradare în care se afla monumentul la data executării releveului. Sistemul constructiv, dispunerea încăperilor, precum și plastica fațadei ne arată ca cel mai probabil loc de amplasare al scării absida de la extremitatea sudică a clădirii⁵. Tavanele erau din grinzi de stejar pardosite cu dușumele (fig. 8). Infrastructura era din piatră, pe întreg perimetrul clădirii existînd o pivniță. Fațadele sînt tratate în stil neoclasic cu un restrîns repertoriu decorativ. Șarpanta, în patru ape, avea o pantă foarte mică și, probabil, a fost de asemenea acoperită cu olane.

Deși construite la un interval de aproape 100 de ani aceste două clădiri — Poarta cu zid și Casa cu absidă — formau un ansamblu unitar prin ideea de incintă creată de dispoziția planimetrică a elementelor ce o compuneau. Și tocmai de aceea acest monument istoric și de arhitectură era cu totul deosebit de celelalte case boierești din Iași secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea.

UN IMPORTANT COMPLEXE ARCHITECTURAL DE IASSY : „LA PORTE A MURAILLÉ ET LA MAISON A ABSIDE”

Résumé

Parmi les vestiges de l'architecture monumentale de la fin du Moyen Âge, conservés dans la structure urbanistique de Iassy contemporaine se trouvait encore, peu de temps auparavant, près des Halles Centrales, un ensemble de construction à l'aspect d'une enciente bien distinguée.

Cet ensemble se composait de :

— un premier corps de construction échelonné planimétriquement en forme de „L”, érigé sur un niveau, compartimenté en quelques pièces aux vénéues de maçonnerie qui conservaient les entrées et les fenêtres aux encadrements en pierre et ferronnerie originales.

⁴ Idem, *loc. cit.*

⁵ Din considerentele enunțate ni se pare improbabilă amplasarea scării în exteriorul clădirii, idee avansată de autori în cartea *Iași vechilor zidiri*, p. 332.

— un deuxième corps de constructions sur trois niveaux (cave, rez de chaussée, étage) avec échelonnement planimétrique rectangulaire finalisé à une des extrémités en forme d'abside.

Quelques témoignages documentaires prouvent que cet ensemble architectural a été construit dans l'intervalle historique 1731—1833. Le premier corps, connu sous le nom de „La porte à muraille“, initialement la propriété du porușnic Vasile Kogălniceanu, utilisé successivement comme manoir, „beilic“, dépôt de céréales, boutique, attenances de Lycée „Mihail Kogălniceanu“ et plus récemment espace locatif. Les caractéristiques architectoniques le situent au XVIII-ème parmi les plus importants édifices de l'emplacement habité de la ville de Iassy.

Le deuxième corps de constructions, édifié en 1833, avait une valeur peu commune, par la solution architectonique, tout à fait particulière à l'époque.

Bien qu'on ait fait beaucoup de transformations au long des années, le système constructif initial de l'édifice (maçonnerie portante en brique) ainsi que la solution plastique des façades et les éléments de détail des fenêtres et des entrées se conservent encore au moment de l'exécution du relevé. Cet ensemble de constructions a une valeur documentaire remarquable pour l'architecture latine du XVIII-ème—XIX-ème siècle.

ASPECTE DIN ISTORIA TEATRULUI NAȚIONAL DIN IAȘI REFLECTATE ÎN „OGLINDA STAGIUNII 1946—1947”

DOINA PETRACHE-LEMNY

Pentru activitatea teatrală, unul din documentele cele mai de preț îl constituie „Ogînda” unei stagiuni, care înregistrează conștiincios evenimentele teatrale ale unei trupe cu toate amănuntele privitoare la spectacolele reprezentate, la munca fiecărui component al trupei, la receptarea spectacolelor de către public, la cadrul cultural al epocii respective. Ni se pare utilă prezentarea „Ogînzii stagiunii 1946—1947” cu atât mai mult cu cît trupa și bunurile teatrale ale Naționalului ieșean au fost evacuate ca urmare a apropierii frontului și a jucat în sedii improvizate: Jimbolia (martie—august 1944), Drăgășani (septembrie—decembrie 1944) și apoi la Sibiu, în primele luni ale anului 1945. Tot atunci Teatrul Național din Iași a fost văduvit de o bună parte din actorii săi de frunte: C. Ramadan, Tudor Călin, Aurel Ghițescu, Angela Luncescu, N. Meicu, Șt. Ciubotărașu, Dem. Hagiac, Petronela Popescu, Athena Macropol, Aurel Munteanu, Eliza Petrăchescu, Gh. Ionescu-Gion. Mulți au plecat după stagiunea din 1944—1945, alții se transferaseră mai înainte. Sub conducerea profesorului Iorgu Iordan care mai fusese director, trupa s-a reorganizat, toate sectoarele activității teatrale și-au reluat funcțiile. Golul creat de plecarea marilor actori mai sus citați a fost compensat de o trupă tinăvă și entuziasă care a știut să perpetueze acel „stil” al artei ieșene caracterizat prin echilibru, mijloacelor de expresie adecvate ideii textului, dar și să fie receptiv la noile tendințe ale artei interpretative universale. Trupa refăcută era alcătuită deci după război din George Popovici, Miluță Gheorghiu, Margareta Baci, Any Braesky, Ana Luca, N. Șubă, Șt. Dănculescu, Mărioara Davidoglu, Eliza Nicolau, N. Veniaș, Ion Lascăr, Remus Ionașcu, C. Sava, C. Protopopescu, Mihai Grosariu, Florica Damian, C. Cadeschi, alături de mai tinerii de atunci: Ion Schimbinschi, Rella Ghițescu, Virginica Bălănescu.

Actul de la 23 August 1944 a adus o schimbare totală în viața politică, dar și în cea socială și spirituală a României. Acest moment reprezenta continuarea unor tradiții de luptă pentru realizarea unor idealuri de libertate și independență, dar în același timp el semnala și un început: România era, metaforic vorbind, scena pe care piesa începuse să promitea un happy-end. Teatrul propriu-zis, ca artă complexă a continuat să fie tribuna de la care se rosteau marile adevăruri omenești, să constituie legătura spirituală a creatorilor cu publicul.

Continuînd tradițiile înaintașilor, aducînd în scenă figurile legendare ale trecutului, dar și eternizînd momentele pe care le trăiau, dramaturgii au creat opere vii care au adus în fața interpreților și a regizorilor problematica unui teatru nou. Dacă au fost și simplificări pînă la schematizare a tramei datorită unei anumite viziuni asupra personajelor mai ales, care erau împărțite arbitrar în „eroi pozitivi și eroi negativi”, acestea au fost riscurile inerente unui pionierat. Dar, din fericire, constituirea unui teatru de idei care aduce în dezbateră probleme etice, probleme ale conștiinței, nu a întîrziat să se creeze. Iată de ce trupa nou formată la Iași a avut un merit deosebit. Conștiința de o tradiție frumoasă cu înaintași care au pus bazele artei teatrale românești: Matei Mîlo, Nicolae Luchian sau Th. Teodorini, tinerii actori ai „erei noi” au muncit și au pus în scenă, după cum ne informează „Ogînda” 15 premiere și 19 reluări, ceea ce constituie un palmares cu adevărat eroic.

„Ogînda stagiunii 1946—1947”, alcătuită cu rigurozitate de directorul de scenă I. R. Matache ne informează că director al Teatrului Național din Iași

era profesorul universitar, N. I. Popa, fratele dramaturgului Victor Ion Popa, avind colaboratori în colectivul de direcție pe primarul municipiului Eduard Lăzărescu, prof. univ. Dan Bădărău și Vasile Pavelcu, avocat Gh. Crețeanu, actorii Marioara Davidoglu, Paul Varduca și Const. Cadeschi, iar în colectivul de lectură pe poetul Mihai Codreanu, fost director al Teatrului Național, prof. univ. Const. Balmuș, prof. Jean Livescu, Gh. Agavrioloaei, Const. Nicuță și actorul-scriitor S. Morcovescu-Teleajen, personalități care garantau prin însăși valoarea lor calitatea spectacolelor în lucru, alegerea pieselor și repartizarea rolurilor.

Un asemenea colectiv a fost capabil de gesturi cu acela de a-l solicita pe P. P. Petrone, pensionar de 17 ani la acea dată să reentre în colectivul actoricesc, pentru „a veni sub forma aceasta în ajutorul istoriei vii a Teatrului moldovenesc“, afirma redactorul „Oglinzi...“, care-i face o scurtă biografie ce se încheie astfel :

„Deși este la o vîrstă cînd ar fi avut tot dreptul să se odihnească, ia slujba d'a capo. „Elevul bursier“, P. P. Petrone, cum fi spunem noi, este primul la repetiții (așa a fost o viață întreagă) și este tot primul care vine cu rolul învățat după ce piesa a fost pusă în scenă“.

Numărul mare de piese din repertoriu, calitatea și diversitatea lor ca problematică și perioadă de creație confirmă competența oamenilor din colectivele de conducere și de lectură. Astfel, cele 14 premiere au fost :

- *Patima de sub ulmi* de Eugen O'Neill în traducerea lui Petru Comarnescu ;
- *Un poet romantic* de Matei Millo ;
- *Muza de la Burdujeni* de C. Negruzzi ;
- *Cinel-Cinel* de Vasile Alecsandri ;
- *Frumoasa aventură* de R. de Flores și Caillavet, tradusă de P. Petrone ;
- *Steaua fără nume* de M. Sebastian ;
- *Aproape de cer* de Julien Luchaire, tradusă de Any Marcovici ;
- *Inimă de mamă* de Andersen Galina, tradusă de T. Călin ;
- *Crimă și pedeapsă* de F. Dostoievski ;
- *Părinții teribili* de Jean Cocteau, tradusă de Gina Sandry ;
- *Casa cu două fete* de Mircea Ștefănescu ;
- *Otrava de Busnach* și Gastineau, după Em. Zola, tradusă de H. G. Lecca ;
- *Nuntă cu repetiții* de Ana Nichols, tradusă de Scarlat Froda ;
- *Răzoiul* de Al. Popovici ;

și cele 19 reluări :

- *Domnișoara Nastasia* de G. M. Zamfirescu ;
- *Punctul negru* de G. Kadalburg ;
- *Mitică Popescu* de Camil Petrescu ;
- *O cerere în căsătorie, Ursul, Jubileul* de A. Cehov ;
- *Baba Hârca* de Matei Millo ;
- *Take, Ianke* și *Cadir* de Victor Ion Popa ;
- *Titanic Vals* de Tudor Mușatescu ;
- *Topaze* de Marcel Pagnol ;
- *Ginerele d-lui Prefect* de Paul Gusti ;
- *Sărbătoarea datinelor* de M. Sadoveanu și Sandu Teleajen ;
- *Două orfeline* de Ennery și Cormon ;
- *Violențele lui Scapin* de Molière ;
- *O crimă celebră* de Ennery și Cormon ;
- *Nora* de H. Ibsen ;
- *Zile vesele după războiu* de Labiche, traducere de M. Sadoveanu ;
- *Necunoscuta* de Al. Bisson, tradusă de Paul Gusti ;
- *Frații Karamazov* de F. Dostoievski, tradusă de Em. Dragoș.

Din această listă se poate constata un echilibru repertorial realizat prin punerea în scenă a 34 piese în total, din care 14 piese românești și restul străine, de la autori la modă în acea vreme ca d'Ennery și Cormon, la valori reale ale dramaturgiei universale, ca Dostoievski, Cehov, Ibsen și Jean Cocteau.

Notele informative din „Oglină...” ne introduc în mijlocul oamenilor de teatru ieșeni și ne oferă ocazia unui contact mai direct cu frământările lor, cu micile sau marile evenimente. De exemplu :

„În cursul acestei stagiuni, premierile au fost precedate de către un cuvânt despre piesă, despre autor, despre spectacol în general etc. Au vorbit cu această ocazie : Dl. Prof. univ. N. I. Popa, Directorul Teatrului Național Iași, la premiera piesei *D-ra Nastasia*, despre G. M. Zamfirescu, de la a cărui moarte se împlinesc 6 ani — Domnul Prof. univ. V. Pavelcu, despre „Adolescență la *Aproape de cer*” ; Domnul Prof. G. Agavriloaiei, despre Matei Millo la *Baba Hârca* ; Domnul Prof. C. Nicuță, despre Emile Zola, la *Otrava*”.

„În fiecare marți și joi, la ora 6 seara și numai în cazuri de forță majoră în alte zile, dar regulat două spectacole pe săptămână s-au dat pentru muncitorii sindicaliști cu prețuri reduse (în timp ce pentru publicul obișnuit biletul prim de intrare era 40 000 lei, muncitorul plătea 4 000 lei). Aceleași spectacole și în aceleași condițiuni de intrare, au fost organizate și pentru elevi în fiecare săptămână după amiază”.

„Opera de ajutorare a instituțiilor de binefacere nu a fost neglijată. Astfel rețeta întregă de la premiera piesei *Casa cu două fete*, cît și aceea de la premiera piesei *Otrava* au fost date respectiv Crucii Roșii și CARS-ului”.

„La 31 Octombrie 1946 are loc comemorarea a cincizeci ani de la moartea lui Matei Millo. Se reprezintă *Un poet romantic*, comedie într-un act și *Baba Hârca*, operetă-vrăjitorie în două acte, ambele de Matei Millo. Filarmonica „Moldova”, sub conducerea d-lui George Pascu a completat programul cu Uvertura Națională de A. Flechtenmacher”.

„La 14 Decembrie 1946 are loc comemorarea a 50 ani de la inaugurarea clădirii Teatrului Național din Iași (1896—1946)”.

Se reprezintă : *Muza de la Burdujeni*, farsă într-un act de C. Negruzzi, *Un poet romantic*, comedie într-un act de Matei Millo și *Cinel-Cinel*, comedie cu cântece într-un act de V. Alecsandri. Înainte de spectacol, a rostit un cuvînt festiv domnul Prof. univ. N. I. Popa, directorul Teatrului”.

„La 18 Decembrie 1946 este sărbătorit actorul Miluță Gheorghiu pentru 30 ani de activitate pe tărîm artistic.

S-a jucat piesa : *Ginerele d-lui Prefect*”.

„Duminecă, 25 Mai 1946, ora 3 d.a., în cadrul reprezentației *Nuntă cu repetiție* și în prezența domnului Consilier Ministerial Sergiu Milorian este sărbătorit maestrul P. P. Petrone pentru 56 ani de activitate pe tărîm artistic”.

„Direcțiunea Teatrului a refuzat în cursul acestei stagiuni de a mai aproba sala Teatrului trupelor ale căror spectacole nu cadrează cu scena unui Teatru Național. Faptul a fost apreciat de Direcția Generală a Teatrelor printr-o adresă”.

„Pentru lunile Iunie și Iulie 1947 pleacă în turneu două echipe. Una cu piesa *Necunoscuta*, sub conducerea d-lui Paul Varduca, membru în comitetul de direcție ; iar cealaltă cu piesa *Frații Karamazov*., sub conducerea d-lui I. Diacu-Xenofon, dir. de scenă”.

„La 3 aprilie 1947, ora 3 d.a., are loc comemorarea unui an de la moartea lui Victor Ion Popa. A vorbit d-l George Dem. Loghin și s-a jucat piesa marlei dispărut *Take, Janke și Cadîr*”.

„S-au făcut în cursul acestei stagiuni 446 repetiții și s-au dat 169 de reprezentații, la care au participat 124 300 spectatori, ceea ce revine în medie cam 700 de spectatori pentru fiecare reprezentație”.

Dintre premiere, piesele cu cele mai multe repetiții au fost *Steaua fără nume* (39), *Patima de sub ulmi* (39) ; iar cele mai puține repetiții au fost *Inimă de mamă* (18), *Războiul* (23)”.

„Dintre premiere, piesa cu cel mai mare număr de spectacole a fost *Otrava* (18) ; iar cu cel mai mic număr de spectacole, *Inimă de mamă* (4)”.

Fără a caracteriza fiecare membru al trupei ieșene în parte, autorul „Oglinzii...” îi portretizează prin a prezența spectacolele la care a contribuit. Începe acest bilanț cu cei patru directori de scenă : I. Diacu-Xenofon, George Dem. Loghin, Manole Al. Foca și I. R. Matache.

Inchiderea stagiunii ieșene la 25 mai 1947, a dat ocazia inspectorului de atunci a teatrelor, poeta Otilia Cazimir, să scrie o pagină impresionantă în „Oginda stagiunii”, iar directorului, N. I. Popa, să înscrie câteva fraze pline de speranță pentru viitorul teatrului ieșean. Le reproducem mai jos :

25—V—1947

Sfârșit de stagiune

Ideea de sfârșit implică oarecare tristețe și oarecare duioșie — chiar cînd sfârșitul înseamnă un nou început. Împodobim trecutul, în mod inconștient, așa cum împodobim și viitorul, cu iluzii. În ce privește teatrul, — există actor care să nu-ți vorbească despre „ce bine era odată”, chiar cînd nu-i vorba de timpuri tocmai îndepărtate ?

Stagiunea care se încheie astăzi a intrat și ea în trecut. Începe a fi și ea „odată”. Dar calitatea mea de Inspector General al Teatrelor nu-mi îngăduie nici să mă întristez, nici să mă înduioșez. Totuși, în împrejurarea de față, mărturisesc că mi-ar fi greu să fiu chiar atât de obiectivă.

Stagiunea 1946—1947 a fost, ca și celelalte stagiuni de la întoarcerea teatrului nostru din pribegie, o stagiune de experiență. Apele tulburate încep să se așeze, și așezarea nu se face și nu trebuie să se facă în grabă, pentru că i se cere să fie o așezare cuminte și statornică.

Au fost ezitări, au fost dibuiri, ca totdeauna. Dar s-a muncit enorm. Și s-a muncit în condiții materiale și morale demoralizante. S-a repetat și s-a jucat în frig. S-a suferit de foame. Actorul avea în fața lui un public dificil, inegal și capricios, iar alături de el camarazi dificili, deprimați și capricioși : mizeria nu e tonică și nu îndeamnă la bunăvoință... Iar lipsa de perspective luase la Iași proporții într-adevăr catastrofale.

S-a vorbit în ziarele bucureștene de „artiștii-eroi” de la Iași. Să fim drepiți : a existat la Iași și un public-erou : publicul care venea la spectacole, deși era prevenit că între viziunea de pe scenă și ochii lui vor juca aburii propriei sale respirații.

Acum stagiunea s-a terminat. Dar toți cei care au muncit umăr lîngă umăr de-a lungul ei au dreptul să spună cu mîndrie :

— Am jucat la Iași în stagiunea 1946—1947...

Otilia Cazimir

„La închiderea stagiunii

Stagiunea 1946—1947 a încercat o formulă de adaptare a Teatrului Național la noua sa misiune : aceea de a servi mai ales tineretului, marelui public nou și maselor populare, un repertoriu potrivit cu puterea lor de-a înțelege și de-a gusta. Cu oarecare concesii, experiența a reușit, fără a scorbii nivelul artistic al spectacolelor.

Rămîne ca stagiunea următoare să prezinte pe scenă un repertoriu clasic de calitate care să ne readucă publicul intelectual în sală, ridicînd totodată nivelul artistic al marelui public și contopînd clasele sociale în emoții comune.

Sunt convins că experiența pe deplin reușită de dărzenia d-lui Zaharia Stancu la Teatrul Național din București va izbuti și la Iași. Operele unor Alecsandri, Gorki, Molière, Ibsen, Caragiale, Kayser, Shakespeare, Cocteau sau Goldoni vor săvîrși miracolul.

N. I. Popa

Directorul Teatrului Național din Iași

Sfârșitul stagiunii ieșene nu a însemnat și sfârșitul activității colectivului care se pregătea pentru confruntarea cu publicul capitalei la invitația Ministerului Artelor, Ion Pas. În acest scop, consilierul ministerial, Sergiu Milorian, s-a deplasat la Iași și a asistat la repetițiile și spectacolele pieselor care urmau să fie reprezentate la București : *Nuntă cu repetiție, Otrava, Casa cu două fete,*

Nora, Părinții teribili, Răzoiul, din care comitetul întrunit special, alcătuit din Otilia Cazimir, N. I. Popa, I. Diacu-Xenofon, Manole Al. Foca și I. R. Matache alege următoarele piese: *Părinții teribili, Otrava* și pentru radio, un scenariu din piesa *Cătiheții din Humulești* — piesă cu parfum pur moldovenesc“.

Redăm cuvintele consilierului ministerial, înscrise în „Oglindă“.

„Sunt fericit că, venind la Iași în calitate de consilier al Ministerului Artelor, am avut prilejul să cunosc ansamblul artistic și pe tehnicienii acestui teatru.

Munca lor, abnegația și devotamentul lor sunt demne și de tradiția artistică a Iașului pe care o iubesc și o împlinesc și de adevărata chemare a artistului, aceea de a fi cu tot sufletul în slujba mulțimilor dornice de consolarea artei.

Li felicit pe toți și le cer voie să scriu aici cuvântul pe care li l-am strigat din sală: **Bravo!**

Sergiu Milorian
Iași, 5—VII—1947“

Redăm impresiile citorva personalități înscrise în „Oglinda stagiunii 1946—1947“ :

„Bune gânduri și un cald salut artiștilor Teatrului Național din Iași, sosiți la București.

Omagiul meu se îndreaptă spre talentul, puterea lor de muncă și spre devotamentul lor pentru instituția pe care o slujesc și o iubesc.

Ion Pas
2 Iunie 1947“

„Cele mai insufiețite urări de bine eroicei trupe a Teatrului Național din Iași, pildă vie de dîrzenie creatoare.

Ștefan Tita
2 Iunie 1947“

„Omagiul nostru tuturor slujitorilor Teatrului Național din Iași cari, luptînd cu greutatea uriașe, au păstrat vie făclia artei în vechea cetate de scaun a Moldovei.

Zaharia Stancu
2 Iunie '947“

„Dorese teatrului din Iași refacerea în izbînda dorită.

2 Iunie 1947 *M. Sadoveanu*“

„Trecutul Teatrului din Iași îl cunosc și-l apreciez în cel mai mare grad. Viitorul lui, doresc să fie așa cum îl vede inima mea.

Eug. Herovanu“

„Teatrului Național din Iași, peste spațiu — care ne desparte și peste timp — îi întind o mînă prietenească.

Ionel Teodoreanu
2 Iunie '947“

ASPECTS DE L'HISTOIRE DU THÉÂTRE NATIONAL DE IASSY REFLÉTÉS DANS „LE MIROIR DE LA SAISON THÉÂTRALE“ 1946—1947

R é s u m é

Un des documents les plus importants de l'histoire du théâtre, à côté des affiches, des programmes, des photos, etc., est „le miroir de la saison théâtrale“ qui, selon l'appellation, reflète l'activité d'une troupe pendant une saison. Du

répertoire, aux aspects „intimes“ de la vie de la scène (la retraite des acteurs, leurs appréciations, la fréquence des rôles et des représentations), aux travaux pour monter un spectacle, jusqu'aux, appréciations des diverses personnalités en marge de la saison théâtrale respective — le „miroir de la saison théâtrale“ se présente comme une monographie-document.

Notre choix pour la saison 1946—1947 est motivé par la situation spéciale créée après la deuxième guerre, quand l'ensemble du Théâtre National d'Iassy s'est réfugié et a continué à travailler dans des conditions impropres.

La partie finale du miroir est honorée par les mots de félicitation, d'encouragement et d'appréciation des personnalités du temps — mots que nous avons reproduits.

**TRATAMENTUL DE LABORATOR AL UNOR FRAGMENTE TEXTILE
PROVENITE DIN SĂPĂTURI ARHEOLOGICE**

CARMEN MARIAN

Metalul, sub forma firelor sau a diferitelor ornamente, este frecvent întâlnit în componența obiectelor textile. Această combinație a metalului cu textila pune de foarte multe ori probleme delicate în conservare și restaurare, în special în cazul în care avem de a face cu un metal inferior, ce urmează a fi tratat împreună cu suportul textil-celulozic sau proteic. Dificultatea acestor probleme este și mai mare în cazul tratării textilelor arheologice, textile care se pot prezenta laboratoarelor în diferite stadii de fragmentare și degradare.

Astfel 6 fragmente textile provenite din săpături arheologice efectuate la Botoșani conțineau metal sub forma unor fire și nasturi din cupru aurit. Acestea, datorită gradului avansat de degradare, ca urmare a condițiilor specifice de păstrare din sol, au pus probleme dificile în tratarea lor. La intrarea în laborator fragmentele textile erau acoperite cu materii pămîntoase și resturi de descompunere a materialelor organice, depuneri care împiedicau analizarea lor vizuală, conferindu-le totodată și o mare rigiditate. De aceea, după o dezinfecție făcută cu vapori de formol, s-a procedat la umezirea ușoară a fragmentelor textile cu apă umedă, intercalate cu foiță japoneză. Această umezire a permis detașarea cu o pensetă a materiilor pămîntoase fixate superficial de fragmentele textile, degajînd astfel suprafața acestora și permițînd studierea lor (fig. 1). La fragmentele textile 1 și 2 s-au putut observa doi nasturi metalici acoperiți în întregime cu depuneri de coroziune de culoare albastră și verde și cu materii pămîntoase, depuneri prin intermediul cărora nasturii erau încorporați în textilă. Fragmentul textil nr. 3 prezenta în partea superioară o bridă, realizată prin împletirea unor bentițe metalice pe un miez textil, și fixată de țesătură cu un nasture metalic. Acestea erau de asemenea acoperite cu materii pămîntoase, produși de cristalizare și produși de coroziune. (fig. 2, 3). Același fragment prezenta în partea de mijloc un galon format din două șnururi cu fir metalic, afectat și el de produșii de coroziune.

Tratamentul ce urma să fie aplicat acestor fragmente trebuia să ducă în primul rînd la :

- curățirea depunerilor de praf și murdărie provenite din sol ;
- detașarea nasturilor metalici de fragmentele textile de care erau prinși prin produșii de coroziune, pentru a putea fi apoi tratați separat ;
- îndepărtarea produșilor de coroziune metalică ce au pătruns în țesătură și a celor de pe bentița metalică.

Pentru a se decide asupra tratamentului de laborator al acestor fragmente a fost necesar să realizăm o corelare perfectă a compoziției, adică a proprietăților fiecăruia din cele două materiale (metal-textilă), cu starea lor de conservare.

Analizele chimice au arătat că nasturii și bentița metalică a firelor erau din cupru aurit, iar depunerile de coroziune de culoare verde și albastră erau cloruri și carbonați de cupru. Pentru înțelegerea mai exactă a stadiului de degradare al firelor metalice vom face o scurtă trecere în revistă a mecanismului corodării acestor fire din cupru aurit.

Aurirea firelor din cupru se face prin galvanizare. Pelicula de aur care se aplică în acest mod pe firul de cupru este foarte subțire și nu este o peliculă compactă, absolut continuă, ci prezintă anumiți pori care permit acțiunea me-

diului înconjurător asupra miezului din cupru, constituind așa-numitele puncte de coroziune ale miezului metalic. Prin acești pori, în anumite condiții (acțiunea oxigenului în prezența umezelii) se formează mai întâi clorurile și carbonații care migrează deasupra foiței de aur formând depuneri de culoare albastră și verzuie. Dacă procesul continuă prin acești pori se formează apoi cupritul de culoare brun-roșcată, care va migra deasupra foiței de aur. Treptat aceste puncte de coroziune se extind, ducând la transformarea miezului de cupru în cuprit compact. Această corodare poate duce la exfolierea peliculei de aur.

Investigațiile au arătat că în cazul nostru corodarea firelor metalice s-a făcut numai pînă în faza formării clorurilor și carbonaților de cupru fără a afecta integritatea miezului metalic al bentiței prin transformarea acestuia în cuprit.

În ceea ce privește țesătura de lînă a fragmentelor, aceasta era un postav care, datorită depunerilor de murdărie și a produșilor de coroziune era foarte rigid și nu permitea o cercetare prea minuțioasă. Odată cu prima fază de detașare a materiilor pămîntoase prinse superficial de suportul textil s-a măsurat și pH-ul acestora, rezultînd valoarea 4. Tot acum au fost extrase cîteva eşantioane de fibre textile ce au fost studiate la microscop.

Solzii stratului cuticular al fibrei erau sub formă de olane, îmbrăcînd fibra pe tot diametrul său. Această formă a solzilor este caracteristică fibrelor de lînă fină, de calitate superioară. Solzii aveau părțile superioare puțin ieșite în

Fig. 1. Fragmente textile înainte de aplicarea tratamentului de conservare.

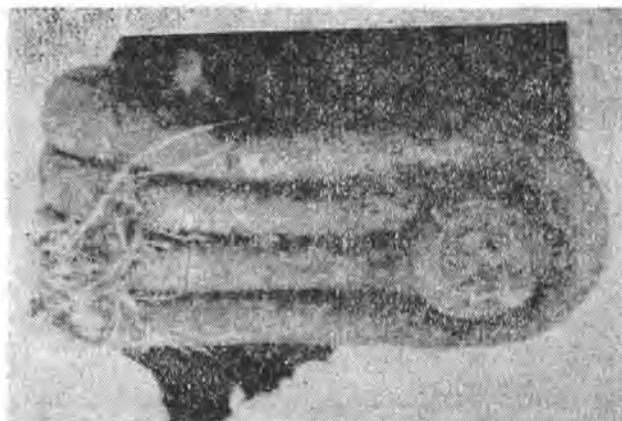

Fig. 2. Bridă cu fir metalic înainte de aplicarea tratamentului de conservare

Fig. 3. Detaliu de bridă cu fir metalic înainte de aplicarea tratamentului de conservare.

afară ca urmare a tratamentului de împîslire la care au fost supuse firele în timpul tehnologiei de fabricare a postavului. La analizarea microscopică a aspectului longitudinal s-a putut observa uniformitatea diametrului în lungime a fibrelor și faptul că în anumite porțiuni solzii erau deteriorați, în medie de 1/10 din lungimea fibrelor. Fibrele sînt lipsite de canal medular, stratul cortical ocupînd toată fibra. Acest strat cortical reprezintă partea cea mai importantă a fibrei, conferindu-i rezistență și elasticitate.

Deci analizele microscopice au relevat faptul că în acest caz avem niște fibre din lînă, de calitate superioară, a căror stare de conservare nu a fost prea mult afectată datorită și faptului că mediul în care s-au găsit avea un pH de 4.

De asemenea analizele microscopice au arătat că miezul textil din bumbac al firelor bridei era într-o stare de conservare foarte bună, păstrând nealterate toate caracteristicile structurale.

Avânducidată starea de degradare a materialelor componente s-a început tratamentul cu operația de curățire. După ce fragmentele au fost fixate în prealabil între două plase fine de terilen pentru a evita deteriorarea mecanică a lor în timpul spălării, s-au executat pentru înlăturarea materiilor de natură pămîntoasă și a produșilor solubili în apă, două spălări în soluție de Romopal 5%, a câte 10 și 30 minute, urmate de clătiri în apă distilată. După aceste spălări

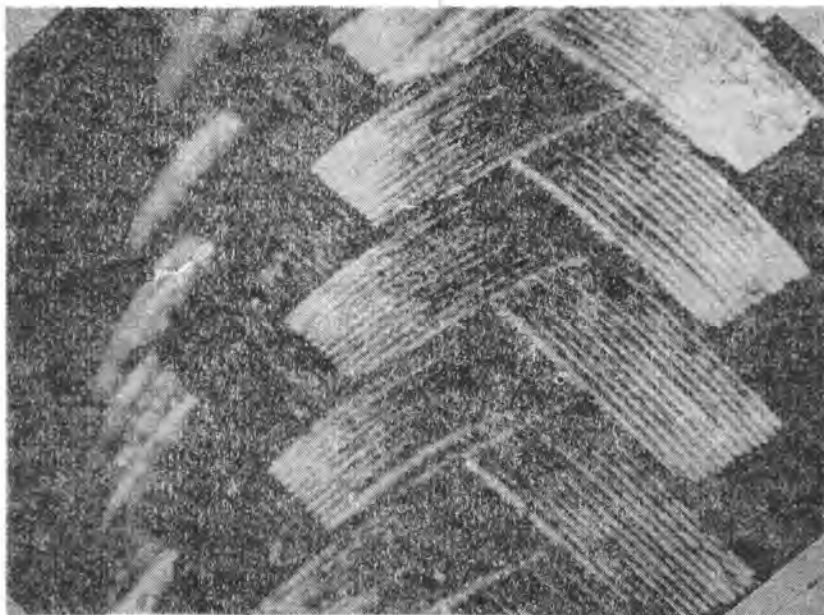

Fig. 4. Detaliu din brida cu fir metalic după aplicarea tratamentului de conservare.

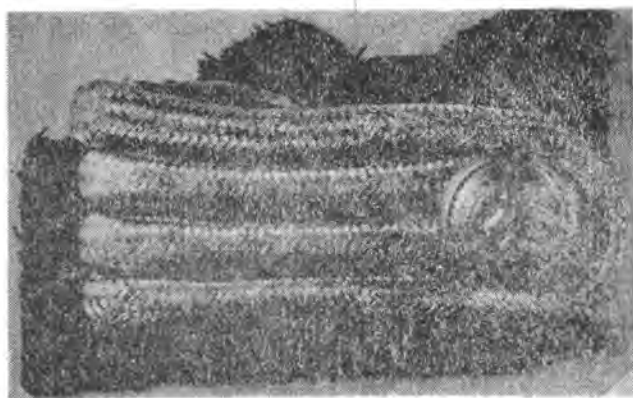

Fig. 5. Bridă cu fir metalic după tratamentul de conservare.

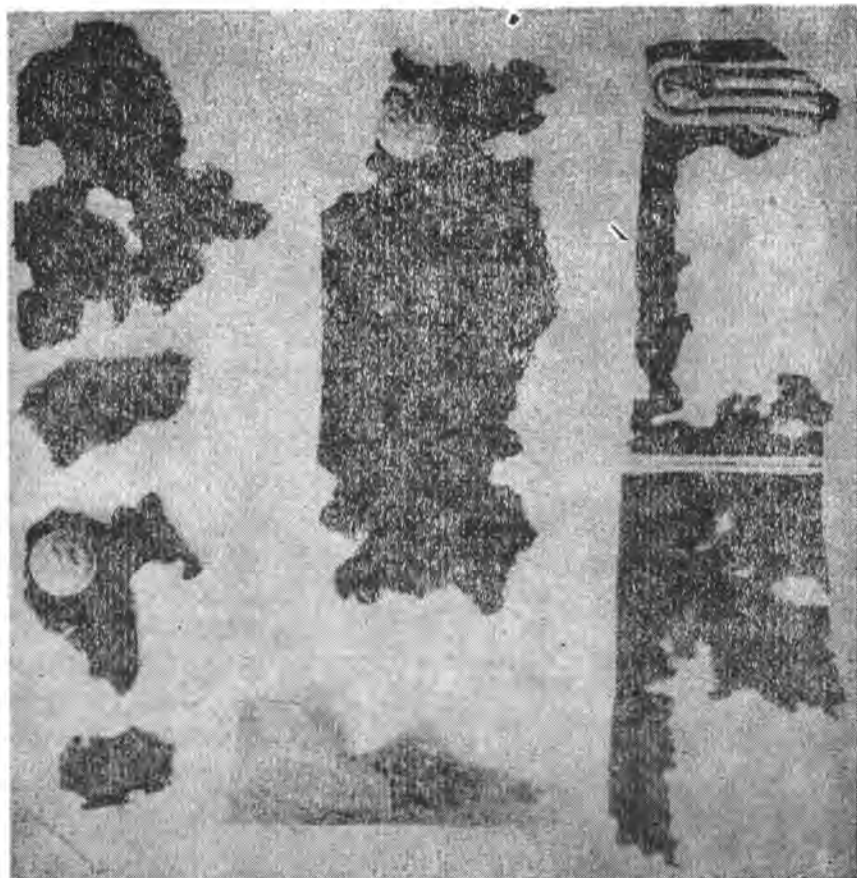

Fig. 6. Fragmente textile după aplicarea tratamentului de conservare.

țesătura de lână și-a recăpătat din elasticitate, iar părțile ce conțineau metal au fost și ele degajate de o parte din depuneri.

Corelând starea de conservare a țesăturii din lână cu cea a metalului, s-a decis pentru înlăturarea produșilor de coroziune de pe textilă și de pe firele metalice, tratamentul cu Complexon, cu baia indicată pentru tratarea pieselor din cupru și a aliajelor sale.

Complexonul, sarea disodică a acidului etilendiaminotetracetic, are și proprietatea de a se combina cu produșii metalului, cu care formează complecși. Bazându-ne pe una din particularitățile băii pentru cuproase și anume aceea că variațiile pH-ului nu sînt legate de desfacerea complexelor realizate prin baia de Complexon ci sînt legate numai de viteza de lucru a băii (deci prin menținerea pH-ului se reglează viteza de lucru a băii) și avînd în vedere în principal starea de conservare a suportului de lână, am stabilit pentru cazul nostru un pH de 9. De asemenea, în stabilirea acestei valori a pH-ului s-a avut în vedere și faptul că datorită timpului îndelungat în care lina a stat într-un mediu acid, spălarea ei cu apă nu îndepărtează decât acidul reținut capilar, chiar dacă apa de spălare arată reacția neutră, în lână existînd acizi legați chimic. Aceștia vor putea fi îndepărtați printr-o reacție de neutralizare cu o soluție alcalină (în cazul nostru cu soluția de Complexon).

Înainte de începerea tratamentului s-a testat coloranțul din țesătura de lână, colorant care s-a dovedit rezistent la soluția de curățire. După o jumătate de oră de imersie în soluția de Complexon, datorită dizolvării produșilor de coroziune, au pătut fi detașați de pe țesătura nasturii și brida cu fir metalic. În acest timp, pH-ul a scăzut la 8,5. După detașarea nasturilor și a bridei, acestea au fost tratate separat. Nasturii au intrat pentru restaurare-conservare la sectorul de metale. Analizând fragmentele la stereomicroscop s-a constatat faptul că baia de Complexon a realizat o curățire bună a țesăturii, brida cu fir metalic fiind curățită numai parțial de produșii de coroziune. De aceea s-a repetat același tratament cu Complexon pentru brida, de data aceasta cu un pH de 9,5, brida având miezul țesut din bumbac și deci permițând un timp mai îndelungat de imersie într-un mediu alcalin. Tratamentul a durat 15 minute, realizându-se astfel o curățire perfectă și a bridei (fig. 4). S-a continuat apoi cu clătiri într-un jet de apă distilată pînă la neutralizarea bridei și a fragmentelor de lână, în ultima baie de clătire a fragmentelor țesuturile din lână adăugându-se 1% glicerină. Pentru a grăbi uscarea bridei cu fir metalic aceasta s-a făcut într-un curent de aer rece furnizat de o suflantă. În vederea conservării firelor metalice ale bridei s-a aplicat pe suprafața acesteia o peliculă de nitrolac (fig. 5).

Prin acest tratament aplicat fragmentelor s-a realizat o conservare a părților metalice, iar țesătura de lână și-a recăpătat din elasticitatea și tușul caracteristic (fig. 6).

Folosirea băii cu Complexon a fost extinsă în cadrul secției de restaurare-conservare țesuturile și în rezolvarea altor cazuri de tratament aplicându-se de fiecare dată diferențiat, în funcție de natura materialelor tratate, a gradului și tipurilor de degradare prezente.

LE TRAITEMENT DE LABORATOIRE DES FRAGMENTS TEXTILES PROVENUS DES FOUILLES ARCHÉOLOGIQUES

R é s u m é

Les fragments textiles qui constituent le sujet de cet article ont été découverts à l'occasion des fouilles archéologiques de Botoșani. Le stade avancé de dégradation, comme suite des conditions spécifiques de conservation du sol, a créé des difficultés dans le processus de traitement. Les difficultés sont encore plus grandes car ces fragments textiles contenaient des matériaux de composition et de propriétés différentes — tissu en laine et métal sous la forme des fils et des boutons de cuivre doré — des matériaux qui allaient être traités ensemble.

Pour obtenir les données nécessaires en vue des solutions adéquates de traitement, dans la première partie de l'article, on a fait l'examen détaillé des dégradations souffertes par les matériaux composants de ces fragments.

Dans la deuxième partie de l'article, ayant à la base les résultats des investigations et en corrélant l'état de conservation du tissu de laine avec celui des métaux, on a établi le traitement de laboratoire.

Après un nettoyage mécanique, on les a lavés dans une solution de Romopal et on les a rincés avec de l'eau distillée. On leur a appliqué ensuite à plusieurs reprises le bain de Complexon. Ce bain a réalisé un nettoyage des produits de corrosion du tissu et des fils métalliques et aussi une neutralisation de l'acide retenu dans des capillaires par les fibres de laine.

Par le traitement appliqué aux fragments, on a réalisé une conservation des parties métalliques et le tissu de laine a regagné son élasticité et le toucher caractéristique.

RESTAURAREA UNEI TĂVI DE EPOCĂ DE LA MUZEUL UNIRII DIN IAȘI

ION CRISTEA

Piesa intitulată „Tavă pentru flori“ face parte din piesele ce alcătuiesc expoziția de bază a Muzeului Unirii, încît restaurarea ei s-a impus în mod prioritar. Este una din piesele de artă decorativă de un mare rafinament din posesia muzeului sus amintit.

Tava are formă de octagon, cu laturi diferite avînd diametrul la bază de 43 cm, iar la nivelul superior ajunge cu miner la 60 cm. Tava este prevăzută cu 10 piciorușe stilizate, turnate în bronz, din care unele lipsesc (fig. 1).

Platoul tăvii este ornamentat cu cristale, pietre prețioase și semiprețioase de diferite mărimi și culori, prinse în monturi din alamă aurită. În mijlocul platoului sînt 3 cristale mari în montură. Pe cele 8 laterale sînt 10 cristale fațetate, laturile mai mari ale tăvii avînd cîte 2 cristale. Acestea sînt completate cu 18 pietre de diferite culori, în hexagon, încadrate în montură de alamă aurită. În locurile de îmbinare a laturilor sînt figuri antropomorfe, reprezentînd cariatide, dintre care unele lipsesc. Acestea sînt din bronz aurit. Locul de îmbinare dintre platoul tăvii și laterale este prevăzut cu șnur de alamă aurită care se păstrează doar pe două laturi, restul fiind înlocuit cu șnur din cupru. La locurile de îmbinare a laturilor sînt șuruburi de prindere sub formă de butoni, turnați, din bronz aurit, stilizați în formă de floare.

La partea superioară, tava prezintă o bordură din bronz turnat (fig. 4). Această bordură este prinsă prin 10 șuruburi filetate, cu piulițe stilizate în motive florale. Platoul tăvii este din tablă de alamă, bogat ornamentat, motivele reprezentînd frunze și flori. Alama respectivă a fost argintată. Pereții laterali (fig. 2) sînt confecționați tot din tablă de alamă. Tabla fiind subțire, locul de îmbinare cu părțile laterale este susținut printr-o structură de rezistență (o bară cu grosimea de 2,5 mm—3 mm) (fig. 3) obținută prin baterea și sudarea cu argint a două lame mai subțiri. Nu este o bară cu grosime uniformă, deoarece a fost prelucrată manual. Mineralele sînt stilizate, turnate bivalv și apoi aurite. Dimensiunile minerelor sînt de 8,5 cm/5,6 cm cu o grosime medie de 4,5—5 mm.

În urma investigațiilor științifice efectuate, s-a putut stabili compoziția chimică a diferitelor subsansamble fapt care a permis aplicarea unor metode adecvate de tratament. Dezasamblarea tăvii în părțile componente și îndeosebi eliminarea intervențiilor anterioare, neștiințifice, au creat cele mai dificile probleme, tava fiind compusă din multe elemente casante (cristale, pietre prețioase etc.) toate prinse în monturi, încît cea mai mică neatenție putea fi fatală pentru fiecare subsansamblu.

După dezasamblare, piesele componente au fost grupate după compoziția materialului și după mărime: cristalele, bronzurile, pietrele prețioase și semiprețioase etc. Pentru a se evita orice deteriorare în timpul restaurării, mai întîi s-a efectuat spălarea cu romopal OF 1% și apoi neutralizarea cu apă distilată și deionizată. În timpul spălării, pe lângă depozitele de substanțe, sînt îndepărtați mecanic produșii de coroziune adunați în locurile greu accesibile înainte de demontare. Bordura a fost ruptă în mai multe părți, fisurată în unele locuri, așa încît a necesitat o serie de intervenții. Anterior a fost lipită de mai multe ori cu cositor (fig. 5). Lipitura nu a rezistat în timp; mai mult, a dus la contaminarea cu cositor a părților învecinate. Astfel s-a impus sudarea. Bordura a fost îndreptată mecanic. S-a trecut apoi la o nouă spălare cu jet de apă dis-

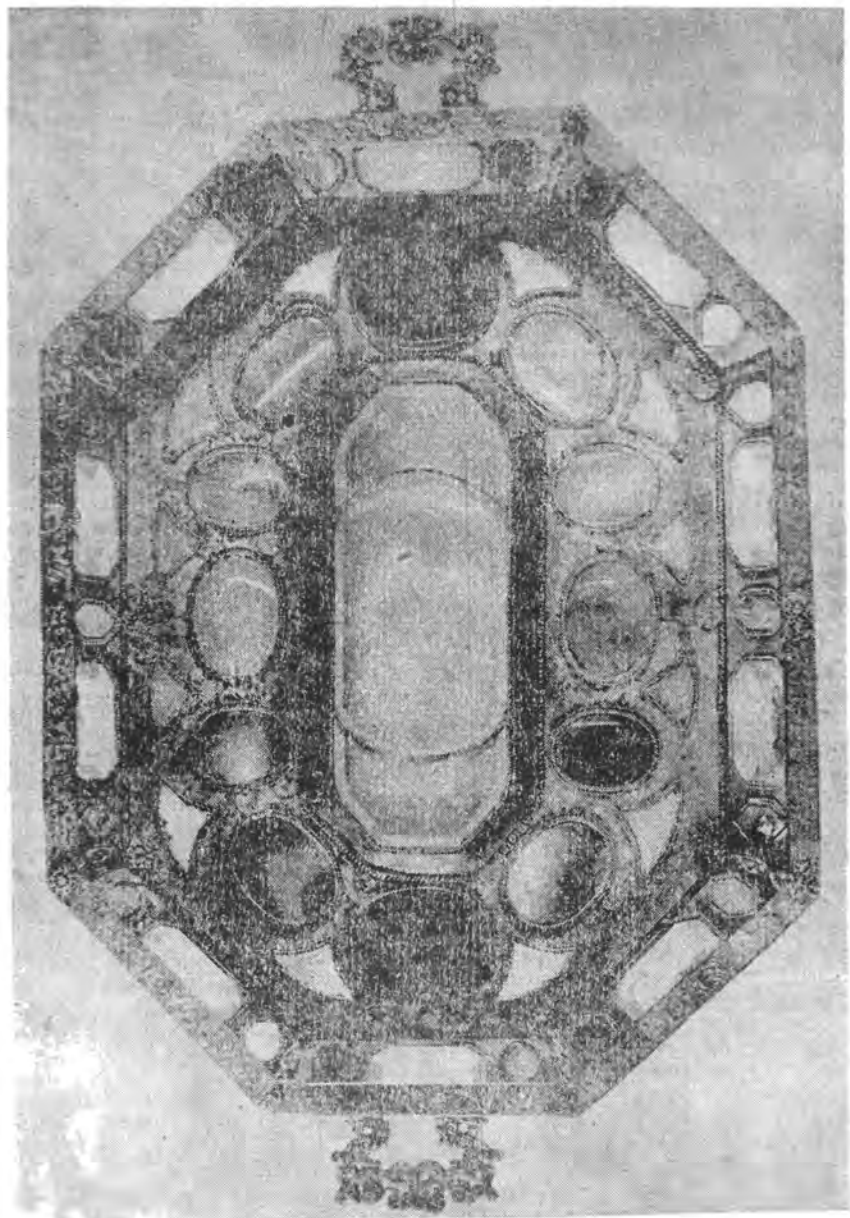

Fig. 6

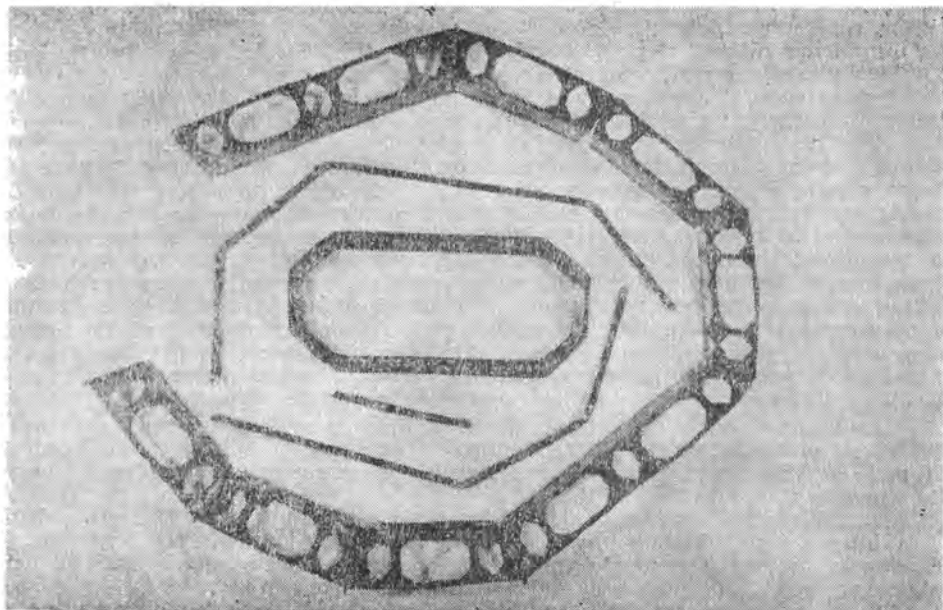

Fig. 2

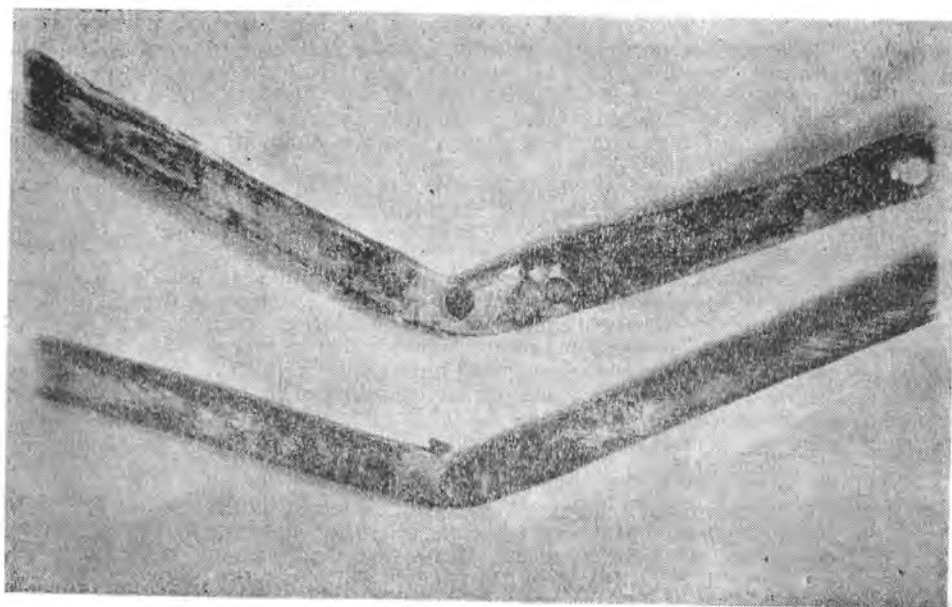

Fig. 3

tilată. Minerul de bronz, balamaua dezlipită fuseseră de asemenea lipite cu cositor, care nu a rezistat.

Problemele dificile a pus și sudarea încheieturilor lateralelor (fig. 2), care erau dezlipite sau se sprijineau între ele.

Pentru sudura, aproximativ a 55 cm liniari, a trebuit să se țină seama de mai multe aspecte: proximea tablei, unghiurile de înclinație din zonele de contact etc. Cîteva laterale aveau tabla complet distrusă în apropierea pietrelor în romb. A trebuit completată și întărită prin sudură și structura de rezistență. Cauza care a determinat distrugerea structurii de rezistență a fost și faptul că bara respectivă, cu dimensiunile sale a fost confecționată din două piese unite între ele prin batere la cald și sudură. Sudura nu a fost corect executată și, în timpul întrebuintării, între cele două bare au apărut forțe care au dus la forfecarea și dezlipirea celor două componente ale structurii de rezistență. Dezlipirea era prezentă pe o porțiune de 65 cm și sudura a trebuit să fie făcută și pe o parte și pe alta. Bara respectivă prezenta în locurile de încheiere găuri de prindere a picioarelor și a întregii tăvi și exact în aceste locuri barele deveniseră subdimensionate. În această situație, au fost prinse pe partea inferioară bucăți de alamă în unghi, sudate, mărindu-se astfel rezistența barei.

După toate aceste operații s-a făcut o finisare mecanică cu diferiți abrazivi și cu unelte adecvate: M.T.S. polizoarc, pile, pinze și hirtii abrazive, lină de oțel etc. Sistemul de prindere a figurinelor antropomorfe este confecționat din sîrmă de alamă de 2 mm.

Platoul central este confecționat din tablă de alamă. Au fost sudate două părți între ele pe lățime și astfel s-a obținut lungimea tăvii, prinderea făcîndu-se prin haftuire și sudarea în „pas de pe'erin", înlăturîndu-se astfel deformările care apar în timpul procesului de sudare.

Picioarele, în număr de 6, au fost confecționate inițial din bronz cu multe defecte de turnare. O parte din găuri au fost chituite cu rășină.

Montura cristalelor mari din centrul platoului a fost cu mîgală îndreptată, primind rezistența necesară. Cristalele și pietrele, fiind grele, solicită permanent părțile metalice ale piesei, fenomen ce a determinat intervențiile menționate pînă aici. Curățirea chimică a subsansamblelor componente ale piesei s-a executat în funcție de natura materialului. În soluția de complexon cu pH 10, soluție pregătită pentru cupru și aliajele sale, sînt imersate, lateralele, platoul central, structura de rezistență, cele 6 picioare de bronz. În tot timpul tratamentului, se urmărește păstrarea pH-ului constant și o periere repetată. În acest fel, produșii de corozie au fost înlăturați. Bordura, minerele, monturile, butonii de prindere, șnurul de alamă, figurinele, au fost curățate chimic sub o atentă observație, cu o baie de amoniac și inhibitorii respectivi.

Neutralizarea s-a făcut imediat ce s-a constatat îndepărtarea produșilor de corozie.

Lateralele, platoul central și picioarele au fost inițial argintate. În urma îndepărtării produșilor de corozie au rămas urme foarte sumare de argintare. S-a impus o argintare chimică adecvată pe bază de azotat de argint. Cînd s-a considerat argintarea terminată, s-au spălat piesele cu apă distilată pînă la neutralizarea completă și apoi s-au uscat cu alcool etilic și jet de aer cald. Pentru ca, în final, tava să aibă aspect de întreg, precum și pentru ca restaurarea să fie completă s-a impus confecționarea pieselor componente lipsă. Pentru confecționarea pieselor, s-a propus soluția amprentării pieselor existente și turnarea în material suficient de rezistent. Confecționarea negativelor a fost executată din silicon cauciuc, bivalv cu pat de stabilizare din ghips. În negativele obținute, s-a turnat duracrol; piesele astfel obținute au fost bine conductilizate cu grafit coloidal pentru depunerea cuprului. A fost aleasă această metodă ca fiind cea mai bună și mai sigură. Depunerea galvanică a cuprului s-a executat cu soluție de sulfat de cupru la tensiunea de 12 V și intensitatea de 2 A, timp de 30 ore. După terminarea depunerii cuprului, a urmat o spălare cu apă distilată pînă la îndepărtarea tuturor urmelor de sulfat de cupru apoi o uscare în curent de aer cald. Șlefuirea mecanică s-a executat cu ajutorul abrazivelor, apoi au urmat operațiile de degresare și argintare. Lipsurile din piesele de cristal au fost completate cu rășini iar spărturile lipite cu Balsam de Canada pentru evitarea apariției procesului de difracție.

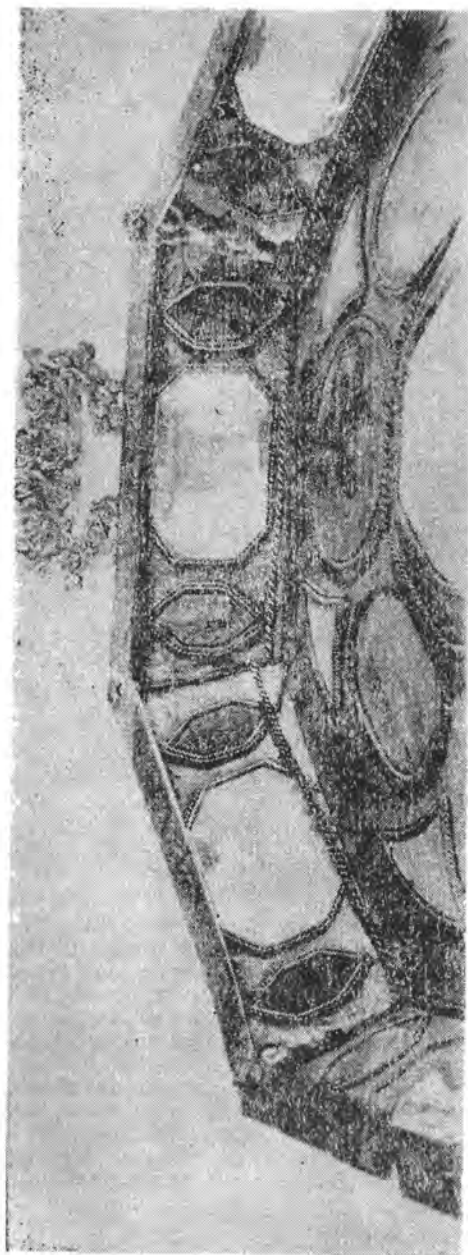

Fig. 4

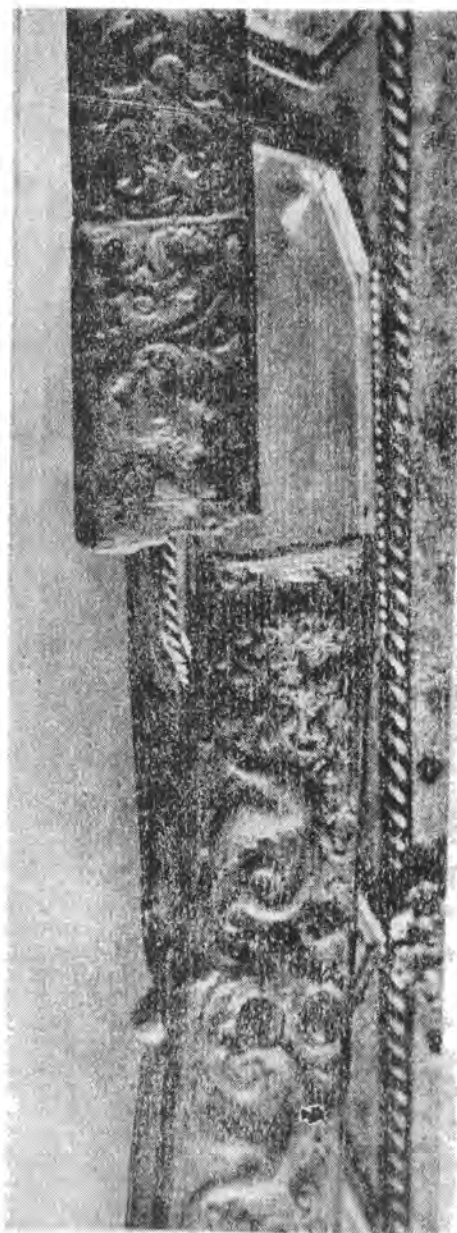

Fig. 5

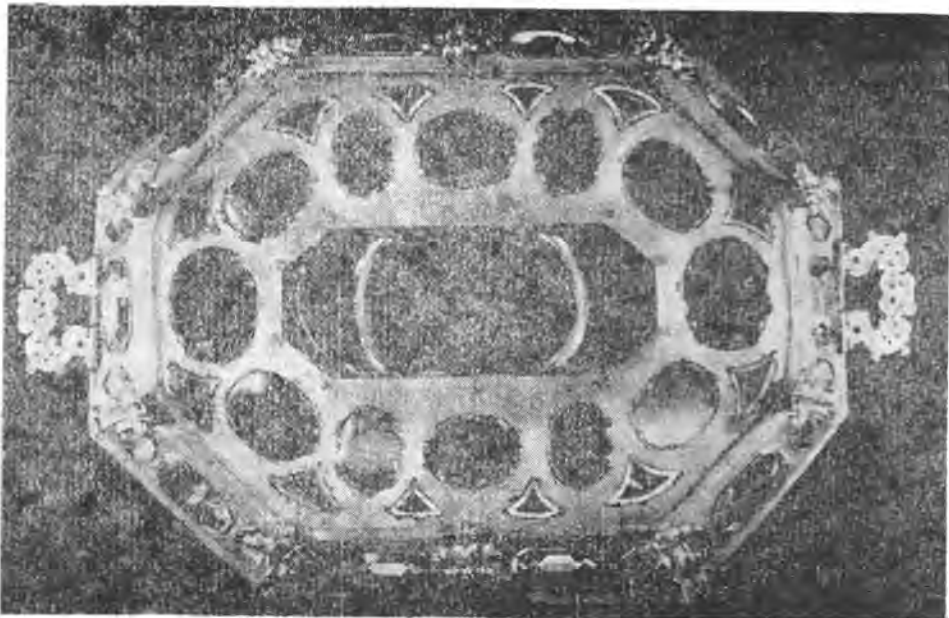

Fig. 1

Montarea generală a tăvii s-a făcut prin nituire de structura de rezistență a lateralelor, montarea tuturor pieselor și cristalele în monturile lor cu mare atenție, apoi a monturilor în lăcașurile lor (fig. 6.)

S-a făcut în final o atență conservare cu ulei siliconic.

Astfel s-a redat circuitului muzeistic o piesă deosebit de valoroasă.

LA RESTAURATION D'UN PLATEAU D'ÉPOQUE APPARTENANT AU MUSÉE DE L'UNION DE IASSY

R é s u m é

Le plateau d'époque qui constitue le sujet de notre travail appartient au Musée de l'Union de Iași est une pièce à un aspect artistique particulier, ayant dans sa composition des matériaux comme: du cuivre jaune, du bronze, du cuivre, de l'argent, de l'or, des cristaux, des pierres précieuses et semi-précieuses; ce qui impose dès le début pour la restauration l'application de divers traitements et techniques de travail.

Par conséquent, dans le processus de restauration, on emploie de divers traitements mécaniques, des soudures spécifiques avec de l'argent, de divers traitements chimiques adéquats à la nature du matériel, l'emploi des techniques de dépôt d'argent, de remplacement par l'intermédiaire de l'électrolyse des parties affectées. Par dessus, on démontre que dans ce processus il faut maîtriser les moyens de travail, il faut avoir une parfaite précision dans le processus de désassembler et d'assembler des pièces composantes.

C'est ainsi qu'on a réussi à rendre au circuit du musée l'une des plus valcureuses pièces.

METODE DE ALBIRE FOLOSITE ÎN RESTAURAREA HÎRTIEI

ADRIANA IONIUC

Înainte de a discuta compușii chimici de albire ce se folosesc în restaurare, trebuie să menționăm că acest articol nu intenționează să pledeze pentru albire în timpul restaurării hîrtiei. Opinia generală este că albirea trebuie făcută numai cînd petele modifică substanțial aspectul obiectului sau cînd textul este acoperit de pete. Chiar și în acest caz, albirea se va face numai în măsura în care aspectul fizic devine satisfăcător și nu pînă la îndepărtarea totală a petei.

Prin albire se înțelege o modificare chimică a unui compus colorat care strică aspectul hîrtiei, într-o formă necolorată. Acest compus poate fi sau nu solubil, adică poate fi spălat de pe hîrtie sau să rămînă în hîrtie.

Albirea este un procedeu de restaurare care poate deteriora mult suportul papetar.

În tratamentul de albire important este chimia procedurii și factorii care intră în reacție. În timpul tratamentului de albire au loc două reacții în același timp. Prima reacție este între compusul de albire și pata de pe hîrtie, care poate fi urmărită cu ochiul liber, a doua, invizibilă, este reacția între compusul de albire și celuloza hîrtiei. Degradarea celulozei se produce prin două căi :

a) prin ruperea lanțului de celuloză (o slăbire considerabilă a structurii fizice) ;

b) prin oxidarea lanțului de celuloză ; acesta nu produce o slăbire fizică imediată, dar prin introducerea grupelor carbonil, celuloza se va îngălbeni în timp, în plus, prezența grupărilor carbonil, de-a lungul lanțului celulozic, va face ca celuloza să devină foarte sensibilă la acizi și la substanțele alcaline, caustice, cum este hidroxidul de sodiu prezent în soluția de hipoclorit de sodiu.

Punctul central pe care se bazează procedeu albirii este că fiecare soluție a compușilor de albire are un pH caracteristic, care afectează sau nu celuloza. Aceste condiții sînt diferite pentru fiecare agent de albire.

Deoarece agentul de albire reacționează cu petele din hîrtie, proporțiile chimice ale soluției de albire se pot altera. Acest lucru este ușor de demonstrat prin schimbarea pH-ului soluției. Motivul este foarte simplu, cînd petele sînt oxidate se produc în special acizi organici care modifică pH-ul soluției. Trebuie deci avut în vedere că nu concentrația soluției de albire este parametru degradant al celulozei, (cum se credea pînă acum) aceasta influențînd doar viteza de reacție, ci pH-ul soluției este mai important decît concentrația. De aceea, în toate cazurile de albire fie totală fie locală, indiferent de compusul utilizat, spălarea și neutralizarea hîrtiei cu hidroxid de calciu sau bicarbonat de magneziu, înainte și după albire, se impun în mod obligatoriu. În timpul reacției de oxidare se produc grupări carboxil care duc la slăbirea hîrtiei. Este esențial ca acestea să fie neutralizate pentru a da stabilitate îndelungată hîrtiei.

Dacă pata a apărut datorită impurităților metalice (foxing), atunci cu excepția cazurilor în care hîrtia devine alcalină prin dezacidificare, petele vor reapare chiar într-o perioadă relativ scurtă, aceasta fiind vadalabilă în mod deosebit pentru materialele din expoziții (care sînt mai supuse schimbărilor de UR și temperatură) sau pentru hîrtia depozitată în condiții de umiditate crescută. Pătrunderea umezelii în hîrtia acidă, conținînd impurități metalice va favoriza dezvoltarea rapidă a foxingului. Pentru aceasta impuritățile metalice trebuie inactivate făcînd hîrtia alcalină și lăsînd o apreciabilă rezervă alcalină în hîrtie.

Înainte de a aplica hîrtiei tratamentul de albire este necesar să se verifice și conținutul de lignină din fibră. Hîrțiile conținînd lignină reziduală din procesul de fabricație, vor reacționa nefavorabil la soluțiile alcaline puternice. Tratarea unei astfel de hîrtii cu soluție de hipoclorit de sodiu sau de calciu va avea ca rezultat o schimbare de culoare nedorită, hîrtia căpătînd nuanțe de galben-roșcat. Aceste modificări de culoare se datoresc prezenței acizilor lignosulfonici reziduali, care împreună cu substanțele alcaline și fierul (întotdeauna prezente în celuloza din lemn) produc culori roșcate. Pentru prevenirea acestei modificări de culoare, orice hîrtie trebuie testată înainte de tratament.

AGENȚI DE ALBIRE

Este bine să menționăm că se preferă utilizarea unor concentrații scăzute pentru albire totală și a unei concentrații ridicate pentru albirea locală, pentru ca oxidarea să se facă mai rapid.

HIPOCLORITUL DE CALCIU

Agenții de albire cel mai frecvent folosiți sînt soluțiile de hipocloriți, ieftini și ușor de preparat, necesitînd numai diluție cu apă înainte de folosire. De asemenea, hipocloriții sînt cei mai bine studiați dintre toți compușii de albire, datorită utilizării lor extinse atît pe celuloza din textile cît și pe celuloza din lemn. Sînt trei compuși produși în același mod, prin acțiunea gazului de clorină asupra unui exces din hidroxizii respectivi. Aceștia sînt :

- hipocloritul de potasiu din soluția de hidroxid de potasiu ;
- hipocloritul de sodiu din hidroxidul de sodiu ;
- hipocloritul de calciu din hidroxidul de calciu.

Dintre acești compuși, hipocloritul de potasiu este cel mai puțin folosit. În toate trei cazurile reacția chimică este aceeași.

În discuțiile care urmează ne vom referi numai la hipocloritul de calciu. Totuși rezultatul procesului de albire cu hipoclorit de sodiu și hipoclorit de calciu este diferit, efectul hipocloritului de calciu fiind mai slab. Aceasta se explică prin prezența în soluția de albire a unor resturi de hidroxizi, respectiv de sodiu sau calciu, cei doi reacționînd diferit cu celuloza. Hidroxidul de sodiu reacționează cu celuloza inițial umflînd-o, apoi în funcție de concentrația de hipoclorit folosită și de timpul de imersie, dizolvă gradat celuloza în lanțuri scurte. Albirea în acest caz este mult mai puternică. Cu soluția de hipoclorit de calciu acțiunea de umflare a fibrelor de celuloză este absentă și albirea se limitează numai la suprafața fibrelor. De aceea este preferabil să se folosească pentru albire doar hipocloritul de calciu.

Hipocloritul de calciu este disponibil sub două forme : soluție și pulbere. Pulberea nu poate fi folosită direct ci trebuie preparată prin adăugare de apă. Amestec format va avea un aspect lăptos și pentru a putea fi folosit trebuie filtrat printr-un tifon.

Soluția este un amestec de patru substanțe : hipoclorit de calciu, hidroxid de calciu, carbonat de calciu și clorură de calciu. Soluția trebuie preparată proaspăt și într-o cantitate mare mai ales cînd urmează să fie albit un bloc de carte.

Obligatoriu foile de carte trebuie să fie mai întîi spălate și dezacidificate și apoi în stare umedă vor fi introduse în baia de albire. Permanent trebuie să se verifice pH-ul soluției, recomandabil este să se aducă pH-ul soluției la cel puțin 10,5, acesta se obține prin adăugare de soluție de hidroxid de calciu filtrată. Deoarece o albire cu soluție de hipoclorit de calciu cu un pH sub 9,5 va produce o degradare considerabilă a celulozei.

După imersarea în soluția de albire, hîrtia trebuie spălată imediat în apă curentă (schimbînd baia foarte des dacă s-a albit mai multă hîrtie). Această operație este absolut necesară, fiindcă s-a constatat că hipocloritul rămas în hîrtia umedă continuă să reacționeze producînd acid clorhidric, care scade pH-ul hîrtiei.

Odată hîrtia bine spălată pentru a distruge hipocloritul rezidual, se adaugă în baia de apă acid acetic 5%, foaia fiind imersată timp de 5 minute. Acidul

acetic fiind într-o cantitate foarte mică va fi apoi cu ușurință îndepărtat prin spălări repetate, pînă cînd nu se va mai înregistra o reacție acidă.

Următoarea operație este cea de neutralizare a foi de hîrtie într-un amestec de 1:1 soluție saturată de hidroxid de calciu și apă, timp de 30 minute. Apoi hîrtia va fi uscată.

CLORAMINE

Există doi compuși de acest tip, Cloramină T și B. Mulți restauratori susțin că acești compuși ar fi agenți de albire mai moderați în comparație cu hipocloritul de calciu. Compușii de tip Cloramină au fost recomandați pentru folosirea la albirea unor lucrări mai delicate, cum ar fi, lucrări de grafică. S-a crezut că moderația acestor compuși exclude distrugeră hîrtiei și că s-ar putea face o albire locală, prin pensulare, fără ca apoi să se mai facă o spălare atentă a locului tratat.

În 1965, Santucci a prezentat rezultatul cercetărilor sale asupra efectului cloraminelor în hîrtie, comparînd hîrtia spălată cu cea nespălată după tratament. Rezultatele au demonstrat că scoaterea Cloraminei din hîrtie este absolut necesară.

M. Hey a demonstrat clar că tratamentul cu Cloramină este mult mai dăunător hîrtiei decît hipocloritul de calciu. Compușii de tip Cloramină + apă, se comportă ca și hipocloritul de sodiu. Așa zisa moderație de acțiune a lor se datorește faptul că hidroliza cloraminelor se face foarte încet, eliberînd o cantitate foarte mică de acid hipocloros care apoi albește. Lăsarea Cloraminei în hîrtie după tratament, face ca Cloramina să continue albirea. În cele din urmă cînd toată Cloramina s-a descompus, albirea încetează și în hîrtie va rămîne acid clorhidric. Efectul acestuia asupra structurii celulozei este bine cunoscut.

Un alt dezavantaj legat de folosirea acestor compuși este și acela că Cloraminele sînt puternic legate de celuloză și este foarte dificil să fie îndepărtați numai prin spălare cu apă. Pentru a înlătura reziduurile, trebuie folosit un solvent organic. Acesta totuși nu va putea descompune Cloramina reziduă complet, fiind necesară o spălare acidă, astfel încît tratamentul de după albire devine complicat. Este preferabil să se folosească o soluție de hipoclorit de calciu decît una de Cloramină. Dacă totuși restauratorul dorește să folosească Cloramina atunci trebuie să urmeze procedeul recomandat de M. Hey, pentru a evita distrugeră ulterioară a hîrtiei.

PROCEDEU DE LUCRU

Se spală și dezacidifică hîrtia ce urmează a fi tratată.

Se prepară o soluție de Cloramină apoasă 5%.

Se imersează hîrtia udă în soluția de albire și se lasă pînă se obține gradul de alb dorit.

Se clătește în apă schimbînd apa frecvent.

Se pune hîrtia în soluție de acid acetic 1% timp de 5 minute.

Se clătește hîrtia în apă curentă proaspătă pînă ce apa nu mai dă reacție acidă.

După spălarea acidului se imersează hîrtia în etanol 5 minute.

Se clătește în apă proaspătă pînă ce hîrtia nu mai miroase a alcool.

Se pune hîrtia la dezacidificat în o parte hidroxid de calciu la o parte apă, timp de 15—30 minute. Se usucă hîrtia.

Numai lucrînd în acest mod se va putea elimina atît agentul de albire în exces cît și produșii de descompunere organici.

ACID CLOROS

Acidul cloros este un excelent agent de albire, moderat și cu acțiune lentă, acțiunea sa chimică asupra celulozei este de a oxida grupările carbonil în grupări carboxil. Dacă toate grupările carboxil formate vor fi neutralizate, stabilitatea generală a celulozei va fi îmbunătățită prin descreșterea numărului grupărilor carbonil prezente.

PROCEDEU DE LUCRU

Acidul cloros se prepară din clorit de sodiu. Se dizolvă 5 gr. clorit în 100 ml. apă. Nu vor fi folosite concentrații mai mari pentru a reduce posibilitatea formării bioxidului de clor.

Pentru fiecare 1000 ml soluție se adaugă 3 ml acid acetic glacial, apoi se diluează cu apă, făcându-l mai ușor de adăugat în cloritul de sodiu.

Cu ajutorul pH-metrului se controlează pH-ul soluției, când pH-ul scade la 3,6 nu se mai adaugă acid.

Hîrtia în prealabil spălată și dezacidificată se imersează în soluție și se lasă pînă se obține gradul de alb dorit.

Apoi se scoate hîrtia și se spală bine cu multă apă. Nu este necesară o spălare îndelungată deoarece se observă că acidul este repede îndepărtat.

După spălare hîrtia bine scursă se introduce într-un amestec 1:1 soluție saturată de hidroxid de calciu și apă, timp de 30 minute.

APA OXIGENATĂ

Apa oxigenată este folosită mai mult în restaurarea lucrărilor de grafică, deși s-a observat că este dăunătoare pentru celuloză cînd se folosește în condiții acide. (pH în jur de 4). Este un agent de albire foarte pretențios care poate cu ușurință periclită opera de artă.

Pentru a asigura cele mai bune condiții de albire cu apă oxigenată trebuie creat un mediu alcalin, în plus trebuie avut în vedere că apa oxigenată intră foarte ușor în reacție cu metalele, în special cu fierul, prezent în hîrtie, ducînd la o puternică degradare a celulozei. Deoarece toate hîrțiile conțin urme de fier, trebuie luate măsuri pentru dezactivarea acestor compuși. Cel mai simplu mod de a dezactiva ionii metalici din hîrtie este prin dezacidificare, hîrtia devenind astfel puternic alcalină.

Dacă hîrtia este puternic pătată cu fier, atunci este bine ca dezacidificarea să se facă cu hidroxid de calciu.

Soluția de apă oxigenată este făcută alcalină prin adăugarea de amoniac, pînă ce se obține un pH de 10,4. Astfel se asigură condiții corecte de albire. Totuși trebuie mare atenție la tratarea lucrărilor cu miniaturi, vignete, desene colorate care adesea conțin oxizi metalici în culoare (pigmenți pămîntoși) și vor fi în mod deosebit vulnerabili la acest agent de albire, uneori chiar și după spălare și dezacidificare.

În soluția puternic alcalină se imersează hîrtia ce urmează a fi tratată, se lasă la albit pînă se obține gradul de alb dorit, apoi se spală și se neutralizează.

PERMANGANATUL DE POTASIU

Este un agent de albire care din fericire a încetat să mai fie folosit în restaurarea hîrtiei. Permanganatul de potasiu s-a folosit la începuturile restaurării în țara noastră, cînd procedeele de lucru nu erau suficiente de bine studiate.

Permanganatul dizolvat în apă produce o soluție de culoare violet intens, care reacționează cu hîrtia dîndu-i o culoare maro închis, prin precipitarea bioxidului de mangan. Din această cauză restauratorul nu are posibilitatea să controleze gradul de alb vizual. Doar în al doilea stadiu al procedurii cînd bioxidul de mangan este dizolvat, se creează posibilitatea să se vadă ce s-a întîmplat. Deși petele sînt decolorate se constată și o supraalbire a hîrtiei. În plus, față de greutatea de tratare, permanganatul de potasiu este un agent oxidant foarte puternic care prin acțiunea sa asupra celulozei o face să devină foarte vulnerabilă la acțiunea acizilor. Din aceste considerente albirea cu pergament de potasiu nu este recomandabilă în nici o împrejurare.

BIBLIOGRAFIE

1. Hey M., Paper Bleaching : its simple Chemistry, în The Paper Conservator, vol. 2, London, 1977.

2. Gerasimova G. N., „Albirea gravurilor și desenelor“, în Lobsцениja, vol. 19, Moscova, 1967.
3. Wechter O., „Die Verwendung von Chloramina B als Desinfektions und leichmittel und Papieren“, Freiburg, 1, 1976.

LES MÉTHODES DE BLANCHISSAGE
EMPLOYÉES DANS LA RESTAURATION DU PAPIER

R é s u m é

L'auteur a l'intention de présenter les méthodes de blanchissage pour la conservation des documents graphiques. Après avoir souligné que le restaurateur ne doit pas soumettre un papier à un traitement de blanchissage que lorsqu'il est absolument nécessaire, il donne les caractéristiques, les avantages, les inconvénients et les conditions les meilleurs pour l'emploi des différents agents de blanchissage employés de nos jours : hypochlorite de Chaux $(ClO)_2Ca$, C.o-ramines, acide chloreux $HClO_2$, peroxyde d'hydrogène H_2O_2 , permanganate de potassium MnO_4K .

En expliquant les réactions produites par chaque agent de blanchissage l'auteur souligne l'importance de laver et de neutraliser le papier avant et près le traitement.

UN GRUP HALLSTATTIAN TIMPURIU ÎN PODIȘUL SUCEVEI

A. LÁSZLÓ

Odată cu primele cercetări privitoare la cultura Gáva, conturată de Amalia Mozsolics în anul 1957¹, o atenție sporită s-a acordat și studierii culturii Holihrady (Goligrad), descoperită încă în perioada interbelică². Este meritul Gallinei Smirnova de a fi observat că cele două culturi alcătuiesc, de fapt, un mare complex cultural, pentru care a propus denumirea de Gáva-Holihrady³. În ciuda progreselor incontestabile, realizate în ultima vreme în cercetarea acestei culturi, cunoștințele noastre sînt, încă, în multe privințe, lacunare. Descoperirile mai vechi sau mai noi rămînînd, adesea, inedite sau publicate selectiv, reconstituirea în ansamblu a elementelor care caracterizează această cultură în diferitele etape ale evoluției sale, ca și compararea descoperirilor provenite din vasta sa arie, întîmpină, și astăzi, numeroase dificultăți. Prin lucrarea de față, în care prezentăm principalele date și concluzii, expuse pe larg într-un studiu mai cuprinzător, sperăm să contribuim nu numai la o mai bună cunoaștere a Hallstattului timpuriu din spațiul est-carpatic, dar și la cea a culturii Gáva-Holihrady, în ansamblul ei.

Formată în regiunea Tisei superioare și mijlocii (NV României, NE Ungariei, SE Slovaciei, Ucraina Transcarpatică de astăzi)⁴, cultura Gáva-Holihrady a depășit repede aria sa inițială, răspîndindu-se, spre est, în Podișul Transilvaniei⁵, iar spre nord-est, peste pasurile Carpaților, în bazinul superior al Prutului și Nistrului, în zona submontană a Ucrainei de astăzi⁶. Ulterior, elemente de tip

¹ A. Mozsolics, *ActaArchHung*, 8, 1957, p. 119—121.

² T. Sulimirski, *WPZ*, 25, 1938, p. 129 (apud G. I. Smirnova, *SCIVA*, 25, 1974, 3, p. 359, nota 2); A. I. Meljukova, *MIA*, 64, 1958, p. 20—31; I. K. Svešnikov, *Materiali i doslidženija z arheologii Prikarpatja i Volini*, Kiev, 5, 1964, p. 40—66; G. I. Smirnova, *KS*, 105, 1965, p. 109—118.

³ G. I. Smirnova, *SCIVA*, 25, 1974, 3, p. 359—380.

⁴ K. Horedt, *StComSibiu*, 13, 1967, p. 150—152; idem, *Germania*, 45, 1967, 1—2, p. 48—49; *St.Foltiny, Origini*, 2, 1968, p. 348; T. Kemenczei, *ÉvkMiskolc*, 10, 1971, 53—54, 66—67; A. László, *SCIV*, 24, 1973, 4, p. 595—608; G. I. Smirnova, *SCIVA*, 25, 1974, 3, p. 368—371; T. Kemenczei, în *Südzone der Lausitzer Kultur und die Verbindungen dieser Kultur mit dem Südem*, Kraków-Przemysl, 1982 (în continuare: *Südzone der Lausitzer Kultur*), p. 275—277.

⁵ K. Horedt, *StComSibiu*, 13, 1967, p. 150—152; A. László, *SCIV*, 24, 1973, 4, p. 583—584, fig. 1; S. Morintz, *RevIst*, 30, 1977, 8, p. 1481. A se vedea și C. Preda, *Materiale*, 6, 1959, p. 834—836, 858—859 (Sîncrăieni); N. Vlăssă, *Șt. Dănilă, Materiale*, 8, 1962, p. 341—347 (Sărățel); K. Horedt, *Dacia*, NS, 7, 1963, p. 527—534 (Lechința de Mureș); E. Zaharia, *Dacia*, NS, 9, 1965, p. 83—104 (Medias); I. Berciu, A. Popa, *Apulum*, 5, 1965, p. 71—92 (Teleac); Z. Székely, *Așezări din prima vîrstă a fierului în sud-estul Transilvaniei*, Sf. Gheorghe, 1966 (Reci, Cernatu, Porumbeni Mari); K. Horedt, *Așezarea fortificată din perioada tîrzie a epocii bronzului de la Sighetul Marmației*, Baia Mare, 1966; V. Vasiliev, *C. Gaiu*, *ActaMN*, 17, 1980, p. 31—63 (Ciceu Corabia) ș.a.

⁶ Cf. notele 2—3 și L. I. Krušelnicka, *ActaArchCarp*, 19, 1979, p. 73—96.

Gáva au fost descoperite și în mediul culturii Lausitz din sudul Poloniei, în regiunea cursului superior al râurilor Vistula și Saa⁷, iar mai recent chiar pe teritoriul Germaniei răsăritene⁸. Vasta sa arie, dovedind vitalitate și o mare capacitate de adaptare la condiții de mediu uneori mult diferite de cele ale regiunii sale de formare, îndreptățește recenta apreciere potrivit căreia complexul cultural Gáva-Holihrady a fost „un partener egal al culturii Lausitz și al culturii cimbriilor de urne din regiunea Dunării mijlocii”⁹. În acest teritoriu vast, cu tradiții etno-culturale variate, complexul Gáva-Holihrady se manifestă, desigur, sub forma unor grupe care pot fi distinse atât după criteriul teritorial, cât și pe baza unor particularități locale, care vor putea fi mai bine conturate abia după publicarea corespunzătoare a descoperirilor din diferite regiuni. Un asemenea grup, pentru care am propus denumirea de Grănicești (încercînd să-l distingem de grupul înrudit Corlăteni)¹⁰, a putut fi identificat, începînd cu anii '70 și în Podișul Sucevei, în imediata vecinătate a grupului din Ucraina Subcarpatică, în valea superioară a Siretului și în bazinul afluenților săi din dreapta: Suceava, Șomuzul Mic și Șomuzul Mare (fig. 1). Nu este exclus ca bogăția în zăcăminte de sare și în izvoare sărate a acestei regiuni¹¹, exploatate încă în neolitic¹², să fi constituit o atracție specială pentru populația culturii Gáva-Holihrady.

AȘEZĂRI ȘI LOCUINȚE

Așezările sînt de două tipuri: fortificate și deschise. Singura așezare fortificată cunoscută, cea de la Preutești, este apărată printr-un triplu sistem defensiv, constînd din valuri de pămînt cu șanțuri adiacente, complete de palisade¹³. Incinta interioară, cu urme slabe de locuire, este foarte mică, de numai 0,12 ha. Așezările deschise, mai numeroase, sînt situate și ele, în general, pe locuri dominante, greu accesibile, cu bune posibilități de apărare. Săpături mai ample s-au efectuat doar în așezarea de la Grănicești, în care stratul de cultură are o grosime de pînă la 50—30 cm¹⁴. Săpături au mai fost efectuate la Botoșana¹⁵ și Mihoveni¹⁶, urmele celorlalte așezări fiind identificate prin cercetări de suprafață¹⁷.

Locuințele. În așezările cercetate pînă acum au fost descoperite atât locuințe adîncite pînă la 50—60 cm în pămînt (Grănicești, Preutești), cât și locuințe construite la suprafața solului (Grănicești), fără să putem face o diferențiere cronologică între cele două tipuri. Vetre și cuptoare se găsesc și în afara locuințelor, lipiturile de lut fiind aplicate peste un strat de pietre (Grănicești) sau fragmente ceramice (Mihoveni).

⁷ M. Bazieliich, *Archeologia Poľski*, 23, 1978, 2, p. 307—354; idem, în *Südzone der Lausitzer Kultur*, p. 287—297.

⁸ V. Furmanek, F. Horst, în *Beiträge zum bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa*, Berlin—Nitra, 1982, p. 11.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ A. László, în *Actes du II. Congr. Int. Thracologie*, București, 1, 1980, p. 183—184.

¹¹ *Monografia geografică a R.P.R.*, 1, București, 1950, Anexa IX.

¹² N. Ursulescu, *SCIVA*, 28, 1977, 3, p. 307—317.

¹³ D. Popovici, N. Ursulescu, *CercetArh (MIRSR)*, 4, 1981, p. 54—57; 5, 1982, p. 23—27. Informații suplimentare din partea autorilor la fața locului și în Muzeul județean Suceava, pentru care le exprimăm mulțumirile și pe această cale.

¹⁴ Săpături inedite A. László, 1972—1974.

¹⁵ S. Teodor, Suceava, 6—7, 1979—1980, p. 45—50.

¹⁶ N. Ursulescu, P. V. Batariuc, Suceava, 5, 1978, p. 90—91.

¹⁷ A se vedea fig. 1, cu lista descoperirilor, și A. László, *Cercetări Istorice*, 7, 1976, p. 73—74, nr. 30, 36, 42, 45, 66, 67, 82, 83 (Dumbrava; Hăntești; Ilișești; Liteni, com. Moara; Siliștea Nouă; Siret; Vornicenii Mici; Zaharești); A. Păunescu, P. Șandurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, 1, 1976, p. 82, 291 (Corni, Lunca); M. Ignat, *Thraco-Dacia*, 2, 1981, p. 140 (Grămești). Budeni: informații N. Mocașu. Moara: informații M. Ignat, căruia îi mulțumim și pentru amabilitatea cu care ne-a îngăduit studierea materialelor afiate în colecțiile Muzeului județean Suceava.

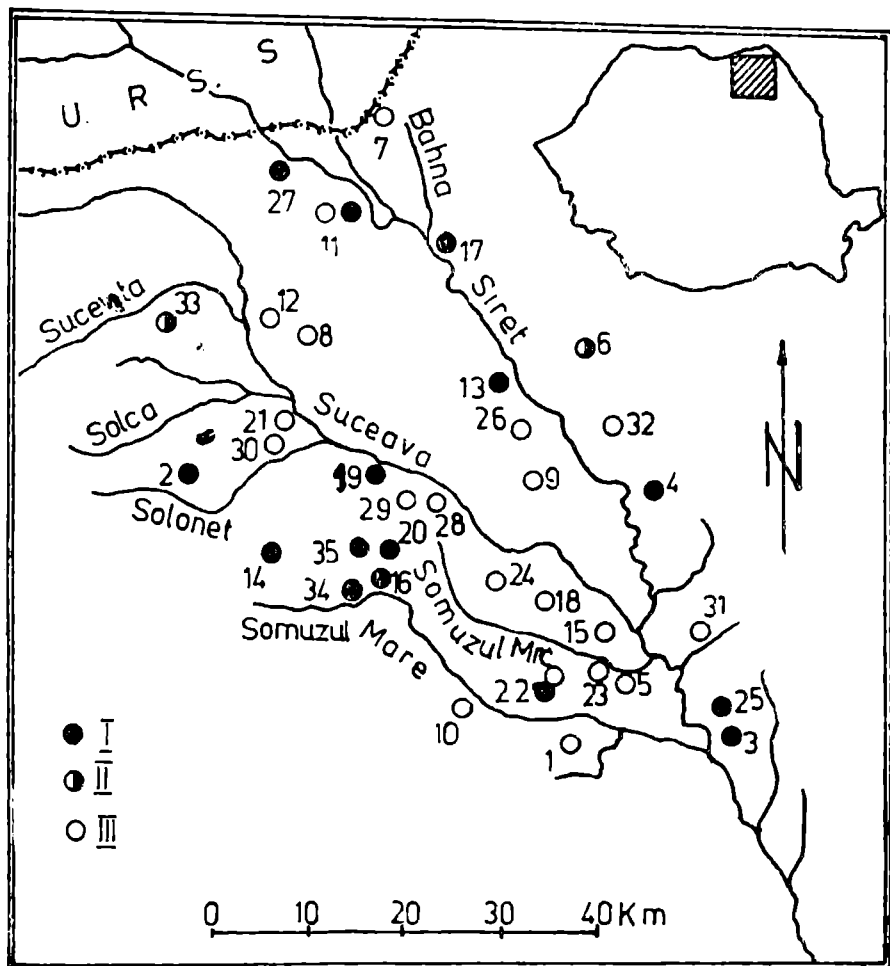

Fig. 1. Răspîndirea culturii Gáva-Holihrady în Podișul Sucevei. I așezări, II necropole, III depozite și obiecte izolate de bronz. 1 Basarabi, com. Preutești; 2 Botoșana; 3 Budeni, com. Dolhasca; 4. Corni; 5 Corni, com. Liteni; 6 Cucorâni, com. Mihai Eminescu; 7 Derca; 8 Dumbrava, com. Grănicesti; 9 Dumbrăveni; 10 Fălcieni; 11 Grămești; 12 Grănicesti; 13 Hănțești, com. Adincata; 14 Ilișești, com. Ciprian Porumbescu; 15 Liteni; 16 Liteni com. Moara; 17 Lunca, com. Virfu Cîmpului; 18 Merești, com. Vulturești; 19 Mihoveni, com. Șcheia, mun. Suceava; 20 Moara; 21 Părhăuți, com. Todirești; 22 Preatești; 23 Rotunda, com. Liteni; 24 Securiceni, com. Udești; 25 Siliștea Nouă, com. Dolhasca; 26 Siminica; 27 Siret; 28 Suceava; 29 Șcheia, mun. Suceava; 30 Todirești; 31 Tudora; 32 Vlădeni; 33 Volovăț; 34 Vornicenii Mici, com. Moara; 35 Zaharești, com. Stroești 1—3, 5, 8—16, 18—30, 33—35 jud. Suceava; 4, 6—7, 17, 31—32 jud. Botoșani.

RITUL ȘI RITUALUL FUNERAR

Ritul funerar este cel al incinerății în urne, practicat în necropole tumulare sau plane. Singura necropolă tumulară, cunoscută pînă în momentul de față, este cea de la Volovăț, unde tumulii formează cinci grupuri, dintre care numai unul a fost sistematic cercetat¹⁸. Diametrul actual al celor șapte tumuli săpați aici integral variază între 6 și 12 m, iar înălțimea lor între 0,40 și 1,50 m. Din cei șapte tumuli, morminte au fost descoperite numai în tumulii 2, 4 și 6 (1, 5, respectiv 15 morminte). Particularitatea ritualului funerar constă în faptul că toate urnele în care au fost depuse resturile cinerare erau așezate cu gura în jos și că le lipsea fundul sau chiar jumătatea inferioară. Aceste părți ale vaselor au fost sparte ritual încă înainte de depunerea lor în mormint, probabil chiar la locul incinerării, care nu a putut fi identificat. Alături de urne au fost depuse mici grămăjoare de fragmente ceramice, iar într-un mormint s-a mai găsit și o mică ceașcă, așezată și ea cu gura în jos. Din inventarul a trei morminte mai face parte și cîte un ac de bronz fragmentar. Pînă în prezent nu a fost surprins nici un mormint „principal”, anterior ridicării tumulului. În lipsa unor asemenea morminte „primare”, cele descoperite nu pot fi socotite drept morminte secundare, după cum s-a afirmat¹⁹. Tumulii pot fi considerați monumente funerare colective destinate unei familii, iar grupurile de tumuli ca aparținînd unei ginți sau familii mari, după cum se crede, de pildă, și în legătură cu necropola din prima epocă a fierului de la Vergina (Macedonia)²⁰. Considerăm, de asemenea, că la Volovăț, ca și la Vergina, tumulii au fost ridicați înainte de orice înmormintare, întrînd în folosință odată cu primul caz de deces în familia pentru care a fost înălțată movila²¹. Monumente funerare colective, comparabile cu cele de la Volovăț se mai cunosc în aria extracarpatică a culturii Gáva-Holihradý sprîjinind concluzia de mai sus. Astfel, în cele 80 de morminte din necropola de la Sopit, de la poalele Beskizilor din Ucraina, au fost descoperite 151 de urne funerare. Cel mai mare complex funerar conținea 26 urne, depuse în momente diferite²².

Rămășițele unei mici necropole plane au fost descoperite în hotarul satului Cucorăni²³. Au ieșit la suprafață aici trei morminte intacte și trei vase izolate, provenite din mormintele distruse de așezările ulterioare existente în același loc. Resturile cinerare au fost depuse în urne cu capac, în mormintele 1 și 2 existînd și un al treilea vas: cîte o străchinuță. În urna mormintului 3 se afla și un capăt de brățară din bronz, ars puternic, și o coastă de animal.

MODUL DE VIAȚĂ. ECONOMIA

Față de perioada imediat anterioară, a culturii Noua, caracterizată prin să așeze de tipul „cenușarelor”²⁴, în epoca culturii Gáva-Holihradý viața devine mai sedentară, așezările mai stabile. Existența „cetății” de la Preutești presupune chiar o ierarhizare a așezărilor, problemă care va putea fi adîncită abia prin viitoare cercetări.

În viața comunităților epocii un rol de seamă l-a avut creșterea animalelor, condițiile naturale ale regiunii favorizînd și ele dezvoltarea acestei ramuri a economiei. Dovezi certe a furnizat, în această privință, studiul materialului osteologic, descoperit la Grănicești, care a permis precizarea următoarelor specii de animale. Cele mai numeroase sînt oasele de bovidee, urmate, în ordinea frecvenței, de resturile de ovicaprine, cabaline și porcine, la care se mai adaugă și ciinele, reprezentat de un tip cu o talie destul de mare. Singurul animal sălbatic, atestat cu

¹⁸ M. Ignat, Suceava, 5, 1978, p. 107—140.

¹⁹ *Ibidem*, p. 113.

²⁰ W. Raut, in *Beiträge zu italienischen und griechischen Bronzefunden* (BPF, XX, 1), München, 1974, p. 100, 145.

²¹ *Ibidem*, p. 100.

²² L. I. Krušelnicka, *ActaArchCarp*, 19, 1979, p. 78—79.

²³ S. Teodor, *ArhMold*, 8, 1975, p. 121—124.

²⁴ A. C. Florescu, *ArhMold*, 2—3, 1954, p. 145—148; idem, *Țacia*, NS, 11, 1967, p. 60—61.

probabilitate, este mistrețul²⁵. Cochiliile de melci, descoperite la Botoșana, atestă și folosirea în alimentație a moluște. or²⁶.

Dovezile privind practicarea agriculturii sînt mai mult indirecte: fragmentele de chirpici, amestecate cu paie și pleavă de cereale sau rîșnițe, provenite din așezări, precum și secerile de bronz din cuprinsul depozitelor sau descoperite izolat. Singura dovadă directă o constituie, deocamdată, un fragment de lipitură, descoperit în bordeiul I de la Grănicești, pe care s-au păstrat impresiuni de boabe de cereale, determinate ca aparținînd speciei *Triticum cf. dicocum*²⁷.

Datele de mai sus pot fi comparate cu cele obținute în legătură cu așezările de la Tășad, jud. Bihor²⁸, Nagykaló²⁹ și Poroszló³⁰ (Ungaria), unde au fost determinate aceleași specii de animale, respectiv au fost descoperite gropi special amenajate (hambare) care au conținut o mare cantitate de boabe carbonizate, de diferite specii de grâu și, în mai mică măsură, de mei. Se poate afirma, astfel, că populația Gáva-Holíhrady practica o economie mixtă, bazată pe creșterea animalelor (probabil în turme) și cultivarea plantelor, a cerealelor mai ales. La cele două ocupații de bază se adaugă, firește, diferitele meșteșuguri casnice, ca și vîntoarea și culesul — activități complementare în asigurarea hranei.

CERAMICA

În studiul ceramicii ne-am bazat mai ales pe cea descoperită la Grănicești, recoltată și prelucrată integral. Această metodă a permis și evaluarea statistică a frecvenței diferitelor categorii ceramice, a tipurilor de vase și de decor, a dimensiunilor vaselor etc. Dintre aceste date statistice vor fi citate, în prezenta lucrare, doar cele mai semnificative.

Pe baza *tehnicii de prelucrare* am deosebit cinci categorii ceramice principale. Analiza tehnologică a unor mostre a evidențiat prezența în amestecul pastei tuturor categoriilor ceramice a cioburilor pisate³¹. În pasta categoriilor ceramice I, III, IV și V s-au constatat și urme de roci sfărîmate. Conform aceluiași analize, după modelare, suprafața vaselor a fost finisată prin două procedee: aplicarea unui înveliș suplimentar de lut, caracteristic categoriilor I și III, și lustruirea, specifică categoriilor II, IV și V, dar observîndu-se adesea și la categoria I.

După toate indiciile de care dispunem, arderea a fost efectuată în gropi, olarii stăpînînd foarte bine procedeele complexe ale arderii vaselor în atmosferă oxidantă, respectiv reductoare³². Categoriei I aparțin vasele de culoare neagră în exterior și roșiatică în interior. Dubla culoare se datorează arderii interiorului vaselor în atmosferă oxidantă, iar a exteriorului în atmosferă reductoare. În groapa de ardere vasele au fost introduse între frunze sau ierburi, care ard lent și incomplet, rezultînd monoxid de carbon (CO), o puternică substanță reductoare. În urma procesului de reducere a oxizilor de fier din compoziția argilei, exteriorul vaselor astfel tratate va căpăta culoarea neagră. Interiorul vaselor, unde circulația aerului nu a fost stînjinită, va fi, în schimb, ars la roșu. Suprafața exterioră a acestor vase este în general mai îngrijit finisată și adesea lustruită. Categoriei II aparțin vasele negre în interior și de o culoare mai deschisă, maronie-cenușie, în exterior. Dubla culoare se datorează, și în acest caz, arderii diferențiate a părții interioare și exterioare a vaselor. În timpul arderii, vasele au fost așezate cu gura în jos, interiorul lor, datorită lipsei de oxigen, căpătînd culoarea

²⁵ Determinarea materialului osteologic provenit din așezarea de la Grănicești o datorăm prof. dr. Sergiu Haimovici (Universitatea din Iași).

²⁶ S. Teodor, Suceava, 6—7, 1979—1980, p. 45.

²⁷ M. Cîrciumaru, *Thraco-Dacica*, 4, 1983, p. 129.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ T. Kemenczei, *FoliaArch*, 32, 1982, p. 92.

³⁰ P. Patay, *FoliaArch*, 27, 1976, p. 198.

³¹ Analizele au fost efectuate în laboratoarele Muzeului de arheologie din Cracovia prin colega Maria Bazieliach, căreia îi mulțumim și pe această cale.

³² Pentru clarificarea unor probleme privind tehnica de prelucrare a ceramicii, arderea mai ales, ne-au fost deosebit de utile discuțiile purtate la Iași, în primăvara 1982, cu dr. Linda Ellis de la Center for archeological research and development, Peabody Museum, Harvard University (Cambridge, Mass., USA).

neagră. Suprafața interioară a acestor vase (străchini, mai ales) este foarte îngrijit netezită și lustruită. Categoriei III aparțin vase mai puțin îngrijit lucrate, de culoare cărămizie-maronie, cu nuanțe cenușii, arderea efectuându-se într-o atmosferă oxidantă imperfectă. În categoria III am inclus vasele confecționate după aceleași procedee, nelustruite, dar lucrate mai îngrijit, din pastă mai omogenă, cu pereții mai subțiri. Categoriei IV îi aparțin vasele de culoare neagră, arse cu gura în jos în atmosferă reductoare. Sînt lucrate din pastă bună și fină, cu suprafețele bine netezite și lustruite. Categoriei V îi aparțin vasele de o culoare deschisă, roșiatică-maronie, arse în atmosferă oxidantă. Sînt confecționate din pastă bună și fină, cu suprafețele îngrijit netezite și lustruite. Frecvența celor cinci categorii ceramice, calculate pe baza celor 9103 fragmente de vase descoperite la Grănicești, este următoarea.

Categori cer.	I	II	III	IIIa	Total III-IIIa	IV	V
Nr. fragm. cer.	957	1 581	4 931	1 091	6 022	190	353
%	10,54	17,35	54,16	11,99	66,15	2,08	3,87

După cum se va arăta mai jos, există o strînsă legătură între aceste categorii ceramice, pe de o parte, și forma și decorul vaselor, pe de altă parte.

Formele și decorul. Reconstituirea repertoriului de forme este mult îngreuiată de starea fragmentară a ceramicii descoperite. Ne-am străduit, totuși, să reconstituim grafic, integral sau parțial, toată gama posibilă de forme, oferită mai ales de ceramica așezării de la Grănicești. Tipurile de vase vor fi prezentate în ordinea frecvenței lor, între paranteze fiind menționată proporția lor procentuală față de cele 1503 fragmente ceramice de la Grănicești, în cazul cărora s-a putut stabili forma vasului din care făceau parte.

1. *Borcane și vase în formă de sac* (40,51%). Sînt confecționate din categoriile III (66%) și IIIa (32,84%) și numai foarte rar din categoria I (1,15%). Am stabilit trei tipuri (cu șapte variante): A, cu pereții drepti în partea superioară, îngustîndu-se spre fund (fig. 2/1,5); B, cu corpul ușor bitronconic (fig. 2/2); C, de formă tronconică (fig. 2/3-4). Foarte caracteristice pentru aceste vase sînt proeminentele-apucători, plasate sub margine. Singurul ornament mai frecvent îl constituie striurile. Acest decor caracterizează vasele descoperite la Grănicești, Botoșana, Preutești și Volovăț. Mai rar, se întîlneste sub marginea vaselor un șir orizontal de alveole, executate cu virful degetului (Grănicești) sau un șir orizontal de găuri (incomplete) cilindrice, adînci (Grănicești, Volovăț, Botoșana). Brîul alveolat, absent la Grănicești, apare într-un singur caz la Volovăț și foarte rar la Botoșana, fiind însă foarte frecvent la Siliștea Nouă. Acest decor apare și pe fragmentele de borcane descoperite la Hăntăști, Liteni, Vornicenii Mici și Zaharești.

2. *Străchini și castroane* (33,45%). Aceste vase sînt confecționate din categoriile ceramice II (60,03%), IIIa (25,84%), IV (6,56%) și V (7,55%). Au fost deosebite cinci tipuri (și, în total, 17 variante): A, forma cea mai simplă, tronconică, cu gura larg deschisă (fig. 3/2); B, cu corpul mai mult arcuit decît tronconic și cu marginea îndreptată în sus (fig. 3/1,4); C, cu pereții elegant arcuiți și marginea evazată (fig. 3/3, 5-6); D, cu marginea înclinată spre interior (fig. 3/7); E, castroane adînci cu gura larg deschisă, gîtul arcuit și corpul globular-turtit (fig. 3/8). Predomină tipul A (53,38%), cele mai puțin frecvente fiind tipurile D (4,85%) și E (3,88%). Foarte rar, străchinile sînt prevăzute cu proeminențe sau urechiușe perforate orizontal (Grănicești, Preutești, Cucorăni, Siliștea Nouă). Marea majoritate a străchinilor este neornamentată. Decorul cel mai frecvent, observat la Grănicești, îl constituie striurile, întîlnite la tipurile A și B. Caneluri orizontale, paralele, situate în partea superioară a vasului, în exterior, se întîlnesc la tipurile A, B și D (Grănicești, Cucorăni, Siliștea Nouă). Mai frecvente sînt canelurile orizontale paralele, aflate în interiorul unor vase de tip A și C. Caneluri arcuite, paralele, apar în interiorul unor străchini de tip neprecizat. Buza unor străchinii de tip A, B,

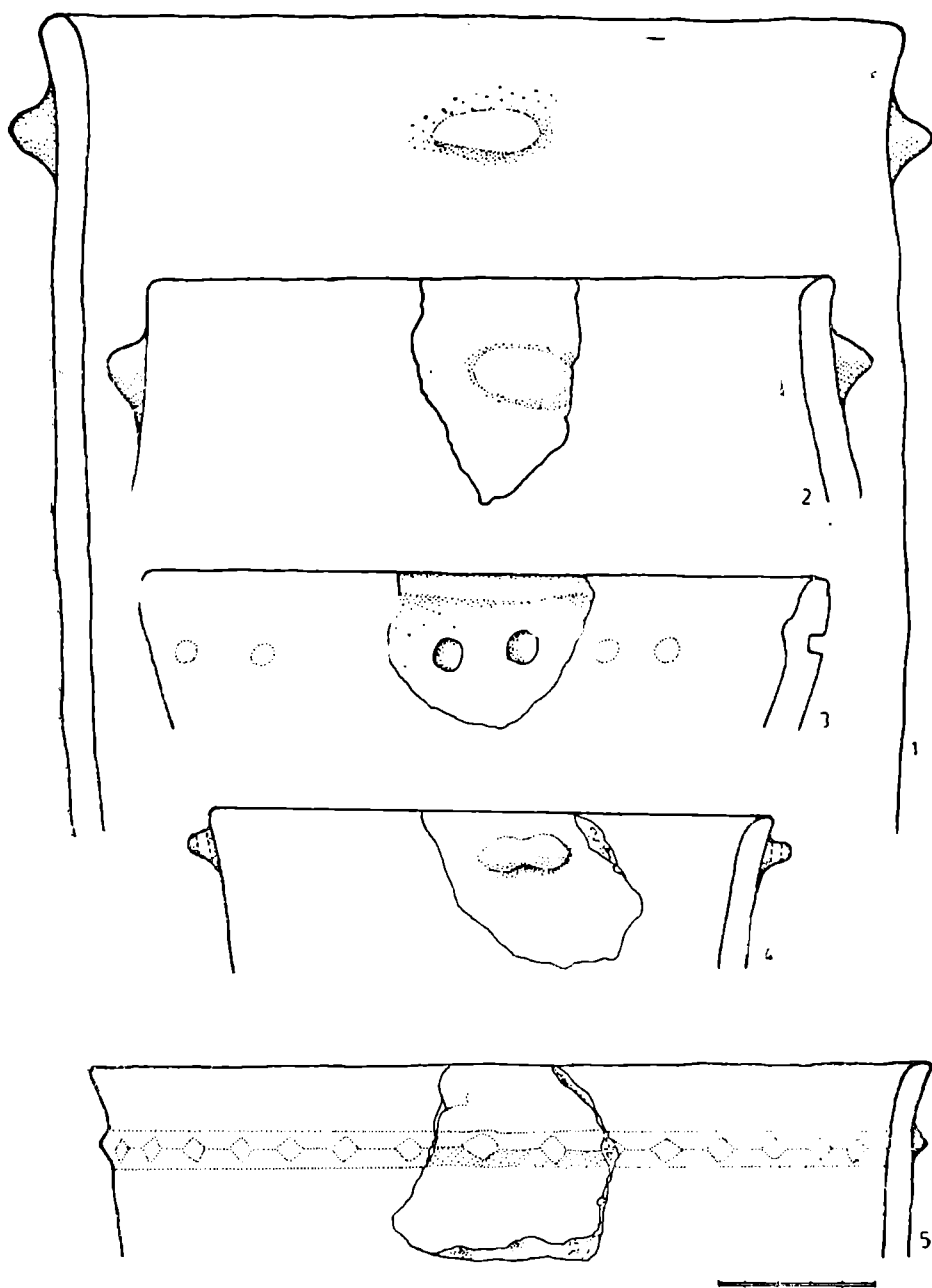

Fig. 2. Borcane și vase în formă de sac. 1—4 Grănicești ; 5 Siliștea Nouă.

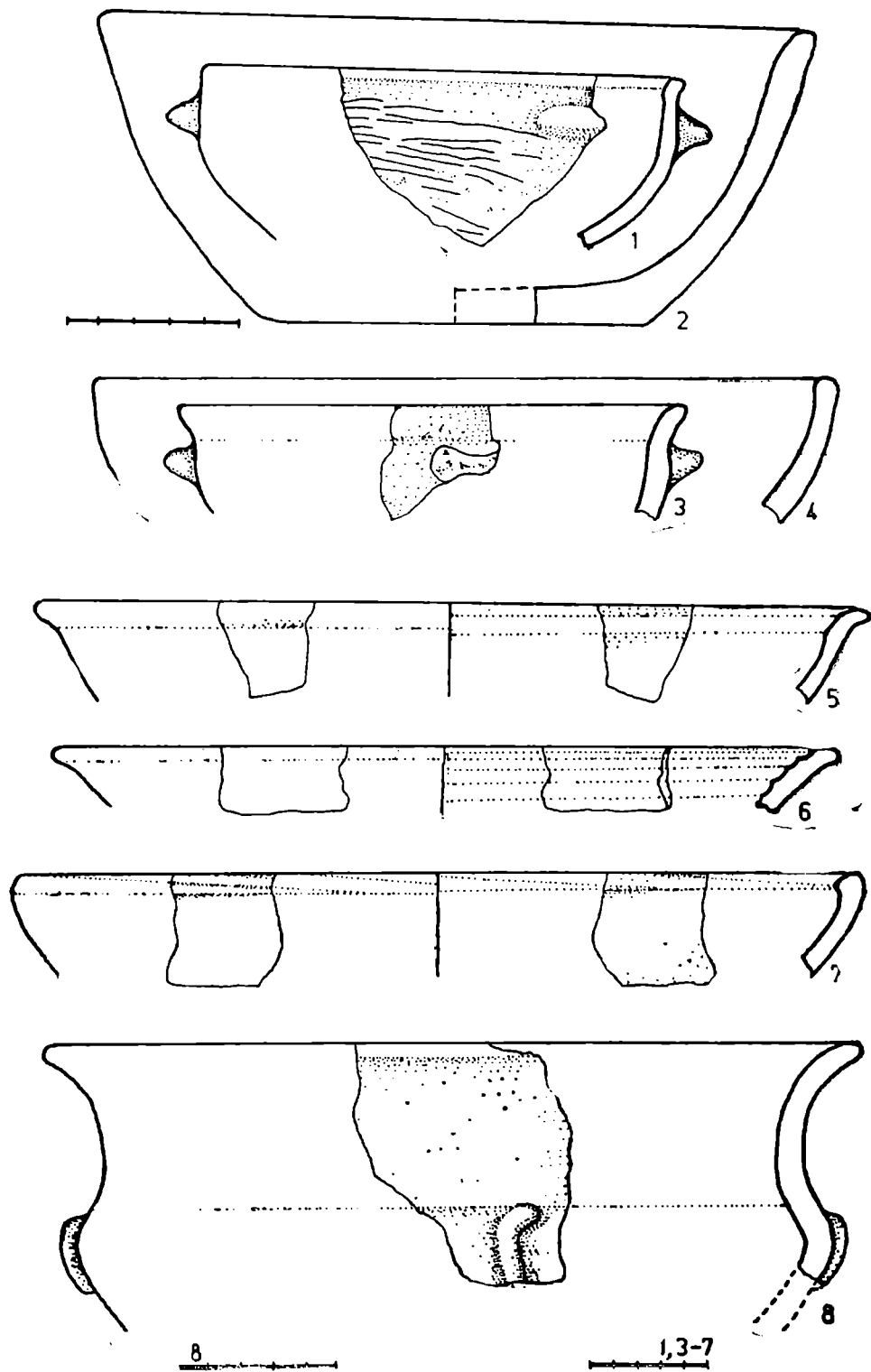

Fig. 3. Străchilni și castroane. 1—8 Grănicești.

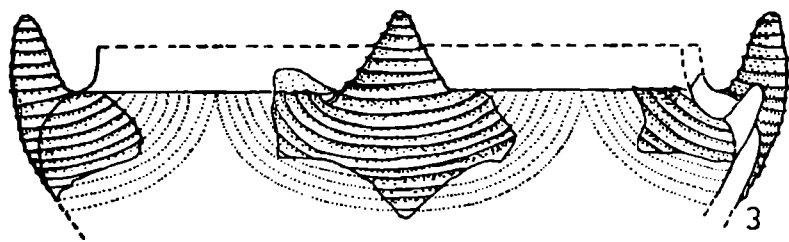
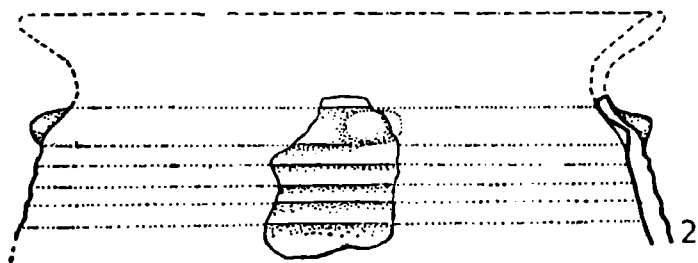
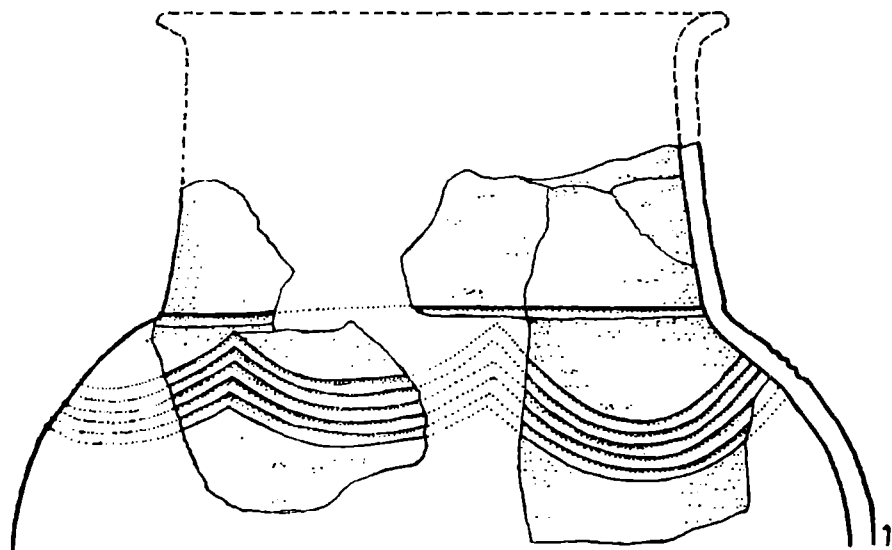

Fig. 4. Vase bitronconice-pintcoase. 1—3 Grănicești.

C și D poate fi prevăzută cu fațete horizontale sau oblice. Decorul specific al castroanelor de tip E îl constituie nervurile verticale sau arcuite, plasate pe pântecul vaselor.

3. Vase bitronconice-pintecoase, numite în literatură și urne de tip (pseudo) villanova sau „amfore” (9,51%)³³. Marea lor majoritate este confecționată

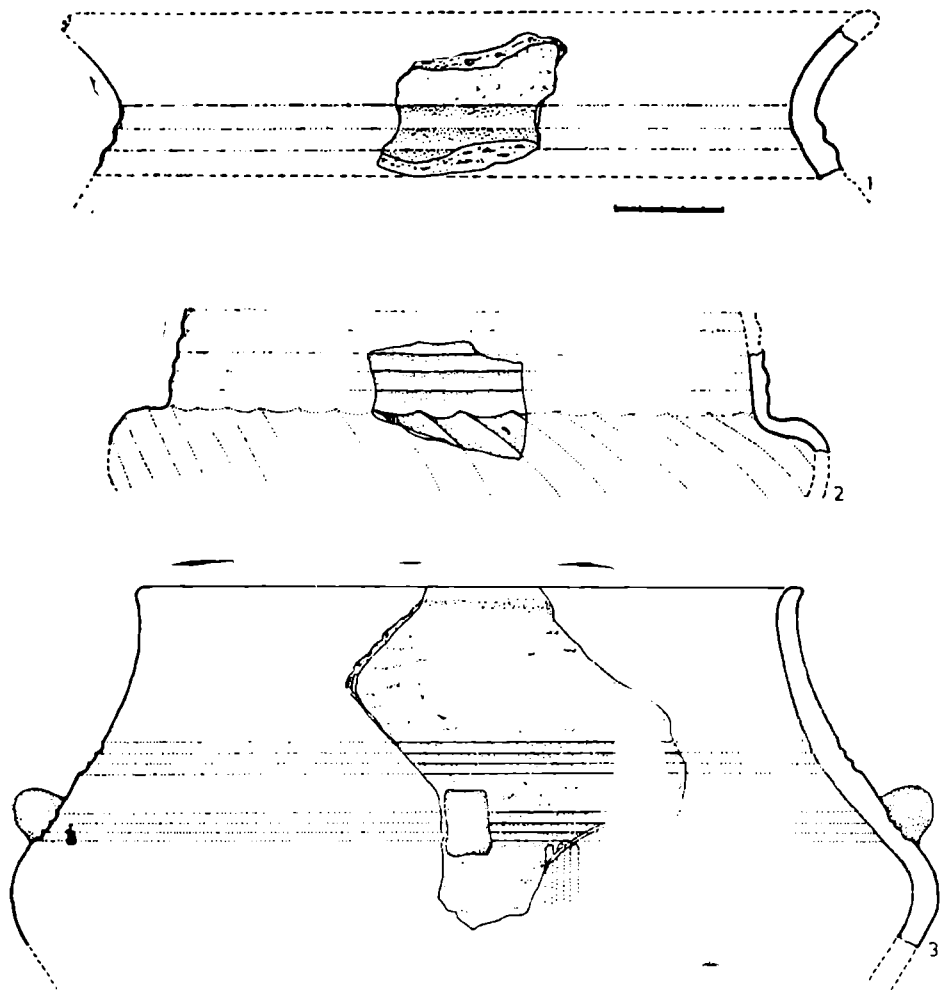

Fig. 5. Vase bitronconice-pintecoase (3 : formă deosebită). 1—2 Grănicești ; 3. Moara.

³³ În legătură cu aceste vase, mult discutate în literatura de specialitate, a se vedea A. Mozsolics, *ActaArchHung*, 8, 1957, p. 120—121 ; E. Patek, *ActaArchHung*, 13, 1961, p. 66—70 ; O. Trogmayer, *ActaArchHung*, 15, 1963, p. 104—106 ; M. Rusu, *Dacia*, NS, 7, 1963, p. 189 ; K. Horedt, *StComSibiu*, 13, 1967, p. 150—152 ; St. Foltiny, *Origini*, 2, 1968, p. 333—356 ; J. Paulik, *Sbornik Slovenského Národného Muzea, Historia*, 62, 1968, 8, p. 39—43 ; T. Kemenczei, *Évk-Miskolc*, 10, 1971, p. 51—53 ; A. László, *SCIV*, 24, 1973, 4, p. 585—591, 599—608 ; T. Kemenczei, in *Sudzone der Lausitzer Kultur*, p. 278 ; idem, in *Sudosteuroopa zwischen 1600 und 1000 v. Chr*, Berlin, 1982, p. 314 ; idem, *FoliaArch*, 33, 1982, p. 78, 82.

din categoria I (86,01%), iar restul din categoria V (13,98%). Am deosebit trei tipuri principale (cu cinci variante). A: vase cu marginea evazată, gît înalt, cilindric sau ușor tronconic, avînd partea superioară a corpului bolțită, iar cea inferioară tronconică cu fundul îngust (fig. 4/1). Zona de contact a gîtului cu partea superioară a vaselor este ornamentată cu una sau mai multe caneluri horizontale, sub care urmează, adesea, o fasciculă compusă din 4—6 caneluri paralele arcuite („în ghicilande”), care constituie decorul caracteristic al acestui tip de vas. Partea superioară și cea inferioară a corpului vaselor pot fi separate printr-o zonă de contact proeminentă, ornamentată cu caneluri oblice, largi (Grănicești, Botoșana, Volovăț?). B: Vase cu marginea evazată, corpul bitronconic, cu sau fără un umăr proeminent, ornamentat cu caneluri sau fațete oblice (fig. 4/2; 5/1—2; 8/5). Partea superioară a vaselor („gîtul”) este adesea ornamentată cu caneluri horizontale, paralele (Grănicești, Hănțești, Liteni, com. Moara, Siliștea Nouă, Cucorâni). C: Vase cu gît înalt, cilindric sau tronconic, și marginea răsfrîntă în afară, iar corpul rotunjit, îngustat spre fund. De cele mai multe ori tot gîtul este acoperit cu caneluri horizontale, paralele, iar pîntecul prevăzut cu proeminențe conice, hipertrofiate, goale în interior și înconjurate cu caneluri concentrice. Acest tip de vas este reprezentat printr-un fragment foarte caracteristic, provenit din mijlocul rotunjit al unui vas, parțial reconstituit grafic, descoperit la Grănicești (fig. 4/3). Acest fragment reprezintă, deocamdată, singura atestare a acestui tip de vas în spațiul extracarpatic. Marea majoritate a vaselor de la Grănicești aparține tipului A.

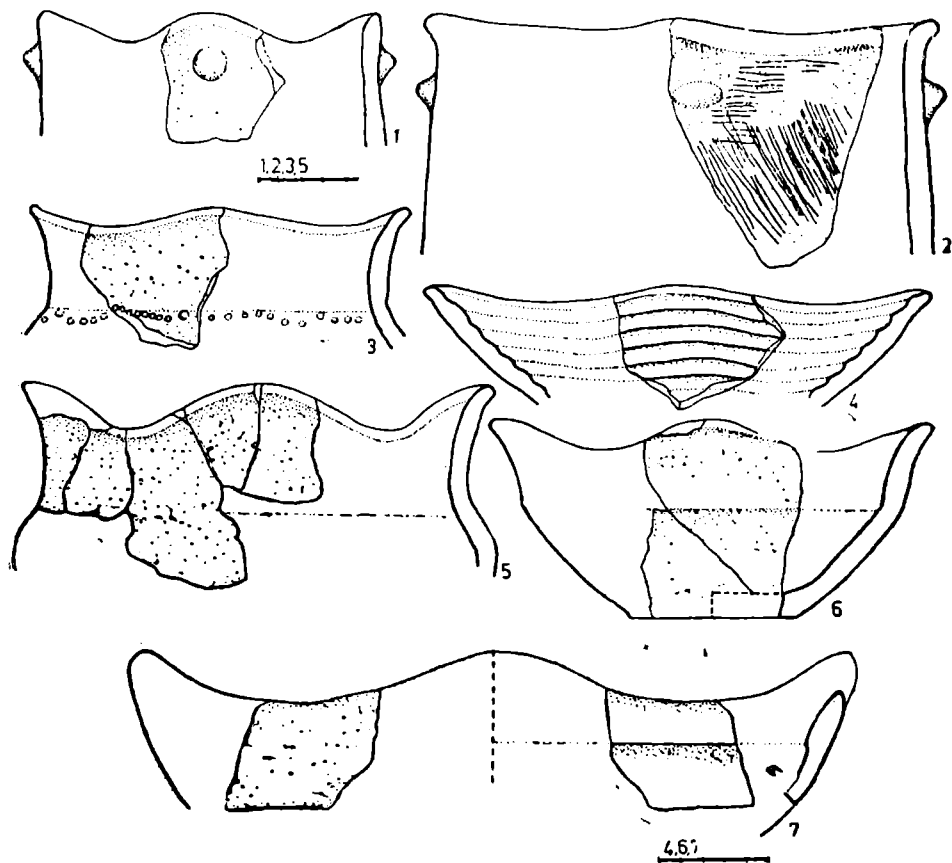

Fig. 6. Vase cu buza lobată. 1—7 Grănicești.

4. *Vase cu buza lobată* (6,25%). Sînt confecționate din categoria ceramică II (3,15%), III (5,26%), IIIa (89,36%) și V (2,10%). Pot fi deosebite trei tipuri (cu 6 variante). A. Borcane cu pereții drepti sau cu corpul ușor bitronconic (Grănicești, Botoșana). Pot fi prevăzute cu proeminențe și ornamente cu striuri (fig. 6/1—2). B. Străchini cu profilul simplu sau mai articulat, ornamente uneori în interior cu caneluri arcuite, paralele, urmînd linia ondulată a buzei (fig. 6/4, 6—7: Grănicești). C. În cadrul vaselor cu buza lobată tipul cel mai frecvent îl constituie vasele cu partea inferioară de formă globulară-turtită, care se continuă într-un gît relativ înalt, drept sau ușor arcuit (fig. 6/3,5). Linia de contact dintre gît și corp este marcată printr-un umăr pronunțat, care poate să fie prevăzut cu mici proeminențe. Aceste vase pot fi ornamente cu striuri, cu fascicule de linii incizate în valuri sau, rar, cu un șir de mici gropițe dispuse în ghirlande (Grănicești, Volovăț, Botoșana).

5. *Cești, căni* (5,87%). Aparțin ceramicii bune și fine, fiind confecționate din categoriile IIIa (31,03%), IV (41,37%) și V (27,58%). Aceste vase prezintă o mare varietate, fiind stabilite șase tipuri (A—F) și 12 variante (fig. 7/1—11). Pot fi ornamente cu grupuri de linii incizate sau adîncite, cu caneluri fine, paralele, orizontale, în ghirlande sau oblice, cu șiruri de gropițe, orizontale sau arcuite (Grănicești, Botoșana, Cucorâni, Preutești, Volovăț).

6. *Pahare* (1,92%). Toate aparțin ceramicii fine, respectiv categoriilor IV (86,20%) și V (13,79%). Tipul A este de aspect bitronconic, cu umărul bine marcat, care poate fi prevăzut cu proeminențe mici sau cu caneluri fine oblice (fig. 8/1). Un exemplar este ornamentat cu grupuri de linii incizate. Tipul B are gîtul scurt, cilindric, umărul bine marcat și corpul globular (fig. 8/2). Sînt neornamentate (Grănicești).

7. *Forme incerte*. A. Unele fragmente (1,59%) par să facă parte din vase de calitate bună și fină, de mărime mică și mijlocie, cu gît înalt, cilindric sau ușor arcuit, și corpul globular, ornamente cu caneluri fine. B. Alte fragmente (0,33%) aparțin unor vase confecționate din pastă fină, de dimensiuni nu prea mari, cu corpul alungit, elegant arcuit, ornamente cu fascicule de caneluri înguste, orizontale sau arcuite (fig. 8/10: Grănicești).

8. *Forme deosebite*. A. Menționăm aici două vase mici, de formă bitronconică, lucrate din pastă fină, de culoare brună-cenușie, descoperite în necropola de la Cucorâni (fig. 8/3—4), care au cele mai apropiate analogii în cultura Lausitz din Polonia și Ucraina³⁴. B. Tot din necropola de la Cucorâni provine un vas de formă bitronconică-pîntecoasă cu marginea evazată și buza fațetată, lucrat din pastă fină, cenușie. Între buză și umăr se află două torți verticale din bandă lată (fig. 8/9). Acest vas amintește de varianta cu două torți a „amforelor” sau „urnelor” de tip Kyjatice³⁵. C. Vas bitronconic de aspect scund cu marginea ușor evazată, ornamentat cu două benzi compuse din cîte trei caneluri orizontale înguste. Fascicula inferioară de caneluri, aflată imediat deasupra umărului, este întreruptă de (probabil patru) proeminențe semicilindrice. Pîntecul vasului pare să fi fost ornamentat cu grupuri de caneluri înguste, verticale (fig. 5/3: Moara). Și acest vas amintește de unele forme Kyjatice și Gáva³⁶.

9. *Vase miniaturale*. În așezarea de la Grănicești au fost descoperite nouă exemplare (0,59%), iar la Botoșana un asemenea vas, imitînd cu mai multă sau mai puțin fidelitate formele „mari” (borcane, străchini, vase cu gît înalt și corpul bombat, vase cu buza lobată, cești).

10. Dintre fragmentele ceramice aparținînd unor vase de formă nedeterminată menționăm cîteva, ornamente cu linii incizate arcuite, probabil în ghir-

³⁴ M. Gedl, în *Südzone der Lausitzer Kultur*, p. 11—33, fig. 4/e; 5/b, e; 9/a—b; B. Gediga, *ibidem*, p. 49—58, pl. 1; K. Moskwa, *ibidem*, p. 301—315, fig. 5/i, j; L. I. Krušelnicka, *Pivnične Prikarpattja i zahtidna Volin za dobi rannogo zaliza*, Kiev, 1976, fig. 15/III, 17, IV, 24; *idem*, Acta ArchCarp, 19, 1979, fig. VI/7.

³⁵ Cf. J. Paulik, *op. cit.*, p. 40, fig. 5; T. Kemenczei, ÉvkMiskolc, 9, 1970, p. 33—34, fig. 3, pl. II/10, 13; VI/5; VIII/7—8, 10; XIV/3; *idem*, în *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, fig. 5/2.

³⁶ J. Paulik, *op. cit.*, fig. 5/3, 6, 9—10; T. Kemenczei, ÉvkMiskolc, 10, 1971, pl. I/1—2; *idem*, în *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, fig. 5/3—4, 6; *idem*, în *Südzone der Lausitzer Kultur*, fig. 1/8.

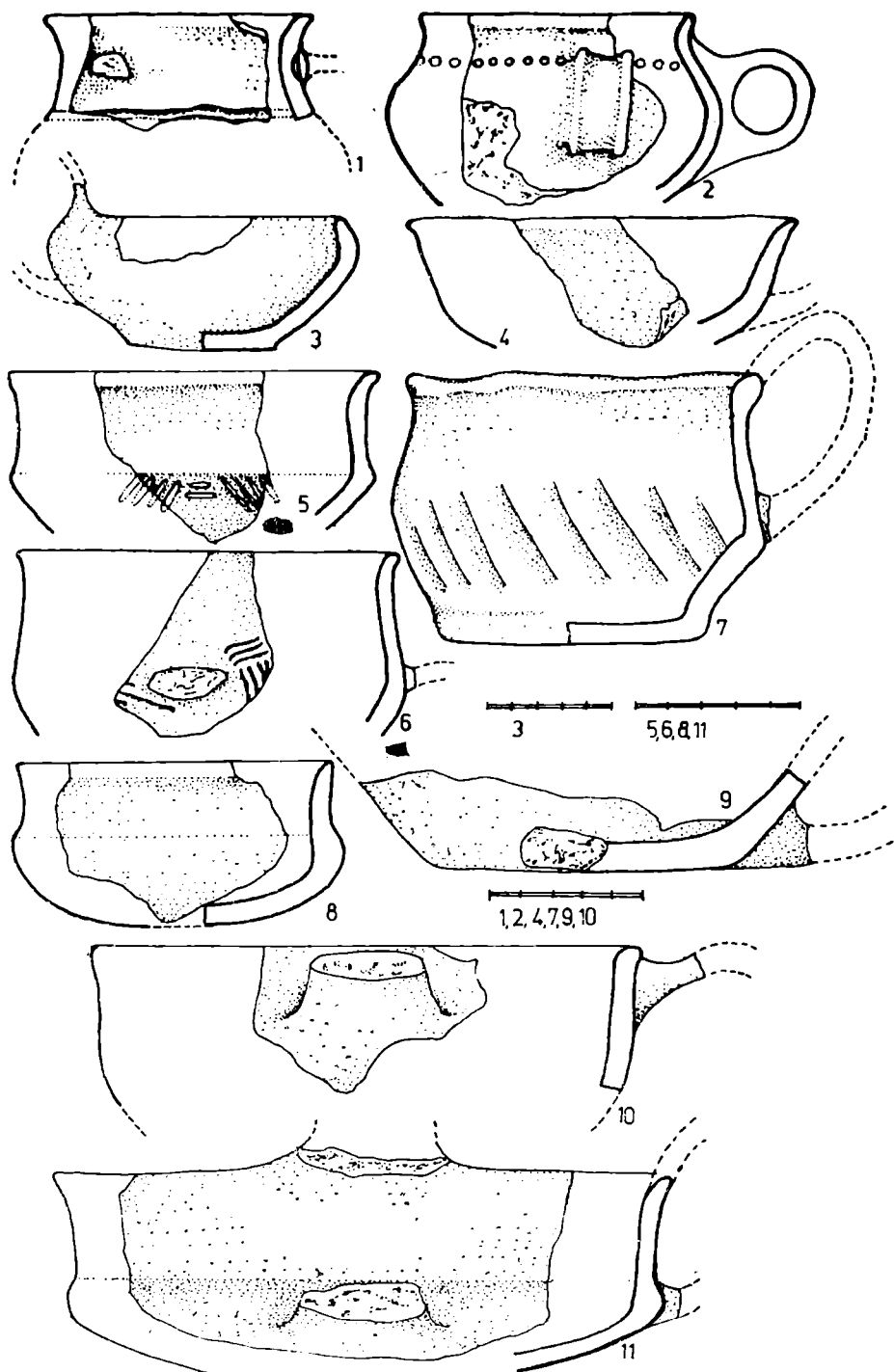

Fig. 7. Cești, cări, 1—6, 8—11 Grănicești ; 7. Cucorâni

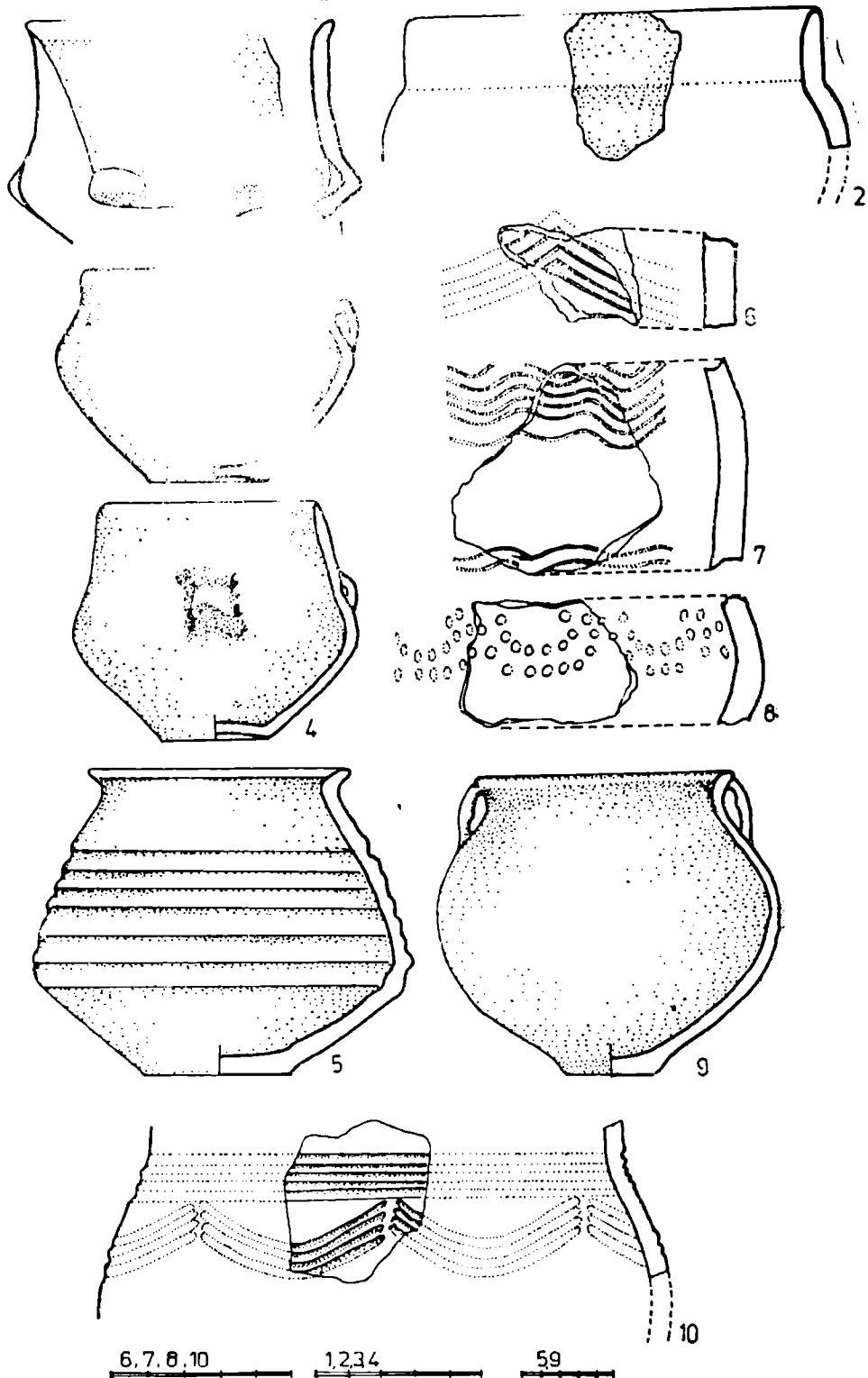

Fig. 8. Puhare (1-2), vas bitronconic (5), forme deosebite (3-4, 9), formă incertă (10), forme nedeterminate (6-8). 1-2, 6-8, 10 Grănicești; 3-5, 9 Cucorâni.

lande, sau cu fascicule de incizii vălurite, uneori dispuse în mai multe registre. Alte fragmente sînt ornamentate cu șiruri paralele de gropițe, dispuse orizontal sau în ghirlande (fig. 8/6—8 : Grănicești).

UNELTE, ARME, OBIECTE DE UZ CASNIC

Prelucrarea silexului este dovedită prin descoperirea în așezarea de la Grănicești a unor bucăți, uneori destul de mari, de silex brut, precum și a unor percutoare, nuclee și a numeroase așchii de silex a.burii sau cenușiu, originar din zona Prutului sau a Nistrului superior. Obiectele finite sînt reprezentate prin cuțite curbe, lame, răzuitoare, virfuri de săgeți triunghiulare. Din *piatră* s-au mai confecționat rîșnițe, cute, lustruitoare, percutoare. Relativa bogăție și varietate a inventarului litic, observat în Hallstattul timpuriu est- și nord-est carpatic în general³⁷, își are explicația, probabil, nu numai în abundența și buna calitate a materiei prime (a silexului în special) și în puternicele tradiții moștenite din epoca precedentă³⁸, dar și în activitatea metalurgică mai modestă, în comparație cu cea practică în spațiul intracarpatic.

Dovezile pentru *prelucrarea osului și cornului* sînt mai sărăcicioase, putînd fi menționate un străpungător, un buton și câteva obiecte de destinație nesigură (Grănicești).

Obiectele de lut ars sînt mai numeroase: așa-zisele „greutăți” masive, de formă tronconică, cu urme de ardere, utilizate probabil la prepararea hranei pe vetrele de foc³⁹; greutăți de aceeași formă dar mai mici, care au putut fi folosite la războaiele de țesut; fusaiole; câteva piese întrucîtva asemănătoare dar p.ate pot fi considerate, eventual, modele de roți de car. Se mai poate menționa o lingură de turnat cu minier tubular și câteva bile (Grănicești).

PLASTICA

În așezarea de la Grănicești au fost descoperite 35 de statuete zoomorfe întregi sau fragmentare. Piesele sînt modelate cu multă îndemînare, stilizate, dar cu un deosebit simț realist, redînd caracteristicile esențiale ale animalelor. Specia reprezentată a putut fi stabilită în cazul a 22 piese întregi sau fragmente caracteristice, deosebindu-se 15 corăute mari (poate și mici), 5 cai și 2 porci — deci numai animale domestice (fig. 9/1—4). În cea ce privește *funcția* statuetele, nu este, poate, întîmpînd faptul că din cele 35 de piese 19 (54,29%) provin din bordeiul 1 și 2, respectiv din preajma vetrei de lîngă ele. Se poate presupune, deci, o legătură între locuințe și vetre, pe de o parte, și statuetele, pe de altă parte, legătură care le asigură acestor piese un anumit rol în credințele și practicile religioase ale comunității. Statuetele pot fi considerate, astfel, obiecte de cult, folosite cu prilejul unor ceremonii menite să asigure fecunditatea animalelor și înmulțirea turmei. Această concluzie este întărită și prin descoperirea în așezarea de la Lechința de Mureș, într-o groapă, a 11 statuete zoomorfe, reprezentînd aceleași animale domestice, și a două vase întregi, constituind probabil o ofrandă⁴⁰.

³⁷ A. I. Meljukova, MIA, 64, 1958, p. 63; I. K. Svešnikov, *op. cit.*, în nota 2, pl. I/14; S. S. Berezanska, în *Arheologija Ukrainskoi RSR*, 1, Kiev, 1971, p. 394—404, fig. 113/1—2; 114/2—4, 7—8; V. I. Il'inska, A. I. Terenožkin, *ibidem*, 2, 1971, p. 28—33, fig. 9/6—7, 14; L. I. Krušel'nicka, *Pivnične Prikarpattja i zahidna Volin za dobi rannogo zaliza*, p. 34, 55, fig. 9/12—13; idem, *ActaArchCarp*, 19, 1979, p. 93, fig. 1/2 ș.a.

³⁸ A. C. Florescu, *ArhMold*, 2—3, 1964, p. 157—159; A. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București, 1970, p. 69—82; E. A. Balaguri, în *Arheologija Ukrainskoi RSR*, 1, p. 385—393, fig. 100/13—25; 103/10, 12, 14, 16; S. Teodor, Suceava, 6—7, 1979—1980, p. 46, 48.

³⁹ G. I. Smirnova, SCIVA, 25, 1974, 3, p. 365—366.

⁴⁰ K. Horedt, *Dacia*, NS, 7, 1963, p. 532, 534.

METALURGIA

Din aria grupului Grănicestii nu se cunosc încă dovezi directe (tipare de turnat, turte de bronz etc.) pentru metalurgia bronzului. De asemenea, în așezările cercetate pînă acum nu au fost descoperite obiecte de bronz. Doar din necropole provin cîteva obiecte de podoabă: la Volovăț au fost descoperite trei ace fragmentare, iar la Cucorăni un fragment de brătară. Se cunosc, în schimb, trei depozite de bronzuri: de la Basarabi (compoziție nesigură, fază neprecizată)⁴¹, Dersca, conținînd inițial 12 seceri cu cîrlig (fază neprecizată)⁴² și Todirești, din care făceau parte, de asemenea, 12 seceri cu cîrlig, dintre care se mai păstrează două (B D—Ha A)⁴³. Sînt mai numeroase descoperirile izolate de obiecte de bronz, atestînd tipuri ca: seceri cu cîrlig și cu buton, celturi, vîrfuri de lance și de săgeată, spirale etc.)⁴⁴. Menționăm în mod deosebit un cuțit de fier, cu miner de bronz, descoperit la Corni⁴⁵. În ceea ce privește obiectele de fier, ele se limitează la un cuțit întreg și altul fragmentar, provenite din așezarea de la Grănicestii. Este posibil ca și un alt cuțit, descoperit mai de muț în necropola de la Volovăț, să aparțină unui moment din Hallstattul timpuriu⁴⁶.

EVOLUȚIA

Stabilirea evoluției culturii Gáva-Holihradly în spațiul nord-est carpatic este mult înlesnită de stratigrafia verticală și orizontală a așezării de la Mahala, de lângă Cernăuți. Au fost precizate aici două faze ale acestei culturi, reprezentate de straturile III și IV, care suprapun stratul cu două niveluri (II a—b), aparținînd culturii Noua. Faza Gáva-Holihradly timpurie de tip Mahala III, datată de G. Smirnova în sec. XI î.e.n., se caracterizează, alături de ceramica canelată, prin borcane și alte vase ornamentate cu striuri, incizii, șiruri de gropițe și prin inexistența decorului briielor alveolate. Dintre vasele bitronconice-pintecoase caracteristic este tipul pe care noi l-am numit 3 A. În faza tîrzie, Mahala IV, datată de aceeași cercetătoare în sec. IX—VIII î.e.n., decorul incizat este necunoscut, striurile dispar aproape cu totul, în schimb pe borcane apare ornamentul în formă de briie alveolate. În locul vaselor de tip 3 A devin caracteristice cele cu un aspect pronunțat bitronconic (3 B)⁴⁷. După cum reiese și din schema stratigrafică-cronologică publicată de G. Smirnova, între cele două faze atestate la Mahala ar trebui să existe o etapă intermediară⁴⁸. Este evident, pe de altă parte, că faza Mahala III nu reprezintă faza cea mai veche a culturii Gáva-Holihradly: lipsesc de aici așa-zisele aifore prevăzute cu proeminențe hipertrofiate, goale în interior, ornamentate cu caneluri concentrice (tipul 3 C din clasificarea noastră), numite uneori și de tip Gáva-Lăpuș⁴⁹.

⁴¹ M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România, București, 1977*, p. 152.

⁴² *Ibidem*, p. 153.

⁴³ M. Ignat, *Thraco-Dacica*, 2, 1981, p. 142.

⁴⁴ A se vedea fig. 1 și M. Petrescu-Dîmbovița, *SCIV*, 4, 1953, 3—4, p. 465, 467 (Preutești: 1 celt; Rotunda: 1 celt; Vlădeni: 1 celt); idem, *ArhMold*, 2—3, 1964, p. 260 (Preutești: 1 celt; Șcheia, mun. Suceava: 1 seceră cu buton); A. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *op. cit.* în nota 17, p. 278 (Tudora: 1 celt); M. Ignat, *Thraco-Dacica*, 2, 1981, p. 140—141 (Dumbrăveni: 3 celturi; Fălticeni: 1 celt; Grămești: 1 fragment celt; Liteni: 1 seceră cu cîrlig; Merești: 1 vîrf de lance; Părhăuți: 1 celt; Suceava: 1 spirală de bronz — poate spirala laterală a unei fibule de tip passementerie). Potrivit informațiilor primite de la prof. N. Mocanu, la Dumbrăveni a fost descoperit și un alt patrulea celt. Unele dintre obiectele de bronz, menționate în notele 41—44, pot să aparțină și epocii tîrzii a bronzului.

⁴⁵ M. Ignat, *Thraco-Dacica*, 2, 1981, p. 139—140, fig. 4.

⁴⁶ Idem, *Suceava*, 5, 1978, p. 110, 116, nota 27.

⁴⁷ G. I. Smirnova, *SCIV*, 25, 1974, 3, p. 372—376; idem, *Problemy Archeologii*, 2, 1978, p. 68, 71—72.

⁴⁸ G. I. Smirnova, *Problemy Archeologii*, 2, 1978, p. 68 (tabel).

⁴⁹ Idem, *SCIVA*, 25, 1974, 3, p. 377, 379; idem, *Problemy Archeologii*, 2, 1978, p. 71—72.

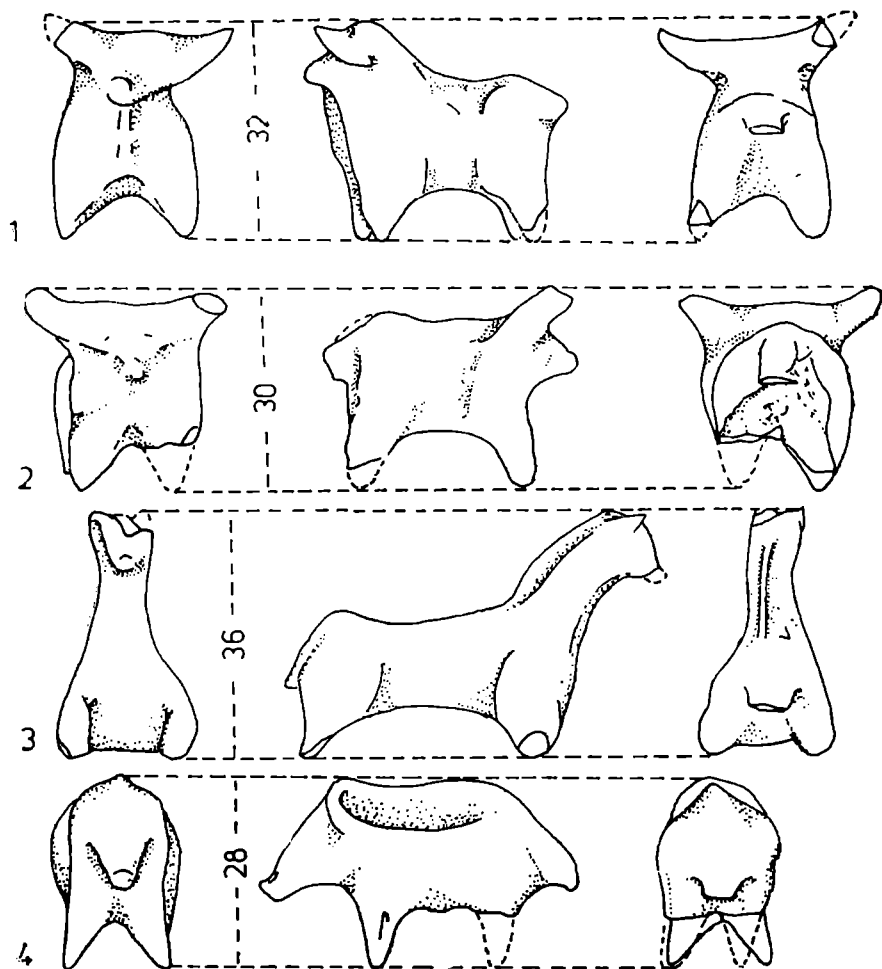

Fig. 9. Statuete zoomorfe. 1—4 Grănicești.

Pe baza acestor date stratigrafice-tipologice, așezarea de la Grănicești, probabil și cea de la Preutești, ca și necropola de la Volovăț, pot fi încadrate, în linii mari, în faza reprezentată de stratul Mahala III. Atestarea, poate surprinzătoare, a vasului de tip 3 C la Grănicești indică însă nu numai anterioritatea acestei așezări față de cea de la Mahala, dar și cea mai veche etapă a culturii Gáva-Holíhrady, identificată pînă acum în spațiul extracarpatic. Această etapă poate fi datată, probabil, încă în prima jumătate sau, cel tîrziu, către mijlocul perioadei Halstatt A. Răspîndirea culturii Gáva-Holíhrady în această zonă a avut loc, după toate probabilitățile, dinspre Depresiunea Maramureșului și a Lăpușului, antrenînd și unele elemente ale grupului Lăpuș. În felul acesta ar putea fi explicate unele trăsături înrudite între acest grup din urmă și faza timpurie a culturii Gáva-Holíhrady (vase de tip 1, 2 A și C, 3 A și C, unele variante de cești, decorul striat, folosirea canelurilor și a fațetelor, lipsa briului alveolat,

dubla culoare a unor vase, anumite elemente ale ritului și ritualului funerar, caracteristice necropolei tumulare de la Volovăț etc.)⁵⁰.

În ceea ce privește necropola de la Volovăț, descoperirea în tumulul 6 a unui fragment de borcan ornamentat cu briu crestă⁵¹ sugerează că unele monumente funerare de aici ar putea să aparțină unei faze mai recente față de Grănițești și Maha'a III. Prezența la Botoșana a decorului incizat vălurit și abundența ceramicii ornate cu striuri, dar și apariția sporadică a briielor alveolate (uneori combinate cu striuri!)⁵² indică, credem, o etapă de tranziție între fazele Maha'a III și IV, poate tot în limitele perioadei Hallstatt A. Datarea în Hallstatt A a începuturilor grupului Grănițești se poate sprijini și pe unele obiecte de bronz, dintre care se remarcă în mod deosebit cuțitul de fier cu miner de bronz, prevăzut cu disc și nervuri orizontale, frumos ornamentat cu motive spiralice, care a aparținut inițial, probabil, unei săbii de tip Liptau⁵³. Aceste etape mai vechi ale evoluției grupului Grănițești pot fi considerate, în mare, contemporane cu faza timpurie a culturii Gáva din regiunea Tisei (admițând, firește, o oarecare întârziere față de aria originară)⁵⁴, precum și cu faza numită „Gáva-Reci” din Podișul Transilvaniei⁵⁵.

Necropola de la Cucorâni aparține probabil unei perioade mai târzii. Trăsăturile ritului și ale ritualului funerar sînt foarte apropiate de cele constatate în cimitirul de la Taktabáj din Ungaria⁵⁶, una dintre urne de la Cucorâni (fig. 8/5) avînd, dealtfel, o perfectă corespondență în acest cimitir⁵⁷. Necropola de la Taktabáj, datată pe baza unei Blattbügelfibel în Hallstatt B 1, marchează faza Gáva târzie în Cimpia Tisei⁵⁸, unde această cultură își încheie evoluția în cursul secolului IX î.e.n.⁵⁹. Analogiile din Ucraina și Polonia ale vaselor de tip Lausitz descoperite la Cucorâni (fig. 8/3—4) sînt datate, de asemenea, în Ha B⁶⁰, perioadă în limitele căreia poate fi încadrată, deci, această necropolă.

Cele mai bune corespondențe pentru faza Maha'a IV le oferă bogatul material ceramic descoperit la Siliștea Nouă⁶¹, caracterizat prin lipsa decorului incizat, raritatea decorului striat (două fragmente), abundența borcanelor ornate cu briie alveolate și a vaselor pronunțat bitronconice (tip 3 B), lipsa vaselor de tip 3 A etc. Aceleiași etape târzii aparțin probabil și descoperirile ceramice de la Hăntăști, Liteni (com. Moara), Vorniceni Mici, Zaharești⁶². Cîteva

⁵⁰ Cf. C. Kacsó, *Dacia*, NS, 19, 1975, p. 55—62, fig. 5—7; 10/1; 12/1—2; 13/1, 3; 14/2—4; idem, *Necropola tumulară de la Lăpuș* (Rezumatul tezei de doctorat), Cluj, 1981, p. 6—8, 15, 20—22.

⁵¹ M. Ignat, *Suceava*, 5, 1978, p. 119.

⁵² S. Teodor, *Suceava*, 6—7, 1970—1980, fig. 2/2.

⁵³ Cf. nota 45.

⁵⁴ În legătură cu începuturile culturii Gáva în aria sa de formare, a se vedea, recent, T. Kemenczei, în *Studien zur Bronzezeit. Festschrift für W. A. von Brunn*, Mainz, 1981, p. 151—161; idem, în *Südzone der Lausitzer Kultur*, p. 281; idem, în *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, p. 314—315 și fig. 1 (tabel cronologic); idem, *FoliaArch*, 33, 1982, p. 90—91.

⁵⁵ S. Morintz, *Revist*, 30, 1977, 8, p. 1481. Paralelismul Maha'a III — Reci (I) a fost scos în evidență și de G. I. Smirnova, *SCIVA*, 25, 1974, 3, p. 376.

⁵⁶ T. Kemenczei, în *Südzone der Lausitzer Kultur*, p. 278; idem, în *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, p. 315, fig. 7/1—7.

⁵⁷ *Ibidem* (*Südosteuropa...*), fig. 7/1.

⁵⁸ T. Kemenczei, în *Südzone der Lausitzer Kultur*, p. 281, 283; idem, în *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, p. 315.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 277, 284—285 (*Südzone...*), respectiv 315 (*Südosteuropa...*).

⁶⁰ Cf. nota 34. Unele complexe din care provin asemenea vase ating, conform datărilor din Polonia, și perioada Hallstatt C.

⁶¹ Mulțumim, și pe această cale, colegului N. Ursulescu pentru permisiunea de a studia aceste materiale.

⁶² Hăntăști: recunoaștere arheologică M. Ignat; Liteni, Vorniceni Mici, Zaharești: cercetări de suprafață E. I. Emandi

culturi tipice pentru perioada Ha B, inclusiv Ha B 3 (Părhăuți)⁶³, susțin și ele supraviețuirea grupului Grănicești și în cursul acestei perioade. Această fază timpurie din spațiul extracarpatic este, cel puțin parțial, ulterioară sfârșitului culturii Gáva din Cîmpia Tisei și contemporană cu apariția, acolo, a grupului „prescitic” de tip Mezőcsát⁶⁴. Această perioadă este, de asemenea, măcar în parte, contemporană cu așa numitul „orizont” Somotor (II) din Slovacia răsăriteană și din Ucraina Transcarpatică⁶⁵, precum și cu faza „Gáva-Medias” din Transilvania⁶⁶.

În ceea ce privește sfârșitul grupului Grănicești, nu dispunem de date sigure. Cultura Basarabi, răspîdită, spre nord, pînă în valea Mureșului, respectiv partea de sud a Moldovei și datată în secolele VIII—VII î.e.n.⁶⁷, nu este documentată în Podișul Sucevei. Descoperiri post-Gáva-Holíhrady apar aici abia începînd cu sec. VI î.e.n.⁶⁸. Nu este exclus, în felul acesta, ca evoluția culturii Gáva-Holíhrady să se prelungească și în aria grupului Grănicești pînă în Hallstattul mijlociu, fenomen observat atît în unele regiuni ale Transilvaniei cît și în vestul Ucrainei. Această ipoteză este susținută de observația că în niveleurile timpurii ale unor așezări Gáva-Holíhrady din Transilvania, la Teleac de pildă⁶⁹, apar fragmente ceramice de tip Basarabi, dovedind contemporaneitatea, la un moment dat, a celor două culturi. Putem cita, în același sens, și faptul că în unele monumente Gáva-Holíhrady timpurii din Ucraina de astăzi, cum este necropola de la Ostrița de lângă Cernăuți, datată de G. Smirnova către mijlocul sau în a doua jumătate a secolului VII î.e.n., apar și vase analoage cu cele descoperite în așezarea și necropola de la Șoldănești⁷⁰, corespunzînd culturii Basarabi din România⁷¹. Elemente Basarabi, antrenate pînă în vestul Podoliei de un curent venit dinspre sud-est, au fost atestate, alături de componenta locală, de tip Gáva-Holíhrady timpurie, și în grupul „prescitic” timpriu Neporotovo, recent definit⁷². Mai mult, tradițiile culturilor locale, Gáva-Holíhrady, Lausitz și Wysocko se resimt destul de puternic, alături de elementul răsăritean, chiar și în grupul „scitic timpuriu” din vestul Podoliei și nordul Bucovinei, care își începe evoluția spre sfârșitul secolului VII î.e.n. sau în prima jumătate a celui următor⁷³.

⁶³ M. Ignat, *Thraco-Dacia*, 2, 1981, p. 141, fig. 5/5.

⁶⁴ E. Patek, *ÉvkSzeged*, 1966—1967, p. 101—107; idem, în *Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa*, Bratislava, 1974, p. 337—362; idem, *Situla*, 1980, p. 160—163; T. Kemenczei, în *Die Hallstattkultur*, Linz, 1981, p. 79—92; idem, în *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, Budapesta, 1981, p. 29—41.

⁶⁵ J. Paulik, *op. cit.* în nota 33, p. 42—43; Smirnova, *SCIVA*, 25, 1974, 3, p. 373—377; T. Kemenczei, în *Südzone der Lausitzer Kultur*, p. 277 și nota 13 (bibliografie).

⁶⁶ S. Morintz, *RevIst*, 30, 1977, 8, p. 1481. G. I. Smirnova paralelizează Mahala IV cu Medias, în special nivelurile I—II (*SCIVA*, 25, 1974, 3, p. 376—377). Cf. și E. Zaharia, *Dacia*, NS, 9, 1965, p. 83—104.

⁶⁷ A. Vușpe, *Dacia*, NS, 9, 1965, p. 105—132, fig. 11 (hartă); idem, *MemAntiq*, 2, 1970, p. 115—123, fig. 1 (hartă); idem, *The Journal of Indo-European Studies*, 2, 1974, p. 1—21; idem, *Oltenia. Studii și Comunicări. Istorie*, 1974, p. 25—28; idem, *RevIst*, 32, 1979, p. 2265, 2270—2271. Cf. și A. László, *Cercetări Istorie*, 7, 1975, 71—72 și nota 98; idem *op. cit.* în nota 10, p. 186—187.

⁶⁸ M. Ignat, *Thraco-Dacia*, 1, 1976, p. 105; idem, *Suceava*, 5, 1978, p. 120—124.

⁶⁹ V. Vasiliev, *ActaMN*, 20, 1983, p. 45, 51—53.

⁷⁰ G. I. Smirnova, *Archeologičeskij Sbornik*, 15, 1973, p. 7—11.

⁷¹ A. Vușpe, *Dacia*, NS, 9, 1965, p. 104, 117; A. I. Meljukova, *SA*, 1972, 1, p. 62—66.

⁷² L. I. Kruše'nicka, *ActaArchCarp*, 19, 1979, p. 89—92.

⁷³ *Ibidem*, p. 94; G. I. Smirnova, *Trudy Gos. Ermitaža*, 20, 1979, p. 62—64.

EINE FRÜHHALLSTATTZEITLICHE GRUPPE AUF DER HOCHEBENE VON SUCEAVA

Zusammenfassung

Beginnend mit den siebziger Jahren konnte eine Gruppe des umfassenden Gáva-Holihrady Kulturkreises (für die wir die Bezeichnung Grănicești — Gruppe vorgeschlagen haben) auch im Nord-Western der Moldau, in der Suceava — Hochebene, also in unmittelbarer Nachbarschaft jener aus dem Ukrainischen Vorkarpatenland, festgestellt werden. Vorliegende Arbeit bietet die wichtigsten Ergebnisse, die in den letzten 15 Jahren in der Erforschung dieser Gruppe, die hier auf die Noua-Kultur der späten Bronzezeit folgt, erzielt wurden. Es wurden untersucht: Siedlungen (befestigte und offene), Wohnungen (in die Erde eingebaute Hütten und auf dem Erdboden erbaute Wohnungen), Bestattungssitten (Brandbestattung in Urnengräbern auf Hügel — oder Flachgräberfeldern), Lebensweise, Wirtschaft, Keramik (Verarbeitungstechnik, Formen und Verzierung), Werkzeuge, Waffen, Haushaltgeräte, Tierstatuetten, Herkunft und Entwicklung. Diesbezüglich ist zu bemerken, dass in der Entwicklung dieser Gruppe wenigstens zwei Phasen unterschieden werden können. Die durch die Siedlung von Grănicești und die Hügelnekropole von Vo'ovăț vertretene frühere Phase beginnt schon in der Hallstatt A Periode, mit einer gewissen Verspätung gegenüber dem ursprünglichen Verbreitungsgebiet. Die Keramik der Siedlung von Botoșana weist auf eine Übergangsetappe, vielleicht ebenfalls innerhalb der Hallstatt A Periode, hin. Die durch die Siedlung von Siliștea Nouă und das Flachgräberfeld von Cucorăni vertretene spätere Phase dauert wahrscheinlich bis Ende der Hallstatt B Periode oder sogar bis in die Hallstatt C Periode an, als die Gáva-Kultur in der Theissregion ihre Entwicklung schon abgeschlossen hatte und von der „vorskytischen“ Gruppe abgelöst worden war.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1. Verbreitung der Gáva-Holihrady Kultur in der Suceava—Hochebene. I Siedlungen, II Gräberfelder, III bronzene Hort- und Einzelfunde.
- Abb. 2. Töpfe und sackförmige Gefäße. 1—4 Grănicești, 5 Siliștea Nouă.
- Abb. 3. Schüsseln. 1—8 Grănicești.
- Abb. 4. Doppelkonische-bauchige Gefäße. 1—3 Grănicești.
- Abb. 5. Doppelkonische-bauchige Gefäße (3 : Sonderform C). 1—2 Grănicești, 3 Moara.
- Abb. 6. Gefäße mit gewelltem Rand. 1—7 Grănicești.
- Abb. 7. Tassen, Schalen. 1—6, 8—11 Grănicești, 7 Cucorăni.
- Abb. 8. Becher (1—2), doppelkonisches Gefäß (5), Sonderformen (3—4, 9), unbestimmte Formen (6—8, 10). 1—2, 6—8, 10 Grănicești, 3—5, 9 Cucorăni.
- Abb. 9. Tierstatuetten. 1—4 Grănicești.

DESCOPERIRILE ARHEOLOGICE DE LA BRADICEȘTI — IAȘI(I)

CONSTANTIN ICONOMU

În cadrul campaniilor de săpături arheologice întreprinse la Brădicești, comuna Dolhești, județul Iași, între anii 1977—1980, la punctul „Odaie” (fig. 1), în afară de complexele de locuire ce aparțin epocii fierului, secolelor II—IV e.n. și culturii Răducăneni, au apărut o serie de obiecte care, prin importanța lor deosebită, impun o cercetare cu totul aparte.

În cele ce urmează, ne propunem să ne ocupăm de descoperirea, în vara anului 1980, a unui depozit de forme de piatră ce au servit pentru turnarea unor fibule, culturi, butoni și alte obiecte de bronz¹.

Piese de amintite au apărut așezate cu fața în jos, cu excepția formelor de turnat nr. 7 și 8 (după numerotarea din descrierea noastră), la adâncimea afectată în mod curent de lucrările agricole de arătură, adică la 0,40 m astfel încât, în cursul săpăturilor nu s-a putut sesiza conturul gropii unde fuseseră depuse. Datorită unor deranjamente moderne, sau poate chiar antice, două piese, nr. 13 și 8 au fost deplasate la respectiv 1 și 1,5 m distanță, iar a treia, nr. 9, la 10 cm de locul inițial de depozitare (fig. 2/1—2; 3)².

În același șanț, în apropierea formelor de turnat a fost găsită o strecurătoare de lut întreagă care poate fi pusă doar ipotetic în legătură cu aceste piese. În preajma formelor din depozit au apărut risipite diferite pietre și bucăți de chirpici care nu fac parte din acest complex.

Depozitul se compune, dacă includem și cele trei piese dispersate în jur, din următoarele obiecte: 10 valve de gresie, o placă de piatră netezită pe o față, având gravat numai orificiul de turnare, un frecător de piatră (?), o cute care a servit și drept frecător și o strecurătoare de lut³. Dintre cele paisprezece piese ale depozitului, cele mai importante sînt cele zece valve de piatră.

Înainte de a face descrierea acestor piese, precizăm că în formele întregi a fost turnat ghips, astfel încât au fost obținute mulaje care ne-au permis descrierea și ilustrarea corespunzătoare a obiectelor turnate cu aceste valve (fig. 23 și 24).

1. Prima formă de turnat (fig. 4/1; 9 și mulaj fig. 23/1) se prezintă ca o placă de gresie de formă aproximativ dreptunghiulară, cu laturile înguste tăiate oblic și cu una din laturile lungi rotunjite, astfel încât piesa a primit o formă asimetrică cu dimensiunile de 8,8×9,1 cm pentru laturile înguste și 12,3×10,7 cm pentru laturile lungi. Grosimea maximă a plăcii este de 2,3 cm. Pe una din

¹ Lucrarea noastră a beneficiat de sugestiile și informațiile bibliografice ale lui Al. Vulpe, T. Bader, Em. Moscalu și A. László. Le exprimăm și cu acest prilej întreaga noastră recunoștință.

² În fotografie și desen (fig. 2—3) nu apare forma de turnat nr. 2 deoarece a fost scoasă accidental din *in situ*.

³ Formele de turnat, au fost confecționate dintr-o gresie în majoritate cu granulație mare (oolitică) și cu duritate mijlocie pentru a permite săparea mai iernicioasă a cavităților, iar cutea-frecător (nr. 12) este dintr-o gresie mai dură. Aducem aici mulțumirile noastre profesorului dr. Viorel Erhan, șeful catedrei de geologie de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, căruia îi datorăm determinarea materialului din acest depozit.

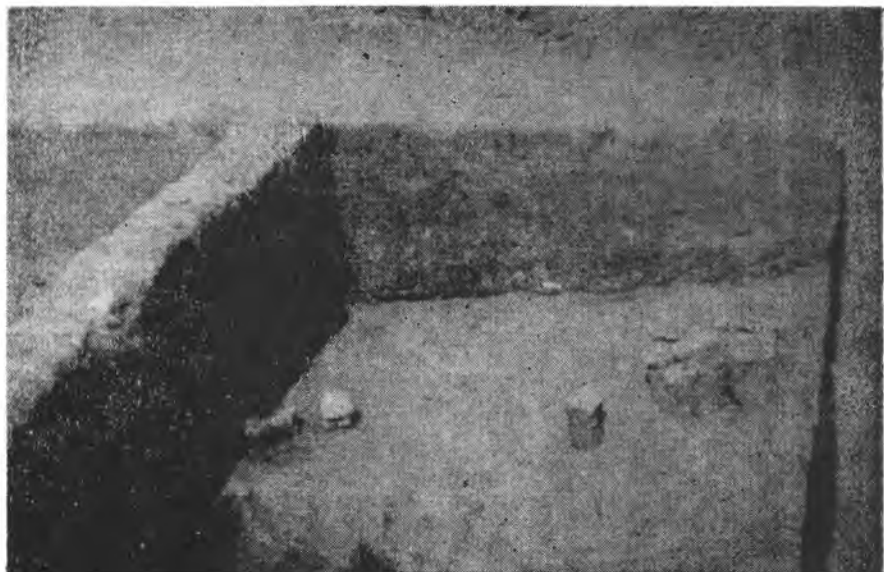
fețe, netezită cu foarte multă îngrijire, s-a săpat cavitatea necesară turnării unei fibule de bronz cu corpul în formă de arc și secțiunea triunghiulară. Pe arc, se găsesc nervuri dispuse simetric, spre extremități se observă nervuri duble, iar în partea cea mai lată a arcului, doar una singură. Notăm că dintre nervurile duble una este mai proeminentă decât cealaltă. Portagrafa este de formă trapezoidală, alungită, iar în secțiune este dreptunghiulară, îngustă. După turnare rezulta o fibulă neterminată, cu lățimea maximă de 6,9 cm și înălțimea (fără a include și lungimea acului) de 5,5 cm. Următoarele operațiuni constau în realizarea resortului care se obține prin răsucirea acului și indoirea capătului portagrafei, astfel încât înălțimea probabilă a fibulei scădea la 4,5 cm.

Valva prezintă, gravat, un orificiu de turnare de formă triunghiulară, dispus în dreptul nervurii mijlocii de pe arc. Pe suprafața gravată și, într-o mică măsură, pe spate se observă pete cenușii, ceea ce denotă că această unealtă fusese întrebuințată înainte de depozitare. Această piesă a fost realizată cu deosebită grijă. Placa este perfect netezită, iar cavitățile au fost gravate cu măiestrie și acuratețe.

2. A doua formă de turnat (fig. 4/2; 10 și mulaj 23/2) reprezintă o placă dreptunghiulară cu laturile neregulate având trei colțuri rotunjite și unul ascuțit. Lățimea laturilor înguste este de $9,9 \times 8,4$ cm, iar lungimea de $12,2 \times 10,1$ cm. Grosimea maximă este de 2,2 cm. Pe placă a fost gravată o fibulă similară ca formă cu cea precedentă având lățimea de 5,6 cm și înălțimea, fără a lua în considerare lungimea acului, de 4,6 cm. În stadiul finit, înălțimea scădea la aproximativ 4 cm prin indoirea capătului de jos al plăcii trapezoidale. Această fibulă se deosebește de prima nu numai prin dimensiuni, ci și prin nervurile simple, în număr de trei, dispuse simetric pe arc. În dreptul nervurii mijlocii de pe arcul fibulei s-a săpat orificiul de turnare de formă aproximativ semi-cilindrică, conicizat spre exterior. Și această placă prezintă, pe ambele fețe, pete negre și cenușii, precum și fisuri superficiale datorate procesului de turnare. Această valvă are suprafața gravată bine netezită, iar cavitățile au fost realizate cu acuratețe.

Fig. 1

1

2

Fig. 2

3. A treia valvă (fig. 4/3; 11 și mulaj 23/3) este o placă de gresie de formă aproximativ trapezoidală, cu trei laturi tăiate neregulat, cu colțurile retezate, rotunjite sau ascuțite, cu dimensiunile laturilor înguste de $9,7 \times 10,2$ cm și laturilor lungi de $9,8 \times 8,7$ cm. Grosimea maximă este de 1,5 cm. Pe placă a fost gravată o fibulă similară cu precedentele, dar cavitațiile sînt mult mai puțin adînci. Pe corpul fibulei se găsesc trei nervuri dispuse simetric. Lățimea maximă a fibulei este de 5,8 cm și înălțimea, fără a socoti lungimea acului, de 4,8 cm. După finisare înălțimea scade la aproximativ 4 cm. În dreptul nervurii mediane de pe arc este săpat orificiul de turnare de formă conică, superficial adîncit. Piesa prezintă pe suprafață pete brune și roze, iar în partea dreaptă fisuri cauzate de la turnare, fie datorită detașării grosiere dintr-o placă mai mare.

4. A patra formă de turnat (fig. 4/4; 12 și mulaj 23/4) reprezintă o placă aproximativ triunghiulară cu lungimea maximă de 12,3 cm și lățimea laturii înguste de 7 cm. Colțurile sînt rotunjite, iar marginile au primit forma neregulată. Grosimea maximă a plăcii este de 1,8 cm. Colțul din stînga sus prezintă o adîncitură dreaptă care indică cu claritate faptul că placa a fost detașată dintr-o bucată mai mare care nu s-a rupt complet pe tăietură. Pe suprafața netezită a fost gravată o fibulă similară ca formă cu precedentele, de dimensiuni mai mici, avînd lățimea de 5,8 cm și înălțimea, fără ac, de 3,9 cm. În stadiu finit, înălțimea scadea aproximativ la 3,2 cm. Pe arc au fost gravate simetric trei nervuri dintre care cea mediană este grosolan și incomplet săpată. În dreptul răsucirii pentru viitorul resort acul prezintă o nervură gravată superficial. În dreptul nervurii mijlocii se găsește orificiul de turnare de formă conică. Pe suprafața plăcii se află mici adîncituri ovale ce sînt mai degrabă accidente decît elemente de reperaj ale plăcilor pentru turnare. Datorită metalului topit această valvă prezintă fisuri în interiorul orificiului de turnare, iar pe suprafață apar pete cenușii.

5. A cincea valvă (fig. 5/1; 13 și mulaj 24/1) are aceeași formă neregulată ca precedentă, cu una din margini aproape triunghiulară și cu cealaltă rotunjită. Înălțimea maximă a plăcii este de 11 cm, lățimea maximă de 9 cm și grosimea maximă de 2,3 cm. Pe suprafața netezită a plăcii a fost gravată o fibulă identică ca formă, cu cele precedente, avînd lățimea maximă de 5,8 cm și înălțimea, fără ac, de 5 cm. În stadiul finit, înălțimea fibulei scadea la aproximativ 4,1 cm. La această valvă, în afară de cele trei nervuri dispuse simetric pe arc, mai apare a patra, pe ac, în dreptul viitorului resort. Cavitatea nervurii mediane se prelungeste în interiorul orificiului de turnare, de formă conică. Placa, de culoare brun deschis, nu prezintă pete cenușii, ceea ce ar putea constitui un indiciu că nu a fost utilizată.

6. A șasea formă de turnat (fig. 5/2; 14) reprezintă o placă de gresie de formă aproximativ trapezoidală cu lungimea maximă de 9,9 cm, lățimea maximă de 4,1 cm și grosimea maximă de 2,2 cm. Pe placă s-a gravat o fibulă identică ca formă ca precedentele avînd lățimea de 5 cm și înălțimea, fără a mai socoti lungimea acului, de 3,2 cm. În stadiul finit înălțimea scadea probabil la 2,7 cm. În afară de cele trei nervuri de pe arc, apare încă o nervură, pe ac, în dreptul viitorului resort. În cursul procesului de turnare placa s-a spart în partea superioară, după cum o dovedesc și petele cenușii de pe spate, bavurile de pe ac și fisurile de pe partea superioară.

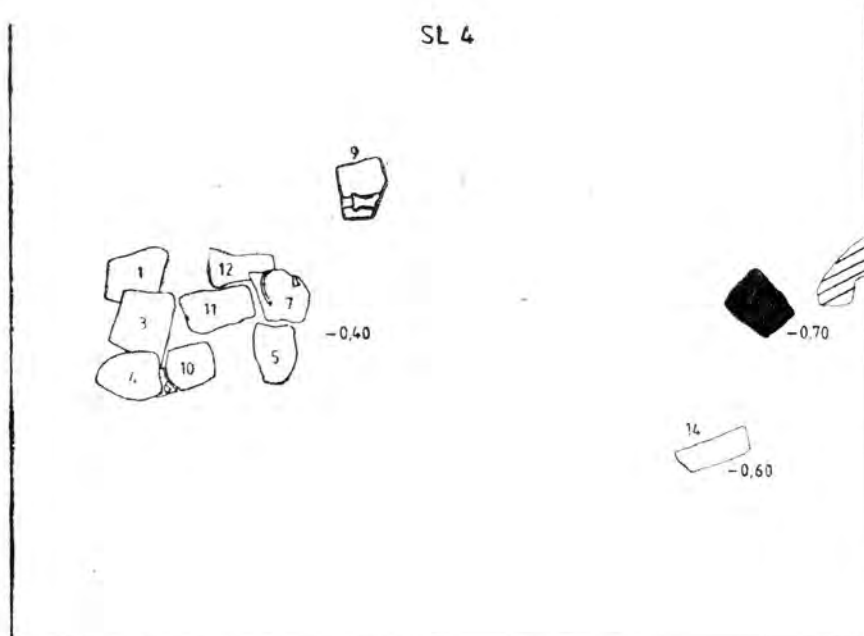
7. A șaptea formă de turnat (fig. 5/3; 15) este o placă de piatră aproximativ dreptunghiulară, cu două dintre laturi arcuite și colțurile rotunjite. Înălțimea maximă a plăcii este de 9,7 cm, lățimea de $9,2 \times 5,6$ cm și grosimea maximă de 1,8 cm. În cursul turnării placa s-a spart la jumătatea superioară, după cum o dovedesc fisurile și petele cenușii de pe suprafețe. Fibula turnată cu ajutorul acestei valve este lată de 5,1 cm, înaltă (fără ac) de aproximativ 4 cm, iar după finisare de 3,7 cm. Fibula prezintă o nervură suplimentară pe ac, în dreptul resortului și, ca particularitate, piciorul primește forma triunghiulară înaltă cu o proeminență laterală asemănătoare unei gheare. După turnare se obține o fibulă cu un singur resort. Această piesă a fost superficial lucrată, cu suprafața gravată, rău netezită și cu cavitațiile săpate neglijent și neuniform.

8. A opta valvă (fig. 5/4; 16) a apărut la 1,5 m distanță de celelalte piese la adîncimea de 0,40 m și reprezintă o placă de gresie care inițial era dreptun-

SL 5

SL 4

SL 3

Legenda

1-11 forme de tunnat

12 cute-frecător

13 frecător?

14 strecurătoare

 piatra

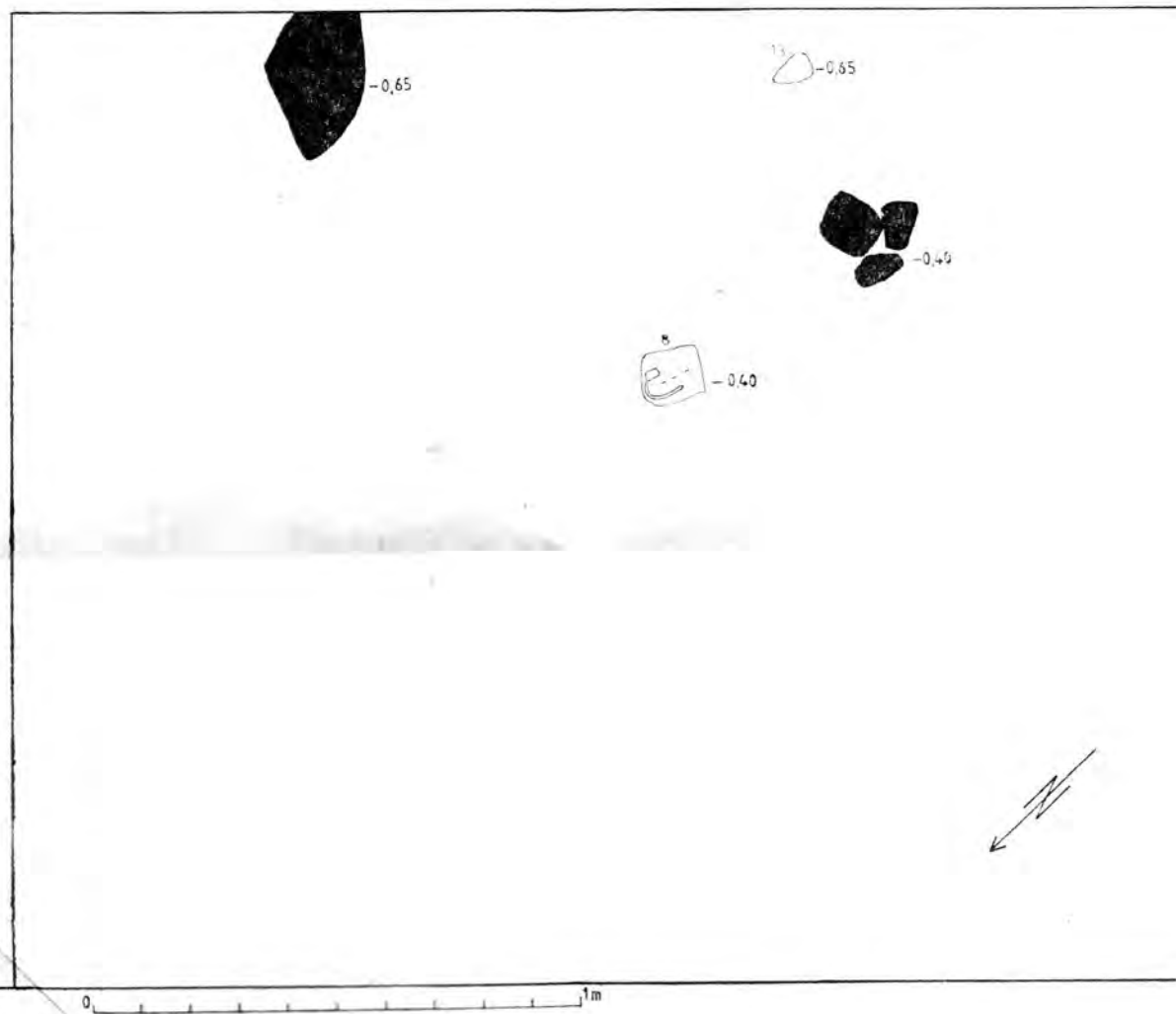

 chirpici

Fig. 3

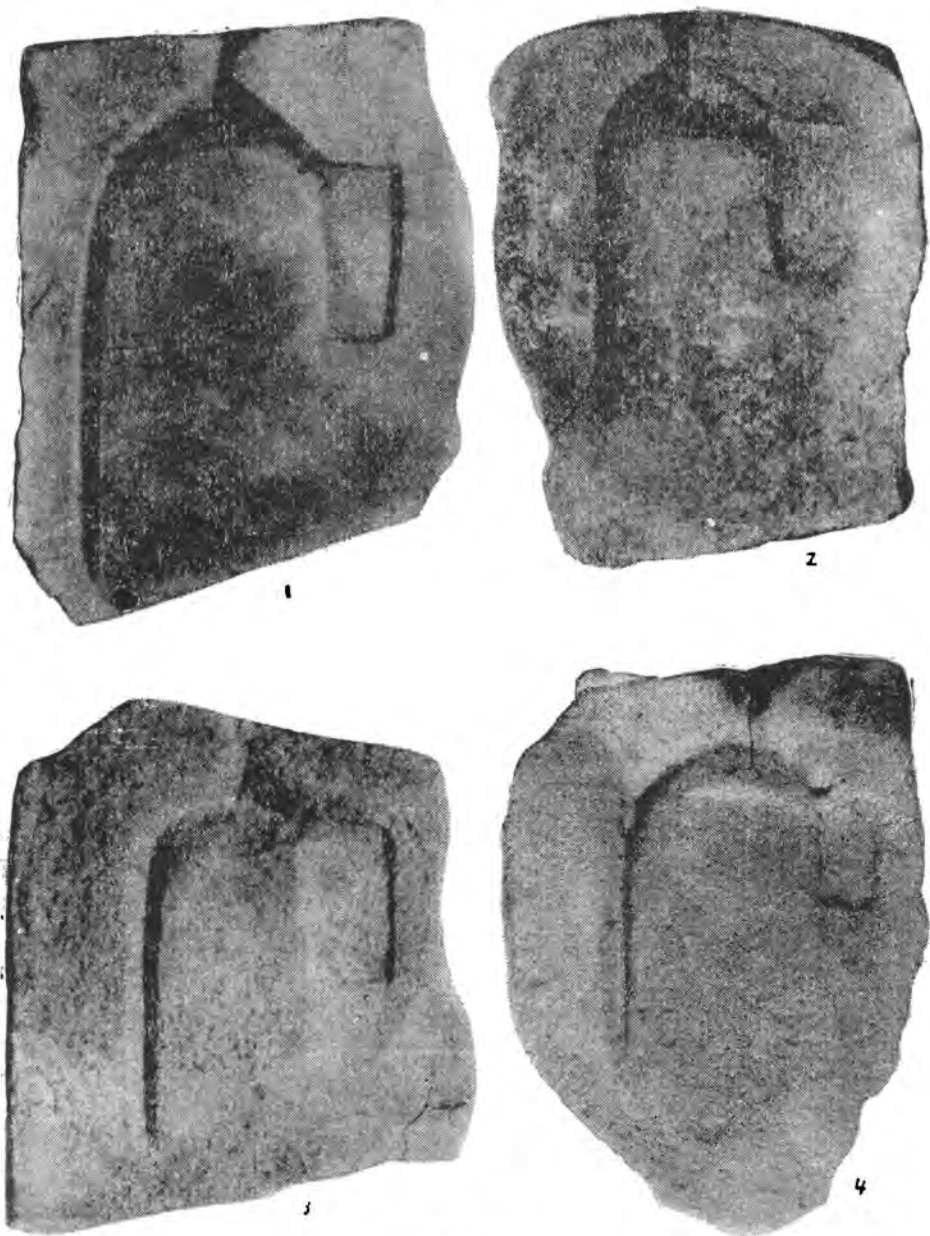

Fig. 4

ghiulară dar care prin deteriorarea părții superioare a primit forma pentagonală. Înălțimea maximă a plăcii este de 10,6 cm, lățimea de 9,6×8,7 cm, iar grosimea maximă de 2,4 cm. Placa prezintă lateral și pe spate depuneri naturale de carbonat de calciu, într-un strat de aproape 1 mm grosime. Aceste depuneri au fost înlăturate de pe fața gravată care mai păstrează totuși unele pete albe.

Fibula gravată pe această placă este de același tip cu primele șase, având lățimea de 5,9 cm, înălțimea fără ac de 4 cm, iar după finisare de 3,4 cm. În dreptul viitorului resort apare o nervură suplimentară, iar arcul este mai închis ca la fibulele precedente. O particularitate deosebită a acestei fibule o reprezintă piciorul care are colțurile rotunjite. Temperatura relativ înaltă a metalului topit introdus în această formă a determinat spargerea valvei în partea superioară și apariția petelor brun-roșiatice. După deteriorare, meșterul din vechime a încercat să reutilizeze placa, încercând să graveze o altă piesă, bine ilustrată de valva de la nr. 10, operațiune care însă a rămas neterminată.

9. A noua formă de turnat (fig. 6/1a—b; 17 a—b și mulaj 24/3—4) este reprezentată de o placă de gresie care inițial a fost dreptunghiulară, dar care deteriorându-se la turnare a căpătat aspect pentagonal. Placa are lungimea de 11,7 cm, lățimea de 8,6×5,2 cm și grosimea maximă, relativ mare, de 3,5 cm. Această piesă a fost descoperită cu suprafața având gravată cavitatea unei jumătăți de celt, în sus.

Pe o față a fost săpat un celt fără toartă, cu diametrul gurii de 3,6 cm și lungimea păstrată de 5,3 cm. Apreciind după forma inițial dreptunghiulară a plăcii, celtul va fi avut lungimea totală de 6,4 cm. Celtul turnat cu această valvă prezenta ca decor liniute oblice, reliefate, sub gură și pe fața lată, în jumătatea inferioară, trei nervuri longitudinale, dintre care una a fost distrusă de o fisură. În dreptul gurii celtului se observă orificiul de turnare de formă semicilindrică. Temperatura înaltă și cantitatea mare de bronz topit turnat în formă a determinat spargerea valvei, apariția fisurilor și a petelor brun cenușii, dar și dizlocarea aproximativ a 5 mm din grosimea feței pe care a fost gravată jumătatea de celt, astfel încât restul de cavitate rămas este relativ puțin adâncit, iar suprafața a primit formă neregulată cu asperități și denivelări. După spargerea formei, meșterul a reutilizat fața posterioară pe care a netezit-o și pe care a gravat un buton aproximativ de formă rotundă cu diametrul maxim de 7,3 cm și cu adâncimea de 1—3 mm. Și pe această față a fost săpat un orificiu de turnare larg și scurt de formă conică. Pe suprafața valvei, ca urmare a utilizării acesteia, au apărut pete cenușii și fisuri. Un orificiu mic, rotund și profund, plasat sub buton ar putea mai degrabă să fie considerat un accident decât un artificiu tehnic.

10. A zecea formă de turnat (fig. 6/2; 18 și mulaj 24/2) se prezintă ca o placă de gresie aproximativ dreptunghiulară cu colțurile rotunjite și laturile înguste arcuite. Lungimea maximă a piesei este de 8,5 cm, lățimile de 7,7×6,7 cm, iar grosimea maximă de 1,6 cm. Pe fața netezită au fost gravate două șiruri de butoni, cu câte trei butoni fiecare, uniți între ei. Butonii sînt prevăzuți în centru cu proeminențe ascuțite și înguste, unite între ele prin nervuri. Cele două șiruri de butoni au lungimile de 6 cm și 6,2 cm. Diametrul butonilor, avînd în vedere forma neregulată a acestora, variază între 1,8 cm și 2,2 cm. Pe una dintre laturile înguste se observă o cavitate semicirculară care reprezintă orificiul de turnare. Și această valvă a fost utilizată, dovadă fiind petele cenușii de pe suprafețe, fisurile și deteriorările care apar la orificiul de turnare.

11. A unsprezecea piesă a acestui depozit este reprezentată de o placă de gresie de formă aproximativ dreptunghiular-alungită cu două dintre laturi — una lungă și una scurtă — tăiate drept, iar celelalte două tăiate grosier și cu bavuri (fig. 7/1; 19). Placa are lungimile de 14,5×13,7 cm, lățimile de 7,6×5 cm și grosimea maximă de 2,4 cm.

Una din fețe a fost netezită cu îngrijire astfel încît a căpătat suprafața plană. Pe una din laturile înguste a fost săpat superficial un orificiu de turnare. Atît pe față, cît și pe spate, această placă prezintă pete cenușii și brun roșcate.

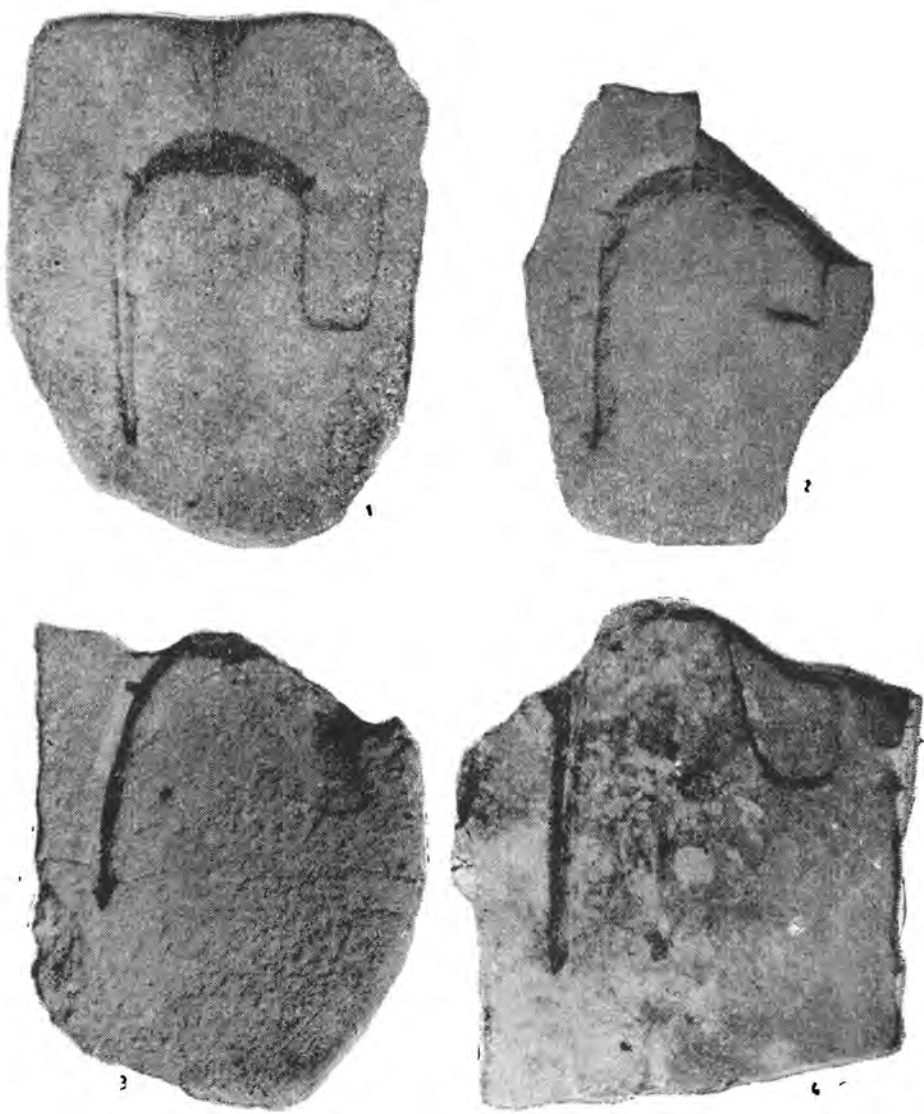

Fig. 5

12. Al doisprezecelea obiect din acest depozit este o unealtă cu multiple funcțiuni. Piesa (fig. 7/2; 20) are forma de calapod cu baza oval-alungită și marginile lungi ușor curbate și muchiile ascuțite, ceea ce denotă că acest instrument a fost utilizat drept frecător și cute pentru polizarea plăcilor de gresie sau a obiectelor de bronz scoase din forme. Piesa prezintă fisuri și pete cenușii de la ardere, ceea ce indică că provine dintr-o valvă de turnat deteriorată. Pe baza oval-alungită, ca și pe una din fețe apar creștături provenite de la ascuțirea unor obiecte de metal. Dimensiuni: înălțimea 11,1 cm; lățimea bazei 8,6 cm; grosimea maximă a bazei 3,7 cm; lățimea părții superioare 5,4 cm și grosimea maximă 1,7 cm. Muchia părții superioare, aspră și denivelată, ar putea indica ruperea unei părți din această piesă.

13. Al treisprezecelea exemplar a acestui complex, apărut la 1 m distanță de celelalte piese și la adâncimea de 0,65 m (fig. 7/3; 21), reprezintă o placă de gresie de formă ovală, cu lungimea maximă de 9,1 cm și lățimea maximă de 6,1 cm. În profil, piesa, cu grosimea maximă de 2,6 cm, prezintă forma ușor conică, neregulată. Acest obiect, netezit pe o față, ar putea reprezenta fie o placă pregătită pentru gravare, fie un șlefuitor. Pentru această ultimă ipoteză pledează forma ușor arcuită a suprafeței netezite și conicizarea de pe fața opusă care permite apucarea și întrebunțarea cu ușurință a acestui obiect ca polizor. Unele fisuri și mici orificii de pe suprafața netezită ar sprijini o dată mai mult această ipoteză. Notăm că această placă nu prezintă pete de culoare de la ardere.

14. A patrusprezecea piesă (fig. 8; 22), atribuită doar ipotetic acestui depozit, este o strecurătoare apărută la 1 m distanță și la o adâncime mai mare, de 0,60 m. Strecurătoarea de lut, lucrată cu mâna, din pastă cărămizie, cu pete cenușii, are pereții ușor înclinați spre exterior și baza ușor albiată. Dimensiunile strecurătorii sînt: diametrul maxim la gură 10,8 cm; diametrul bazei 9,8 cm; înălțimea maximă 3,9 cm; grosimea pereților 7—8 mm; diametrul orificiilor în interior 3—5 mm și la exterior 2—4 mm.

În legătură cu formele de turnat și cu celelalte piese descoperite la Brădicești-Odaie, ce fac parte în întregime dintr-un complex arheologic unitar și închis, sînt necesare interpretări și aprecieri de natură tehnică, încadrare culturală și cronologică.

Din punct de vedere tehnic, despre formele de turnat de la Brădicești se pot face unele constatări⁴.

Astfel, cu excepția valvei cu cavitate pentru celt (nr. 9), toate celelalte piese (nr. 1—8; 10) fac parte din categoria formelor de turnat de tip mono-valv acoperit. Această apreciere se întemeiază pe faptul că nu s-au descoperit valve perechi, iar pe suprafața pieselor nu există adâncituri sau proeminențe necesare potrivirii plăcilor între ele. Una dintre piese (nr. 11) la care s-a săpat numai orificiul de turnare ar putea reprezenta placa de acoperire pentru cel puțin jumătate dintre formele existente în acest depozit, judecînd după dimensiunile destul de mari ale acestui obiect. Pe lângă aceasta fibulele și butonii, o dată turnați, prezentau o suprafață plană (spatele) și o suprafață în relief (fața), și ca atare pentru obținerea lor nu erau necesare tipare bivalve ci monovalve acoperite. Rămîne nerezolvat modul în care se turnau celturile cu ajutorul formei de turnat nr. 9, descoperită în acest depozit. În mod obișnuit, celturile se turnau în forme bivalve⁵. Formei de la Brădicești îi lipsește perechea care, eventual, s-a distrus la turnare, cealaltă, păstrată, cu o spărtură mai mică, fiind reutilizată pentru confecționarea butonilor mari. Intrucît suprafața valvei în care se turna celtul prezintă exfolieri datorită metalului topit, nu s-au putut observa elementele de reperaj ale plăcilor — proeminențe sau cavități — întilnite în mod obișnuit la formele de turnat bivalve. Nu este exclus ca celturile acestui depozit să fi fost turnate și în tipare monovalve acoperite, după

⁴ Pentru tehnologia turnării bronzurilor, cf. René Wyss, *Bronzezeitliche Gusstechnik*, Berna, 1967.

⁵ Cf. M. Petrescu-Dimbovița, *Depozitele de bronzuri din România, EA.*, București, 1977, depozitele de la Logrești, p. 218, pl. 96/6—8; Ciumești, p. 236, pl. 132/11—14; Plenita, p. 321, pl. 295/4—10.

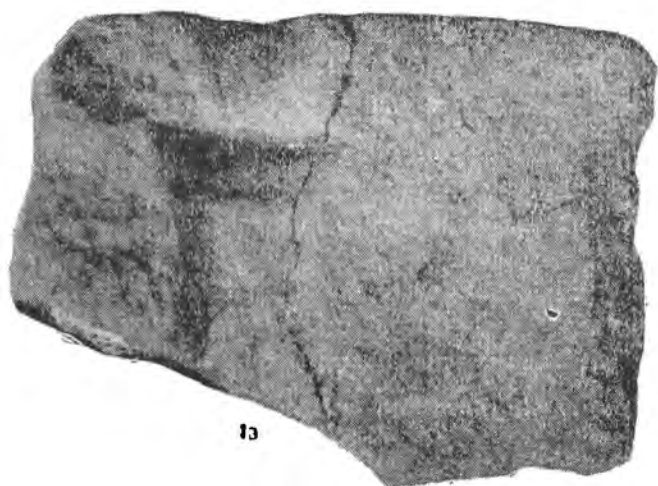
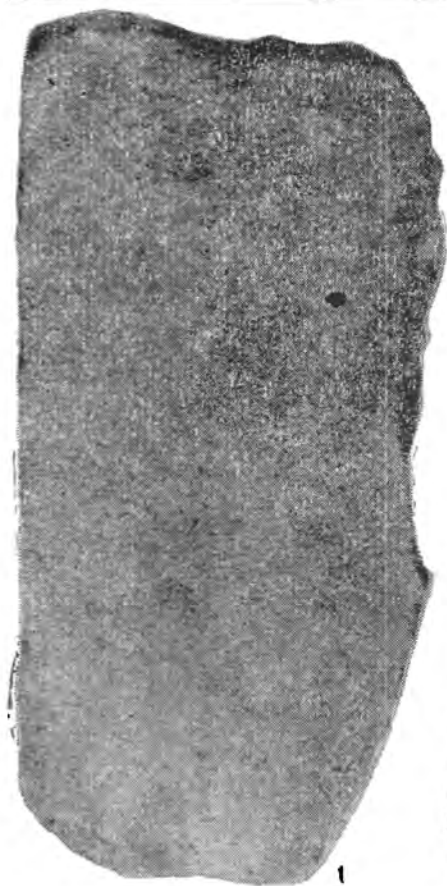

Fig. 6

3
P. 7

care jumătățile erau sudate. Această metodă ar fi oferit avantajul unei turnări mai lesnicioase și ar fi rezolvat mai ușor problema obținerii golului necesar fixării cozii, însă celul, astfel obținut, ar fi avut o rezistență mult mai mică.

Pentru meșterul din vechime s-a impus necesitatea obținerii unor plăci de piatră care să poată fi gravate cu ușurință, să fie suficient de rezistente la turnare și destul de poroase pentru a permite evacuarea gazelor. Din aceste motive, meșterul a utilizat, pentru majoritatea formelor o gresie cu granule mari (colitică), poroasă, pe care a tăiat-o în mod intenționat în plăci subțiri atât pentru a permite evacuarea gazelor, cât și pentru a evita crearea unor diferențe mari de temperatură în masa de piatră a valvelor. De altfel, se pare că au existat numeroase dificultăți tehnice de vreme ce o serie de piese prezintă nu numai fisuri și pete de culoare cenușie ori roșiatică, dar și spărturi suficient de mari pentru ca unele forme să devină inutilizabile (nr. 6—9).

Deoarece obținerea gresiei, tăierea și șlefuirea plăcilor de piatră se făceau cu dificultate, formele de turnat sparte au fost reutilizate pentru gravarea și turnarea altor piese (nr. 9), operațiune rămasă uneori neterminată (nr. 8). Alte valve deteriorate, fără încercări de gravare au fost totuși păstrate în depozit (nr. 6—7). Pentru valvele de turnat fibule se observă că spărturile și fisurile apar de obicei în dreptul orificiului de turnare sau a părților mai late ale arcului ca și la picior, adică în porțiunea unde curgea și se acumula mai mult metal topit cu temperatura mai ridicată. În privința aspectului cavității în care se turnau fibulele, se observă preferința meșterului din vechime de a săpa profile triunghiulare pentru arc și ac, deoarece o secțiune semicirculară ar fi fost mult mai greu de gravat decât cea triunghiulară, obținută prin fațetare, ca la Brădicești, iar un profil rotund sau rombic ar fi necesitat forme de turnat bivalve.

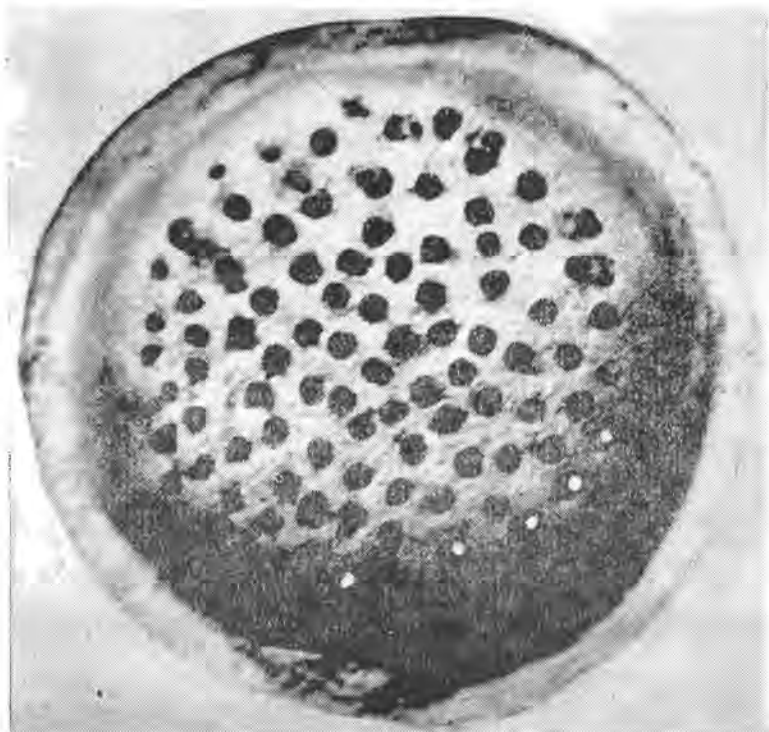

Fig. 8

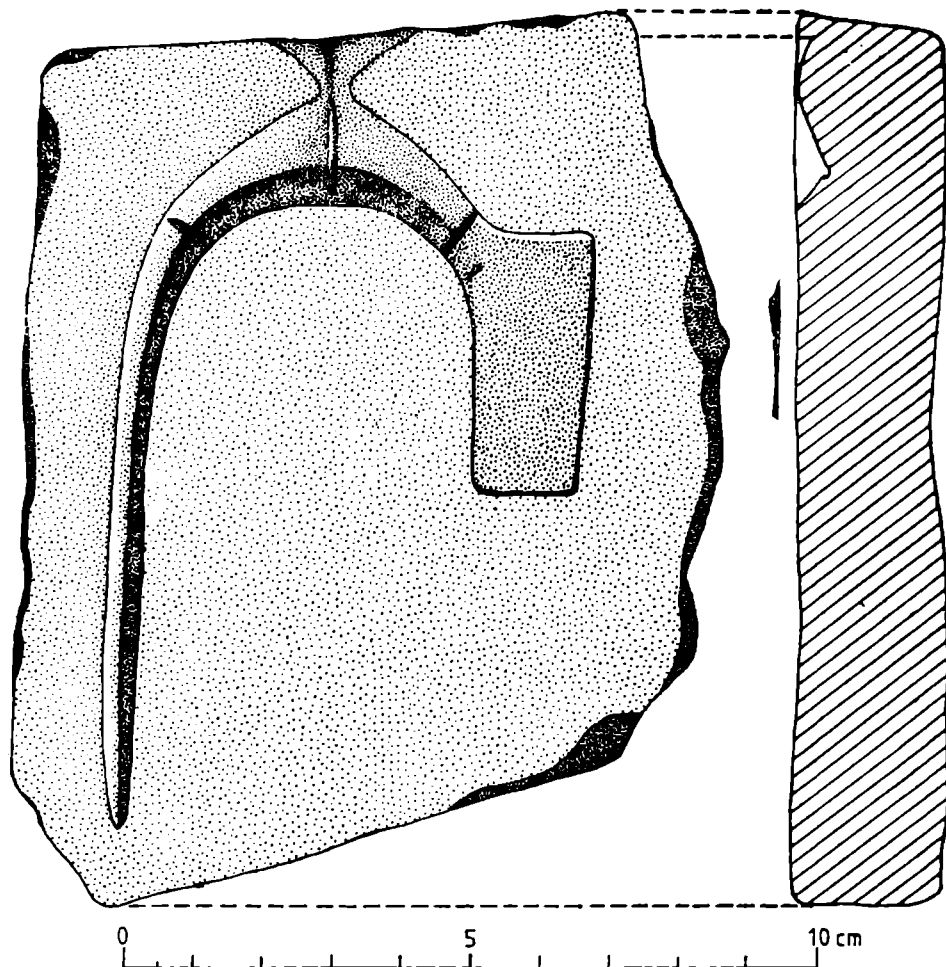

Fig. 9

De asemenea, pot fi făcute unele constatări și în privința calității gravării acestor forme de turnat. Dacă piesa nr. 1 reprezintă un produs excepțional, valvele nr. 2, 5, 8 sînt doar de bună calitate, iar formele nr. 3, 4, 6, 7, 9, 10 sînt mediocre sau de calitate inferioară. Ca atare, nu este exclus ca aceste forme să fi fost lucrate de mai mulți meșteri cu măiestrie și experiență diferită.

După terminarea turnării, evident, nu se obțineau produse finite. Apreciem că la fibule, după înlăturarea ciotului de la turnare, era necesară îndoirea plăcii piciorului pentru reținerea acului, și, mai ales, se impunea realizarea resortului prin răsucire, cel puțin o dată, a acului, sarcină deosebit de dificilă dacă ne gîndim că trebuia torsionat un ac destul de gros (minimum 4—5 mm), cu secțiune triunghiulară, operațiune care se făcea la cald sau la rece. Pentru celelalte piese era suficientă înlăturarea ciotului de la turnare și, eventual, lipirea prin sudare a unei sîrme sau benzi de prindere a butonilor. Operațiunea

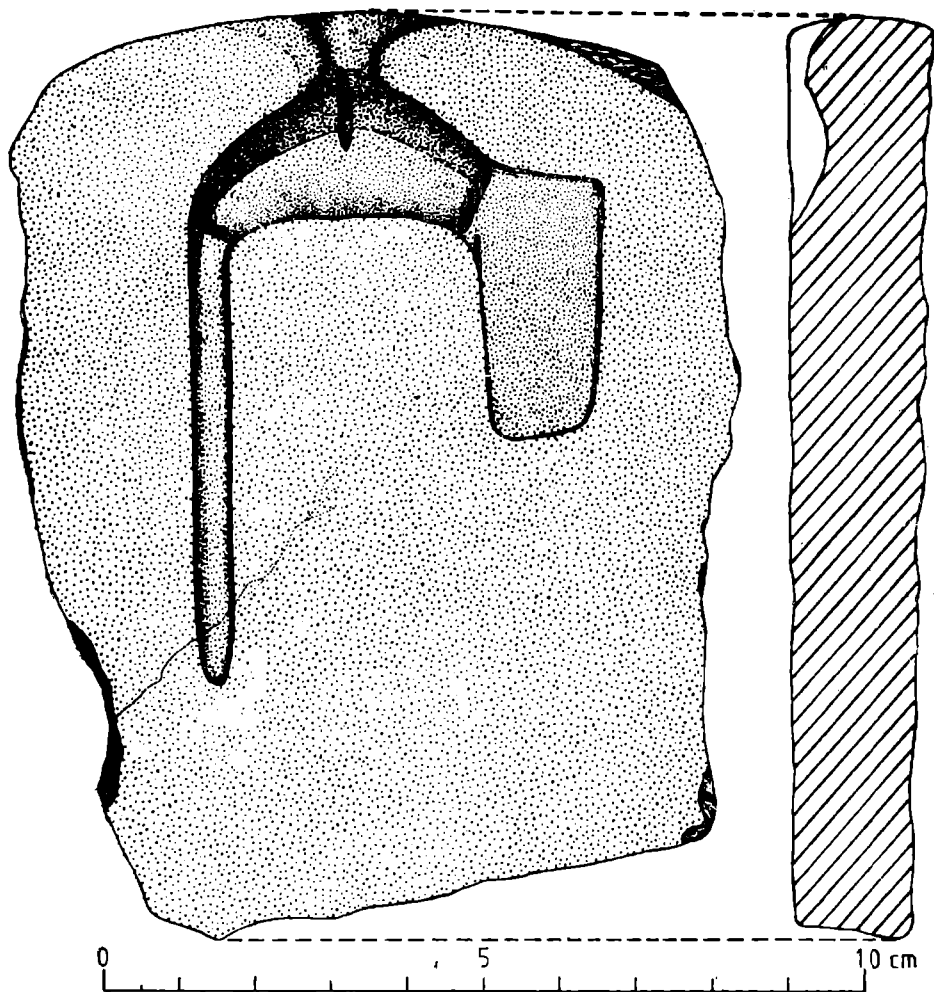

Fig. 10

finală consta în polizarea cu ajutorul cutei-frecător (nr. 12) a suprafețelor ce prezentau asperități⁶.

În sfârșit, în cazul în care vom admite că făcea parte din acest depozit și strecurătoarea, atunci apreciem că această piesă va fi fost întrebuințată la prepararea minereurilor.

Cu ajutorul valvelor de turnat ale depozitului de la Brădicești se obțineau fibule, celturi și butoni de bronz. În privința fibulelor, se constată existența a două tipuri :

Primul tip, confecționat cu formele de turnat nr 1—6, 8, se caracterizează prin corpul arcuit, mai lat la mijloc, prevăzut cu nervuri dispuse simetric, cu

⁶ Piesa nr. 12 ar fi putut fi utilizată și pentru șlefuirea plăcilor de gresie înainte de gravarea acestora.

picioarul în formă de placă trapezoidală și cu un singur resort. Intrucît nu dispunem de analogii directe, nici pe teritoriul României și nici în altă parte pentru această formă, propunem să numim piesele executate cu valvele nr. 1—6, 8, fibule „de tip Brădicești”. În cadrul acestui tip poate fi operată o clasificare după mărimea fibulelor; astfel întîlnim fibule mari cu lățimea maximă de 6,9 cm (nr. 1), fibule de dimensiuni mijlocii, cu lățimea variînd între 5,9 și 5,6 cm (nr. 2—5; 8) și fibule de dimensiuni mici, cu lățimea maximă de 5 cm (nr. 6). Notăm că, dintre fibulele de tip Brădicești, o valvă (nr. 8) permitea turnarea unei piese deosebite, cu colțurile de jos ale piciorului rotunjite și arcul mai închis.

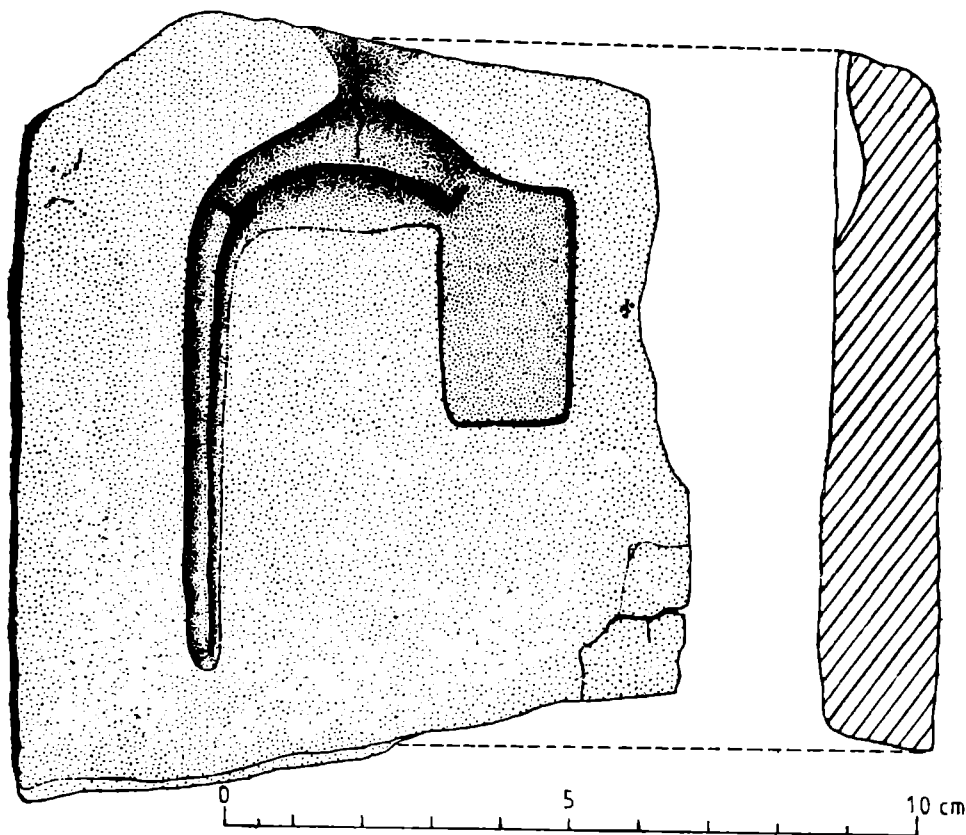

Fig. 11

Ai doilea tip de fibulă, realizat numai cu o singură valvă (nr. 7), este aproape identic cu precedentul, cu deosebirea că piciorul reprezintă o placă de formă triunghiular-alungită, prevăzută cu o proeminență laterală, din acest punct de vedere piesa fiind asemănătoare cu așa numitele fibule „de tip Poiana”⁷.

⁷ R. Vulpe, SCIV.2, 1951, p. 184, fig. 9/3; Al. Vulpe, Dacia N.S., IX, 1965, p. 119, fig. 5/10 — „Fibeln mit seiten Vorsprung”; T. Bader, *Die Fibeln in Rumänien*, PBF, XIV, 6, 1983, p. 99—100 — „Einschleifige Bogenfibeln mit hoher trapez formiger fussplatte vom typ Poiana”; idem, *Thraco-dacia*, IV, 1—2, 1983, p. 21, fibule de tip Poiana.

Originea fibulei de tip Brădicești trebuie căutată în zonele sudice, în principal în lumea greacă de unde s-a răspândit spre nord, în aria tracică, unde a suferit treptat modificări și simplificări.

La baza fibulei „de tip Brădicești” stau așa numitele fibule „din insule”, categoria de fibule submiceniene, grupa a IV-a în clasificarea lui Blinkenberg⁸ care le-a datat în secolele XII—X î.e.n.

Fibulele de tip Brădicești se aseamănă în mare și cu exemplarele din Tesalia atribuite de K. Kilian tipurilor D 1b⁹, D VIa¹⁰ și C IIIa¹¹, datele în secolele VIII și începuturile secolului al VII-lea î.e.n.

Cît privește fibulele încadrate de către E. Sapuna-Sakellarakis în categoria IV c, de la sfîrșitul epocii geometrice, acestea prezintă doar în mare analogii cu fibulele de tip Brădicești¹². Fibulele de tipul IV c cunosc o largă răspîndire în insulele egeice, cu deosebirea că sînt mult mai bogat împodobite decît cele de tip Brădicești. Din insulele grecești acest tip a fost difuzat în Macedonia și Tracia¹³.

Mai apropiate prin formă și simplitatea decorului de fibulele de tip Brădicești sînt piesele descoperite pe teritoriul Bulgariei și încadrate de Goranka Tonceva în grupa a V-a. Fibulele acestei grupe, documentate în principal prin descoperirile de la Altimir și Beli Izvor, sînt prevăzute cu îngroșări inelare la extremitățile arcului dar, uneori și la mijloc, iar piciorul, de formă rectangulară, este terminat cu buton la unul din capete. Aceste fibule numite „tesaliene” sînt atribuite de Goranka Tonceva secolului al VII-lea î.e.n.¹⁴

Pentru fibula de tip Brădicești nu dispunem de analogii pe teritoriul României dar prezența fibulelor de influență egeică se înregistrează la Brad, în Moldova unde a apărut un exemplar cu corpul umflat și placă rectangulară în prelungirea arcului într-un orizont pre-Basarabi¹⁵.

Fibula de tip Poiana, atestată printr-o formă de turnat și în depozitul de la Brădicești (nr. 7), își are originea tot în zona egeică, unde apare în secolul al X-lea și circula în secolul al VII-lea î.e.n. de unde se răspîndește în Macedonia și Tracia¹⁶. Pe teritoriul României, cea mai veche fibulă cunoscută a acestui tip era exemplarul de la Poiana, datat la sfîrșitul secolului al VIII-lea și prima jumătate a secolului al VII-lea î.e.n., fiind atribuită primei faze a culturii Basarabi¹⁷. Descoperirile de la Crăciunel, Bîrsești, Trestiana-Bîrlad și Gîmbaș au dovedit circulația acestui tip și în a doua jumătate a secolului al VII-lea î.e.n. pînă în secolul al VI-lea î.e.n.¹⁸. Fibula de la Brădicești prezintă analogii strînse numai cu piesa de la Poiana, cu arcul triunghiular în secțiune, exemplar care, pînă la descoperirea de la Brădicești, era cel mai vechi din totalul celor cinci fibule ale acestui tip documentate pe teritoriul României. Așadar, atît fibulele de tip Brădicești, cît și cea de tip Poiana își au originea în lumea greacă, tesalică, de unde au ajuns prin Macedonia și Tracia la nordul Dunării. Adoptarea de către tracii de nord a acestor tipuri de fibule, indirect, prin intermediul Macedoniei și Traciei, precum și posibilitățile și experiența mai

⁸ Chr. Blinkenberg, *Fibules grecques et orientales*, Copenhaga, 1926, p. 17.

⁹ K. Kilian, *Fibeln in Thessalien von der mykenischen bis zur archaischen Zeit*, München, 1975, PBF, XIV, 2, p. 34, nr. 237, pl. 6.

¹⁰ *Ibidem*, p. 67—68, nr. 73, pl. 27.

¹¹ *Ibidem*, p. 31, nr. 197, pl. 5.

¹² E. Sapuna-Sakellarakis, *Die Fibeln der griechischen Inseln*, PBF, XIV 4, p. 77.

¹³ *Ibidem*, p. 73—77.

¹⁴ Goranka Tonceva, *Chronologie du Hallstatt ancien dans la Bulgarie de nord-est*, Sofia, 1980, p. 97—98, pl. XXXIV; cf. T. D. Ziatkovskaia, D. B. Șelov, *Fibuly Frakii VII—V do n.e.*, SA, 4, 1971, p. 56—59, fig. 2/2, 4, 6.

¹⁵ Al. Vulpe, *Dacia N.S.*, IX, 1965, p. 119 și 121, fig. 8.

¹⁶ T. Bader, *Die Fibeln in Rumanien*, PBF, XIV, 6, 1983, p. 98—101.

¹⁷ Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 119, fig. 5/10; T. Bader, *op. cit.*, p. 99—100; idem, *Thraco-dacia*, IV, 1—2, 1983, p. 21.

¹⁸ T. Bader, *Die Fibeln in Rumanien*, PBF, XIV, 6, 1983, p. 98—101; fibula de la Poiana încadrată în varianta B cu arcul triunghiular în secțiune.

redușă a meșterilor locali a determinat adesea simplificarea formelor și decorurilor prototipurilor grecești. Au rezultat așadar forme hibride, noi, cel mai caracteristic exemplu oferindu-l fibula de tip Brădicești, cu răspindire limitată, care reprezintă o creație a meșșugarilor autohtoni, deocamdată fără analogii la nord de Dunăre.

Printre formele de turnat de la Brădicești este atestată și o valvă (nr. 9), ruptă de la turnare, utilizată pentru realizarea celturilor. A doua valvă de celt, dacă va fi existat, lipsește din depozit, iar cealaltă, păstrată cu fracturi și exfolieri, permite totuși recunoașterea tipului care se producea cu această formă. Celtul, odată turnat, fără toartă, prezenta ca decor un șir de liniuțe oblice, în relief, dispuse pe manșonul gurii. Pe fețele late, în jumătatea inferioară, se aflau trei nervuri aproximativ verticale, delimitate în partea superioară de o nervură orizontală. Una dintre aceste nervuri a fost deteriorată de o fisură profundă în forma de turnat, produsă în momentul introducerii metalului topit. Deși nu dispunem de analogii care să meargă pînă la identitate cu această piesă, avem la dispoziție cîteva exemplare cu trăsături de decor mult asemănătoare cu cele ale celtului reprezentat prin valva de la Brădicești.

Astfel, o piesă din depozitul de la Pietrosu (Buzău) este foarte asemănătoare prin decóru celor trei linii aproximativ verticale, de pe jumătatea inferioară a fețelor late și prin liniile oblice, în relief, de pe manșonul gurii. Celtul

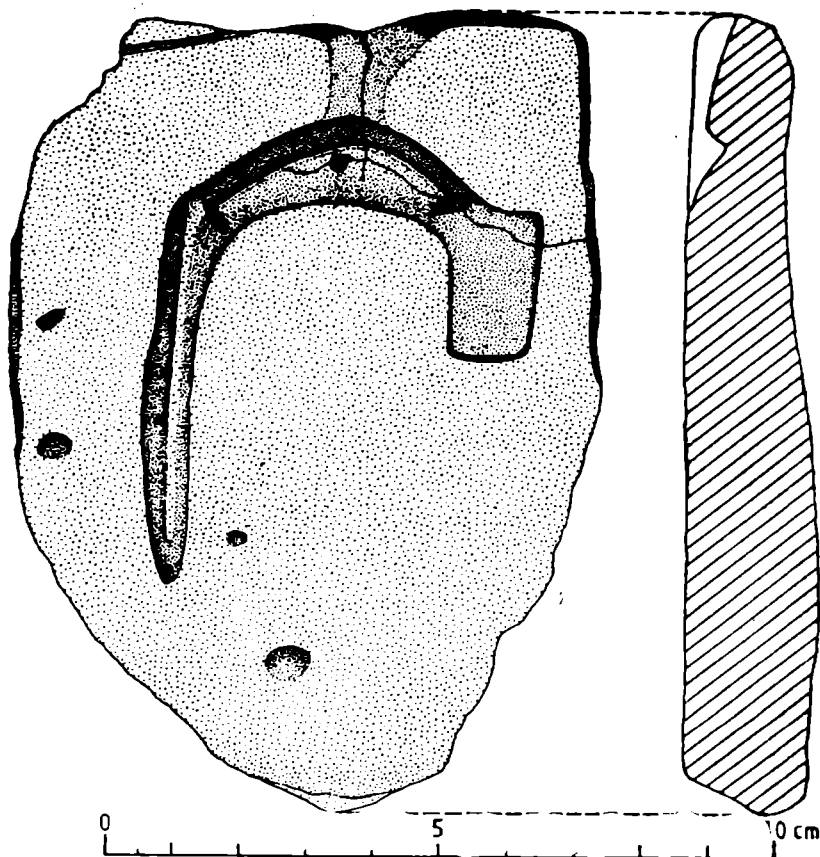

Fig. 12

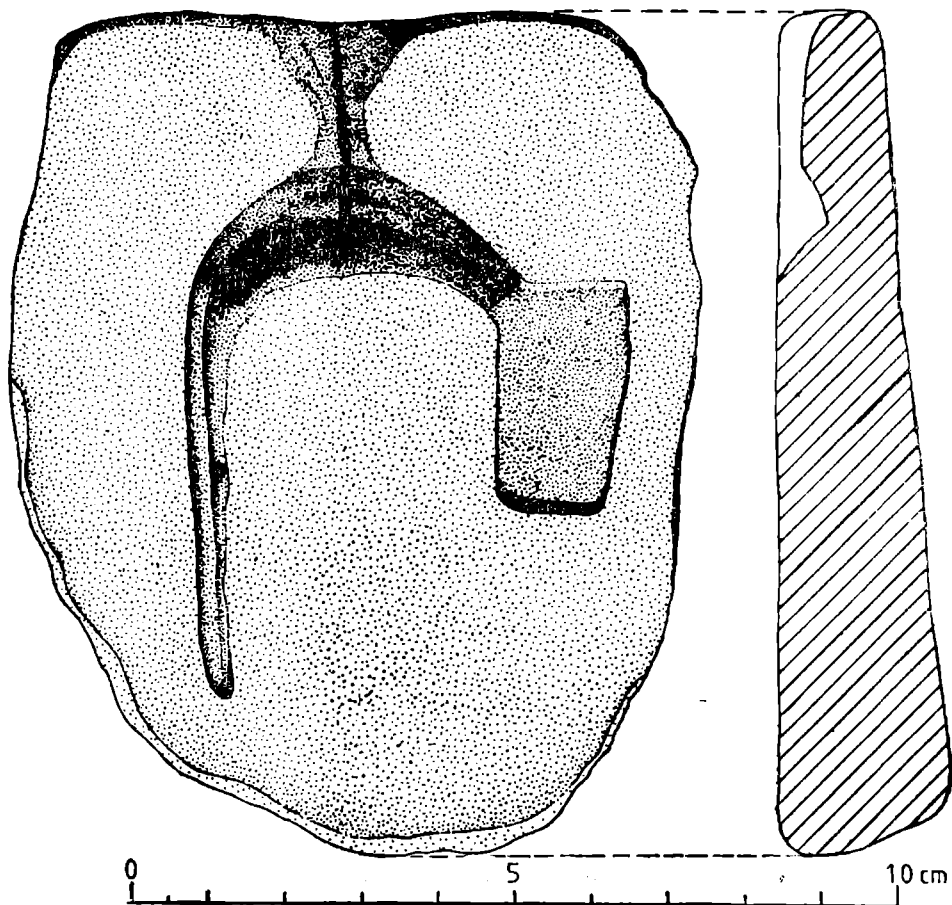

Fig. 13

de la Pietrosu, făcând parte din seria de bronzuri de tip Boldești din Muntenia¹⁹, a fost atribuit Hallstattului B₁ (secolul al X-lea î.e.n.). Totodată se remarcă faptul că decorul de liniuțe oblice în relief de pe manșonul piesei de la Brădicești apare numai la celturile târzii, cum sînt cele din depozitul de la Simbăta Nouă I (Tulcea) atribuit Hallstattului B₁²⁰. Din acest depozit face parte și un celt cu linii verticale pe fața lată, a cărui organizare a decorului este similară cu a celtului de la Brădicești²¹. Același mod de a decora fețele late cu trei linii verticale delimitate de nervuri orizontale apare la celtul din depozitul de la Fizeșul Gherlei II (Cluj), atribuit etapei Hallstattului B₂ (secolul al IX-lea î.e.n.)²². Lipsa torșii la piesa de la Brădicești o deosebește însă de celelalte celturi care au servit ca analogie.

¹⁹ M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 139, pl. 340/10, p. 343.

²⁰ *Ibidem*, p. 140, pl. 341/11—12, p. 344.

²¹ *Ibidem*, pl. 341/4; în Moldova un celt cu decor asemănător descoperit la Jijia (Botoșani) a fost atribuit bronzului târziu și Hallstattului timpuriu. Cf. A. Păunescu, P. Șadurschi, Hierasus V, 1983, p. 231, fig. 18/2.

²² *Ibidem*, p. 142, pl. 346/5, p. 346.

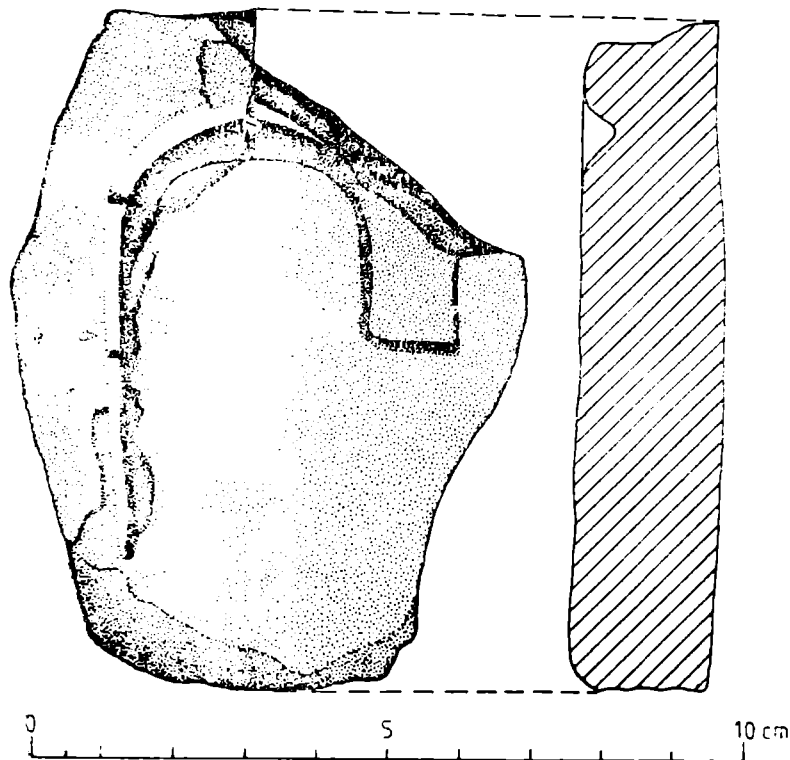

Fig. 14

Depozitului de la Brădicești îi aparține și o formă de turnat butoni mici tripli. Valva descoperită (nr. 10) permitea turnarea simultană a două piese separate cu câte trei butoni fiecare, uniți între ei. Specificăm că și pe forma de turnat fibule nr. 8, spartă la turnare, meșterul a încercat să graveze cavități similare celor ale formei nr. 10, operațiune care însă a rămas neterminată. Deoarece pentru butonii tripli nu dispunem de analogii în depozitele de bronzuri din România, nu putem stabili dacă piesele turnate cu această valvă reprezentau un produs finit sau erau prelucrate ulterior, astfel încît să primească o formă intrucitva diferită. Semnalăm doar că pentru această deosebită categorie de obiecte dispunem de analogii numai printre formele de turnat, o valvă similară, dar cu patru butoni, fiind descoperită în Ungaria la Aszod²³, însă această piesă nu a apărut într-un depozit, ci izolată și, ca atare, nu ne ajută cu nimic la încadrarea culturală și cronologică a butonilor tripli de la Brădicești.

Ultima piesă confecționată cu aceste valve este butonul aproximativ rotund, plat, cu diametrul mare (7,3 cm), turnat pe fața opusă a plăcii cu cavități pentru celt (nr. 9). Intrucît butonii discoidali de mărimi diferite cunosc o largă răspîndire în depozitele de la sfîrșitul epocii bronzului și din prima epocă a fierului aceștia nu sînt utili pentru stabilirea cronologiei depozitului de forme de turnat de la Brădicești.

²³ J. Hampel, *A bronzkor emlékei magyarhonban*, Budapesta, 1886, pl. V/5, p. 137.

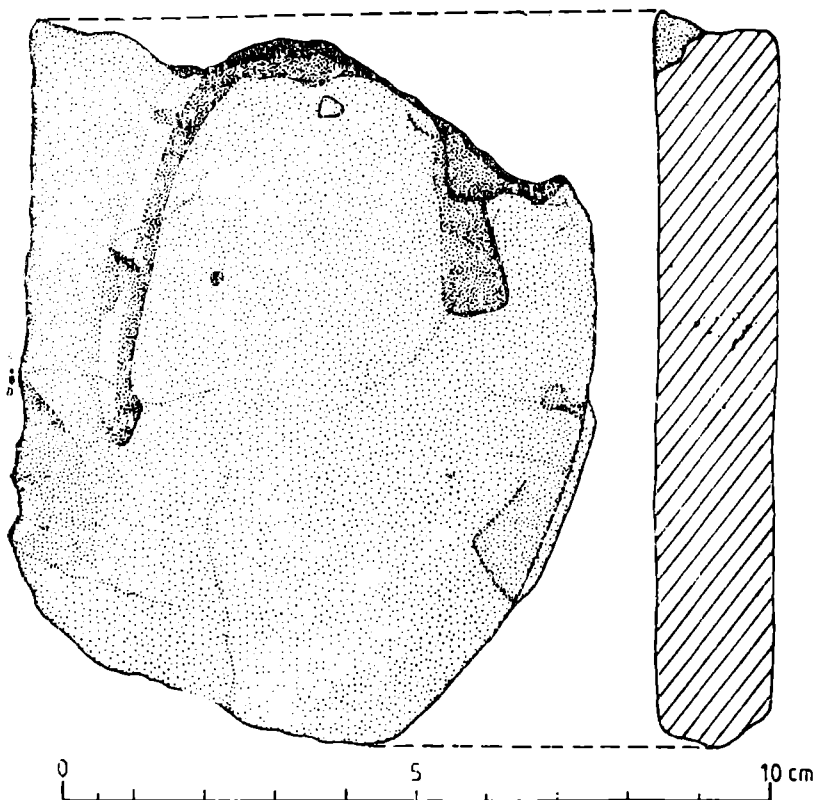

Fig. 15

Piesele depozitului de la Brădicești sînt de importanță inegală în privința posibilităților pe care le oferă de încadrare culturală și cronologică. Dintre obiectele acestui depozit pot fi luate în considerare, ca materiale caracteristice, numai formele pentru fibule de tip Brădicești și Poiana și valva de turnat culturi.

Deși, fără analogii directe, fibula de tip Brădicești cu șapte forme de turnat (nr. 1—6; 8) cea mai bine reprezentată din întregul depozit, își are originea printre fibulele grecești, mai exact tesalice, din secolele VIII—VII î.e.n., care treptat au fost difuzate în Macedonia și Tracia, de unde au ajuns și în nordul Dunării. Cît privește fibula cu picior triunghiular și proeminență laterală, prezentă în depozit printr-o singură valvă de turnat (nr. 7), constatăm că ea se raportează prin decor și prin forma triunghiulară a secțiunii piesei similare de la Poiana, atribuită primei faze a culturii Basarabi, datată în a doua jumătate sau sfîrșitul secolului al VIII-lea î.e.n. pînă la sfîrșitul secolului al VII-lea²⁴.

Cît despre celul executat cu valva de la Brădicești (nr. 9), acesta prezintă analogii în depozitele din Hallstatt B₁ și B₂ dar, ținînd seama de dimensiunile

²⁴ Al. Vulpe, *Dacia N.S.*, IX, 1965, p. 119—124 și fig. 5/10; idem, *Mem. Ant.* II, 1970, p. 184; T. Bader, *Die Fibeln in Rumanien*, PBF, XIV, 6, 1983, p. 98—101; idem, *Thraco-dacica*, IV, 1—2, 1983, p. 21; cf. și D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, Ed. Științifică, București, p. 236—243, cu altă periodizare și cronologie.

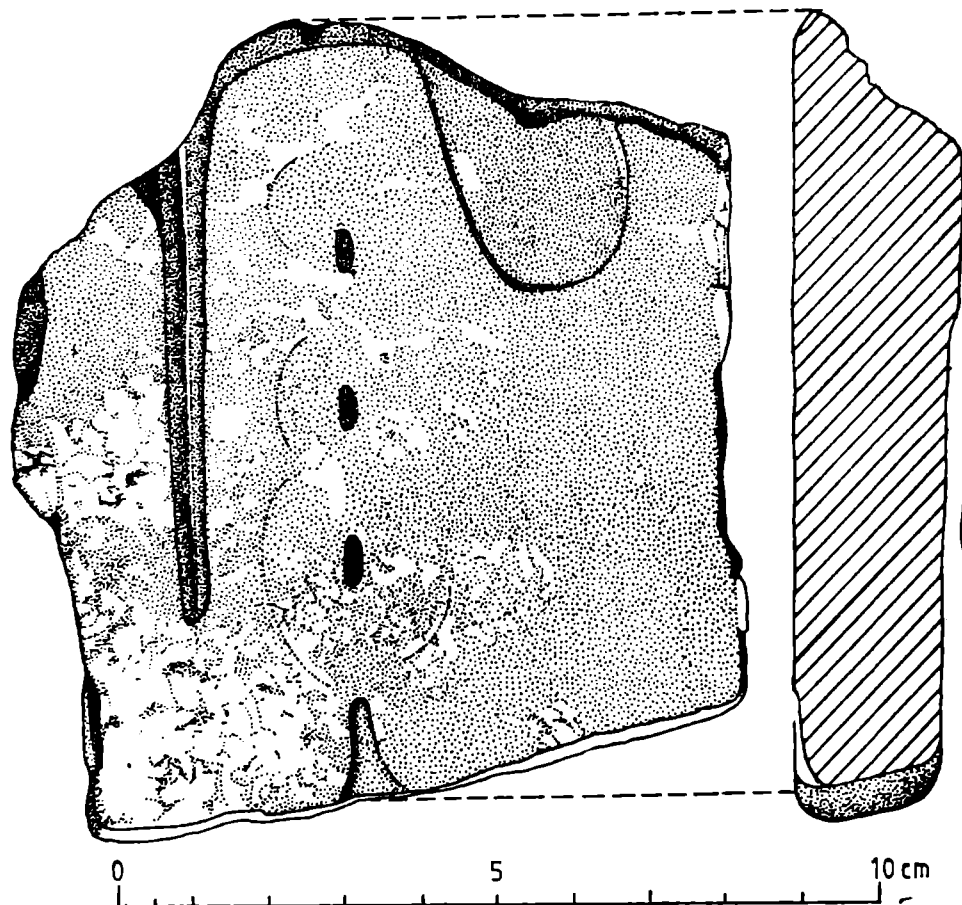

Fig. 16

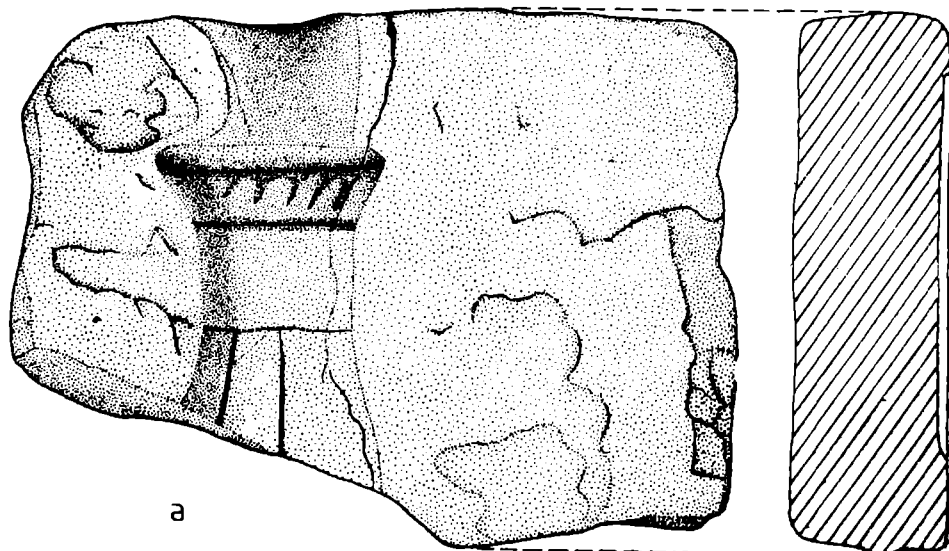
sale mici și absența tortii, nu este exclus ca această piesă să reprezinte o formă degenerată, mai târzie. Așadar analogiile ne-au permis atribuirea, în mare, din punct de vedere cronologic a formelor de turnat și a celorlalte piese ale depozitului de la Brădicești Hallstattului B.

În cursul săpăturilor de la Brădicești-Odaie au apărut o serie de materiale ceramice fragmentare, în cantitate mică, din prima epocă a fierului, fără ca acestea să fie descoperite în nivele bine precizate. Cele mai vechi dintre acestea au fost atribuite, pe baza analogiilor grupului Stoicani-Cozia care corespunde în Dobrogea fazei a doua a culturii Babadag.

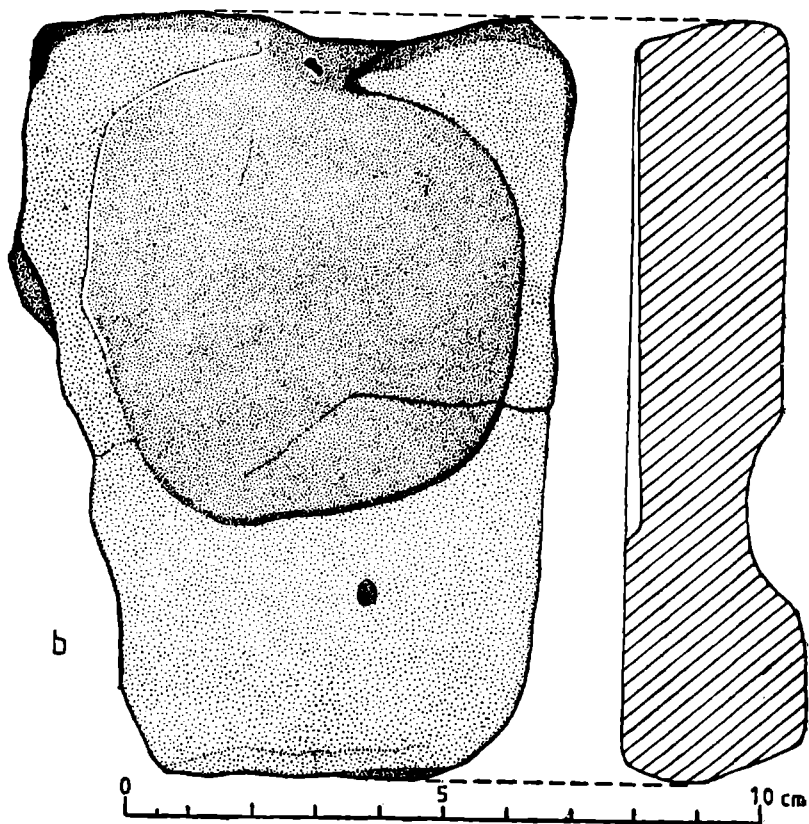
Un oarecare număr de fragmente ar putea fi încadrate într-o etapă mai târzie care poate fi sincronizată cu faza Babadag III. În această privință, se remarcă faptul că unele piese ceramice de la Brădicești prezintă analogii ca formă și decor, cu materialele descoperite la Rasova-Malul Roșu atribuite de M. Irimia fazei Babadag III²⁵.

Alte câteva fragmente conțin elemente de decor care amintesc motivele ornamentale ale culturii Basarabi, dar fără trăsăturile tipice ale ceramicii aces-

²⁵ M. Irimia, *Pontica* 7, 1974, p. 100—111.

a

b

Fig. 17

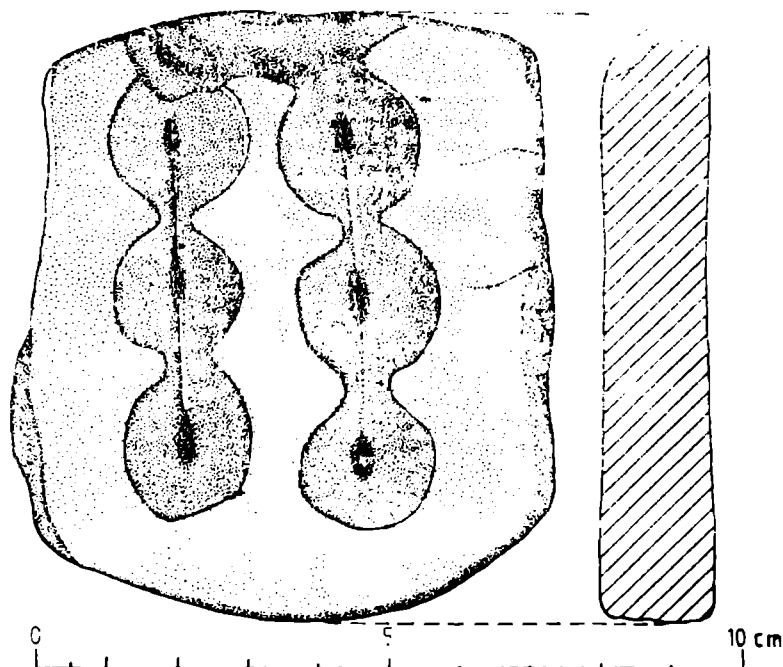

Fig. 18

tei culturi. Intrucît piesele depozitului de forme de turnat, nu s-au găsit direct asociate cu ceramică hallstattiană este relativ dificilă raportarea acestora uneia dintre etapele primei epoci a fierului înregistrate la Brădicești. Arătăm că, pe baza analogiilor, piesele depozitului pot fi atribuite Hallstattului B. În primele două faze ale Ha B a fost încadrat grupul cultural Stoicani-Cozia-Brad²⁶, adică, în cronologie absolută, în secolele X—IX î.e.n. Necropola plană de înhumatie de la Stoicani a fost atribuită unei etape mai târzii, care ar corespunde fazei Babadag III din Dobrogea²⁷ și, în cronologie absolută, se datează în secolul al VIII-lea î.e.n., corespunzînd parțial cu începutul culturii Basarabi. Deși contestată²⁸, existența acestei etape târzii în Moldova, ce corespunde fazei Babadag III ar putea fi susținută pe baza descoperirilor de la Brădicești²⁹.

²⁶ A. László, *Cercetări istorice*, VII, 1976, p. 71—72; idem, *Thraco-dacica*, [I], 1976, EA., București, p. 98; idem, *Actes du II Congres international de thracologie*, EA., București, 1980, I, p. 185; B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit den unteren Donau*, Bonn, 1976, p. 141—143; Elvira Ciocea și Ion Chicideanu, *SCIVA*, 4, 35, 1984, p. 341.

²⁷ M. Petrescu-Dîmbovița și Marin Dinu, *SCIVA*, 1, 25, 1974, p. 91; Elvira Ciocea și Ion Chicideanu, *op. cit.*, p. 341.

²⁸ A. László, *Actes du II Congres international de thracologie*, EA., București, I, p. 186.

²⁹ Materialul ceramic de la Brădicești, din prima epocă a fierului va fi publicat în *Cercetări istorice*, 1985—1986.

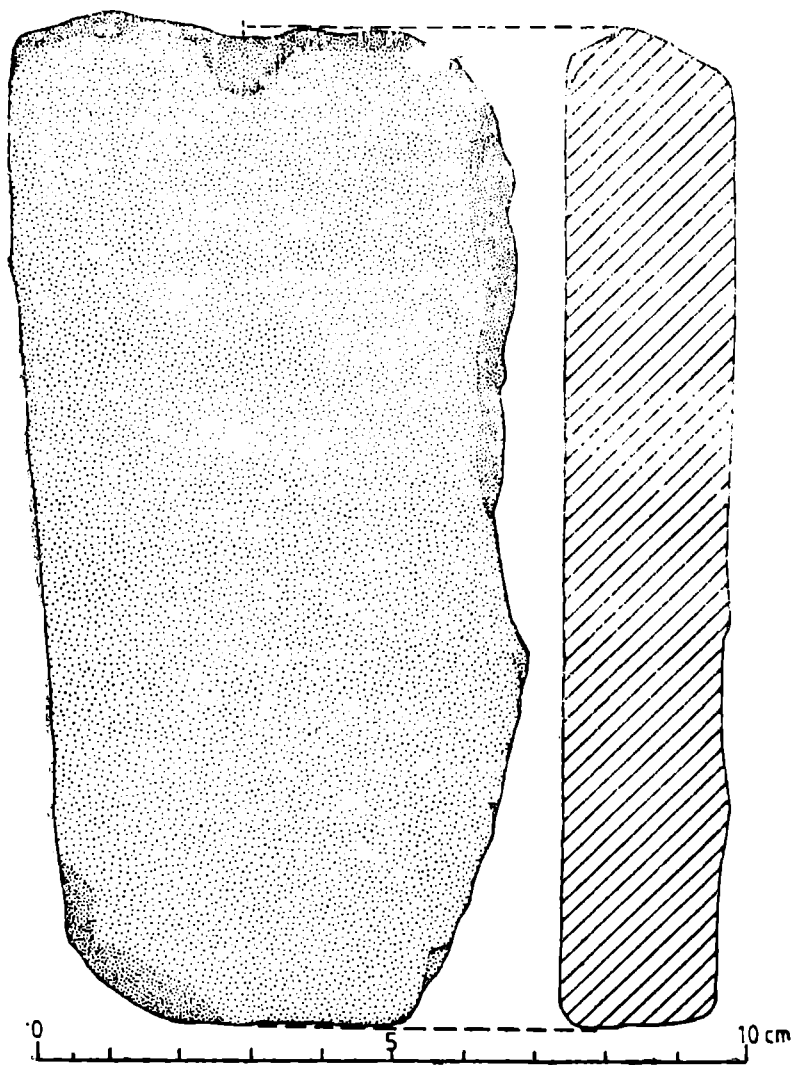

Fig. 19

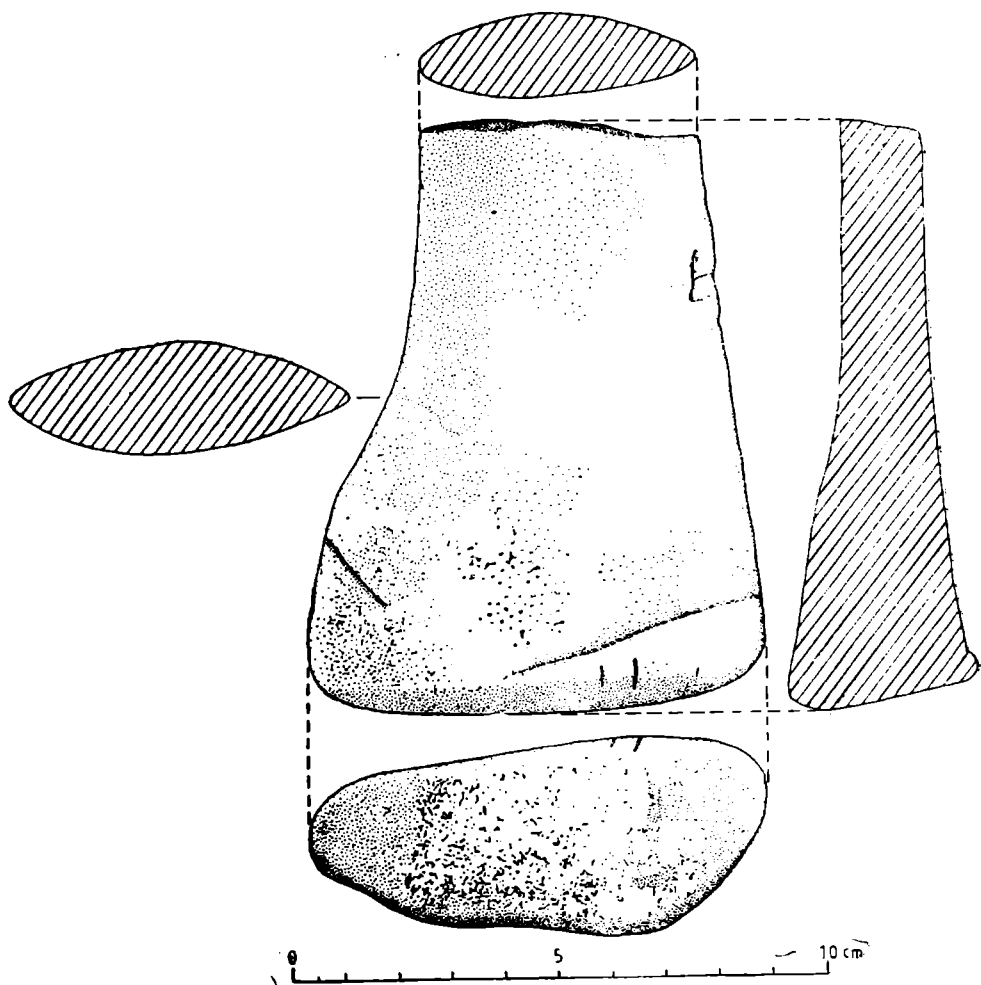

Fig. 20

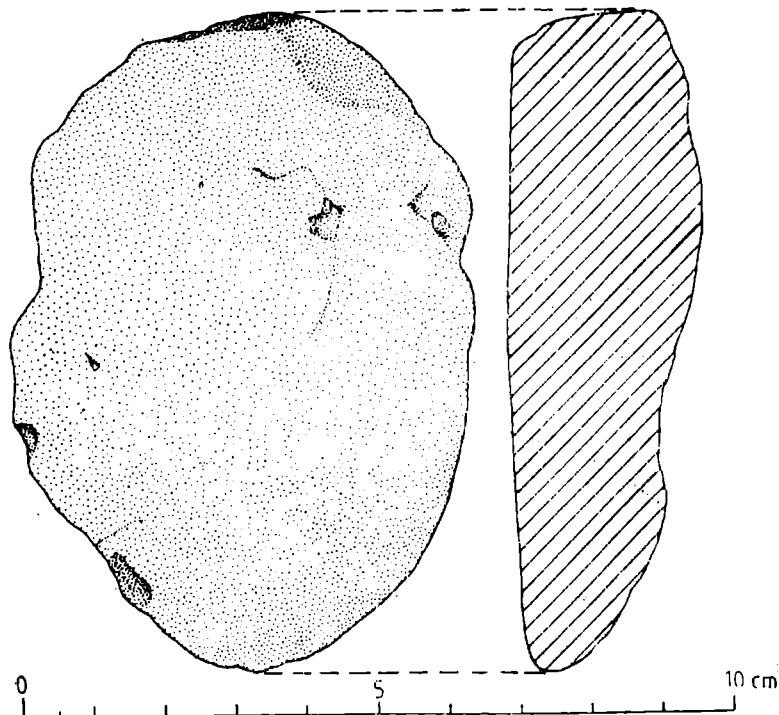

Fig. 21

Cît privește cultura Basarabi, aceasta este atestată deocamdată numai prin cîteva descoperiri din sud-estul Moldovei³⁰, dar nu este exclus ca aria acestei culturi să poată fi extinsă, de vreme ce în spațiul dintre Prut și Nistru astfel de descoperiri se cunosc și mai la nord, la Șoldănești³¹. Ca atare, analogiile amintite, ca și ceramica descoperită la Brădicești-Odaie permit încadrarea depozitului de forme de turnat cu aproximație în intervalul a cărui limită inferioară o constituie etapa Stoicani-Cozia și a cărui limită superioară nu depășește prima fază a culturii Basarabi. Descoperirea la Stoicani, în necropola plană de inhumatie, sincronizată cu faza Babadag III, a unei fibule fragmentare de fier din care s-a păstrat doar spirala-resort și portagrafa dreptunghiulară, înaltă³², asemănătoare cu fibula de tip Brădicești, ar putea micșora intervalul de datare al acestui depozit. În afară de acestea, trebuie să ținem seama de faptul că la Brădicești a apărut o formă de turnat fibule de tip Poina atribuită primei faze a culturii Basarabi. Ceturile turnate cu valva de la Brădicești ar putea reprezenta o formă mai tîrzie decît cele anologice care aparțin primelor două faze ale HaB. Ca atare, propunem pentru depozitul de la Bră-

³⁰ A. László, *Thraco-dacica*, [I], EA., București, 1976, p. 98, nota 73; idem, *Actes du II Congrès international de thracologie*, EA., București, I, p. 186; Al. Vulpe, identifică cîteva fragmente Basarabi la Stoicani, pe Cetățuie. Cf. Al. Vulpe, *Rev. Ist.*, 32, 1979, 12, p. 238; idem, *Germania* 57, 1979, p. 211.

³¹ A. I. Meliukova, *SA*, 1, 1972, p. 64—66; V. L. Lăpușneanu, I. T. Niculiță, M. A. Romanovskaia, *Pamjatniki rannego jeleznoogo veka*, Chișinău, 1974, p. 8, fig. 1; A. László, *Thraco-dacica*, 1976, I, EA., București, p. 90, fig. 1.

³² M. Petrescu-Dimbovița și Marin Dinu, *op. cit.*, p. 90—91, M. 58, pl. 6/8—9.

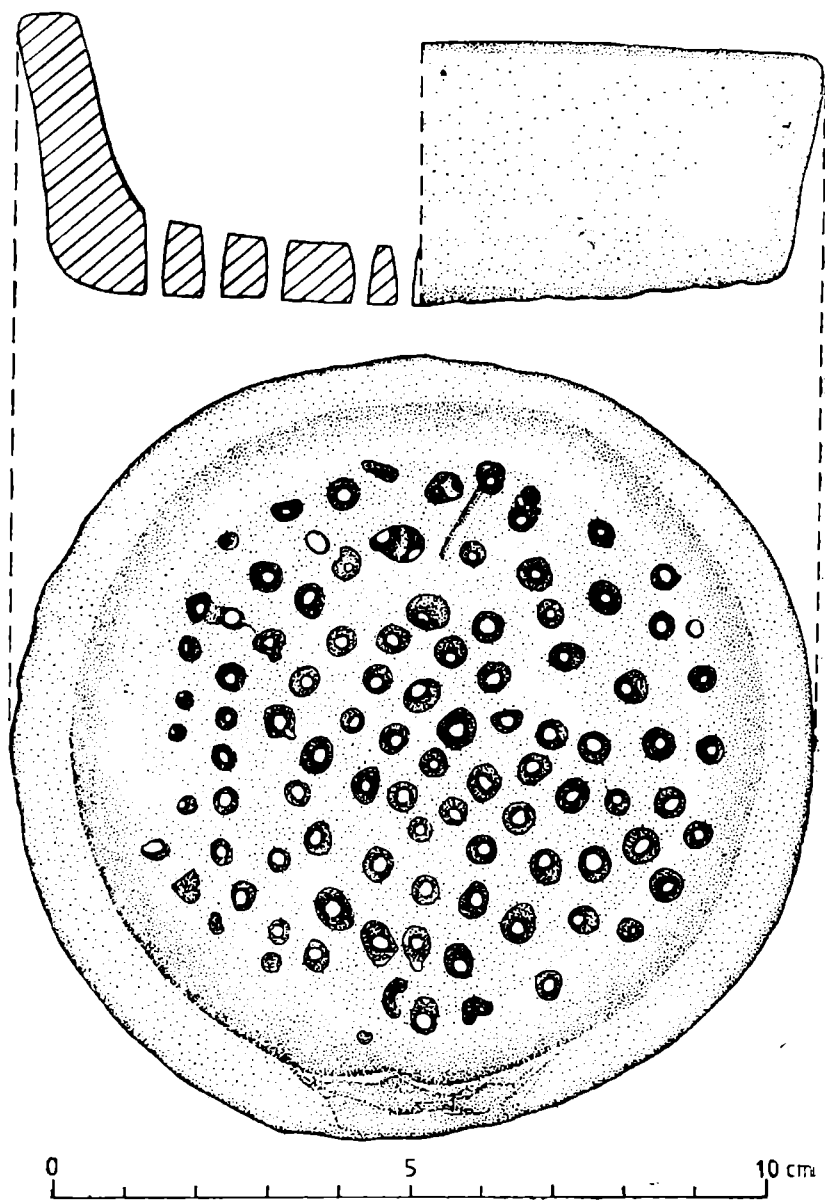

Fig. 22

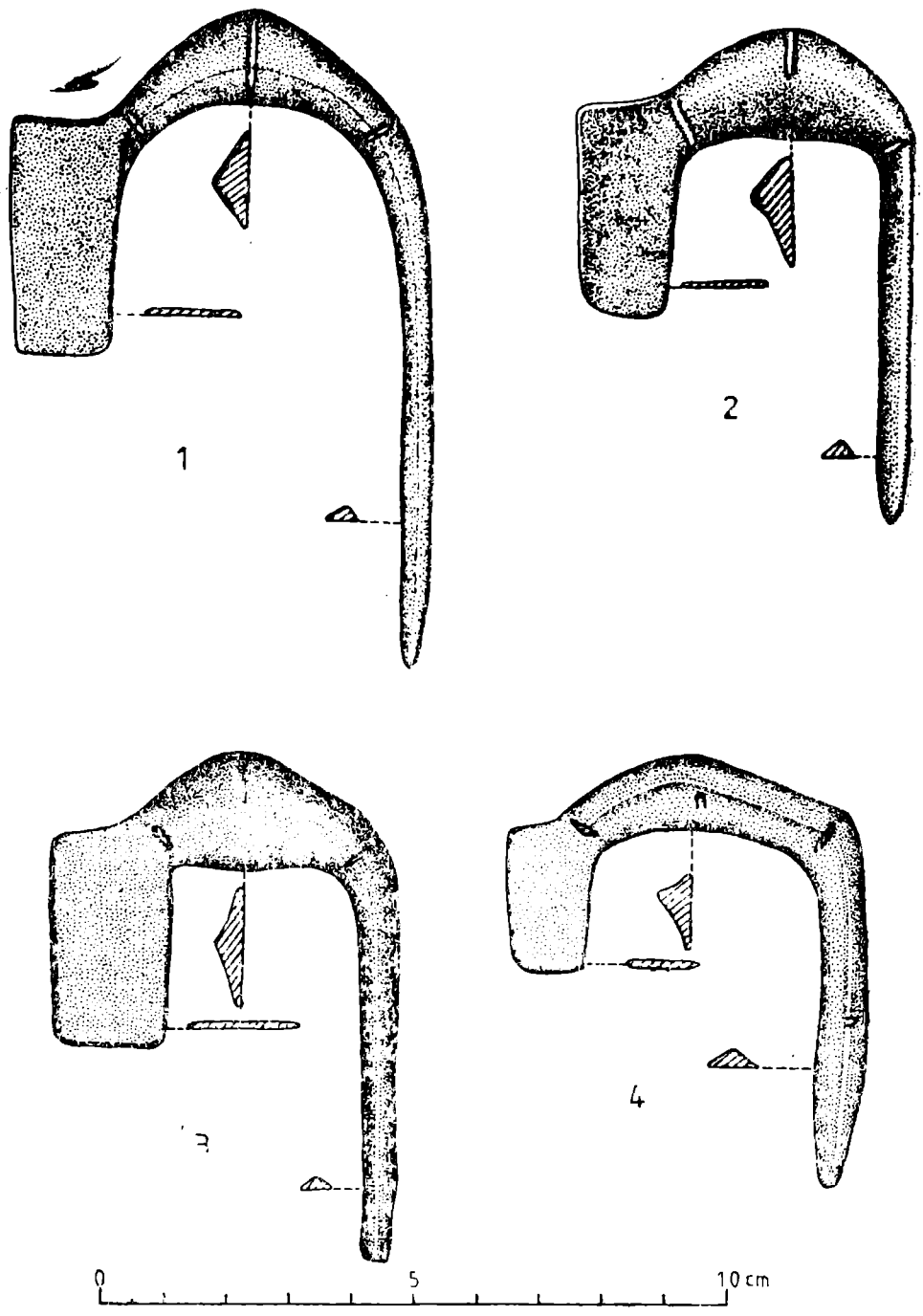

Fig. 23

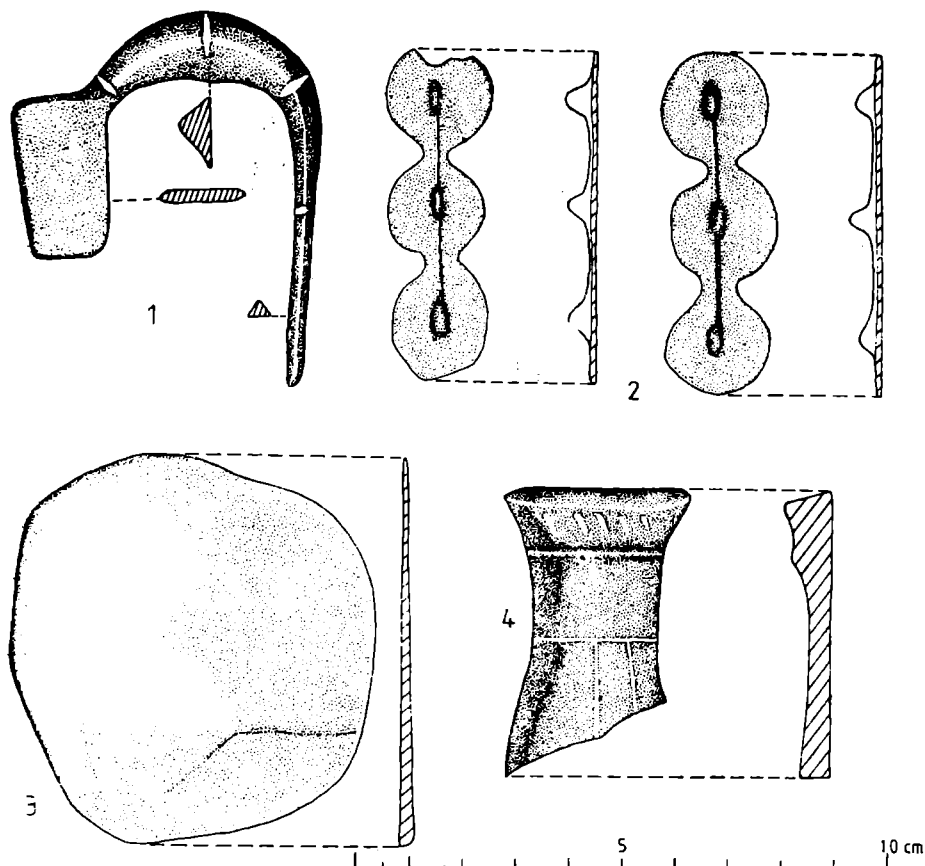

Fig. 24

dicești atribuirea acestuia unei etape care corespunde din punct de vedere cultural și cronologic cu faza Babadag III și cu începutul culturii Basarabi, adică, în cronologie absolută, în secolul VIII î.e.n. și începutul secolului al VII-lea î.e.n.

Acest depozit, prin caracterul său de complex închis, va permite mai buna încadrare culturală și cronologică a descoperirilor similare de fibule de tip Brădicești și Poiana, a celurilor din prima epocă a fierului și a butonilor tripli, insuficient cunoscuți pînă la această descoperire. De asemenea, bronzurile executate cu aceste forme de turnat demonstrează legăturile pe care populația locală le-a întreținut cu lumea sudică, greacă și sud-tracică, capacitatea meșterilor autohtoni de a-și însuși și adapta în funcție de posibilitățile și necesitățile proprii o serie de forme străine. Totodată se constată existența în continuare, cu anumite modificări a obiectelor de factură mai veche, locală, cum sînt celurile și butonii.

Chiar dacă în privința atribuirii cronologice și culturale mai sînt necesare unele precizări, depozitul de forme de turnat de la Brădicești prezintă o importanță deosebită, avînd în vedere raritatea descoperirilor de acest fel pe teritoriul României datînd din prima epocă a fierului.

DES DÉCOUVERTES ARCHÉOLOGIQUES DE BRĂDICEȘTI—IAȘI (I)

R é s u m é

Dans ce premier travail consacré aux découvertes archéologiques de Brădicești, la commune de Dolhești, le département d'Iași nous présentons un dépôt de moules du premier âge du fer, découvert au point „Odaie“.

Les pièces du dépôt étaient groupées, mises, sauf quelques unes, le recto sur la terre, pour être protégées à 0,40 m en profondeur. Quelques dérangements, modernes ou antiques, ont déterminé le déplacement à de différentes distances de quelques pièces.

Le dépôt était formé de 10 moules, de grès, une plaque de pierre lisse d'un côté, ayant creusé seulement l'orifice de coulage, un polissoir ou une plaque préparée pour graver, une queue qui a servi en même temps comme polissoir, un passeiro en terre glaise.

Parmi les moules, 7 pièces (fig. 4/1—4; 5/1, 2, 4; 9—14; 16; 23/1—4; 24/1) ont été employées pour fondre des fibules au corps courbé, triangulaire en section, plus large au milieu, prévu de 3 nervures disposées symétriquement, ayant le porte-agrèle en forme de plaque trapézoïdale et un seul ressort. Sans analogies directes ces fibule ont été appelées „de type Brădicești“.

À l'aide d'une seule moule, (fig. 5/3; 15) on faisait des fibules identiques aux précédentes, avec la différence suivante : le porte-agrèle est triangulaire, grande, prévu d'une proéminence latérale, caractéristiques qui les conduisent dans la catégorie de fibules de type Poiana. Après les avoir fondues, des opérations supplémentaires pour le finissage s'avéraient nécessaires : la torsion de l'aiguille pour obtenir le ressort et le pliage de la bordure inférieure du pied. La neuvième forme a servi pour fondre les haches à douilles ; après avoir cassé la plaque de grès, le verso a été creusé pour fabriquer les boutons discoidales.

La dixième moule a été utilisée pour fondre simultanément deux rangées de boutons triples, prévus des proéminence aigues, unies entre elles par des nervures (fig. 6/2; 18; 24/2).

L'onzième pièce du dépôt est représentée par une plaque de grès lissée d'un côté, ayant gravé un orifice de coulage (fig. 7/1; 19).

Le douzième objet est une queue qui a été employé aussi comme polissoir, la pièce étant utilisée pour le polissage des plaques de grès et pour le polissage des pièces de bronze moulées (fig. 7/2; 20).

La treizième pièce, une plaque de grès de forme ronde allongée, lissée d'un côté, elle pourrait être un polissoir ou une plaque préparée pour graver (fig. 7/3; 21).

La quatorzième pièce, découverte près du dépôt, est représentée par un passeiro de glaise qui, au moins hypothétiquement, pourrait être mise en liaison avec ce complexe (fig. 8; 22).

Toutes les formes présentent un orifice de coulage, des fissures et des taches noires, grises, brunes ou rougeâtres à cause de l'emploi. Quelques pièces ont été cassées au moment du coulage, et d'autres ont été utilisées plusieurs fois, tout comme la forme nr. 9 ou la valve nr. 8, où l'opération de graver est restée non finissée. À l'exception de la valve à cavité pour la hache à douille (nr. 9), toutes les autres pièces font partie de la catégorie des moules de type monovalve couvert. L'origine des fibules de type Brădicești et Poiana doit être cherchée dans le monde grec, surtout en Thessalie, d'où, par l'intermédiaire de la Macédoine et la Thessalie, se sont répandues au nord du Danube. Quant à la hache à douille produite par la valve nr. 9, celle-ci présente d'éloquents analogies avec les pièces des dépôts découvertes dans notre pays, attribuées au Ha B₁ et B₂ datées au X—IX-e siècle av.n.e., selon la chronologie établie pour le territoire de la Roumanie. La valve nr. 10, utilisée pour mouler les boutons triples, pourraient présenter des analogies seulement avec une pièce similaire, isolée, découverte en Hongrie à Aszod, mais qui ne nous aide pas à, encadrer chronologiquement le dépôt de Brădicești.

Les analogies présentées nous ont permis d'attribuer chronologiquement le dépôt de Brădicești au Ha B, surtout au Ha B₁ et Ha B₂.

Pendant les fouilles de Brădicești, nous avons trouvé une petite quantité de fragments céramiques qui appartiennent au premier âge du fer et qui n'ont

pas été découverts dans des niveaux distinctes. Parmi eux, par analogie, une série de fragments a pu être attribuée au grupe Stoïcani-Cozia, qui correspond à la phase Babadag II, et d'autres qui peuvent être synchronisés avec la phase Babadag III. Un nombre restreint de fragments, contient des éléments de décor qui rappellent les motifs ornementaux de la culture Basarabi, mais sans les traits typiques à la céramique de cette culture.

Les analogies citées, tout comme les découvertes de céramique du premier âge du fer nous permettent d'attribuer le dépôt de Brădicești à une étape qui correspond, du point de vue culturel et chronologique, à la phase Babadag III et au début de la culture Basarabi, c'est-à-dire, dans la chronologie absolue, au VIII-e siècle et au début du VII-e siècle av.n.e.

La liste des figures

- Fig. 1 — La station de Brădicești, le point „Odaic“.
 Fig. 2/1—2 ; 3 — Le dépôt des moules *in situ*.
 Fig. 4/1—4 ; 5/1, 2, 4 ; 9—14 ; 16 — Des moules pour des fibules de type Brădicești (nr. 1—6, 8).
 Fig. 23/1—4 ; 24/1 — Des dessins des moulages des fibules de type Brădicești.
 Fig. 5/3 ; 15 — Moule pour des fibules de type Poiana (nr. 7).
 Fig. 6/1a ; 17a ; 24/4 moulage — Moule pour des haches à douille (nr. 9).
 Fig. 6/1b ; 17/b ; 24/3 moulage — Moule pour des boutons (nr. 9).
 Fig. 6/2 ; 18 ; 24/2 moulage — Moule pour des boutons triples (nr. 10).
 Fig. 7/1 ; 19 — Plaque de grès ayant creusé seulement l'orifice de coulage (nr. 11).
 Fig. 7/2 ; 20 — Queue polissoir (nr. 12).
 Fig. 7/3 ; 21 — Polissoir ou plaque préparée pour graver (nr. 13).
 Fig. 8 ; 22 — Passoire (nr. 14).

UNELE CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA NECROPOLA TUMULARĂ, DACO-GETICĂ, DESCOPERITĂ LA CUCUTENI, JUDEȚUL IAȘI

MARIN DINU, LIVIA MĂGIRESCU și D. BOGHIAN

Printre problemele importante ale cercetării arheologice românești din ultimele două decenii, riturile și ritualurile funerare la geto-daci, reprezintă una din preocupările principale. Ca una din formele de manifestare suprastructurată a etnicului, riturile și ritualurile funerare, prin particularitățile dar mai ales prin persistența și conservatorismul lor vreme îndelungată, contribuie, alături de celelalte forme de manifestare ale creației materiale și spirituale ale unui popor, la o mai bună cunoaștere a specificului aceluia etnos, la cunoașterea originii, evoluției și persistenței lui, la delimitarea ariei de răspândire precum și a eventualelor diferențieri social-economice în cadrul său.

Pornind de la aceste considerente, în cele ce urmează ne-am propus să prezentăm unele date mai importante obținute prin cercetările arheologice întreprinse în perioada 1979—1981, într-una din cele opt movile vizibile azi în punctul „La Pietrărie” de pe dealul „Gosan”, din marginea de nord a satului Cucuteni¹.

Dealul „Gosan” reprezintă o platformă înaltă cu depuneri groase de calcar cochilifer, prundișuri și nisipuri fine sarmațiene situate imediat sub stratul subțire loeosoid și de cernoziom arat la partea lui superioară. De fapt, acest deal reprezintă o prelungire spre sud și sud-est a dealului „Laiu”, care delimitează spre vest și nord-vest microdepresiunea ușor vălurită a satului Băiceni din apropiere, dominat la rîndul lui, dinspre vest, de celebra „Cetățuie” neolitică, un alt martor predominant al dealului „Laiu”.

Relativ la movilele de pe dealul Gosan, după mărturia unora dintre localnici, se pare că în trecut numărul acestora a fost mult mai mare, probabil un adevărat cîmp al tumulilor, care s-a redus considerabil datorită, în primul rînd, lucrărilor agricole anuale. Ele se situează în general în marginea dinspre est și sud-est a dealului, cu panta abruptă, dar și spre interiorul lui, caracterizîndu-se prin formele lor aproape rotunde și prin dimensiuni care variază de la 6 la 35 m diametru, iar înălțimea de la 0,40 la 3,50 m de la suprafața solului actual. Cele mai mari se află în zona înțelenită care, probabil, n-a fost afectată niciodată de lucrări agricole.

Alegerea acestei movile ca loc de cercetare privind riturile și ritualurile funerare ale geto-dacilor din spațiul est carpatic a fost determinată, în bună parte, și de rezultatul unor săpături arheologice anterioare, efectuate în 1967 într-o altă movilă (nr. 1), prima dinspre satul Cucuteni, dintr-un grup de trei movile alăturate (fig. 1) în care se include și movila nr. 3, care face obiectul recentelor cercetări și a studiului de față.

Această primă movilă (nr. 1) în formă de calotă sferică, înaltă de circa 2 m și cu un diametru de 30 m a fost ridicată cu pămînt de culoare cafenie adunat din jur. Ea proteja în centrul ei o construcție circulară relativ mică, din lespezi de piatră de calcar, înaltă de 1,50 m și cu diametrul exterior de circa

¹ La aceste săpături arheologice a participat și o subgrupă de studenți practicanți de la secția de istorie a Facultății de istorie și filozofie a Universității „A. I. Cuza” Iași. Desenele din acest studiu au fost efectuate de Stela Guțu, iar restaurarea vaselor de Boris Ieșanu, ambii de la Laboratorul de arheologie al Catedrei de istorie a României — Universitatea Iași.

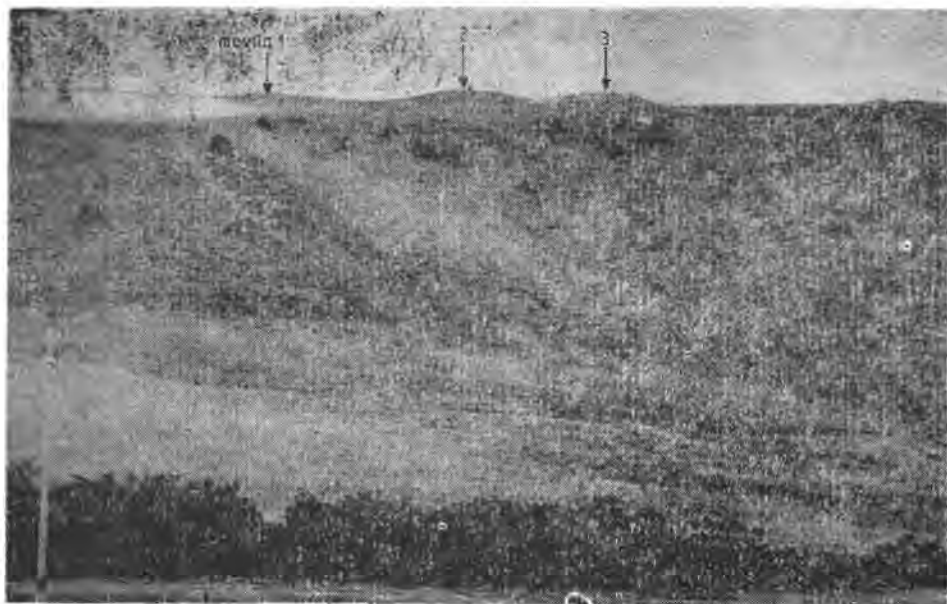

Fig. 1. Cucuteni. „Dealul Gosan“. Grupul movilelor 1—3 din marginea de sud-est a dealului.

2 m, cu pereții ușor arcuiți spre interior și cu partea superioară, probabil boltită, prăbușită în interior². În cuprinsul acestei construcții s-au descoperit oasele calcinate a e unui individ incinerat, depuse pe un pat de pietre de calcar, amenajat la nivelul solului antic. Ca inventar, printre oasele calcinate s-a descoperit un vîrf de săgeată de bronz cu trei aripioare, câteva bucăți de cărbune și mai multe fragmente ceramice dintre care unele provin probabil de la o cană din pastă fină de culoare cenușie lucrată la roată, iar altele de la un vas mare lucrat cu mîna, cu angobă neagră la exterior și decorat pe umăr cu motive plastice în relief, arcuite în formă de virgulă sau *rhyton*. Pe baza analogiilor cu descoperiri de vase similare, în special de la Poiana (com. Nicorești)³ și din cetatea geto-dacică de la Cotnari-Cătălina din apropiere⁴, mormîntul respectiv a fost încadrat într-o perioadă de început a sec. IV î.e.n.⁵

Spre deosebire de această primă movilă, tumulul cercetat recent (nr. 3) ne-a atras atenția de la început. Acest tumul, aproape perfect rotund, înalt de 3,30 m de la suprafața solului actual și cu diametrul maxim de 35 m, situat la numai 40 m nord de primul, într-o zonă înțelenită, din buza dealului sus menționat, este cel mai mare și mai bine păstrat dintre toate movilele de pe acest loc. S-au constatat doar două deranjamente: unul mai mare pe latura nord-vestică și altul superficial aproape de zona centrală, puțin spre sud-est de centrul movilei, ambele din timpul ostilităților militare ale anului 1944, așa cum au demonstrat-o urmele lăsate (tuburi de cartușe, schije de obuze etc.).

Pentru obținerea unor date cît mai exacte relativ la sistemul de construcție al acestei movile și la cronologia descoperirilor din cuprinsul ei, metodologic în-

² M. Dinu, „Cronica“ din 6 ianuarie 1968, p. 10—11.

³ R. Vulpe și colab., SCIV, 2, 1951, 1, p. 192, fig. 14, 1.

⁴ A. C. Florescu, Cerc. Ist., Iași, II, 1971, p. 103 și urm. Vas inedit în expoziția permanentă a Muzeului de Istorie a Moldovci Iași.

⁵ M. Dinu (vezi nota 2); Silvia Teodor, Thracia, 3, 1974, p. 157, datează movila 1 de la Cucuteni în sec. III î.e.n.

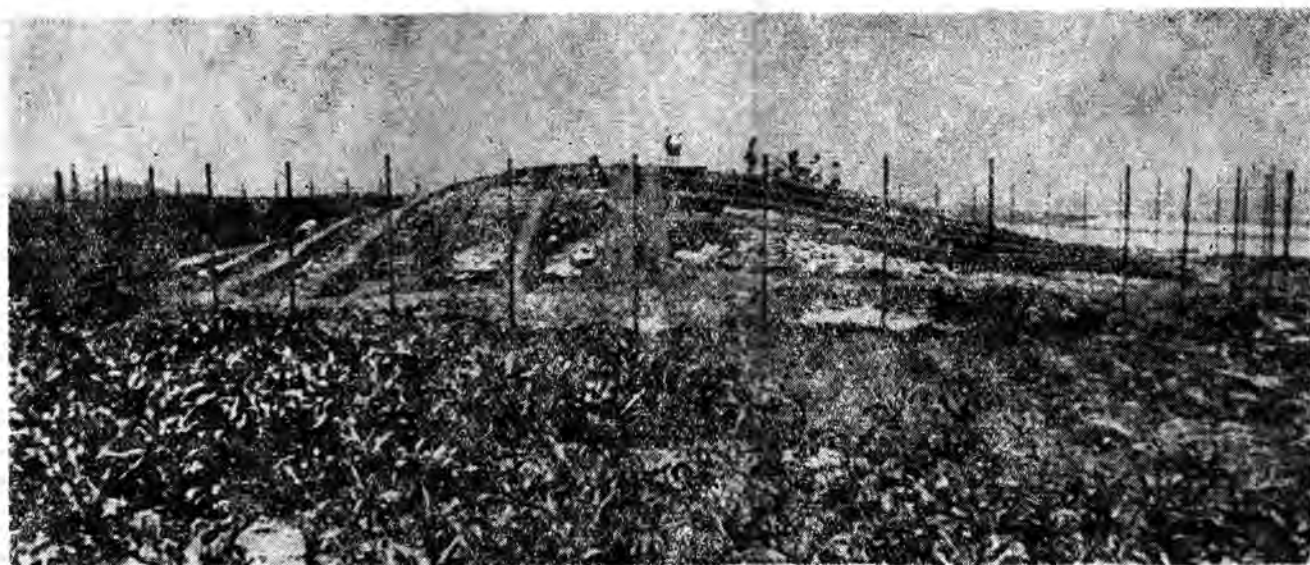

Fig. 2 a. Movila nr. 3, vedere generală

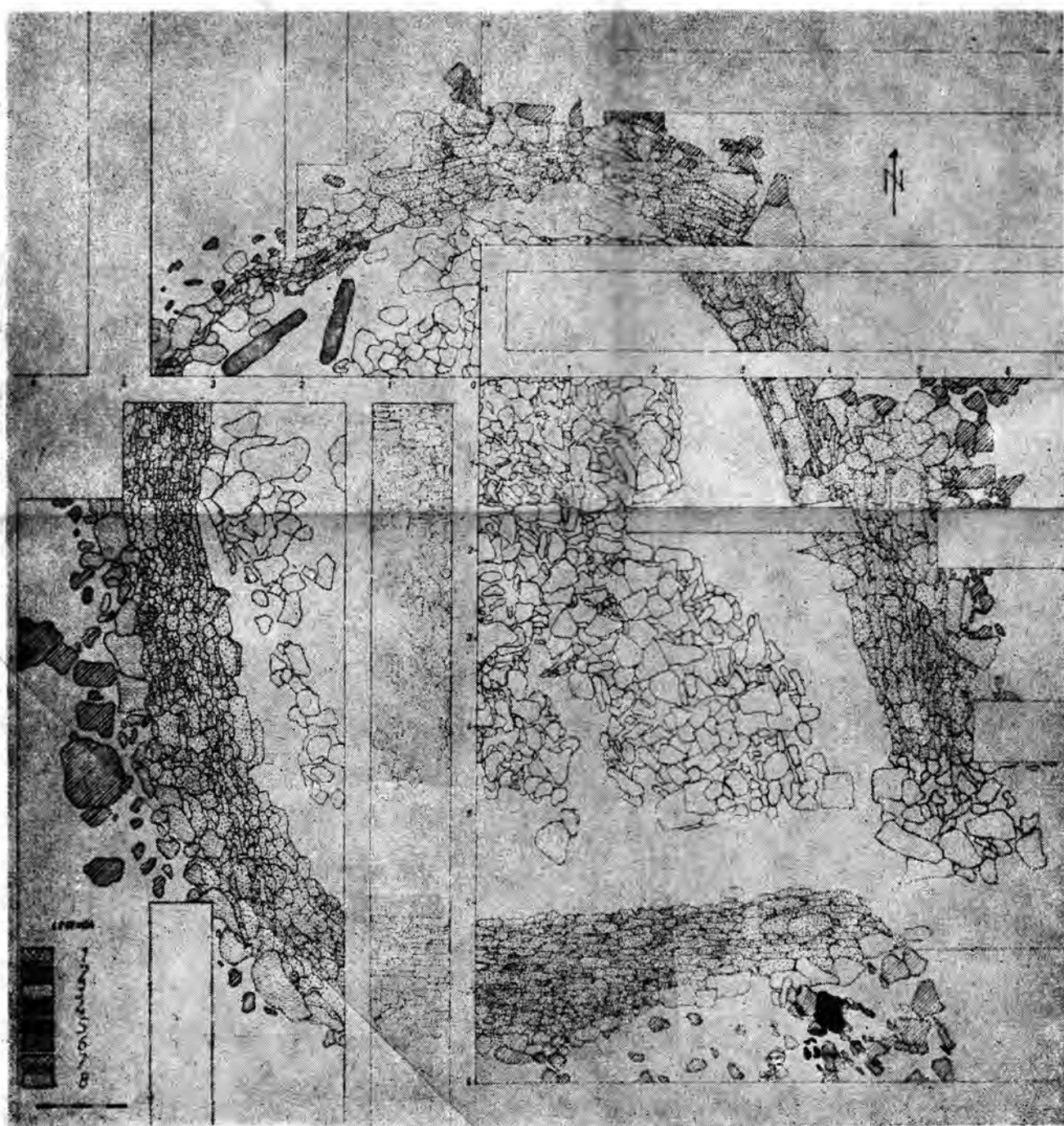

Fig. 2 b. Marea incintă ovală în formă de pilnie din centrul movilei nr. 3 :
 1. — pietre de zid ; 2. — martor de zid din zona deranjată ; 3. — pietre din interiorul incintei ; 4. — pietre din suprafața movilei ; 5. — pietre ce prezintă urme de arsuri ;
 6. — pietre dispuse pe cant ; 7. — pietre de la suprafața zidului ; 8. — pietre prăbușite, nedefinite.

treaga suprafață a movilei a fost împărțită în patru sectoare păstrind un martor în formă de cruce pe mijlocul ei pentru profile. La rîndul lor, fiecare dintre cele patru sectoare a fost cercetat prin șanțuri paralele late de 1,50 m fiecare și cu intervale între ele de 0,70 m (fig. 2a). În felul acesta s-a reușit să se obțină date prețioase de ansamblu și de amănunt referitoare atît la sistemul de construcție al acestui monument, cît și în legătură cu conținutul lui.

Relativ la „arhitectura” acestui mare tumul, chiar de la primele secțiuni am avut marea surpriză să constatăm că spre deosebire de primul tumul, ridicat numai cu pămîntul adus din jur, acesta prezintă o construcție cu totul aparte. Astfel, s-a constatat că sub un strat subțire de humus de la suprafața movilei, se află un strat de pietre din calcar cochilifer, gros de 0,30 m, un adevărat placaj din lespezi de piatră care acoperă, cu unele excepții, întreaga suprafață a movilei atîce pînă la poalele ei (fig. 3/3). În acest sens s-a observat că lespezile mai mari, unele chiar foarte mari, se află întotdeauna spre poalele movilei în timp ce spre zona centrală a ei predomină pietrele plate de dimensiuni mici și mijlocii. Pentru consolidarea acestui placaj, lucrat în sistemul piatră peste piatră și fără liant, în zona de pantă mai accentuată a suprafeței mamelonare a acestei movile, s-au așezat din loc în loc unele pietre pe cant pentru a împiedica probabil eventualele alunecări ale celorlalte pietre din placaj, așezate pe lat. Sub acest acoperiș din lespezi de piatră, aproximativ în centrul movilei, s-a identificat o construcție ovală, din zid de piatră, un fel de incintă în formă de pilnie aproape rectangulară și cu colțurile rotunjite, prevăzută în partea de sud-est cu o deschidere largă de 1,6 m la partea inferioară a zidului (fig. 2b). Această deschidere reprezintă un fel de poartă cu o cale de pătrundere în incintă, care se lărgeste spre extremitatea movilei. În dreptul acestei căi placajul de piatră de la suprafața movilei este întrerupt. Marea incintă ovală, cu zidul de piatră înalt de 3,50 m de la bază și pînă la suprafață, în locurile unde s-a păstrat intact, este în formă de pilnie, cu deschiderea maximă la gură de 10 m. De remarcat că zidul acestei incinte este construit în sistem geto-dacic, din piatră peste piatră și cu liant din lut (fig. 3/1—2, 4), ca și la cetatea geto-dacică din apropiere, de pe înălțimea „Cătălina” de la Cotnari⁶. Construcția zidului de incintă a început la nivelul rocii naturale de calcar sarmațian, situată imediat la baza solului antic, după înlăturarea prealabilă a solului din dreptul lui. El a fost ridicat pînă la suprafața movilei, făcînd legătura cu placajul de piatră de la suprafața ei, așa cum pare s-o probeze unele porțiuni mai bine păstrate în partea de vest și sud-est a incinteii (fig. 3/1, 4). S-a constatat de asemenea că zidul de incintă a fost placat pe fața interioară, la baza lui, cu un șir de lespezi mari de piatră nefasonată așezate pe cant (fig. 3/2).

În cuprinsul acestei incinte, pavată la bază cu lespezi, de piatră de calcar, așezate pe un strat subțire de pămînt din solul antic, s-au descoperit patru morminte toate de incinerare, unul principal (M. 4), pentru care s-a ridicat movila cu construcția ei monumentală și trei secundare (M. 1, 2, 3).

Mormîntul principal, cu oasele calcinate depuse direct pe sol, într-o groapă rectangulară de circa 1 m p., se află în centrul incinteii ovale, la 3,40—3,45 m adîncime față de punctul cel mai înalt al movilei. Groapa mormîntului este bine delimitată în pian de pietrele pavajului de la baza incinteii, care lipsesc în locul gropii mormîntului. La rîndul ei, groapa mormîntului a fost protejată de o construcție, probabil boltită, din zid de piatră lucrată în sistemul piatră peste piatră și fără liant, din care o parte se păstrează *in situ*, în marginea de vest a gropii mormîntului (fig. 3/5). Peste această construcție a mormîntului s-a depus o mare cantitate de piatră și pămînt care formează o adevărată movilă în interiorul incinteii ovale. Înălțimea ei ajunge pînă sub placajul de piatră de la suprafața movilei mari, extins și în dreptul acestei incinte.

Ca inventar funerar, printre oasele calcinate amestecate cu pămînt, s-au descoperit cîteva bucăți mici de cărbune și arsură, patru pandantive metalice întregi și fragmentare (fig. 4/1—2, 4, 8), cinci mărgelile sferice dintre care patru întregi și una pe jumătate (fig. 4/10—14) și mai multe fragmente ceramice toate de la vase întregibile lucrate la roată.

⁶ A. C. Florescu, *op. cit.*, p. 110 și urm., fig. 9—11.

1

2

3

4

5

Fig. 3 — Cucuteni, movia nr. 3; 1, partea de vest a zidului de incintă; 2 — aspect din partea de nord-nord-vest a zidului de incintă placat în interior, la bază, cu lespezi de piatră pe cuat; 3 — profil al șanțului nr. 1 din sectorul de sud-vest al moviei, cu un strat de pietre la suprafață, din placajul moviei; 4 — aspect din zona de est-sud est a zidului de incintă și al profilului din interiorul ei; 5 — groapa mormântului „princiar”, nr. 4, cu un segment din zidul ei de protecție.

Cele trei morminte secundare se aflau tot în incinta ovală, grupate în spațiul dintre mormântul principal și „poarta” din dreptul căii de acces din partea de sud-est a incintei. Ele au fost „amenajate” ca morminte, la 2,63 m adâncime față de punctul cel mai înalt al movilei, adică cu peste 0,80 m mai sus de groapa mormântului principal central, pe un fel de platformă din pietrele care alcătuiau mantaua mormântului principal. Inventarul lor aproape similar cu al mormântului principal central, se deosebește de al acestuia doar sub aspect cantitativ.

Astfel, în mormântul nr. 1, situat imediat în dreapta „porții” de intrare în incintă, printre oasele calcinate s-a descoperit un pandativ întreg, ideatic ca formă și mărime cu cele descoperite în mormântul principal central (fig. 4/3), precum și câteva fragmente ceramice de la un vas lucrat la roată din pastă cenușie fină.

În dreptul mormântului nr. 2, situat între mormântul nr. 1 și mormântul principal central (nr. 4), s-au descoperit trei pandative întregi, identice cu cele trei anterioare (fig. 4/5—7) și o mărgea maronie alungită, în formă de butoiăș (fig. 4/9), precum și fragmente de vase de lut lucrate tot la roată, dintre care unul provine de la gura unei amfore, probabil tasiiană⁷, cu buza retezată orizontal și lătită triunghiular spre exterior (fig. 5/2, 6/1), precum și altele, mai numeroase, de la vase din pastă fină cenușie.

În sfârșit, în mormântul nr. 3, situat în partea stângă a intrării în marea incintă ovală, în afară de oase calcinate s-au descoperit numai fragmente ceramice de la vase lucrate la roată, unele din pastă cenușie fină, altele din pastă neagră cu luciu la exterior și altele de la vase grecești cu gura trilobată și pictate cu dungii de culoare roșie, fragmente de la aceleași vase care s-au descoperit și în dreptul celorlalte morminte menționate mai sus. De remarcat că nici unul dintre fragmentele ceramice din cuprinsul celor patru morminte nu prezintă urme de ardere secundară, ceea ce ne face să presupunem că ele au fost sparte ritual în timpul ospățului funerar.

*
*
*

Acestea sînt principalele rezultate ale cercetărilor care s-au efectuat pînă în prezent în cadrul acestui mare tumul de la Cucuteni. Ele s-au concentrat la zona centrală a movilei, urmărindu-se, în special, explorarea incintei mari ovale cu mormîntul principal central și celelalte secundare. Este vorba deci aici, în nordul Moldovei, de tumuli cu morminte de incinerare. Ritu funerar al incinerării predominant, dar nu exclusiv pentru lumea traco-getică, așa cum ne informează și Herodot⁸, este o dovadă de necontestat cu privire la apartenența etnică, traco-getică a mormintelor din cuprinsul acestei movile. Arderea lor nu s-a făcut pe loc, ci în afara movilei, undeva într-un loc care n-a fost încă identificat. Cîteva urme de vatră de foc rămase pe unele din pietrele de la suprafața movilei, una pe zidul din stînga intrării în marea incintă ovală (fig. 2b și alte două de-a lungul căii de pătrundere în această incintă pînă aproape de poalele movilei, reprezintă probabil urmele unor focuri rituale.

În ceea ce privește construcția movilei, observațiile făcute la fața locului, în stadiul actual al cercetărilor, permit reconstituirea numai a incintei și a sistemului ei de construcție, urmînd ca prin săpăturile viitoare să se lămurească întreg sistemul de construcție al acestei movile, respectiv zona exterioară a zidului mării incinte ovale pînă la poalele movilei. Din acest punct de vedere însăși dinamica de construcție a movilei reprezintă o problemă deosebit de importantă prin implicațiile ei. Ea ne este sugerată de însăși „arhitectonica” acestei incinte ovale în formă de pilnă, indiscutabil o construcție de caracter funerar, menită

⁷ Determinarea efectuată de Petre Alexandrescu de la Institutul de arheologie București, căruii îi mulțumim și pe această cale.

⁸ Herodot, V, 8; confirmat de numeroasele descoperiri arheologice din spațiul carpato-ponto-dunărean și balcanic. Vezi din nou Gavrilă Simion, *Traco-Dacia*, I, 1976, p. 143 și urm.; Tsvetana Dremsizova, *Isvestija*, Sofia, 25, 1962, p. 185—186 (resumé).

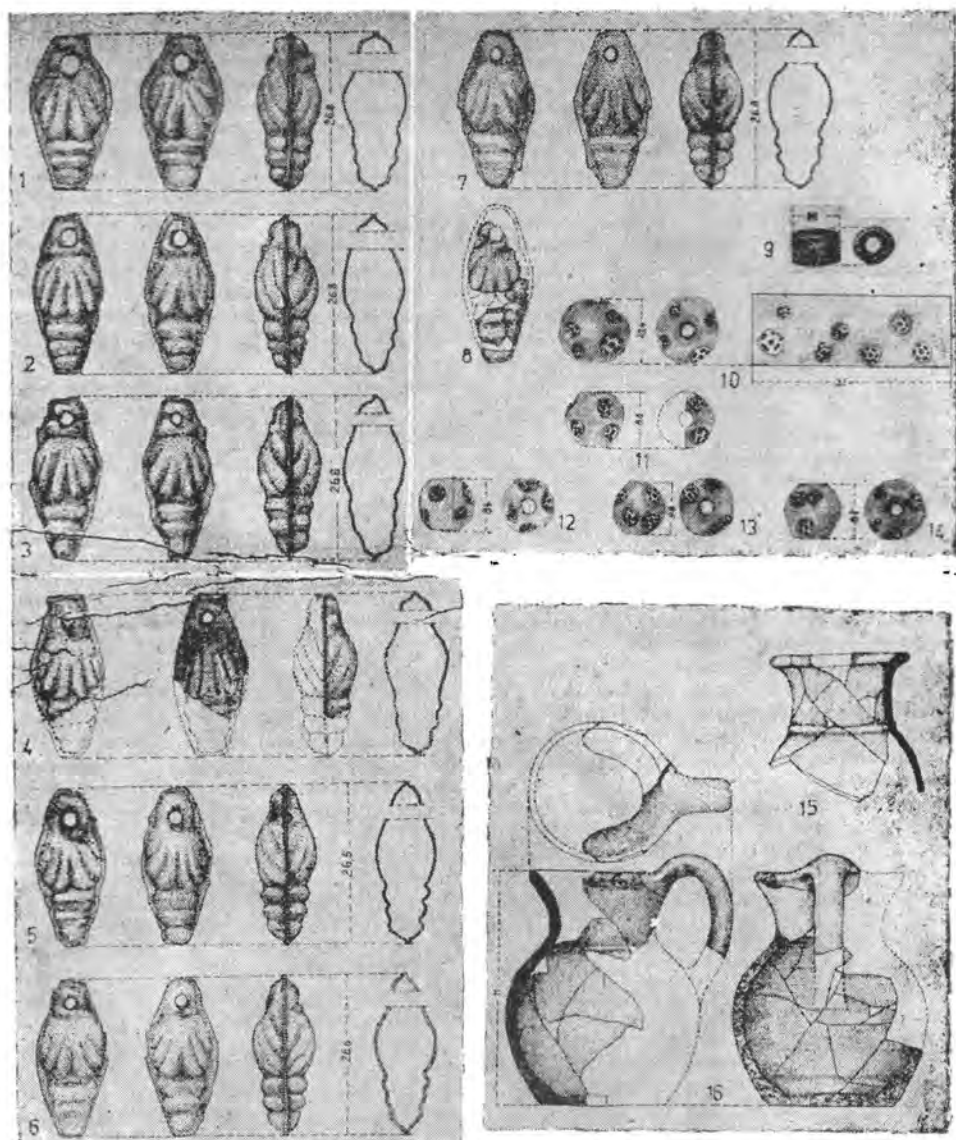

Fig. 4 — Cucuteni, movila nr. 3; 1—8 — pandantive; 9—14 — mărgele; 15—16 — vase fragmentare lucrate la roată.

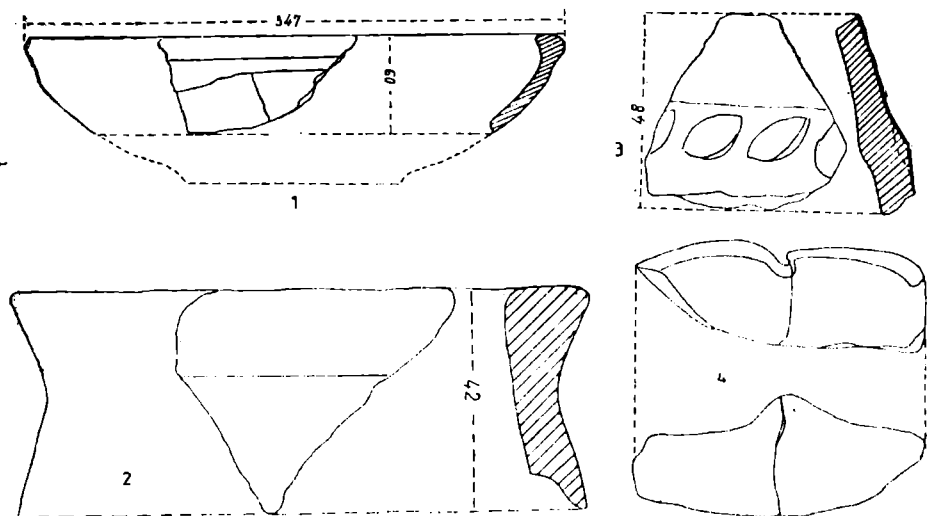

Fig. 5 — Cucuteni, movila nr. 3; 1 — fragment de strachină-castron din pastă caușie; 2 — fragment de amforă; 3 — fragment de vas lucrat cu mâna; 4 — fragment de la gura trilobată a vasului de tip oenohoe.

să protejeze, în primul rând, mormîntul principal central, din cuprinsul ei, pentru care s-a ridicat marelă tumul. Așadar, avînd în vedere înălțimea mare a zidului acestei incinte în formă de pilnie, care se ridică pînă la suprafața movilei și mai ales înclinația lui în afară, care necesită un sistem de susținere pentru a nu se prăbuși chiar în timpul construcției, considerăm că acest monument funerar a avut mai multe faze de construcție. El a început cu ridicarea mai întîi a extremităților movilei spre centrul ei pînă în dreptul zidului de incintă. A urmat după aceea construcția în formă de pilnie a zidului de incintă al mării încăperi al cărui sprijin era deja asigurat. Este posibil ca în această fază de construcție calea de acces și „poarta” de pătrundere în incintă, de pe latura sud-estică a movilei să fi rămas libere.

A doua fază de construcție privește în primul rând partea centrală a movilei; este vorba de construcția mormîntului și mai ales acoperirea lui, precum și a mormintelor secundare cu o mare cantitate de piatră. Din observațiile stratigrafice reiese că, cel puțin în parte, umplerea acestei mari cavități s-a făcut pe deasupra zidului de incintă cu pămînt și piatră aduse din jur pînă la completarea formei definitive a movilei după care a urmat placarea ei la exterior cu lespezi de piatră de calcar. Un asemenea monument nu putea fi ridicat în două-trei zile, cît timp era expus cadavrul, după informațiile lui Herodot (V, 8). Construcția unui asemenea monument funerar necesita un timp mult mai îndelungat și aceasta s-a efectuat cel puțin în două etape: în prima s-au ridicat extremitățile movilei și incinta ovală evident mult mai înainte, în timpul vieții personajului principal care, probabil, nu era străin de grandoarea monumentului său funerar; a doua fază de construcție s-a efectuat în timpul și după moartea acestuia. Este vorba de groapa mormîntului boltită cu o zidărie din piatră, după depunerea oaseilor incinerate și a ospățului funerar, urmată de umplerea cu pămînt și piatră a mării incinte ovale în formă de pilnie. În lumina acestor date, privind monumentalitatea construcției și dimensiunile movilei, putem afirma că mormîntul principal central din cuprinsul ei poate fi considerat un mormînt princiar daco-getic. O asemenea construcție grandioasă și costisitoare, care însumează un mare volum de muncă, era rezervată numai regelui și aristocrației și nicidecum oamenilor de rând. Așa cum au demonstrat-o descoperirile arheologice, mormintele acestora din

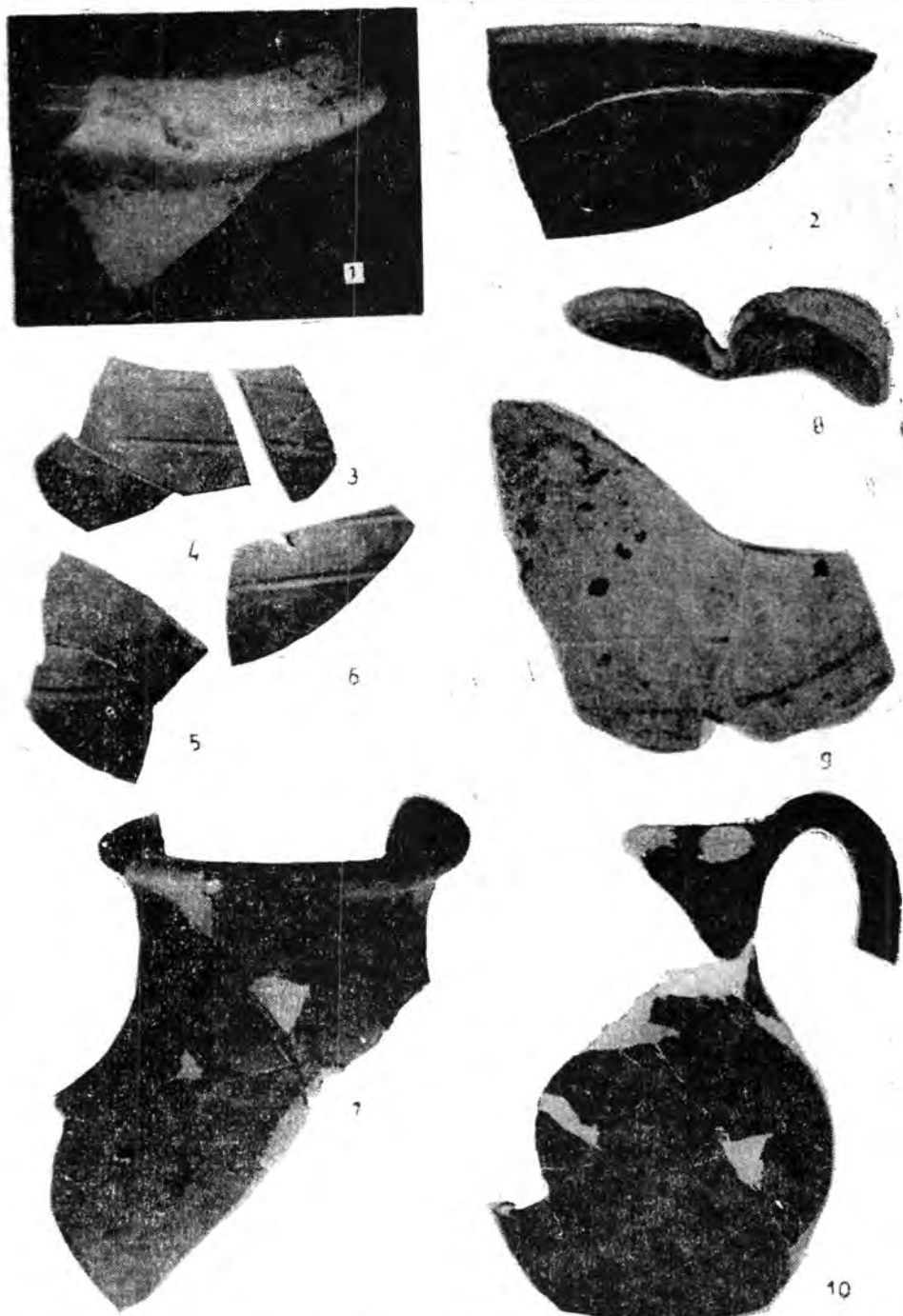

Fig. 6 — Cucuteni, movila nr. 3: 1 — buză de amforă grecească; 2 — fragment de strachină-castron; 3—6 fragmente de la cana mare din pastă cenușie fină lucrată la roată; 7 — partea superioară a râinii din pastă fină-cenușie lucrată la roată; 8—9 — fragmente din vasul grecesc de tip ocnohoe; 10 — câniță pas-trată fragmentar, lucrată la roată din pastă neagră cu luciș la exterior.

urmă provin din cimitire plane de înhumare, dar mai ales de incinerare care, cum este și firesc, sînt mai mari și mult mai numeroase decît cele tumulare⁹.

În ceea ce privește sistemul de construcție al acestei movile el ne orientează către arhitectura funerară din lumea traco-getică din partea de sud a țării noastre și nordul Bulgariei, unde asemenea monumente sînt mai bine cunoscute. Relativ la placajul cu piatră, este cunoscut la Agighiol-Tulcea, unde cele trei camere funerare din acest tumul, cu *dromos* au fost acoperite cu o manta de pietre de mărimi diferite luate din imediata apropiere¹⁰. Și aici lespezile de dimensiuni mai mari au fost așezate mai ales spre poalele movilei¹¹. Spre deosebire de Cucuteni însă, la construcția *dromos*-ului și a incintelor funerare de la Agighiol¹², pe lângă piatra brută s-a folosit și lemnul, precum și unele blocuri de piatră cioplită¹³, practic bine documentată în arhitectura mormintelor tumulare traco-getice de pe teritoriul Bulgariei¹⁴. De asemenea, unii dintre tumulii de aspect monumental din necropola geto-dacică din secolul IV î.e.n., de la Enisala (jud. Tulcea) prevăzuți, în mijlocul lor, cu cîte o incintă circulară joasă din piatră nefasonată, erau acoperiți la suprafață cu cîte o manta din pietre¹⁵. Acoperirea unora dintre tumulii cu o manta de pietre, așa cum au demonstrat-o cercetările de la Cucuteni, Agighiol și Enisala, ca să ne limităm la cele mai importante descoperiri de acest fel de pe teritoriul țării noastre, reprezintă o practică mai veche în arhitectura funerară a unora dintre tumulii din lumea traco-getică. În acest sens, se pot menționa mormintele tumulare traco-getice de incinerare din a doua jumătate a secolului VI î.e.n. de la Bîrsești-Vrancea¹⁶, care aparțin marelui complex Bîrsești-Ferigile, bine documentat în zona subcarpatică și de dealuri ale Olteniei și Munteniei¹⁷, precum și la unele dintre mormintele tumulare de înhumare de la Balta Verde și Gogoșu din sud-vestul Olteniei¹⁸. Spre deosebire de acestea, în tumulii cu morminte de incinerare geto-dacice de la Zimnicea, datați în a doua jumătate a sec. IV și începutul sec. III î.e.n., s-a descoperit numai incinta funerară joasă, de formă rectangulară, construită din piatră nefasonată, ca la Cucuteni și Enisala dar fără mantaua de pietre care acoperea întreaga suprafață a tumulului¹⁹. Forma de pilnie a mării incinte din tumulul de la Cucuteni are unele analogii în construcții similare ca idee, dar executate din lut și mult mai mici, așa cum o demonstrează descoperirile din cei doi tumuli cercetați pe grindul de la Caraorman-Tulcea, datate în sec. V î.e.n. puși în legătură cu cenzaturile traco-getice și nu cu morminte propriu-zise²⁰.

În ceea ce privește inventarul mormintelor din marea movilă de la Cucuteni, așa cum am arătat mai sus, el este alcătuit din obiecte de podoabă (pandantive și mărgelile) cu urme de ardere secundară, care provin de la vase sparte ritual,

⁹ A. D. Alexandrescu, *Dacia N.S.*, 24, 1980, p. 19—108; G. Simion, *Thracia*, 3, 1974, p. 291 și urm.; C. Buzdugan, *Carpica*, 1, 1968, p. 77 și urm.; A. I. Meliukova, *Skifiia i frakiiskii mir*, Moscova, 1979, p. 141 și urm., care menționează o serie de morminte și necropole traco-getice între Prut și Nistru ca cele de la Dănceni, Pîrjolteni, Hanska, Tudorovo și a tele, încă inedite.

¹⁰ D. Berciu, *Arta traco-getică*, București, 1969, p. 39.

¹¹ I. Andrieșescu, *Revista de preistorie și antichități naționale*, 1, 1937, planșa XX, 1.

¹² *Ibidem*, planșa XXIV, 1—2; D. Berciu, *op. cit.*, p. 122.

¹³ T. Dremiszova, *Izvestija*, 25, 1962, p. 165 și urm.; Dremiszova-Nelcinova Tsv., *Arheologija BAN.*, Sofia, 1963, nr. 4, p. 54—65; M. Ciceikova, în *Actes du première Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes*, II, 1969, p. 365—373.

¹⁴ G. Simion, *Thracia*, 3, 1974, p. 297 și urm. și fig. 6a; *idem*, *Thracico-Dacica*, 1, 1976, p. 148 și urm. și fig. 3/1—2.

¹⁵ Sebastian Morintz, *Materiale*, 3, 1957, p. 220—221, fig. 1.

¹⁶ Al. Vulpe, *Necropola hallstättiană de la Ferigile (monografie arheologică)*, București, 1967; *idem*, *Mem. Antiq.*, 2, 1970, p. 115 și urm.; *idem*, *Dacia, N.S.*, 21, 1977, p. 81 și urm., aici și bibliografia.

¹⁷ D. Berciu și Eugen Comșa, *Materiale*, 2, 1956, p. 321 și urm.

¹⁸ A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 20 și fig. 5, p. 60.

¹⁹ G. Simion, *Peuce*, 2, 1971, p. 48 și urm. și pl. II și III.

probabil în legătură cu ospățul funerar, practică bine cunoscută la traci, menționat și de Herodot (V, 8).

Cele opt pandantive de argint aurit, dintre care șase întregi și două fragmentare (fig. 4/1—8) descoperite atât în cadrul mormintului princiar, cât și în așa zisele „morminte secundare” sînt identice ca formă, mărime și ornamentație. Ele se prezintă sub forma unei „pupe” bivalve, un fel de scoici goale în interior, lucrate din foaie subțire, perforate transversal la unul din capete și lipite median prin sudură cu argint. Ele sînt decorate cu un motiv floral în basorelief, în formă de palmetă cu șase petale alungite, situat în zona mediană a fiecărei valve, încadrat de dungi orizontale și paralele realizate în aceeași tehnică; una la capătul superior, prevăzută cu perforația circulară și alte două la partea inferioară a valvelor. Frapanta identitate de formă, mărime și decor ne face să credem că valvele, din care sînt alcătuite aceste pandantive, au fost lucrate în serie, în cadrul unui atelier, probabil local, prin ștanțare sau presare pe forme modelate și prin decuparea valvelor realizate din foaie subțire de argint aurit care, după aceea, au fost lipite și perforate la unul din capete pentru a fi utilizate. Asemenea podoabe sînt cunoscute în lumea greacă, ele fiind la modă în compoziția colierelor din secolele V—IV î.e.n.²⁰ Ele se întîlnesc deopotrivă și în inventarul unora dintre mormintele tumulare traco-getice, atât la noi, cât și pe teritoriul Bulgariei. Astfel, în tumulul Mușovița de lângă Duvanli, în mormîntul de înhumăție al unei femei, datat la sfîrșitul sec. VI și prima jumătate a sec. V î.e.n.²¹ se afla o placă pectorală din foaie de aur la capetele cărora atîrnau două grupe de cîte trei pandantive în formă de mugure lucrate tot din foaie de aur²². La Vrața, într-unul din tumulii cu morminte princiare traco-getice (mormîntul nr. 1) s-au descoperit, printre altele, și doi cercei grecești de aur, cu medalion și cu rozete de care atîrnau cîte cinci pandantive în formă de ghindă²³. Mormîntul a fost datat spre jumătatea secolului IV î.e.n.²⁴ De asemenea, în mormîntul „princiar” geto-dacic din tumulul de la Agighiol, datat aproximativ la jumătatea sec. IV î.e.n.²⁵, s-au descoperit două pandantive de aur în formă de amforată ornamentate în tehnica *au repoussé* și „sudate” pe verticală²⁶. Toate pandantivele descrise mai sus sînt din foaie de aur, deosebindu-se de cele din mormîntul tumular de la Cucuteni și prin sistemul de prindere care este sub forma unor inele aplicate la partea superioară a pandantivelor. Pandantive perforate transversal la unul din capete ca la Cucuteni s-au descoperit în mormîntul nr. 4 din tumulul C. 7 din marea necropolă geto-dacică de la Zimnicea²⁷. Este vorba de patru pandantive simple, atribuite primului tip, după clasificarea Alexandrinei Alexandrescu, cu formă alungită, lucrate din foaie de argint, probabil în aceeași tehnică ca și cele de la Cucuteni, din două valve presate pe forme modelate, care au fost „sudate” neglijent pe linia mediană verticală²⁸. Același tip de pandantiv îl întîlnim reprezentat sub formă de colier la figura feminină a cnemidei nr. 1 din același mormînt „princiar” de la Agighiol²⁹, precum și pe

²⁰ R. Higgins, *Greek and Roman Jewellery*. Londra, 1961, p. 127—128 și fig. 28 A.

²¹ B. Filov, *Die Gräbhügel necropole bei Duvanlij in Süd-bulgarien*, Sofia, 1934, p. 84; D. Berciu, *Arta traco-getică*, București, 1969, p. 101; R. Hoddinot, *Bulgarie in Antiquity*, London-Toubridge, p. 58; Petre Alexandrescu, *Thraco-Dacica*, 1, 1976, p. 119 unde autorul restrînge datarea acestui tumul la prima jumătate a sec. V î.e.n.

²² R. F. Hoddinot, *op. cit.*, p. 58—59 și planșa 30.

²³ Iv. Venedicov, *Archeologija*, 8, Sofia, 1966, p. 7—14 și fig. 4; R. F. Hoddinot, *op. cit.*, p. 78—79, planșa 51.

²⁴ D. Berciu, *op. cit.*, p. 101. Obiectele de origine locală apropie cronologia acestui mormînt de acela de la Agighiol, față de care este totuși mai timpurie.

²⁵ *Ibidem*, 9, 76.

²⁶ *Ibidem*, p. 49—51 și fig. 17/4, 6 și fig. 18/11—12.

²⁷ A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 24 și fig. 50/1, p. 101.

²⁸ *Ibidem*, p. 51 și fig. 50/11.

²⁹ D. Berciu, *op. cit.*, p. 45, fig. 13.

masca umană din argint aurit din tezaurul de la Peretu-Teleorman³⁰. Este mai mult ca sigur că pandantivele de acest tip, documentate mai ales în bazinul Dunării inferioare precum și pe teritoriul Moldovei, au fost lucrate în ateliere locale ale unor meșteri giuvaergii daco-geți care au învățat meseria probabil într-una din coloniile grecești din Dobrogea³¹. Ele erau utilizate sub formă de coliere și, așa cum o sugerează și reprezentarea de pe piesele citate mai sus, și nicidecum ca cercei, cum sînt pandantivele cu inel de prindere din mormîntul tumular de la Vrața.

A doua categorie de podoabe din inventarul mormîntului tumular de la Cucuteni o constituie mărgelele. Ele sînt de două feluri: alungite, în formă de butoiși, perforate longitudinal, atestate aici printr-o singură piesă de culoare neagră-cafenie (fig. 4/9), și rotunde, de formă aproape sferică, lucrate dintr-o pastă calcaroasă, un fel de faianță alb-gălbuie și cu angobă galben-verzuie. Angoba galben-verzuie se datorează arderii secundare pe care au suferit-o, odată cu arderea cadavrului și cele cinci mărgele de acest tip cite s-au descoperit pînă în prezent³².

Analizîndu-le cu atenție s-a remarcat că fiecare din cele patru mărgele întregi de acest tip, indiferent de mărimea lor, a fost decorată cu cîte șapte „ochi” de formă rotundă, din pastă de sticlă albă, bine șlefuită la suprafață, care au fost încrustați în pasta calcaroasă, probabil încă moale, a fiecărei mărgele în parte. La rîndul lor „ochii”, de dimensiuni diferite, sînt ornamentați, fiecare, cu cîte șapte puncte, mai mult sau mai puțin rotunde, de culoare albastră, unul central și șase în jurul lui, toate inscrite într-un cerc tot de culoare albastră, trasat fin la extremitatea fiecăruia dintre „ochii” încrustați (fig. 4/10—14).

Mărgelele, în special de tipul celor zise cu „ochi”, considerate de unii specialiști drept un produs grecesc³⁴, sînt bine cunoscute în monumentele funerare traco-getice din perioade mai vechi dar și mai noi din spațiul carpato-pontodunărean și balcanic³⁵. Ceea ce frapază în ornamentația mărgelelor rotunde și cu „ochi” din mormîntul princiar geto-dacic de la Cucuteni este cifra șapte care nu pare să fie întîmplătoare; șapte „ochi” încrustați pe o mărgea, fiecare „ochi” decorat cu cîte șapte puncte (6+1)central). Prezența repetată a acestor grupări de cîte șapte elemente ne face să presupunem că mărgelele aveau o semnificație magico-religioasă sau una calendaristică. Evident, această problemă atît de importantă pe care doar o semnalăm aici, urmează să fie mai bine studiată prin cercetările viitoare.

În ceea ce privește ceramica, analiza fragmentelor descoperite atît în aria mormîntului principal-central, cît și a celorlalte trei mormînte secundare, demonstrează că ele provin, în principal, de la patru vase întregibile, toate lucrate la roată și anume:

1. Strachină-castron păstrată fragmentar cu gura cilindrică și pereții corpului arcuți; buza îngroșată spre interior iar gîtul și umărul ușor profilate (fig. 5/1; 6/2). Vasul a fost lucrat din pastă fină de culoare cenușie cu nuanțe cafenii și acoperit cu o angobă neagră-vineție lustruită atît pe fața interioară cît și la exteriorul lui.

2. Cană sau amforă (?) (înalță de 29 cm și diametrul maxim 21 cm), cu pereți subțiri și cu silueta sveltă, are gîtul strîmt și relativ înalt, gura ușor trompetiformă, buza îngroșată rotund spre exterior și corpul ușor arcuit (fig. 4/15 = 6/7). Acest vas, lucrat din pastă foarte bună, de culoare cenușie și cu angobă lustruită la exterior, a fost prevăzut cu una sau poate chiar două torți

³⁰ Petre Voievozeanu și Emil Moscalu, *Cercetări Arheologice*, 3, 1979, p. 354 și 357, fig. 2.

³¹ Petre Alexandrescu, *Dacia*, N.S., 18, 1974, p. 275—276 și 278.

³² Marin Dinu, „Magazin istoric”, 5, 1982, p. 32 (desenul cu încercarea de reconstituire a colierului).

³³ Mărgelele au fost analizate macroscopic de prof. univ. dr. Viorel Erhan de la Catedra de mineralogie a Facultății de biologie-geografie de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, căruia îi aducem mulțumirile noastre și pe această cale.

³⁴ Sebastian Morintz, *op. cit.*, p. 222.

³⁵ D. Berciu și Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 367, 397 și fig. 89/10; Sebastian Morintz, *op. cit.*, p. 222 și fig. 3/3—5.

aplicate pe umăr, așa cum o indică urmele de prindere a uneia dintre ele. Vasul a fost ornamentat cu nervură orizontală la baza gîtului (fig. 4/15; 6/3—7) și cu două linii paralele adîncite care înconjurau vasul pe pîntecul lui, pînă în dreptul torții sau a celor două torți (?), unde aceste linii se întrerup (fig. 6/3—6).

3. Cească (înălțimea 11,4 cm, diametrul corpului 9 cm, diametrul gurii 7,5 cm, diametrul fundului 5,5 cm) cu profilul în S și cu fundul plat este prevăzută cu o toartă ușor supraînălțată și ovală în secțiune, trasă din buza vasului (fig. 4/16; 6/10). Vasul respectiv a fost lucrat la roată, ca și cele descrise mai sus, din pastă fină de culoare neagră acoperit la exterior și pe fața interioară a gurii cu o angobă neagră cu luciu metalic la exterior, realizat probabil cu o paletă fină ale cărei urme se mai observă în unele locuri. Ca decor vasul are o nervură ușor reliefată, dispusă orizontal la baza gîtului, ca și la vasul nr. 2 din pastă cenușie fină descris mai sus.

4. *Oenohoe* păstrată fragmentar, înaltă de circa 14 cm, cu gura trilobată și umărul lăsat; a fost lucrată din pastă fină de culoare galben-cărămizie lustruită la exterior. Vasul a fost ornamentat pe pîntec cu o bandă orizontală alcătuită din două linii subțiri paralele de culoare roșie, iar pe gît cu o bandă lată cu unele motive greu de definit în actuala stare de conservare a fragmentelor ceramice, pictate tot cu aceeași culoare roșie. În sfîrșit o bandă de aceeași culoare conturează și fața interioară a buzei trilobate a aceluiași vas (fig. 5/4; 6/8—9).

În afară de acestea, în pămîntul de umplură al movei s-au descoperit și cîteva fragmente ceramice de la vase lucrate cu mîna, dintre care unele provin de la borcane mari, cu decor alveolar pe umăr (fig. 5/3), zise „de tip hallstattian tîrziu” dar fără posibilitate de precizare cronologică.

Dacă pentru încadrarea unora dintre obiectele de podoabă din cuprinsul mormintelor, în special pentru pandantive sînt unele analogii, pentru cele trei vase ceramice fragmentare lucrate la roată, din categoria de pastă cenușie fină și neagră cu luciu la exterior, analogiile, care sã ne permitã și o încadrare cronologică mai precisă, lipsesc deocamdată. Vasele din pastă fină descoperite aici pot fi incluse în marea grupă a ceramicii cenușii geto-dacice ponto-dunărene de influență greacă, datată în secolele VI—IV î.e.n.³⁶. Cît privește cãnița din pastă neagră cu luciu la exterior și cu toartă supraînălțată care apare aici pentru prima dată lucrată la roată este binecunoscută prin exemplare lucrate cu mîna, așa cum o dovedesc descoperirile de la Poiana-Nicorești³⁷. Ca formă chiar și ca decor, ea se apropie și de unele exemplare de aceeași tip, lucrate la roată, din pastă cenușie, cu toartă supraînălțată și fundul adesea inelar, descoperite în unele morminte de incinerare piane și tumulare din marea necropolă de la Zimnicea, care au fost datate larg, începînd cu secolul al IV-lea și pînă în secolul al II-lea î.e.n.³⁸, deci pe o perioadă foarte îndelungată. Ceea ce deocamdată se poate spune cu mai multă precizie este că, atît cãnița din pastă neagră, cît și amfora sau cana mare, din pastă cenușie fină din cuprinsul movei nr. 3 de la Cucuteni, ambele decorate la baza gîtului cu cîte o nervură în relief (fig. 4/15—16; 6/7), provin probabil din același atelier ceramic geto-dacic și pot fi considerate contemporane între ele. Nu este exclus ca și strachina castron să provină din același atelier geto-dacic.

Cît privește cana mare, din pastă cenușie și cu buza ușor răsfrîntă și îngroșată rotund, ea pare să aibă unele similitudini mai ales în redarea rotunjită a buzei și elevată a gîtului, cu un exemplar tot din pastă cenușie, de dimensiuni mai mari și fără torți, descoperit în cetatea geto-dacică de pe dealul „Cătălina”

³⁶ Constantin Preda, *Thraco-Dacica*, 3, 1982, p. 20.

³⁷ R. Vulpe, *SCIV*, 2, 1951, 1, p. 180 și urm. și fig. 15/3—5. Referindu-se la una din cele trei cãnițe (fig. 15/4), cea mai apropiată de exemplarul nostru, autorul menționa că „este frumos lustruit și lucrat cu atîta îngrijire și precizie, încît nu se poate ști dacă aparține tehnicii cu mîna ori tehnicii la roată” (185).

³⁸ A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 48 și fig. 35/3—4; 36/1—2, 7—8, 10—12, 38/1, 3.

de la Cotnari din apropiere, datată deocamdată la mijlocul sau chiar în a doua jumătate a secolui IV și în secolul III î.e.n.³⁹

Relativ la încadrarea cronologică a acestui mare tumul, respectiv a mormintului princiar din cuprinsul lui, în stadiul actual al cercetărilor, încă nefinite, e greu să ne pronunțăm categoric. Astfel, dacă am avea în vedere numai ceramica cenușie și cănița neagră analizate mai sus, inclusiv pandantivele de argint-aurit, pentru care am prezentat unele analogii, am putea data acest monument funerar cel mai devreme la începutul sau chiar la jumătatea sec. IV î.e.n. Dar, din inventarul celorlalte morminte face parte și ceramica grecească de import, fragmentul de amforă tasiiană și mai ales vasul fragmentar de tip *oenohoe* cu formă zisă *olpe* de factură ioniană sau Histria arhaică⁴⁰, care aici, în nordul Moldovei, nu permite o datare mai nouă de sfârșitul secolului al V-lea î.e.n. La acestea se adaugă și unele elemente de construcție a tumulului, în primul rând forma de piie a incintei mari de piatră cu deschiderea spre sud-est care este identică cu acelea din Iut și de dimensiuni mult mai mici din tumulii de nisip din punctele „La Samova” și „La Beresche” de pe grindul Caraorman (jud. Tulcea) și care, pe bază de ceramică grecească, au fost datați tot în secolul V î.e.n.⁴¹ Așadar, până la definitivarea cercetărilor arheologice în cadrul acestui mare tumul opinăm pentru încadrarea lui cronologică aproximativ la sfârșitul sec. V î.e.n.

Dealtfel, prezența unei ceramici negre și cenușii de factură traco-getică lucrată la roată, într-un astfel de monument princiar în a doua jumătate a sec. V î.e.n., ca cel de la Cucuteni, nu trebuie să mai surprindă acum. Se știe că în tumulii de la Bîrsești-Vrancea⁴² și mai ales în cel de la Kruglik pe Nistru (raionul Cernăuți)⁴³, ambele descoperiri datate în a doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n., s-au aflat vase din pastă cenușie lucrate la roată, zise de factură sudică sau sud-tracică. De asemenea, în cuprinsul așezării geto-dacice de la Curteni-Valea Merilor (jud. Vaslui) s-a descoperit ceramică cenușie la roată datată, pe baza aceluiași importuri grecești, în a doua jumătate a secolului VI și prima jumătate a secolului V î.e.n.⁴⁴

În încheiere, câteva considerații de ordin istoric sugerate de rezultatul acestor cercetări. Am arătat mai sus care sînt argumentele care ne-au determinat să precizăm atît apartenența geto-dacică cît și caracterul princiar al acestui monument funerar. Așa cum s-a arătat, el nu reprezintă aici ceva izolat ci face parte dintr-un mare cîmp al tumulilor probabil un adevărat „deal al regiilor” geto-daci din această parte de nord-est a lumii traco-geto-dacice. Evident, talia diferită a tumulilor care se mai păstrează⁴⁵, sistemul lor de construcție așa cum au demonstrat-o și rezultatele cercetărilor din tumulii nr. 1 și 3 arată că cei îngropați în aceste movile nu se aflau toți în vîrfurile piramidei aristocrației geto-dacice locale. Totuși, numărul mare al acestor tumuli aici, printre care se aflau și unii de dimensiuni mari, sugerează ideea unei necropole princiare care acoperă o perioadă de timp mult mai îndelungată, pe care numai cercetările viitoare o vor putea preciza, cel puțin în parte.

Unde se afla centrul politico-administrativ, reședința acestor basilei, nu știm exact. Știm doar că pe dealul „Cătălina” de la Cotnari, situat la numai 7 km în linie dreaptă spre nord de platoul „Gosa” de la Cucuteni se află cetatea daco-

³⁹ A. C. Florescu, *op. cit.*, p. 117; Silvia Teodor, *op. cit.*, p. 159. Vasul citat, inedit, aflat în colecția Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași, ne-a fost semnalat de A. C. Florescu, autorul cercetărilor de la Cotnari, cărora îi mulțumim și pe această cale.

⁴⁰ Marcelle F. Lambrino, *Les vases archaïques d'Histria*, București, 1938, p. 164 și urm., fig. 116, 117 b și planșa 7/7. Caracterul arhaic histrian al vasului *oenohoe* de la Cucuteni ne-a fost confirmat de Petre Alexandrescu, C-tin Preda și alți specialiști de la Institutul de Arheologie din București, cărora le mulțumim și pe această cale.

⁴¹ G. Simion, *Peuce*, 2, Tulcea, 1971, p. 48 și urm. și pl. II—III.

⁴² Sebastian Morintz, *Materiale*, 3, 1957, p. 222.

⁴³ Galina I. Smirnova, *Arch. Rozhledy*, 17, 1965, p. 76 și urm.

⁴⁴ Constantin Iconomu, *Dacia, N.S.*, 23, 1979, p. 88 și urm.

⁴⁵ O fotografie aeriană ne-ar ajuta probabil să depistăm urmele și a celorlalte movile astăzi aproape dispărute de pe acest deal.

getică datată în secolele IV—III î.e.n., mai probabil în sec. V—III î.e.n. Tot acolo, în apropiere de Cotnari, la Scobiști, sînt menționate alte două cetăți, una pe „Dealul lui Vodă” și alta în punctul „Basaraba”, care n-au fost încă cercetate metodic⁴⁶. De asemenea, o cetate geto-dacică se semnalează la Crivești lângă Tîrgu Frumos, la sud-vest de Cucuteni⁴⁷.

În afară de acestea, în imediată apropiere de dealul Gosan, în punctul „Mlada” s-a cercetat deja o așezare geto-dacică de caracter sătesc cu două niveluri de locuire din secolul IV și pînă în secolul II î.e.n.⁴⁸, iar ceva mai la nord, la circa 1,5 km, pe dealul „Cetățuia” cu celebra așezare neolitică s-a delimitat și un strat cu urme de locuire geto-dacică din secolele IV—III î.e.n.⁴⁹. Între cele două așezări, pe dealul „Laiu”, la numai 500 m sud-vest de „Cetățuia”, într-o zonă fără tumuli și fără alte urme de locuire s-a descoperit marel tezaur princiar geto-dacic cu peste 2 kg obiecte de podoabă din aur din care se remarcă un coif de paradă frumos ornamentat, o brățară mare și un colan, precum și alte piese de podoabă (butoni și aplici diferite ca formă pentru piesele de harnașament), care a fost datat de autorii studiului „vers es années 400 av.n.è.”⁵⁰ și nu „aproximativ în secolul IV” sau „au II-e siècle av.n.è.”, două datări false și contradictorii care ne-au fost atribuite pe nedrept de Dan Drăguș într-un scurt articol al său⁵¹.

Așadar, movila nr. 3 din marea necropolă tumulară cu morminte princiare geto-dacice de la Cucuteni, alături de celelalte descoperiri geto-dacice menționate aici, în special tezaurul princiar din apropiere de pe dealul Laiu de la Băiceni și cetatea de pe dealul Cătălina-Cotnari, alcătuiesc un complex unitar de descoperiri geto-dacice deosebit de important în această zonă de nord-est a României*.

Cît de mare și de puternică era formațiunea politică geto-dacică atestată de descoperirile de la Cucuteni-Băiceni și Cotnari, nu știm încă. În orice caz, ea depășea cu mult cadrul unei simple formațiuni tribale; era probabil o mare uniune de triburi geto-dacice, similară aceleia din Dobrogea care, la sfîrșitul secolului VI î.e.n., a opus rezistență marel și puternicei armate a lui Darius I cu prilejul expediției împotriva scîților din 514—513 î.e.n.⁵². După opinia noastră este mai mult ca sigur că însăși înființarea coloniilor grecești la Pontul Stîng a fost posibilă numai în condițiile existenței aici, în lumea traco-getică, a unor formațiuni politice puternice, în frunte cu o aristocrație capabilă să asigure coloniștilor greci atît existența cît și buna desfășurare a activității lor economice pe aceste meleaguri.

De altfel, vasul *ocnohoe*, de factură arhaică histriană din mormîntul princiar de la Cucuteni, alături de celelalte piese de inventar, indică atît vechimea cît și direcția nordică a legăturilor comerciale ale Histriei cu aristocrația geto-dacică de la nord de Dunăre, în special din Moldova, evident prin intermediul mixheienilor.

Pătrunse mai de timpuriu și în cantități relativ mici la început produsele histriene de lux și ale meșterilor locali, au fost urmate mai tîrziu, începînd cu jumătatea secolului IV î.e.n. și de moneda histriană, așa cum o demonstrează tezaurule monetare de la Suletea și Bunești-Averești (jud. Vaslui)⁵⁴, precum și unele

⁴⁶ A. C. Florescu, *op. cit.*, p. 104—105.

⁴⁷ M. Petrescu-Dîmbovița și Marin Dinu, *Dacia*, N.S., 19, 1975, p. 123.

⁴⁸ Attila László, *Arh.Mold.*, 6, 1969, p. 66—90.

⁴⁹ M. Petrescu-Dîmbovița, *Cucuteni*, București, 1966, p. 11, 20, 31.

⁵⁰ M. Petrescu-Dîmbovița și Marin Dinu, *op. cit.*, p. 123.

⁵¹ Dan Drăguș, *Cercetări Arheologice*, 3, București, 1979, p. 337—338.

* Exprimăm și pe această cale toată considerația Secretariatului Comitetului județean Iași al P.C.R., C.J.C.E.S. și Consiliului popular județean Iași, care, apreciînd valoarea documentar-istorică și muzeistică deosebită a mormîntului tumular de la Cucuteni și a cetății geto-dacice de la Cotnari-Cătălina, au luat măsuri urgente de protecție și conservare la fața locului a celor două monumente geto-dacice care vor intra, în felul acesta, în circuitul de valori istorice și turistice ale României.

⁵² Herodot, IV, 93, și V, 3; vezi și Constantin Preda, *op. cit.*, p. 22.

⁵³ Constantin Preda, *op. cit.*, p. 22.

⁵⁴ Bucur Mitrea, Comunicare prezentată la ședința Societății de Numismatică-filiala Iași în luna noiembrie 1982.

monede răzlețe de bronz de la Vetrișoaia (Vaslui)⁵⁵ sau Doroșcani (com. Popești-Iași), unde s-a descoperit o didrahmă histriană⁵⁶. Topografia lor demonstrează nu numai direcția dar și extinderea comerțului histrian, evidențiindu-se, în același timp, progresele realizate de societatea geto-dacică din această perioadă.

În sfârșit, cei doi tumuli cu morminte princiare de incinerare de la Cucuteni, dintre care unul cu o construcție monumentală deosebită, după rit și ritual se înscriu în marea arie a mormintelor princiare traco-getice ca și cele de la Enisala din Dobrogea, Branicevo, Iancovo și alte localități din nordul Bulgariei, tot cu morminte tumulare de incinerare⁵⁷. Este și aceasta o dovadă atît a dezvoltării cît și a unității lumii traco-geto-dacice, a cărei vatră permanentă în spațiul carpatodanubiano-pontic și balcanic este din ce în ce mai bine delimitată, atît la noi cît și în țările vecine⁵⁸.

QUELQUES CONSIDÉRATIONS SUR LA NECROPOLE TUMULAIRE, DACO-GETIQUE, DÉCOUVERT A CUCUTENI (dép. de Iassy)

R é s u m é

Dans cette étude on a présenté les résultats partiels des recherches archéologiques effectuées dans les années 1979—1981 dans le tumulus no. 3, le dernier, et le plus grand d'un groupe de trois tumulus qui se trouvent sur la colline „Gosan” (fig. 1), considérée comme un véritable champ des tumulus située à extrémité Nord du village de Cucuteni.

Ayant 3,50 m de hauteur et le diamètre de 35 m, ce tumulus a été presque entièrement couvert par des dallas en pierre non-façonnées de calcaire local (fig. 3/3). Sous ce placage de pierres, au milieu, se trouve une grande enceinte ovale, en forme déentonnoire, construite en pierre sur pierre (fig 2b ; 3/1—3, 4), avec une couverture vers le sud-est une sorte de porte dans la direction d'une voie d'accès, flanquée par des êtres de feu, rituels à ce qu'il paraît.

A l'intérieur de cette grande enceinte, haute de 3,35 m, ayant le diamètre maximal de l'ouverture de 10 m et le mur plaqué à la base d'une file (d'une rangée) des dalles de pierre sur le chant (fig. 3/2), on a découvert quatre tombeaux d'incinération — un tombeau principal central (T. no. 4) et trois autres secondaires situés vers l'ouverture de l'enceinte, qui appartiennent probablement à des personnes sacrifiées, proches au défunct principal, pratique mentionnée par Herodot également. Le tombeau principal central a été protégé par une construction en pierre (fig. 3/5), sur laquelle on a déposé une grande quantité de pierre et de terre jusqu'au remplissage de l'enceinte. L'inventaire des tombeaux est constitué par un collier de pendants bivalves en feuille d'argent doré (fig. 4/1—8) et des rassades en pôte calcaire encrustées de „perles” en verre (fig. 4/9—14), tout comme des vaisseaux de céramique partiellement conservés (fig. 4/15—16 ; 5/1—2 ; 4 ; 6/1—10), tous travaillés à la roue et cassés selon le rituel pendant le festin funéraire.

Le caractère princiare du tombeau principal central et son appartenance ethnique géto-dace sont assurés aussi par la construction monumentale à maçonnerie en pierre dans le système géto-dace, mais surtout par le rite de l'incinération et le rituel pratiqué, caractéristiques, selon Herodot, à l'aristocratie du monde thraco-géto-dacé.

⁵⁵ Informații medic dr. Tudor Diaconescu la ședința de comunicări a Societății de Numismatică-filiala Iași din 5.XII.1982.

⁵⁶ Informații ing. Rudolf Calinca la aceeași ședință de comunicări științifice din 5.XII.1982.

⁵⁷ Dremiszova Tv., *op. cit.*, (vezi supra nota 13) ; I. T. Niculiță, *Geti IV—III vv. don.e.v. Dnestrovsko — Karpatskich zemleach*, Kișinău, 1977, p. 63 și urm.

⁵⁸ Mircea Babeș, *SCIVA*, 30, 1979, 3, p. 327—345.

On a fait des observations concernant la dynamique de la construction de ce tombeau funéraire qui, vu la céramique grecque et son système de constructions, a été daté vers la fin du Ve siècle. Il fait partie d'un complexe plus large de découvertes principales geto-daces de cette zone comme par exemple : la cité trouvée sur la colline „Cătălina“ de Cotnari et le trésor des objets en or qui se trouve tout près de Băiceni, toute en rapport probable avec une grande et puissante union tribale dont les chefs entretenaient des relations étroites avec les colonies grecques du Pont gauche et surtout de Histria, dont les influences et produits artisanaux arrivaient jusqu'au nord de la Moldavie au Ve siècle a.n.è. déjà.

L'EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1 — Cucuteni, „Dealul Gosan“. 1. Le groupe des tumulus 1—3 de l'extrémité SE de la colline.

Fig. 2 a. Le tumulus no. 3 vue d'ensemble.

Fig. 2 b. La grande enceinte ovale en forme d'entonnoir du centre de tumulus nr. 3 ; Légende de la fig. 2 b, 1, pierres du mur de l'enceinte ; 2. témoin du mur de la zone dérangée ; 3. le monticule de pierre de l'intérieur de l'enceinte ; 4. pierres du placage de la surface du tumulus ; 5. pierres aux traces de brûlage, des êtres rituels, probablement ; 6. pierres de chant de la base du mur de l'enceinte ; 7. pierres de la surface du mur de l'enceinte ; 8. pierres écroulées, indéfinies.

Fig. 3 — Cucuteni, le tumulus no. 3.1, la partie ouest du mur de l'enceinte ; 2. aspect de la partie nord-nord-ouest du mur d'enceinte plaqué à l'intérieur, à la base, avec des dalles de pierres sur le chant ; 3. profil du fossé no. 1 du secteur sud-ouest du tumulus, avec une couche de pierres à la surface, du placage du tumulus ; 4. aspect de la zone est, sud-est du mur d'enceinte et du profil de son intérieur ; 5. la fosse de la tombe „princiare“ no. 4, avec un segment de son mur de protection.

Fig. 4 — Cucuteni, le tumulus no. 3.1—8, pendentifs ; 9—14, rassades ; 15—16 vaisseaux fragmentaires travaillés à la roue.

Fig. 5 — Cucuteni, le tumulus no. 3.1, fragment d'écuelle-soupière en pâte grisâtre ; 2. fragment d'amphore ; 3. fragment de vase travaillé à la main ; fragment de la bouche (l'ouverture) trilobée du vase de type *oenohoe*.

Fig. 6 — Cucuteni, le tumulus no. 3—1, rebord d'amphore grecque ; 2. fragment d'écuelle-soupière ; 3—6. fragments de la grande cruche en fine pâte grisâtre travaillé à la roue ; 7. partie supérieure de la cruche en fine pâte grisâtre à la roue ; 8—9. fragments du vase grec, du type *oenohoe* ; 10. cruchon conservé partiellement, travaillé à la roue en pâte noire polie à l'extérieur.

SEMNIFICAȚIA UNUI MIC COMPLEX ARHEOLOGIC DIN AȘEZAREA DACICĂ DE LA DUMBRAVA

(com. Ciurea, jud. Iași)

SILVIU SANIE, ȘEIVA SANIE

Cercetările arheologice desfășurate în așezarea dacică de la Dumbrava au adus unele elemente noi, utile reconstituirii aspectelor referitoare la problema locuirii dacice în zona de la răsărit de Siret¹.

Prin fibulele de bronz și de fier, câteva figurine, amfore etc., reîntâlnite în ultimele niveleuri, ale epocii dacice clasice, la Poiana, Tinosul, Bîtea Doamnei așezarea de la Dumbrava are bine datat unul din cele două niveluri ale sale și în secolul I e.n.

Au fost cercetate pînă în prezent 27 de locuințe, 45 de gropi a) de provizii; b) pentru depunerea resturilor menajere; c) de cult) și 10 morminte de incinerare. Situată la o distanță destul de mare de drumurile de acces, în plin teren arabil, necropoia n-a putut fi deocamdată decît parțial cercetată, explorarea ei integrală implicînd scoaterea temporară din circuitul agricol a unei suprafețe ceva mai mari.

Complexul care-l prezentăm a fost descoperit, în așezare, în secțiunea S III-70, secțiune care, lărgită prin două case, a permis cercetarea unei locuințe de suprafață L2S-70, în mare parte distrusă și a unui bordei — Bd. 1-70. De la adîncimea de 0,80 m a apărut conturul aproape circular al unei gropi, ușor turtit pe latura vestică asemănător formei comune a vetrelor din locuințe, avînd diametrul maxim de 0,96 m. (Fig. 1).

În groapă au fost găsite pînă la — 1,10 m bucăți de vatră, fragmente de chirpici, ceramică lucrată cu mîna și la roată, puține forme întregibile cu oarecare siguranță și mai ales, pe jumătatea vestică, oase, două aranjate în forma literei X, (Fig. 2 și 3).

Din fragmentele ceramice găsite au putut fi restaurate două recipiente *lucrate cu mîna*: 1. vas cu pereții drepti, rotunjit către bază, lucrat din pastă de culoare brună, păstrat în proporție de 40% (în. 7,6 cm; d. gură 9,6 cm; d. fund 6,5 cm), formă rară în complexele dacice (Fig. 4/1) și o cătuic (Fig. 4/3) lucrată din același tip de pastă cu vasul precedent avînd marginea evazată, fundul plat, toarta ruptă (în. 5,2 cm; d. gură 10,8 cm; d. fund 7 cm) și o strachină lucrată la roată (Fig. 4/2). Fragmentele neîntregibile au aparținut unor vase cu butoni și brîu alveolar lucrate cu mîna și unor căni și străchini lucrate la roată.

Acest mic complex ar fi rămas între descoperirile relativ comune, căci pe latura vestică a așezării au mai fost găsite cîteva gropi în care erau depuse bucăți de vatră, fragmente ceramice și foarte puține oase considerate de noi gropi de cult², dacă, cel care a făcut analiza resturilor faunistice din așezarea dacică de la Dumbrava, conf. dr. Sergiu Haimovici, nu ne-ar fi anunțat prezența surprinzătoare în materialul osteologic al Gr. 1—70, a oaselor de om și de cal.

Cele patru oase umane sînt: un peroneu drept, un peroneu stîng, un femur stîng și o tibie dreaptă și provin de la doi indivizi de statură mică. Oasele de

¹ Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice, pînă în anul 1973, au fost prezentate în articolul: S. Sanie, Ș. Sanie, *Cercetările arheologice de la Dumbrava (com. Ciurea, jud. Iași)*, Cercetări istorice, S.N., IV, 1973, p. 61—92.

² *Ibidem*, p. 69; M. Ignat, *Vestigiiile geto-dacice de la Zvoriștea și semnificația lor*, Suceava, X, 1983, p. 384—387.

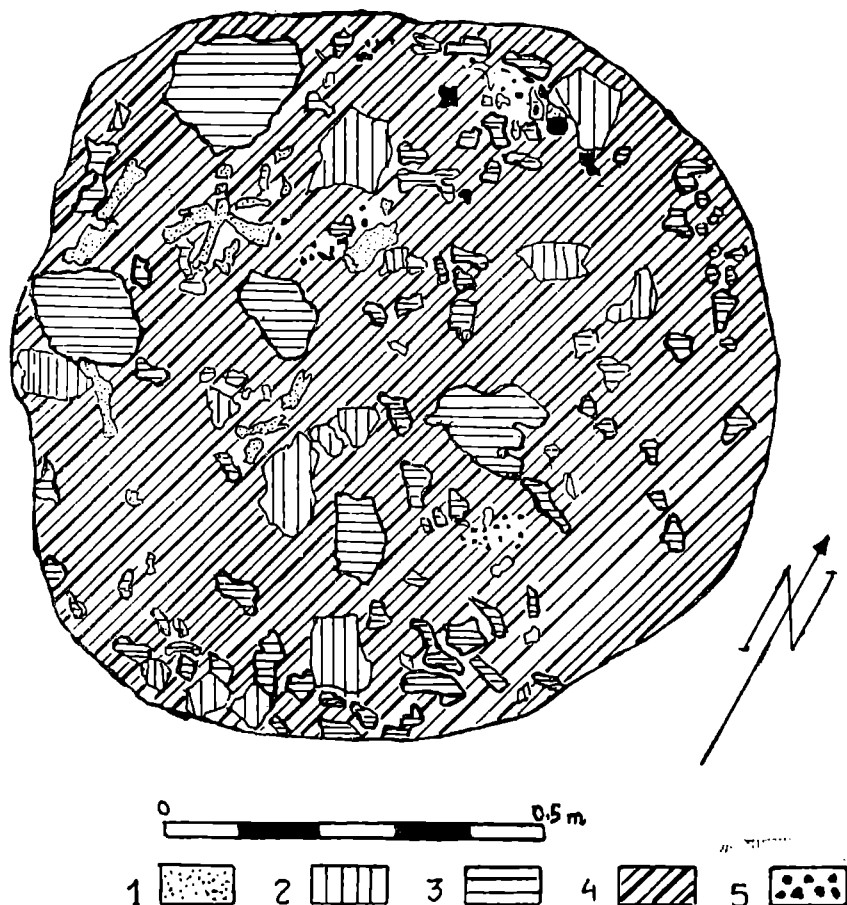

Fig. 2. Groapa 1 din S III L — 70. 1 — oase ; 2 — ceramică ; 3 — bucăți de vatră ; 4 — lut galben ; 5 — cărbune.

cal, metapodale și falanga III, extremități ale membrilor posterioare au aparținut unui cal tânăr³. Oasele nu prezintă urma unei arderi.

Până în prezent erau cunoscute din așezări sau necropole geto-dacice complexe în care au fost găsiți cai întregi⁴ sau părți din cai⁵ în gropi fără alt inventar; părți de cai depuse împreună cu fragmente ceramice⁶. Cai sau părți din cai ca ofrande funerare sînt adeseori atestați la geto-daci ca și în alte zone ale lumii⁷.

³ S. Haimovici, *Observații cu privire la resturile osoase găsite într-un complex cu materiale dacice (sec. I—II e.n.) de la Dumbrava (com. Ciurea, jud. Iași), Cercetări istorice, S.N., XIII—XIV, 1983—1984, p. 137—143.*

⁴ A. D. Alexandrescu, *Tombes de chevaux et pièces du harnais dans la nécropole gète de Zimniceu, Dacia, S.N., 1—2, 1983, p. 67—68.*

⁵ *Ibidem.*

⁶ C. Stoica, *Observations sur certains pratiques rituelles constatées dans l'établissement de Cățunu (dép. de Dimbovița), Thraco-Dacica, V, 1984, p. 138—144.*

⁷ L. Maltén, *Das Pferd im Totenglauben, Jahrbuch des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts, XXIX, 1914, 4, p. 179—256*; Al. Vulpe și E. Popescu, *Une contribution archéologique à l'étude de la religion des Gêto-Daces, Thraco-Dacica, I, 1976, p. 217—227.*

Calului, încălecat și vehicolul, nava și destinul, deci inseparabil de om, considerat animal al tenebrelor și puterilor magice, mai ales, dar nu exclusiv în stepele Asiei Centrale, i se atribuiau între alte funcții și cea psihopompă. Cândva, sacrificiul calului defunctului era obișnuit, caracteristic civilizațiilor primitive ale Asiei.

Ce se urmărea prin această asociere *om-cal*? Pentru a da un răspuns acestei întrebări se impun a fi reamintite cel puțin câteva din accepțiunile simbolice ale calului. Ele sînt deosebit de numeroase astfel că, doar șarpele poate concura acest simbolism al unui animal considerat a fi prezent în toate cele trei medii, purtător al vieții cît și al morții.

Dar, de foarte multă vreme, s-a remarcat o răspîndire cu mult mai însemnată. Figurile hipomorfe abundă în anturajul lui Dionysos, al Magnei Mater, în cortegiile dionisiace întîlnim asemenea asocieri de oameni-cai, centauri etc. Inițial htonian, calul a devenit treptat uranian, caili fiind considerați cei care trag „carul Soarelui”, animaie consacrate Soarelui.

Fig. 3. Groapa 1 din S III L — 70.

De la civilizațiile străvechi la Căi Apocalipsului, cu unele indicații de număr, culoare, grupare, fantezia umană i-a asociat celor mai importante momente ale vieții și a trecerii în neființă. Multiplele semnificații ale calului în magia și religiile indoeuropenilor în general și cea a tracilor este confirmată și de prezența remarcabilă a calului în plastica și tereutica getică, mai apoi, în cultele de sorginte carpato-ponto-danubiană, în dăinuiri.

Faptul că la Dumbrava au fost găsite și materiale sarmatice, ceramică lucrată cu mina, forme tipice, nu îndreptățește așadar atribuirea acestui complex cu mare probabilitate, elementelor sarmatice.

Această alăturare a unor părți din picioarele de cal și de oameni are desigur în **șesop magic care-l putem** doar presupune în lipsa unor complexe identice sau cel puțin al unor situații asemănătoare.

Rămîn ipotetice aspectele referitoare la persoanele sacrificate. Au fost ei prizonieri sau localnici? Decedați din care înainte de incinerare au fost tăiate amintitele părți a membrilor inferioare și depuse în groapă iar restul corpului dus la *ustrinum*? Pînă în prezent mormintele cercetate sînt toate de incinerare cu foarte puține resturi ale cremăției și inventar modest.

Această asociere a unor părți din membrele inferioare de la doi indivizi și a unor părți din membrele posterioare ale unui cal, împreună cu bucățile de vatră și ceramica aparțin indiscutabil unui complex cu destinație magică care se impune a fi stabilită. Alăturarea bucăților de vatră pentru un animal care semnifică și focul, întîlnit în ornamentica „cățelilor de vatră”, imaginat a purta marelui atelaj al Soarelui, apare normală.

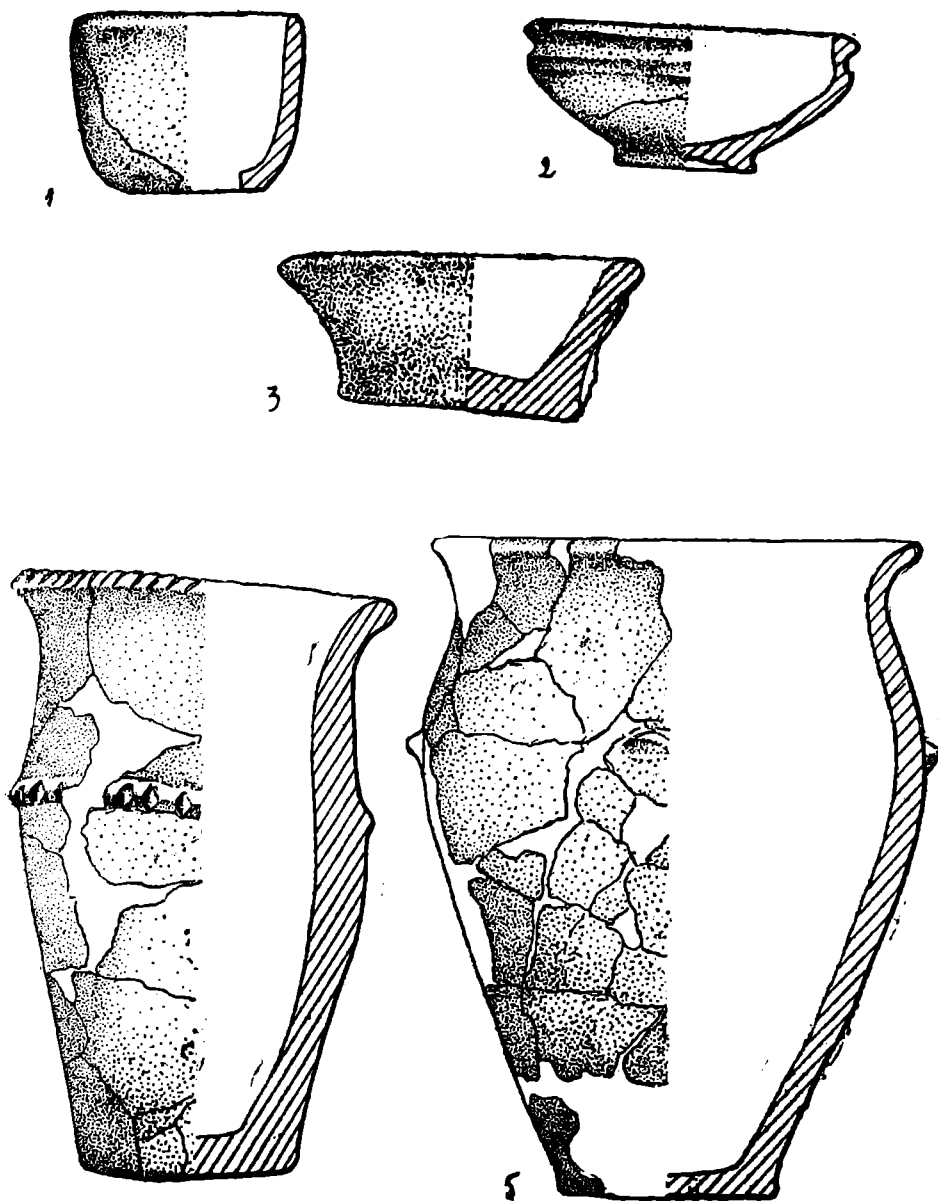

Fig. 4. Vase întregi și fragmentare.

Putem doar să circumscriem prin tatonare, să încercăm să stabilim obiectul modificării încercate prin practicile magice. Calul a pătruns din cultele htonice în cele agrare. Dacă operațiunea ar fi avut în vedere doar fecunditatea recoltelor n-ar fi fost necesară și alăturarea segmentelor umane.

Avea această magie, simpatică se pare, ca scop dobândirea pentru membrii colectivității a forței de a parcurge distanțele precum caii? Calul urma să poarte sufletele ambilor defuncți? Este posibilă de asemeni ca prin această practică magică șamanul să-și fi propus apărarea așezării împotriva unor călăreți.

Prudența științifică ne determină să nu multiplicăm excesiv numărul ipotezelor, sperînd că alte descoperiri asemănătoare vor fi mai utile pentru determinarea finalității unor astfel de practici similare celei atestate la Dumbrava în secolul II e.n.

LA SIGNIFICATION D'UN PETIT COMPLEXE ARCHÉOLOGIQUE
DE L'ÉTABLISSEMENT DACE DE DUMBRAVA
(Commune Ciurea, dep. Iassy)

R é s u m é

Les auteurs présentent un complexe original de l'établissement dace des I—II siècles n.è. de Dumbrava (Ciurea, dep. Iassy).

Dans une fosse située à l'ouest de l'établissement, près d'une demeure (Bd. 1—70), on a trouvé ensemble : morceaux d'âtre, des fragments céramiques des pièces travaillés à la main et à la roue et aussi des os (Fig. 1). Cette découverte serait être inscrite dans la série des fosses de culte, si pour déterminer les os, on n'aurait pas remarqué le fait que les os (le péroné droit, le péroné gauche, le fémur gauche et le tibia droit) ont appartenu à des hommes, deux individus, et aussi aux membres postérieurs d'un cheval.

En rappelant l'enterrement séparé des chevaux ou des parties du corps de ceux-ci, tout comme les chevaux en tant qu'offrande funéraire, les auteurs remarquent le fait qu'on se trouve pour la première fois devant une pareille association des membres inférieures d'homme avec les membres postérieurs de cheval.

Cette association a eu un but magique mais l'objet des modifications essayées peut être seulement supposé. Parmi les hypothèses à l'esprit de la prudence scientifique on rappelle : recevoir des forces similaires aux chevaux ; le cheval porte les âmes des défunct ; défendre l'habitat envers un peuple des chevaliers.

STUDIUL MATERIALULUI OSTEOLÓGIC DESCOPERIT ÎN STAȚIUNEA DACICĂ (SEC. I—II e.n.) DE LA DUMBRAVA (COM. CIUREA, J. IAȘI)*

SERGIU HAIMOVICI

Săpăturile executate între anii 1967—1971 de către Silviu și Șeiva Sanie în așezarea dacică de la Dumbrava au scos la iveală, pe deoparte, materialul provenind din așezare, iar pe de altă parte, resturi găsite (în 1967) într-un complex închis¹.

A. Materialul paleofaunistic provenind din așezare

Printre vestigiile descoperite în locuințele de suprafață, bordeie, gropi și șanțuri trasate, pe lângă alte materiale arheologice au fost scoase la iveală și o serie de resturi de faună care nu sînt însă deloc bogate.

Materialul faunistic se găsește într-o stare de conservare relativ bună, dar el apare destul de fragmentar. Modul cum sînt rupte, despicate și sfărîmate oasele, arată clar că sîntem în fața unor resturi de bucătărie. Există două fragmente care poartă urmele unor dinți, ele fiind cu cea mai mare probabilitate, roase de către cîini; un os prezintă urme de cioplitură. Cele de mai sus vin să arate că materialul descoperit reprezintă deșeuri rezultate din activitatea gospodărească multiplă a locuitorilor așezării, resturi faunistice asupra cărora nu s-a executat nici o selecție; ele pot furniza astfel date destul de certe despre caracteristicile acestei activități.

Din materialul rezultat au putut fi determinate 246 resturi faunistice. Acestea aparțin la grupele de animale trecute în tabelul 1. Menționăm însă că așa-zisul

Tabelul 1

Grupele de animale, alături de frecvența lor, în cadrul resturilor faunistice determinate în așezarea de la Dumbrava

Grupa de animale	Fragmente	
	Nr. abs.	%
Moluște	2	0,78
Pești	5	1,94
Reptile (Chelonieni)	1	0,39
Păsări	3	1,17
Mamifere	246	95,72

Total 257

* Lucarea a fost susținută la Săptămîna muzeelor ieșene din luna noiembrie 1982.

¹ S. Sanie, Șeiva Sanie, *Cercetările arheologice de la Dumbrava (comuna Ciurca, jud. Iași), Cercetări istorice*, IV, 1973, p. 61—92.

materia nedeterminabil (circa 120 fragmente osoase) aparține în realitate mamiferelor, dar noi nu am reușit, pentru aceste resturi, dat fiind fragmentarea lor excesivă, să dăm o diagnoză generică sau specifică; apare astfel evident faptul că mamiferele alcătuiesc așadar majoritatea covârșitoare în cadrul materialului descoperit.

Moștelele sînt reprezentate doar prin două cochilii sfărîmate de *Helix*. S-ar putea ca ele nici să nu aparțină stratuului de cultură dacică, cu toate că au o patină care arată că nu sînt actuale.

Peștilor teleosteeni le aparțin cinci resturi. Pentru o coastă și trei fragmente ale oaselor sistemului opercular nu putem da o diagnoză specifică, ele apărînd nesemnificative; putem spune doar că aparținuseră unor indivizi de talie mică. Al cincilea rest este un maxilar inferior de știucă (*Esox Lucius*) provenind de la un exemplar de 50 cm. lungime.

Reptilele și anume broasca țestoasă de lac (*Emys orbicularis*) sînt reprezentate printr-o plăcuță marginală a carapacei; ea a putut să ajungă de asemenea doar în timpător în stratul de cultură dacică.

Păsărilor le aparțin trei resturi provenind toate de la *Gallus domesticus*, fiind reprezentate printr-un humerus, un femur și o porțiune de sinsacrum. Toate au fost găsite în șanțul IV L — groapă vatră/1970 și provin de la același individ. Facem remarcă că locuitorii de la Dumbrava creșteau de acum găina domestică și totodată că ea era de talie mică, așa cum apare, în toate așezările La Tène din Europa în care a fost descoperită.

Mamiferele sînt reprezentate, așa cum reiese și din cifrele tabelului 1, prin materialul cel mai abundant; acest lucru era de așteptat, dat fiind rolul atît de important al acestei grupe în economia societății omenești. În tabelul 2 sînt date speciile determinate, cît și frecvența lor.

După cum se constată din cifrele tabelului 2, frecvența cea mai ridicată — circa jumătate din întregul material atribuit mamiferelor — o au taurinele (*Bos taurus*). Totuși cea mai mare parte a resturilor sînt nesemnificative. Lipsesc cu totul fragmente de coarne și de craniu, care ar putea da unele indicații asupra tipologiei. În lipsa unor oase lungi întregi, nu se poate calcula înălțimea la greabăn și a se da astfel relații asupra taliei vitelor. Puținele măsurători ce s-au putut executa, cît și aprecierea somatoscopică, ne arată totuși că taurinele erau de talie mică, cel mult medie, dar că exista o largă amplitudine a variabilității individuale.

Tabelul 2

Speciile de mamifere și frecvența lor în cadrul materialului faunistic de la Dumbrava

Specia	Fragmente		Indivizi	
	Nr. abs.	%	Nr. abs.	%
<i>Bos taurus</i>	139	56,51	12	40,00
<i>Sus scrofa domesticus</i>	35	14,23	5	16,66
Ovicaprinae (<i>Ovis</i> et <i>Capra</i>)	8	3,26	3	10,00
<i>Equus caballus</i>	6	2,44	2	6,66
<i>Canis familiaris</i>	5	2,04	2	6,66
<i>Cervus elaphus</i>	12	4,87	3	10,00
<i>Sus scrofa ferus</i>	1	0,40	1	3,34
<i>Bos primigenius</i>	1	0,40	1	3,34
<i>Lepus europaeus</i>	39	15,85	1	3,34
Total	246		30	

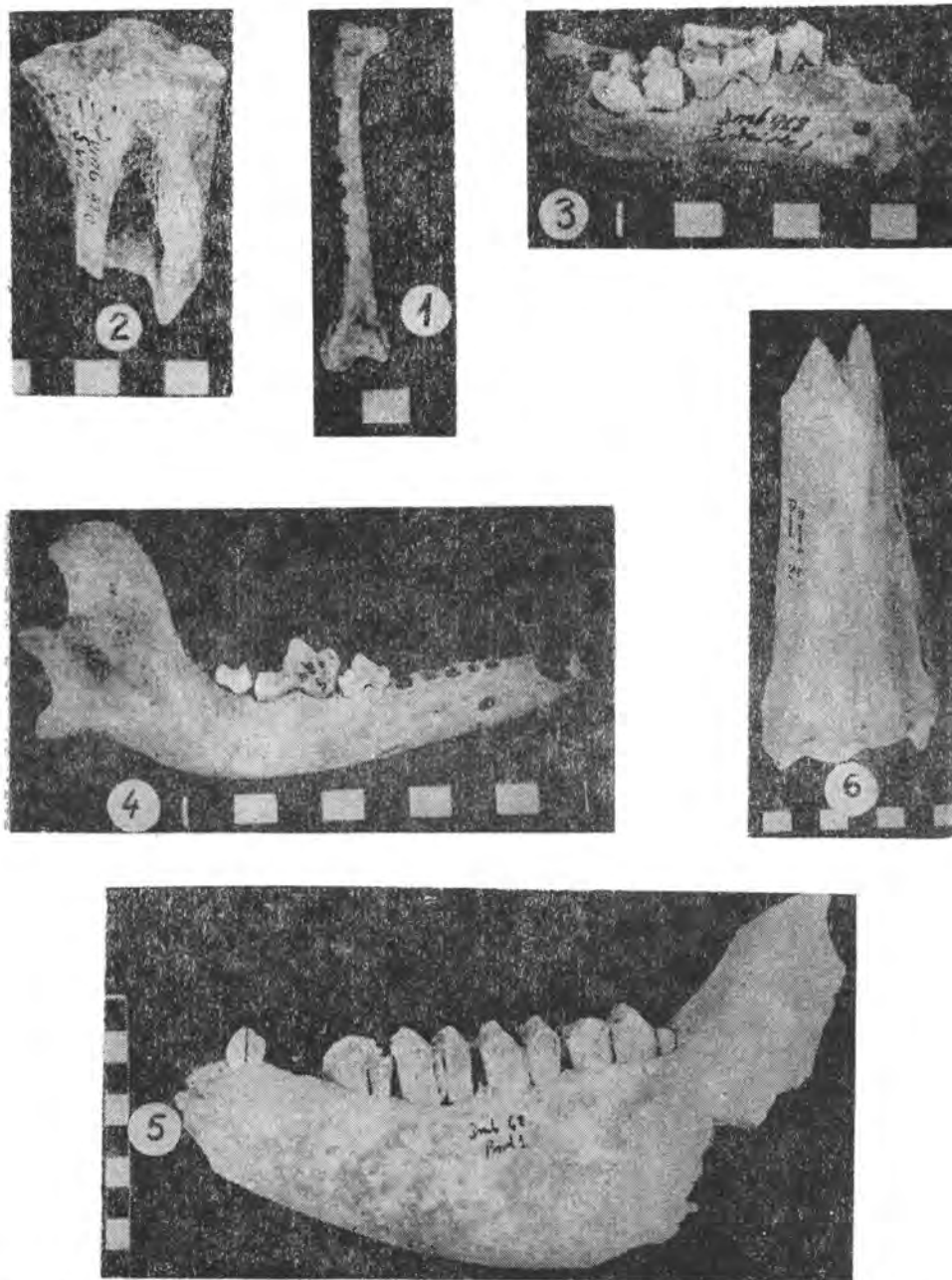

Fig. 1. 1— Gallus domesticus: Femur; 2. Sus scrofa ferus: Radius fragmente; 3 — Sus scrofa domesticus: Maxilar inferior fragmentar aparținnd unui individ tînăr; 4 Canis familiaris: Maxilar inferior; 5. Bos taurus: Maxilar inferior fragmentar, aparținnd unui individ abia matur; 6 — Cervus elaphus: Radius fragmentar.

În ceea ce privește vârsta de sacrificare, pe baza maxilarelor cu dinți, sau a dinților jugali izolați, precizăm că nu există deloc tineret, că un individ era abia matur, adică cam de 2 1/2 ani, iar alți trei cu vârste variind între trei și șapte ani. Cu privire la raportul dintre sexe și eventuala prezență a castraților nu putem da însă nici o relație.

Porcinele ocupă locul al doilea ca frecvență, situându-se mult înapoi a taurinelor; dat fiind și diferențele de talie dintre cele două specii, putem conchide că importanța lor economică era mult mai mică decât aceea a lui *Bos taurus*. Cu privire la talie, mai mult somatoscopic, putem spune că sîntem în fața unui porc mic. Este interesant că vârsta de sacrificare apare relativ înaintată; doar un individ avea cu ceva mai mult de 1 an, dar alți doi cam 2—3 ani, dentiția jugală începîndu-și de acum erodarea.

Cornutele mici au foarte puține resturi, toate reprezentate numai prin dinți jugali izolați. Nu putem de aceea preciza dacă exista atît genul *Ovis* cît și genul *Capra* sau doar numai unul dintre ele. Este de asemenea imposibil de a da vreo relație cu privire la talia ovicaprinelor. Putem doar spune că toți dinții provin de la animale mature, unul singur prezentînd o eroziune relativ înaintată.

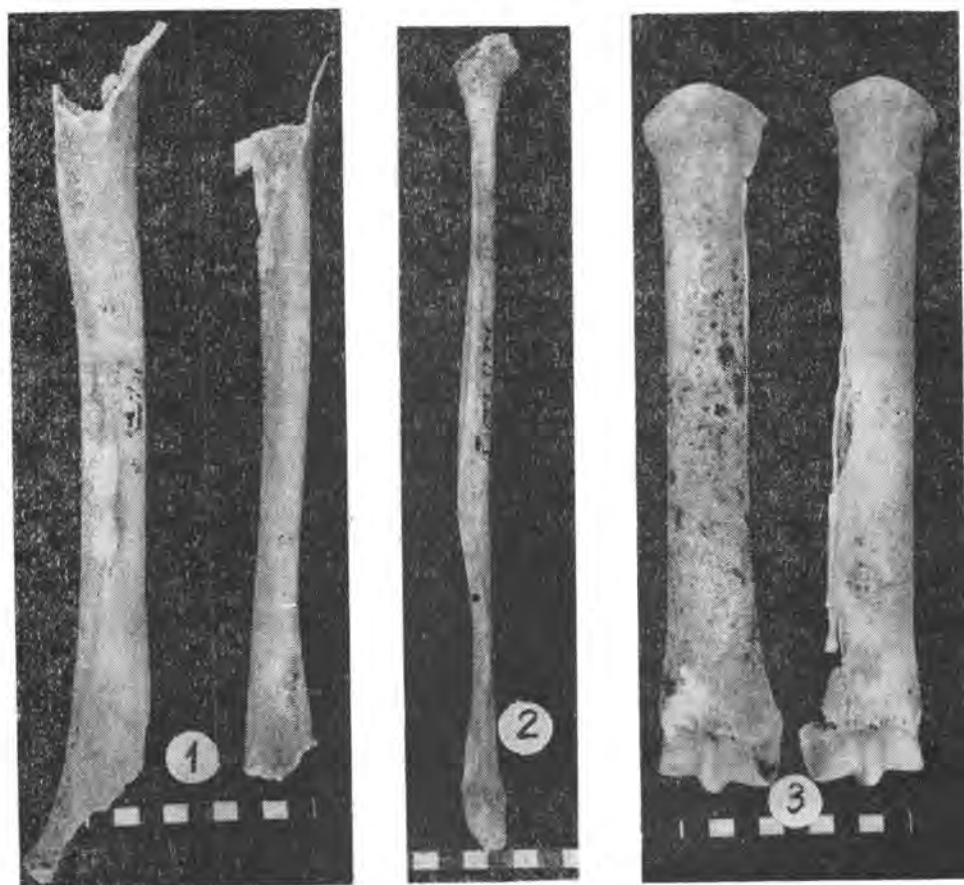

Fig. 2. 1 — Femur (văzut pe fața posterioară) și tibie (văzută pe fața anterioară): umane; 2 — Peroneu uman; 3 — Metatarsale de cal.

Caful are o frecvență foarte joasă și resturile sînt extrem de fragmentare; probabil era folosit în alimentație. Nu am găsit deloc dinți, dar un fragment de radius provine de la un individ încă tînăr. Alte relații suplimentare nu putem da cu privire la această specie.

Cîinelui îi aparțin cinci resturi. După un maxilar inferior, conform coeficienților lui Brinkmann și Dahr, s-a putut calcula o lungime bazală a craniului în medie de 150 mm., deci sîntem în fața unui individ de talie mică spre mijlocie; un fragment de tibie pare a aparține unui exemplar de talie ceva mai mare.

Între mamiferele sălbatice, frecvența cea mai înaltă o are cerbul (*Cervus elaphus*). Nu am găsit deloc resturi de coarne și presupunem că ele erau folosite pentru confecționarea de unelte. Unul dintre indivizi, de la care s-au păstrat molarele superioare, avea o talie pe care o considerăm ca foarte mare, el fiind desigur un mascul, care avea cam 5—7 ani.

Mistrețul (*Sus scrofa ferus*) este reprezentat printr-un fragment cu epifiza superioară a radiusului avînd lărgimea de 42 mm., diferențiindu-se astfel foarte bine dimensional de porcul domestic.

Bourul (*Bos primigenius*) are de asemenea doar un singur rest și anume un M₃, care cu o lungime de 46 mm., se depărtează evident dimensional de al treilea molar inferior al taurinelor domestice.

Iepurele (*Lepus europaeus*) apare bine reprezentat deoarece în șanțul VII L/1970 a fost găsit un schelet aproape întreg de la un individ care nu era complet matur, oasele lungi ale extremităților avînd epifizele desprinse.

Remarcăm (vezi tabelul 2) că mamiferele sălbatice reprezentate (au numai în fragmente, unde multe resturi provenite de la iepure modifică frecvențele reale, dar și ca număr de indivizi) circa 1/5 din totalitatea acestei grupe.

Pe baza datelor de mai sus, referitoare la materialul paleofaunistic, avem posibilitatea de a evidenția o serie de caracteristici ale genului de viață, a economiei și, în general, a culturii materiale a locuitorilor din așezarea dacică de la Dumbrava. De asemenea putem preciza și unele caracteristici ale peisajului geografic din jurul stațiunii, la începutul mileniului I e.n.

Economia era oarecum evoluată, culesul nemaiavînd nici un rol în satisfacerea necesităților alimentare. O ocupație de bază trebuie socotită creșterea animalelor, acestea fiind ținute, în general, pentru scopuri utilitare și abia în mod secundar ele devenind furnizoare de carne. Se remarcă că taurinele au frecvența cea mai mare, întrecînd toate celelalte mamifere luate la un loc; necesitățile de proteine animale ale locuitorilor așezării de la Dumbrava erau deci acoperite aproape în totalitate cu carnea provenită de la specia *Bos taurus*. Trebuie remarcat totodată că animalele domestice (inclusiv găina domestică) aparțineau unor tipuri primitive, neameliorate, cu un randament economic foarte scăzut.

Vînătoria mai avea încă un rol deloc neglijabil, fiind practică mai ales vînarea speciilor de mamifere de talie mare, mai cu seamă cerbul, cu scopul de a se folosi de la ele, în principal carnea.

În ceea ce privește caracteristicile peisajului geografic, conchidem că în jurul stațiunii existau mari masive păduroase, care de altfel se mai păstrează și astăzi. Cerbul era încă comun în această zonă din centrul Moldovei și mai exista chiar și bourul.

B. Resturile osoase provenind din cadrul complexului închis

În cadrul complexului închis cercetat în 1967 au fost găsite, alături de ceramică — care stabilește perioada — rămășițe de vatră cu lut ars și cărbuni, cît și o serie de resturi osoase. Acestea sînt într-o stare de conservare destul de proastă, întrucît după ce au fost scoase la iveală, în contact cu aerul, s-au măcinat în parte desfăcîndu-se de pe ele o serie de mici fragmente, încît porțiunile respective nu au mai putut fi întregite.

Materialul osos este de două categorii: o parte este reprezentat prin fragmente umane, iar cealaltă parte, prin piese provenite de la un cal.

Resturile umane sînt în număr de patru și anume: un peroneu drept care este întreg, un peroneu stîng de la care s-a păstrat epifiza superioară și porțiunea mijlocie a diafizei, un femur stîng reprezentat prin cea mai mare parte a diafizei, epifizele fiind complet măcinate (doar o mică porțiune a capului femurului se mai poate distinge) o tibie dreaptă, de la care s-a păstrat de asemenea doar cea mai mare parte a diafizei.

De la prima vedere se poate constata că cele două peronee aparțin unui același individ, iar femurul și tibia provin de la un altul de talie mai mică decît acela de la care fac parte peroneele. Ambii indivizi sînt cel puțin aduși.

Dat fiind reliefuli osoase puternice, considerăm că cele două peronee provin de la un individ mascul. Peroneul drept are o lungime maximă de 316 mm. Folosind coeficienții pentru stabilirea taliei, pe de o parte pe cei ai lui Manouvrier, iar pe de altă parte pe cei ai lui Trotter-Gieser, am putut stabili o talie medie de 1,54 m. Considerînd scările folosite de antropologi, putem spune că individul căruia îi aparținuseră peroneele, era de statură foarte joasă (după aceste scări între 1,50—1,60 m. se încadrează masculii de talie mică).

Femurul, în urma puținelor măsurători ce s-au putut executa pe diafaza sa, se caracterizează prin aceea că nu are pilastri, dar el este ultraplattimer. Tibia apare și ea cu o platicnemie accentuată. Prezența platicnemiei și platimeriei ne arată că individul de la care provin oasele respective, avea musculatura membrilor posterioare foarte dezvoltată, el deplasîndu-se deci mult pe jos. Reliefuli osoase puternice, pledează de asemenea pentru un mascul și considerînd că, așa cum am arătat, avea o statură încă mai joasă decît acela căruia îi aparținuseră peroneele, talia sa era aproape aceea a unui pitic. S-ar putea ca această statură să se datoreze unei disfuncții endocrine, fapt oarecum probat și de o curbare exagerat concavă posterior a diafizei femurului.

Resturile aparținînd calului provin toate de la un același individ. Ele sînt reprezentate prin metapodale, adică metatarsienele III, atît dreptul cît și stîngul, prin metatarsianul II și IV stîng (care se știe că se prezintă doar sub forma unor așchii osoase), cît și prin falanga III posterioară stîngă deteriorată, (a putut fi însă reconstituită).

Metatarsale III au o lungime maximă de 257, respectiv, 255 mm. și o lungime laterală de aproximativ 248, respectiv, 247 mm. S-a putut astfel stabili, conform coeficienților lui Kieswalter o înălțime la greabăn medie de 132 cm, care o încadrează, conform scărilor lui Vitt între caili de talie submijlocie. Indicele de gracilitate este în medie de 11,67, arătînd un cal (după scara lui Brauner) cu extremitățile subțiri. Copita, care este mică și gracilă, nu apropie acest cal de tarpan (*Equus caballus Gmelini*).

Intrucît metatarsienele II și IV au fost găsite separat, se poate conchide că individul nu era decît cel puțin abia matur, deoarece odată cu înaintarea în vîrstă, aceste metapodale se sinostozează la cel principal; de asemenea resturile de cal au fost depuse (sau aruncate) în cadrul complexului, în stare proaspătă (cu tendoanele nealterate sau putrezite) căci altfel așchii osoase reprezentate prin metatarsienele II și IV s-ar fi pierdut, înainte ca metatarsianul III să ajungă în materialul găsit în respectivul complex. Reamintim totodată că metapodalele nu prezintă pe ele decît foarte puțini mușchi și nu se folosesc, în general, în alimentație.

În concluzie, se constată că în complexul închis din epoca dacică, se găseau laolaltă unele oase umane ale membrilor inferioare provenite de la doi indivizi, alături de extremitățile distale ale membrilor posterioare ale unui cal. Noi nu putem avansa nici o explicație în această privință, ci lăsăm arheologilor care au condus săpăturile, să găsească eventuale analogii și să motiveze această alăturare, oarecum stranie, a unor oase aparținînd membrilor umani cît și celor de cal.

L'ÉTUDE DU MATÉRIEL OSTÉOLOGIQUE DÉCOUVERT DANS
LA STATION DACE (I—II SIÈCLES NOTRE ÈRE) DE DUMBRAVA
(COMMUNE DE CIUREA, DÉPART. DE IASSY)

R é s u m é

Le matériel ostéologique provient d'un part de l'établissement et de l'autre part d'un complexe fermé.

Le matériel de l'établissement est représenté des restes ménagères. On donne les fréquences des groupes (tableau 1) et la fréquence des espèces des mammifères (tableau 2). On présente quelques caractères typologiques et biométriques des espèces. Nous constatons les occupations des habitants de la station et les caractéristiques du milieu environnant.

Dans le complexe fermé on a trouvé aussi des restes osseux. Les uns sont humains : deux péronés, un femur et un tibia (provenant de deux individus), les autres appartiennent à un cheval : deux métatarses et une phalange III postérieure.

CONSIDERAȚII ASUPRA DESCOPERIRILOR DE MONEDE ROMANE REPUBLICANE ȘI IMPERIALE PE TERITORIUL JUDEȚULUI IAȘI

ȘEIVA SANIE

La fel ca în toate domeniile istoriei consemnarea periodică a situației documentelor, după criterii tematice sau zonale, a constituit și în numismatică un deziderat permanent. Numai în ultima jumătate de secol de la Mihail Macrea¹, la Bucur Mitrea², Iuditha Winkler³, Maria Chițescu⁴ sau V. Mihăilescu-Bîrliba⁵ monedele romane republicane și imperiale au constituit obiectul unor repertorii însoțite de comentarii. De asemeni n-au lipsit lucrări asupra modelelor optime de repertoriere ca cea semnată de Octavian Iliescu⁶ care au desigur o aplicabilitate generală.

În această situație, aparent, o lucrare de prezentare regională a descoperirilor ar părea de prisos. Pentru a justifica inconsistența unei asemenea presupunerii fie și ca aport numeric, vom aminti că numai în repertorierea monedelor din județul Botoșani, într-o notă publicată⁷ împreună cu colegul P. Șadurschi, sînt menționate din aceași teritoriu 34 puncte mai mult decît în ultima monografie asupra circulației monetare în răsăritul Daciei. Dar publicarea regională, pe lîngă posibilitatea de a consemna adeseori detalii asupra condițiilor de găsire și a locului depozitării, oferă și prilejul raportării la zonele geografice și descoperirile arheologice.

A. Repartizarea descoperirilor în cele 5 unități geografice a le spațiului dintre Moldova și Prut în care este situat județul Iași este următoarea: 1) *Podișul Sucevei* — 3; 2) *Culoarul Siretului* — 5; 3) *Podișul Moldovei Centrale* — 9; 4) *Bazinul Bahluiului* — 15; 5) *Cîmpia Jijiei Superioare* — 2. Numărul descoperirilor este dependent de suprafața acestor forme de relief cuprinse în perimetrul județului Iași. Dacă între descoperirile de pe teritoriul județului Suceava nu figurează deocamdată nici un tezaur în schimb se constată prezența lor la extremitatea sudică a Podișului Sucevei.

B. Pe teritoriul județului Iași nu a fost descoperită pînă acum nici o cetate dacică de tipul celor aflate pe malurile Siretului (Barboși, Poiana, Brad,

¹ M. Macrea, *Contribuții la un repertoriu numismatic al Daciei*, în AISC, I (1928—1932) 1932, p. 127—139.

² B. Mitrea, *Penetratione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista*, în EDR, Roma 1945; idem, *Contribuții numismatice la istoria triburilor daco-getice din Moldova în a doua jumătate a secolului al II-lea*, în SCIV, 7, 1956, 1—2.

³ I. Winkler, *Contribuții numismatice la istoria Daciei*, în SCS—Cluj, VI, 1—2, 1955; idem, *Schatzfunde römischer Silbermünzen in Dazien bis zum Beginn der Dakerkriege*, în JNG, 17, 1967.

⁴ M. Chițescu, *Unele aspecte ale relațiilor dintre Dicores și Marcus Antonius în lumina descoperirilor numismatice (O problemă de geografie istorică)*, în SCIV, 18, 1968.

⁵ V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, București 1980 (= *La monnaie*).

⁶ O. Iliescu, *Problema realizării unui repertoriu al descoperirilor monetare din România*, în BSNR, 42—46, 1974.

⁷ Ș. Sanie, P. Șadurschi, *Circulația monetară în secolele II î.e.n.—IV e.n. în județul Botoșani*, în Hlerasus, 1978, p. 187—198.

Răcătău) sau în zona montană și submontană a Moldovei (Bîtea Doamnei și Cozla — Pietra Neamț, Titelca-Tisești — Tg. Ocna). După așezările geto-dacice din secolele III—I î.e.n., cele mai multe însoțite de vestigii bastarnice, urmează cele din secolele I—II e.n., una din ele, cea de la Dumbrava (com. Ciurea) cercetată parțial. Numărul lor, mai exact al celor care au primit o datare corectă, este încă restrâns. Pentru secolele II—III e.n., așezările și necropolele daco-carpice și secolele III—IV e.n., așezările și necropolele de tip Sîntana, descoperirile sînt deja numeroase. În afara amintitelor complexe arheologice au fost găsite morminte sarmatice izolate, precum și mici depozite de amfore.

C. Descoperirile monetare în cursul efectuării săpăturilor arheologice sau din așezări care au beneficiat ulterior de cercetări sistematice sînt doar 8, între ele 6 intrate deja în circuitul științific și două Brădicești (com. Dolhești)⁸ și Nicolina⁹ rod al unor descoperiri recente. Între ele cea mai timpurie, posibil un *subaeratus* de la Dumitreștii Gălății (com. Schitu Duca), din timpul lui Titus (80 e.n.) cea mai târzie, o monedă de la Constantius al II-lea (348 e.n.), utilizată ca pandantiv, de la Lețcani¹⁰.

D. Monedele izolate provenind din 18 puncte sînt de o mai mare diversitate decît cele găsite în săpături. Alături de *denari* cei mai numeroși (Bucium, Belcești, Cucuteni, Fedeleşeni, Iași, Lețcani, Mogoșești, Moșna, Spineni, Șcheia) pot fi menționate *monede de bronz* (Feredeni, Miclăușeni, Războieni) și *aurei* (Băgești, Boureni și Holboca). Între aceste monede, doar doi *denari* republicani și de la Marcus Antonius găsiți la Moșna, Iași și Cucuteni, apoi o singură monedă de la Augustus, hiatus pînă la Traianus și continuă pînă la Honorius (392—423) și Theodosius (408—450). Asupra acestor monede în unele cazuri nu dispunem de toate datele impuse de cercetarea sistematică.

E. Între cele 9 localități în care au fost descoperite tezaure (Costești-Ruginoașă, Fedeleşeni, Hodora, Iași, Lespezi, Muncelul de Sus, Oboroceni, Strunga, Tansa) 7 sînt situate în jumătatea vestică a teritoriului județului. Între tezaurele recuperate numai cele de la Muncelul de Sus au și *denari* republicani în componență. Dacă în mai multe situații coincid limitele date de cea mai timpurie monedă (Hadrianus, Antoninus Pius, Commodus, Septimius Severus sau Caracalla), cea mai timpurie diferă (Augustus, Nero, Galba, Vitellius, Titus). Limita superioară care nu depășește domnia lui Caracalla poate constitui un indiciu a situației costobocilor în deceniile de la sfîrșitul secolului al II-lea și începutul secolului al III-lea e.n. Dacă admitem că principala nu unica sursă a tezaurelor *stipendia*, se pare că raporturile Romei cu dacii din nord-estul Daciei inclusiv cei din așezările de pe teritoriul actual al județului, par să fi avut o întrerupere mai timpurie începută din anii lui Marcus Aurelius și nu se încheie ca în alte zone, cu Philippus Arabs, primul împărat roman cu titlul de Carpicus. Cele mai numeroase monede aparțin secolelor I î.e.n. — II e.n., acestea rîrîndu-se treptat în așezările epocii migrațiilor.

Considerăm că, alăturate tabelelor și considerațiilor asupra altor zone ale teritoriului patriei noastre, prin noile puncte și preciziunile menționate, însemnările de față vor fi utile celor care vor scrie sau vor continua să analizeze tabloul circulației monetare în răsăritul Daciei.

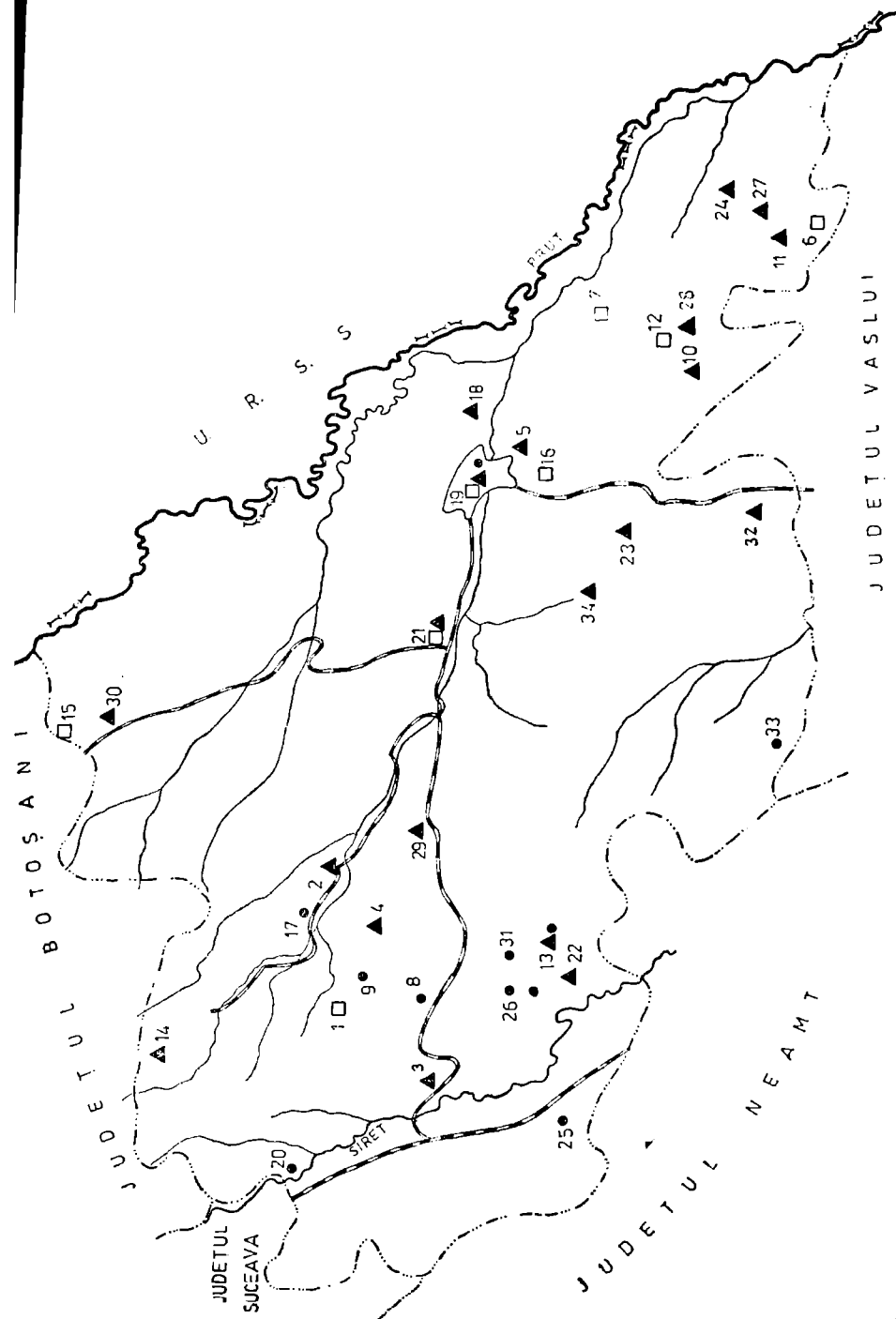
MONEDE DESCOPERITE ÎN CURSUL UNOR SĂPĂTURI ARHEOLOGICE SISTEMATICE

Băiceni, com. Cucuteni. Într-o așezare de sec. II—III e.n. a fost găsit un *subaeratus* din vremea lui Domitianus. V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, p. 253, nr. 20.

Brădicești, com. Dolhești — cu prilejul cercetărilor arheologice au fost descoperite două monede: *denar* Commodus și un *bronz mic* Gordianus III (informație C. Ionomu).

⁸ Informație primită de la colegul C. Ionomu, căruiu îi mulțumim și pe această cale.

⁹ Informație de la colegul I. Ionită, căruiu îi mulțumim și pe această cale.
¹⁰ C. Bloșiu, *O inscripție runică descoperită în necropola din secolul al IV-lea de la Lețcani—Iași*, în Mem. Ant. I, 1969, p. 167—168.

JUDEȚUL VASLUI

Fig. 2 — Răspândirea descoperirilor monetare în județul Iași. □ monede descoperite prin săpături arheologice; ▲ monede izolate descoperite întimpător; ● tezaure. 1 — Băiceni; 2 — Blăgești; 3 — Belcești; 4 — Boureni; 5 — Bucium; 6 — Brădicești; 7 — Comarna; 8 — Costești; 9 — Cucuteni; 10 — Dobrovăț; 11 — Dolhești; 12 — Dumitrești Galățuț; 13 — Fedeleșeni; 14 — Fereceni; 15 — Glăvăneștii Vechi; 16 — Hlincea; 17 — Hodora; 18 — Holboca; 19 — Iași; 20 — Lespezi; 21 — Lețcani; 22 — Miclăușeni; 23 — Mogoșești; 24 — Moșna; 25 — Muncelul de Sus; 26 — Oborocești; 27 — Pietriș; 28 — Poieni; 29 — Râzboieni; 30 — Spineni; 31 — Strunga; 32 — Șcheia; 33 — Tansa; 34 — Voinești.

Comarna. În necropola carpică s-au descoperit monede imperiale romane. I. Nestor, SCIV, 3, 1952, p. 44; D. Protase, *Riturile funerare la geto-daci*, București, 1970, p. 142—143, n. 186; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, p. 260, nr. 20.

Dumitreștii Gălății, com. Schitu Duca. Într-o urnă carpică a fost găsită o monedă, perforată, menționată de I. Ioniță, ArhMold, VI, 1969, p. 123. Din aceeași localitate, passim provine un *subaeratus* emis în timpul împăratului Titus, în anul 80 e.n. (fig. 1/4). D : 17 mm; G : 1,93 g; C : mediocră; RIC, II, p. 119, nr. 22 a.

Muzeul de istorie al Moldovei — inv. nr. 7184.

Glvăneștii Vechi, com. Andrieșeni. În așezarea de sec. III—IV e.n. s-a descoperit un denar Antoninus Pius I. Nestor, SCIV, 2, 1951, 1, p. 68; I. Ioniță, ArhMold, IV, 1966, p. 209; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, p. 266, nr. 116.

Hlincea, com. Ciurea. În anul 1952 s-a descoperit într-o așezare aparținând secolelor III—IV e.n. o monedă de argint, emisiune Caracalla. M. Petrescu-Dimbovița, SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 328.

Iași — Nicolina. În cursul recentelor săpături arheologice a fost găsită o monedă Antoninus Pius. Informație I. Ioniță.

Lețcani. Între piesele din inventarul unui mormînt de înhumatie tip Sintana de Mureș este menționată și o monedă de argint (siliqua) Constantius II (348 e.n.).

C. Bloșiu, MemAnt, I, 1969, p. 167—168; B. Mitrea, SCIV, 21, 1970, 2, p. 342—343, nr. 65; idem, Dacia, N.S., XIV, 1970, p. 478—479, nr. 65; C. Bloșiu, ArhMold, VIII, 1975, p. 214, fig. 18/8; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, p. 269, nr. 139.

MONEDE IZOLATE DESCOPERITE ÎNȚIMPLĂTOR

Belcești — denar Marcus Aurelius, emisiune din anii 178—179 e.n., RIC, III, p. 244, nr. 396.

D : 18 mm; G : 3,90 g; C : foarte bună; titlul argintului 800‰ (fig. 1/1). Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” Iași — inv. nr. 141.

Blăgești, localitate suburbană a orașului Pașcani. Monedă de aur, perforată, emisiune a împăratului Honorius (393—423 e.n.).

Se află în colecția OPCN — Iași.

Boureni, com. suburbană Tirgu Frumos — solidus emis la Constantinopole în timpul împăratului Arcadius (392—395 e.n.). Sabatier, 16.

D : 19 mm; G : 3,99 g; C : foarte bună (fig. 1/5). Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” Iași — inv. IV—9.

Bucium. În anul 1976, pe terenul din spatele Miliției s-a descoperit un denar, emisiune împăratului Caracalla, anii 196—198 e.n.

D : 18 mm; G : 2,92 g; C : mediocră. Muzeul de istorie al Moldovei.

Dobrovăț — *subaeratus* de la Lucius Verus, emisiune din anii 162—163 e.n., RIC, III, p. 253, nr. 491.

D : 17 mm; G : 2,87 g; C : bună (fig. 1/3). Muzeul de istorie al Moldovei — inv. nr. 7185.

Dolhești — au fost descoperite monede emise de Constantin cel Mare și urmașii săi. I. Minea, BSNR, XXVII—XXVIII, 1933—1934, 81—82, p. 105; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, p. 263, nr. 88.

Holboca. În 1971 s-a descoperit un solidus emis la Constantinopole în timpul împăratului Theodosius II (408—450 e.n.). Sabatier 5.

D : 22 mm; G : 4,25 g; C : foarte bună. Muzeul de istorie al Moldovei — inv. nr. 3482.

B. Mitrea, SCIV, 23, 1, 1972, p. 144; idem, SCIV, 24, 1, 1973, p. 148, nr. 61.

Iași — sînt menționate următoarele descoperiri: a) un denar Marcus Antonius; b) în punctul „Cetățuic” un bronz, emisiune Probus (276—282 e.n.); c) str. Iarmaroc nr. 16 — o monedă de bronz din Klazomenae (Ionlia) — sec. IV e.n.; d) monede Constantin cel Mare.

V. Bude, CNA, VI, 1925, p. 59—62; I. Minea, BSNR, XXVII—XXVIII, 1933—1934, 81—82, p. 105; M. Chițescu, SCIV, 19, 1968, 4, p. 663; N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, SCȘ—Iași, VII, 1956, p. 8; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, p. 132.

Fedeleșeni, com. Strunga — punctul „La Cruce în Fundoaia” — denar Antoninus Pius, anul 158. N. Gostar, *Hăbășești*, București, 1954, p. 575.

Feredeni, com. Deleni — sestert Traianus. V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, p. 265, nr. 101.

Lețcani. Pe teritoriul satului s-au găsit întâmplător două monede: 1) denar emis în timpul împăratului Marcus Aurelius cu chipul Faustinei II, anii 161—176 e.n. RIC, III, p. 269, nr. 677. D: 19 mm; G: 3,10 g; 2) bronz, emisiune Commodus, anul 191 e.n. D: 17 mm; G: 2,67 g; RIC, III, p. 390, nr. 216.

Monedele se află la Școala generală din Lețcani.

Miclăușeni, com. Butea — monedă de bronz, emisiune a împăratului Commodus. V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie* p. 271 nr. 151.

Mogoșesti. În anul 1969 s-a descoperit un denar de la Hadrianus. B. Mitrea, SCIV, 23, 1, 1972, p. 145, nr. 77; idem, *Dacia*, XVI, 1972, p. 371, nr. 76; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București 1973, p. 131.

Moșna. Denari republicani (Cn. Lucretius Trio — 133—126 î.e.n.) și imperiali (Hadrianus și Marcus Aurelius).

Pietriș, com. Dolhești. În timpul lucrărilor agricole s-au găsit, în anul 1980, doi denari: 1) emisiune Hadrianus, anul 118 e. n., RIC, II, p. 345 nr. 44; 2) emisiune Antoninus Pius cu efigia Faustinei II, anul 145 e.n., RIC, III, p. 93, nr. 495.

Monedele se află într-o colecție particulară.

Poleni, com. Schitu Duca. Denar emis în timpul împăratului Traianus în anii 103—111 e.n., RIC, II, p. 251, nr. 98. D: 18 mm; G: 3,20 g; C: foarte bună (Fig. 1/17). Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” inv. nr. 1650.

Războieni, com. suburbană Tirgu Frumos. Monedă de bronz, Antoninus Pius, emisiune din anul 139 e.n., RIC, III, p. 101, nr. 548. D: 28 mm; G: 19,89 g; C: bună (Fig. 1/16). Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”.

Șcheia — Pe teritoriul satului s-au descoperit doi denari: 1) Vitellius, emisiune din anul 69 e.n., RIC, I, p. 224, nr. 4. D: 17 mm; G: 3,17 g; C: foarte bună; titlu 916‰, fig. 1/2. Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — inv. nr. 143, 2) denar Antoninus Pius, B. Mitrea, *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 538—539; idem, SCIV, 13, 1962, 1, p. 222.

Spineni, com. Andrieșeni. Denari: 1) emisiune Antoninus Pius cu Diva Faustina, anul 141 e.n., RIC, III, p. 74, nr. 394. 2) denar de la Marcus Aurelius, emisiune din anii 176—177 e.n., RIC, III, p. 242, nr. 378.

Monedele se află într-o colecție particulară.

Voinești. Denar, emisiune Antoninus Pius din anii 156—157, RIC, III, p. 57, nr. 260.

Moneda se află într-o colecție particulară.

TEZAURE

Costești, com. suburbană Tirgu Frumos. În punctul „Pietrăria” din Valea Hainei au fost găsite două tezaure de monede imperiale. Cele 139 monede datează din timpul următorilor împărați: Nero 5, Otho 1, Vitellius 1, Vespasianus 31, Titus 5, Domitianus 5, Nerva 1, Traianus 19, Hadrianus 21, Antoninus Pius 26, Marcus Aurelius 19, Commodus 5.

La Muzeul de istorie naturală se află 121, iar la Institutul de arheologie București 20 monede.

D. Tudor, SCȘ—Iași, V, 1954, 3—4, p. 386; B. Mitrea, SCIV, 7, 1956, 1—2, p. 161—167; idem, SCIV, 8, 1957, 1—4, p. 175; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, p. 260, nr. 68—39.

Cucuteni — în anul 1895 au fost găsiți 7 denari republicani și 4 imperiali (cea mai recentă monedă Augustus).

B. Mitrea, BSNR, LXVII—LXIX, 1973—1975, 121—123, p. 322, nr. 64; idem, *Dacia*, N.S., 19, 1975, p. 314, nr. 64; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, p. 289, nr. 283.

Fedeleșeni, com. Strunga. În anul 1933, în punctul „Bălănci” a fost găsit un tezaur cu denari din perioada Augustus — Marcus Aurelius. La Cabinetul numismatic al Institutului de arheologie București se află 25 monede.

N. Gostar, *Hăbășești*, p. 575; B. Mitrea, SCIV, 7, 1956, 1—2, p. 161; idem, *Dacia*, N.S., 1, 1957, p. 231; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, p. 264, nr. 98.

Iodora, com. Cotnari. În anul 1916 au fost descoperite întâmplător bucăți de aur stampilate și monede de aur, probabil din sec. IV e.n.

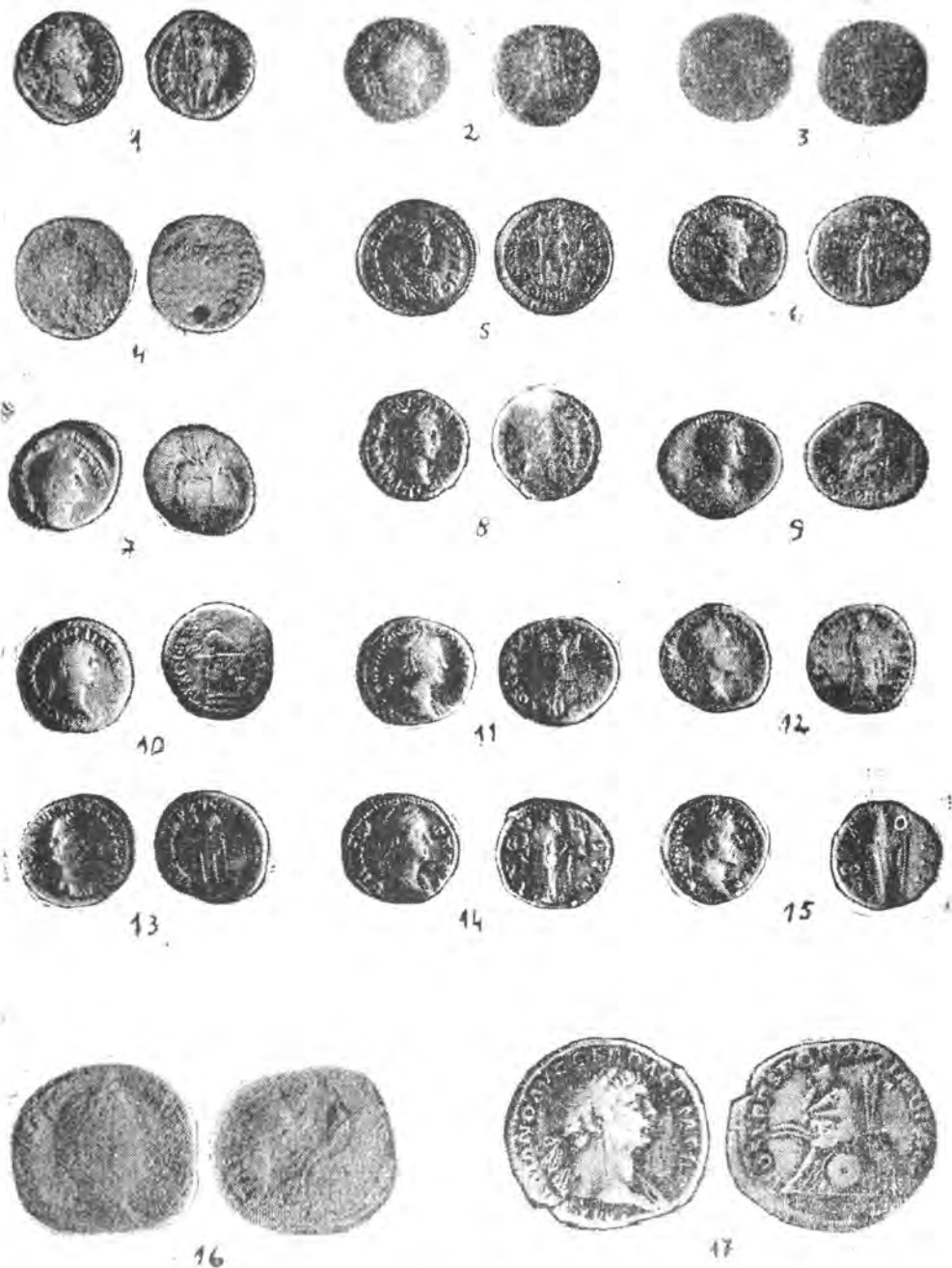

Fig. 1 — Monede descoperite la: Belcești (1), Sălcia (2), Dobrovăț (3), Dumitrești (4), Găști (4), Boureni (5), Lespezi (6—15), Ituzboieni (16) și Poieni (17).

C. Moisil, BSNR, XVII, 1922, 41—42, p. 59—60; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, p. 208, nr. 127.

Iași. De pe teritoriul orașului provine un tezaur de monede descoperit în jurul anului 1916. Au fost recuperate 126 monede: Galba 1, Vitellius 2, Vespasianus 17, Titus 3, Traianus 17, Hadrianus 23, Antoninus Pius 41, Marcus Aurelius 16, Commodus 4, Septimius Severus 1, Caracalla 1.

O. Iliescu, *Cresterea colecțiilor*, 4, 1962, p. 316—338; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, p. 268, nr. 130.

Lespezi. În anul 1980 au intrat în colecția Oficiului Patrimoniu al Complexului Muzeistic Iași 10 monede de argint descoperite pe teritoriul acestei comune. Starea foarte bună de conservare ne determină să presupunem că aparțin unui tezaur pe care-l publicăm cu acest prilej.

1) Titus, anul 80 e.n., RIC, II, p. 119, nr. 27; D: 18 mm; G: 3,22 g (Fig. 1/13);

2) Domitianus, emis în timpul domniei lui Vespasianus, anul 76, RIC, II, p. 42, nr. 238; D: 19 mm; G: 2,96 g (Fig. 1/7).

3) Domitianus, emis în timpul domniei lui Titus, anul 80 e.n., RIC, II, p. 122, nr. 51; D: 18 mm, G: 3 g (Fig. 1/10).

4) Nerva, anul 97, RIC, II, p. 224, nr. 20; D: 18 mm; G: 3,31 g (Fig. 1/8).

5) Traianus, emis în anii 103—111 e.n., RIC, II, p. 254, nr. 147 b; D: 19 mm; G: 3,23 g (Fig. 1/11).

6) Traianus, emis în anii 114—117 e.n., RIC, II, p. 268, nr. 347; D: 19 mm; G: 2,81 g (Fig. 1/6).

7) Hadrianus, emisiune din anul 117 e.n., RIC, II, p. 339, nr. 4 c; D: 19 mm; G: 2,60 g (Fig. 1/9).

8) Antoninus Pius, din anii 145—146 e.n., RIC III, p. 43, nr. 130; D: 18 mm; G: 3,80 g (Fig. 1/15).

9) Antoninus Pius, emis în anii 150—151 e.n., RIC, III, p. 51, nr. 202; D: 17 mm, G: 2,94 g (Fig. 1/12).

10) Antoninus Pius: Diva Faustina I, anul 141 e.n., RIC, III, p. 71, nr. 368; D: 19 mm, G: 3,65 g (Fig. 1/14).

Muncelul de Sus, com. Mogoșești-Siret. Pe teritoriul acestui sat au fost găsite 3 tezaure cu monede republicane și imperiale romane și un tezaur cu obiecte (V. Mihăilescu-Bîrliba și Ioan Mitrea, *Carpica*, X, 1978, p. 163—177; idem, *Dacia*, N.S., XXII, 1978, p. 201—212).

Primul tezaur descoperit în anul 1963, într-un vas de lut, cuprinde monede republicane, Marcus Antonius și imperiale (Nero-Antoninus Pius). Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, inv. nr. IV—11. Menționat de B. Mitrea, *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 577, nr. 58; idem, *Dacia*, N.S. VIII, 1964, p. 381, nr. 58.

În anul 1976 au fost găsite succesiv două loturi de monede de câte 677 și respectiv 819 denari împreună cu o oenochoe (Oficiul Patrimoniu din Complexul Muzeistic Iași). Primul lot are în componență monede republicane (155/120 — 46 i.e.n.), Marcus Antonius (32—31 i.e.n.) și imperiale (Nero — Marcus Aurelius). Ș. Sanie, S. Sanie, M. Cojocaru, *Cercetări istorice*, XI, 1980, p. 249—268.

Oborocești, com. Heleșteni. În 1955 s-a descoperit într-un vas de lut 735 monede și o fibulă de argint. Monedele se grupează cronologic astfel: Nero 2, Galba 3, Otho 1, Vitellius 5, Vespasianus 82, Titus 13, Domitianus 5, Nerva 6, Traianus 115, Hadrianus 171, Antoninus Pius 189, Marcus Aurelius 109, Commodus 31, Didius Iulianus 1, Pertinax 1, Septimius Severus 1.

B. Mitrea, *SCIV*, 8, 1957, 1—4, p. 175; B. Mitrea și Em. Zaharia, *ArhMold*, V, 1967, p. 82—124; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, p. 273, nr. 166.

Strunga. a) Pe teritoriul comunei a fost descoperit în anul 1925 un tezaur de denari imperiali romani. Muzeul de istorie Ploiești a achiziționat 10 monede care provin din acest tezaur: Vespasianus 2, Traianus 4, Antoninus Pius 1, Marcus Aurelius 3.

N. Gostar, *Hăbășești*, p. 585; N. Simache, *Din activitatea muzeelor noastre*. Studii, referate și documente, Ploiești 1956, p. 121; B. Mitrea, *SCIV*, 23, 1972, 1, p. 145—146, nr. 85; idem, *Dacia*, N.S., XVI, 1972, p. 372, nr. 85; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, p. 284, nr. 238—239.

b) În anul 1970, în colecția Liceului Pedagogic din Iași se aflau 12 denari în stare bună de conservare. Ne-a lipsit doar posibilitatea cîntăririi lor. Cele 12 monede au fost emise în timpul următorilor împărați :

- 1) Vitellius, anul 69 e.n., RIC, I, p. 225, nr. 23 ; D : 18 mm ;
- 2) Vespasianus, anii 69—71 e.n., RIC, II, p. 16, nr. 10 ; D : 17 mm ;
- 3) Titus, anul 79 e.n., RIC, II, p. 117, nr. 11 ; D : 18,5 mm ;
- 4) Domitianus, bătută în timpul domniei lui Titus, anul 80 e.n., RIC, II, p. 122, nr. 50 ; D : 19 mm ;
- 5) Domitianus, anii 88—89 e.n., RIC, II, p. 170, nr. 138 ; D : 18 mm ;
- 6) Domitianus, anii 92—93 e.n., RIC, II, p. 174, nr. 173 ; D : 19 mm ;
- 7) Traianus, anii 103—111 e.n., RIC, II, p. 252, nr. 118 ; D : 19,5 mm ;
- 8) Traianus, anii 112—114 e.n., RIC, II, p. 264, nr. 295 ; D : 18 mm ;
- 9) Traianus, anii 114—117 e.n., RIC, II, p. 269, nr. 354 ; D : 18 mm ;
- 10) Traianus, anii 114—117 e.n., RIC, II, p. 268, nr. 337 ; D : 19,5 mm ;
- 11) Hadrianus, anii 119—122 e.n., RIC, II, p. 350, nr. 81 ; D : 18 mm ;
- 12) Hadrianus, anii 125—128 e.n., RIC, II, p. 361, nr. 178 ; D : 18 mm.

Tansa. Dintre monedele aparținînd tezaurului descoperit în acest sat în prezent, se cunosc doar 8 : Domitianus 1, Traianus 1, Hadrianus 2, Antoninus Pius 3, Marcus Aurelius 1.

D. Tudor, SCȘ—Iași, II, 1951, 3—4, p. 586—587 ; B. Mitrea, SCIV, 7, 1956, 1—2, p. 161 ; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, p. 285, nr. 246.

CONSIDÉRACTIONS SUR LES DÉCOUVERTES DE MONNAIES ROMAINES RÉPUBLICAINES ET IMPÉRIALES DANS LE DÉPARTEMENT DE IASSY

R é s u m é

En répondant à des nécessités souvent soulignées, de faire des répertoires comprenant les découverts monétaires, cette article se propose de présenter les témoignages sur la circulation de la monnaie romaine dans le département de Iassy.

Les découvertes monétaires sont groupées : du point de vue de la géographie — du sud au nord ; chronologiquement — républicaines, impériales ; en fonction des caractéristique et des conditions de la découverte, (a — découvertes occasionnées par des fouilles archéologiques systématiques ; b — découvertes, accidentelles de monnaies isolées ; c—découvertes de trésors). Dans le répertoire, on mentionne le caractère du trésor, le nombre, la description et la datation des pièces, de données sur l'actuel lieu de conservation.

On y compare les cartes en mentionnant les découvertes monétaires par rapport à l'orientation des habitats daces et daco-carpiques de la zone et aux découvertes isolées d'amphores romaines.

Parmi les cas extrêmes, nous soulignons le fait qu'il y a des habitats daces étudiés systématiquement où nous n'avons pas encore trouvé de monnaies (Dumbrava, commune de Ciurea) ; mais, la plupart des monnaies découvertes jusqu'à présent (1849) proviennent des trésors monétaires de Muncelul de Sus, endroit où on a aussi découvert d'intéressants produits de la toréutique romaine l'habitat respectif n'étant pas encore suffisamment cherché.

DĂRILE ÎN MOLDOVA DE LA ÎNTEMEIEREA STATULUI ȘI PÎNĂ LA 1741 (III)

N. GRIGORAȘ

DĂRILE PE ANIMALE

Căutînd permanent noi surse de venituri, precum și asigurarea unei întrețineri gratuite a curții domnești și oaspeților ei, membrii conducerii de stat feudale au supus la dări grele, în bani și natură, singurele bunuri proprii de care dispuneau în primul rînd țărani, adică animalele. Acestea fiindcă se puteau vinde imediat, erau ținta agenților visteriei. Imediat ce constatau că țărani nu-și pot achita dările în bani, lioata de slujbași ai visteriei, le sechestrău vitele pe care le vindeau și cu ocazia acestei operații ei reușeau să realizeze cîștiguri mari.

1. GORȘTINA DE OI ȘI MASCURI

Un vechi cercetător român a afirmat că gorștina vine de la cuvîntul slav *ропа*, care înseamnă munte, adică loc unde se pășunau oile și se creșteau porcii, fiindcă la început ar fi fost o dare încasată pentru pășunatul sau locul unde trăiau aceste animale. Mai tîrziu, darea „a devenit comună pentru toate localitățile și pentru vitele acestea, oriunde ar fi avut pășunea lor”¹. Radu cel Frumos ne informează că în 1474 Mănăstirea Dealului avea dreptul să ia, de pe proprietățile ei, „suhat din rîmători și din oi”². Evident că aici este vorba de o taxă pentru pășunat plătită mănăstirii de către proprietarii turmelor.

Documentele moldovenești din prima și a doua jumătate a secolului al XVI-lea indică precis că, dacă au fost cîndva două dări suportate de proprietarii acestor animale, s-a menținut numai gorștina, cu valoare de zece la sută. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea gorștina din oi se percepea în natură. Un document de la Iancu Sasul, dintre anii 1579—1582, arată că uricarul Mihăilescu, cînd a primit sarcina să facă o cercetare pentru delimitarea unei proprietăți, se afla „cu gorștina la cîmp, cu comisul cel mare”³.

Carnea de oaie era mult căutată de turci, care deveneau nervoși cînd li se aducea la cunoștință că nu li se pot livra la timp, numărul cerut⁴, în schimb, gorștina de porci, fiindcă turcii nu consumau carnea acestor animale a fost transformată mai curînd în bani.

Pînă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea gorștina a fost legată de desetină, în sensul că făcea parte din categoriile de dări la valoarea bunurilor, adică de 1/10⁵. Din secolul al XVI-lea darea pe animalele mici, adică pe oi și mascuri, a fost deosebită, ca denumire de desetină, care a rămas un impozit special, perceput din stupi și producția de vin. Din anul 1523 chiar turcii din

¹ Melchisedec, *Cronica Hușilor*, p. 76.

² *D.I.R.B.*, sec. XIII, XV, nr. 148.

³ *D.I.R.A.*, sec. XVI, vol. III, nr. 161.

⁴ *Bibl. Acad.*, 1/37.

⁵ „*Buletinul Comisiunii istorice a României*”, II, p. 194—195. Păstorii din Oșorhei, care ar fi umblat cu mascuri prin munții Vrancei erau scutiți în timpul domniei lui Gheorghe Ștefan să dea „venitul țării” pentru stîlile așezate de transilvăneni pe muntele Haosul. *Bibl. Acad.*, VI/16.

raiele, care-și pășunau oile în Moldova, pe „pământul domnesc“, dădeau domnului gorștina⁶.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea se pare că a existat o oarecare incertitudine asupra felului cum să se perceapă gorștina din oile moldovenilor. Ion Potcoavă, la 26 decembrie 1577, scutind mănăstirea de călugărițe de la Vinători de anumite obligații fiscale, dispunea ca „nici ilîș să nu... plătească, nici gorștină de oi și de porci...“⁷.

Incetitudinea felului cum trebuia să se perceapă gorștina a continuat, fiindcă unele izvoare ne informează că „se da“⁸, iar altele că se plătea⁹. Am putea presupune că în vremuri tulburi, cînd nu se puteau vinde peste graniță oile strîse pentru gorștină, domnii pretindeau bani. În schimb, cînd aceste animale erau cerute pe piața externă, preferau să le stringă și să le vîndă prin oamenii lor, deoarece aveau posibilitatea să realizeze cîștiguri amri. Dovada cea mai serioasă, care vine în sprijinul acestei afirmații, este catastiful lui Petru Șchiopul din 12 mai 1591 „a toată gorștina oilor“, care „s-au găsit de fiecare ținut și cîți gelep și casapi le-au luat, fie pe aspri noi, fie pe vechi“. Din „catastif“ se constată că s-au luat ca gorștină 141 400 oi, care au fost apoi vîndute sau date creditorilor domnului¹⁰. Deci părți din datoriile pe care domnii le făceau la Constantinopol se plăteau și cu oile de gorștină¹¹.

După „sămile (socotelile) averii publice“ numai din Cîmpulung se luau, „ca zeciuială“, 24 000 de oi¹². În scrisoarea de închinare trimisă de Ștefan Petricicu regelui polon, în septembrie 1673, se pretindea ca domnului țării, după obiceiul pămîntului, să-i rămînă ca venit și „decima“ din oi¹³. În tratatul încheiat în 1711 cu Petru cel Mare, Dimitrie Cantemir și-a reținut, ca venit domnesc, desetina de stupi, mascuri și, gorștina de oi și de porci...¹⁴.

Gorștina pentru oi și mascuri se percepea aproape de la toate categoriile sociale care plăteau dări. Trebuie reținut, de asemenea, că numeroasele documente de scutire, acordate mănăstirilor, pentru o parte din satele lor, întemeiate în slobozii, etc. menționează cît de greu era acest impozit, precum și veniturile apreciabile pe care le aducea vistieriei. Cînd o parte din satele mănăstirești se scuteau de gorștină, se preciza că venitul rămînea pentru odăjdii și încălțămînta călugărilor¹⁵. Pentru mănăstirile închinare se preciza că venitul realizat din gorștină, ca și din alte dări, de care erau scutite către vistierie, să fie trimis la Ierusalim¹⁶, sau în alte părți. Cîteodată se acordau scutiri de gorștină unor poslușnici sau vecini din satele mănăstirești, cu obligația să slujească și să asculte¹⁷.

Importanța veniturilor pe care le aducea gorștina din oi și mascuri se observă foarte clar din relatarea cronicarului Ioan Neculce, că timp de trei ani Vasile Lupu și-a întreținut curtea numai din veniturile desetinei, mortasipiei, gorștinei și a vânilor. Informația cronicarului e confirmată de două documente de scutire, ambele din 7 aprilie 1635, acordate mănăstirilor Socola¹⁸ și Moldo-vița¹⁹ ai căror poslușnici au fost scutiți de majoritatea dărilor, dar, dacă ar fi avut oi, porci sau albine, trebuiau să dea gorștina și desetina²⁰.

⁶ M. Costăchescu, *Documente moldovenesti de la Ștefăniță voevod (1517—1527)*, Iași, 1943, p. 549.

⁷ *D.I.R.A.*, sec. XVI, vol. III, nr. 116; nr. 458 — locuitorii scutiți de plata gorștinei.

⁸ *Ibidem*, nr. 285.

⁹ *Ibidem*, vol. IV, nr. 4.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 24.

¹¹ *Ibidem*, vol. III, nr. 536, 537, 539.

¹² D. Cantemir, *op. cit.*, p. 265.

¹³ „Arhiva istorică“, I, p. 25—26.

¹⁴ I. Neculce, *op. cit.*, p. 211—212.

¹⁵ *D.I.R.A.*, sec. XVI, vol. III, nr. 86; sec. XVII, vol. II, nr. 214; Arh. St. Buc., M-re Galata, X/10.

¹⁶ Arh. St. Buc., M-re Galata, II/4, 1/3, 1/5, 1/6, 1/7.

¹⁷ Bibl. Acad., DLXXXIX/22; Arh. St. Buc., Mss. nr. 629.

¹⁸ M-re Dragomirna, sub dată.

¹⁹ Muzeul Municipal Suceava, sub dată.

²⁰ *Ibidem*.

S-au luat de timpuriu măsuri pentru limitarea numărului „bucatelor” scutite de gorștină²¹ și prin efectuarea unor controale, ca locuitorii să plătească după numărul animalelor pe care-l aveau, iar cei scutiți să nu ia oile celor nescutiți și să afirme că sînt ale lor. Pentru satele mai mari ale unor mănăstiri s-au acordat scutiri de gorștină pînă la numărul de 1500 oi și 500 de porci²². Scutiri asemănătoare pentru un număr fix de „bucate” s-au acordat mai mult mănăstirilor²³, vecinilor, poslușnicilor²⁴ și argaților lor²⁵, precum și unor preoți²⁶. Locuitorii scutiți nu trebuiau să „mistuiască la ei bucatele altor oameni”²⁷. S-a obișnuit, totuși, să se acorde, unui număr redus de persoane, scutiri de gorștină, pe „cite bucate” aveau²⁸, ca și pentru mitropolie²⁹ sau episcopiiilor³⁰, dar numai atunci cînd pe acești oameni le avea „să-i gorștinească episcopul”³¹.

Anumite categorii de locuitori dau gorștina după ruptă³², adică potrivit unei înțelegeri încheiate cu vistieria. Tot pentru a se evita eschivarea de la plata gorștinei a altor locuitori, cei înțeleși cu vistieria au fost „înscrisi anume la tabla vistieriei cu ruptă, pre izvod supt „pecetea domniei”, pentru ca oricite „bucate” ar fi avut, adică oi sau mascuri „să nu aibă cu ei nici o treabă gorștinării cei de țară”. Evident că acești oameni urmau să dea gorștina „după obicei”, egumenului³³, sau episcopului lor³⁴.

Cu toate măsurile luate de domni, totuși venitul din gorștină a scăzut simțitor. Astfel, în ianuarie 1665 numărul oilor luate pentru gorștină, din toate ținuturile, se urca de-abia la 52700³⁵, deci mai puțin de jumătate decît se adunase în timpul domniei lui Petru Șchiopul³⁶. După cele două catastife: în 1591 din ținutul Fălciu s-au luat pentru gorștină 3590 oi, iar în 1665 1200 oi; din Vaslui s-au luat în 1591, 4560 oi, iar în 1665 numai 1550. Celelalte cifre indică aproape aceeași proporție. Poate că din această cauză Eustratie Dabija, în martie 1664, a obligat „toate mănăstirile să dea gorștină de oi”³⁷.

S-a scris că Gheorghe Duca, la începutul celei de a treia domnii (noiembrie 1678), „au făcut obicei de au dat și boierii cei mari și mănăstirile gorștină de oi”³⁸. Mihai Racoviță a completat măsura luată de Eustatie Dabija și Gheorghe Duca obligînd și pe boieri să dea gorștina de mascuri în bani³⁹, țărănește⁴⁰, pe

²¹ Bibl. Acad., DXCI/27.

²² Muzeul Municipal Suceava, nr. 1731; Paul Mihail, *Documente moldovenești găsite la Constantinopol (1462—1755)*, în „Cercetări istorice”, an. VIII—IX, nr. 3, p. 42—45; Arh. St. Buc., M-rea Barnovschi, I/4; Th. Balan, *Documente bucovinene*, vol. III, p. 106—108, 159—160.

²³ Biblioteca Centrală de Stat, nr. 347.

²⁴ Fondul Institutului de istorie „N. Iorga” al Academiei (1664 martie, 19); L. T. Boga, *op. cit.*, p. 157—158.

²⁵ Paul Mihail, *op. cit.*, în „Cercetări istorice”, an. X—XII, nr. 1, p. 108—111; Arh. St. Buc., Mss. nr. 578, f. 44 și 102.

²⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. I—II, p. 85; Melchisedec, *Cronica Romanului*, I, p. 321.

²⁷ Arh. St. Buc., M-rea Tazlău, VII/2.

²⁸ I. Antonovici, *Documente birădene*, vol. I, p. 1—2.

²⁹ „Buletinul Ioan Neculce”, fasc. 3 (1923), p. 112—113.

³⁰ *Uricarul*, vol V, p. 250—252.

³¹ *Ibidem*.

³² N. Iorga, *Studii și documente*, vol. I—II, p. 85; Melchisedec, *Cronica Romanului*, I, p. 321.

³³ Arh. St. Buc., M-rea Tazlău, VII/2.

³⁴ N. Iorga, *op. cit.*, vol. IV, p. 267—268, nota 1.

³⁵ D.I.R.A., sec. XVI, vol. IV, nr. 24.

³⁶ T. Balan, *op. cit.*, vol. III, p. 12—13; vezi și p. 69.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, vol. II, p. 18—19.

³⁹ I. Neculce, *op. cit.*, p. 184—185.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 276.

care a desființat-o Nicolae Mavrocordat în 1712⁴¹. În măsurile fiscale luate de Mihail Racoviță și Nicolae Mavrocordat nu se indică nimic referitor la gorștina de oi, ci numai la cea din masculi⁴². Se citează, ca un caz excepțional, scutirea mănăstirii Cetățuia, la 10 ianuarie 1717, de către Mihail Racoviță de o serie de dări între care se afla și gorștina de oi și masculi⁴³.

Deși darea pe oi și porci a trebuit să fie plătită și de către o parte din categoriile sociale privilegiate, la începutul secolului al XVIII-lea sumele încasate erau mai reduse de șase ori⁴⁴, fiindcă o mare parte din țărani fugiseră peste graniță, iar cei rămași nu puteau sau refuzau să plătească.

Gorștina plăteau și negustorii și turcii dacă aveau oi. La 5 aprilie 1662, Eustratie Dabija a acordat negustorilor, care s-ar fi reîntors în Iași, privilegiul de a plăti „gorștina turcească”. Nu s-a consemnat însă cu cât era mai redusă gorștina turcească⁴⁵ decât cea obișnuită.

Negustorii din Iași, la 4 mai 1686, dădeau „din zece oi una, numai ei pe tocmala lor”. Banii de gorștină îi strângea starostele lor, dar dacă s-ar mai fi așezat în Iași alți negustori aceștia nu trebuiau să fie trași ajutor la dînsii, ci afară de suma cu care sînt ei tocmiți să dea și aceea, după cum se vor așeza, ca să se adauge suma, nu să fie scăzută. De asemenea, bucatele negustorilor, pentru țărani sau pentru alți oameni să nu se tragă⁴⁶.

Gorștina percepută în bani, pentru oile „locuitorilor prostimii” — cum sînt denumiți țăranii — într-un document din 20 ianuarie 1732 — se ridicase la doi lei pentru 15 oi. Insuși Grigore Ghica recunoștea că impunerea le-a fost cu „asupreală” și de „stricăciune și supărare”. Din cauza aceasta locuitorii nu mai voiau să crească oi și astfel domnul s-a văzut nevoit să reducă darea, hotărînd ca și țăranii să plătească de „zece bucate un leu”⁴⁷.

La 1 martie 1740, Grigore Ghica a fixat și gorștina pe care urmau s-o dea birșanii așezați în țară, la Putna și la Bacău, „bîrsănește cîte 6 bani de oae”⁴⁸, în schimb gorștina a 12 locuitori sticari, veniți din Transilvania și așezați în seliștea Călugăra, din ținutul Bacău, a fost fixată la numai două parale de oaie⁴⁹. Scutirea de gorștină a unor categorii de locuitori a fost consemnată chiar de cronicari, ceea ce arată importanța ei⁵⁰. Cîmpulungenii dădeau gorștina „după obicei”⁵¹.

Gorștina se plătea de fiecare locuitor nescutit sau neprivilegiat, după numărul capetelor de vită. S-ar părea că se întocmeau recensăminte la termene indicate, pe sate, totalizate pe ținuturi, după care visteria își întocmea catastiful general⁵². Alte recensăminte se făceau tot la anumite date, însă la fața locului, „la cîmp”, de către delegații speciali⁵³, cînd se adunau oile de gorștină și se trimiteau spre Constantinopol sau în alte părți ale Imperiului otoman.

Stringerea oilor de gorștină o făceau gorștinarii de ținut⁵⁴. Se amintesc și gorștinarii bătuți de către locuitorii de la care voiau să ia gorștina⁵⁵, ceea ce arată că în permanență a existat o luptă, cu manifestări violente, împotriva slujitorilor visteriei. Gorștinarii, ca și ceilalți dregători fiscali ai vremii, se dedau la tot

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Uricărul*, vol. V, p. 248—250.

⁴³ *Ibidem*, vol. III, p. 49—51.

⁴⁴ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 262.

⁴⁵ Arh. St. Buc., Schitul Brazi, XXV/7.

⁴⁶ *Uricărul*, vol. II, p. 35—37.

⁴⁷ *Ibidem*, vol. I, p. 358—359.

⁴⁸ N. Iorga, *op. cit.*, vol. VI, p. 440—441.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 443.

⁵⁰ Axine Uricărul, *op. cit.*, p. 114. Se referă la evenimentele anului 1712.

⁵¹ N. Iorga, *op. cit.*, vol. VI, p. 434.

⁵² *D.I.K.A.*, sec. XVI, vol. IV, nr. 24.

⁵³ *Ibidem*, vol. III, nr. 161.

⁵⁴ A. Rosetti, *Scrisori românești din Arhivele Bistriței*, p. 41.

⁵⁵ „Arhiva istorică”, III, p. 247.

felul de abuzuri. Uneori încercau să ia gorștina de la locuitorii care nu le „erau în seamă“, sau care erau „înscrise“ separat⁵⁶.

Gorștina se percepea o dată sau de două ori pe an, „după pecetluit“⁵⁷. Prin pecetluit se înțelegea foaia de recensămînt în care se prevedea suma de plătit, care varia după impunerea fixate de vistierie și adaosurile pretinse de slujbași locali ai vistieriei. Locuitorii scutiți de plata gorștinei și de alte dări trebuiau să aibă o „carte domnească“, dar agenții vistieriei obișnuiau să ridice aceste „cărți“, ca să-i poată impune ceva mai tirziu. La plingerile celor în cauză, domnii porunceau ca să nu li se ridice documentele⁵⁸. Este interesant cazul mănăstirii Putna, care, la 3 ianuarie 1679 reclama lui Gheorghe Duca pe un oarecare Todirașcu fost comis, care-i luase „o cadelnită de argint“, cînd fusese „gorștinat de oi, în zilele lui Dumitrașcu vodă“ și cu toate că își plătise gorștina. „nu-i restituie cădelnița“⁵⁹.

Eustratie Dabija, în martie 1664, a impus toate mănăstirile la gorștina de oi, ca să poată plăti o datorie a lui Vasile Lupu. Mănăstirea Putna „neavînd de unde lua bani să-și plătească gorștina oilor“, a vîndut satul Novoselița cu 300 de lei⁶⁰. Într-un izvod al satului Spinești, de prin anul 1700, se amintește că între locuitorii din sat a fost un oarecare holtei Stanciu, care avea 40 de oi, dar după ce i le-au „numărat gorștinarii“, el a fugit, cu tot cu oi „în Țara Ungurească“. Gorștinarii, pentru a despăgubi vistieria, au luat o iapă a fratelui celui fugit⁶¹.

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea s-a urmărit anularea sau reducerea scutiților de gorștina acordate unor categorii sociale sau sate cu anumite obligații publice. Astfel s-a hotărît, la 20 noiembrie 1727, ca satele Vicov și Frătăuți, ale mănăstirii Putna, care erau „de treaba mănăstirii“ și a „țării“, deoarece făceau „straja acolo, de margine, la poteci“, să dea numai 450 de lei „la vremea gorștinei“ pentru „bucatele lor drepte, ce vor avea, iară bucatele omenești, printre bucatele lor, să nu se amestecă“. Dacă introduceau oi ale altor oameni printre ale lor, urma să li se anuleze privilegiul și să fie pedepsiți. „Banii gorștinii“ îi strîngeau ei înșiși și tot ei urmau să-i predea vistieriei⁶².

Deci gorștina, ca și desetina, a reprezentat o sarcină fiscală deosebit de grea pentru locuitorii Moldovei și din cauza ei s-au produs manifestări sociale cu caracter violent împotriva aparatului de stat, a dregătorilor care o percepeau. În același timp prin gorștină a fost lovită grav una din principalele bogății ale țării și resursele de viață ale majorității locuitorilor.

2. BERBECI

Pe lângă gorștină, pentru aprovizionarea capitalei și a armatei otomane în timpul campaniilor, domnii au cerut de la locuitori și un număr de berbeci, a căror carne era consumată în special de turci⁶³. Pentru armata turcească, care a făcut campania din anul 1672, Gheorghe Duca a strîns și berbeci⁶⁴, pe care desigur că nu i-a cumpărat. La începutul domniei Constantin Cantemir a cerut cîmpulungenilor „să dea ajutor țării o sumă de berbeci“⁶⁵.

O contribuție în berbeci suportată de majoritatea populației țării este consemnată în timpul celei de a treia domnii a lui Mihail Racoviță (1716—1726)⁶⁶.

⁵⁶ Bibl. Acad., DXCI/33; *D.I.R.A.*, sec. XVI, vol. III, nr. 90; N. Iorga, *Documente bistrițene*, I, p. 87—88.

⁵⁷ *Uricarul*, vol. VII, p. 9.

⁵⁸ Th. Balan, *Documente bucovinene*, vol. III, p. 69.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 12—13.

⁶¹ Aurel Sava, *Documente putnene*, vol. II, p. 9—10.

⁶² Th. Balan, *op. cit.*, vol. IV, p. 78—79.

⁶³ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, vol. III, p. 8.

⁶⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 38.

⁶⁵ *Uricarul*, vol. III, p. 49—51.

⁶⁶ Melchisedec, *Cronica Hușilor*, p. 56, afirmă că sulgul „era o dare în natură sau în bani privitoare la sulgeria curții domnești, adică îndestularea cu carne, scu“ etc.

3. SULGIUL

Sulgiul vine de la slavul *салжаръ*. Sulgerul a fost un dregător care avea sarcina de a aproviziona cu carne⁶⁷ bucătăria domnească și pe „turcii, tătarii, oaspeții și semenii din Iași“.

Sulgerul, ca dregător domnesc, este menționat pe la mijlocul secolului al XV-lea⁶⁸, iar darea în a doua jumătate a secolului următor⁶⁹. Evident că sulgiul, ca dare suportată de locuitorii neprivilegiați ai țării, trebuie pusă în legătură cu dregătoria care exista la mijlocul secolului al XV-lea.

De îndată ce Moldova a intrat efectiv sub controlul turcesc, iar întinderea domeniului domnesc s-a redus prin daniile și vânzările făcute de domn, s-a simțit nevoia ca pentru satisfacerea cerințelor de aprovizionare cu carne a curții, a turcilor, tătărilor, dregătorilor și a armatelor turcești, să se înființeze o dare numită sulgiu. Este semnificativ apoi faptul că sulgiul, ca obligație fiscală, apare în timpul lui Petru Șchiopul⁷⁰, vreme în care domeniul aflat la dispoziția domnului fusese simțitor redus, și se intensificase controlul direct exercitat de turci asupra Moldovei. Considerăm neconcludentă părerea că sulgiul a fost înființat în timpul lui Petru Șchiopul⁷⁰, vreme în care domeniul aflat la dispoziția domniei foarte numeroasă la care s-a adăugat și aceea fratelui său Simion⁷¹.

La 20 iulie 1586, cînd este menționat documentar sulgiul, perceperea lui era organizată și controlată de la centru, astfel că în anul 1597 nu mai putea fi vorba de un venit întâmplător⁷². Deci încă din anul 1586 sulgiul devenise o dare cu caracter general, fiind obligați s-o suporte nu numai vecinii și poslușnicii, ci și o parte din boierimea mărunță a timpului. Informațiile documentare arată clar categoriile sociale impuse la sulgiu, cum se făcea perceperea lui și cum era organizat controlul de la centru⁷³.

Tot în vremea domniilor lui Petru Șchiopul se constată două feluri de sulgiu. Primul se lua din vitele mari și al doilea din oi⁷⁴. Moldovenii nu prea consumau carnea de oaie, ceea ce dovedește că sulgiul de oi se percepea pentru turci. La 23 mai 1589 apar sulgerii pentru vaci și oi⁷⁵, iar mai târziu stolnicii pentru găini⁷⁶.

În 1703 (august 10) niște dregători au trimis vitele unui oarecare Stroescu „la sulgerie“, de „le-au dat tain slușitorilor“⁷⁷, Grigore II Mateiu Ghica, la 17 iunie 1740, a dispus ca vitele care nu erau păzite și încălcau hotarele moșilor străine, să fie aduse la curtea domnească. Vacile și oile „s-or da la sulgeria gospod, iar caii s-or pune la menzil de or slujii un an“⁷⁸. În afară de „sulgeria gospod“ moldovenii trebuiau să aprovizioneze cu carne și „sulgeria împărătească“. adică cea de la Constantinopol, care avea șef pe casap-bașa⁷⁹.

Sulgiul, pînă ce a fost desființat, cam pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, a rămas o contribuție suportată de majoritatea populației țării, în afară de marii boieri și membrii clerului înalt. O parte de țărani sau poslușnici au fost scutiți de sulgiu la cererea proprietarilor funciari, mănăstiri sau boieri. Obliga-tivitate de a da sau plăti sulgiul aveau vecinii mănăstirești⁸⁰, oamenii așezați

⁶⁷ Miron Costin, *Istoria în versuri polone*, p. 483.

⁶⁸ *D.I.R.A.*, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 346 (1456, iunie 13).

⁶⁹ *Ibidem*, sec. XVI, vol. III, nr. 400 (1586, iulie 20).

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ C. Stoide, *Despre sulgiu și taloviță*, în *Omagiu lui C. Giurescu*, București, 1944, p. 494—495.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *D.I.R.A.*, sec. XVI, vol. III, nr. 400.

⁷⁴ *Ibidem*, nr. 513.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Arh. St. Buc.*, *M-reă Galata*, X/10.

⁷⁷ Th. Balan, *op. cit.*, vol. III, p. 133.

⁷⁸ *Ibidem*, vol. IV, p. 171.

⁷⁹ I. Néculce, *op. cit.*, p. 384.

⁸⁰ *D.I.R.A.*, sec. XVI, vol. III, nr. 513; *Bibl. Acad.*, DXCI/33; *Arn. St. Iași*, CCCXIII/30. Un mare număr de documente pentru scutiri temporare de sulgiu ale vecinilor mănăstirilor Galata, Golia, Barnovschi etc.

în sloboziile mănăstirești⁸¹ sau boierești⁸² (după trecerea termenului de scutire), poslușnicii mănăstirilor sau episcopilor. Un număr redus dintre aceștia puteau obține scutiri⁸³. În asemenea categorii de impozabili intrau, dacă nu aveau cărți de scutire, argații⁸⁴, paznicii mănăstirești⁸⁵, ca și țărani care făceau de pază la frontiere⁸⁶, preoții și diaconii⁸⁷, curtenii, în afară de cei bătrâni sau bolnavi⁸⁸. Pentru serviciile aduse domnilor, boierii puteau primi un număr de oameni scutiți de dări, deci și de sulgiu⁸⁹. La plata sulgiului erau impuși și boierii mici sau mijlocii⁹⁰.

Ultima mențiune cunoscută a sulgiului de vaci și oi este de 11 mai 1660⁹¹, odată după care se menține numai denumirea de sulgiu. Ca atare, pînă la această dată au fost și două grupe de slujitori numiți „sulgeri pentru vaci și pentru oi”⁹².

S-a scris că la început sulgiul se da în natură⁹³, dar, după primele documente pe care le avem, reiese că se plătea⁹⁴. La 16 noiembrie 1607 sînt amintiți banii „pentru sulgiu”⁹⁵, iar la 3 ianuarie 1660 se consemna: „să nu plătească sulgiu de vaci, nici de oi”⁹⁶. Deci informațiile documentare sînt categorice că sulgiul se plătea și nu se da în natură. Cum se explică acest lucru, cînd știut este că sulgeria avea nevoie de vite? S-ar putea admite că un sat sau un grup de oameni trebuiau să plătească o sumă de bani la valoarea unei vite, sau aceiași locuitori se înțelegeau între ei ca unul să dea o vită, iar ei îi plăteau partea lor sau plăteau cu toții sulgerului, care apoi cumpăra vitele, iar restul de bani, dacă nu și-l însușea, îl vărsa vistieriei domnești.

Izvoadele de cheltuieli de la Ștefan Tomșa și Alexandru Movilă au următoarele însemnări referitoare la sulgiul: „6 potronici a dat Petrea pentru Gavril, pentru o oaie de sulgiu, în mîinile Popăscului”, „5 potronici a dat Petrea pentru Gavril, pentru sulgiu, pentru o vacă ce au mîncat Alexandru vodă la Sîcintea”; „2 potronici a dat Petrea pentru Gagiul, pentru sulgiu, la mîinile călugărului”; „6 potronici a dat Petrea pentru Gagiul, pentru sulgiu, la mîinile lui Popăscul”⁹⁷.

În ziua de 3 mai 1625 un oarecare Drăgușan a plătit pentru Marcu trei „sulgiuri indoite”⁹⁸. „Sulgiuri” s-au perceput și în timpul domniei lui Constantin Cantemir (1685—1693)⁹⁹.

⁸¹ D.I.R.A., sec. XVI, vol. IV, nr. 207; sec. XVII, vol. I, nr. 47; Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava, XIII/7; M-rea Galata, X/11.

⁸² D.I.R.A., sec. XVII, vol. I, nr. 59; Bibl. Acad. DXCI/26.

⁸³ M-rea Putna, nr. 623 g.; Arh. St. Buc., M-rea Neamț, CXXXII/17.

⁸⁴ Arh. St. Buc., Mss. nr. 578, f. 102.

⁸⁵ *Idem*, M-rea Bistrița, XII/6; VII/13.

⁸⁶ *Idem*, M-rea Tazlău, IV/7, f. 1, I/3.

⁸⁷ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. V, p. 317—318.

⁸⁸ D.I.R.A., sec. XVII, vol. I, nr. 126.

⁸⁹ Arh. St. Buc., Mss. nr. 578, f. 113; *ibidem*, f. 120 v.

⁹⁰ D.I.R.A., sec. XVI, vol. III, nr. 400.

⁹¹ Arh. St. Buc., Mss. nr. 578, f. 116.

⁹² D.I.R.A., vol. cit., nr. 513, sec. XVII, vol. II, nr. 214; Bibl. Acad. DXCI/30.

⁹³ C. Stoide, *op. cit.*, p. 498.

⁹⁴ D.I.R.A., sec. XVI, vol. IV, nr. 207, „nici să ne plătească iliș, nici 50 de aspri, nici gorștină de oi, nici de porci, nici sulgiu de vaci, și nici pentru oi”; *ibidem*, sec. XVII, vol. II, nr. 137; nr. 82, „să nu ne plătească nici iliș, nici 50 de aspri, nici sulgiu”.

⁹⁵ *Idem*, nr. 161; Arh. St. Buc., M-rea Galata, I/6, „să nu plătească nici iliș, nici sulgiu”; *ibidem*, I/7, I/9.

⁹⁶ Arh. St. Buc., M-rea Barnovschi, I/4; Bibl. Acad., XXXII/141.

⁹⁷ Bibl. Acad., XXVI/181.

⁹⁸ Bbl. Acad., Filiala Iași, Fond Spiridonie, VIII/9.

⁹⁹ P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei*, vol. I, Edit. Acad., 1959, p. 314.

Sulgiul se percepea după catastifele vistieriei¹⁰⁰, iar local acoperirea lui se făcea pe cislă ca și pentru orice dare¹⁰¹.

Despre destinația și felul perceperii sulgiului ne dă indicații detaliate o „carte” a domnitorului Antioh Cantemir, adresată „sulgiilor”, curtenilor de țară și la cei de cămară, aprozilor de ținț și de divan, stolnicilor, hînsarilor, călărașilor, ruptelor și țăranilor din ținutul Tutova, „pentru rindul sulgeriei”. Cei amintiți trebuiau să știe „bine că fără cheltuială nu poate hi nici o zi, viindu oaspeți turci și tătari și alții în toate zilele și hiindu și slujitori ai curții, fără oboroace nu pot fi și sulgiu de cităva vreme nu s-au scos, nici la avgust”. Antioh Cantemir mai arată că s-a luat doar „o samă de ialovițe de pe la oameni de la ținuturi, a cui s-au găsit, de s-au cheltuit la sulgerie și să li se dea cându o eși sulgiu și hiindu datorii și la sulgeru, și-au cheltuit mai nainte la sulgerie. într-alt chip n-am avut cum face”, adică a trebuit să scoată sulgiu și să-l plătească cu toții, „nimenea scutelnicu să nu hii, pentru ca să nu să scoată iarăși curundu sulgiu și s-au pus some pe la toate ținuturile”¹⁰².

Percepera sulgiului era organizată pe ținuturi și se făcea de dregători domnești sau se arenda.

Stringătorii sulgiului primeau, la valoare, doi bani de un ughi, suportați tot de contribuabil¹⁰³.

4. IALoviȚA

Ialovița este un cuvînt care vine din vechea slavă *ИДЛОВИЧ* din *ИДЛОВЕ* = sterp; în limba rusă ialovaia = vacă stearpă, ialovica = juncă, în polonă jalowica. În special în Moldova ialovița a însemnat vacă foarte grasă¹⁰⁴.

Ialovița, ca dare, este amintită pentru prima oară la 6 noiembrie 1667¹⁰⁵ și nu în a doua domnie a lui Gheorghe Duca¹⁰⁶. În documentul din 6 noiembrie 1667 nu se menționează ialovița, ci „vacă de săliște”, dar sigur că este una și aceeași dare, fiindcă la 22 iunie 1674 contribuția era denumită ialovița de seliște¹⁰⁷. Mai greu de lămurit este darea, tot pe vite, sau în vite, consemnată în același document sub denumirea „bou de săliște”¹⁰⁸. În timpul domniei lui Antonie Ruset de lângă ialovița de seliște se întilnește și „boul de seliște”¹⁰⁹, iar la 16 ianuarie 1676 acesta informa că „ialovița ce au ieșit pe seliște” a fost in-

¹⁰⁰ *D.I.R.A.*, sec. XVI, vol. III, nr. 400; *Bibl. Acad.*, DXCI/33, (1631, aprilie 1). Document de la Moise Movilă. Nimeni dintre „slugile noastre” și să nu le ceară, dajde, iliș, sulgiu, unt, ceară, „nici nimic, căci nu iaste înscris acel sat la castastiv nicăituri, nici vă iaste pre sama voastră”.

¹⁰¹ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III, nr. 102, p. 155—156 (1674, mai 5)”. Pentru aceea, voi dăjdieri țăărănești și voi ilișari, slugiari, podvodari și alții, carii veți umbla cu toate trebile domniei mele, pe cisla dăjdiei la acel ținut (Tutova), toți să aveți a le da pace”; *Vezi C. Stoide, op. cit.*, p. 498.

¹⁰² N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, p. 199—200, nr. 62.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, p. 611. Melchisedec, referindu-se la anumite expresii documentare, în care e amintită ialovița de seliște, a scris că ialovițele „erau vaci grase, ținute la suhat... care se cereau pentru oastea turcească în expediție”. (*Cronica Hușilor*, p. 57); C. Stoide, susține că Ialovița ar fi fost o dare care completa sulgiul. El afirmă totuși că se deosebea de sulgiu, doar numai fiindcă a fost suportată de anumite categorii „de birnici”. Deși ialovița nu e amintită înainte de a doua jumătate a secolului al XVII-lea, iar sulgiul exista cu aproape o sută de ani mai înainte, același a scris că pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea, ialovița a fost suportată numai de țărani. De asemenea, nu se poate face nici o legătură între ialoviță, dajdea calului, haraci și „zloții birului”.

¹⁰⁵ *Arh. St. Buc.*, Mss. nr. 578, f. 113.

¹⁰⁶ C. Stoide, *loc. cit.*, nu precizează domnia, dar nu se poate referi decît la domnia a doua și nu la prima.

¹⁰⁷ *Arh. St. Buc.*, Mss. nr. 578, f. 119.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ *Ibidem*, f. 120.

trodusă de Dumitrașcu Cantacuzino¹¹⁰. Ialovița, ca o contribuție a curtenilor, fără denumire „de săliște”, se constată, pentru prima oară, la 14 septembrie 1669.

A fost oare vreo deosebire între ialoviță și ialovița de seliște? În această privință nu putem spune nimic precis, pentru că ambele contribuții nu se întilnesc niciodată în același document. Ialovița de seliște poate să fi avut o semnificație deosebită, dar în ce constă? În anul 1685 exista o altă obligație fiscală numită „ialovița de sat”¹¹¹, ceea ce credem că e totuna cu ialovița de seliște. Putem doar afirma că ialovița de seliște a continuat să existe alături de ialoviță, dar sub denumirea de bou de seliște. Ambele se întilnesc des și împreună în documentele contemporane¹¹². Documentul din iulie 1728 cuprinde „sama” lui Manolache Costache, vel căpitan de Tecuci, asupra banilor, „chile.or și ialovițelor ci au strins ot Ticuci”. Se incasase 595 lei „pi 170 ialoviță, cite 3 lei pol di ialoviță, 185 ialovițe indoite”, precum și 21 lei și opt potronici „pentru două ialovițe și 11 mierțe făină de grâu și 11 mierță orzu”¹¹³. Ialovița, fără denumirea „de seliște”, cit și „boul de săliște” sînt menționate pînă prin anul 1737¹¹⁴.

Mai sînt cîteva informații oarecum deosebite, care au elemente noi și arată inovațiile în materie fiscală ale conducătorilor vremii. Astfel, la 20 mai 1737, apare o dare numită „ialoviță de conace”, alături de boul de seliște¹¹⁵, iar la 2 decembrie 1700 sîntem informați că pe lângă sugiu și ialoviță, mai existau „boii de săliște” și „boii împărătești”. Boii împărătești, alături de ialovițe, însă nu și boii de seliște se amintesc și la 12 septembrie 1700, într-un act de scutire acordat episcopiei de Huși¹¹⁶.

Cel mai numeros grup de documente este însă acela care amintește doar ialovița, sau ialovițe¹¹⁷. Dacă indicarea la singular a ialoviței este o greșeală, atunci redarea prin plural, arată toate formele acestei dări din vitele bune, pentru gusturile pretențioase ale oaspeților streini și ale slujitorilor curții domnești.

Ialovița sau mai bine zis ialovițele, ca obligații fiscale au fost discutate și de cronicari în legătură cu alte dări ale vremii. Referindu-se la evenimentele din anul 1736, Ion Neculce a scris următoarele: „ieșit-au grele ialovițe pe țară, de 2 ughi ce era în vistierie la banii steagului o ialoviță”¹¹⁸, sau „și aite nevoi, era multe pe țară, care, chile, ialovițe”¹¹⁹, și, era multe nevoi pe acele vremi și în Moldova, bogate nevoi, care cu condeiul meu nu potu să le lungesc: civerturi, hîrtii, văcărit, chile, ialovițe grele¹²⁰.

Rostul ialoviței și feul în care se percepea ni-l arată Antioh Cantemir în scrisoarea din 4 septembrie 1696 adresată slujitorilor săi, numiți curteni de țară din ținutul Tutova. El i-a înștiințat că în locul sulgiului, care nu se strinsese, a fost nevoit să ia „cite o samă de ialovițe de pe la oameni de la ținuturi, a cui s-au găsit, de s-au cheltuit la sulgerie” și că „a pus” la acel ținut „ialoviță” să dea „pe izvod, ce vor socoti boierii noștri, ce sînt acolo socotitori, și-ți da bani

¹¹⁰ Bibl. Acad., LXXII/75. Împreună cu tot sfatul a hotărît să „dea toți la ialoviță, căci s-au aruncat pre săliște, pre moșiia tuturor, cine la care săliște va lăcui, toți să aibă a da, nimeni scutelnic să nu fie, ori stolnicel, ori aprod, ori armășel, ori călăraș de scuteală, fiecde breaslă să va răspunde, care să vor fi oprit și nu vor fi dat pînă acuma toți să aibă a dat ialoviți”.

¹¹¹ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. IV, p. 278—279; „Revista Theodor Codrescu”, an. VI (1936), p. 52. Să se vindă vitele curtenilor care nu plățiseră ialovița; Arh. St. Buc., Mss. nr. 578, f. 119; „bou de săliște și ialoviță de săliște”; *ibidem*, f. 120 v.

¹¹² *Idem*, M-rea Bistrița, IX/4; M-rea Tazlău, VII/2; M-rea Bistrița, IX/5; Mss. nr. 578, f. 102.

¹¹³ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 663.

¹¹⁴ *Uricarul*, vol. VIII, p. 237—238.

¹¹⁵ N. Iorga, *op. cit.*, vol. I—II, p. 84.

¹¹⁶ Melchisedec, *Cronica Hușilor*, p. 209—210.

¹¹⁷ *Uricarul*, vol. VII, p. 227; Arh. St. Buc., M-rea Barnovschi, I/7; M-rea Socola, VI/4; Arh. St. Bacău, XXX/1, „ialovițe”.

¹¹⁸ I. Neculce, *op. cit.*, p. 338.

¹¹⁹ *ibidem*, p. 301 (1737, iarna): „iar nevoi în țară era multe, de chile, de ialovițe, de care” (*ibidem*, p. 459—460).

¹²⁰ *ibidem*, p. 346.

de ialoviță cite... (suma nu este completată în scrisoare), lei și răsuri de ughi cîte 2 bani; 1 potronicu va fi stringătorilor și 1 bou în sama sulgeriei, și a cui ialovițe s-au luat mai dăunăzi, acum li s-au ținut în samă cîte 5 lei, precum s-ar socoti sateli" ¹²¹. Deci o ialoviță era sau se lega de sulgiu, servind aceleiași scop și se percepea și în bani. Sumele sau numărul de vite necesare se stringeau pe ținuturi, de către boieri însărcinați cu această misiune. Datorită cerințelor mari ale curții și turcilor s-au anulat scutițiile de ialovițe de care se bucuraseră anumite categorii de curteni ¹²².

Alături de curteni au fost supuși la plata ialoviței și argații boierești ¹²³, poslusnicii mănăstirilor ¹²⁴, vecini ¹²⁵, locuitorii fostelor slobozii, după ce le expirase termenul de scutiție ¹²⁶ și preoții ¹²⁷. Părți din aceste categorii sociale puteau obține scutiții. Mănăstirile și unii boieri reușeau să obțină scutiții pentru o parte din vecinii, poslusnicii și argații pe care-i aveau. Evident că echivalentul unor asemenea dări reveneau mănăstirilor sau boierilor proprietari, astfel încît vecinii, argații și ceilalți nu erau ușurați cu nimic.

Aceasta fiind situația categoriilor sociale amintite, nu se poate admite că una din deosebirile care ar fi existat între sulgiu și ialoviță a fost că primul se lua numai de la țărani și din slobozii, pe cînd cea de a doua numai de la curteni ¹²⁸. Izvoarele nu aduc informații în acest sens, dar cu siguranță că Dumitrascu Cantacuzino a adăos și extins aceste dări.

Ialovița a fost menținută și după anul 1741.

5. BOU DOMNESC

În categoria sulgiului și ialoviței se poate încadra o altă obligație fiscală temporară, indicată sub denumirea „bou domnesc". După cum arată izvoarele de bani și alimente de la Ștefan Tomșa și Alexandru Movilă această obligație s-ar fi plătit în bani. Însemnarea respectivă are următorul cuprins: „2 zloți de asemenea a dat Petrea pentru Gavril, pentru un bou domnesc, la mîna lui Ionașco de la Murgești" ¹²⁹. Deci s-ar părea că în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea o asemenea obligație se repartiza pe un grup de oameni sau pe un sat. Se lua boul de la unul, iar ceilalți îi plăteau cota care li se revenea. Suma de doi zloți dată de o singură persoană arată însă că darea era repartizată pe un număr nu prea mare de locuitori. Se mai putea ca dregătorii domnești, dacă nu era nevoie de toate animalele cite s-ar fi putut stringe, să încaseze bani, pe care să-i verse apoi vistieriei sau să și-i rețină pentru ei.

6. VĂCĂRITUL

În secolul al XVII-lea și în prima jumătate a celui următor se constată o sporire considerabilă a numărului dărilor, față de cele vechi, introducîndu-se mereu altele, care îmbrățișau aproape toate ramurile de producție. Dintre dările care au provocat cele mai mari nemulțumiri în rîndurile populației de toate categoriile a fost una percepută în bani asupra vitelor mari, boi, vaci, și cai, numită *văcărit*. Introducerea ei s-a făcut mai întii în Țara Românească de către Constantin Brâncoveanu (1689) ¹³⁰.

Anul 1689 a fost un an de grele încercări pentru vistieria Țării Românești, fiindcă turcii, care se aflau în război cu austriecii, pretindeau mari sume de

¹²¹ N. Iorga, *op. cit.*, vol. XVI, p. 199—200.

¹²² „Revista Theodor Condrescu", an: VI (1936), p. 52.

¹²³ Arh. St. Buc., Mss. nr. 578, f. 113, 120, f. 102.

¹²⁴ Idem, M-rea Bistrița, IX/4.

¹²⁵ Arh. St. Buc., M-rea Taz'ău, VII/2; *Uricarul*, vol. V, p. 244—245, vol. VIII, p. 237—238.

¹²⁶ Meșchisedec, *op. cit.*, p. 54—55.

¹²⁷ Arh. St. Bacău, XXX/1; N. Iorga, *op. cit.*, vol. I—II, p. 84.

¹²⁸ G. Stoide, *op. cit.*, p. 499.

¹²⁹ Bibl. Acad., CCVI/181.

¹³⁰ M. Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, Neufchâtel, 1781, p. 263; V. Mihordea, *Văcăritul, dare temporară*, în „Studii", tom. 21 (1968), nr. 3, p. 499.

bani de la locuitorii țărilor române. De aceea domnia au fost nevoiți să caute noi surse de venituri pentru a le satisface cererile. Nu se întvedea, ca de obicei, o altă ieșire, decât introducerea unei dări pe vitele mari, care constituiau averea principală a tuturor locuitorilor. În Țara Românească nimeni n-a fost scutit de plata acestei dări¹³¹.

Văcăritul poate fi considerat ca una din dările cele mai bine așezate din trecutul țărilor noastre, întrucât a fost plătit de toți cei care aveau vite, dar din cauza aceasta a stîrnit foarte mari nemulțumiri în rîndurile boierilor¹³². După ce Constantin Brâncoveanu a luat domnia — scrie Ion Neculce — „și viind oști și neavînd cu ce se chivernisi, în grabă trebuind bani, au scos văcărît înțiași dată un tult (monedă în valoare de circa 15 parale) de vită și doi orți de cal, de au rămas obicei, de au fost mulți ani. Și de acolo, de la munteni, peste cîțiva ani, la domnia lui Constantin Ducăi vodă, au sărit scînteia și la noi în Moldova, de s-au aprins acest pojar de obiceiuri”¹³³.

Văcăritul n-a existat la sfîrșitul secolului al XV-lea și nici nu l-a introdus pentru prima oară Iancu Sasul, care l-ar fi perceput doi, trei ani și apoi l-ar fi desființat și pe urmă l-ar fi introdus Aron Vodă cum s-a scris¹³⁴. „A zecea din boi”, cum a luat Iancu Sasul și cite un bou de la fiecare locuitor luat de Aron Vodă, nu au fost propriu-zis dări, ci mai mult o preluare cu forța a vitelor locuitorilor, care s-au și răscolat și de aceea nici un domn n-a mai încercat să procedeze astfel. Văcăritul nu l-a introdus nici Gheorghe Duca¹³⁵, ci Constantin Duca, care a hotărît să se plătească o dare numită văcărît pentru vitele mari, adică de fiecare vacă un zlot și de fiecare cal un leu¹³⁶. În general, toți cronicii sînt de acord că domnitorul Constantin Duca, prin introducerea noii dări a „pusit țara”¹³⁷. Boierii și ceilalți locuitori au crezut că văcăritul va fi o dare temporară, care nu va mai fi încasată și în anul următor (1694). Însă, scrie cronicarul, „și întru a doilea anu a domniei lui au mai scos și al doilea văcărît de vite”¹³⁸, pe lîngă alte obiceiuri — adică dări — noi. Deci, cu drept cuvînt au fost calificate inovațiile fiscale ale lui Constantin Duca drept „lucruri deșarte și fără nici o soroteală”, iar sfinții lui, care umblau cu asemenea expediențe fiscale, au fost denumiți ca „oameni hămeșiți neajungîndu-i mîntea să chivernisească”¹³⁹. De aceea, la mazălire, în decembrie 1695, Constantin Duca a auzit insulte și „blăstămuri multe de la oameni”¹⁴⁰.

După Constantin Duca văcăritul s-a perceput și de Antioh Cantemir. S-a justificat aceasta prin faptul că domnitorul Constantin Brâncoveanu, împreună cu boierii moldoveni pribegi, îl pîrau la Poartă pe Antioh Cantemir, iar acesta ca să poată contracara acțiunea lui Constantin Brâncoveanu, a avut nevoie de mulți bani și de aceea a încasat văcăritul în două ierni, la valoare de doi lei de cal și un galben de vacă¹⁴¹. Desființarea văcărîtului s-a făcut la 1 martie 1698 cu o deosebită solemnitate. La adunarea convocată în acest scop au participat: Iacov, fost patriarh de Constantinopo, care se afla în Iași, mitropolitul țării, episcopii, egumenii mănăstirilor și toți boierii mari și mici și mazălile de pe la ținuturi. Acuma Antioh Cantemir a spus că a aflat în țară „un obicei făcut

¹³¹ Anton-Mario del Chiaro. *Revoluțiile Valahiei*, trad. Cris Cristian, Iași, 1929, p. 104.

¹³² C. Giurescu și N. Dobrescu, *Documente și regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu*, București, 1907, p. XLI.

¹³³ I. Neculce, *op. cit.*, p. 104.

¹³⁴ C. Calmuschi, *op. cit.*, p. 73.

¹³⁵ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. IV₂, p. 103; I. C. Filitti, *Considerații generale despre vechea organizare fiscală*, p. 18; „Gheorghé Duca vodă introduce la 1679, văcăritul, pe care-l desființază Antioh Cantemir la 1698, dar îl reintroduce Mihail Racoviță”.

¹³⁶ I. Neculce, *op. cit.*, p. 121.

¹³⁷ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, vol. II, p. 40 și vol. III, p. 25—26 și 111.

¹³⁸ I. Neculce, *op. cit.*, p. 123.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 122.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 131.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 135; M. Kogălniceanu, *op. cit.*, vol. II, p. 42 și vol. III, p. 112.

nu de multă vreme, o slujbă care se scoate pe vite, de să lua bani ce i să zice vâcărit, făcut de Constantin Duca vodă¹⁴². Considerînd şi el că vâcăritul ar fi „de folosul ţării”, l-a menţinut, văzînd însă că nu-i „nici de un agiutoriu sau de tocmiri, ce de mai mare stricăciune şi risipă” a hotărît să-l desfiinţeze, să „nu mai fie”¹⁴². Ca atare, n-a mai perceput vâcărit nici în timpul celei de a doua domnii¹⁴³.

Constantin Duca, în domnia a doua (177—1703), n-a ţinut seamă de hotărîrea lui Antioh Cantemir pentru că fiind la Constantinopol s-a împrumutat cu bani, îndatorînd ţara, cum spune cronicarul „şi pe vaci” şi pe alte produse¹⁴⁴. Îndată ce a ajuns în ţară a poruncit ca locuitorii să plătească doi lei de cal, un galben de vacă şi „adăoşag de toată vita un tult”¹⁴⁵. Măsura ameninţa ţara cu pustiirea, de aceea s-a speriat „că şi-a pune capul”¹⁴⁶ şi a hotărît să nu se mai perceapă vâcărit. A dat dispoziţii să se redacteze patru documente speciale în care se prevedea desfiinţarea vâcăritului; unul s-a depus în vistierie, iar celelalte trei la episcopii¹⁴⁷. Locuitorii ţării au fost mulţumiţi că au scăpat de „răul vâcăritului”¹⁴⁸.

După domnia a doua a lui Constantin Duca (1703) şi pînă la a treia domnie a lui Mihail Racoviţă, în istoria vâcăritului a intervenit, o adevărată eclipsă, fiind perioada de timp din care nu avem nici o informaţie că ar mai fi fost reintrodus. Dar în anul 1725 Mihail Racoviţă a încălcat hotărîrea luată de Constantin Duca şi a poruncit să se încaseze din nou vâcărit¹⁴⁹, deşi în Moldova fusese o iarnă extrem de friguroasă şi cu zăpezi mari. Mihail vodă Racoviţă a hotărît ca numai boierii cei mari, maziile şi mănăstirile să plătească o dare pe vite¹⁵⁰. Măsura lui este poate cea mai democratică din istoricul organizării vistieriei moldoveneşti, dar tocmai aceasta a supărat la maximum pe boieri.

Vâcăritul o dată reintrodus de Mihail Racoviţă a fost menţinut de ceilalţi domni. În 1726, Grigore II Matei Ghica „găsinđ obiceiul gata la Mihail vodă, vâcăritul” a încasat cite „zece potronici de cal şi şase potronici de vită”¹⁵¹, „de au dat toţi, ...nu cu puţină scădere ţării, alesu boierii şi mănăstirile”¹⁵². Asemenea măsură n-a fost privită de loc cu ochi buni de boieri, care afirmău că îi sărăceşte.

Constantin Mavrocordat a menţinut vâcăritul împreună cu celelalte „nevoi”¹⁵³, ba mai mult încă, în al doilea şi al treilea an al domniei a încasat, anual, cite două vâcărituri¹⁵⁴, chiar şi pentru vitele moarte¹⁵⁵. Grigore Ghica, revenit în noiembrie 1735, pe tronul Moldovei, a hotărît, de asemenea, să se încaseze vâcărit cite un leu de cal şi cite un zlot de vită¹⁵⁶ aceleaşi sume le-a încasat şi după 16 aprilie 1736¹⁵⁷.

În iarnă anului 1737 cînd turcii făceau mari pregătiri de război, concentrînd trupe la Hotin şi Tighina, erau pe ţară „multe nevoi”, între care „vâcărit şi

¹⁴² Melchisedec, *Cronica Romanului*, I, p. 313—314; N. Iorga, *op. cit.*, vol. V, p. 97—98. În blestem este adăogată următoarea frază, oarecum neobişnuită: „...şi să fie pirîşi şi toţi sfinţii de pe la toate hramurile svintelor mănăstiri, a cărora slujbă aceasta (adică vâcăritul) le inchide uşile tuturor şi le pustie”: V. Mihordea, *op. cit.*, p. 452—453.

¹⁴³ I. Neculce, *op. cit.*, p. 135.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 153—154.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 157.

¹⁴⁶ *Ibidem*.

¹⁴⁷ M. Kogălniceanu, *loc. cit.*

¹⁴⁸ *Ibidem*.

¹⁴⁹ I. Neculce, *op. cit.*, p. 298—299.

¹⁵⁰ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, vol. III, p. 71; V. Mihordea, *op. cit.*, p. 454—

¹⁵¹ I. Neculce, *op. cit.*, p. 304.

¹⁵² M. Kogălniceanu, *op. cit.*, vol. III, p. 72.

¹⁵³ I. Neculce, *op. cit.*, p. 322—323.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 324.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 326.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 336.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 337.

adăușag peste vâcărit cite un tult de vită¹⁵⁸. Deși în anul 1739 a fost o iarnă lungă, care a ținut pină la Sf. Gheorghe și piereau vitele oamenilor, care mai scăpaseră și era, și „boală în vite”, totuși Grigore Ghica a menținut vâcăritul¹⁵⁹. Spre sfârșitu domniei Grigore Ghica „au ridicat în feară și cu grele ciubote pe banul Macri, boieriu înșămnat dintre greci fiind la Cernăuți staroste și l-au degradat hetărînd a nu să mai orîndui nici o slujbă pentru jafurile ce făcuseră în strîngerea vâcăritului, după ce l-au străfuit cu cinci pungi de bani în folosu vistieriei¹⁶⁰. Dmniî fanarioti au acordat foarte puține și reduse scutiri de vâcărit și numai începînd cu prima domnie a lui Constantin Mavrocordat¹⁶¹.

Vâcăritul a fost desființat în anul 1741 de Constantin Mavrocordat¹⁶², dar reintrodus peste puțin timp¹⁶³. Ioan Mavrocordat (1743—1747) a încasat vâcărit de două sau chiar de trei ori pe an, mai precis în lunile ianuarie, mai și decembrie, astfel că locuitorii care aveau vite mari au trebuit să plătească cite 7 lei și 45 bani de fiecare vită. Din cauza aceasta mulți locuitori își tăiau vitele ca să nu mai fie obligați a plăti pentru ele asemenea sume¹⁶⁴. Despre Ion Mavrocordat, un cronicar contemporan, a consemnat că „multe blăstămuri au luat de la sărăci pentru vâcărit, ales de la bătrînele văduve, pină una a svirlit cu o piatră în el cînd a plecat din Iași”¹⁶⁵. Și în cronică Ghiculeștilor s-a menționat că acest domn „a scos și vâcărit greu” pe lingă alte dări și a trimis aproape „pe toți boierii mari să meargă și să strîngă această dare pe la ținuturi”, care boieri și-au însușit mulți bani din sumele încasate acum¹⁶⁶.

La 1 martie 1757 Constantin Racoviță a emis un hrisov semnat de el și de 41 mari boieri, prin care a desființat vâcăritul, „ca să se lipsească și să nu mai fie niciodată această... urită dajde a vâcăritului și a cuniței”, fiindcă ambele priciniau mari pierderi tuturor locuitorilor¹⁶⁷. Dar Scarlat Ghica (1757—1758) n-a voit să se dispenseze de un asemenea venit și a încercat să reintroducă vâcăritul. Mitropolitul Iacov Putneanu, cu toate insistențele domnului și ale boierilor săi, s-a opus categoric¹⁶⁸.

Ioan Toader Callimachi (1758—1761) a încercat de două ori să reintroducă vâcăritul, dar mitropolitul a rezistat cu îndrîjire. Din cauza presiunilor exercitate de curtea domnească, mitropolitul a trebuit să demisioneze¹⁶⁹. Noul mitropolit, Gavril Callimachi, deși frate cu domnul, n-a îndrăznit „să calce blestemul vechi” și să accepte reintroducerea vâcăritului. Ca să iasă din acest impas, Ioan Toader Callimachi a înființat o altă dare, numită ajutoarniță¹⁷⁰.

7. CUNIȚA

Cunița vine de la slavu' *кунѣ* = cal. S-a afirmat greșit de un cercetător mai vechi că darea numită cunița ca și vâcăritul s-ar fi încasat de două ori pe an, vara și toamna¹⁷¹, iar un altul a susținut că vâcăritul „cînd se percepea vara pe

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 361.

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 374—376.

¹⁶⁰ Manolache Drăghici, *op. cit.*, p. 15.

¹⁶¹ Arh. St. Buc., M-rea Socola, VI/29; N. Iorga, *op. cit.*, vol. I—II, p. 97; Arh. St. Buc., M-rea Aroneanu, I/3; Mss. nr. 578, f. 45; M-rea Socola, VI/32; M-rea Doljestei, XVIII/2; N. Iorga, *op. cit.*, vol. VI, p. 444, (1740—1741), p. 443, nr. 1673; *Uricarul*, vol. II, p. 27—29.

¹⁶² I. Neculce, *op. cit.*, p. 381—382.

¹⁶³ *Uricarul*, vol. II, p. 114—120; vol. VIII, p. 238—240.

¹⁶⁴ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, vol. III, p. 206.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 218.

¹⁶⁶ Cronică Ghiculeștilor, *Istoria Moldovei între anii 1695—1754*. Ediție îngrijită de Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, Edit. Acad., București, 1965, p. 589.

¹⁶⁷ M. Kogălniceanu, *loc. cit.*

¹⁶⁸ N. Grigoras, *Mitropolitul Iacov I Putneanu, în revista „Mitropolia Moldovei și Sucevei”*, an. XXXIV (1958) nr. 9—10, p. 794—798.

¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 798.

¹⁷⁰ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, vol. III, p. 242.

¹⁷¹ Melchisedec, *Cronica Hușilor*, p. 77.

vitele străinilor aduse la vârat, se numea cuniță. Darea exista încă din anul 1733, dar s-ar fi încasat pentru cai, „o dată cu vâcăritul, și ar fi fost probabil același cu cornăritul încasat pentru boii de negoț și vaci, la 1734”¹⁷². După Cihac cunița ar fi fost o taxă pe iepe și cai, extinsă asupra boilor și vacilor aduse la păscut din țările vecine¹⁷³. Un alt cercetător neavînd la dispoziție mai mult material documentar, a combătut totuși pe A. D. Xenopol, care a afirmat că Grigore II Matei Ghica în domnia a treia (1747—1748), „avînd nevoie de bani, pentru a obține tronul Munteniei, a iscodit un nou soi de vâcărit numit cuniță, ridicat în timpul verei, la 1 leu și 10 parale de vită, care, împreună cu răsura se urca la 1 leu și 20 parale”. El a apreciat că darea e mai veche, fiind introdusă în primăvara anului 1734 și se ridică la opt potronici de vită¹⁷⁴.

Cunița este amintită totuși pentru prima oară într-un privilegiu acordat de Mihail Racoviță, în domnia a doua (1707—1709), breslei de ciocli din Suceava¹⁷⁵. Nu înțelegem rostul unei asemenea scutiri pentru o breslă de ciocli. Mai explicit, este privilegiul din 3 februarie 1731, acordat de Grigore II Matei Ghica negustorilor ieniceri de la Bender, care trebuiau să plătească cuniță cite trei potronici, „bani vechi” pentru vitele pășunate în Moldova, ca și hotincenii și cite doi lei „bani vechi” de suta de oi. Le-a scutit însă de cuniță vitele cu care-și purtau „odaia”¹⁷⁶. Constantin Mavrocordat (1733—1735) încasa cuniță cite opt potronici de vită¹⁷⁷. Grigore II Matei Ghica, la 11 aprilie 1739, a aprobat ca negustorii armeni din Polonia, care cumpărau vite din Moldova, să plătească pentru vite e și hergheliile de iepe „cunița, pe obicei, cite 40 de vită și de iapă”¹⁷⁸. Același, la 1 decembrie 1740, scutea de vâcărit și cuniță 100 de cai și 600 de vite ale șalgăilor și oamenilor care făceau parte din „rufeturile” ocnei¹⁷⁹. Din 1741 Constantin Mavrocordat n-a mai încasat nici cuniță¹⁸⁰, totuși sînt informații dintre anii 1741—1743 din care se constată existența cuniței¹⁸¹.

Cunița plătită de negustorii armeni și poloni, pentru vitele pe care le țineau în Moldova, se numea cuniță leșească. Dregătorii care o încasau se nu meu cuniceri „de cuniță leșească”¹⁸². În prima condică de orînduieii a lui Grigore vodă Ghica este următoarea însemnare: „lei 5 de pungă pe slujbele vistieriei i a cămării, ce să vor vinde la cochii vechi adică desătina, gorștină, vâdrăritu, cunița leșească i armenească de vară i cuniță armenească de iarnă, ce dau pentru ajutorință”¹⁸³.

Cunița încasată prin cuniceri de la „turci și sirbi și de pe alți oameni streini”¹⁸⁴ se numea cuniță turcească¹⁸⁵. În martie 1741 trebuia să se încase „cunița turcească” pentru toate vitele și oile turcilor și sirbilor, „streini ce n-au bir cu țara”, cite doi potronici de vită și două parale de oaie. De asemenea, turcii care cumpărau vite de salhana și alți negustori de vite urmau să plătească cuniță „pe obicei”. Cei care nu ar fi voit să plătească, riscau să li se ia și vîndă vitele¹⁸⁶.

Cunița se încasa mai a'les din ținuturile Țării de Jos¹⁸⁷, unde se aflau cele mai întinse pășuni. Cîteodată locuitorii se opuneau cu forța cunicerilor. Niște

¹⁷² I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 18.

¹⁷³ *Dictionnaire d'Etimologie Daco-Roumain. Eléments slaves, magyars, grecs moderne et albanais*, Francfort, 1879, p. 87.

¹⁷⁴ N. Lăbușcă, *Despre cuniță. Un impediment la căsătorie în vechiul drept românesc. O dare în Moldova din sec. XVIII*, Iași, 1925, p. 53—54.

¹⁷⁵ Arh. St. Buc., *Achiziții noi*, MMDCXLV/2.

¹⁷⁶ N. Iorga, *op. cit.*, vol. VI, p. 433, nr. 1631.

¹⁷⁷ I. Neculce, *op. cit.*, p. 407.

¹⁷⁸ Th. Balan, *op. cit.*, vol. IV, p. 153—155.

¹⁷⁹ N. Iorga, *op. cit.*, vol. VI, p. 443, nr. 1673.

¹⁸⁰ I. Neculce, *op. cit.*, p. 382.

¹⁸¹ *Uricarul*, vol. II, p. 114—120.

¹⁸² N. Iorga, *op. cit.*, p. 372 și 400.

¹⁸³ *Ibidem*, vol. XXI, p. 16.

¹⁸⁴ *Ibidem*, vol. VI, p. 311.

¹⁸⁵ *Ibidem*, p. 310.

¹⁸⁶ *Ibidem*, p. 346.

¹⁸⁷ N. Lăbușcă, *op. cit.*, p. 56—57.

ciobani au bătut pînă i-au rupt mîna unui „copil de casă“, trimis să încaseze o rămășiță de cuniță¹⁸⁸. Mari nemulțumiri izbucneau și din faptul că agenții respectivi înscrisau aceleași vite la cuniță în mai multe locuri¹⁸⁹.

Pentru cuniță, în iunie 1741, se încasase 2184 lei de la mănăstiri, 3276 lei de la boierii veșiti, 889 lei de la boierii de rangul al doilea, 4899 lei de la mazili, 344 lei de la „jupînesele sîrace“, 461 lei de la negustori, 4013 lei de la preoți, 105845 lei de la „birnicii țării“, 1545 lei de la femeile văduve și 1315 lei de la țigani¹⁹⁰. Deci, în total! 125271 lei, din care țărani au plătit cel mai mult, iar boierii și mănăstirile, cu cele mai numeroase cirezi de vite, foarte puțin. Totuși, datorită acestora din urmă, domnii și-au pus problema desființării cuniței pentru locuitorii băștinași.

În hrisovul din 1 martie 1757, prin care Constantin Mihai Cehan Racoviță a hotărît desființarea vîcărîtului este următorul pasaj: „s-au obicinuit de la o vreme încoace a fi în țara aceasta și încă și vara (o dare) cu nume de cuniță, asemenea tocmai ca un vîcărît“¹⁹¹, la care se adăuga „cîlcarea, cheltuiala, supărarea, cu atîția oameni ce umblau cu slujba aceea era mare nevoie, șezînd asupra sîracilor cu lunile, a le face conace și cheltuială și încă îi împiedica pe sîraci și de toată agonisita și hrana lor“¹⁹². De aceea s-a și hotărît ca „să nu mai fie această urită dajde a vîcărîtului și a cuniței“¹⁹³. Totuși, prin 1770 în Moldova este pomenită cunița leșească, încasată de la negustorii din Polonia și din alte țări, care țineau aici vite vara și iarna. Darea era de 40 bani de vită pentru vîrat și 150 bani pentru iernat¹⁹⁴, care se încasa și în anul 1794, cînd se percepea și pentru oi și capre¹⁹⁵.

Așadar, cunița a fost o dare pentru toate vitele, nu numai pe cele străine, aduse la pășunat, introdusă pe la începutul secolului al XVIII-lea, deosebită de vîcărît. Constantin Racoviță a desființat darea plătită de locuitorii țării, dar aceea percepută pentru vitele cumpărate, vîrate sau iernate în țară de negustorii străini, a fost menținută și după anul 1757. Cunița nu se plătea numai pentru cai, ci pentru toate vitele, mari și mici. Cu timpul, cunița a ajuns să fie tot atît de insuportabilă ca și vîcărîtul și de aceea a fost clasată între „dăjdiile urite“.

8. BOI ÎMPĂRĂTEȘTI

O contribuție astfel denumită este amintită la 12 septembrie 1740. În document „boii împărătești“ sînt indicați ca o fostă obligație fiscală a poslușnicilor episcopiei de Huși, înainte de a obține scutirea¹⁹⁶.

9. CAII DOMNEȘTI

Pentru nevoile proprii, ale armatei, cum și pentru satisfacerea cererilor turcești, domnii moldoveni au avut permanentă nevoie de cai. Acelor cerințe, la început, i-au făcut față prin cumpărări. Cînd mijloacele bănești pe care le aveau la dispoziție s-au redus, iar cererile turcești au crescut, domnii au căutat noi surse de venituri. Una dintre acestea a fost vînzarea unor părți din domeniul aflat la dispoziția domniei, nu numai pentru bani, dar și pentru cai¹⁹⁷. Dintre domnii care au practicat acest sistem menționăm îndeosebi pe Petru Șchiopul¹⁹⁸,

¹⁸⁸ N. Iorga, *op. cit.*, vol. VI, p. 234.

¹⁸⁹ N. Lăbușcă, *op. cit.*, p. 58—59.

¹⁹⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 318.

¹⁹¹ „Arhiva românească“, I, (1860), p. 58—59.

¹⁹² *Ibidem*.

¹⁹³ *Ibidem*.

¹⁹⁴ *Ibidem*, p. 48.

¹⁹⁵ *Uricarul*, vol. IV, p. 10—12.

¹⁹⁶ Melchisedec, *Cronica Hușilor*, p. 209—210.

¹⁹⁷ *D.I.R.A.*, sec. XVI, vol. III, nr. 45 (1574, mai 10).

¹⁹⁸ *Ibidem*, nr. 137, 151; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XIX, p. 157—158; *D.I.R.A.*, vol. cit., nr. 294, 335, 394, 424, 515, 517; *Arh. St. Buc.*, M-rea Coșula, VII/2; *Arh. St. Iași*, CCXL/30.

Iancul Sasul¹⁹⁹, Aron Vodă, Movileștii²⁰⁰, urmașii lor²⁰¹ și ultimul, pe Gheorghe Ștefan²⁰².

În documentele de la acești domni se indică ce s-au făcut cu caii primiți pentru terenurile vindute. În general se menționează că s-au dat în „slujba țării”²⁰³, că s-au trimis „la Țarigrad, dimpreună cu darea”²⁰⁴, s-au dat turcilor²⁰⁵ la „Poartă pentru treaba țării”²⁰⁵ etc. Pe la mijlocul secolului al XVII-lea domeniul aflat la dispoziția domnilor se micșorase mult, încât nu mai putea constitui o sursă de venituri pentru obținerea cailor de care aveau nevoie. Din această cauză se pare că Vasile Lupu a introdus în jurul anului 1650 o dare nouă denumită dajdea calului, din care urma să se cumpere caii necesari domniei²⁰⁷.

Dacă o parte din locuitorii plăteau „dajdea calului”, în bani, alții erau obligați să cumpere cai²⁰⁸. În timpul domniei lui Constantin Cantemir sistem înformat că doi sau trei oameni trebuiau să dea un cal domnesc²⁰⁹. Într-un izvod din 20 noiembrie 1690 se arată că o parte din locuitorii satului Turghiceni și-au donat ocinile cămărașului Dumitrașco pentru un cal prețuit la 63 lei, care s-a dat „la Dumitrașco vodă”, ca „rămășiță Neniei din caii ce au fost rînduiți de treaba hanului”²¹⁰.

Așadar, caii strinși din țară pentru domnie reprezentau o dare grea, adeseori locuitorii fiind puși în situația de a-și vinde pământurile pentru a-i face față. În anul 1714 aproape zilnic treceau prin țară „ași și din care veneau cu poruncii de la Poartă și din care erau acolo cu slujbe și făcea (Nicolae Mavrocordat) mari cheltuieli cu dînșii, dăruindu-le cai” și alte cadouri²¹¹.

10. CAII ÎMPĂRĂTEȘTI

Primele indicații despre cereri turcești de cai pentru armată, din Moldova, avem de-abia din timpul domniei lui Gheorghe Ștefan. La 12 martie 1656 acest domn da lui Apostolachi pircălab de Orhei o sește, fostă domnească, pentru șase cai suri, buni, pe care i-a dat „la trebuință împărătească, când ni s-a cerut de la împăratul otomanicesc sultan Mahmet o somă de cai pentru trebuința oștenească”²¹².

Dar, în felul acesta nu se puteau satisface toate cererile pentru armatele turcești, care, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, au dezlănțuit cunoscutele războaie în centrul și răsăritul Europei. Nu știm care domn a pretins această nouă contribuție cunoscută sub numele de „caii împărătești”, fiind consemnată de-abia între anii 1685—1691. Poate să fi fost introdusă chiar de Gheorghe Ștefan sau de către unul din urmașii săi. N-ar fi exclus, de asemenea, ca „dajdea calului” să fi urmărit și acest scop. La 8 august 1685 Constantin Cantemir obliga poslușnicii mănăstirilor închinat și neînchinat să dea „caii împărătești”²¹³ sau

¹⁹⁹ D.I.R.A., sec. XVI, vol. III, nr. 173.

²⁰⁰ *Ibidem*, vol. IV, nr. 89 și 127.

²⁰¹ *Ibidem*, sec. XVII, vol. II, nr. 28, 271, 279; vol. III, nr. 46, 79; Bibl. Acad., CXLVI/22; Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava, XXXIX/2; Arh. St. Iași, CCCXII/12 etc.

²⁰² Arh. St. Iași, CCCXXI/11.

²⁰³ D.I.R.A., sec. XVI, vol. III, nr. 137.

²⁰⁴ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 157—158.

²⁰⁵ D.I.R.A., sec. XVI, vol. III, nr. 424; Arh. St. Buc., M-rea Coșula, VII/2.

²⁰⁶ Arh. St. Iași, CCXL/30.

²⁰⁷ Bibl. Acad., CDLII/81; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. IV, p. 41—42.

²⁰⁸ Al. Băleanu, *Documente și regeste moldovenesti*, în „Cercetări istorice”, an VIII—IX (1932—1933), p. 147—148.

²⁰⁹ Arh. St. Iași, CDXII/41.

²¹⁰ *Ibidem*, CCCXXXIX/1, p. 875—877.

²¹¹ Axinte Uricarul, *op. cit.*, p. 155.

²¹² Bibl. Acad., XXII/130; A. Sava, *Documente orheiene*, p. 103—104.

²¹³ Arh. St. Buc., M-rea Socola, VI/4.

bani pentru cumpărarea lor²¹⁴. Banii pentru „caii împărătești“ trebuiau strânși de egumeni de la locuitorii din satele lor și predați tot de ei vistieriei. Circa 28 de poslușnici trebuiau să cumpere un cal sau să plătească prețu' lui în bani²¹⁵. Egumenii mănăstirilor au așteptat însă prilejuri favorabile ca să-și scape oamenii lor de o asemenea obligație, fiindcă dacă plăteau această dare li se reduceau veniturile proprii²¹⁶.

În afară de vecini și poslușnici se pare că darca se plătea și de membrii clerului²¹⁷, ai unor bresle²¹⁸ și chiar de mazii și boieri²¹⁹. În 1714 Nicolae Mavrocordat a trebuit să trimită turcilor 500 de cai²²⁰, iar Mihail Racoviță, în ultima domnie, 300 de cai „pentru treaba oștii“²²¹, iar lui Grigore II Matei Ghica, prin aprilie 1736, i-a venit ordin să dea 400 de cai²²². N-ar fi exclus însă ca boierii să fi fost despăgubiți din banii încasați de la celelalte categorii sociale.

11. DAREA DE GĂINI ȘI ALTE PĂSĂRI

Într-un document din 23 mai 1589 sînt amintiți stolnicii pentru găini. Acestora, Petru Șchiopul le interzicea să intre în satul Strocești al mănăstirii, Sf. Sava^{2,3}. Aceleiași sat Constantin Movilă, la 1 iulie 1608, i-a acordat scutiri asemănătoare, interzicînd „stolnicilor pentru păsări“ să opereze acolo²²⁴.

S-ar înțelege că acești subalterni ai stolnicilor luau pentru bucătăria curții domnești găini sau alte păsări, numai de la țărani. Mai mult nu se poate spune despre noua dare. S-ar părea că a fost o dare temporară, care a existat în vremea lui Petru Șchiopul și a Movileștilor. După ei, nu se mai menționează și s-ar putea presupune că a fost desființată.

12. ANGĂRIA IAȘULUI

La 17 aprilie 1602 este consemnată o dare specială asupra locuitorilor din ținutul Hotin, numită „angăria Iașului“²²⁵, care nici nu mai apare sub o asemenea denumire după această dată. Dacă s-a menținut, după domnia lui Ieremia Movilă, poate că a fost înglobată în așa-numitele dări și angării. Nu este exclus să fi fost introdusă de Ieremia Movilă pentru refacerea Iașului, care a avut de suferit de pe urma campaniei lui Mihail Vitcazul din anul 1600.

13. ALÎMUL

Între anii 1716—1726, deci în timpul ultimei domnii a lui Mihail Racoviță, se constată existența unei dări numită *alim*, plătită de tătarii bucegeni pentru vitele pe care le pășunau la nord de hotarul lor²²⁶. Încasatorii s-au numit alămgii și încasau cîte șase bani de fiecare vită mare: vacă, bou sau cal. Au fost și reclamații împotriva tătarilor care nu voiau să plătească alimul²²⁷.

În concluzie, prin dările de producție și animale, conducerea de stat din evul mediu a urmărit impunerea surselor principale de venit ale locuitorilor, în special ale țaranilor. În general dările n-au fost progresive, adică proporționale

²¹⁴ Paul Mihail, *Documente moldovenești găsite la Constantinopol (1462—1755)*, în „Cercetări istorice“, an. X—XII, nr. 1, p. 108—111.

²¹⁵ *Uricarul*, vol. III, p. 92—98.

²¹⁶ *Ibidem*, vol. V, p. 244—245; Vol. VIII, p. 237—238; Arh. St. Buc., M-rea Socola, VI/6; Mss. nr. 578, f. 102 și 102 v.; M-rea Barnovschi, V/7; N. Iorga, *op. cit.*, vol. VI, p. 421.

²¹⁷ N. Iorga, *op. cit.*, vol. I—II, p. 84.

²¹⁸ Arh. St. Buc., *Achiziții noi*. MMDCLV/2.

²¹⁹ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, vol. III, p. 52—53.

²²⁰ Axinte Uricarul, *op. cit.*, p. 166 și 174—175.

²²² I. Neculce, *op. cit.*, p. 336—337.

²²³ *D.I.R.A.*, sec. XVI, vol. III, nr. 513.

²²⁴ *Ibidem*, sec. XVII, vol. II, nr. 214.

²²⁵ *D.I.R.A.*, sec. XVII, vol. I, nr. 59.

²²⁶ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 658.

²²⁷ N. Iorga, *op. cit.*, vol. VI, p. 405.

cu cantitatea totală de bunuri de care dispunea fiecare locuitor impozabil. Sistemul s-a caracterizat prin impuneri la sume fixe, dar și pe număr și cantități.

Vistieria nu ținea seama de un minimum necesar pentru întreținerea vieții, care să fi fost exclus de la impunere. Dar caracterul de clasă, cel mai evident, reiese din faptul că dările se plăteau țărănește, de unii, adică cu sume mai mari, pentru aceiași număr de bunuri sau cantități, iar de alții, adică de boieri și mănăstiri, boierește, deci cu sume mai mici. Totodată, un număr de privilegiați au fost scutiți, în parte, totuși ei au deschis și dus o luptă susținută pentru a fi absolviți total.

Dările amintite au lovit greu principalele surse de producție. Au fost oameni care-si tăiau vitele ca să nu plătească văcăritul și cunița, iar proprietarii de vii le lăsau în paragină, fiindcă din toată munca lor ajungeau să rămână chiar datori.

DĂRILE PERSOANELOR NELIBERE

În goana lor nesățioasă după bani, domnii, marii dregători și slujitorii vistieriei au obligat să plătească dări pînă și cea mai nenorocită categorie socială a evului mediu, adică pe robi²²⁶. Primele indicații, sigure referitoare la dările plătite de robi sînt din 5 august 1424, cînd domnul Țării Românești, Dan al II-lea hotăra ca robii mănăstirii Tismana să fie scutiți „de toate muncile și *dările domniei*”²²⁷. Referindu-ne la Moldova, o indicație carecum asemănătoare, pînă în secolul al XVI-lea, ne dă doar documentul din 8 februarie 1470, cînd Ștefan cel Mare a hotărît ca robul „tătar” Oană să fie „slobod” fără nici o nevoie... să nu dea și să nu plătească nici o dată nimic după dreptul robiilor și al tătarilor, nici coload, nici dare să nu plătească, nici unui boier al său la care va trăi”²³⁰.

Pasajul citat scoate în evidență faptul că robii plăteau dări mai mari decît locuitorii care trăiau „după legea românească”. Prin urmare, alături de țărani și orașeni²³¹ și robii suportau greutățile statului și întreținerea traiului de trîndăvie și lux al stăpînilor.

Documentele din secolul al XVII-lea arată că în Moldova se introdusese o dare pe robi, în afară de obligațiile lor față de stăpîni²³². Din cauză că robii fugeau, la pîngerea proprietarilor, Miron Barnovschi a poruncit slugilor hătmănești, vătavilor și juzilor de țigani „să nu mai meargă și să învâluiască” robii mănăstirești, „nici bir să nu ia de la ei, nici ciubote și nici un venit hătmănesc”, numai călugării aveau dreptul să-i pună la munci și să le ia bir²³³.

Cu toate scutițiile acordate de domn, totuși robii au fost supuși în continuare la plata unor dări către vistieria domnească. Indicații precise în acest sens avem din timpul domniei lui Antonie Ruset, care scutea, la 22 iunie 1677, pe robii mănăstirii Bistrița de dajdea domnească, dajdea hătmănească, de lucrul domnesc, precum și de celelalte obligații fiscale „care vor fi pe alți țigani”²³⁴.

Proprietarii de robi s-au plîns domnului, la 28 octombrie 1696, pentru „robii de moșie”, de „cumpărătură și miluire... că nu-i pot ținea” din cauza dăjdiilor ce se „pun asupra lor de la domnie”, deși erau săraci. Antioh Cantemir a scutit robii de dajdea domnească, hătmănească și de „aducerea la scaun”²³⁵. Totuși, sub alte forme această dajde a continuat să fie percepută de la robi.

La 6 ianuarie 1711 soția lui Dimitrie Cantemir a poruncit unui jude de țigani, anume Constantin, să strîngă „dajdea de pe țiganii ce-s la ceata lui” de fiecare țigan cîte 2 ughi, „însă careii ar fi cu prilej (mai instăriți) să dea mai mult, iar carii ar fi săraci să dea mai puțin”. Doamna insista ca să se strîngă

²²⁶ N. Grigoraș, *Robia în Moldova*, în „Anuarul” Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, tom. IV (1967), p. 70—76.

²²⁷ *D.I.R.A.*, sec. XIII, XIV, XV, nr. 365.

²²⁸ *Idem*, A. Moldova, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 439.

²²⁹ N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, p. 409 și urm.

²³⁰ *Bibl. Acad.*, LXXXIV/199 (1627, mai 6).

²³¹ *Arh. St. Buc.*, M-rea Sf. Sava, XXXI/4.

²³² *Ibidem*, XXX/16.

²³³ N. Iorga, *op. cit.*, vol. V, p. 96—97.

mai curînd banii și să fie aduși la domnie, împreună cu răsurile „pe obicei”. Țiganii străini trebuiau, de asemenea, să plătească dajde²³⁶.

S-ar părea că darea de doi ughi pe cap de rob, existentă în timpul domniei lui Dimitrie Cantemir, să fie aceea care s-a numit „țigănarit”, amintită în anul 1713. Nicolae Mavrocordat „numai odată” a încasat — scrie un cronicar — „țigănaritul, pentru o nevoie cu au avut atunci, eară apoi n-au mai scos țigănaritul și earăși au legat cu băstăm ca să nu mai scoată”²³⁷.

În actul de desființare a „țigănaritului” (1 iulie 1714) se arată că darea se încasase „a o nevoie a țării”²³⁸. Mihail Racoviță n-a ținut seama de hotărîrea înaintașului său și în anul 1725 a încasat „țigănarit, de tot țiganul cite doi ughi, dar apoi... au făcut legătură să nu mai dea”²³⁹. Actul de desființare al țigănaritului din 21 octombrie 1725 și de care urmașii lui Mihail Racoviță n-au ținut seamă, recunoaște că „acest obicei” a fost „izvodit mai dinainte vreme... pentru slăbiciunea țării”. Totuși, susținea el, deși țara era la cumpănă din cauza oștilor și a jafurilor, văzînd plîngerile boierilor și ale mănăstirilor că le fug țiganii, s-a gîndit că „acest obicei, izvodit de o samă de vreme incoace, să nu mai fie”. Mihail Racoviță afirmă că a reintrodus darea numai din cauza nenorocirilor abătute asupra țării, ca jafuri de oști străine, „prăzi și robii” și a multor datorii. Ca să poată „ridica poruncile stăpînilor” — adică ale turcilor și neavînd de unde mai lua și cu „ce chivernisi” a hotărît să încaseze din nou țigănarit. Cînd s-a hotărît să-l desființeze a pretins că nu a voit să mențină un obicei, care nu era de „folos pămîntului” și domnilor; în schimb, robii domnești și cei hătma-nești aveau să fie „cu dajdea lor, cum au avut obicei”²⁴⁰.

Țigănaritul propriu-zis, condamnat vehement de boieri și mănăstiri, lovea în veniturile lor. De aceea ei au luptat să-l desființeze și nu ca să crecze condiții mai bune de viață robilor.

Grigore II Matei Ghica a respectat puțin timp măsura lui Mihail Racoviță²⁴¹, fiindcă se pare în 1732 sau în 1733, a „scos și pe țigani hîrtii grele”²⁴². Așadar, noul domn n-a fost într-una nimic împiedicat de hotărîrea înaintașului său și nu s-a înspăimîntat nici de blestem.

Robii domnești, pe lingă dajdea plătită domnului²⁴³, scoteau aur din nisipurile din care plăteau anual „ca bir soției domnitorului, patru ocale de aur”²⁴⁴.

LES IMPÔTS EN MOLDAVIE DE LA FONDATION DE L'ÉTAT JUSQU'EN 1741 (III)

Résumé

L'auteur a continué la recherche des obligations fiscales des habitants de la Mo'davie pendant le Moyen Age. On a déjà souligné que ces impôts, très nombreux, affectaient les principales sources de revenu des habitants, surtout des paysans; les catégories sociales privilégiées étaient exemptées des impôts ou, s'ils payaient, les sources étaient petites.

On a aussi remarqué que les impôts de cette période n'ont pas été proportionnels à la quantité de biens dont disposait chaque habitant imposable, les sommes imposées étant préétablies.

Au Moyen Age, la trésorerie de l'Etat a imposé un minimum de biens nécessaires à chaque habitant. Les impôts pendant cet âge ont nui aux principales sources de production.

²³⁶ Melchisedec, *Cronica Hușilor*, p. 80.

²³⁷ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, vol. III, p. 120—121.

²³⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 100.

²³⁹ I. Neculce, *op. cit.*, p. 298—299.

²⁴⁰ „Buletinul Ioan Neculce”, fasc. 2 (1922), p. 305—307; N. Iorga, *op. cit.*, vol. V, p. 103.

²⁴¹ I. Neculce, *op. cit.*, p. 304.

²⁴² *Ibidem*, p. 317.

²⁴³ N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. I, ed. a II-a, p. 103.

²⁴⁴ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 103.

O SCHIȚĂ INEDITĂ A ISTORIOGRAFIEI ROMĂNEȘTI DATORATĂ LUI IOAN MAIORESCU (1843)

V. CRISTIAN

„Este dar istoria patriei cartea vieții pentru veacurile trecute și mai cu seamă pentru de față și pentru viitor”.

I. Maiorescu

Interesul pentru realizările istoriografice ale predecesorilor este vechi, el rezultând din chiar natura domeniului căruiua îi aparțin. Referirile la creațiile anterioare sînt, astfel, un demers firesc al istoricului, ele apărînd constant în opera sa. De cele mai multe ori, acestea se referă la probleme particulare, legate strict de obiectul investigației. Așturi de ele însă, apar și judecări de valoare cu un caracter general, ajungîndu-se treptat la schițe sau tablouri de ansamblu al fenomenului istoriografic sau universal, de un interes incontestabil pentru înțelegerea acestuia.

Situația își găsește o ilustrare interesantă în cazul istoriografiei românești. Aproape de la începuturile ei, principalele sale manifestări cuprind și aprecieri asupra realizărilor anterioare. În general, acestea sînt elogiate, pornindu-se de la rolul important acordat cunoașterii trecutului; acolo însă unde este cazul, nu lipsesc accentele critice, uneori dure chiar, în parte și din dorința de a face o distincție netă între meritul real și cel aparent.

Asemenea aprecieri își au începuturile încă la Macarie. Începîndu-și *Cronica*, acesta arăta că „cele de pînă acum au fost alcătuite în chip fericit de acei scriitorii care înaintea noastră s-au arătat iubitori de învățătură și ni le-au lăsat nouă, copiilor lor, cu multă cinste”, făcînd și precizarea că „iar de cine au fost lucrate ne este cu totul neștiut se vede că de iubitori de bine”¹. Grigore Ureche, dînd o operă de o mult mai mare valoare, este mai reținut, întrucît, spune el, „letopisețul nostru cel moldovenesc așa de pre scurt scrie, că nici de viața domnilor, carii au fost toată cirna, nu alege, necum de lucrurile den lăuntru să alegeă”, căutînd explicația în faptul că „scriitorii noștri n-au avut de unde stringe cărți” în condițiile dificile în care au trăit, fiind necesar pentru scrierea istoriei proprii să se apeleze și la istorici străini², fiind primul care face aprecieri asupra valorii operei acestora pentru cunoașterea trecutului românesc. La rîndul său, Miron Costin se referă în mai multe rînduri la scrierile înaintașilor, făcînd o departajare netă în privința valorii lor. El lauda „osîrdia răposatului Urechie vornicului”, fiindcă „numai lui de această țară i-au fost mi-ă, să nu rămîie întru întunericul neștiinței”, chiar dacă acesta nu scrisese și despre primul! „descălecat” („numai amelită la un loc”); este însă foarte dur la adresa lui Simion Dascălul și Misail Călugărul, întrucît adăosurile lor „nu letopisește, ce ocări sîntu”, ei trebuind „să dea seamă” pentru „basnele” lor, de vreme ce „nici iese șagă a scrie ocară vecinică, unui neam, că scrisoarea este un lucru vecinicu”³. Face aprecieri critice, în legătură cu originea românilor, și asupra unor istorici străini, chiar dacă îi prezintă ca „mari și vestiți”⁴, după cum, în legătură cu perioada la care se referă *Letopisețul*, arată că istoriile străine „numai despre lucrurile ce-s mai însămnate, cum sînt războaiele, schimbările, scriu a țărilor megiașe, iară cele

¹ *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI* publicate de Ion Bogdan. Ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, Editura Academiei R.P.R., 1959, p. 90.

² Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ed. P. P. Panaitescu, E.S.P.L.A., București, 1955, p. 50.

³ Miron Costin, *Opere*, Ed. P. P. Panaitescu, E.S.P.L.A., 1950, p. 242—243.

⁴ *Ibidem*, p. 243.

ce se lucrează în casa altuia de-amănuntul, adică lucruri de casă n-au scris"⁵. În sfârșit, Ion Neculce face, la începutul *Predosloviei*, câteva constatări asupra predecesorilor, criticînd pe Simion Dascălul, Misail Călugărul, Evstratie Logofătul („aceștia, poate-fi, au fost oameni neînvățați, de n-au citit bine la istorii”), și subliniind progresul făcut de Miron Costin și Nicolae Costin față de Grigore Ureche (scriind, pentru o perioadă, după „izvodul acestuia”, „însă mult l-au mai împodobit, mai frumos“)⁶.

Prin cărturarii amintiți se puneau bazele unei tradiții, ce-i drept modestă, și în această privință. În majoritatea scrierilor istorice din secolele XVII—XVIII asemenea aprecieri însă lipsesc. Afirmatia este valabilă și pentru cărturarii Școlii ardeleni, o anumită excepție trebuind făcută pentru Samuil Micu. Prezintă „scriitorii cei din români”, acesta menționează principalii istorici moldoveni, rezumîndu-se să le pomenească numele (cu confuzia care va dăinui mai multă vreme între Miron și Nicolae Costin) și operele, atunci cînd îi sînt cunoscute („Ureche și Misail Călugărul au scris oarece din istoria românilor”)⁷; în schimb, faptul că Gh. Șincai a scris „Istoria românilor” este „lucru foarte mare și pentru care mare laudă în neamul său s-ar cădea să aibă, numai de o ar pune în rînd și o ar sfîrși cum o au început“⁸.

Preocupări sistematice pentru istoriografia noastră au început cu generația de la 1848⁹. Le întîlnim la Aaron Florian, Mihail Kogălniceanu, Nicolae Bălcescu, August Treboniu Laurian, Alexandru Papiu-Ilarian ș.a. Ele sînt legate fie de alcătuirea unor manuale sau sinteze de istorie, fie de necesitățile publicării izvoarelor, fie de încercările de a da o privire sintetică asupra culturii române. Inegale ca valoare și întindere, aceste preocupări ne dezvăluie strădania epocii de a pune în lumină o importantă moștenire spirituală, demers caracteristic concepției romantice.

O primă încercare a epocii este aceea datorată lui Aaron Florian¹⁰. În interesantele considerații pe care dascălul transilvănean de la Sf. Sava le face în *Precuvintare la Idee repede de istoria prințipatului Țării Românești* (1835), el se referă și la izvoarele narative, mai mult pentru a sublinia dificultățile pe care le implică cercetarea acestora. Cercetîndu-se „hronografurile țării și istoriile streine”, „se va vedea greutatea la care e supusă alcătuirea de istoria Țării Românești”, intrucît, „dintr-o mulțime de hronografuri ce se află pe la unii alții nu se potrivește două; istoriile streine, afară că nu conglăsuiesc nici decum cu hronografurile țării, apoi și ele singure își contrazic una altia”, situație asupra căreia vor reveni și alți istorici ai epocii, Mihail Kogălniceanu¹¹ sau mai puțin cunoscutul Ioan Albineț¹².

Mihail Kogălniceanu este, de altfel, autorul unor interesante preocupări asupra istoriografiei noastre mai vechi¹³, care aveau să-și găsească reflectarea

⁵ *Ibidem*, p. 42.

⁶ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, E.S.P.L.A., București, 1955, p. 103.

⁷ Samuil Micu, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, Editura Științifică, București, 1963, p. 74.

⁸ *Ibidem*, p. 76.

⁹ Pompiliu Teodor, *Evoluția gândirii istorice românești*, Ed. Dacia, Cluj, 1970, p. VII; Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române*, București, 1976, p. 4.

¹⁰ Asupra acestuia Pompiliu Teodor, *Contribuția lui Aaron Florian la dezvoltarea istoriografiei naționale*, „Acta Musei Napocensis”, V, 1958, p. 577—586; V. Cristian, *Opera istorică a lui Aaron Florian*, ASUI, XVI, 1970, fasc. 2, p. 113—133.

¹¹ În forma „hronografurile românești, mai ales în ceea ce se atinge de întîile timpuri ale Prințepatelor, nu se potrivește nicidecum cu autorii străini, nu se potrivește măcar între dinsele” (M. Kogălniceanu, *Opere*, II, *Scrieri istorice*, Text stabil, studiu introductiv, note și comunicări de Al. Zub, Editura Academiei R.S.R., București, 1976, p. 392).

¹² I. Albineț, *Manual de istoria Prințepatului Moldovei*, Iași, 1845, p. XVI. Era relativă, aproape identică, formularea lui Kogălniceanu.

¹³ Vezi Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Editura Junimea, Iași, 1974, p. 536 și urm.

și în editarea cunoscutei sale colecții de cronici și care s-au manifestat de la începuturile activității sale publicistice. Ce-i drept, *Histoire de la Valachie* nu conține decât câteva aprecieri în legătură cu puținătatea surselor narative utile acesteia, întrucît muntenii, „mereu ocupați cu războiul, n-au avut niciodată liniștea să cultive literale”, după cum scriitorii lor, ca și cei moldoveni, mai numeroși, s-au limitat la biografia prinților¹⁴. În același an însă, în *Moldau und Wallachei. Romänische oder wallachische Sprache und Literatur*, Kogălniceanu arunca o privire și asupra istoriografiei; pornind de la constatarea că: „românii nu au o însemnată lipsă în această ramură a literaturii”, el amintea „mulțimea de cronici române din deosebite vremi”, rămase anonime, pentru a se citi apoi la cei „trei mari istorici vechi” moldoveni, Grigore Ureche, Miron Costin și Dimitrie Cantemir, asupra ultimului, „cunoscut în Europa întreagă”, stăruind mai mult, se referă și la scrieri mai recente, cum sînt cele ale lui Petru Maior (o „carte națională foarte bună”), *Anticile romanilor* scrise de Damaschin Bojincă (cu „un stil puțin îngrijit” însă) sau burtă privire asupra istoriei românești dintr-un manual, datorată lui Gr. Pleșoianu. Nu-și amintea însă numele lui Șincai, autor al unei lucrări care „este rodul unei munci de treizeci de ani și se zice a fi un cap de operă de scriere istorică”¹⁵. De altfel, apar și câteva inexactități, firești în condițiile imposibilității de a recurge la toate informațiile necesare.

Această privire a fost dezvoată de Kogălniceanu într-un proiect de discurs despre istoria culturii și a literaturii române care, s-a demonstrat recent, a fost alcătuit în 1839¹⁶. Referirile la istoriografie încep cu Ureche, „primul istoric moldovean”, prezentat ca un cărturar deosebit de cult, considerîndu-se că opera sa, „în formă de cronică”, ar cuprinde și cucerirea Daciei de către romani ca și înviazile, afirmație firească atunci datorită condițiilor în care se păstrasera copile. De altfel, și lui Miron Costin i se atribuie acea parte care fusese redactată de fiul său. La „al doilea istoric al Moldovei” este subliniată puterea de pătrundere a chestiunilor politice, datorită importantului rang pe care îl deținea, ceea ce face ca „detaliile pe care le dă asupra curții domnitorilor să poată servi încă drept modele de narațiune”, străinii înșiși privindu-l, de asemenea, „ca pe un mare istoric”. Fiul său, Nicolae Costin, „a trăit și a plîns nefericirile care începeau să copleșescă sârmana noastră patrie”. La Cantemir nu mai sînt menționate scrierile „cunoscute de întreaga Europă” subliniindu-se însă că el „a contribuit mult la progresul literaturii”. Contemporanul său, Ion Neculce, „celebru războinic, a fost mare istoric”. Pînă în vremea lor, literatura rămăsese „în întregime domeniul moldovenilor”. În timpul lui Brîncoveanu, iubitor al literelor, și muntenii au început să se afirme prin Radu Greceanu¹⁷ (menționat în *Prefața Istoriei* din 1837).

Un cânt de laudă este făcut lui Petru Maior, care a reanimat curajul moldovenilor; „le-a prezis că frumoase timpuri vor reveni, le-a reamintit într-un stil cald, energetic, măreția strămoșilor lor”. Cartea sa a făcut „minuni”, reunind toți patrioții, fiecare începînd „a-și cunoaște drepturile și datoriile pe care i le cerea patria”. Alături de el, Gh. Șincai a realizat prin *Ironica* sa „o lucrare de însemă erudicție”, prin publicarea așteptată a căreia, moldovenii și muntenii „vor începe să nu se mai îndoiască de numele de român”¹⁸.

Dintre istoricii contemporani este amintit, mai întii, Aaron Florian, pentru care Kogălniceanu are o mare stimă, cu istoria în trei volume a Țării Românești (*Idee repede*). „Totul este în această carte. Stil, idei, filozofie a istoriei, știință (cuvînt șters însă în text), pragmatică. Istoria sa este cea mai bună lucrare română în proză (între mai multe alte lucrări). Sînt amintiți, apoi, Gh. Săulescu,

¹⁴ Mihail Kogălniceanu, *Opere*. II. *Scrieri istorice*, p. 44—45.

¹⁵ *Idem*, *Opere*. I. *Beltristica, studii literare, culturale și sociale*. Text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de Dan Simonescu, Editura Academiei R.S.R., 1974, p. 244.

¹⁶ Vezi argumentația lui Paul Cornea în *Documente și manuscrise literare*, II. *Alese, publicate, adnotate și comentate* de Paul Cornea și Elena Piru, Editura Academiei R.S.R., 1969, p. 225 și urm.

¹⁷ M. Kogălniceanu, *Opere*, I, p. 264—265.

¹⁸ *Ibidem*, p. 266.

„om de o mare erudiție“ cu a sa *Istorie universală* și D. Bojincă pentru *Anticile romanilor* și viața unor domnitori¹⁹.

Pentru ponderea acordată de Kogălniceanu istoriografiei în viața culturală, este interesant că el realizează o periodizare tripartită a literaturii tocmai pornind de la scrisul istoric. Perioada ei veche se termină cu Radu Greceanu și Radu Popescu în Muntenia, Dimitrie Cantemir, Nicolae Costin și Neculce în Moldova. După „literatura decadenței sau fanariotă“, cu manifestări palide, fără culoare, noua perioadă a „literaturii noi“ se deschide cu Petru Maior, „autorul literaturii noastre moderne“²⁰. Și prin aceste considerații, scrierea lui Kogălniceanu prezintă un interes deosebit. Ce-i drept, rămasă în manuscris, nu avea să fie cunoscută contemporanilor. În schimb, ideile sale aveau să fie reluate și dezvoltate de Kogălniceanu în anii următori, după cum ea este revelatorie pentru preocuparea pe care epoca începuse să o manifeste față de producția istoriografică de până atunci.

Tocmai în acest context se plasează o încercare de sinteză asupra acesteia care a determinat rindurile de față. Ea se datorează lui Ioan Maiorescu, aflat atunci la Iași, care, după ce funcționase la Seminarul Veniamin, a fost numit profesor la Academia Mihăileană, atât de istoria universală, cât și de „istoria critică a patriei“. Pentru onorarea acesteia, a alcătuit un manual de Istoria Moldovei, păstrat în manuscris²¹. Acesta debutează cu o deosebit de interesantă *Introducere*, din care partea cea mai dezvoltată (a doua) privește tocmai *Izvoarele istoriei patriei*²².

Introdusă în planurile de învățămînt în 1843, „istoria patriei“ trebuia să se rezume, în condițiile politice de atunci, doar la istoria Moldovei. La ea se referă și cursul lui Ioan Maiorescu (care se intrerupe la anul 1476), pînă la întemeierea principatului fiind prezentată însă istoria întregului spațiu românesc. De a'fel, dascălul transilvănean care venea în Moldova din Țara Românească, unde se va întoarce după scurta ședere la Iași, are o viziune globală asupra trecutului nostru, fapt care se reflectă și în modul în care sînt prezentate „izvoarele istoriei patriei“.

Acestea sînt precedate de cîteva considerații deosebit de interesante privind „ideea, folosul și trebuința istoriei patriei“. Ele sînt sugestive și pentru prețuirea pe care Maiorescu o acordă demersului istoriografic. Ce-i drept, el începe prin a da o definiție foarte sobră: „Prin istoria Patriei înțelegem o regulată înghetare a întâmplărilor celor mai însemnătoare care s-au săvîrșit în pămîntul în care trăim“²³. În continuare însă face o frumoasă pledoarie pentru absoluta necesitate a cunoașterii trecutului, în spiritul concepției romantice. La fel ca individul, societatea se dezvoltă treptat. În consecință, popoarele care au „de gînd să păsească înainte trebuie să cunoască toate gradurile prin care au trecut înaintașii săi, căci în alt chip nu este cu putință a se păși înainte“, fiindcă „orice măsură de îmbunătățiri dacă nu se va lua potrivit cu starea întru care ne aflăm și pe care am moștenit-o de la strămoșii noștri, vor fi cu totul zadarnice“. Aceasta, subliniază Maiorescu, dezvoltînd o răspîndită idee a epocii că nu se poate construi nimic viabil decît pornindu-se de la istorie, „este cauza de căpetenie pentru ce multe măsuri de reforme luate în multe staturi nu folosesc nimic pentru că noi cei ce lucrăm astăzi ne lenevim a căuta înapoi ce au fost erii“²⁴. De aici, singura concluzie ce se impune: „Apoi care altă carte, afară de istoria patriei, ne va arăta nouă drumul pe care au pășit mai marii noștri și treptele prin care au trecut pînă ce ne-au adus în starea în care ne aflăm?“²⁵. Dar istoria nu este necesară numai pentru dezvoltarea sensului evoluției sociale, prin care se asigură

¹⁹ *Ibidem*, p. 270.

²⁰ *Ibidem*, p. 287.

²¹ V. Cristian, *Ioan Maiorescu — profesor de istorie la Iași (1842—1843)* „Cercetări istorice (Serie nouă)“, VIII, 1977, p. 319—321.

²² B. A. R. S. R., Mss. rom. 5786 (*Istoria Moldovii*), f. 2—6.

²³ *Ibidem*, f. 1.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, f. 1—1v.

construcției istorice o temelie durabilă. La fel ca și contemporanii săi²⁶, Maiorescu insistă asupra rolului educativ al cunoașterii trecutului, forței sociale pe care o reprezintă aceasta. „Trei sînt elementele care însuflețesc atît pe om în parte, cît și pe popoară întregi: baera cãtră pãmîntul pãrinților, baera cãtră credința lor și baera cãtră cei de un singe cu noi, numai în aceste trei viețuiesc neamurile sufletește și istoria ne arată că numai însuflețite de aceste trei puteri s-au ținut națiile e nații”²⁷. Făcînd o referire la Sallustiu, el consideră că „staturile numai prin acelea puteri să țin prin care s-au întemeiat, de unde urmează că puterile acestea trebuiesc cunoscute, prețuite și cultivate, ca unele fără care nu poate viețui nici un popor”²⁸, ceea ce cuprindea și o pregnantă subliniere a importanței actului istoriografic.

Valabilă în general, cunoscerea trecutului îi apare ca indispensabilă pentru concetățenii săi; chiar dacă obiectul cursului era istoria Moldovei, constatările au un caracter general, ele privind, de fapt, întregul neam. Numai din puterile amintite „au izvorit acele fapte mari ale străbunilor noștri de care vom avea prilejul a ne minuna în istorie”, după cum „ca să putem viețui de aici înainte ca nație nu vom putea cu puterile acelea, dacă nu vom pute cunoaște istoria patriei”. Numai atunci se va putea însufleți un membru al comunității naționale „pentru patria sa cînd va ști a arăta cu degetul, aici, într-acest loc au căzut atîți și atîți din strămoșii mei, pe această cîmpie au udat-o strămoșii mei de atîtea ori cu sîngele lor ca să se apere în contra vrăjmașilor și să-mi pregătească mie un viitoriu mai fericit”. Pornind de la aceste constatări, Maiorescu dădea o nouă definiție a istoriei, remarcabilă prin frumusețea și concizia ei, poate cea mai inspirată din cele formulate în epocă: „Este dar istoria patriei cartea vieții pentru veacurile trecute și mai cu seamă pentru de față și pentru viitor”²⁹.

Ideea de „carte a vieții” se extinde și asupra modului cum este privită istoriografia. Maiorescu manifestă multă prețuire pentru marile realizări ale acesteia, chiar dacă aprecierile sale se mențin în limitele unei sobrietăți care-i este caracteristică și care era firească în cazul unui profesor de meserie. Trăsătura se reîntîlnește la ceilalți dascăli de istorie din epocă, fapt cu analogii și în alte regiuni ale Europei, mai ales în centrul acesteia. Ce-i drept, Kogălniceanu va rosti curînd inflăcăratul său *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională*, dar el venea din afara școlii și beneficia de un alt statut social, după cum prezentarea izvoarelor o face într-un mod cu totul general, puțin introduce accente mai puternice decît în cazul unei expunerii mai ample, preferînd să insiste asupra citorva elemente. Maiorescu socotește necesar să dea detalii asupra unor lucrări rămase în manuscris, despre unele din ele elevii neputînd avea altfel cunostință, trecînd foarte repede peste cele tipărite, lesne accesibile, mai ales că editarea lor se realizase recent.

De altfel, majoritatea subcapitolului la care ne referim are în vedere lucrările rămase în manuscris. Noțiunea de „izvor” sau „document” este privită într-un sens utilizat de mai multe ori în epocă, incluzînd atît izvoarele narative, cît și lucrări de istorie, în vreme ce pentru „nenumărate decrete, hrisoave ale rigilor Ungariei, ale prinților Ardealului și mai mult decît toate hrisoavele domnilor din aceste prințipate”³⁰ nu se face decît această singură mențiune. „Izvoarele istoriei patriei” constituie, astfel, de fapt, o expunere asupra istoriografiei. Aceasta privește, o împunea natura cursului, în primul rînd Moldova, dar profesorul se referă, de fapt, la principalele producții istoriografice românești. De altfel, el vine cu repetate sublinieri privind importanța acestora pentru întreaga istorie românească. Uneori, e pe par să izvorască din rațiuni metodologice, dar pornesc de la o adîncă înțelegere a unității trecutului național românesc. Aceasta este vizibilă chiar de la început, cînd referindu-se la „pãmîntul acesta” al Moldovei,

²⁶ V. Cristian, *Importanța istoriei în concepția generației pașoptiste*, ASUI, XX, 1974, fasc. 1, p. 7 și urm.

²⁷ B.A.R.S.R., Mss. rom. 5786, f. 1 v.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, f. 2. Revenînd asupra unei idei expuse anterior, Maiorescu conchidea că „numai un fiu stricat și lepădat de natură, prin urmare un fiu netrebnic al patriei nu va cunoaște trebuința aceștii cărți” (*Ibidem*).

³⁰ *Ibidem*, f. 6.

ține să facă sublinierea „ca și toată Dacia lui Traian”³¹. Spre sfârșit, referindu-se la „Arhiva Românească” a lui Mihail Kogălniceanu, a cărei publicare „va ușura încercarea scriitorilor de a da la lumină o istorie critică a patriei”, făcea sublinierea că „de la această carte nu dorim altă decît ca ea să nu se ocupeze numai /de/ istoria Moldovei, ci cu istoria întregii nații românești”³². Cerința era motivată prin faptul „căci cel puțin atît este știut că niciodată nu se va putea scrie bine s.e. istoria Moldovei fără istoria nației românești și dincontra”³³. Această cerință rezultă dintr-o realitate istorică. Referindu-se la utilitatea unor istorii ale Țării Românești pentru cunoașterea istoriei Moldovei, el explica aceasta „fiindcă între principatele România și Moldavia au fost totdeauna relații, fiind aceeași soartă pentru amîndouă”³⁴.

Partea cea mai extinsă privește vechea istoriografie moldoveană, fapt care li apare firesc în condițiile în care „cu toată nepriința timpului, avem și documente scrise de pămînteni și de alți bărbați din sînul nației și cu drept cuvînt putem zice că Moldova în privința aceasta au întrecut pe celelalte părți a/le/ Daciei”³⁵. Prezentarea ei este totuși inegală. Pentru Ureche dă doar cîteva date esențiale, criticîndu-i însă interpolatorii, după cum reia confuzia, care se va menține multă vreme, privind contribuția lui Miron și Nicolae Costin³⁶. Acordă, în schimb, un spațiu important lui Ion Neculce (aproape trei pagini), poate și pentru că îl citise de curînd, pe care îl prețuiește atît ca istoric — îi premia unele aprecieri privind începuturile istoriografiei moldovene — cît și ca om politic. Il impresionează în mod deosebit relatarea evenimentelor din 1711, cărora, de altfel, cărturarul le consacrase cea mai extinsă parte a scrierii sale. Este impresionat de modul cum sînt judecate personalitățile legate de acele evenimente, caracterizate „atît din partea cea bună, cît și din partea cea slabă, fără nici o sfieală”³⁷, ca și de patriotismul lui Neculce. La Dimitrie Cantemir, deși face precizarea că e „cel care au scris mai mult decît toți”, nu menționează decît scrierile tipărite pînă atunci în românește și la care elevii aveau lesne acces, ele aflîndu-se în biblioteca recent înființată a Academiei Mihăilene și figurînd frecvent printre cărțile care li se acordau ca premii.

Drept cărturarii din celelalte provincii istorice românești, interesante sînt precizările privind soarta operelor rămase în manuscris ale lui Samuil Micu și, mai ales, Șincai, în legătură cu *Hronica* sa, (pe care o consideră încă ca expunînd evenimente „pînă la începutul veacului acestuia”), fiind făcute importante precizări inclusiv aceea care ne permite să-l identificăm pe Ioan Maiorescu drept autor al *Istoriei Moldovii* în care este inclusă schița istoriografică la care ne referim. În ceea ce privește istoriografia contemporană, sînt menționați principalii reprezentanți, printre care și Gh. Asachi, cu merite mai mari decît cele pe care le avusese în realitate³⁸, probabil și datorită funcției pe care o avea „dumnealui postelnicu”. Sînt menționate apoi periodicele³⁹, cu un rol deosebit de important în cunoașterea trecutului național⁴⁰.

Schița pe care a alcătuit-o Ion Maiorescu, incluzînd și unele referiri la istorici străini, nu este lipsită de inegalități, atît în privința spațiului acordat diferiților istorici, cît și în ceea ce privește modul de tratare. Chiar astfel însă, ea

³¹ *Ibidem*, f. 2.

³² *Ibidem*, f. 5 v.

³³ *Ibidem*, f. 5 v — 6.

³⁴ *Ibidem*, f. 5.

³⁵ *Ibidem*, f. 2 v.

³⁶ În legătură cu persistența și lămurirea acestei confuzii Dumitru Veiciu, *Miron Costin*, Editura Minerva, București, 1973, p. 10 și urm.

³⁷ B.A.R.S.R., Mss. rom. 5786, f. 4.

³⁸ V. Cristian, *Contribuția lui Gheorghe Asachi la dezvoltarea istoriografiei noastre*, ASU, XXII, 1976, p. 79—94.

³⁹ Inclusiv „Foaița pentru minte” a prietenului său Gh. Bariț la care era colaborator și „în care s-au tractat mai multe puncturi din istoria acestor două principate” (B.A.R.S.R., Mss. drom. 5786, f. 5 v).

⁴⁰ V. Cristian, *Contribuția primelor noastre periodice la cunoașterea istoriei naționale*, în *Universitatea „Al. I. Cuza” la a cincizecea aniversare a Partidului Comunist Român*, Iași, 1971, p. 135—168.

prezintă, credem, un interes deosebit. Era pentru prima dată cînd se alcătuiă o privire specială de ansamblu asupra istoriografiei noastre. Importanța ei rezultă și mai limpede dacă facem o comparație cu modul cum este prezentată istoriografia în prelegerile introductive ale ațor cursuri similare din epocă, cum sînt cele ale lui Aaron Florian, Mihail Kogălniceanu, Ioan Albineț; în ele, referirile la istoriografie nu lipsesc, dar sînt sumare, insistîndu-se, îndeosebi, asupra dificultăților reconstituirii trecutului pe baza lor și fără a i se rezerva un subcapitol special. Un asemenea subcapitol apare într-un curs inedit, predat la Seminarul Veniamin, în 1843, probabil de „suplentul” Melchisedec sub îndrumarea rectorului Filaret Scriban⁴¹, dar, în afara unor considerații privind faptul că „strămoșii noștri mai mult prin fapte decît prin scris s-au străduit a lăsa monumentele evlaviei, a/le/ credinței și a/le/ patriotismului lor”, nu cuprinde decît simpla menționare a unor istorici români și străini, fără a-i cuprinde pe toți cei la care se referă Maiorescu⁴², cîteva mențiuni asemănătoare fiind adăugate și într-un curs copiat de un elev al aceluiași așezămînt în 1845⁴³. Ce-i drept, în anii următori, preocupările asupra vechii noastre istoriografii se vor intensifica, mai ales prin strădaniile lui Nicolae Bălcescu și Mihail Kogălniceanu. Primul va rezerva cronicelor paragraful al treilea din *Cuvînt preliminaru despre izvoarele istoriei românilor*, publicat în primul tom din „Magazin istoric pentru Dacia” (1845)⁴⁴. În același an, Mihail Kogălniceanu va face o prezentare a perioadei cronicărești în *Avant-propos la Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques pour servir à l'histoire de Pierre le Grand, Charles XII, Stanislas Leszcynski, Dèmetre Cantemir et Constantin Brancovan*⁴⁵, tot el publicînd ulterior, în primul tom din *Letopisețele Țării Moldovei* (1852), o amplă, în pofida titlului, *Notiție biografică a cronicarilor Moldaviei*⁴⁶. Aceste lucrări se referă însă doar la acei care erau considerați atunci drept cronicari, nu însă și la istoricii propriu-ziși, care, de altfel, nu constituiau obiectul lor. Schița lui Ioan Maiorescu la care ne-am referit aici și pe care o publicăm în anexă poate fi privită, astfel, ca o manifestare particulară în epocă, chiar dacă aceasta are, am văzut, un interes deosebit pentru scrisul istoric din perioadele anterioare. Se adaugă și faptul că referirile la istoriografie nu se limitează doar la subcapitolul privind „izvoarele istoriei patriei”, ci ele sînt întinse constant în cuprinsul cursului, în funcție de problemele speciale la care se referă acesta, cu o grijă deosebită de a discerne ceea ce este exact. Se poate astfel spune că și modul în care se apropie Ion Maiorescu de fenomenul istoriografic ne dezvăluie în dascălul transilvănean, așa cum singur se prezintă, „un iubitoriu de istoria nației”⁴⁷.

A N E X A

IZVOARELE ISTORIEI PATRIEI

Patria noastră este cam săracă de documente istorice, din care s-ar putea înjgheba o istorie după cum cere trebuința de față. Pămîntul acesta, ca și toată Dăcia lui Traian, fiind multe sute de ani supuse năvălirilor varvare și nestator-

⁴¹ Arh. St. Iași, Seminarul „Veniamin Costachi” Iași, D. 9/1843—1846, f. 2 ; D. 10/1843—1846, f. 17 v.

⁴² B.A.R.S.R., Mss. rom. 2622, f. 8—9.

⁴³ Biblioteca „V. A. Urechia” Galați, II—63, 91037, Ms. II—32/51, f. 1 v. Datat 12 octombrie 1845, manuscrisul aparține lui Neculai Nicol, de la care biblioteca menționată deține și alte cursuri de la Seminarul Veniamin (V. Cristian, *Ioan Maiorescu, profesor de istorie la Iași, loc. cit.*, p. 317—318).

⁴⁴ N. Bălcescu, *Opere. I. Scrieri istorice, politice și economice 1844—1847*. Editie critică de C. Zane și Elena Zane, Editura Academiei R.S.R., București, 1974, p. 97—101.

⁴⁵ Mihail Kogălniceanu, *Opere*, II, p. 416—420.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 453—474.

⁴⁷ B.A.R.S.R., Mss. rom. 5786, f. 5.

neciei timpurilor, este lesne de înțeles cum pămîntenii s-au deșteptat tîrziu de au început a însămnna pentru urmașii lor întîmpările care au schimbat și au prefăcut soarta țării. Mai întîi au scris streinii despre pămînturile acestea și înainte de toți polonezii de la D.ugos încoace, pentru că puțin după întemeerea domniei aici s-au început și relațiile între acestea 2 țări. După ei au scris mai mult despre Moldova și Țara Românească istoricii Ungariei și a/i/ Ardealului de la Bonfinie încoace. Istorii întregi a/le/ prințatelor au scris mai încoace Gibharhi și mai bine decît dinsul Engel. Înainte de întemeerea prințatelor sînt pentru veacurile dinainte și după Hs. mai aproape istoricii greci și romani, pe urmă istoricii bizantini. Cu toată nepriința timpului avem și documente scrise de pămînteni și de alți bărbați din sinul nației și cu drept cuvînt putem zice că Moldova în privința aceasta au întrecut pe celelalte părți a Daciei.

Cel dintîi care au scris despre pămînteni este vornicul Ureche. Acesta au scris istoria Moldovii de la Dragoș pînă la Aaron Vodă, care au fost gonit din scaun la anul 7103, agiutîndu-să întru aceasta și cu doi scriitori polonezi, Pașkovskii și Bilskii.

După el s-au apucat pînă la Costin încă trei, călugărul Misail, Dascăul Simeon și Logofătul Eustratie, aștia încă au scris de la Dragoș pînă la Aaron Vodă, tîindu-să mai cu samă de vornicul Ureche. Istoricul nostru Neculce însămnează despre acești trei că au fost oameni neînvățați care nu cetisă bine la istorii și au făcut pe moldovenii tîhari de unde au urmat că nimene n-au crezut celea scrise de dîșii, nici care vor fi adevărate, auzite ori văzute de ei. După ei s-au apucat logofătul Miron Costin și cît n-au putut mintui el au mintuit fiul lui Necoai Costin. Aceștia încep istoria de la începutul lumii arătînd după scriitorii streini ca ce fel de neamuri au trăit în vechime în pămînturile acestea. De la Dragoș pînă la Aaron să tîin și ei de vornicul Ureche, fără a se ajuta cîtuși de puțin de Misail, Simeon și Eustratie, pe carii din protivă îi ocărăsc și-i defaimă. Neculce însămnează că de la acești 2. Costini nu să mai găsește nimic scris de la Aaron încoace și că de vor fi scris ceva acelea sînt tînuite.

În urma acestora s-au apucat însuși Ioan Neculce, care cînd au început a scrie era vornic de Țara de Sus și au trăit pe timpul Cantemirilor și după domnia lui Dimitrie Cantemir. El istoria sa pe care o numește Hronograf o scrie după cei mai sus numiți și după streini. Ba încă după cum spune însuși s-au agiutat și cu acești trei scriitori defăimați de Costini și au luat dintrînșii cîte au aflat că sînt adevărate și neînsămnate de alții, anume din ei au luat istoria bătăliei aceia în care moldovenii au arat cu lesii pădurea numită Roșie.

Dară este de însămnat că în vreme ce tradițiile poporului dau această bătălie lui Ștefan cel Mare, Neculcea după numiții scriitorii o dă lui Bogdan feciorul lui Ștefan.

Lucrarea lui Neculcea în Hronograful său trebuie socotită după /cum/ însuși mărturiseste de la domnia lui *Dabija Vodă*, pînă la *Ioan Mavrocordat*. De la *Dabija* sau anul 1662 pînă la Duca cel Bătrîn au scris hronograful său din hri-soave, din spusele boerilor și din scriitorii streini: pentru că de la *Dabija* încoace n-au mai găsit nici o cronică pămînteană; eară de la Duca cel Bătrîn pînă unde-și închee Hronograful nu le-au scris după nimenea, numai de la sine, căci mărturiseste însuși, că aceste erau scrise în inima lui și nu le-au scris după planul cuiva, ci numai după adevăr. Din hronograful acesta și mai ales din istoria de la Duca Bătrînul încoace se vede că Neculcea, care supt Cantimir era hatman, este un bărbat învățat și cinstit mai mult decît toate iubitorii de adevăr. Niciăiri nu s-au arătat patriotismul așa de bine ca în istoria relațiilor între Petru cel Mare și Cantimir, la anul 1711; aicea au avut el prilejul de a-și da părerea despre prinți și despre popoară. El caracterizează pe Petru cel Mare, pe generalii lui, pe prințul seu Dimitrie Cantimir, pe boierii Moldovii, pe Carol al XII-lea/ Sfedul și Cantimir, la anul 1711; aicea au avut el prilejul de a-și da părerea despre De patria sa vorbește cu multă duiosie, vorbind despre frații săi cu expresia aceasta: *Bieții moldoveni*. Trebuie să însămnăm că Hatmanul Neculcea este acel boeriu pămîntean care au sfătuit pe Cantimir să nu se închine lui Petru.

Măcar că Neculcea în cuvîntare zice că de la Costinesti nu să găsește scris de la Aaron Vodă încoace, totuși chiar în hronograful Neculcei să găsește istoria prinților de la Aaron pînă la Stefaniță Vodă la anul 1662 și unde să începe este scris deasupra: *Letopisețul lui Miron Costin de la Aaron Vodă încoace*, prin

urmare sau este greșală făcută în scriere la prefața lui Neculcea sau că Neculcea când s-au apucat de hronograf încă nu dădusă peste acea bucată din istoria Costinilor care porcede de la Aaron Vodă încoace pînă la Ștefăniță. Însă după cum este scrisă bucata aceasta în hronografii lui Neculcea, apoi este deosăbirea și în cuvinte și în capete de adevăratul ltopiseț al Costinilor. Trebuie să mai însămnăm că Neculcea, unde se închee hronica Costinilor, înainte de a porcede de la Dabija încoace, vîră mai multe cunoștințe istorice pe care nu le-au însămnat și alți scriitori pămînteni dinaintea lui, vrînd cu aceasta să împlinescă scrisile lor. Dar adaogă: *Bine va face cine le va crede și cine nu va crede nu va face nici un rău.*

Din toate aceste hronici au ajuns la noi vornicul Ureche, Costinii și Neculcea; iar Misail, Simeon și Eustratie pînă acum n-au eșit la iveală.

Cel ce au scris mai mult decît toți este prințul D. Cantinir de la care însă în limba noastră avem tipărite numai: *Descrierea Moldovii* (tradusă în nemăște) și *Hronicul moldo-valahilor* în două tomuri de D. Căminariu! Gheorghie Seulescu.

Avem și alți scriitori, însă nu moldoveni, cari au scris despre Moldova.

1. *Călugărul Samuil Clain de la Blaju*, care au scris întreagă istorie a Țării Românești și a Moldovii. Intîiu! așternut al aceștii scrieri să află în limba latină în biblioteca de la Blaju în manuscris, însă să ocupează mai mult cu istoria bisericească. O prescriere dintrînsa în limba românească au fost în biblioteca *Episcopului Vulcan de la Oardea Mare*, care după moartea lui împreună cu biblioteca sa au rămas proprietatea gimnaziului întemeiat de acest episcop la Beiuș.

2. Este *Gheorghie Șincai*, care au scris hronica românilor de la anul 86 după Hs. pînă la începutul veacului acestuia. Cea dintîi, scrisă în limba latină, oprită de cenzura de pe atunci, stă și pînă astăzi în Arhiva din Cluju din Ardeal. Șincai au scris-o și românește în două exemplare. Unul întreg ajunsese după moartea autorului la *Viena* și nu să știa unde se află, pînă la anul 1833. *Gazeta nemțască de Pojon* au înștiințat că să află la *Viena* și să vinde cu 360 fiorini argint. Un iubitoriu de istoria nației. (Ioan Maior — tăiat) (zeu!), după ce episcopul *Vulcan* n-au vrut să o cumpere pentru că o avea, iar episcopul *Ioan Lemini* nu o putea cumpăra dia alte cauze, au arătat numițul jurnal părinte-ii arh. Ghermano (sic.), care atunci ca ieromonah tipărea la *Festa gramatica franceză* și de atunci să afla la *cuvioșia* sa. Cealaltă copie românească scrisă eară de mîna lui Șincai în curtea episcopului *Vulcan* vine numai pînă la veacul al 15-lea/ la anul 1474 sau 1447. Aceasta încă au avut asemenea soartă cu a lui *Clain*, prin urmare să ține de *Biblioteca de la Beiuș*, însă acum să află la *D. Gavra* dată spre tipărire încă de cînd trăea episcopul. Așa dar cea întreagă românească este numai cea de la părintele Gherman.

Afară de aceasta *Petru Maior*, măcar că scopul lui n-au fost de a scrie întreaga vîre unii părți a *Daciei /sic/*, atît în istoria sa despre începutul românilor cît și în istoria bisericii românești au luminat mai multe capite și din istoria Moldavei.

Fiîndcă între principatele *România* și *Moldavia* au fost totdeauna relații, fiînd aceeași soartă pentru amîndouă, cu folos să poată întrebuița istoria profesorului *Aron* la mai multe capite; asămînea a maiorului *Kogălniceanu*, eșit francezeste la *Berlin*. Din această din urmă au eșit numai tomul întîi cuprinzătoriu de istoria Țării Românești și să așteaptă și al doilea cuprinzătoriu de istoria Moldavei.

Dumnea-lui postelnicul Asachi dintre scriitorii cei de astăzi este acela care au adus mai multă lumină asupra mai multor perioduri din istoria Moldavei și care prin tablou hronologic au pus temelul pe care cu înlesnire să poate acum așaia istorie mai desăvîrșită a Moldavei.

Cătră aceste trebuie să mai pomenim atît jurnalile românești de aici din principate, cît și foarea de *Brașov*, în care s-au trecut mai multe puncturi din istoria acestor două prințipate.

Arhiva Românească sub redacția mai sus numitului maior va desăvîrși cunoștințele atingătoare de istoria Moldavei și va ușura încercarea scriitorilor de a putea da la lumină o istorie critică a patriei. De la această parte nu dorim altă decît ca ea să nu să ocupeze numai /de/ Istoria Moldavei, ci cu istoria în-

tregii nații românești; căci cel puțin atât este știut că nici odată nu s-a va putea scrie bine s.e. istoria Moldavei fără istoria nației românești și dincontra.

Afară de aceasta sînt nenumărate decrete, hrisoave ale rigilor Ungariei, ale prinților Ardealului și mai multe decît toate hrisoavele domnilor din aceste prințipate.

Din toate acestea s-a poate agiuta iubitoriul de istoria patriei; aici sînt în-săm_nate izvoarele cele mai aproape la care putem agiunge mai curînd, dar apoi sînt destui scriitori și mai depărtați, engleji, francezi și alții care au scris des-pre români.

UNE ESQUISSE INÉDITE SUR L'HISTORIOGRAPHIE ROUMAINE DUE A IOAN MAIORESCU (1843)

R é s u m é

Les préoccupations pour les réalisations des prédécesseurs datent depuis longtemps dans l'historiographie roumaine. Elles sont devenues systématiques avec la génération de 1848, qui accorda une place prépondérante à la recherche du passé national. Nous les rencontrons dans un *Coup d'oeil sur l'histoire de la Principauté de la Roumanie* dû au professeur transylvain de l'Académie de Bucarest, Aaron Florian (1835) et dans deux vues d'ensemble sur la littérature roumaine rédigés par Mihail Kogălniceanu (1837 et 1839). De la même époque date l'esquisse qui constitue l'objet du présent article.

Ioan Maiorescu, transylvain d'origine, a enseigné plusieurs années au Collège de Craiova. En 1842—1843 il devient professeur d'histoire universelle et de l'histoire de la patrie au Séminaire de Socola (Iasi). En 1843, il a été nommé professeur à l'Académie de la capitale de la Moldavie. En se préparant pour ses nouvelles obligations, il a rédigé une *Histoire de la Moldavie*, qui commence par une très intéressante *Introduction* où est insérée son esquisse historiographique. Il y développe une très élevée conception sur la nécessité de la connaissance du passé national. Pour lui, „l'histoire de la patrie est le livre de la vie pour les siècles passés et surtout pour le présent et pour le futur“. La recherche doit commencer par la connaissance des œuvres des prédécesseurs. Il les passe donc en revue, en insistant surtout sur celles des premières périodes de l'historiographie moldave. Mais il se préoccupe également des travaux historiques de l'École transylvaine, comme de ceux plus récents. En les présentant, il les accompagne des jugements de valeur, des précisions en ce qui concerne leur utilité pour la connaissance du passé. Étant donné le sujet de son cours, il insiste sur les contributions antérieures concernant l'histoire de la Moldavie, mais celle-ci est considérée dans son cadre général roumain. Il est convaincu que l'histoire de la Moldavie ne pourra jamais être bien écrite en dehors de celle de la nation roumaine entière, comme d'ailleurs celle-ci ne peut être comprise sans la première. C'était ici une manière qui anticipa celle de Mihail Kogălniceanu dans son fameux *Cours d'histoire nationale*. Le fait mérite d'être souligné, quoi que Ioan Maiorescu, en revenant la même année à Craiova, n'a pas pu enseigner le cours qu'il préparait à l'Académie de Iasi, cours incomplet (il s'arrêtait à 1476) et qui est resté inédit. Mais la démarche a un caractère symbolique — cette histoire de la Moldavie (premier pas dans les programmes de l'enseignement vers l'histoire nationale) devait être enseignée par un professeur transylvain, dont l'activité didactique était liée aux écoles de la Valachie. La présentation de l'historiographie roumaine dans son ensemble était ainsi naturelle et, en même temps, révélatrice pour cette époque de puissante affirmation de la conscience nationale.

IDEEA DE REPUBLICĂ ÎN SECOLUL AL XIX-LEA. ÎNTR-UN ENUNȚ TEORETIC ȘI PRACTICĂ POLITICĂ *

GH. PLATON

Secolul al XIX-lea, secolul luptei naționalităților pentru libertate și constituirea de state politice unitare, a conferit *ideii de republică* — veche ca și gândirea inteligentă a omului organizat în cuprinsul vieții sociale — adevăratele sale dimensiuni. Mutațiile adânci în structura societăților, instaurarea ordinii burgheze în urma revoluțiilor victorioase, angajarea în lupta pentru democrație, au întărit convingerea, împărtășită de mințile cele mai luminate ale veacului, în triumful „*republicii universale*”, apreciată drept „soare al viitorului”. Republica este nepieritoare, consemna, în acest sens Victor Hugo, deoarece „se identifică, pe de o parte, cu secolul, iar pe de alta cu poporul. Ea devine ideea dominantă a primului și cununa celui de al doilea”¹.

I. Am început cu secolul al XIX-lea deoarece, în viața politică a lumii de atunci, ideea de republică nu forma doar obiectul unei dezbateri teoretice, abstracte. Există, deja, o experiență politică republicană pe care secolul o verificase, o decantase, îi adăugase noi elemente, în cuprinsul unei fertile practici politice. Contactul românilor cu ideile republicane se realizează în contextul procesului uriaș de transformare a societății românești în cursul căruia s-a schițat profilul lumii noi, moderne, capitaliste, al *integrării* țărilor române în economia, în politica și în spiritualitatea europeană; acest contact nu a fost abstract de esență intelectuală, livrescă. Însușirea și răspindirea ideilor republicane s-a produs în cadrul luptei politice care a definit personalitatea noului organism, a națiunii române, în procesul de căutare a căilor de apărare a existenței, de construire, în acord cu realitățile și cu posibilitățile vremii, a unui statut politic care să corespundă specificului și năzuințelor obștei românești, întrunite în cuprinsul unui stat unitar, modern și independent.

Asociate atât de strins de ideile de libertate, egalitate și fraternitate, cărora revoluția americană și, apoi, cea franceză le oferise un atât de larg câmp de extindere, ideile republicane cuceresc societatea românească fertilizând gândirea politică, aflată în căutarea unui statut capabil să definească condiția juridică a națiunii și să-i asigure un loc sub soare. Ideile sînt receptate nu în latura lor spectaculară, pentru a sublinia, doar, nevoia de descătușare de constrîngerile sociale, politice și intelectuale ale feudalismului perimat — acestea, firește, pot fi întîlnite, sporadic, în multe din operele literare sau în manifestările politice ale vremii. Important de reținut este faptul că ele sînt organizate în cuprinsul unor sisteme politice *sui generis*, apreciate drept compatibile cu realitățile românești. În acest sens, *planul sau forma de obținere republicană aristodemocraticească elaborat* de Dimitrie I. Sturdza, reprezintă primul proiect de constituție cu caracter republican, de esență aristocratică. Apreciat izolat, doar ca o expresie a intereselor de clasă ale boierimii, proiectul moldovean din 1802 este lipsit de semnificația și valoarea pe care le are în realitate. Integrat în cuprinsul condițiilor politice existente ale regimului fanariot, înțeles ca un

* Comunicare prezentată la simpozionul omagial consacrat aniversării a 35 ani de la proclamarea Republicii, desfășurat la Școala interjudețeană de partid, la 24 decembrie 1982.

¹ Victor Hugo, *Cugetări*, Editura Albatros, București, 1982, p. 107—108.

aspect al reacției politice naționale — în împrejurările în care boierimii îi revenea rolul de clasă conducătoare, actul își sporește sensibil importanța și semnificația.

În Principate, marea boierime reprezenta, încă, forța politică esențială. Reacționând împotriva invaziei pustiitoare a pazvangiilor, boierimea munteană, refugiată la Brașov, va obține, prin mijlocirea Rusiei, în Hâtșeriful din 1802, noi asigurări pentru o reglementare echitabilă a relațiilor cu Poarta, pentru respectarea privilegiilor țării. Această boierime, pe linia preocupărilor anterioare, prin reprezentanți trimiși special, solicită lui Napoleon, între 1802—1804, organizarea celor două Principate într-un sistem republican. În același timp, în Transilvania, ideile republicane, deși mai radicale, profesate de Ion Budai Deleanu, sînt înfățișate sub o formă voalată în cuprinsul celebrei epoei *Țiganiada*. Opunînd republica monarhiei, autorul supune instituția monarhică unei virulente critici. Prin intermediul unuia din personaje, I. Budai Deleanu lansează și ideea în conformitate cu care forma ideală de guvernămînt ar fi cea *demo-aristo-monarhicească*. Scriitorul, spre deosebire de ceilalți corifei ai Școlii ardelenice, funcționar al statului, nu a desfășurat o activitate de natură să angajeze interesele poporului; a fost responsabil pentru propriile sale acte. Faptul i-a îngăduit să se detașeze, să dea curs, cu mai mare îndrăzneală, opțiunilor sale politice, să-și manifeste, chiar, într-un oarecare sens, și adeviziunea față de răscoala din 1784. Majoritatea reprezentanților Școlii ardelenice, însă, acționînd deliberat cu moderație, în limitele îngăduite de iozefinism, a pus accent pe ridicarea culturală a poporului, premisă indispensabilă pentru formarea conștiinței civice și politice românești. *Supplex*-ul din 1791 reprezintă un exemplu de adaptare a luptei politice la condițiile dificile create de politica restituțiilor și de reacțiunea nobiliară. Ideile cuprinse în scrierile lui I. Budai Deleanu probează că societatea românească, în plin proces de constituire și dezvoltare pe baze naționale, de afirmare a eului și personalității proprii, constrînsă să se cantoneze în anumite limite, din cauza condițiilor interne și externe cu care era confruntată, era deschisă, receptivă la ideile innoitoare.

Cea de a doua fază a acestei prime etape în evoluția ideilor republicane este deschisă de revoluția din 1821. Evenimentul, prin consecințele și implicațiile sale, a dus la o mai precisă conturare a taberelor politice, la o mai exactă disocieră a opțiunilor. Lupta angajată între forțele politice interne, spectaculoasă în formele sale de manifestare, este o continuare, sub o formă diferită, a procesului revoluționar și urmărește impunerea soluțiilor celor mai acceptabile, sub raportul intereselor de clasă, pentru modernizarea statului. Nu reprezintă, această, o simplă dispută în cuprinsul strîmt al unei singure clase, a celei boieresti, în speță. Boierimea își pierduse omogenitatea; la adăpostul privilegiului, pe care l-au cumpărat pentru a putea intra, astfel, în rîndurile clasei boieresti, elemente care, practic, aparțin noii clase burgheze, au prilejul să participe la viața politică și să-și rostească opțiunile. Lupta se desfășoară la nivelul forțelor politice cu drept de reprezentare și afirmare în societatea timpului.

Planurile de reformă ale mării boierimi, cel puțin unele dintre ele (planul muntean *Indreptarea țării* sau cel moldovean, cunoscut sub denumirea de *Pontul popilor*) optînd pentru soluția republicii aristocrate, adaugă schemelor inițiale orizontul nou, deschis de revoluție și revendicările naționale ale acesteia, teren pe care se armonizau interesele tuturor claselor care alcătuiau națiunea.

Ridicîndu-se împotriva tendințelor mării boierimi, de constituire a unei republici oligarhice, boierimea mică și mijlocie, fără să se pronunțe în favoarea unui regim republican mai larg, opune, prin *constituția cărvunarilor*, o formă de guvernămînt mai în acord cu spiritul timpului. În același timp scrierile lui Ionică Tăutul sau pamfletele muntene se situează pe linia formulării înalt democratice emise de Tudor Vladimirescu, în conformitate cu care „patria se cheamă norodul iar nu tagma jefuitorilor”. În acest sens, un document din Țara Românească afirmă, referindu-se la organizarea și conducerea țării că „toată țaria s-o aibă glasurile cele mai multe, iar nu cele mai puține”. Și, se continuă în același sens, „Acei puțini, care cu nedreptate se slujesc de patrie, nu pot fi patria iar glosițul tot, ce prin silnicie se află supuși la cei cu putere,

aceia și firește și pravilnicește sînt patria". „Nu poate fi țara pentru boieri, ci boierii pentru țară, nu boierii fac țara, ci țara pe boieri“.

Lupta forțelor politice naționale se desfășura într-un context internațional dominat de conflictul dintre Rusia și Turcia, mediat de puteri, în condițiile dominației spiritului și a forței militare a Sfintei Alianțe; ca urmare, ea trebuia să se încadreze în limite compatibile cu aceste realități. Forțele politice — acele responsabile, mai ales, nu puteau propune decît soluții cu puțință de realizat. Ideile generoase nu au lipsit; ele nu au putut să fie încorporate în programe politice. Acestea, oficiale sau nu, nu se puteau desprinde de realitate. Epoca regulamentară a dat cîștig de cauză mării boierimi; aceasta și-a instaurat dominația în cuprinsul unui regim politic controlat, exclusiv, aproape, de Rusia țaristă.

II. Cea de a doua etapă în evoluția și afirmarea ideilor republicane este deschisă de revoluția de la 1848.

Perioada regulamentară, caracterizată printr-un sever control, nu a îngăduit afirmarea deschisă a ideilor liberale. „În cuprinsul unui regim despotic, tutelat de două mari puteri autocrate... și a unei mișcări de eliberare pătrunsă, încă, de idei iluministe, în care burghezia era relativ slabă, asociată boierimii liberale, iar poporul se angajase într-o luptă organizată, nu exista decît o alternativă: sau declarația de război, care însemna eroism inutil și anula orice posibilitate de a propaga prin ziare, școli, ideile înaintate, sau compromis vremelnic cu palatul, ceea ce nu scutea de persecuții și abuzuri ale puterii, dar permitea contactul cu opinia publică și efectuarea, fie și parțială, a operelor de luminare“². Reprezentanții mișcării naționale au ales cea de a doua cale în Principate. În Transilvania, în perioada de reacție din deceniile anterioare revoluției, manifestările naționale s-au axat și menținut pe linia *Supplex*-ului.

Dar, dacă pe plan legal, în Principate, manifestările se limitează, de pildă, la Montesquieu, prin apelul frecvent la al său *L'esprit de lois* și sublinierea discrepantei dintre statul constituțional și cel în care domnește arbitrarul, pe plan subversiv ideile înaintate găseseră un întins teren de afirmare și o largă audiență. Mișcarea pentru republică din Transilvania, condusă de Adolf David și mișcarea revoluționară din 1840, din Țara Românească, cu ramificații în Moldova; în care și-a făcut ucenicia revoluționară N. Bălcescu, orientată în același sens, sînt semnificative cu privire la evoluția ideologiei revoluționare, a spiritului național.

O însemnată parte a tinereții român, pârtașă la revoluția din 1848, care se va afirma, apoi, în viața publică a țării, era stăpînită de ideea republicană: S. Bărnăuțiu, C. A. Rosetti, C. Bălliac, E. Murgu, D. Bolintineanu, I. C. Brătianu sînt doar cîteva din numele mai reprezentative. Printre dinșii, însă, N. Bălcescu s-a dovedit a fi cel mai ardent și mai consecvent, cu convingerile cele mai ferme. Revoluția din 1848 a grăbit afirmarea ideilor, delimitarea pozițiilor.

Din considerentele cunoscute, programele oficiale ale revoluției nu au putut să cuprindă, într-o formă integrală, cerințele sociale și naționale românești. În schimb, însă, propaganda revoluționară, la elaborarea și dirijarea căreia N. Bălcescu a jucat rolul principal, prin intermediul corpului comisarilor, a dat expresie unor idei cu mult mai înaintate, în spiritul cărora trebuia transpus în viață programul, constituite bazele României moderne. În *Manualul bunului român*, ghid pentru formarea deprinderilor civice, Bălcescu făcea elogiul *republicii democratice*; „un stat de cetățeni liberi și egali sau deopotrivă unii cu alții, fără domnie și boieri“. În viziunea istoricului, noul stat trebuia să pregătească instaurarea „domniei dreptății și a frăției, domnia poporului prin popor“.

Revoluția munteană a făcut primul pas în acest sens. În programul de la Islaz, domnitorul, ales pe termen de cinci ani, din toate stările societății, era în fond, un veritabil președinte de republică. Abdicarea și plecarea lui Gh. Bibescu a determinat instaurarea la București a unui regim revoluționar republican. S-au creat, acum, condițiile pe care Al. G. Golescu le socotea favorabile pentru crearea acelei „frății secrete și grandioase „românești, cu centrul în Bucureștiul revoluționar“.

² Paul Cornea, *De la Alecsandrescu la Eminescu*, E.P.L., București, 1966, p. 96.

În gândirea sa, N. Bălcescu sintetiza concepția revoluționar-republicană a timpului, dându-i cea mai înaltă formă de expresie. (Aprecierea în conformitate cu care statul românesc ar fi fost, încă de la începuturile sale, un fel de republică deoarece toate funcțiile, inclusiv domnia, erau elegibile, este deliberat exagerată, cu scopul de a sublinia mai bine valoarea ideilor. Înăbușirea revoluției, ocupația militară și reacțiunea care a urmat, dacă a întârziat, a aminat, îndeplinirea programului politic, nu a putut stăvilii dezvoltarea ideilor, a concepțiilor înaintate. Acestea s-au cristalizat și s-au afirmat, generos, în anii luptei pentru Unire, în împrejurările constituirii statului național, în lupta pentru construirea bazelor României moderne.

III. Cea de a treia etapă în dezvoltarea ideilor republicane corespunde cu epoca de constituire și dezvoltare a statului modern, a României. Înfringerea violentă a revoluției de la 1848, de către cele trei monarhii multinaționale, țaristă, habsburgică și otomană, sprijinul tacit al Europei, căderea republicii franceze și constituirea Imperiului au arătat adevăratele obiective urmărite de regimurile monarhice. Atitudinea duplicitară și dușmănoasă față de români, manifestată de țarul de la Moscova, de sultanul de la Constantinopol sau de împăratul de la Viena l-au determinat pe N. Bălcescu să concentreze amărăciunea acestei noi experiențe românești în celebra-i frază: „libertatea națională nu poate veni de la curțile împăraților sau despotilor”. Pentru a-și realiza statul național, continua marea istoric, românii nu vor mai trebui să îngenuncheze la ușile capetelor încoronate sau la cabinetele miniștrilor acestora; ei trebuie să-și unească forțele și să se solidarizeze cu toate popoarele împilate.

În perioada care a urmat revoluției de la 1848, reacțiunea monarhică s-a accentuat, în condițiile începutului și dezvoltării imperialismului dar și a extinderii luptei popoarelor pentru libertate și constituirea de state naționale proprii. Comuna din Paris și constituirea celei de a doua republici în Franța, seara împăratului Maximilian al Mexicului, instituirea dualismului și, apoi, constituirea *Alianței celor trei împărați*, dacă au dat expresie, pe de o parte, tendinței de întărire a conservatorismului monarhic, au exprimat, totodată, adîncirea spiritului revoluționar, a luptei republicane.

Împrejurările din România, în lumina acestor condiții internaționale, sugerate prin notațiile de mai sus — în raport cu faptele care ne interesează, trebuie apreciate și analizate cu înțelegere și discernămint. Românii și-au realizat statul național în împrejurări în care *principiul monarhic* domnea, cu autoritate, în Europa. Pentru a nu pierde sprijinul politic și diplomatic necesar și a putea folosi, eficient, ajutorul opiniei publice, factorii de decizie ai luptei naționale au fost constrinși să renunțe la calea insurecțională ca mijloc de constituire a statului național. Încercarea din primăvară anului 1854 a fost concludentă în acest sens. Deplasarea centrului de greutate pe terenul propagandei și pe organizarea internă a fost o urmare firească a experienței și a analizei lucide a posibilităților. În aceste condiții, revendicarea prințului străin, dintr-o familie domnitoare a Europei, reprezenta un corolar al regimului garanției colective. Renunțarea la această cerință, cu scopul tactic de a nu prejudicia acordul și înțelegerea între puterile favorabile soluției politice a Unirii, a fost un act tranzitoriu³. Cuza însuși a înțeles că domnia sa reprezintă un interimat; în repetate rânduri, cu convingere, s-a pronunțat în favoarea unui domn străin. Aceasta nu pentru că ar fi fost pătruns de spiritul monarhic, ci pentru că a înțeles realitățile vremii sale. Concluzia i-a fost întărită de propria sa experiență de guvernămint. Într-o Europă a monarhilor — în familia cărora n-a fost acceptat nici un singur moment — Cuza nu putea înfăptui mai mult decît făcuse. Realizînd și consolidînd Unirea, el a atins o țintă pe care nici un domn pămîntean nu ar fi putut s-o depășească, atunci. Nu putea năzui spre continuarea înfăptuirii programului național, orientat spre cucerirea independenței, spre înfăptuirea unității integrale. Mai mult decît atât, pîrîzîndu-și sprijinul extern, din cauza suspiciunii monarhilor, în legătură cu intențiile sale politice, la un moment dat, Al. I. Cuza nu mai putea asigura nici păstrarea și apărarea a ceea ce se înfăptuise, deja.

³ Cf. V. Rusu, *Monstruoasa coaliție și detronarea lui Al. I. Cuza Vodă. În memoriam*, Edit. Junimea, Iași, 1973, p. 503—550.

În împrejurările date, domnul străin reprezenta o soluție care trebuia să asigure scrișiiin necesar pentru continuarea și realizarea programului național. Aducerea pe tron a lui Carol de Hohenzollern, în condițiile ascensiunii politice a Prusiei, a reprezentat un act politic cumpănit. Eliminarea acestor realități din judecata istorică și aprecierea actului doar prin prisma consecințelor sale asupra intereselor de clasă nu sînt de natură să reliefeze adevărul istoric în dimensiunile sale reale.

Firește, nu trebuie să ne inchipuim că toți acei care au contribuit la aducerea lui Carol de Hohenzollern pe tronul României erau, totodată, adepți ai principiului monarhic. Ca oameni politici, însă, aveau datoria să găsească soluții politice, în concordanță cu realitățile timpului și cu nevoile reale ale României. *Alunecarea* spre conservatorism a multora din frunțașii revoluției de la 1848 nu trebuie desprinsă de împrejurările internaționale în care se situa procesul de dezvoltare a României moderne. La adoptarea acestei atitudini a contribuit, desigur, nu numai propriile lor înclinații; în egală măsură, un rol important l-a avut responsabilitatea politică pentru soarta și interesele țării.

Că principiul monarhic nu avea rădăcini în spiritul și în tradiția românească s-a constatat în perioada de adîncă frămîntare socială și politică cuprinsă între 1866—1871, în cursul căreia s-a stabilizat regimul monarhiei constituționale. Reacția grănicerilor din 1866 sau a țăranilor, cu prilejul plebiscitului, dacă nu a dat expresie spiritului republican al maselor, a reliefat, cel puțin, ostilitatea acestora față de actul îndepărtării brutale de pe tronul țării a domnitorului român, care, prin actele sale, își cîștigase un loc statornic în sufletul poporului. Tendința noului domn de a-și consolida pozițiile politice și a-și spori prerogativele, pe care constituția din 1866 le limitase substanțial, s-a lovit de o dirză împotrivire din partea forțelor liberale, mai cu seamă. Numeroasele manifestări anticarliste, încununate de mișcarea republicană din vara anului 1870 (aceasta urma să se sprijine pe o eventuală victorie a Franței), prilej cu care au fost afirmate, din nou, idei republicane de veche tradiție, au demonstrat caracterul *convențional, politic*, al actului de la 1866, rolul limitat pe care forțele politice înaintate înțelegeau să-l rezerve noului principe.

Înfringerea radicalismului burghez și instituirea guvernării conservatoare, în primăvara anului 1871, consolidarea pozițiilor domnitorului Carol, nu trebuie apreciate doar în lumina realităților din interior, ca un triumf al liniei conservatoare împotriva liberalismului. Actele trebuie considerate în legătura lor organică cu evenimentele internaționale. Instituirea dualismului și riposta dură a Dublei monarhii față de manifestările naționale ale românilor, înfringerea militară a Franței și consecințele acesteia, ascensiunea Germaniei, urmată, apoi, de denunțarea, de către Rusia, a unora din cauzele Tratatului de pace de la Paris, schițarea și, apoi, constituirea *Alianței celor trei împărați* au reprezentat suficiente simptome ce trebuiau să indice forțelor conducătoare din România linia politică care se cerea urmată, în noua constelație politică, în noul echilibru de forțe. Intervenția constantă a puterilor garante în treburile interne a reliefat, limpede, dealtfel, nevoia adaptării unei linii politice de natură să apere mai eficient interesele țării.

Desigur, fără să excludem din explicarea faptelor interesele de clasă, nu putem să nu observăm că victoria conservatoare nu a însemnat, totodată, o înfringere a liberalismului și a ideilor liberale; a determinat, doar, acomodarea acestora la noua stare de lucruri, renunțarea la radicalismul anterior, impracticabil din punct de vedere politic. Prin forța lucrurilor, deliberat, liberalismul a devenit mai „conservator”, mai moderat. Oamenii de la 1848, ca oameni politici, ai practicii guvernamentale, în acord cu interesele și cu securitatea României — aflați la conducerea țării — nu puteau să acționeze decît cu prudență. Prin logica însăși a lucrurilor, ideile radicale, cele republicane, în speță, s-au cantonat în afara sferei guvernamentale, în afara aparatului de guvernămînt. Era mai simplu și mai fără risc o discuție purtată în afara cadrului politic oficial, decît promovarea din lăuntru sferei guvernamentale a unor idei conservatoare europene, fără șansă de realizare practică, periculoase, chiar, pentru ordinea conservatoare europeană, foarte susceptibilă la orice manifestare de acest gen.

Ideile republicane au fost îmbrățișate și profesate de radicali și de socialiști, de personalități ale vieții publice de aleasă ținută, printre care amintim

pe C. A. Rosetti. Alături de acesta și continuându-l amintim de *republicanii democrați*, grupați în jurul ziarului „Adevărul” — în rindul cărora s-au distins Al. Beldiman, apoi, C. Mille. Printre publicațiile burgheze de prestigiu, „Adevărul” s-a situat pe o linie consecvent antidinastică și republicană dînd expresie nu unor poziții singulare, ci unui curent popular în esența lui, solicitat de dezvoltarea societății românești înseși⁴. Ziarul, pronunțîndu-se în favoarea unei forme de guvernămînt care, pentru români, nu era, încă, de actualitate, a avut marele merit de a fi întreținut spiritul neconformist și antimonarhic al poporului nostru, reprezentînd o foaie de prestigiu pe plan continental⁵. Radicalii, de asemenea, dacă nu au avut forța de a constitui un partid care să reziste în constelația politică a vremii, s-au afirmat individual. Gh. Panu este una din cele mai valoroase personalități ale curentului, continuînd tradiția antidinastică și cultivînd ideile și spiritul republican, într-o societate a cărei dezvoltare modernă începea să excludă principiul însuși al monarhiei.

Socialiștii, însă, spre care s-au orientat și curentele burgheze radical-republicane, au fost acei care au combătut, cu cea mai mare consecvență, monarhia și ideea monarhică, afișînd un republicanism generat de esența însăși a doctrinei generoase pe care o profesau. Este de prisos să stăruim aici asupra manierei în care, în presa socialistă, sau în practica de guvernămînt socialiștii au dat expresie doctrinei lor republicane. Chestiunea a fost abordată în lucrări special consacrate⁶ și a fost prezentată într-o manieră capabilă să convingă asupra faptului că atitudinea antimonarhică, republicană, a socialiștilor nu a fost conjuncturală: s-a sprijinit pe principii ferme și a corespuns intereselor vitale, sociale și politice ale României. Afirmarea și susținerea ideilor republicane se realizau pornindu-se de la realitățile românești, care generaseră, întrețineau și cultivau ideile socialiste înseși. C. Dobrogeanu-Gherea, pentru socialism, ca și teoreticienii ideilor republicane au pornit de la afirmarea adevărului că cele două concepții nu sînt importate, nu reprezintă „plante exotice” transplantate pe pămîntul românesc; ele rodesc și vor înflori din și pe acest pămînt⁷.

Este util de precizat faptul că, și în acest caz, este necesară o analiză nuanțată. Nu este obligatoriu să căutăm mereu *limitele* gîndirii republicane, chiar în cazul socialiștilor, în raport cu prevederile noastre de astăzi. Așa cum s-a notat și mai sus, în elaborarea programului lor, pornind de la realitățile românești, socialiștii noștri au aplicat principiile generale la aceste realități. Înstaurarea regimului republican era întrevăzută în programele de perspectivă, doar. Pregătirea societății românești pentru receptarea ideilor socialiste și aplicarea programului socialist urmau să folosească, în egală măsură, instituirii unui, larg regim democratic, republican, singurul compatibil cu societatea socialistă. Programul minimal al socialiștilor, publicat de C. Dobrogeanu-Gherea, în 1886, reluat și amplificat de P.S.D.M.R., în 1893, se referă la revendicările posibile de realizat în cuprînsul regimului politic în ființă. Reprezenta, aceasta, aplicarea tezei lui Marx cu privire la socialismul în țările slab dezvoltate. Totodată, însă, moderația programului imediat, în raport cu orizontul larg al programului de perspectivă vădește nu abdicarea de la idee ci luciditate și simț politic în cîntărirea posibilităților, a eficienței aplicării programului socialist în condițiile interne și internaționale ale României de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și

⁴ Cf. „Adevărul”, nr. 41, 1 octombrie 1888.

⁵ Tiberiu Avrămescu, „Adevărul”. *Mișcarea democratică și socialistă (1895—1920)*. Editura politică, București, 1982, p. 164.

⁶ Cf. Gh. Ghimes, *Ideea de republică la români*, Edit., științifică, București, 1972, p. 122 și urm. Idem, *Gîndirea social-politică antimonarhică și republicană din România*, Antologie, studiu introductiv și note de Gheorghe Ghimes, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979. Vezi și N. Petreanu, *Republica în conștiința poporului român*, București, 1972.

⁷ În acest sens, răspunzînd unor dintre adepții principiului monarhic, care afirmau că agitația republicană nu are suport popular, „Adevărul”, din 15 aprilie 1892 răspundea că „Ideea republicană nu este o utopie... ci o necesitate simțită ca și 8 ore de lucru, minim de salarii, sufragiu universal, impozitul progresiv etc.”.

începutul secolului al XX-lea. Menținându-se în limitele îngăduite de situația istorică și de nevoile de dezvoltare ale țării, socialiștii s-au situat pe pozițiile cele mai înaintate ale vremii reprezentând un ferment activ care a întreținut, mereu vie, flacăra progresului, a devenirii.

Ideile republicane au căpătat adevăratul lor contur, au fost dezvoltate pînă la ultimele lor consecințe în cursul elaborării și dezvoltării programului socialist. Crearea *Republicii române* prin actul de la 30 decembrie 1947 nu a fost rodul unei întâmplări sau al unei conjuncturi favorabile pe plan internațional; a reprezentat o consecință a unui îndelungat proces istoric.

Notele noastre nu și-au dorit să reconstituie evenimentele; sînt o invitație la o mai adîncă reflecție, la o mai nuanțată apreciere de natură să înfățișeze, în toate semnificațiile și implicațiile lui, un proces istoric a cărui evoluție reliefează gradul de dezvoltare a conștiinței civice, maturizarea spirituală a societății românești.

L'IDÉE DE RÉPUBLIQUE AU XIX-ÈME SIÈCLE, ENTRE L'ENONCÉ THÉORIQUE ET L'ACTION POLITIQUE

R é s u m é

Dans les Pays Roumains, l'idée de république, fort développée au XIX-ème siècle, a accompagné la lutte sociale et politique pour la liberté et l'unité nationale et pour l'édification de l'état roumain unitaire, moderne et indépendant. C'est la raison pour laquelle, l'idée de république n'apparaît jamais accidentelle et sporadique, mais elle est explicitement représentée dans plusieurs programmes et systèmes politiques.

L'évolution de l'idée de république est suivie dans une première étape-jusqu'à 1848, quand cette idée participe à l'activité de modernisation de la société roumaine. La deuxième phase est ouverte par la révolution de 1848. Le programme révolutionnaire de la Valachie poursuivait l'instauration d'un régime républicain. La dernière étape correspond à l'époque de la formation et de l'organisation de l'état roumain moderne.

En faisant ressortir la manière particulière à l'aide de laquelle cette idée se manifeste, l'auteur fait observer qu'elle doit être directement liée aux réalités politiques roumaines, aux conditions spécifiques de l'édification de l'état dans un contexte international déterminé.

L'importance, l'efficacité et les limites de cette idée doivent être appréciées non pas pour leur valeur théorique, que prises en rapport avec l'évolution particulière de la vie politique et les nécessités réelles de la société roumaine.

LIBRARI ȘI LIBRĂRII ÎN IAȘII DE ODINIOARĂ (secolul XIX)

GH. SIBECHI

De interes restrâns, trecutul librăriilor ieșene a fost investigat tangențial de Radu Rosetti la începutul acestui secol¹, iar pînă deceniul al treilea, de către cunoscutul ziarist ieșean, azi uitat, Rudolf Suțu, ce a încredințat tiparului amintirile sale în acest domeniu².

Dimensiunile comerțului cu cartea autohtonă și străină, sesizabile prin apariția și dezvoltarea localurilor de desfacere specializate — librăriile — au fost determinate, în perioada asupra căreia ne propunem să stăruim, de cererea manifestată, intervențiile umane urmărind reglarea optimă, pe cît posibil a cererii cu oferta. Se impune deci, din capul locului, de a semnala factorii ce imprimă cererii un volum mai substanțial sau dimpotrivă, mai redus. Se poate lesne remarca mai întîi, faptul că cererea este indisolubil legată de gradul de civilizație al societății la un moment dat, de politica culturală a statului și în ultimă instanță de nivelul atins în dezvoltarea învățămîntului. Căci, oricît de valoroasă ar fi, cartea nu are valoare de întrebuițare decît doar pentru cel ce știe carte și e deci apt să-i prețuiască și să valorifice tezaurul de inteligență ce-l încorporează. Cînd știința de carte e apanajul doar a unei elite, librăria nu-și justifică existența, amatorii procurîndu-și direct de la sursă — editor — lucrările trebuincioase, așa cum s-a întîmplat în secolul XVIII, spre exemplu.

Sub aspectul dezvoltării învățămîntului, în 1847, situația în Moldova era dezolantă. Comparativ cu alte state europene, în toată țara funcționau doar 21 de școli, fiind frecventate de 1 din 500 locuitori, în timp ce în Boemia raportul era de 1/11, în Olanda de 1/12, în Austria de 1/13, în Anglia de 1/16 în Prusia de 1/18, în Franța de 1/30³. Într-o atare situație și potențialii cumpărători de cărți erau concentrați, de regulă în mediul urban, existența librăriei în mediul rural fiind un nonsens. Inegalitatea socială sub acest aspect era de-a dreptul prăpăstioasă: în timp ce pentru fiii mării majorități a populației nu era posibilă nici măcar frecventarea școlii primare, odraslele claselor conducătoare beneficiau de pensioane⁴ după care-și desăvîrșeau pregătirea, urmînd cursurile universităților din Paris, München etc.

Cu toate măsurile luate, pe parcursul deceniilor, situația s-a ameliorat extrem de lent. Dovadă, la 1899 în Iași, oraș cu justificate pretenții culturale, din 78 067 indivizi erau știutori de carte 27 058, iar 51 009 analfabeți⁵.

¹ Radu Rosetti, *Despre censura în Moldova I, Înștiințarea censurii de guvernul provizoriu rus și funcționarea ei sub acel regim, 1828—1834*, II, *Censura sub Mihai Sturdza, 1834—1849*.

² Rudolf Suțu, *Despre librării și librăriile vechi din Iași*, Iași, tip., Opinia, 1929.

³ N. Suțu, *Noțiuni statistice asupra Moldovei* în „*Opere economice*“, ed. Științifică, București, 1957, p. 151.

⁴ Vezi indeosebi N. Cartoian, *Pensionatele franceze din Moldova în prima jumătate a veacului al XIX-lea* în „*Omagiu lui Ramiro Ortiz*“, București, 1929, p. 67—75.

⁵ Arh. St. Iași, fond Primăria Iași, ds. 470/1889, f. 111—114. Conform datelor oficiale Iașii aveau la acea dată 77 759 locuitori (L. Colescu — *Recensămîntul general al populațiunei României*, București, Inst. de arte grafice „Eminescu“,

Cererea de carte era determinată de gradul de pregătire a celor ce știau carte, de sfera lor de preocupări profesionale, cât și de gradul de stăpânire a limbilor străine, dacă ne referim la desfacerea lucrărilor editate în alte limbi.

Preocupările evidente de dezvoltare a învățămîntului, în limba română, apariția și proliferarea presei, creșterea numerică a intelectualității, apariția unor personalități de talia lui Asachi, Rădulescu, Kogălniceanu ce-au generat o atmosferă de emulație spirituală au influențat cererea tot mai mare de carte, acționînd asupra dezvoltării tipografiei, a activității editoriale. În atari condiții apare librăria în Moldova, oferind atît producția de carte autohtonă, cît și cea străină.

Începuturile existenței librăriilor, ce vor fi fost ca orice început de viață modestă, sînt cu totul sporadic reflectate în documente. Între persoanele care s-au ocupat cu vînzarea de carte, fără a fi denumit librar, este semnalat, la 1824 supusul austriac Lascăr Șoniță, despre care aflăm că era domiciliat în ținutul Putna și practica vînzarea de cărți bisericești⁶. După 1829 sînt semnalati în Iași patru librari: Alexa Emanoil, Gavril Brașoveanu — supus țarist, Iosif Franțuzul — supus francez și Alexa Hiotu — supus austriac⁷.

Gavrila avea ca asociat pe un concitadin, Dimitrie, ținînd împreună o dugheană ce era situată la „poarta mitropoliei”. Între lucrările oferite spre vînzare era un „mic calendar de buzunar” evaluat la prețul de un sorcovet. Notăm că lucrarea respectivă se afla spre difuzare și la Botoșani, la dugheana lui Dimitrie Gheorghe Bacalu, situată pe ulița Uspeniei⁸. În anul 1830, cei doi negustori aveau în vînzare lucrarea „Mîna lui Damaschin” intervenînd separarea între ei căci, Gavril avea prăvălia la „poarta mitropoliei”, iar Dimitrie în „dugheana Pașcanului”⁹. Tot în 1830 alt negustor ieșean, Iaricu, de la „dugheana mitropoliei”, dispunea spre vînzare, de un fond de cărți bisericești: trioade, octoice, liturghii și cazanii¹⁰.

Despre Emanoil Alexe știm că era originar din Basarabia și se găsea în Iași în anul 1824, cînd ținea o lipscănie¹¹. El era socotit librar în anul 1833, ca și polono-armeanul Bogusz (ce avea și bătănie, lipscănie și galanterie), prusianul Hemschieg și francezul F. Bell¹². Ignorant în materie de politică, Bogusz a găsit nimerit să se plîngă de consecințele nefaste ale instaurării cenzurii în Moldova tocmai persoanei celei mai contraindicate — consuliului țarist. Interesant e că în librăria sa se găseau de vînzare note muzicale ale unor lucrări de Beethoven, Camus, Keller, opere ale lordului Byron etc.¹³, fapt ce demonstrează că furcile caudine ale cenzurii instaurate de țarism nu erau totuși un filtru total, oprind cu strășnicie tot ce contravenea regimului. Cu toate acestea, ulterior Bogusz s-a consacrat altor domenii ale comerțului, în 1848 septembrie, fiind în Iași frații Bogusz (dintre care unul se numea Gruber) anunțînd clientela că, datorită evenimentelor ce provocau îngrijorare generală, nu mai pot livra comenzi pe credit¹⁴.

1905, p. 5). Dintre aceștia, socotindu-i pe cei trecuți de 7 ani erau 41,5% știutori de carte (26 769) și 58,5% analfabeți (37 749) (*ibidem*, p. LX, 83). În București situația era inversă: 62,6% știau carte, iar 37,4% erau analfabeți (*ibidem*, p. LX).

⁶ Arh. St. Iași, Tr. 166, op. 184, nr. 23, f. 25.

⁷ R. Rosetti, *Despre cenzura în Moldova, I, Înființarea cenzurii de guvernul provizoriu rus și funcționarea ei sub acel regim, 1828—1834* în „Analele Acad. Rom., Mem. Sect., ist., S. II, tom. XXIX, p. 304.

⁸ „Albina românească”, II, nr. 55, din 20 iulie 1830, p. 236; an. III, nr. 108, din 22 ian. 1831, p. 480.

⁹ *Ibidem*, II, nr. 84, din 30 octombrie 1830, p. 366.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 82, din 23 octombrie 1830, p. 356.

¹¹ Arh. St. Iași, Tr. 166, op. 184, nr. 23, f. 11.

¹² R. Rosetti, *op. cit.*, p. 308.

¹³ *Ibidem*, p. 320—321, 324.

¹⁴ „Albina românească”, XX, nr. 71, din 5 septembrie 1848, p. 288; nr. 72 din 9 sept. 1848, p. 292; nr. 73, din 12 sept. 1848, p. 296; nr. 74, din 16 sept. 1848, p. 300.

Hiotu Alexandru — român ce se născuse în Rusava din Banat, se ocupa în 1824 cu lipscănia¹⁵, a renunțat și el ulterior la comerțul cu cartea. În anul 1836, Hiotu a luat otcupul pe 3 ani al cărților de joc din Iași, contractul stipulând interzicerea comerțului cu articolele respective oricărei persoane¹⁶. Același, în anul 1843 vindea la loterie 4 mori mecanice cu pietre cilindrice cit și o mașină mare pentru curățat grâul, în care scop a pus la dispoziția publicului 340 numere, la prețul de 2 galbeni biletul¹⁷.

Heinrich Hemschig, menționat ca librar la 8 ianuarie 1833¹⁸ aducea în același an, la 2 octombrie, un număr de 235 volume vornicului Dimitrie Ghica, din care 14 erau romane franceze. Cenzura a reținut operele lui Piron dar le-a restituit în cele din urmă solicitantului, deoarece acesta făcea parte din înalta societate¹⁹.

O polyvalentă personalitate din rindul librarilor ieșeni a fost, fără îndoială, elvețianul Frederic Bell, semnalat la Iași în anul 1824, ca dascăl²⁰. La data de 13 aprilie 1833, își aproviziona din străinătate librăria, cu opere complete de Plutarh, Montagne, Voltaire, Locke, Corneille, Montesqueu, Mirabeau și alții²¹. De-abia cu el, putem considera că, librăria exista ca atare, depășindu-se faza existenței unui raft de cărți, ca-n exemplele anterioare, oferite publicului spre vânzare într-o dugheană cu felurite produse. În afară de lucrările străine, în librăria lui Bell se puteau procura și ultimele noutăți ieșite de sub teascurile tipografiilor românești, cum erau, bunăoară, „Marino Falliero” de Byron²², „Curierul de ambe sexe” recomandând abonarea la „Jurnalul literar la București”²³, „Virginia” de Alfieri în traducerea lui C. Aristia²⁴. Periodicul bucureștean al lui Eliade i-a publicat de altfel, în scop de reclamă, o parte din catalogul de librărie²⁵. În anul 1846 în librăria lui Bell se găsea spre vânzare „Magazin istoric pentru Dacia”²⁶. O contribuție deosebită și-a adus Bell în cadrul Societății de medici și naturaliști din Iași, al cărui membru era, îndeosebi datorită legăturilor sale strânse cu doctorul Cihac, apreciindu-se că, alături de acesta a acționat pentru înființarea cabinetului de științe naturale²⁷ în 1833—1834. Împreună cu botanistul Julius Edel și spîterul Iosef Szabo în anul 1835 a făcut cercetări asupra florei și faunei Moldovei, investigații care au contribuit atât la îmbogățirea colecțiilor muzeului²⁸, cit și la introducerea în circuitul științific a rezultatelor prelucrate de dr. Cihac, în lucrarea printului N. Suțu²⁹. Răsplata morală a strădanilor sale au fost relevante în ședința solemnă a societății din 24 mai anul 1836, ținută în prezența domnitorului Mihail Sturdza, prin aprecierile favorabile ale președintelui societății, vornicul Constantin Sturdza, care elogia „doi din ai săi mădulari efectivi, Cihac și Bell, a cărora dragoste pentru științe și rîvna pentru sporirea societății sînt vrednici de toată lauda, fiind ales secretar”³⁰. Aprecieri de o factură similară erau incluse și în anaforaua înaintată domnitorului la 1 martie 1841 în care erau consemnate „vrednicile de laudă însemnătoare, isprăvi, cinstului haracter și a rîvnei acci cu

¹⁵ Arh. St. Iași, Tr. 166, op. 184, nr. 23, f. 16.

¹⁶ „Buletin, foaie oficială”, an. III, 1836, p. 23—24.

¹⁷ „Albina românească”, an. XV, 1843, p. 296.

¹⁸ R. Rosetti, *op. cit.*, p. 316.

¹⁹ *Ibidem*, p. 311, 326—327.

²⁰ Arh. St. Iași, ds. 166, op. 184, nr. 23, f. 44, 260.

²¹ R. Rosetti, *op. cit.*, p. 308 ; 321—322.

²² „Curier de ambe sexe”, periodul II, 1838—1840, nr. 6, p. 128.

²³ „Albina românească”, VIII, p. 76.

²⁴ „Curierul românesc”, X, 1839, p. 32.

²⁵ *Ibidem*, p. 327—329.

²⁶ „Albina românească”, XVIII, nr. 21, din 14 martie 1846, p. 84.

²⁷ Gazeta Transilvaniei”, XIV, 1851, p. 96.

²⁸ Paul Pruteanu, *Iacob Cihac*, București, Ed. științifică, 1966, p. 66, 72 ; N. A. Bogdan, *Societatea medico-naturalistă și Muzeul istorico-natural din Iași, 1830—1899*, Iași, Tipografia națională, 1919, p. 26, 31.

²⁹ N. Suțu, *op. cit.*, p. 106—120.

³⁰ Paul Pruteanu, *op. cit.*, p. 85.

toată osîrdia ce dumnealor însemnații mai sus funcționari (C. Sturdza, Cihac, Bell și Wincler — n.n.) au aratat", demisionînd la 14 apr. 1844³¹.

În afară de librărie și activitatea la Societatea de medici și naturaliști, Bell s-a ocupat amplu de comerț, avînd o casă de comerț. În aceasta, la 1837 se găseau diverse sortimente de ape minerale aduse din străinătate: Selferes, Fachinger, Weilbacher și Ems³². Casa de comerț numită „Bell & C-ie” aparținea lui Bell și Iacob Cihac. Din 1845 doctorul și-a luat ca asociat și pe fiul său vitreg — Alexandru³³. Fire întreprinzătoare, Bell, în anul 1840, împreună cu visterul A. Sturza, aga V. Pogor (tatăl viitorului junimist) și Cihac obțin privilegiul, pentru 15 ani, de a înființa o modernă fabrică de cărămizi în Păcurari. Întreprinderea aceasta intrase deja în funcțiune prin 1843—44, produsele sale fiind expuse pentru cei ce le-ar fi interesat, în librăria lui Bell. Această companie a existat pînă în anul 1859, cînd a fost vîndută contra sumei de 550 galbeni³⁴.

În anul 1848, alarmat de evoluția evenimentelor din Moldova, ca urmare a invaziei otomano-țariste, cît și în general în Europa, Bell își invita creditorii să-și ramburseze cît mai grabnic datoriile³⁵. Contactele sale ample cu străinătatea au însemnat practic racordarea Iașului la valorile spirituale europene și sînt concretizate prin onorarea comenzilor făcute. Bunăoară, la 9(21) februarie 1840, primea din Leipzig 18 titluri (52 volume)³⁶, iar la 19 iulie, același an, 30 de volume între care Hammer, „Histoire de l'empire ottoman” și „Memorial encyclopedique” (1938, 1840)³⁷. La 28 septembrie 1840 intra în posesia a 211 lucrări între care opere de Balzac, Dumas etc.³⁸. Venituri obținea și de la Müller ce avea o tipografie instalată în casa sa și împotriva căruia se ridica, la 19 iulie 1844 Asachi, solicitînd Sfatului Administrativ s-o desființeze, deoarece existența ei contravenea privilegiilor ce acesta le avea pentru „Institutul Albinei”³⁹. Cu bogatul fond de carte străină de care dispunea, Bell a deschis și un cabinet de lectură, ce era în funcțiune în anul 1846, după cum o demonstrează Catalogul existent⁴⁰. Activitatea sa fecundă s-a încheiat către anul 1852. La 15 decembrie anunța hotărîrea de lichidare a magazinului pentru care vindea toate obiectele cu o „scădere însemnătoare”.⁴¹ O lună mai tîrziu anunța că vinde și tot fondul de carte, intenție realizată, probabil, prin ianuarie—februarie 1853⁴². Plecarea sa din Iași trebuie pusă în legătură cu plecarea lui Cihac — prietenul său — spre a se înrola în armata țaristă, ce avea să participe la războiul Crimeii.

Impresionantă a fost activitatea de librar a supusului prusian Adolf Hennig, născut prin anul 1803⁴³, și sesizabil la Iași în 1839. Atunci, la 14 decembrie, primea 18 titluri de lucrări franceze, din străinătate, între care opere de Goethe, Shakespeare, Tissot (Istoria lui Napoleon), opere complete, în 10 volume de

³¹ *Ibidem*, p. 89, N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 32, 34, 96, 101—102.

³² „Albina românească”, VIII, 1837, p. 85—86.

³³ Paul Pruteanu, *op. cit.*, p. 166, 175.

³⁴ *Ibidem*, p. 164—165.

³⁵ „Albina românească”, XX, nr. 72, din 9 sept. 1848, p. 292; nr. 73 din 12 sept. 1848, p. 296; nr. 74, din 16 sept. 1848, p. 300.

³⁶ Arhivele Statului Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dos. 705, f. 1—3.

³⁷ *Ibidem*, f. 5.

³⁸ *Ibidem*, f. 11—12.

³⁹ Gh. Ungureanu, *Figuri de arhiviști români, Gheorghe Asachi, 1788—1869*, București, D.G.A.S., 1969, p. 246.

⁴⁰ *Catalogue du cabinet de lecture français et allemande de la librairie d'F. Bell et Co*, Iași, 1846.

⁴¹ „Gazeta de Moldavia”, XXIV, nr. 97, din 15 dec. 1852, p. 285.

⁴² „Zimbrul”, III, nr. 59, din 24 ian. 1853, p. 226; nr. 60, din 28 ian. 1853, p. 230; nr. 63 din 7 feb. 1853, p. 242; nr. 65, din 14 feb. 1853, p. 250; „Gazeta de Moldavia”, XXV, nr. 3, din 8 ian. 1853, p. 12; nr. 4, din 12 ian. 1853, p. 16; nr. 5, din 15 ian. 1853, p. 20.

⁴³ Arh. St. Iași, Colecția de stare civilă Iași, Tr. 1819, op. II, 2083, vol. III, 1869, f. 27 V, act. 398.

St. Beuve⁴⁴. La 24 iulie 1840 primea 44 de titluri, iar la 28 iulie, în același an, 61 de titluri, redactate în franceză și germană⁴⁵. În vara anului 1840, la 15 august, și-a făcut publică intenția de a deschide un cabinet de lectură, cu plata anticipată pe un an, în valoare de 6 galbeni⁴⁶. O intenție similară se materializase deja prin 1837 — dacă dăm crezare emisarului țarist Anatol de Demidof — care a observat, pe strada principală a Iașilor, printre dughene drept rătăcită „o librărie și o casă franceză de citit”⁴⁷. Inițiativa sa a fost primită cu mult entuziasm, fiind calificată de presa oficială drept o „propășire pentru țară”, exprimându-se speranțe că aceasta va contribui la „înrădăcinarea gustului cetitului”. Dispunând inițial de „o colecție de romane și cărți științifice destul de complete” se estima că, acțiunea lui Henig va contribui la „lățirea învățături”⁴⁸. În scopul unei mai bune popularizări, la scurt timp Henig a considerat utilă editarea catalogului cabinetului său de lectură⁴⁹. Ulterior Henig a deschis la Galați un „cabinet de citire de jurnale” a cărui existență a încetat la 6 mai 1849⁵⁰ și care poate fi apreciat ca prima secție de actualități a bibliotecilor publice de astăzi. În librăria sa se găseau spre vînzare pe la 1850 și arii pentru pian tipărite la Viena, ale compozitorului Heinrich Erlich⁵¹ sau lucrări românești cum ar fi „Calendarul pentru bunul gospodar” de I. Ionescu⁵². La 1850 librăria sa încă mai funcționa⁵³. Legăturile sale cu străinătatea erau asigurate prin comisionari. Unul dintre aceștia, în afară de cărți și alte mărfuri, aducea la 22 aprilie 1848 cu „chirigii nămiți”, 15 lăzi cu armament pentru miliția (armata) Moldovei⁵⁴. Trebuie reținute relațiile sale amicale cu familia Cuza, înaintea de anul 1859, asigurînd transmiterea în străinătate a corespondenței unor membri ai acesteia⁵⁵.

Librăria, cît și cabinetul de lectură ale lui Henig au fost preluate, după cum rezultă dintr-un document datat 16 noiembrie 1858 de către Th. Codrescu, Petrini & Co⁵⁶. Vînzarea s-a produs în primăvara anului 1857 după cum rezultă dintr-o scrisoare a lui Laurian din 9 mai 1857. Succesorii săi din nefericire, nu i-au continuat preocupările, încît i-au determinat pe Laurian să afirme cu amărăciune că „acum amîndouă librăriile sînt în starea cea mai ticăloasă, cărțile înfricoșat de scumpe, cataloage tipărite n-au”⁵⁷. Abandonînd activitatea de librar Henig se pare că n-a mai părăsit Iașul, căci aici a încetat din viață la 5 mai 1869 „la 10 oare seara în casa din str. Neculai”⁵⁸.

La 12(24) mai 1869, vice consulul Prusiei, Bartes, anunța public că, persoanele cărora le era cunva dator, răposatul supus prusian rentier Adolf Hennig să notifice pretențiile ce le aveau, în termen de 20 de zile⁵⁹.

⁴⁴ *Ibidem*, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dos. 506, f. 1.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 6—7, 11—12.

⁴⁶ „Albina românească”, XI, nr. 64, din 15 aug. 1840, p. 262.

⁴⁷ A. de Demidov, *O călătorie în Principatele române*, trad. de V. Ghibaldan, București, Ed. librăriei Alcalay & Co, p. 91.

⁴⁸ „Spicuitorul moldo-român”, apr.—iun. 1841, p. 123—124.

⁴⁹ *Catalogue des ouvrages français qui se trouvent dans le Cabinet de lecture de la Librairie d'Adolphe Hennig*, Iași, 1843; următorul catalog a fost editat în 1852; „*Catalogue des livres du cabinet de lecture A. Hennig et C-ie*, libraires a Iassi, Typographie Institut de l'Abeille, 1852, 7 f.

⁵⁰ „Dunărea”, III, 1849, p. 76.

⁵¹ „Zimbrul”, I, 1850, din 9 iulie, p. 12.

⁵² „Povătuitorul Sănătății și a economiei”, I, 1845, p. 336.

⁵³ Arh. St. Iași, tr. 1772, op. 2 020, dos. 16 587, f. 169.

⁵⁴ *Documente privitoare la anul revoluționar 1848 în Moldova*, București, D.G.A.S., 1960, nr. 216, p. 209.

⁵⁵ D. Ivănescu, Virginia Isac, *Alexandru Ioan Cuza, Acte și scrisori*, Iași, Ed. Junimea, 1973, p. 148, 186, 190, 196, 286.

⁵⁶ Arh. St. Iași, Colecția Documente, p. 127, doc. 113.

⁵⁷ *George Bariț și Contemporanii săi*, București, Ed. Minerva, vol. I, 1973, p. 183.

⁵⁸ Arh. St. Iași, Col. Stare Civilă, Tr. 1819, op. II, 2 083, vol. III, 1869, f. 27 V, act. 398.

⁵⁹ „Progresul”, an. VII, nr. 37, din 20 mai 1869, p. 4.

Pe la 1840 era semnalat la Iași librarul Dumitrachi Nica la care, între altele, se oferea spre vânzare „Epistolarul...”⁶⁰ de V. Urzescu⁶⁰. Librăria sa atin-
gea proporții impresionante pentru acea vreme, căci, la 20 august 1841, anunța
că dispune, de nu mai puțin de 11000 bucăți de cărți bisericești și istoricești.
Pentru a facilita desfacerea lor a încredințat comisia la o serie de cunos-
cuți din orașele mari ale Moldovei astfel: la Botoșani — Vasili Ioan Cucoti,
la Roman — Mihai Mile, la Huși — Anastase Bobe, la Birlad — Gheorghe
Cepescu, la Focșani — Hagi Ivan Hagi Corciu⁶¹. În anul 1842 și-a racolat noi
colaboratori astfel: la Bacău — Constandin Călin, la Tecuci — Ghiorghe Birlă-
deanu, la Galați — Gheorghe Leondari — asigurându-și cumpărătorii că zilnic
se asigură îmbogățirea colecțiilor sale cu „nouvele publicații”⁶². În această libră-
rie se puteau face abonamente la publicația „Povățitorul sănătății și a econo-
mice”⁶³. Nu cunoaștem din ce considerente această librărie și-a încetat activi-
tatea înainte de anul 1850⁶⁴.

Din corespondența lui Ion Eliade Rădulescu aflăm de existența prin anul
1838 a unui Nichi librarul ce-i furniza „lui V. Pogor cărțile ce apăreau în tipog-
rafia bucureșteană a lui Eliade”⁶⁵. În anul următor este menționat un Hristea
librarul ce procura cărți spre vânzare de la aceeași sursă editorială⁶⁶.

În luna decembrie 1845 s-a deschis în Iași librăria lui Ghiță Căliman
et Co⁶⁷, unde inițial, se găseau de vânzare toate lucrările editate în tipografia

⁶⁰ „Curierul românesc”, XI, 1840, nr. 90, p. 360.

⁶¹ „Buletin, Ioale oficială”, IX, nr. 69, din 31 august 1841, p. 367.

⁶² „Foae sătească a Principatului Moldovei”, IV, nr. 9, din 1 martie 1842,
p. 68; nr. 10, din 8 martie 1842, p. 82; nr. 11, din 15 martie 1842, p. 88; „Albina
românească”, XIII, 1842, p. 32.

⁶³ „Albina românească”, XVI, nr. 11, din 6 febr. 1844, p. 44.

⁶⁴ Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, dos. 16587, f. 169.

⁶⁵ Ion Heliade Rădulescu, *Scrisori și acte*, Ed. G. Potra, N. Simache, G. G.
Potra, București, Ed. Minerva, 1972, p. 34, 36—37; 42—43.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 42.

⁶⁷ Ghiță Căliman s-a născut în anul 1818 (cf. „Uricarul”, VII, p. 107). Ca
fiu al lui Trifan Tiutiune (poreclit Burte Croitor) și a Ilincăi, fiica preotului
Neagu din Focșani (cf. Constandin Sion, *Arhondologia Moldovei*, București, Ed.
Minerva, 1973, p. 117). Rămânând orfan, pe la 1825, a fost luat ca slugă de
vornicul Iordache Pruncu. Probabil grație acestuia, Ghiță era bursier, în anul
1828, la Școala vasiliană („Uricariul”, VII, iar în anul 1831 frecventa clasa
de muzică vocală, condusă de Paulicek, având coleg, între alții, pe A. Fătu
(T. T. Burada, *Calendar muzical*, III, 1877, p. 33; id., *Istoria teatrului în Mol-
dova*, București, Ed. Minerva, 1975, p. 141). Prin 1837, atras de teatru a inter-
pretat roluri în piesele „Hornarul Duca” și „Văduva vicleană” (*ibidem*, p. 143—
144; 157; Ioan Masoff, *Teatrul românesc. Privire istorică*, București, E.P.L.,
vol. I, 1961, p. 543, nota 14). Impresionat de dăruirea cu care a transpus pe
scenă rolul lui Barago Hornariu, postelnicul Gh. Pruncu i-a dăruit un ceas
(T. T. Burada, *op. cit.*, p. 144, 157). După ce și-a însușit la Academia Mihăileană
greaca și franceza, lucrînd la epitropia învățăturilor publice, cu ajutorul lui
Asachi, a ajuns Secretar. Situat în grațiile acestuia a fost boerit, fiind pe rînd
sluger, serdar, cămărar iar în 1847 îl găsim Comis. (G. Sion, *op. cit.*; Gh. Un-
gureanu, D. Ivănescu, Virginia Isac, *Documente*, ed. Minerva, București, 1973,
p. 164). După evenimentele din 1848, M. Sturdza l-a înălțat spătar. A fost direc-
torul Școlii de meserii (între 1 ian. 1847 — 31 dec. 1851, cf. L. Cojocaru,
Inceputurile învățămîntului tehnic și profesional în Moldova și Țara Românească,
București, ed. didactică și pedagogică, 1967, p. 65—68), Șeful poliției Iași, Se-
cretar al Comisiei centrale de agronomie și economie rurală (cf. D. Ivănescu,
Virginia Isac, *Al. I. Cuza, Acte și scrisori*, Iași, ed. Junimea, 1973, nota 1) în
noiembrie 1858 fiind înlocuit din funcția de administrator al ținutului Iași, cu
spătarul Alexandru Boldiman. S-a opus, gest ce i-a atras arestarea la Căzarma
divizionului de lăncieri („Monitorul oficial al Moldovei”, nr. 4, din 6 nov. 1858,
p. 1). În anul 1864 era prefect de Dolj. Făcînd, la 5 septembrie o fastuoasă
primire lui Kogălniceanu ce-l găsea „energic, cu tact și inteligent” (C. C. Giu-
rescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, ed. Științifică, 1966, p. 313—314).

„Foi sâtești“. În același an, Căliman a înființat și cabinetul de lectură al librăriei, situate pe Strada Mare, în dughenele vornicului Ioan Mutu⁶⁸. Abonamentele erau de 4 ducăți anual, 2 pentru un semestru și un ducat pe termen de 3 luni⁶⁹. Ca și alți librari din această perioadă și Căliman ținea în afară de cărți și alte mărfuri, magazinul său fiind apreciat ca acel „dintii ce s-a deschis în acest feliu“, bucurându-se de vizita domnitorului Mihail Sturdza și a doamnei⁷⁰. Familia domnitoare a cumpărat mai multe obiecte, acest succes deosebit datorându-se gamei variate de produse de galanterie, coloniale și alte obiecte procurate de la Paris⁷¹. În anul 1846 Ghiță Căliman a editat partea a doua a catalogului cabinetului său de lectură⁷². Dintre lucrările recomandate publicului spre cumpărare consemnăm „Dialoguri franceso-românești pentru tinereime, precedate de un abecedaru, de un vocabularu și urmate de anecdote, de cateva traducții din literatura românească și de proverburile de Th. Codrescu⁷³, „Manual de Istoria Moldovei de la început pînă la întronarea preainălțatului domn Mihail Gh. Sturdza voevod“⁷⁴, „Cătilizis seau învățătura pentru hristianitate“⁷⁵.

La 5 septembrie 1848 Căliman anunța clientela că, negoțul făcându-se „cu bani în numărătoare“ solicita creditorii „a-mi trimete banii cît vor putea mai curînd“, în viitor nemălivrînd marfă pe credit⁷⁶. În anul 1850 Spătar fiind, Ghiță Căliman încă mai avea librărie și o ținea „în casa D-sale, pînă la un fel de regularisire“⁷⁷. Nu știm cînd a renunțat la activitatea de librărie.

Din anul 1847 este semnalată existența unui alt librar — Gheorghe Hristodor⁷⁸. Librăria sa era situată vis-a-vis de biserica Trei Ierarhi. Fondul său de cărți era preponderent românesc, un catalog al magazinului său de carte editat în anul 1852 indicînd următorul conținut: pedagogie — 8 titluri, citire — 12, caligrafie — 3, Gramatică — 8, Geografie — 10, Literatură — 38, Opere teatrale — 46, retorică — 3, poezie — 45, istorie — 20, matematică — 5, fizică, istorie naturală — agricultură — 12, medicină — 4, filosofie — 4, legislație — 15, lexicografie — 7, instrucțiuni morale și religioase — 57, scrieri diverse — 7, periodice — 1 (Curierul de ambe sexe, an III—VI)⁷⁹. Din anul 1851 Gheorghe Hristodor și-a luat ca asociat pe fratele său Nicolae, fiind menționați ambii ca proprietari de librărie⁸⁰. Între lucrările puse în vânzare,

În fine, la 7 iunie 1867 „Georg von Kaliman“ vizita pe Cuza aflat în exil, însoțindu-l la Lemberg (C. C. Giurescu, *Al. I. Cuza la Viena* în „Revista Arhivelor“, IX, nr. 2, 1966, p. 141). Numele de Căliman, rușinîndu-se de acela de Ghiță Burte, l-a luat de la un cumnat al mamei sale, Manolache Călimănescu „prescurtîndu-l și franțuzindu-l“ după cum spune cu acceala Sion (C. Sion, *op. cit.*, p. 118). Se pare că Sion are ceva dreptate că, la 15 iulie 1833 era registrator la Judecătoria Putneni un Manolachi Călimănescu (cf. Aurel V. Sava, *Documente putnene*, Focșani, tipogr. Cartea Putnei, 1929, vol. I, p. 94).

⁶⁸ „Foaie sâtească a Principatului Moldovei“, an. VII, nr. 51, din 23 dec. 1845, p. 388.

⁶⁹ Arh. St. Iași, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dos. 328, f. 52; „Mercuriul de Iași“, nr. 1, din 5 dec. 1845, p. 3.

⁷⁰ „Albina românească“, XVII, nr. 3, din 11 ian. 1845, p. 9.

⁷¹ „Mercuriul de Iași“, an. I, nr. 1, din 5 dec. 1845, p. 2—3.

⁷² „Albina românească“, XVIII, nr. 81, din 13 oct. 1846, p. 304, (erau incluse cele mai noi „uvraje a literaturii franceze“).

⁷³ *Ibidem*, nr. 26, din 31 martie 1846, p. 104.

⁷⁴ *Ibidem*, nr. 18, din 3 martie 1846, p. 72.

⁷⁵ *Ibidem*, nr. 14, din 17 februarie 1846, p. 56.

⁷⁶ *Ibidem*, an. XX, nr. 71, din 5 sept. 1848, p. 288.

⁷⁷ Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, ds. 16587, f. 169.

⁷⁸ R. Rosetti, *Despre censura în Moldova, II, Censura sub Mihai Sturza, 1834—1849* în „Analele Acad. Române“ Mem. sect. ist., S. II, tom. XXIX, p. 410

⁷⁹ *Catalog național de cărți românești ce se află la Librăria d. Ghiorghe Hristodor ȘCo, vis-a-vis cu biserica Trei Ierarhi, Iași, tipografia româno-franceză*, 1852.

⁸⁰ „Foaie pentru minte“, XIV, 1851, p. 72, col. II; „Zimbrul“, II, 1851,

pentru care librării respectivei voiau să rețină atenția publicului menționăm în anul 1851 Robert „Bucătăria cea mare”⁸¹, „Evreica din Algeria”, „Jertfa lui Avram”, „Mariana” (dramă în 3 acte), vodevilul original „Săracul cinstit”⁸², „Ienicerii” (trad. Picleanu), „Coliba indiană” (de A. Pelimon), „Leone Leoni” de G. Sand, „Gheorghie sau un amor românesc”⁸³. În anul 1852 se recomandau publicului lucrările: „Moartea lui Abel”, „Aventurile celui din urmă Abense-raqui”, „Kerok corsariul”, „Poema sau noaptea venirii patimilor”⁸⁴ etc. În anul următor erau oferite lucrările: G. A. Baronzi — Nopturnele (poezii), G. Sand „Metella”, R. R. Thellasson, Orbul (trad. G. A. Baronzi), „Dealul dracului” (trad. S. Mihălescu), Al. Dumas „Fata regentului” (trad. G. Lipoianu)⁸⁵, Tasso „Ierusalimul eliberat” (trad. An. N. Piclianu), A. Lăzărescu „Oare de repaos”, „Intrigă și amor”, „Credința, speranța și caritatea” (dramă în 5 acte)⁸⁶. Este demn de reținut că în librăria lui Hristofor se putea procura textul românesc al operi „Attila” de Verdi⁸⁷. Librăria lui Hristofor a avut longevitate, căci exista și prin anii 1863—64 când oferea spre cumpărare diverse publicații⁸⁸. Mai târziu în 1869 se pare că se profilase pe comerțul cu lucrări didactice⁸⁹.

Pentru evreii ce locuiau în Iași, mulți dintre ei îndeletnicindu-se, conform vocației lor milenare cu comerțul, fiind ca atare știutori de carte, erau semnați. la 19 ianuarie 1848, mai mulți conaționali ce se ocupau cu vânzarea cărților între care: Izak Bisiliber, Strul sin Lipa, Ițic Iacobovici ce devenise librar din anul 1847, Avram Sain — librar din același an, Avram H. Tiper, tot din 1847 precum și Mendel Jacob și Simil Jacob Hers Berhovitz⁹⁰. După evenimentele din 1848—49 librăriile evreiești înregistraseră un oarecare declin căci, într-o statistică întocmită în anul 1850 se consemna, că, evreii ieșenii n-aveau „nici o dugheană expozată cu cărți” ei, fie că erau ținute pe acasă, fie că le purtau spre a le vinde eventualilor amatori. Sint totuși, menționate șase persoane care aveau îndeletniciri de librar: „Ițic Iacob, Moisi Iacob, Herber Horovitz — iar ceea ce am numi astăzi vnzători ambulanzii erau Smil, Ițic și Sabbal”⁹¹.

O librărie cu o existență se pare, efemeră a aparținut, în anul 1853, lui Pavel Donici. Un anunț din presă semnală existența în rafturile acesteia, a romanului „Frații de arme” de Genlis, partea treia, în traducerea lui Alecu Vasiliu⁹².

În anul 1857 funcționa „la poarta bisericii catolice” din Iași librăria lui D. Haritu⁹³. În anul următor librăria aceasta avea mai multe lucrări spre vânzare⁹⁴.

Tot în anul 1857 Gavril Carpovici, ce ținea o brașovenie în str. Sf. Vineri, la nr. 95 oferea cumpărătorilor, între alte mărfuri și cărți, printre care este menționat „Lexiconul româno-german” a lui G. A. Poliz cu prețul de 12 sor-coveți exemplarul⁹⁵.

Un loc distinct în peisajul librăriilor ieșene l-a ocupat citva timp librăria Codrescu⁹⁶—Petrinji ce este semnalată încă din 1855, când anunța punerea în

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Ibidem*, p. 64.

⁸³ *Ibidem*, p. 236.

⁸⁴ *Gazeta de Moldavia*, XXIV, nr. 74, 1852, p. 194.

⁸⁵ *Ibidem*, XXV, 1853, p. 372.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 72.

⁸⁷ *Ibidem*, XXIV, nr. 78, p. 210.

⁸⁸ „Lumina”, nr. 10, 1863, p. 72; nr. 13—14, 1863, p. 62.

⁸⁹ „Progresul”, an VII, nr. 40, din 31 mai 1869, p. 4.

⁹⁰ R. Rosetti, *Despre cenzura în Moldova, III, Cenzura cărților evreiești în Moldova sub domeniile regulamentare în „Analele Acad. Rom.”*, Mem. Sec. ist., S. II, tom. XXIX, p. 501.

⁹¹ Arh. St. Iași, Tr. 1772, op. 2020, dos. 16587, f. 169.

⁹² „Gazeta de Moldavia”, an. XXV, 1853, p. 244.

⁹³ *Ibidem*, an. XXVIII, nr. 68, din 29 aug. 1857, p. 268.

⁹⁴ *Ibidem*, an. XXIX, Supl. la nr. 4, 1858, p. 2.

⁹⁵ *Ibidem*, an. XXVIII, nr. 102, din 30 dec. 1857, p. 408.

⁹⁶ Despre viața și activitatea polyvalentă a lui Th. Codrescu, în afară de notele autobiografice din „Uricariul”, vezi și B. Lăzăreanu, *Agă Theodor Co-*

circuit a unui număr de 16 titluri⁹⁷. Deși astăzi Petrini e complet uitat, la vremea sa nu era un obscur proprietar de dugheană, ci un om cu o stare materială apreciabilă, asigurându-i reputația necesară spre a face parte, în 1865 spre exemplu, printre persoanele din județul Iași ce aveau aptitudinea de a fi jurați la Colegiul al IV-lea⁹⁸. Preluând, în anul 1857 fondul de carte de la Hennig, cei doi asociați n-au putut menține strălucirea și faima librăriei asigurate de înaintaș. Două ar fi motivele principale: mai întâi, noii librari nu aveau relațiile cu editorii francezi și germani de care beneficiase Hennig apoi, vremurile se schimbaseră intrucitva, personalitățile politico-culturale fiind angajate în bătălia pentru Unirea Principatelor și în cele din urmă „nu trebuie omis faptul că, fiind proprietarul „Buciumului român“ Codrescu intenționa să-și desfacă pe piață în primul rând producția tipografiei sale.

Din anunțurile publicate la diferite intervale de timp rezultă că librăria aceasta nu oferea lucrări deosebite, rarissime care să suscite un interes major în rândul cititorilor. În 1858 era pusă în circulație lucrarea lui D. Ralet, apărută la Paris „Suvenir și impresii de călătorie în România, Bulgaria și Constantinopole“⁹⁹. În 1863 în librăria Codrescu—Petrini se puteau procura diverse publicații periodice¹⁰⁰. În 1865 era recomandată lucrarea lui G. Mărzescu „Explicațiunea introducerii codicelui civil“¹⁰¹, volum ce nu putea avea o audiență prea largă, dincolo de lumea juriștilor, dovada că, în scopul defacerii volumelor avute la dispoziție s-a operat o substanțială reducere a prețului de vânzare¹⁰². Rudolf Suțu își amintea că, pentru a supraviețui, această librărie oferea în-deosebi manuale didactice¹⁰³. Într-adevăr, în 1869 cei interesați aflau prin intermediul presei că în rafturile librăriei se găsea lucrarea „Gramatica română pentru clasele primare“, ediția XIV, a lui Nicolau Gh. Măcărescu¹⁰⁴. În ultimii ani de existență această librărie a funcționat într-o boltă din strada Golia¹⁰⁵.

În anul 1860 aflăm că funcționa o „dugheană de hirtie“ cea ce astăzi s-ar numi papetărie — ruda cea mai apropiată a librăriei — aparținând lui Leiba Goldman și era situată vis-a-vis de casele lui Michel Daniel, lângă Curtea administrativă¹⁰⁶.

Un nume de rezonanță în epocă, reinviat după îndelungată uitare în zilele noastre, a avut librăria Societății „Junimea“, semnalată pe la 1868. Cu tot renumele, din nefericire, această librărie n-a avut o existență îndelungată și prea prosperă, cum am fi tentați să credem. Investiția principală, pentru asigurarea fondului de carte, grație inițiativei, aparținuse lui Pogor fiul și Burghel. Localul librăriei care dispunea, ca pe timpuri librăriile respectabile, și de cabinet de lectură, era situat în colțul străzii Sf. Ilie și Golia (denumite ulterior V. Alecsandri

drescu și prințul Petriceicu-Hasdeu în „Adevărul literar și artistic“, II, 1921, nr. 57, p. 3; D. Ivănescu, *Theodor Codrescu* în „Revista Arhivelor“, IX, nr. 1, 1966, p. 213; id., *Theodor Codrescu* în „Figuri de arhiviști“, București, D.G.A.S., 1971, p. 65—83; Mircea Zăciu, *Redescoperirea Orientului, (Theodor Codrescu)* în „Vatra“, III, nr. 25, din 20 apr. 1973, p. 13—14; Ionel Maftei, *Personalități ieșene*, vol. II, Iași, Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Iași, 1975, p. 85—86; C. A. Stoile, *Theodor Codrescu și legăturile lui cu Brașovul* în „Anuarul Inst. de ist. și arh. „A. D. Xenopol“, t. XV, 1978, p. 361—378. (Librăria lui Codrescu, lângă Biserica Banu (Masoff, p. 26); În 1853, este editat *Catalogul de cărțile românesce aflătoare în librăria de lângă biserica Banu*. Iassy, 1853, 22 p.).

⁹⁷ „Foaie pentru minte“, an. XVIII, 1855, p. 87.

⁹⁸ „Progresul“, an. III, nr. 23, din 1 martie 1865, p. 2.

⁹⁹ „Zimbrul și vulturul“, IV, 1858, p. 56.

¹⁰⁰ „Lumina“ nr. 10, 1863, p. 72; nr. 13—14, 1863, p. 32; „Foița de istorie și literatură“, II, aprilie 1860, pagina de titlu.

¹⁰¹ „Progresul“, an. III, nr. 27, din 11 martie 1865, p. 4.

¹⁰² *Ibidem*, nr. 47, din 1 mai 1865, p. 4.

¹⁰³ Rudolf Suțu, *op. cit.*, p. 5.

¹⁰⁴ „Progresul“, an. VII, nr. 40 din 31 mai 1869, p. 4.

¹⁰⁵ Ioan Masoff, *Strădania a cinci generații. Monografia familiei Saraga*, București, Biblioteca evreiască, 1941, p. 26.

¹⁰⁶ „Foița de istorie și literatură“, an. IV, iunie, 1860, foala de titlu.

și Cuza Vodă)¹⁰⁷. Administrația librăriei, cât și desfacerea fondului de carte au fost încredințate unui polonez — Levandovski¹⁰⁸ — un fost telegrafist care, deși încerca să se achite de responsabilitățile cu care fusese investit, cu toată bunăvoința, trăda lipsa aptitudinilor indispensabile unui librar. La acest minus s-a însumat și intenția salutară, dar din nefericire ineficientă, a lui Pogor, de a oferi publicului un fond de carte elevat, dar care nu răspundea preferințelor acestuia. Neavînd priza necesară la cititori, cu toate eforturile și îngrijirea manifestate de proprietari și de Levandowski, cărțile rămăneau în mare parte nevîndute¹⁰⁹. Scipione Bădescu, într-un articol publicat în „Curierul de Iasi” își manifesta admirația față de aspectul librăriei „Junimii”, notînd cu satisfacție, că aici se găseau tablouri și portrete frumoase, cărți în ediții de lux și alte obiecte, parte din ele expuse în vitrina aspectuoasă, aranjată cu bun gust¹¹⁰. Reluînd tradiția inaugurată după 1840, în scopul atragerii cumpărătorilor și cititorilor, proprietarii au luat inițiativa de a edita, în anul 1868, un catalog cu lucrările existente în librărie și în cabinetul de lectură, ce puteau fi puse la dispoziția publicului¹¹¹. Cît privește destinul nefast al unor cărți ce blocau rafturile cu anii, în așteptarea de multe ori zadarnică a cititorilor întîrziți aceasta a fost redată în „Fotografia Junimei” 1874 de A. Naum. Într-o șarjă amicală, acesta se referea la tragedia „Rienzi” a lui Samson Bodnărescu, publicată în „Convorbiri literare” (II, 1868, nr. 12—16) și separat în volum, dar care, și după scurgerea a 6 ani bloca rafturile librăriei :

Îe din Bulver pe Rienzi, care-a fost un Scaraoțchi
Nime nu-l cetește-n lume, stă și az la Levandovski¹¹².

În afară de activitatea de librărie, trebuie consemnată și intenția de editură a Junimei, prin persoana aceluiași Levandovski care, în anul 1871 a tipărit, nu știm cu ce succes pecuniar, un „Almanah judeciaru de Iasi”¹¹³.

În succesul financiar tot mai pronunțat a determinat nu o reprofilare a librăriei „Junimea” ci soluția radicală — desființarea ei. După acest sfîrșit, în urma căruia proprietarii au înregistrat însemnate pagube, fostul librar Levandovski și-a cîștigat existența practicînd un comerț mai apropiat de vocația sa, vînzînd gaz american în ograda bisericii Talpalari¹¹⁴.

O existență îndelungată, ce a lăsat urme în memoria contemporanilor și urmașilor a avut librăria lui Dimitrie Daniel inaugurată în luna aprilie 1868. Denumită inițial „Librăria modernă” era situată pe Strada Mare în „dughenile

¹⁰⁷ Iacob Negruzzi, *Amintiri din „Junimea”*, București, ed. Cartea Românească, 1939, p. 73, 77; Ioan Massoff, *op. cit.*, p. 26; „Progresul”, an. VII, supl. la nr. 29, din 18 apr. 1869, p. 2.

¹⁰⁸ O scurtă incursiune onomastică relevă că, în septembrie 1848 trăia în ținutul Tutova un Neculai Levandovski, supus austriac, venit în țară prin 1826. Întîi a funcționat ca dascăl, iar ulterior ca „precepeț” la Bîrlad. (*Documente privind anul revoluționar 1848 în Moldova*, București, D.G.A.S., 1960, p. 293). În septembrie 1857 negustorul ieșean Iohan Levandovski propunea, pentru iluminarea orașului Iași înlocuirea uleiului cu gaz fotogen (V. Popovici, *Exploatarea capitală a petrolului în Moldova în „Studii și materiale de istorie modernă”*, vol. I, 1957, p. 271 și urm.). În anul 1859 un Levandovski, se pare de profesie telegrafist, autentifică o telegramă expediată din Piatra Neamț (*Documente privitoare la istoria economică a României, Statistică, Țara Românească și Moldova, Seria B*, vol. I, București, D.A.S., 1960, p. 136).

¹⁰⁹ Iacob Negruzzi, *op. cit.*, p. 72.

¹¹⁰ N. A. Bogdan, *Regele Carol I și a doua sa capitală*, București, Inst. de arte grafice, C. Sfetea, 1916, p. 168.

¹¹¹ *Librăria Junimea. Catalogul cabinetului de lectură franco-german*. Iași, 1868, 27 p. (BAR-I-166272).

¹¹² Dan Mănuță, *Documente literare junimiste*, ed. Junimea, Iași, 1973, p. 114, nota 68 (vezi și textul lucrării lui A. Naum în același volum).

¹¹³ Georgeta Răduică, Nicolai Răduică, *Calendar și almanahuri românești, 1731—1918*, București, ed. Științifică și enciclopedică, 1981, p. 84.

¹¹⁴ Rudolf Suțu, *op. cit.*, p. 13.

Pirlita". Pentru atragerea și menținerea unei clientele numeroase Daniel a asigurat un bogat fond de carte din domenii diferite: drept, filosofie, metafizică și „alte științe”, precum și dicționare, romane, poezii, în limbile română, franceză și germană. Librăria avea și ceea ce se numește astăzi secție de papetărie și de fond plastic, unde se puteau procura articolele necesare pentru scris, cît și pentru pictură. Avea de asemenea atașată o litografie și o legătorie de cărți¹¹⁵. Un timp librăria Daniel a traversat o perioadă de prosperitate fiind realmente un veritabil focar de cultură. Spre o mai bună valorificare a fondului de carte, în anul 1876 Daniel a editat catalogul librăriei sale¹¹⁶. Că librăria lui Daniel nu era o modestă dugheană de cărți, o spunea mai târziu un contemporan, Eugen Heroveanu, ce cunoscuse stabilimentul respectiv, fiind situat în colțul dintre str. Golia și V. Alecsandri. E concludent entuziasmul acestuia față de tezaurul spiritual ce-l conținea librăria Daniel: „bună librărie; mare. Cu ce plăcere intram în ea, curios și lacom”¹¹⁷. Cînd au început să apară dificultățile, în scopul redresării financiare, Daniel a inițiat și Editură, tipărint în anul 1885; „Calendar trebuincios”, iar în anul 1888 „Calendarul zimbrului” imprimat la „Buciumul român” al lui Codrescu¹¹⁸. Daniel și-a înregistrat librăria la Camera de comerț ieșeană, la 7 august 1884 și o avea pe atunci instalată într-un imobil pe strada Băncei¹¹⁹. Cînd Rudolf Suțu a cunoscut librăria bătrînului Daniil, se afla la „întretăierea str. Mîrzescu (fosta Primărie) cu Ștefan cel Mare. Vremurile de glorie ale librăriei erau apuse, afacerile mergeau slab, încît Daniel a fost nevoit să-și restrîngă comerțul cu carte într-o prăvălioară. În cele din urmă, librăria a fost lichidată, fostul librar timp de decenii îmbrățișînd cariera de misit¹²⁰. Faptul acesta s-a consumat în luna august 1895. Avîndu-și librăria în str. Golia nr. 6, Daniel a obținut desfacerea totală, pe 6 luni, de la Camera de comerț. La acea dată fondul de marfă, incomparabil cu acel de la inaugurarea librăriei, era compus din diferite cărți didactice, material pentru desen, tablouri, hărți geografice¹²¹.

O librărie modestă, care n-a reușit să treacă pragul anonimatului și despre care nu se știu prea multe lucruri, a aparținut lui O. Hildebrand, fiind semnalată în viața spirituală ieșeană încă din anul 1868¹²². A reușit să supraviețuiască însă mulți ani în anonimatul cu care se acomodase, fiind înregistrată la data de 15 octombrie 1884, cînd era situată pe strada Băncei¹²³.

În anul 1868 administrația revistei „Jurnal pentru toți” a decis inaugurarea unei „Librării naționale”, situată în str. Sf. Teodor nr. 2, urmînd ca, după soluționarea unor chestiuni de factură organizatorică, de la data de 26 octombrie al aceluiași an, să fie mutată în str. Lăpușneanu, în casele lui Neculai Drosu¹²⁴. Titulatura, atocuprinzătoare era însă în evidentă contradicție cu fondul de carte ce putea fi pus la dispoziția cumpărătorilor. Dovadă, către sfîrșitul anului 1868, cînd măsurile organizatorice intraseră în faza finală, amatorii de cărți noi ce păseau pragul librăriei naționale aveau de ales între mai multe calendare, hărți și o lucrare de istorie¹²⁵. Această modestă marfă nu reflecta însă nici

¹¹⁵ „Progresul”, an. VI, nr. 34, din 1 mai 1868, p. 4; nr. 35, din 4 mai 1868, p. 4.

¹¹⁶ *Catalogul general al Librăriei Dimitrie Daniel, Strada Mare în Iași, Iași, 1876, 80 p.* (BAR—Cota I—104195).

¹¹⁷ Eugen Heroveanu, *Orașul amintirilor*, București, Adevărul, f.a.; p. 71.

¹¹⁸ Georgeta Răduică, Nicolai Răduică, *op. cit.*, p. 573, 585.

¹¹⁹ Arh. St. Iași, Fond Camera de Comerț și industrie Iași, dosar 9, f. 22 V-223.

¹²⁰ Rudolf Suțu, *op. cit.*, p. 6.

¹²¹ Buletinul Camerei de Comerț și industrie Iași, an. V, nr. 11, din 1 sept. 1895, p. 4.

¹²² „Jurnal pentru toți”, an. I, nr. 1, din 1 (13) ian. 1868, p. 1.

¹²³ Arh. St. Iași, Fond Camera de Comerț și industrie Iași, dosar 9, f. 216 V-217.

¹²⁴ „Jurnal pentru toți”, an. I, nr. 15, din 1 (13) sept. 1868, p. 240.

¹²⁵ *Ibidem*, nr. 19, din 30 nov. (11 dec.) 1868, p. 304. Iată ce li se oferea cumpărătorilor: Calendar literar și paschal pe 1869; Calendar american; Calendar pentru toți; Calendar pe 1869; Harta țărilor române; Harta Daciei mo-

pe departe, producția națională de carte a anului 1868. În anul 1869 s-a materializat, cu întârziere proiectul anunțat, de mutare a librăriei pe strada Lăpușneanu. Cu același prilej s-a stabilit și proprietarul stabilimentului în persoana Profirei Popovici¹²⁶.

O librărie — anticariat care a contribuit în mare măsură la îmbogățirea colecției de documente ale Bibliotecii Academiei Române, achiziționarea și valorificarea cărții rare a fost a lui Israel Kuppermann. Prin anul 1864 practica așa numitul comerț stradal având un dulap cu cărți în locul unde s-a amplasat ulterior statuia lui Miron Costin. Afacerile prosperind, s-a mutat în str. Ștefan cel Mare, ulterior în casele Neuschotz, iar apoi și-a stabilit local propriu. Spirit întreprinzător, a adăugat anticariatului său și un cabinet de lectură, loc unde se spune că venea deseori Iorga și citea în anii petrecuți la Iași. Renumele dulapurilor sale cu rarități bibliofile au fost cercetate de intelectuali de vază ai epocii: M. Kogălniceanu, Sturza Micleşti, Sturza Scheianu. Între lucrările de valoare adunate de Kuppermann, multe documente au fost cumpărate de Academia Română, iar alte rarități de către particulari. Astfel, Sturza Micleşti a cumpărat de la Kuppermann două psaltiri, oferind drept contra valoare 17 pluguri, ce costau la acea vreme mai multe mii de lei¹²⁷. Kuppermann a avut și preocupări de editor, între altele tipărind o gramatică românească a lui Al. Philippide la care autorul lucra în mai 1897¹²⁸ și care a văzut lumina tiparului în octombrie același an, lucrare ce nu era o „mină de aur” după cum a crezut Kuppermann¹²⁹. Firma lui Kuppermann, înregistrată la Camera de comerț în anul 1886 a avut o longevitate deosebită — pînă la 30 septembrie 1931, cînd a fost radiată prin extractul Tribunalului Iași, Secția III-a, cu nr. 23162/1931, dosar 10/1931¹³⁰.

Prin anul 1869 a apărut librăria lui Nicolai Ion¹³¹. Era situată pe strada Ștefan cel Mare — ce putea fi socotită cartierul general al librăriilor ieșene — și dispunea, în afară de cărți și de brasoavenie¹³². Dispăruse însă înainte de anul 1884, cînd nu figurează printre firmele ieșene.

O existență remarcabilă „cu largi implicații pe plan cultural a avut librăria „Frații Șaraga” — pe nedrept uitată astăzi — ce a fost inaugurată de frații Samuel și Elias Șaraga prin anul 1877 și situată în strada Golia nr. 50, avînd secție de anticariat filatelie și numismatică. Din anul 1887 a aderat la acțiunile librăriei și cel de-al treilea frate — Aizic. Considerăm că o valoare deosebită a avut inițiativa fraților Șaraga de a achiziționa documente vechi — salvîndu-le prin aceasta de la deteriorare, chiar dacă, presupunem, le estimau uneori la sume modeste. Aceste documente au fost apoi oferite în mod gratuit spre publicare, vîndute sau donate, Academiei Române. Asigurînd tezaurizarea acestor valori neprețuite, frații Șaraga au făcut un neprețuit serviciu istoriei patriei¹³³.

În scopul popularizării și desfacerii lucrărilor de care dispuneau, frații Șaraga au editat mai multe cataloage astfel: „Catalog general: autori români, cărți populare și romansuri românesce, cărți franceze, muzică”, „Catalog de cărți de școală pe anul 1888”, „Catalog de cărți didactice pe anul școlar 1891—1892”, „Catalogul cărților rare și curioase privitoare la istoria Moldovei, a Valahiei și Transilvaniei, precum și al cărților clasice, numismatice, religioase în

derne; Harta Daciei Antice; În plus la începutul anului 1869 se mai dispunea de lucrările: „Armata română”, „Anuarul României, pe 1869” de I. Fălcolanu și „Studii asupra dreptului” (*ibidem*, nr. 20, din 20 ian. (2 feb.) 1869, p. 320.

¹²⁶ *Ibidem*, nr. 24, din 7(19) iunie 1869, p. 382.

¹²⁷ Rudolf Suțu, *op. cit.*, p. 10 —11.

¹²⁸ Titu Măiorescu și prima generație de mătoreșeni. *Correspondență*. Text stabilit de Filofteia Mihai și Rodica Bichiș, București, ed. Minerva, 1978, p. 345.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 348.

¹³⁰ Arh. St. Iași, fond Camera de Comerț și industrie Iași, dosar 9, f. 368 v—

369
¹³¹ „Progresul”, an. VII, nr. 40, din 31 mai 1869, p. 4.

¹³² Rudolf Suțu, *op. cit.*, p. 13.

¹³³ Vezi în acest sens numeroasele mențiuni despre cumpărarea sau donarea unor documente în „Creșterea colecțiilor Academiei Române”.

1892"¹³⁴, „Catalogul librăriei Frații Șaraga, Iași, str. Ștefan cel Mare 28, Iași, 1897"¹³⁵ înregistrată ca firmă la Casa de comerț ieșeană în octombrie 1884¹³⁶ Librăria Șaraga a avut și tipografie — stabilimentul grafic Miron Costin, cumpărând tipografia respectivă de la Corneliu Codrescu, fiul lui Theodor Codrescu¹³⁷. Ca editori, frații Șaraga au imprimat mai multe lucrări între care Poezii de Eminescu; Istoria Românilor în Dacia Traiană de Xenopol, etc. Frații Șaraga au avut meritul de a fi fost inițiatorii realizării primelor chioșcuri de ziare din municipiul nostru, pe care, ulterior le-au donat, cu generozitate primăriei¹³⁸. Activitatea rodnică, de decenii, a fraților Șaraga n-a cunoscut însă numai succese ci și declinul, în forma sa cea mai drastică. În anul 1900 firma Frații Șaraga a fost declarată falimentară prin sentința Tribunalului Iași cu adresa nr. 3708 din 14 februarie 1900¹³⁹. Au urmat unele procese intentate de autorii firmei falimentare, procese care au fost pierdute de frații Șaraga¹⁴⁰. Intreprinzători, frații Șaraga n-au abandonat însă comerțul cu cartea, reușind să se redreseze financiar, încît librăria ce le-a purtat numele și-a continuat existența pînă la 1 aprilie 1932, cînd ultimul Șaraga a lichidat volumul de marfă existent, mutîndu-se la București¹⁴¹.

Pe lângă librăriile mari au existat însă, în perioada asupra căreia am făcut investigațiile și o multitudine de librării mărunte, unele cu existență efemeră dar care, cu toată modestia au reușit să influențeze pozitiv asupra procesului de învățămînt — livrînd materialul didactic și rechizitele necesare cît și la ridicarea (lărgirea) orizontului cultural, în funcție de fondul de carte disponibil. Iată doar cîteva temeieri care ne îndeamnă să zăbovim asupra lor, în limita puținelor informații rămase despre ele.

O veche librărie a aparținut lui Petru Cristea Popovici, fiind situată pe strada Ștefan cel Mare, la numărul 117. Pe lângă fondul de carte, dispunea și de articole de papetărie. A fost înregistrată la Camera de comerț ieșeană la data de 25 septembrie 1884. A reușit să supraviețuiască pînă în anul 1897, dată cînd, la 6 martie a fost radiată ca urmare a extractului tribunalului ieșean, nr. 4570¹⁴². În afară de locul menționat, anterior se pare că un timp a funcționat în Podu Vechi, iar ulterior în ograda Primăriei¹⁴³.

O altă librărie a avut Ștefan Iacob Cerchez, înregistrată la Camera de comerț ieșeană la 26 noiembrie 1884. Era situată pe Strada Mare. A dispărut fiind cumpărată de către frații Șaraga¹⁴⁴. Rudolf Suțu își amintea că a aparținut fraților Cerchez, dintre care unul era și profesor la Liceul Național, în perioada 1880—1887¹⁴⁵.

Merită consemnată și librăria lui Neculai Cosma, un ardelean vesel și binevoitor stabilit în Iași, librărie aflată pe strada Lăpușneanu. Oferea cumpărătorilor articole de papetărie și muzică. Cosma și-a înregistrat firma la Camera de comerț ieșeană la 12 februarie 1885¹⁴⁶. Nu știm ce considerente l-au determinat să lichideze fondul de marfă și să se mute la Ploiești¹⁴⁷.

¹³⁴ Ioan Massoff, *op. cit.*, p. 27.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 55 (Aceasta și la BAR — II — 178 741).

¹³⁶ Arh. St. Iași, fond Camera de Comerț și industrie Iași, dosar 9, f. 489 v—490.

¹³⁷ Eugen Heroveanu, *op. cit.*, p. 71.

¹³⁸ Rudolf Suțu, *op. cit.*, p. 8.

¹³⁹ Arh. St. Iași, fond Camera de Comerț și industrie Iași, dosar 9, f. 490.

¹⁴⁰ „Gazeta tribunalelor”, an. I, nr. 7—8, 1901, p. 139 și urm.

¹⁴¹ Ioan Massoff, *op. cit.*, p. 81. Numeroase detalii privind activitatea fraților Șaraga, cît și a înaintașilor acestora sînt prezentate cu generozitate pe tot cuprinsul acestei lucrări, ce-a fost redactată, bănuim, pe baza multor surse informaționale puse la dispoziția autorului de către membrii familiei.

¹⁴² Arh. St. Iași, fond Camera de Comerț și industrie Iași, dosar 9, f. 171 v—172.

¹⁴³ Rudolf Suțu, *op. cit.*, p. 15.

¹⁴⁴ Arh. St. Iași, *fond cit.*, f. 264 v—265.

¹⁴⁵ Rudolf Suțu, *op. cit.*, p. 15.

¹⁴⁶ Arh. St. Iași, *fond cit.*, p. 301 v—302.

¹⁴⁷ Rudolf Suțu, *op. cit.*, p. 12.

La 17 decembrie 1884 a fost înregistrată librăria ce aparținea lui Theodor Costin, ce era situată pe strada Băncei. Ulterior însă proprietarul a renunțat la îndeletnicirea de librar, lichidându-și marfa existentă ¹⁴⁸.

Pe Strada Mare avea librărie și papetărie Avram Berman Reischer, înregistrându-o la data de 3 decembrie 1884. Îndeletnicirea de librar nu era unică pentru că avea și o tipografie și legătorie de cărți ¹⁴⁹.

În Strada de Jos se afla firma unui Leon Clainer pe care acesta a înregistrat-o la data de 22 septembrie 1884. Era numai papetărie, deoarece oferea „hîrtii felurite” ¹⁵⁰.

O papetărie și tipografie a avut M. Gotlieb în Strada Mare, la numărul 38, înregistrându-le în luna aprilie 1888. Se pare că și-a extins activitatea, căci ulterior s-a mutat la numărul 40 din aceeași stradă ¹⁵¹.

La data de 17 septembrie 1884 și-a înregistrat firma la Camera de Comerț Herș Grumberg din Strada de Sus. În prăvălia sa se găseau expuse: piele, cărți și alte articole ¹⁵². O librărie mai deosebită a avut un anume Broch, în sensul că amatorii puteau procura de la acesta lucrări scrise în limba germană ¹⁵³. Tot în actuala stradă Cuza Vodă a avut o tutungerie situată vis-a-vis de banca Dacia, Zahau Creangă ce vindea, pe lângă produse de tutun și operele fratelui său, Ion Creangă, abecedare, lucrări de aritmetică, geografie etc. ¹⁵⁴.

O librărie în măsură să ofere surprize vizitatorului se găsea pe strada Lăpușneanu și aparținea unui oarecare Haifler. Acesta oferea, în afară de unele manuale școlare diferite cărți și reviste în limba germană. Spre a-și atrage clientela din lumea școlară a lansat reclama că, la librăria sa, cărțile sînt legate gratuit. Proprietarul își îndeplinea reclama legînd într-adevăr gratuit cărțile ce le vindea, cu sfoară ¹⁵⁵. Un anume Katz a avut librărie și papetărie în fața Halei, pe strada Sf. Vineri ¹⁵⁶, iar pe strada Ștefan cel Mare, în luna mai 1887 a fost inaugurată librăria lui Emanoil Haiman ¹⁵⁷.

În luna septembrie 1889 a fost înregistrată firma Iosef Hirsch et Co, de pe strada Lăpușneanu, ce dispunea de articole de muzică și papetărie. A funcționat pînă în anul 1915, cînd a fost radiată de extractul 3802 al tribunalului ieșean ¹⁵⁸.

La 22 decembrie 1890 a fost înregistrată librăria, papetăria și tipografia ce aparținea lui Iosef Mattes, situată pe strada Primăriei, la nr. 21 ¹⁵⁹.

Pînă în anul 1895 au avut o librărie în str. Ștefan cel Mare, peste drum de Mitropolie, ca asociați Teodor Maximovici și Dimitrie Alexa. Librăria lor era profilată îndeosebi pe manuale școlare, material didactic. Ulterior însă s-au despărțit, Maximovici ținînd librărie în Casele Motaș, iar Alexa în Ștefan cel Mare, lângă palatul Roznovanu. Au renunțat însă la activitatea de librari ¹⁶⁰, cărțile ce le mai aveau disponibile fiind preluate de librăria Socec ¹⁶¹.

¹⁴⁸ Arh. St. Iași, *fond. cit.*, f. 286 v—287.

¹⁴⁹ *Ibidem*, f. 276 v—277.

¹⁵⁰ *Ibidem*, f. 163 v—164.

¹⁵¹ *Ibidem*, f. 402 v—403.

¹⁵² *Ibidem*, f. 134 v—144.

¹⁵³ Rudolf Suțu, *op. cit.*, p. 13.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 12. Zahai Creangă s-a născut, după unele surse informaționale în august 1839, după altele la 3 decembrie 1843. Din 1872 a devenit debitant, îndeletnicire ce-o avea și-n anul 1902. S-a stins din viață la 22 ianuarie 1919 (S.v.) (cf. G. Călinescu, *Ion Creangă*, București, Editura pentru literatură, 1966, p. 26—29).

¹⁵⁵ Rudolf Suțu, *op. cit.*, p. 14—15, Ioan Massoff, *op. cit.*, p. 26.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 15.

¹⁵⁷ Arh. St. Iași, *fond. cit.*, f. 302 v—303.

¹⁵⁸ *Ibidem*, f. 427 v—428.

¹⁵⁹ *Ibidem*, f. 480 v—481.

¹⁶⁰ Rudolf Suțu, *op. cit.*, p. 10; Eugen Heroveanu, *op. cit.*, p. 71.

¹⁶¹ Ioan Massoff, *op. cit.*, p. 26.

DES LIBRAIRES ET DES LIBRAIRIES DE IASSY D'AUTREFOIS
(LE XIX-ÈME SIÈCLE)

R é s u m é

En valorisant un ample matériel d'information (édité et aussi inédit des archives), l'auteur présente brièvement l'apparition et l'évolution des librairies de Iassy pendant 1830—1900. L'extension des librairies a été déterminée par l'accroissement de la nécessité des livres dû à la fondation de l'Académie (Academia Mihăileană) 1835, de l'Université 1860 et du développement du réseau d'enseignement primaire et secondaire. Le lecteur est ainsi renseigné sur l'évolution des librairies renommées, du Suisse Bell, du Prussien Hennig, de Th. Codrescu, de la Société Junimea etc.

On dévoile par conséquent de nouvelles coordonnées de la vie culturelle de Iassy moins étudiées.

DESPRE UNELE SEMNE MONETARE ȘI ROLUL LOR ECONOMIC

NICOLAE CIUDIN

Baterea monedei, încă din antichitate și pînă astăzi a reprezentat un simbol al suveranității. Moneda apare ca un echivalent imediat al mării pe care societatea o acceptase ca unitate de valoare, banii constituind o marfă specială, care întruchiează munca socială exprimată de relațiile de producție dintre producători. Pe măsură ce schimbul a devenit mai complex, noțiunea de marfă a dispărut și moneda a putut fi ridicată la rangul de funcție abstractă. În acest moment este posibil și *sistemul monetar*, bazat pe principiul divizivității matematice¹.

Ca și moneda, tot în antichitate, apar și semnele monetare sau jetoanele, confecționate și ele tot din metale variate, dar neprevăzute în sistemul bănesc.

În România, prin anii 1868—1872, patronii întreprinderilor industriale care dispuneau de magazine de consum proprii, achitau parțial sau integral, salariile lucrătorilor sau ale agnațiilor în general, în jetoane sau semne monetare emise de ei². Acestea mai poartă și numele de *bani-muncă* ca fiind o „expresie a forței crescînde a capitalului industrial“. Ele nu sînt singurele variante ale *banilor-muncă*³, pe care Karl Marx le caracterizează drept *utopie-plată*, și că „constituirea organică a banilor-muncă... nu e decît o fantezie... Banii-muncă sînt o vorbă goală cu rezonanță economică“ sau chiar „absurdități flagrante“⁴.

Emiterea acestor semne monetare de către patronii de fabrică, moșieri, diverse întreprinderi și exploatari a constituit o formă perfecționată a unui anume sistem monetar. Patronii desfăceau mărfurile la prețuri superioare celor de pe piață și încasau diferența. În acest fel lucrătorul era exploatat, atît ca lucrător, cît și în calitate sa de cumpărător al mărfurilor de primă necesitate⁵.

Moșierii, ca adevărați suverani pe proprietățile lor, s-au folosit de acest sistem în interesul lor, adaptîndu-l la specificul moșiei. Cei mai mulți moșieri aveau, după cît se pare, un astfel de *sistem monetar* specific, proprietatea lor fiind în așa fel organizată încît să funcționeze bine, folosind aceste mijloace de plată și circulație — *bani-muncă*, adică *jetoanele (semnele monetare)*. Emisiunile de acest fel de semne monetare au avut circulație și în agricultură, la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor. Astfel, moșierii își pun în circulație propria *monedă*. Unii au folosit chiar și bucăți de tablă ștanțată, de diferite forme și mărimi: circulare, pătrate, dreptunghiulare ori bonuri, adică hîrtii de diferite valori ș.a. Astfel, țaranii erau plătiți, parțial sau integral,

¹ *Enciclopedia României*, vol. IV, București, 1943, p. 509; *Dicționar de istorie veche a României (Paleolitic — sec. X)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 401—403.

² George Buzdugan, Octavian Luchian, Constantin C. Oprescu, *Monede și bancnote românești*, Editura Sport-Turism, București, 1977, p. 308; I. Pătrașcu, *Emisiuni necunoscute de „bani-muncă“ pentru agricultură*, în „Buletinul Societății Numismatice Române“, tom. LXVII—LXIX, nr. 121—123 (1973—1975), București, 1975, p. 211.

³ I. Pătrașcu, *art. cit.*, p. 211.

⁴ K. Marx, *Contribuții la critica economiei politice*, în „Marx—Engels, Opere“, vol. 13, Editura Politică, București, 1962, p. 75.

⁵ G. Buzdugan, O. Luchian, C. C. Oprescu, *op. cit.*, p. 308.

în jetoane. Acestea puteau însemna fie valoarea leului, banului, a unei zile de lucru sau a unui car de corvadă. Unele jetoane aveau înscrise pe ele și unitatea monetară sau titlul. Ele aveau avantajul că posesorul putea cumpăra orice de la circiurna boierului, de la velniță, stîină sau de la diferitele sale magazii, însă nu puteau cumpăra nimic de la vecinul moșierului sau din altă parte, circulînd în exclusivitate pe moșia emitentului⁶. Jetoanele aveau funcționalitatea bonurilor de masă, folosite astăzi la cantine, dar erau mai practice decît acestea, uzura fiind mai lentă.

Trebuie să mai menționăm că în schimbul jetoanelor, țărani mai primeau în cursul iernii, de la curtea boierului cîte „un ciur de mălai”, pentru o „zi ucrață”. Birurile și alte angarale nu se puteau plăti în jetoane sau semne monetare⁷. Acest sistem de exploatare a pătruns în Țările Române din Galiția. El reprezintă un exemplu tipic de economie închisă, de model feudal, boierul sau patronul avînd singur dreptul de monopol⁸.

În cele ce urmează semnalăm cîteva jetoane neconsemnate în catalogul *Monede și bancnote românești*⁹.

Primele trei jetoane ce le prezentăm provin de la Birzești¹⁰—Vaslui și au fost emise, după cît se pare, de proprietarul moșiei: *D. Costandache*. După afirmația locuitorilor din acele părți, ele au circulat în jurul anilor 1906—1907, iar în preajma anului 1900, pe aceeași moșie, au fost folosite bucăți de tablă ștanțată cu numele proprietarului și cu o anumită valoare nominală¹¹. Următoarele două fac parte din colecția *Victor Macarie*, iar ultimul a fost descoperit pe teritoriul comunei Tușora.

1. Jeton cu valoare nominală 5. Pe *avers*, în mijloc, se află monograma „DC”, care este înconjurată de un cerc răsucit concentric. Circular se află legenda *D. COSTANDACHE*. Sub monogramă, în exergă, se găsesc trei steluțe în formă de colțuri, iar sub acestea e consemnat numele gravorului *CARNIOL-FIUL*¹². Pe *revers* se află valoarea nominală 5, fără a se indica și unitatea monetară. Pe marginea *aversului* și *reversului* se găsește cîte un cerc liniar exterior și unul perlat interior. Jetonul este din cupru, avînd un diametru de 22,5 mm și o greutate de 3 grame (fig. 1, a, b).

⁶ Informații de la defunctul Gh. Ungureanu, fost director al Arhivelor Statului Iași între anii 1941—1969.

⁷ I. Pătrașcu, *art. cit.*, p. 212.

⁸ Informație de la defunctul Gh. Ungureanu.

⁹ G. Buzdugan, O. Luchian, C. C. Oprescu, *op. cit.*, p. 308—317.

¹⁰ Localitatea Birzești se află la 18 km de orașul Vaslui și 13 km de târgul Negrești.

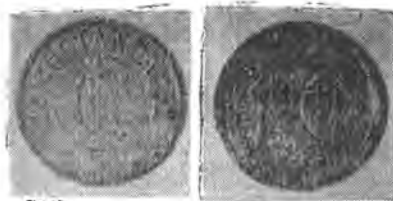
¹¹ La Birzești se afla, după cît se pare, moșia lui D. Costandache, unde au circulat și aceste jetoane. (Informație de la conf. univ. dr. Vasile Adăscăliței de la Facultatea de Filologie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași). *Documentele birlădene* menționează familia *Costandache* încă din perioada secolului al XVIII-lea, de origine greacă care au venit în Țările Române, în timpul domniilor fanariote. Ei au ocupat diferite funcții domnești, fie cea de spătar, fie cea de stolnic: I. Antonovici, *Documente birlădene*, II, 1912, III, 1915, IV, 1924, Birlad, *passim*. Documente și mărturii pentru Istoria României publicate de Mihail Roller cu privire la *Răscola țăranilor din 1907* consemnează într-o telegramă un anume *Costandache*, ca fiind corespondentul de Huși al cotidianului „Universul”. Acesta, într-o telegramă din 4 martie 1907 informează redacția ziarului de plecarea unui batalion către Dorohoi și concentrarea rezerviștilor pentru a potoli răscoalele țărănești: M. Roller, *Răscola țăranilor din 1907*, Editura de Stat, București, 1948—1949, I, p. 153, III, p. 145.

¹² Catalogul *Monede și bancnote românești* de G. Buzdugan, O. Luchian, C. C. Oprescu, consemnează un jeton cu numărul de ordine 96, de la pagina 314, emis de *UNION-BAU-GESELLSCHAFT*, în valoare de 1 LEU, ce îl are ca gravor pe *M. CARNIOL-FIUL*, iar un altul cu numărul de ordine 117, pagina 316, avînd pe legendă *RESTAURANT ENESCU & ANDREESCU BUCUREȘTI Nr.2*, arc ca gravor tot pe binecunoscutul gravor *M. CARNIOL*.

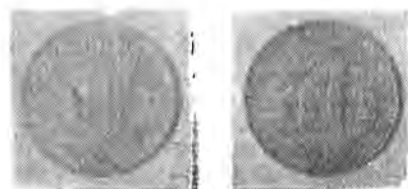
a) avers b) revers

Fig. 1

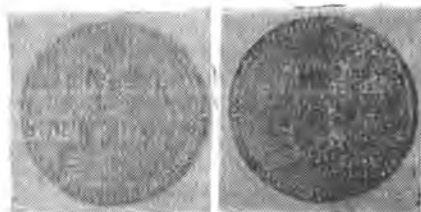
a b

Fig. 2

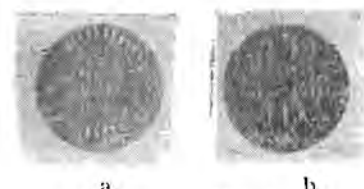
a b

Fig. 3

a b

Fig. 4

a b

Fig. 5

a b

Fig. 6

2. Jeton în greutate de 4 grame, diametrul de 24,5 mm, din cupru, are valoarea nominală 10. Aversul și reversul jetonului sînt identice cu ale celui descris la fig. 1 (fig. 2, a, b).

3. Jeton în greutate de 2,5 grame, diametrul de 22,5 mm, din alamă are valoare nominală de 50. Aspectul e identic cu cel de la fig. 1 (fig. 3, a, b).

4. Jeton din alamă, cu un diametru de 27 mm are, orizontal, legenda *FRĂȚII URȘIAN*¹³, pe avers, iar valoarea nominală 5 este pe revers. Pe ambele fețe ale jetonului se află, la margine, cite un cerc liniar exterior și unul perlat interior (fig. 4, a, b).

5. Jeton din alamă, cu diametrul de 18 mm și grosimea de 0,5 mm, are marginea simplă, fără cerc liniar, cum sînt cele mai multe monede sau jetoane. Pe revers, în partea de sus, se găsește monograma „MR”, iar sub aceasta, cifra 10, fără vreo altă indicație. În schimb, pe avers se află un cerc perlat interior, iar neîncadrat perfect concentric. În mijlocul lui e un alt cerc perlat mic concentric cu o stea în cinci colțuri în centru (fig. 5, a, b)¹⁴.

¹³ Același catalog de la nota 12 menționează un jeton emis de *FRĂȚII URȘIANU*, cu numărul de ordine 99, pagina 314, din alamă și avînd valoarea de 1 LEU și nu *FRĂȚII URȘIAN*, cum este cazul jetonului prezentat de noi și pus la dispoziție de colegul prof. Victor Macarie din Iași. Să fie vorba de aceeași emitenți?

¹⁴ Jeton pus la dispoziție de colegul V. Macarie din Iași, căruia îi mulțumim pe această cale.

6. Jeton din cupru în valoare de 20 LEI, cu o grosime de 1 mm și un diametru de 24 mm, are pe *avers*, în mijloc monograma „I.D.” încadrată circular de legenda: *LAPTARIA VECHÉ IAȘI* și de un cerc perlat, iar pe *revers*, valoarea nominală și unitatea monetară 20 LEI (fig. 6, a, b)¹⁵.

Primele cinci jetoane nu au menționate nici unitatea monetară și nici titlul, fapt ce lasă liberă sau nelămurită interpretarea lor. Nemenționarea anului emiterii ne împiedică să le datăm cu exactitate. Valoarea nominală ar putea însemna aceea a unei unități de măsură anumite.

Prin urmare, studiul jetoanelor este interesant, ele jucând un rol însemnat în viața economică. Circulația lor a fost largă: în întreprinderile industriale, în mine, pe moșii, în cantine sau berării etc. Servind ca unitate de valoare la realizarea schimbului, moneda sau jetoanele (semnele monetare) implică existența unui sistem social complex, a unei întreprinderi sau proprietăți bine organizate în vederea exploatării muncii sau a cumpărătorului¹⁶.

Jetoanele neavând curs legal se puteau folosi drept plată numai la prăvăliile, cantinele, pe proprietățile patronului sau pe moșii etc. Ele purtau înscrisă „valoarea nominală” socotită în lei, bani sau altă unitate monetară. Uneori aveau înscrisă numai valoarea nominală, rămânând subînțelese unitatea monetară și titlul la care se refereau, ceea ce genera câteodată confuzii. La berării sau restaurante s-au folosit jetoane purtând înscrisă valoarea nominală sau echivalentul acesteia în „șap”, „halbă”, „sticle de bere”, „porții de mâncare” ș.a. Ele au supliniit întrucâtva, lipsa de material mărunț și au înlesnit decontarea produselor ridicate pentru consumatori. La jocurile de noroc, în cazinouri existau jetoane cu valori nominale destul de ridicate. Acestea aveau chiar putere de circulație în localitățile respective sau în împrejurimi, ele reprezentând aspecte ale vieții social-economice românești de la sfârșitul secolului trecut și prima parte a secolului al XX-lea, cu implicațiile create de circulația monetară¹⁷.

DONNÉES SUR QUELQUES SIGNES MONÉTAIRES ET LEUR RÔLE ÉCONOMIQUE

Résumé

Batte la monnaie, dès l'antiquité à nos jours, a représenté un symbole de la souveraineté. La monnaie apparaît comme l'équivalent immédiat de la marchandise. Au fur et à mesure que l'échange est devenu plus complexe, la notion de marchandise est disparue et la monnaie a pu s'élever au rang de fonction abstraite, faisant ainsi possible le *système monétaire*.

Les grands propriétaires, comme de vrais souverains sur leur domaine, ont utilisé ce système, en l'adaptant aux conditions spécifiques locales.

Dans cet article, sont présentés quelques jetons pas consignés dans le catalogue publié par George Buzdugan, Octavian Luchian et Constantin C. Opreșcu, *Monede și bancnote românești*, București, Editura Sport-Turism, 1977.

Tout d'abord, nous présentons trois jetons provenus de Birzești—Vaslui, émis par *D. Constandache*, en valeur de 5, 10 et 50 sans l'indication de l'unité monétaire. Puis un jeton des *Frères Ursian*, à valeur nominale de 5. Un jeton intéressant, à valeur nominale de 10, sans indiquer l'unité monétaire, présente le monogramme *MR*. Sur le territoire de la commune de Țuțora, à Oprșișeni, a été trouvé pendant le labourage un jeton émis de *I.D.*, probablement un propriétaire de *Lăptăria veche — Iași*.

Ainsi, les jeton sans cours légal prouvaient avoir été utilisés comme monnaie pour payer seulement aux magasins et sur le domaine du propriétaire. Ils ont suppléé en quelque sorte le manque de la menue monnaie et ont facilité le décompte des produits levés pour le public.

La circulation des jetons de la fin du XIX-e s. et du début du XX-e s. a représenté des aspects de la vie socio-économique roumaine.

¹⁵ Jeton găsit în urma plugului la arat de un locuitor din satul Oprșișeni, com. Țuțora, jud. Iași.

¹⁶ *Enciclopedia României*, vol. IV, București, 1943, p. 509.

¹⁷ G. Buzdugan, O. Luchian, C. C. Opreșcu, *op. cit.*, p. 308.

PREOCUPĂRI PENTRU DEZVOLTAREA PROCESULUI DE ÎNVĂȚĂMÎNT LA UNIVERSITATEA IEȘEANĂ

(1918 — 1921)

RODICA RADU

Evenimentele legate de declanșarea războiului au marcat profund viața universitară ieșeană. Din noiembrie 1916 și pînă la 1 martie 1919, cel mai vechi institut de învățămînt superior din țară și-a întrerupt cursurile. Palatul Universității are aceeași soartă ca mai toate edificiile publice ale orașului. Aici, în urma evacuării capitalei, sînt găzduite serviciile Ministerului de Război iar în Aulă își ține ședințele Senatul. Viața universitară se restrînge în cîteva încăperi mici, inadecvate. Profesorii și studenții luptă sub drapel pentru înfăptuirea idealului național. Dar în Iași, cetatea rezistenței sufletești a neamului, orașul al cărui rol activ în realizarea mării Uniri este de necontestat¹, flacăra spiritualității întreținută de Alma Mater nu se stinge. Înțelegînd valoarea de simbol a dezvoltării culturii, mai ales în condiții de război, se fac eforturi pentru desfășurarea procesului de învățămînt².

Înfăptuirea idealului național a dat un sens tuturor acestor eforturi. Mai mult, a condus la o adîncă înțelegere a rolului Universității în noile condiții istorice. „Rostul și menirea Universității din Iași, pe lîngă acela de focar de cultură și laborator al științei — spunea peste ani rectorul Traian Bratu, referindu-se la acele momente — trebuie să fie răspîndirea culturii naționale [...]. Rezultă, deci, obligația să stăruim a fi o instituție științifică și culturală, cu un caracter în cel mai nobil înțeles al cuvîntului național, cu rădăcini cît mai adînci în solul patriei noastre, cît și în trecutul ei, cu o concepție istorico-genetică evoluționistă“³.

Realizarea acestui scop direcționează eforturile pentru redeschiderea cursurilor după terminarea războiului, determinînd în același timp trăsăturile definiției ale vieții Universității ieșene în primii ani postbelici.

Dacă în anul școlar 1917—1918, prin strădania profesorilor s-a asigurat, în condițiile oficiale impuse de starea de război, continuitatea procesului de învățămînt, demobilizarea cadrelor didactice și a studenților la 1 iunie 1918 pune cu stringență problema normalizării vieții universitare. În vara și toamna anului 1918 se fac intense pregătiri pentru redeschiderea cursurilor. Acestea vizau în primul rînd rezolvarea unor probleme de ordin administrativ. Au fost necesare zeci de memorii, intervenții pe lîngă ministere, organele aparatului administrativ de stat, centrale și locale, prin care profesorii solicitau asigurarea mijloacelor materiale necesare, pentru ca facultățile, „calapoadele care vor cuprinde sufletul acestei națiuni în plina lui dezvoltare“⁴, să-și poată reîncepe cursurile. De la dezafectarea spațiului și reparații, pînă la organizarea căminelor și asigurarea combustibilului și iluminatului, toate aceste probleme au intrat în preo-

¹ I. Agrigoroaiei, G. Calcan, M. Strugariu, *Unirea din 1918 și presa din orașul Iași*, în „Cercetări istorice“, vol. IX—X., 1978—1979, p. 451 și urm.

² Janeta Benditer, *Universitatea din Iași de la 1918 pînă la 1944*, în *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași*, vol. I, București, 1960, p. 263.

³ *Anuarul Universității Mihăilene din Iași, 1930—1935*, Tip. Universității Mihăilene, Iași, 1936, p. 10.

⁴ „Lumea“, 16 aprilie 1926.

cuparea forurilor universitare⁵. Proiectată inițial pentru 30 septembrie 1918, apoi pentru 10 ianuarie 1919, aminată la 14 februarie 1919, redeschiderea cursurilor a presupus depășirea unor serioase dificultăți și nu s-a putut realiza decât la 1 martie 1919.

O primă problemă care se cerea rezolvată era evacuarea palatului universitar. Evacuarea a fost înceată și dificilă, necesitând numeroase intervenții. La 8 martie 1918, rectorul ieșean solicită, printr-un memoriu adresat Ministerului de Război, să se redea măcar în parte sălile de curs și laboratoarele pentru a permite astfel redeschiderea cursurilor⁶. În iunie, în urma unei intervenții în Camera Deputaților, se obține din partea Ministerului de Război o nouă promisiune, fără a se fixa un termen⁷. Hotărâtă în sfârșit în august 1918, evacuarea a fost mult tergiversată. Odată cu defaectarea spațiului, rectorul N. Leon solicita Ministerului de Război și aprobarea unei sume pentru repararea localului și a mobilierului deteriorat⁸. În anii 1918, acesta anunță Universitatea că delegații săi, împreună cu cei ai Ministerului Instrucțiunii au întocmit pentru suma de 80 000 lei un deviz pentru reparațiile interioare la palatul Universității⁹. La rândul său, Ministerul Instrucțiunii ordonă plata unei sume de 15 000 lei pentru același scop. Alți 15 000 lei sînt finanțați în noiembrie de Ministerul de Război pentru restabilirea instalației de lumină electrică și a rețelei telefonice¹⁰. Dar la sfârșitul anului, reparațiile nu erau încă terminate și rectorul solicita din nou Ministerului Instrucțiunii „să ia măsuri urgente de constrîngere pentru ca arhitectii să dea localul în primire cît mai neîntîrziat”¹¹. Reparațiile sumare și superficiale au agravat în anii următori problema spațiului și așa insuficient și inadecvat exigențelor învățămîntului modern.

Desăvîrșirea unității statului național a determinat o creștere a numărului de studenți la Universitatea ieșeană. Numai la Facultatea de litere, față de cei 28 studenți înscriși în 1917, numărul lor a sporit la 253 în 1918 și 274 în 1919. În 1920, la aceeași facultate cifra va scădea la 204, probabil în legătură cu înființarea Universității din Cluj¹². Paralel, crește și numărul cererilor pentru locuri în cămine și cantine. Studiind această problemă, conform delegației date de Senați, Traian Bratu consemnează că față de cele 150 locuri de care dispun căminele existente (din care 40% sînt rezervate studenților din provinciile reîntegrate¹³) rămîn peste 100 de studenți fără adăpost¹⁴. O hotărîre a Marelui Colegiu universitar din 24 decembrie 1918 stabilea că nu se vor relua cursurile, pînă ce căminul nu va funcționa normal¹⁵. Eforturi serioase pentru organizarea căminelor se fac sub rectoratul dr. N. Leon care, sprijinit de P. Poni, obține fonduri pentru repararea vechiului local, primind totodată și casele Sturza din str. Lascăr Catargi și clădirea școlii secundare „Oltea Doamna” pentru găzduirea tinerilor din provinciile reîntegrate. O comisie alcătuită sub rectoratul lui Iulian Teodorescu, din profesorii Mezinăescu, Șumuleanu și Paul Bujor este însărcinată cu rezolvarea acestei probleme¹⁶. La 6 martie 1919, comisia refera rectorului că în localurile „Oltea Doamna”, fostul centru studentesc și palatul Sturza sînt găzduiți 183 studenți și 83 studențe¹⁷. În toamna anului 1919 era dat în folosință

⁵ A. Macovei, în Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași, tom. VII, 1971, p. 477 și urm.; idem, *Unele aspecte din istoria Universității ieșene (1918—1919)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași, tom. XIV, 1977, p. 359 și urm.

⁶ Arhivele Statului Iași (în continuare Arh.St.I.), *Fond Rectorat — corespondență*, dosar 4/1918, f. 31.

⁷ Idem, dosar 1/1918, f. 31.

⁸ Idem, dosar 7/1918, f. 45.

⁹ dosar 1/1918, f. 209.

¹⁰ Idem, dosar 3/1918, f. 50.

¹¹ Idem., dosar 7/1918., f. 45—460.

¹² Idem, dosar 1/1922, f. 80.

¹³ Idem, dosar 7/1918, f. 111.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Idem, dosar 8/1919, f. 14.

¹⁶ *Anuarul Universității din Iași, 1924—1925*, Iași, 1925, p. 127—131.

¹⁷ Arh.St.I., *Fond Rectorat-corespondență*, dosar 23/1919, f. 5—9.

și căminul de studenți din str. Carol nr. 35, al cărui director era P. Poni, iar în 1920 se închiriază un local în str. Toma Cozma nr. 13. Regulamentele elaborate de Senatul Universitar în această perioadă introduc ca normă de admitere în cămine, concursul, pentru promovarea și încurajarea tinerelor elemente studioase. Se ajunge ca în 1919 să fie adăpostiți în cămine 400 de studenți¹⁸. Problema căminelor, insuficiente ca spațiu și confort, va reveni însă, adeseori, pe ordinea de zi a ședințelor consiliilor profesoriale.

Redeschiderea cursurilor era legată și de reorganizarea laboratoarelor și a bibliotecilor seminariale fără de care nu devenea posibilă reluarea procesului de învățămînt. Complet dezorganizate, insuficient înzestrate și finanțate, adăpostite în spații restrînse, acestea se găseau într-o stare gravă. Se căutau soluții noi, se făceau propuneri ministerului. Într-o situație deosebită se găseau laboratoarele Facultății de medicină, ale căror materiale și utilaje fuseseră folosite în timpul războiului. Numai laboratorul de bacteriologie a preparat în 1916, din material existent, 26 046 879 cm³ de vaccin și a făcut 6 000 analize de laborator, contribuind la stingerea epidemiei de holeră „în condiții în care profilaxia devenise o utopie”¹⁹. Ținînd cont de insuficiența fondurilor finanțate de stat și pentru a le înlocui, Consiliul profesoral al Facultății de medicină propune Ministerului Instrucțiunii, în august 1918, să permită să se dea o extindere mai mare analizelor de laborator pentru public, primind totodată și bolnavi cu plată în clinici, ca să se întrebunțeze o cotă parte din veniturile realizate astfel pentru cheltuieli de material și utilaj²⁰.

Tot acum, la Facultatea de litere se inițiază o amp'lă acțiune pentru reorganizarea științifică a bibliotecilor seminariale, acțiune la care participă și tînărul student D. Gafițeanu²¹, solicitîndu-se totodată ministerului a se prevedea în buget sume pentru achiziționarea de cărți și înființarea unei reviste științifice a facultății²².

La rîndul său, profesorul Alexandru Myller, constatînd insuficienta dotare a bibliotecii Seminarului matematic, expunea în iulie 1918 rectorului Universității dorința de a înființa o sală de lectură dotată cu cărțile uzuale, „pentru a da studenților posibilitatea să lucreze”²³. Profesorii Paul Bujor, Petre Bogdan, Anastasie Obreja, V. Vilcovic depun eforturi pentru reorganizarea laboratoarelor Facultății de științe. În anii următori, pentru aceste laboratoare se făceau încercări de dotare cu materiale, cărți și colecții științifice prin comisia de executare a tratatelor²⁴.

La 1 martie 1919, într-un cadru festiv, se redeschideau, în sfîrșit, cursurile. La 29 martie, în ședința Colegiului universitar, rectorul Iulian Teodorescu comunica rezultatul convorbirilor cu membrii guvernului, referitoare la doleanțele Universității ieșene. „D-nii miniștri — spunea acesta — au recunoscut nevoia ca așezămîntul nostru cultural să ocupe în România Mare primul loc”²⁵. El comunica, totodată, că s-a admis suma de 100 000 lei ca prim fond pentru tipărirea de cursuri, 240 000 lei pentru cămine, 50 000 lei pentru construirea unui local necesar Bibliotecii centrale universitare și sprijin pentru înzestrarea laboratoarelor cu materiale din străinătate. Din păcate însă, bucuria că „o cră nou începe pentru cultura superioară din România Mare”²⁶ s-a estompat în anii următori cînd datele statistice dovedesc că „Universitatea ieșeană este năpăstuită” la repartițiile bugetare²⁷. Insuficiența posibilităților financiare este recunoscută chiar de Ministerul Instrucțiunii care, într-o circulară adresată tuturor decanilor în 1922, constată că „a lăsa învățămîntul universitar în starea lui actuală este a pe-

¹⁸ Idem, dosar 7/1919, f. 65.

¹⁹ Idem, dosar 1/1918, f. 447—451.

²⁰ Idem, dosar 3/1918, f. 142.

²¹ Idem, Fond *Facultatea de litere-corespondență*, dosar 6/1920, f. 105.

²² Idem, dosar 1/1918, f. 9.

²³ Idem, Fond *Rectorat-corespondență*, dosar 1/1918, f. 399.

²⁴ Idem, Fond *Facultatea de litere-corespondență*, dosar 1/1922, nepaginat.

²⁵ Idem, Fond *Rectorat-corespondență*, dosar 23/1919, f. 30.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Anuarul Universității din Iași. 1924—1925*, Iași, 1925, p. 5.

riclita întreaga cultură românească²⁸ și îndemna să se recurgă la inițiativa particulară.

O problemă deosebită, pe care a avut-o de rezolvat corpul didactic universitar imediat după reluarea procesului de învățămînt, a fost aceea a echivalării diplomelor studenților veniți din celelalte provincii²⁹. Cu intenția de a sprijini tineretul studios, care în anii războiului și-a făcut datoria pe cîmpul de luptă și pentru a contribui la promovarea culturii naționale, la înscrierile făcute în 1918 s-a admis un număr mare de tineri, absolvenți ai diferitelor instituții de învățămînt: licee de stat și particulare, școli comerciale, seminarii. Considerînd că „Universitatea a făcut bine punînd interesele culturii naționale mai presus de litera legii, care nu putea avea în vedere rănile mari ale războiului și ale Unirii”³⁰, după normalizarea vieții universitare, problema este reluată. Într-un spirit de seriozitate științifică și pedagogică, comisia de echivalare a diplomelor revizuieste acum foile matricole ale tuturor studenților admiși în aceste condiții. Sprijinind tineri merituoși, echivalînd un număr mare de diplome emise de instituții de învățămînt secundar și superior interne sau străine, sînt filtrate toate elementele a căror pregătire nu corespunde din punctul de vedere al cerințelor legale pentru înscrierea în Universitatea ieșeană.

La redeschiderea cursurilor, în întreaga Universitate erau 81 catedre, 25 conferințe și 4 posturi de asistent. Dar multe din catedre erau vacante. Numai la Facultatea de litere, în octombrie 1918, erau vacante catedrele de Istoria Românilor, Istoria antică și epigrafie, limba latină și limba elenă³¹. Unii profesori mai erau peste graniță cu diverse însărcinări oficiale. Astfel, în aprilie 1919, profesorii din „Mission Universitaire Roumaine en France”, între care și ieșenii Găvănescul, Ursu și Tafrali, solicitau Ministerului să amîne ocuparea catedrelor vacante pînă în octombrie pentru a-și putea duce la îndeplinire însărcinările³². Pentru ocuparea catedrelor libere se face apel la specialiști străini sau sînt solicitate elemente noi, urmărindu-se și într-un caz și în celălalt să se aducă în Universitate numai specialiști de o reală valoare. În aceste numiri, renumitul articol 81 din Legea învățămîntului superior a provocat adeseori aprige dezbateri pe tema valorii candidaților. Astfel, numirea lui G. Aslan, în baza acestui articol la catedra de Istoria Filozofiei antice, etică și sociologie, rămasă liberă prin plecarea lui D. Gusti și suplinită o vreme de P. Andrei, a provocat proteste vehemente din partea a 18 profesori între care M. B. Cantacuzino, Paul Bujor, G. Ibrăileanu, P. Bogdan, dr. Mezincescu ș.a., ca și din partea studenților. Ca urmare, „pe motivul că valoarea științifică a lui G. Aslan este prea mult și prea violent pusă la îndoială”, Ministerul decide ca acesta să-și dovedească competența prin concurs cu ceilalți candidați³³.

În baza mult discutatului articol sînt aduse în Universitate multe elemente valoroase. Simion Stoilov este numit în 1919 la specialitatea „Analiză” la Facultatea de științe. La aceeași facultate, în ianuarie 1920, S. Sanielevici, considerat de I. Simionescu „o bună achiziție pentru facultatea noastră”, este numit la catedra de Calcul diferențial și integral pentru că „a dovedi bogata sa cultură științifică, fericitul dar de a imprima prelegerilor sale o notă atrăgătoare, o dragoste de adevărat savant pentru cercetarea științifică”³⁴. În ianuarie 1920, este admis în unanimitate dr. Nicolae Hortolomei la catedra de Patologie externă de la Facultatea de medicină, facultate care promova astfel pe unul din cei mai străluciți studenți ai săi³⁵.

În noiembrie 1918 este numită, în baza aceluiași articol, ca profesor titular la catedra de algebră superioară și teoria funcțiilor, Vera Myller³⁶.

²⁸ Arh.St.I., Fond Facultatea de litere-corespondență, dosar 9/1922, nepaginat.

²⁹ A. Macovei, *Unele aspecte din istoria Universității ieșene (1918—1919)*, loc. cit., p. 361 și urm.

³⁰ Arh.St.I., fond. cit., dosar 4/1923, f. 54—55.

³¹ Idem, dosar 1/1918, f. 14.

³² Idem, Fond Rectorat-corespondență, dosar 9/1919, f. 208.

³³ Idem, dosar 10/1921, f. 86.

³⁴ Idem, dosar 22/1920, f. 1—3.

³⁵ Idem, f. 28—30.

³⁶ Idem, dosar 7/1918, f. 230.

Numirea sa, pe care profesorul Paul Bujor o apropia, încă de la propunerea din 1916, de numirea Mariei Curie la Universitatea din Paris și a Sofiei Kovalewska la Universitatea din Stockholm³⁷, era considerată „o adevărată revoluție“, prin acordarea dreptului de vot unei femei înainte ca acest drept să fie consfințit de constituție. Numirea dr. Elena Densușianu-Pușcariu, ca titular la catedra de Clinică oftalmologică în octombrie 1920³⁸, deschidea și mai larg porțile Universității ieșene, femeii-profesor.

„O forță didactică nouă și un curs științific nou — spunea Traian Bratu — aduc în general un spor în lumina și cultura pe care le radiază o facultate“³⁹. În primii ani postbelici s-au depus stăruințe pentru înființarea de noi catedre și introducerea de noi cursuri. Crearea catedrelor de Istoria literaturii române, Istorie română veche și dialectologie română, de Fizică experimentală, introducerea cursului de Enciclopedie științifică și multe altele au fost dezbătute și aprobate de consiliile profesionale.

Tot pentru îmbunătățirea procesului de învățămînt, pe ordinea de zi a consiliilor profesionale figurează problema „profesorilor ambulanz“, despre care, încă din 1913, C. Stere, pe atunci rector, spunea că prejudiciază interesele Universității, împiedicînd-o să-și îndeplinească înalta misiune⁴⁰. În 1920, Traian Bratu solicita Ministerului Instrucțiunii să condiționeze numirea profesorului Coroi la secția juridică a Facultății de litere de stabilirea sa în Iași, iar în 1921 Senatul votează în unanimitate propunerea profesorului Demetriade de a se cere guvernului „legiferarea în interesul bunului mers al Universității și a prestigiului ei, ca profesorii titulari să locuiască în orașul reședință al școlii“⁴¹.

Problema necesarului de catedre didactice a fost agravată de o altă situație. Dacă, pe de o parte, Universitatea ieșeană se poate mîndri că a împrumutat din energiile ei Universității din Cluj și celei din București, contribuind astfel la schimbul de valori naționale, pe de altă parte, aceasta a agravat mult situația corpului didactic. În 1920 plecau la București doctorii Rainer, Bacaloglu, Gerota, Hortolomei, profesorii Gusti, Rădulescu-Pogonat, juriștii Tabacovici, Peretz, Theodorescu și alții, fenomenul suscîtînd vii discuții în forurile universitare. „Exodul universitarilor ieșeni spre mirajul capitalei — spunea dr. Negel în decembrie 1920 — se datorește dezinteresării vinovate și continue arătată de autoritățile centrale față de Universitatea din Iași“⁴². „Să argumentăm înlesnirile științifice — cerea tot atunci dr. Mezincescu — punînd la îndoială profesorilor și studenților laboratorii cît mai multe și mai bogat înzestrate, institute și clinici cît mai numeroase și mai modern organizate“⁴³. Iar dr. C. I. Parhon își exprima cu același prilej părerea că „ar fi de dorit să imităm pe profesorii din străinătate în ce privește formarea universitarilor noștri, adică să ne gîndim la pregătirea elementelor cele mai de seamă dintre elevii noștri“⁴⁴.

În urma strădaniilor depuse, în 1921 cele 4 facultăți ale Universității din Iași aveau 83 profesori și 25 conferențieri. Pe lângă preocupările pentru organizarea procesului de învățămînt în noile condiții social-istorice, fiecare din acești profesori depunea o intensă activitate științifică și pedagogică. Se tipăresc teze de doctorat (I. Iordan, V. Cădere, P. Andrei, G. Savu), lucrări științifice de mare valoare (Al. Philippide, G. Ibrăileanu, O. Tafrați, Tr. Bratu ș.a.), se fac documentări în străinătate (Al. Myller), se fac intervenții pentru editarea unor „Anale științifice“ ale Universității.

În același timp, Universitatea, prin profesorii ei, continuă a fi o prezență vie în viața culturală a orașului. Deschisă periodic marelui public, aula universitară era unul din cele mai căutate lăcașuri de cultură și educație, focar de răspîndire a unor generoase idei umaniste și progresiste.

³⁷ Idem, dosar 10 A/1916, f. 18—21.

³⁸ Idem, dosar 22/1920, f. 142—147.

³⁹ Idem, Fond *Facultatea de litere-corespondență*, dosar 5/1926, nepaginat.

⁴⁰ Idem, Fond *Rectorat-corespondență*, dosar 7 A/1913, f. 45 verso.

⁴¹ Idem, dosar 36/1921, f. 2—3.

⁴² Idem, dosar 23/1919, f. 95—99.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*.

Această intensă activitate didactică și științifică, desfășurată în scopul propășirii culturii naționale, corelată cu cunoscutele manifestări de pe poziții general-democratice față de principalele probleme ale vieții social-politice, cu intransigentă combatere a tuturor teoriilor și acțiunilor naționaliste și obscurantiste⁴⁵, conturează trăsăturile definitorii ale prezenței universitarilor ieșeni în epocă.

PRÉOCCUPATIONS POUR LE DÉVELOPPEMENT DU PROCESSUS D'ENSEIGNEMENT A L'UNIVERSITE DE IASSY (1918—1921)

R é s u m é

La vie universitaire de Iassy a été profondément troublée par la guerre. Après l'évacuation de la capitale, le bâtiment de l'Université abritait les services du Ministère de guerre et les séances du Sénat. Les professeurs et les étudiants de l'Université accomplissaient leur devoir sur le champ de bataille.

Après la guerre, les professeurs se sont préoccupés de normaliser la vie universitaire et de l'adapter aux nouvelles conditions historiques déterminées par l'achèvement de l'État national unitaire.

On faisait des efforts pour l'évacuation et la réparation du bâtiment de l'Université, pour l'organisation des foyers et des cantines d'étudiants, pour la réorganisation des laboratoires et des bibliothèques.

Après le commencement des cours interrompus, un difficile problème à résoudre pour le corps enseignant universitaire a été l'équivalence des diplômes des étudiants venus d'autres provinces historiques roumaines, la vacance des chaires universitaires, la constitution des nouvelles chaires. S. Stoilov, S. Saniclevici, N. Hortolomei sont nommés conformément à l'article 81 de la Loi de l'enseignement supérieur. Parmi eux, Vera Myller et Elena Densușianu-Pușcariu, les premières femmes-professeurs dans le corps enseignant roumain.

On déploie maintenant une intense activité scientifique: on publie des thèses de doctorat (I. Jordan, V. Cădere, P. Andrei, G. Savu'), des œuvres scientifiques de grande valeur (Al. Philippidi, G. Ibrăileanu, O. Tafrahi, Tr. Bratu).

Cette activité didactique et scientifique se trouva en corrélation avec la manifestation publique de l'attitude démocratique, humaniste par rapport aux divers problèmes de la vie politique et sociale de l'époque.

⁴⁵ Vezi, Stelian Neagoe, *Triumful rațiunii împotriva violenței (Viața universitară ieșeană interbelică)*, Ed. Junimea, Iași, 1977.

DIN ISTORICUL PĂDURII ROMĂNEȘTI (IV) PATRIMONIUL SILVIC. LIMITELE PRELUCRĂRII ȘI COMERCIALIZĂRII LEMNULUI

C. BOTEZ

Pentru a putea analiza situația fondului silvestru, considerăm absolut util a schița în prealabil starea sa în timpul participării României la marea conflagrație mondială, întrucât aceasta ne permite să evidențiem grava moștenire economică preluată, să prezentăm adevăratul vandalism petrecut cu „aurul verde“, să surprindem mai clar marea panamă a lemnului, să reliefăm la reala valoare abuzurile înfăptuite de trupele Puterilor Centrale.

1. SITUAȚIA ECONOMIEI FORESTIERE ÎN ANII PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

Prima conflagrație mondială și-a pus o grea pecete asupra economiei forestiere, ca, de altfel, asupra tuturor compartimentelor economiei naționale, asupra condițiilor de muncă și de trai ale maselor muncitoare. După unele calcule, în acest război, industria lemnului a suferit pierderi care s-au ridicat la 182 890 569 lei aur, mai mult decît rafinăriile de petrol¹.

În teritoriul vremelnice ocupat de Puterile Centrale

Tabloul sumbru al războiului a fost surprins cu o mare forță evocatoare de C. Kirițescu care arăta, în epocă, apăsarea și exploatarea prădalnică a economiei, „devastarea cu furie a pădurilor“². Este semnificativ faptul că așa-numita secțiune a VII-a pentru industrializarea și vânzarea lemnului de pe lângă statul major economic a fost înființată prin ordinul Ministerului de război german nr. 26.090/a I de la 26 septembrie 1916, adică mai înainte de ocuparea unei părți a teritoriului României³. Profitînd de faptul că au devenit temporar stăpîne pe bogatul nostru fond forestier, armatele germane s-au apucat să doboare cele mai frumoase și mai prețioase păduri. Ordinul dat de Berlin era de a se proceda la tăierea pădurilor „după cum cerea administrația căilor ferate germane și de a nu se ține socoteală de vreo considerație oarecare, de vreun protest eventual din partea administrației silvice românești“⁴. Asupra pădurilor a început un jaf „de o barbarie înspăimîntătoare: se taie, se curăță tot. Lemnele bune, transportate în Germania, Turcia... Tot ceea ce nu se poate transporta, se face mangal. Dacă ar putea, ar ridica și căra chiar pămîntul! Din toate pădurile liniile Decauville se întind pînă în stația de încărcare. S-au tăiat chiar parcurile orașelor, ca acele de la Trivalea Piteștilor. Ferăstraiele din Bușteni, Azuga, Cîmpulung fasoncăză ziua și noaptea lemnul, sau îl transformă în putini, butoaie, lăzi“⁵.

¹ M. Manoilescu, *Silvicultura și tehnica*, București, 1922, p. 10; detalii asupra pierderilor pentru unele întreprinderi, a se vedea și în Arhivele Statului Ilfov, secția comercială, dos. 2/1920, vol. II, nepag.

² Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României. 1916—1919*, ediția a II-a, ș.a., p. 278.

³ „Revista pădurilor“, ianuarie-iunie 1919, p. 22.

⁴ Idem, ianuarie-martie 1920, p. 70—71.

⁵ Virgiliu Drăghiceanu, *707 zile sub cultura pumnului german*, București, 1920, p. 88—89.

Fabricile de cherestea au lucrat neîntrerupt sub presiunea administrației germane, folosind lemn de toate speciile, dar mai ales de rășinoase și stejar, ceea ce a contribuit la exterminarea lor pe întinse regiuni⁶.

Tot molidul și bradul din zone întinse a fost doborât, astfel încît — după cum sublinia un contemporan — „ți-e mai mare jalea cînd vezi că din pădurile întinse ce populau acești munți, azi nu au mai rămas decît pe ici-colo cîte un molid tînăr, și acela uscat...”, iar pe jos, ca niște învinși ai barbarilor năvălitori, brazi falnici trîntiți de secura lor nemiloasă⁷.

La fel s-au petrecut faptele și în fondul regiunii a IV-a silvice care cuprindea județele Buzău, Brăila, R. Sărat și Putna, ca și Văile Nișcovului, Buzăului, Pișcovului și Slănicului⁸. Din 17 mari trupuri de pădure cît deținea ocolul silvic Bobicești, numai una, aceea din Vărtina (județul Romanai) a scăpat netăiată; celelalte au fost defrișate fără a se ține seama de cele mai elementare legi ale culturii forestiere. Exploatarea s-a efectuat sub directa dirijare a comendurii militare care a scos pînă și pe bătrîni la defrișarea pădurilor⁹. Pentru unele perimetre au fost folosite echipe de militari forestieri germani, cu misiunea de a urmări și extrage exemplarele rarissime de arbori, ori de a organiza tăierea unor perimetre de păduri cu specii deosebite¹⁰.

În anul 1918, administrația germană a căilor ferate a fasonat 2 500 000 traverse de stejar pentru expedierea în Germania (1 500 000 bucăți) și Austria (1 000 000 bucăți). Aproximativ 1/3 din total a rămas pînă la urmă în țară, întrucît nu au putut fi transportate la timp¹¹. Atît de minuțioasă era exploatarea pădurilor încît din unele păduri s-a rechiziționat ghinda și jirul, precum și fructele de castan sălbatic pentru a servi la extragerea de uleiuri¹². Pentru tăbăcăriile germane au fost brăcuite păduri întregi în scopul de a strînge cantități cît mai mari de coajă taninoasă¹³.

Pur și simplu a fost urmărită cu asiduitatea caracteristică calculului teutonic orice pădure și chiar exemplare de frasin. Acest arbore avea mare căutare pentru calitățile sale excepționale, solicitate de constructorii de avioane. În același timp, paltinul creș era suprasolicitat pentru mobila curbată de tip vienez și Ludovic al XIV-lea.

Pentru a exista un randament în exploatarea pădurilor de stejar s-a adus personal specializat¹⁴ din Germania care „a pornit cu o furie nemaipomenită la tăierea frumoaselor noastre păduri...”¹⁵. Mult material lemnos pentru construcții a fost expediat în teritoriul Austro-Ungariei, Turciei și Bulgariei „pentru stîlpi de mine și lucrări militare”¹⁶.

Un fapt este cert: ocupanții, cunoscînd că penetrația lor se găsea sub zodia provizoratului, au căutat în modul cel mai sălbatic să smulgă tot mai mult într-un timp cît mai scurt. Puterile imperialiste ce ocupaseră vremelnice pămîntul

⁶ „Economia forestieră”, an I (1919), nr. 1—2, p. 17.

⁷ „Revista pădurilor”, ianuarie-iunie 1919, p. 204.

⁸ *Ibidem*, p. 177.

⁹ M. P. Florescu, *Sacrificarea pădurilor*, București, 1939, p. 8.

¹⁰ Într-un asemenea context a fost sacrificat „Piscul paltinului” din pădurea Căpățînei de lîngă comuna Corbeni, județul Argeș, de unde au ridicat 3 000 exemplare (paltin și frasini seculari... și i-au transportat în fabricile din Germania” („Zigzaguri forestiere”, anul I, nr. 12—13, octombrie-noiembrie 1923, p. 290).

¹¹ *Idem*, anul IV, nr. 1—4, ianuarie-aprilie 1926, p. 39.

¹² *Ibidem*, p. 37—38.

¹³ În scopul de a prezenta la reala valoare aviditatea pentru acest produs, amintim că lipsa de tanați a determinat ca în anul 1917, din 1 600 de fabrici de pielărie și încălțăminte de pe cuprinsul Germaniei, 1 100 să fie închise (Cf. Mircea N. Popa, *Primul război mondial. 1914—1918*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 317).

¹⁴ Persona ul respectiv în unele documente oficiale purta numele de „formațiunii întrebuițate la exploatarea economică” (Numire preluată din *Actele tratatului de pace dela București, Marți 24 Aprilie/7 Maiu 1918, Textul românesc*, s.a., s.l., p. 11.

¹⁵ Petre Antonescu, *Pădurile din România Mare...*, p. 18—19.

¹⁶ *Idem*, p. 19.

românească au încălcat art. 55 al Convenției internaționale de la Haga, care interzicea statelor aflate în război de a aduce noi daune teritoriilor cucerite pe calea armelor. Să redăm textul: „Statul ocupant, nu va fi considerat decît ca administrator și uzufructuar al edificiilor publice, al imobilelor, *pădurilor* și exploatațiunilor agricole, aparținînd statului inamic și aflîndu-se în țara ocupată. El va trebui ca să păstreze neatins fondul acestor proprietăți și să le administreze conform cu regulile uzufructului“. Realitățile din România confirmă încălcarea absolută a prevederilor unanim recunoscute de statele semnatare¹⁷.

Tratatul de pace din București (7 mai 1918), rămas neratificat, prevedea dreptul rechiziționării materialului lemnos și a petrolului pe baza unui plan „regulat de ridicare“. România era obligată să renunțe la un vast teritoriu montan¹⁸. Prezentarea detaliată a prevederilor Tratatului referitor la cedarea unui întins teritoriu montan, cu numirile munților, piscurilor, văilor, poienilor, trecătorilor, rîurilor și piraiei, a cătunelor, satelor și așezărilor mai mari, a pădurilor, căilor ferate, șoselelor, întreprinderilor, a punctelor trigonometrice era o demonstrație clară a impunerii unei păci tipic imperialiste. Expresia cu care s-a finalizat capitolul *Cesiuni teritoriale*: „harta menționată la început formează o parte întregitoare din tratatul de pace“¹⁹ dovedea cu prisosință mutilarea teritoriului țării. Noua linie de graniță stabilea ca peste 15 000 km pătrați, în cea mai mare parte acoperiți cu păduri, în valoare de cel puțin trei miliarde de mărci să fie smulși din vatra românească. Subliniem că aceasta era valoarea estimată numai a materialului lemnos în picioare²⁰. Reprezentantul Germaniei, căpitanul Fr. von Brandis, ceruse lui Antipa, însărcinatul guvernului român, să procure tot materialul lemnos necesar Puterilor Centrale, inclusiv pentru frontul macedonean, tăind „din picioare“ orice suprafață de păduri, adică un volum care echivala cu 264 000 m.c. anual de foioase și rășinoase, în afară de obținerea unor însemnate cantități de produse și fructe de pădure²¹.

Intrucît prin prevederile ce încercau să le impună s-ar fi ajuns la devastarea rapidă a celei mai mari părți din pădurile carpatice, reprezentanții României, căutau să dezbătă gravele urmări ce ar fi rezultat, au primit drept răspuns: „trebuie neapărat (Es muss) să ni se dea tot lemnul de care avem nevoie“. La „masa dezbaterilor“, specialiștii români au demonstrat că sistemul ce-l preconizau reprezentanții Puterilor Centrale aducea prejudicii incalculabile nu numai timpului de atunci, ci și deceniilor ce urmau. După cum relatează Petre Antonescu, membru al delegației, s-a ripostat vehement în timpul cînd se dezbătea anteproiectul Convenției. Printre altele s-a arătat celor care nu știau decît să impună obligații nerealiste că, prin aceasta se încălcau, totodată, și cele mai elementare legi ale științei silvice. Iată o asemenea replică: „Nu cred ca Germania, unde pădurile se exploatează după toate regulile științei, adică în vederea raportului susținut și a bunei conservări, să fi înțeles cînd ne-a impus semnarea tratatului de pace altceva, decît de a-i se pune la dispozițiune *prisosul* producției noastre, iar nu ca timp de 1 sau 2 ani de zile să ne sleiască și *ultimile* resurse ce mai avem de lemne de lucru și construcții, ruinîndu-ne astfel cu desăvîrșire *pădurile*“²².

¹⁷ „Conform principiilor dreptului internațional public, o parte a unei țări ocupate în mod vremelnic de trupele inamice nu-și pierde suveranitatea sa“ (Vezi în acest sens și lucrarea lui Augustin Deac și Ion Toacă, *Lupta poporului român împotriva cîmpitorilor. 1916—1918*, Editura Militară, 1978, p. 159).

¹⁸ Pacea silnică încerca să răpească podoaba munților, cu vîrfurile legendare: Parîngul, Cozia, Neagoiul, Omul, Caraimanul, Ceahlăul, Rarăul. Cum spunea cu durere Barbu Delavrancea: „S-a clintit hotarul de care de la Neagoe Basarab pînă astăzi nimeni nu s-a atins“.

¹⁹ *Actele tratatului de pace dela București...*, p. 9.

²⁰ Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României. 1916—1919*, ediția a II-a, s.a., p. 241.

²¹ P. Antonescu, *Pădurile din România Mare. Pădurile și Tratatul de pace din București*, în „Revista pădurilor“, iulie-septembrie 1920, p. 210.

²² Vezi lucrarea citată a lui Petre Antonescu, capitolul *Pădurile și Tratatul de pace din București*, p. 30.

Fără nici o exagerare, se poate afirma că în întreg teritoriul cuprins și administrat de trupele invadatoare s-a căutat, în mod minuțios, să se exploateze la maximum petrolul și lemnul, concomitent cu smulgerea a cât mai multe bunuri și valori din toate domeniile. Faptele dovedesc că intențiile Germaniei erau de a smulge cât mai multe bogății pentru a atenua criza economică acută pe care o cunoștea, deci, de a transforma România într-o „colonie a coroanei” (Kronkolonie)²³. Din relatările contemporane se știe de existența unei acute lipse de lemn pentru principalele orașe și în mod deosebit a capitalei²⁴. Pe considerentul că mijloacele de transport feroviare erau antrenate pentru front, s-au cunoscut înspăimântătoare abuzuri în dauna populației; în realitate, uriașe garnituri vehiculau fără sfârșit către Reich, tot felul de produse.

În fine, adăugăm un alt aspect. Chiar în această perioadă de apăsare „a pumnului german”, pădurea s-a transformat, ca și în alte vremuri de restriște, într-o fortăreață de rezistență activă²⁵. Din părțile Oltului și până în Munții Buzăului, civili și militari ajutau pe cei evadați din captivitate și îi sprijineau să se îndrepte către frontul stabilizat pe linia Siretului. Tot din pădure grupuri de oameni înarmați pătrundeau în sate și orașe pentru a pedepsi hrăpăreata administrație germană. În multe zone din teritoriul ocupat, aparatul administrativ și militar german trăia un adevărat coșmar.

În teritoriul liber

Și în acest spațiu a fost cunoscută o situație îngrijorătoare a pădurilor. Spre deosebire de teritoriul care trăia tragedia ocupației, aici alte condiții determinau sacrificarea „aurului verde”. Sintetizat, amintim cîțiva factori: linia frontului a determinat o adevărată decimare a unor întinse păduri; aprovizionarea armatei pentru consolidarea tranșeeilor și a fortificațiilor a obligat la consumarea unei mari cantități de lemn; folosirea lemnului drept înlocuitor al cărbunelui pentru anumite procese de lucru; solicitările mari de lemn pentru terasamentele noi și vechi de cale ferată, pentru înlocuirea stîlpilor și tablierelor din fier (material deficitar, datorită imposibilității de aprovizionare) cu grinzi și stîlpi din lemn; aprovizionarea lazaretelor și spitalelor; asigurarea (chiar în condiții minime) a populației orașelor. La Galați lipsa lemnului devenise acută. Chiar în orașul Piatra Neamț, așezat în vecinătatea pădurilor lipsa lemnului era recunoscută. De pildă, într-un articol din ziarul „Social-democrația”, se critica faptul că „petrol nu căpătăm. Lemnele se găsec foarte greu”²⁶. În Iași, așa cum afirma N. Iorga, la un moment dat, nu se găsea lemn nici pentru confecționarea sicriilor.

În Moldova — arăta M. Manoilescu — în afară de colțul care a fost în două rînduri pustiit de armatele invadatoare ale Puterilor Centrale, adică pe Valea Troțușului și din partea muntoasă a județului Suceava, unde au fost distruse importante bunuri și avuții, în restul provinciei opera armatelor ruse rivaliza cu aceea a armatelor dușmane din teritoriul ocupat²⁷. Faptul este pe deplin confirmat de numeroase alte informații. Într-adevăr, în teritoriul liber, administrația silvică a urmărit ca, în anumite limite dictate de cerințele aprovizionării orașelor și a armatelor române și rusești, tăierile de păduri să se efectueze în așa măsură încît să nu se pericliteze zonele cu pante prea abrupte. La scurt timp însă, între aparatul administrativ silvic, care apăra interesele aurului verde, și conducerea militară rusă, care nu înțelegea să respecte anumite principii silvice.

²³ Mircea N. Popa, *op. cit.*, p. 421.

²⁴ Imaginea lipsei acute a lemnului de foc este surprinsă la reala ei valoare de către Constantin Kirilescu în lucrarea memorialistică *O viață, o lume, o epocă*, Editura Sport-Turism, 1979, p. 217.

²⁵ C. Căzănișteanu, *Lupta maselor populare împotriva ocupanților în anii 1916—1918*, în *Analele I.S.I.S.P.*, nr. 3, din 1967, p. 60 și urm.; vezi și Augustin Deac și Ion Toacă, *op. cit.*, p. 55—56; Cezar Cristea, *Rolul pădurilor în economia și apărarea națională*, București, 1935, p. 62.

²⁶ „Social-democrația”, Iași, 28 octombrie 1918.

²⁷ M. Manoilescu, *Problema despăgubirilor de război și, în special, a celor convenite industriei*, București, 1919, p. 10.

au apărut disensiuni deschise care au ajuns pînă la grava amenințare, formulată de generalul rus, Frank, în fața secretarului general al Ministerului de domenii, ing. N. Bălănescu: „Să vă mulțumiți că vi s-au distrus numai pădurile, căci poate meritați a-tă soartă”²⁸. Afirmatia, că „poate meritați altă soartă”, corelată cu altele demonstrează încă o dată adevărata față a imperiului țarist.

În teritoriul rămas liber, ca urmare a eroicii rezistențe depuse de armatele române, masivii păduroși au avut de păgubit și prin aceea că au trebuit să suplinească lipsa de cărbuni și petrol²⁹. Lemnul a fost folosit cu predilecție în spatele frontului, în scopuri industriale³⁰. Necesitatea aprovizionării urgente cu lemn, în condițiile cînd transportul feroviar era, prin excelență, orientat pentru sprijinirea cît mai operativă a frontului, a determinat sacrificarea, mai cu seamă a pădurilor din imediata apropiere a centrelor orașenești și, respectiv, a fabricilor. Un alt factor care a întregit brăcuirea pădurilor a fost și cerința satelor care întrețineau un număr ridicat de familii refugiate din teritoriul ocupat.

Atît de presantă și urgentă devenise problema lemnului încît, în anul 1917, printr-un jurnal al Consiliului de Miniștri s-a hotărît, datorită marilor greutăți prin care trecea țara, ca pînă la sfîrșitul războiului să se permită ca „exploatarea pădurilor să se facă fără observarea legilor silvice”³¹. În anul următor, s-a luat și măsura prin care s-a permis ca vitele convoaielor armatei, ca și acelea ce transportau lemn de foc destinat căilor ferate, să pască chiar și în pădurile cu o vîrstă mai mică de zece ani³². Sigur, ambele hotărîri au fost dictate de situația materială în care se găsea teritoriul liber, teritoriu care simboliza dorința înlăturării forțelor ocupante. Au fost hotărîri care temporar treceau conștient peste orice act al legilor silviculturii, ele fiind aplicate cu credința fermă că vor ameliora gravă situație în care se găsea țara.

2. PATRIMONIUL SIVIC ȘI STRUCTURA SA ÎN PRIMUL DECENIU INTERBELIC. LIMITELE PRELUCRĂRII ȘI COMERCIALIZĂRII MATERIALULUI LEMNOS

Incheierea procesului de desăvîrșire a unificării statului național român, operă a maselor largi, a avut o influență favorabilă asupra întregii economii și a dezvoltării societății³³.

Schimbările petrecute în lumea fondului forestier

În urma realizării marelui deziderat — Unirea cea Mare — fondul forestier, între alte bogății, a crescut cu aproape 4.704.368 ha, din care 3.951.759 ha numai în Transilvania, adică 39,25 la sută din suprafața țării³⁴. România, care

²⁸ M. P. Florescu, *Sacrificarea Pădurilor*, București, 1939, p. 6.

²⁹ Bazinul carbonifer Comănești și perimetrul petrolifer Moinești au rămas singurele zone care satisfăceau cu greu și în cantități insuficiente marile cerințe economice și militare.

³⁰ Fenomenul este demonstrat de documentele arhivelor vechilor întreprinderi: „Letea” din Bacău, Fabrica de pielărie Fielderman din Bacău, Turnătoria de metale neferoase din Bacău, Fabrica de postav Buhuși, Atelierele C.F.R. din Pașcani, Atelierele C.F.R. Nicolina din Iași, Fabrica Țesătura din Iași, Fabrica de țesături din cînepă, din Copou Iași, Fabrica de zahăr „Danubiana” din Roman, Fabrica de zahăr din Sascuț, Șantierul „Fernic” din Galați și altele.

³¹ Decizia Ministerului Agriculturii și Domeniilor, nr. 5026 din 11 mai 1917 permitea efectuarea de tăieri în tot timpul anului și din toate pădurile; A se vedea și Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 264/1917 publicat în „Memoriul Oficial” nr. 86 din 12 iulie 1917; Conținutul hotărîrii a fost popularizat și în „Lumina” din 24 octombrie 1917.

³² Jurnalul Consiliului de Miniștri, nr. 441, publicat în „Monitorul Oficial” nr. 45, din 24 mai 1918.

³³ Aurel Loghin, *Un moment de mare însemnătate în istoria poporului român — desăvîrșirea unității naționale*, în A.S.U.I., istorie, Iași, tom XIV (1968), p. I.

³⁴ Marin Popescu-Spineni, *Pădurea României*, Cluj, 1938, p. 26.

dispunea în 1917 de 2.497.362 ha păduri sau 18,1 la sută din teritoriul ei³⁵, a ajuns să cuprindă, în anul 1919 o întindere de 7.202.000 ha, deci, aproximativ, o pătrime din întreaga suprafață³⁶. De asemenea, a sporit ponderea întreprinderilor de prelucrare a lemnului, dotate cu utilaje și echipamente superioare, cu forță motrice, cu căi ferate etc. Numărul întreprinderilor forestiere a crescut de la 155, câte existau în 1913, la 502 unități în 1919, în afară de sporirea capacității din ramura hîrtiei prin unitățile de la Zărnești, Petrești, Arad și Prundul Bîrgăului.

După cum demonstrează cifrele de mai sus, fondul forestier constituie una din cele mai însemnate bogății naturale. Întrucît situația economică se caracteriza atunci printr-un puternic haos și dezorganizare, prin grave perturbări în circulația monetară, prin speculă deșănțată — elemente care frînau enorm procesul de refacere — cercurile guvernante au apelat la această bogăție într-un mod exagerat. În loc să se urmărească diminuarea uriașelor distrugerii ale fondului forestier, înregistrate în anii războiului mondial, s-a cunoscut o venală suprasolicitare în numele refacerii economice interne și a exportului.

Desăvîrșirea unificării statului a determinat sensibile mutații nu numai în ceea ce privește creșterea spațială a fondului, ci, ca urmare, și în repartitia suprafeței păduroase pe cap de locuitor și pe kilometru pătrat. Iată acești indicatori pentru anul 1919³⁷.

Provincia	Suprafața pădurilor (în ha)	La % din total	Suprafața păduroasă pe cap loc/ha	Suprafața păduroasă pe km ² (în ha)
Bucovina	451 221	6,2	0,56	43,2
Maramureș	671 847	9,2	0,88	41,4
Transilvania	2 250 961	30,8	0,84	38,9
Crișana	583 143	8,0	0,45	28,1
Banat	601 528	8,2	0,36	21,0
Vechiul regat	2 497 632	34,2	0,32	18,1
Basarabia	249 356	3,4	0,09	5,6

După cum se poate constata, Transilvania, Crișana, Maramureșul și Banatul cumulau cele mai mari procente din suprafața păduroasă: 56,2 la sută. Urmău, în ordine, vechiul regat cu 34,2 la sută, Bucovina cu 6,2 la sută și Basarabia cu 3,4 la sută. Cît privește repartitia suprafeței păduroase pe cap de locuitor, primul loc era ocupat de Maramureș, cu 0,88 ha/locuitor, și ultimul de Basarabia cu 0,09 ha/locuitor. Întinderea maximă de pădure pe km² se afla în Bucovina (43,2) iar cea mai redusă în Basarabia (5,6).

Celelalte provincii înregistrau pe aceeași unitate teritorială următoarele valori intermediare: 41,4 ha în Maramureș, 38,9 ha în Transilvania, 28,1 în Crișana, 21 în Banat și 18,1 în vechiul regat. O atare situație ne indică și zonele către care au gravitat intens afacerile și în același timp exploatarea irațională.

³⁵ *Ibidem*, p. 24.

³⁶ Const. I. C. Brătianu, *Agricultura în România de ieri și în România de mîine*, București, 1919, p. 20—21, 38; M. Tănăsescu, *Politica noastră forestieră*, în „Revista pădurilor”, an XXXII, nr. 10—12 (octombrie — decembrie) 1920, p. 329.

³⁷ „Revista pădurilor”, iulie-septembrie 1920, p. 186, 187; M. Georgescu, *O acțiune criminală contra țării*, București, 1929, p. 45; N. M. Ghițescu, *Industria lemnului din Bucovina*, în „Arhiva pentru știință și reformă socială”, an I (1920), nr. 4; Petre Antonescu, *Pădurile din România Mare*, București, 1920, p. 4.

În fine utilă este cunoașterea naturii posesiunii, pe provincii (la 1919) întrucât ne ajută la cunoașterea beneficiarilor acestei avuții³⁸.

Natura proprietarilor	Vechiul regat (ha)	la % din total	Transil. Crișana Maramureș	la % din total	Bucovina (ha)	la % din total	Basarabia %	%
Statul	1 068 173	42,7	682 000	16,6	1 537	0,3	111 137	8,5
Comuna	—	—	1 200 000	29,2	56 520	5,9	—	—
Stabil. publice	174 150	7,0	270 485	6,6	225 140	49,9	50 735	20,4
Particulari	1 255 309	50,3	1 957 994	47,6	198 015	43,9	187 484	71,1

După cum ușor se poate constata, în toate provinciile proprietățile particulare în devălmășie sau diviziune, ca și a micilor și marilor proprietari au atins cele mai mari valori. Singura provincie unde proprietatea particulară nu ocupa primul loc era în Bucovina.

Urmărind structura proprietății sesizăm că o pondere ridicată o deținea statul în vechiul regat (42,7 la sută), comuna și județul în Transilvania, Crișana și Maramureș (29,2 la sută), iar instituțiile și stabilimentele publice în Bucovina (49,9 la sută) și Basarabia (8,5 la sută), că județele și comunele aveau cele mai mari întinderi de păduri în Transilvania, Crișana și Maramureș, în vreme ce în vechiul regat și Basarabia o asemenea formă de proprietate nici nu exista, că instituțiile publice din Bucovina dețineau nu numai primul loc în cadrul provinciei, ci și față de celelalte provincii. Din rîndul acelor din urmă făcea parte Fondul Bisericesc Ortodox Român din Bucovina (cu aproape o pătrime de milion de hectare), Epitropia Spitalelor civile din București, Epitropia Sf. Spiridon din Iași, Administrația domeniilor coroanei, Așezămintele Brîncovenesti din București, Madona Dudu-Craiova și altele³⁹. Pe ansamblu, fondul forestier avea, după natura proprietății, următoarea structură: pe primul loc, proprietatea particulară cu 49,2 la sută, pe poziția a doua proprietatea statului cu 24 la sută, pe locul trei, comunele și județele cu 16,8 la sută, și în fine, stabilimentele publice cu 9,9 la sută. Cu alte cuvinte, în preajma reformei agrare structura proprietății forestiere reliefa că aproape 50 la sută aparținea particularilor, ceea ce reprezenta de două ori mai mult decît posesiunea statului, de peste trei ori ponderea comunelor și județelor, și în fine, era de aproape cinci ori mai mare decît a stabilimentelor publice. Pe scurt, proprietatea particulară deținea tot atît cît statul, comunele și stabilimentele publice⁴⁰.

Uriașa bogăție silvestră a fost folosită de toate categoriile de proprietari în scopul sprijinirii a diferite procese economice și financiare, a fost bogăția cel mai mult solicitată. Pe lîngă toate neajunsurile, pădurea a fost oferită drept gaj pentru acoperirea unor împrumuturi. În acest sens, în ședința Camerei deputaților, din 31 decembrie 1919, Aurel Vlad, ministrul finanțelor, a dat în vileag faptul că în cursul tratativilor pe care le ducea pentru obținerea unui împrumut de la Banca Națională, destinat unificării monetare⁴¹, guvernatorul băncii, punînd mai presus de toate interesele acționarilor ei, a pretins, în schimbul împrumutului, monopolul asupra cumpărării întregii cantități de aur de pe teritoriul României și ipotecarea tuturor pădurilor. Așadar, erau solicitate drept acoperire pentru unificarea monetară două din cele mai mari bogății ale țării. Cererea respectivă a făcut obiectul unor dispute ziaristice, în urma cărora, într-o scrisoare publicată în cotidianul „L'orient”, reproducă în

³⁸ M. G. Georgescu, *O acțiune criminală...* p. 47; „Revista pădurilor”, iulie-septembrie 1920, p. 187.

³⁹ „Revista pădurilor”, iulie-septembrie 1920, p. 197.

⁴⁰ Vintilă I. Brătianu, *Politica de stat a lemnului*, București, 1922, p. 7—8.

⁴¹ Costin C. Kirîțescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. II, Editura Academiei, București, 1967, p. 285.

oficiosul partidului liberal, guvernatorul Băncii Naționale a recunoscut acțiunea sa⁴².

Importanța lemnului pentru industrie, construcții, transporturi, agricultură și alte ramuri de activitate și consum, a constituit de asemenea un element de atracție pentru capitalul intern și străin⁴³. Afluxul de capital în principalele bazine forestiere dovedește că, peste toată opoziția specialiștilor s-au continuat forțarea exploatărilor, mai cu seamă a zonelor ușor accesibile, care nu solicitau investiții prea mari. În toate marile bazine din părțile Oltului, Vrancei, Trotușului, Bistriței superioare, Vatra Dornei, Maramureșului, Tirnavelor, Munților Apuseni, Valea Argeșului, Valea Buzăului s-au dat în funcțiune gaterne bazate atît pe forța aburului, a energiei electrice, cît și prin forța căderii apelor. S-a înregistrat pe aceeași vale sau cumpănă dintre munți o adevărată aglomerație de capital. Toată atenția era pentru fructificarea cît mai rapidă a investițiilor și o plusvaloare cît mai ridicată.

În ampiul proces amintit era antrenat și statul, care a procedat la vânzarea unor importante perimetre păduroase în favoarea a diferite societăți, particulare și cooperative pentru a putea să sporească veniturile bugetare⁴⁴. A rămas de pomină vânzarea materialului lemnos la prețuri derizorii față de terțe persoane, care, la rîndul lor, îl revindeau, realizînd colosale beneficii. La prima impresie se părea că statul realiza un câștig, în realitate, ținînd seama de faptul că pădurile erau exploatare vandalic, fără a se lua măsurile necesare reimpăduririi, consecința era, categoric, deplorabilă. Fenomenul a determinat pe unii specialiști și politicieni să ceară o uniformizare a aplicării amenajamentelor⁴⁵. Despuierea unor zone a fost favorizată în mod cert și de sistemul simplist în care erau întocmite amenajamentele, ca și de abuzurile autorităților locale și superioare, care, în loc să nu permită abateri de la unele prevederi ale legilor, ușurau, pe diferite considerente numite „obiective”, încălcarea legislației în vigoare⁴⁶. Ca urmare, societățile forestiere exploatau nestingherite „aurul verde”, în vreme ce locuitorii satelor cunoșteau restricțiile cele mai severe⁴⁷.

În acest context codrii României, renumiți din timpuri străvechi pentru întinderea și frumusețea lor, au fost supuși practic unui intens proces de defrișare. Exploatarea forestiere s-au dezvoltat într-o porțiune extrem de favorabilă antreprenorilor și în dezavantajul echilibrului între producția reală a pădurilor și cantitatea de material recoltat⁴⁸. Cu timpul, în gurile forestiere s-a înscăunat o incurabilă degradare. Stratul vegetal de pe versanți a fost spălat, stîncile s-au dezvelit. Au apărut torenții, cu forța lor nimicitoare⁴⁹. Apele, la anumite intervale au ieșit din matca lor și au colmatat întinse suprafețe din zona premontană, deluroasă și subdeluroasă. Așa cum demonstra marele geograf Simion Mehedinți „nechibzuirile omului au făcut să se piardă aproape toată pătura afinată a scoarței pămîntului, rămînînd numai scheletul pietros al

⁴² „Viitorul”, 10 ianuarie 1920.

⁴³ Vezi *Contribuții la istoria capitalului străin în România. De la sfîrșitul primului război mondial pînă la ieșirea din criza economică din 1929—1933*, sub redacția lui Costin Murgescu și N. N. Constantinescu, București, Ed. Academiei, 1960, p. 157.

⁴⁴ M. Tănăsescu, *op. cit.*, p. 329.

⁴⁵ „Dezbaterile Adunării deputaților”, 18 septembrie 1920, p. 1353.

⁴⁶ Ioan S. Zăvoianu, *Exploatarea în regie a pădurilor statului*, în „Revista pădurilor”, an XXXIII (1921), nr. 4, p. 121.

⁴⁷ Fenomenul rezultă cu toată claritatea dintr-o reclamație colectivă a locuitorilor de pe moșiile Dorna, Broșteni și Borca care se plîngeau că atunci cînd se apropiau de pădure erau pur și simplu „izgoniți, umiliți și priviți ca niște fiare” (Din Arhiva Direcției regionale de economie forestieră Bacău, inventar nr. 31, dos. 25/919, f. 13).

⁴⁸ Mihail Turchievici, *Pădurea și legislația silvică*, în „Silvicultorul”, an XVI, (1940), nr. 1—2, p. 29.

⁴⁹ Ministerul economiei forestiere, *Terenuri degradate, torenți, avalanșe. Combaterea lor*, București, 1967, p. 9—10.

litosferei"⁵⁰. Procesul prezentat a fost și încă este vizibil în zona Vrancei, în bazinul Lotrului, în Munții Apuseni și în alte regiuni. Dezechilibrul creat a făcut ca în unele regiuni forestiere pământul să apară „atins de lepră"⁵¹. Aproape în același sens, un alt specialist contemporan sublinia cu tristețe că „pădurile virgine de rășinoase cedează cu pași repezi locul stîncilor goale, înlesnind ponoarele, ravenele și torenții, preparînd surpările și alunecările de coaste, inundațiile și dezolarea, fiindcă mai nici una din pădurile exploatare nu s-au mai regenerat"⁵². În urma acestor triste realități calamitățile naturale s-au înmulțit peste măsură și au luat proporții de o gravitate excepțională tocmai datorită exploatării iraționale a fondului silvestru⁵³.

Iată ce amintea, în același sens, un articol din revista „Economia forestieră": „Tăierile din munții noștri nu erau exploatări de păduri, ci curate defrișări, căci tratamentele tăierilor succesive sau grădinarite în codru nu se aplicau mai nicăieri, iar în tăierile rase ce se practicau de regulă pe mii de hectare în fiecare an, în modul cel mai puțin rațional, lăsînd parchetele acoperite de vîrfuri și crăci împrăștiate, de butuci putrezi și de fagi ciunțiți, printre care nici nu se putea umbla, ne cum a se planta..."⁵⁴.

Ținînd cont de perspectiva îngrijorătoare de a lăsa generațiilor următoare un fond forestier redus substanțial prin exploatări intensive, un alt contemporan scria cu deplin teamei: „Ne fîlim că producem milioane de metri cubi de lemn..., că sute de mii de oameni mîncă pîine la rădăcina copacului, că sute de gatere spintecă uriași molizi..., ne fîlim că ducem aurul codrilor peste hotare. Ce ne pasă nouă de ce va fi peste 20, 50, 100 de ani?"⁵⁵. Iată o întrebare care ar fi trebuit să cutremure pe oricare cetățean ce se preocupa sau avea tangență cu această avuție.

Cu adevărat, au dispărut, pur și simplu, străvechi păduri de fag și stejar ca celea de la Mădîrjac, județul Vaslui, Popești și Păucești din părțile Podului Iloaiei, județul Iași, Băcești — Roman, Tazlău, Luncași — Hemeiuși — Gîrleni, Scorțeni și Moinesti din județul Bacău, Roznov și Războieni din județul Neamț⁵⁶. Un proces aproape similar s-a petrecut în bazinul Gutinului din Maramureș, în munții Gurghiului care despart Ditrău de zona Bicaz, în întinsul spațiu dintre Blaj — Aiud — Dicio — Sîn Martin — Dumbrăveni, în depresiunea cuprinsă între Șimleul Silvaniei — Zalău — Stărciu.

Urmărind metodele tehnice de lucru folosite în exploatarea pădurilor reținem împletirea formelor vechi, arhaice, cu forme capitaliste: prestarea muncii în *dijnă* la tăierea, fasonarea și transportul lemnului; exploatarea în *antrepriză*, făcută mai cu seamă de antreprenori abuzivi; munca în *regie*, o formă mai avantajoasă; *vînzarea directă* a pădurii, prin măsurarea în hectare sau prin numărarea arborilor sacrificați⁵⁷. Sistemul peștriț întrebuintat determina, totodată, și un gen de remunerare a muncii foarte diferențiat. Cu cît era mai nebulos criteriul de plată, cu atît mai avantajată era situația capitalului.

Punctul culminant al defrișărilor l-a atins anul 1924⁵⁸, dată după care s-au înregistrat elemente concrete de nesiguranță, de reducere a activității, elemente ce prevesteau apariția rapidă a crizei⁵⁹.

⁵⁰ Simion Mehedinți, *Terra-introducere în geografie ca știință*, vol. 2 Bucu-rești, 1921, p. 12.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² G. Turneanu, *Problema pădurilor moșnenești*, în „Economia forestieră", an II (1920), nr. 11—12, p. 315.

⁵³ P. Antonescu, *Cuvînt cu ocazia redeschiderii solemne a cursurilor școlii superioare de silvicultură*, în „Rev. pădurilor", nr. 1—3, 1920, p. 72.

⁵⁴ Cf., „Economia forestieră", septembrie-octombrie, nr. 9—10 (19207), p. 275.

⁵⁵ „Revista pădurilor", mai-iunie 1921, p. 323.

⁵⁶ Informații selectate din Arh. St. Iași, fond Inspectoratul III, industrial; Arh. St. Bacău, fond Camera de Comerț; Arh. St. Neamț, fond Camera de comerț și industrie.

⁵⁷ „Economia forestieră", an I (1919), nr. 1 și 2, p. 11.

⁵⁸ *Contribuții la istoria capitalului străin...*, p. 153.

⁵⁹ „Buletinul industriei", nr. 1/1926, p. 46.

Loviturile cele mai grele, în sens de diminuare a fondului forestier, au fost date și ca urmare a reformei agrare. Principiul interzicerii defrișării sau al păstrării suprafețelor împădurite, recunoscut în Codul silvic din 1910 și în legile speciale ulterioare, a fost violat într-o măsură flagrantă. Marea proprietate, sesizând consecințele reformei agrare, care viza împroprietărirea unei mase de țărani pe seama domeniului forestier, a început într-o conjunctură favorabilă pieței să defrișeze cu nesocotință întinse perimetre, cu un dublu scop: a) să salveze (în favoarea ei) lemnul ce exista pe terenurile ce intrau sub incidența legii, b) să comercializeze pe piața internă și externă materialul rezultat. Deci, odată cu legea pășunilor comunale și legea de reformă agrară s-au adus ciuntiri extrem de grave domeniului forestier, provocându-se schimbări în însuși structura repartiției proprietății și a compoziției fondului.

S-au înregistrat grave anomalii. Și cu toate acestea, Vintilă Brătianu căuta să demonstreze că exproprierea — oricare ar fi fost urmările ei — „era o necesitate națională... neînălăturabilă și, deci, regimul viitor al pădurii trebuia să se supuiască noilor condiții pe care reforma agrară le hotărăște”⁶⁰. Nici un cercetător serios nu a negat necesitatea marelui act. Dar, ministrul de finanțe trecea ușor cu vederea un fapt deosebit de important că nu pădurea trebuia să cedeze o așa uriașă întindere de pământ pentru agricultură și pășuni, ci *marea proprietate agricolă era obligată să cedeze ceea ce, de fapt, de-a lungul timpului preluase samavolnic de la țărănime*. Ministrul de finanțe (care nu era specialist nici în finanțe și nici în agricultură și silvicultură) exagera când susținea că „pădurea trebuia să se supună noilor condiții”. El „uita” că acest bun întrunea o infinită sumă de calități pentru marea colectivitate, pe care, de fapt, nimeni nu avea dreptul să le atace. Și, în fine, adăugăm că nu ținea seama de tot ceea ce cedase pădurea de-a lungul timpului⁶¹.

Statistica generală forestieră menționează că în acest context s-au pierdut din patrimoniul forestier (păduri și poieni) pentru izlazuri comunale și loturi agricole peste 1.200.000 hectare⁶². Dezvelirea munților și dealurilor pe un asemenea areal de mantia verde a fost dovada celei mai crase nesocotințe...

Ca urmare a multiplilor factori ce-au acționat pe seama fondului forestier, deci pe linia sacrificării sale, cit și a „mișcării”, respectiv a trecerii de la un proprietar la altul, în decursul primilor zece ani interbelici s-au produs schimbări de substanță. Redăm sintetizat structura proprietății forestiere din anii 1920 și 1928⁶³.

Concluzia cea mai importantă ce se degajă din „mișcarea” valorilor evidențiază, pe de o parte, scăderea suprafeței împădurite la nivelul țării, fapt extrem

% pădure	1920	1929
din suprafața țării	24,8	21,7
aparținând statului	24,1	28,79
aparținând comunelor și județelor	16,8	26,94
aparținând stabilimentelor publice	9,9	3,05
aparținând particularilor	49,2	41,22

⁶⁰ Vintilă I. Brătianu, *Politica de stat a lemnului...*, p. 4—5.

⁶¹ Despre abuzurile cunoscute pe seama pădurii, în numele împroprietăririi vezi: *Exploatarea pădurilor și aplicarea reformei agrare în Ardeal. Comunicare făcută în ședința Camerei deputaților de la 11 iunie 1925 de Dr. Dumitru Lascu. Deputatul Circ. Salonta, 1925, 10 p.*

⁶² *Statistica pădurilor din România pe anul 1922*, București, 1925; Marin Popescu-Spineni, *op. cit.*, p. 37; *Enciclopedia României*, vol. III, p. 163.

⁶³ *Anuarul statistic al României 1922*, București, 1923, p. 59; idem pe anul 1929, București, 1931, p. 87, 89; V. N. Stinghe, *Agenda forestieră a României*, București, 1941, p. 6.

de grav; pe de altă parte, creșterea patrimoniului forestier al statului, concomitent cu reducerea ponderii proprietății particulare și a stabilimentelor publice.

Corelînd conținutul celor trei tabele de mai sus există posibilitatea de a trage anumite concluzii privind schimbările petrecute în lumea fondului forestier. Este clar că în primul deceniu postbelic situația înregistrată nu a favorizat „aurul verde”, dimpotrivă, politica de reducere a lui, pe diferite considerente, a fost extrem de activă. Defrișările masive, nu numai că au redus valoarea în sine a fondului, dar, din nefericire au cauzat și determinat, în lanț, alte elemente negative asupra întregii economii și chiar a unor așezări.

Limitele prelucrării și comercializării materialului lemnos.

Analiza acestor două aspecte strîns legate între ele facilitează enorm descifrarea unei game largi istorico-economice și sociale din problematica exploatării fondului forestier. Politica de refacere postbelică, reclamînd pe piața internă și externă o uriașă cantitate de material lemnos, fapt cu consecințe favorabile asupra creșterii profiturilor, a determinat înmulțirea numărului de întreprinderi. În 1919 au luat ființă „Banca forestieră română”, „România forestieră”, „Busteanul”, Industria forestieră din Transilvania”, „Silvica română”, „Forestiera română”, „Industria Ardealului”, „Creditul tehnic din București”, „Creditul tehnic transilvănean”, „Fabrifag”, „Folticeni”, „Asociația generală a exploatatorilor de păduri, industriașilor și comercianților de lemne din România” și altele⁶⁴.

În anul următor, la 28 aprilie 1920, și-a început activitatea un adevărat colos: „Carpatina”, societate anonimă pentru industria forestieră, rezultată din unirea S.A.R. pentru exploatarea de păduri „Lotru”, S.A.R. pentru industria forestieră, S.A. pentru exploatarea de păduri „Oltul”, la care subsciau „Banca Românească” și „Banca de Credit Român”. Capitalul social investit era de 100.000.000 lei. Fiecare parte aducea o contribuție însemnată bănească și materială⁶⁵.

Noile unități, împreună cu 12 mari societăți existente înainte de război „Goetz”, „Argeș”, „Tișița”, „Oltul” și altele), cooperativele forestiere și cu o puzderie de mici ferăstraie împînzite pe văile apelor de munte constituiau o uriașă forță care măcina lemnul carpatic⁶⁶. O caracteristică comună atît a întreprinderilor noi, cît și a celor mai vechi o constituia amplasarea lor în zone ușor accesibile, pentru a nu face investiții prea mari. Fenomenul în sine a determinat ca repartiția unităților de exploatare să înregistreze o densitate ridicată pe mici porțiuni de teren. Numai pe Valea Sucevei, de exemplu, pe o distanță de 90 km, funcționau 27 fabrici cu 53 gater. De asemenea, pe Valea Gilortului, Valea Amaradeiei, afluent al Jiului, pe Valea Vișeuului exista o adevărată întrecere pentru a se exploata masivii lemnoși și prelucra cît mai mult material.

O problemă nouă care a apărut imediat după încheierea războiului a fost a raportului dintre capitalul autohton și cel străin, aparținînd, mai cu seamă, Germaniei și Austro-Ungariei. Și în acest compartiment s-a pus problema „naționalizării”, adică a trecerii unor întreprinderi străine sub patronajul capitalului românesc. În general, așa-zisul proces al naționalizării nu a urmărit rezolvarea stringentelor cerințe ale economiei naționale, ci a doleanțelor particulare ale capitalului autohton⁶⁷. Deși numele unor firme s-a schimbat, figurînd în nomenclator: cu denumiri românești, în culisele lor mai activau cu destulă influență „specialiști” a unor vechi concerne ca: „Foresta”, „Ofa”, „Lomaș” și altele⁶⁸. Tot acum, adăugăm că, a sporit interesul altor cercuri occidentale pentru

⁶⁴ „Economia forestieră”, an. II (1920), nr. 1, p. 13.

⁶⁵ „Carpatina”. Societate anonimă românească pentru industria forestieră. Actul constitutiv și statutele, București, 1924, p. 3—9.

⁶⁶ N. V. Stinghe, Rezerva lemnoasă a țării. Exploatări-le-exportul, București, 1920, p. 2.

⁶⁷ A se urmări alte detalii importante în lucrarea lui Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, Viața politică în România, 1918—1921, Ed. politică, 1976, p. 122.

⁶⁸ „Foresta” era dirijată de „Banca comercială italiană” din Milano, care era specializată în mari afaceri cu păduri și prelucrarea lemnului; Concernul

exploatarea lemnului din Carpați. O mare firmă care a început din anul 1921 să exploateze întinse păduri din Transilvania și Moldova, a fost „Oliag”, cu capital din Elveția.

Interesant este să urmărim consiliile de administrație ale marilor societăți. De pildă, la „Carpatina” se împacău de minune politicieni ca: M. Pherechyan, Al. Constantinescu, C. C. Arion, P. Missir, Tancred Constantinescu, O. Kaufman, Chr. Staicoviți, Al. Oteteleşanu, Victor Slăvescu și alții⁶⁹. Tot atât de peștrită a fost și componența consiliului de la „S.A. pentru exploatarea de păduri și ferăstraie cu aburi, fostă C. & P. Goetz, unde întâlnim într-o armonie perfectă pe: M. Blank, A. Blank, I. Boambă, N. N. Constantinescu, Em. Culoğlu, C. Hiott, Take Ionescu, N. N. Săulescu, Barbu Știrbey și alții⁷⁰. Aceste alianțe ne edifică asupra faptului că reprezentanții capitalului, chiar dacă erau împărțiți între ei pe diferite grupări politice, chiar dacă se criticau aspru la tribuna parlamentului fructificau marea avere „într-o armonie perfectă”, interesele economice ridicându-se mai presus de luptele politice. Faptele dovedesc deschis cât de activ era transpusă în viață ideea „cu mulțumirea tuturor, și fără paguba nimănui”⁷¹. Analizând, mai atent, conținutul expresiei observăm grave carențe. „Fără paguba nimănui” nu se poate susține. Ideea este eronată. Paguba — ca să folosim expresia din epocă — era înregistrată de mediul natural, de așezările care nu mai beneficiau de protecția pădurilor, deci de o întinsă colectivitate; la care adăugăm și generațiile următoare care trebuie să refacă distrugerile cauzate.

Privitor la gradul prelucrării lemnului sînt necesare, chiar sumar, a fi trecute în revistă unele aspecte de bază. Variata documentare reliefează că după război în această ramură activau extrem de multe ateliere și mici întreprinderi, alături de mari unități de prelucrare. Atît mulțimea atelierelor, a fabricuțelor de cherestea, cît și a micilor fabrici care produceau în serii mici unele obiecte, au determinat, pe drept cuvînt, pe unii contemporani să afirme că „noi nu avem o industrie a lemnului, noi avem o industrie a cherestelei”⁷². Într-adevăr, structura industriei lemnului demonstrează că aproape 3/4 din valoarea producției era dată de fabricile de cherestea. Cu cît se înaintează cu analiza către anii stabilizării relative se observă că subramura cherestelei începe să cedeze în favoarea marelui capital. Fenomenul se explică și prin creșterea gradului de participare a capitalului bancar în afacerile industriei forestiere. Așa de pildă, Banca Timișoara și Societatea comercială pe acțiuni, afiliată Băncii Marmorosch, Blank et Co. a devenit coproprietar la: Fabrica de mobile și covoare „Torontoal”, la Fabrica mecanică pentru construcții de butoaie Timișoara și altele. Banca Marmorosch, Blank et Co. a devenit asociat la Societatea pentru exploatarea de păduri și ferăstraie cu vapori P. & C. Goetz, la Banya Luca, la întreprinderile forestiere române — Cluj, ca și la fabricile „Tarcău”, „Oltul”, „Bucovina” și altele. Banca de Credit Român a efectuat participații la „Rahova”, „Rășina”, „România forestieră”, „S.A.R. pentru industria de hîrtie și lemn”, fost G. Eichler”, „S.A.R. pentru industria de lemn și perii”⁷³. În același timp, Banca „Moldova” din Iași a preluat o cotă parte la „Ferăstraiele Moldova” din Ungheni, iar „Prima societate de economie din urbea Iași” participa la cîteva fabrici de cherestea și de prelucrarea lemnului din Moldova⁷⁴.

„Lomaș” era controlat de „Union des Usines et des Nasic” și de „Compagnie des Industries Minières et annexes Vandcouvres (Cima)”, ambele din Geneva. Principalul creditor al concernului a fost „Banque de Paris et de Pays Bas”. Ca urmare a acestor relații financiare și a unei specule de răsunset, „Lomaș” a reușit să „înghită” vechea firmă „Moroeni” numai în contul dobînzilor, care se ridicau la o zecime din valoarea reală a patrimoniului.

⁶⁹ „Carpatina”, Societate anonimă românească... , p. 14.

⁷⁰ Arh. St. Ilfov, Fond Tribunalul Ilfov, secția comercială, dosar 2/1920, vol. II, nepaginat; dosar III-IV/1888, f. 168.

⁷¹ „Viitorul”, nr. 3200 din 12/24 decembrie 1918.

⁷² H. Brauner, Comerțul și industria lemnului din România, Sibiu, 1929, p. I.

⁷³ Contribuții la istoria capitalului străin..., schemele A2, A3, A5 și B.

⁷⁴ C. Botez și Gh. Stanciu, Istoricul Băncii — prima societate de economie din Urbea Iași, în „Revista Arhivelor”, nr. 2/1973, p. 157—180.

Merită de subliniat faptul că specialiștii din epocă au combătut cu vehemență acțiunile de a se crea de către societățile „Bucovina”, „Goetz”, „Foresta”, „Union” și „Silvica” a unui uriaș trust care urmărea să monopolizeze întreaga producție din România, calificând acest proiect drept „un atentat ce se pune la cale contra pădurilor”⁷⁵. Era vorba de așa-numitul „Accordo” care își propunea ca scop să cearze prețul de vânzare a materialului „lemnos și în același timp să înghită întreprinderile necarteiate”⁷⁶.

Între anii 1922—1928 a sporit lupta capitalului autohton pentru un loc mai bun în ierarhia economică. Industria forestieră s-a caracterizat printr-un mare număr de întreprinderi, situându-se din acest punct de vedere pe locul doi, după industria alimentară⁷⁷. Evoluția cifrică demonstrează marea atracție a capitalului pentru acest domeniu. Dacă în 1919 erau 592 unități, în anul 1922 au fost înregistrate 617, în 1925 erau 848, ca în 1926 să scadă la 825, iar în 1928 la 780. Urmărind înzestrarea cu forță motrice observăm că în anul 1925 se înregistrau 74 714 H.P. De la această dată puterea respectivă va scădea. În 1928 ea era egală cu 71 727 H.P.⁷⁸

Deși atrage atenția faptul că industria forestieră excelează prin numărul mare de întreprinderi, în realitate, ca și alte ramuri, era dominată de grele dificultăți financiare. În 1925 valoarea creditului solicitat se ridica la 817 000 000 lei, s-a aprobat doar 153 000 000 lei, din care a primit numai 124 000 000 lei⁷⁹. Insuficiența creditelor a determinat pe unii autori să susțină necesitatea înființării unei instituții specializate în credit forestier, analoagă cu Societatea Națională de Credit Industrial. O asemenea instituție — arăta unul din autori „este indispensabilă pentru a permite proprietarilor forestieri de a-și procura sumele ce le sînt necesare la un moment dat”⁸⁰. Lipsa de credit determina ca multe dintre întreprinderi să nu aibă o existență de durată. Nota caracteristică a societăților forestiere o constituia utilizarea cu precădere a capitalului împrumutat decât a celui social. La întreprinderile autohtone raportul dintre aceste două forme de capital era în medie de 3 la 1, iar la cele cu participatie străină ajungea la 6 pe 1, și chiar mai mult⁸¹. Cifrele evidențiază tutețarea deschisă de către bănci a capitalului industrial⁸².

Mai trebuie relevat că, în spiritul politicii „prin noi înșine” s-au luat măsuri în vederea îngrădirii participării capitalului străin pentru alimentarea cu mijloace bănești. Menționăm că numai Societatea Națională de Credit Industrial își sporise plasamentul în ramură de la 98 000 000 lei în 1924 la 136 000 000 lei în 1928⁸³, pentru obligarea societăților de a respecta ca trei pătrimi din membrii consiliului de administrație să fie cetățeni români, iar două treimi din acțiuni să fie, de asemenea, în posesia cetățenilor români. Mai mult chiar, la unele societăți au fost numiți comisari ai guvernului, cu misiunea de a apăra interesele capitalului național⁸⁴.

Capitalul străin, chiar în aceste condiții, a insistat pentru penetrație în lumea „aurului verde”. Locul finanței austro-ungare, a fost luat cu precădere de capitalul italian. Acesta a reușit ca, pînă în 1928, să acapareze 23 la sută din capitalul social total al ramurii. Deosebit de întreprinzător a fost Camillo Casti-

⁷⁵ M. P. Florescu, *Războiul contra pădurilor României*, s.l., s.a., p. 5.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 7.

⁷⁷ „Economia națională”, nr. 10/1928, p. 377.

⁷⁸ Cf. datelor din *Anuarul statistic al României 1922*, p. 200—203; *idem 1924*, p. 151; *idem 1925*, p. 155; *idem 1928*, p. 176—177; *idem 1929*, p. 186—197; „Economia națională”, nr. 10/1928, p. 378—179.

⁷⁹ „Argus” din 7 ianuarie 1926.

⁸⁰ A. Atanasescu, *Credit forestier în „Rev. pădurilor”*, nr. 2 (1923), p. 128.

⁸¹ *Contribuții la istoria capitalului străin...*, p. 153.

⁸² La sfîrșitul anului 1928, trei bănci (Banca Românească, Banca Marmarosch Blank și Banca de Credit Român) participau în proporție de 80,3% din capitalul social total la nouă întreprinderi forestiere (Vezi alte detalii în lucrarea citată mai sus (schema D); „Independența economică”, 1928, p. 21).

⁸³ Gh. Brînzescu, *Problema creditului industrial...*, p. 193.

⁸⁴ „Argus” din 25 ianuarie 1926.

glione, unul din conducătorii băncii Sossietà Italiana di Credito Comerciale din Milano⁸⁵, și firma „Feltrine.li“ din Fiume. O parte din economia forestieră era controlată și de „Campagnie des Industries Minières et Annexes Vandoeures“, din Geneva, care deținea 14 mari întreprinderi cu o capacitate de producție anuală de 610 000 000 metri cubi de cherestea⁸⁶. În ramură a pătruns și capitalul elvețian, prin concernele „Ofa-Holzindustrie A.G.“ și „Holding International de Bois de Monaco“. Ambele firme au reușit să pună sub controlul lor o serie de societăți, între care: „Industria de Lemn Mandus“ și „Berlova-Armenis S.A.“, al căror capital reprezenta peste 12 la sută din capitalul social al ramurii⁸⁷. În ordine, urma, ca importanță, capitalul maghiar cu 4 la sută. Ponderi, modeste însă, au mai obținut capitalurile austriac, francez, englez și cehoslovac.

Alături de întreprinderile capitaliste, exploatarea pădurilor și a lemnului a fost săvârșită și prin intermediul cooperativelor forestiere sătești. Primele⁸⁸ unități au fost înființate în anul 1906, evoluind în 1915 la 215⁸⁹. După război, numărul lor a crescut cu repeziciune, în special după decretul-lege pentru vânzarea pădurilor statului la cooperative, prin bună învoială⁹⁰. Prin noul cadru juridic, cooperarea forestieră s-a extins extrem de repede⁹¹. Numai în vechiul regat în 1919 existau 507 unități⁹². Multe nu au rezistat complexelor fenomene în care

1	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928
Număr	347	403	484	476	473	480	452	492
Nr. asociați	34.999	42.992	56.654	57.935	47.048	63.103	61.754	62.401
Capital vărsat mil. lei	21,1	30,8	53,4	69,5	93,1	108,5	106,9	136,1
Fond social mil. lei	3,7	9,7	27,9	46,4	61,2	73,0	48,8	130,6

⁸⁵ În acest scop, a creat „Foresta română“, ca reprezentantă a sa; a pus stăpînire pe societatea „Tișița“ (aflată în lichidare); a subordonat și controlat întreprinderi care posedau 305 gatere din totalul de 1654 aflate pe întreg teritoriul țării, reușind ca din producția anuală de cherestea de 6 500 000 metri cubi să realizeze un volum de peste 1 300 000 metri cubi (Vezi alte detalii la Simion Fuchs, *Situația industriei forestiere și luptele muncitorilor forestieri la începutul crizei economice din 1929*, în „Studii și materiale de istorie contemporană“, vol. I, 1956, p. 112—113). Mai mult, Castiglioni, paradoxal, a reușit să participe la „naționalizarea“ capitalului fost inamic din industria lemnului... (*Contribuții la istoria capitalului străin...*, p. 89—91). În fine, amintim că prin diferite mașinații „Foresta“ a cumpărat de la Marmorosch, Bank et Co și diferiți acționari 68 la sută din acțiunile firmei „Societatea Română pentru exploatarea de păduri și fierăstraie cu aburi“ fostă „Goetz“. Apoi cu concursul altor bănci din țară a devenit un puternic trust forestier (Vezi și V. Axenciuc, *Contribuții la cercetarea pătrunderii și dominației capitalului străin...*, p. 38—39).

⁸⁶ Simion Fuchs, *op. cit.*, p. 112—113.

⁸⁷ *Contribuții la istoria capitalului străin...*, p. 155.

⁸⁸ Unul dintre pionierii cooperăției, între care și forestiere a fost Spiru Haret. În demonstrațiile făcute a reliefat necesitatea asocierii ferăstraielelor în unități mari (Vezi *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VII, „Polemice și politice“ 1887—1900, București, 1902).

⁸⁹ T. C. Ionescu-Pășcani, *Cartea cooperatului*, ed. I, s.l., s.a., p. 147.

⁹⁰ „Monitorul Oficial“, nr. 196 din 22 noiembrie 1918.

⁹¹ „Economia forestieră“, an II (1920), nr. 5—6, p. 151.

⁹² Scarlat Panaitescu, *Din industria lemnului...*, p. 41; „Economia forestieră“, an II (1920), nr. 1, p. 14; Adrian Sfințescu, *Sistemul cooperativ în economia forestieră*, București, 1934, p. 24 și următoarele (a se vedea și anexa de la p. 63).

erau antrenate, ca atare, în timp ce unele dispăreau, altele noi luau ființă. Evoluția sinuoasă rezultă cu prisosință din următorul tabel⁹³.

Tabelul evidențiază mai multe elemente deosebite. În prim plan se degajă ideea că aceste cooperative întruneau un număr redus de asociați pe aceeași unitate. Media, în anii 1921 și 1925, a fost aproape statică: 100. În anul 1928 media a sălțat la 126. Dar și această cifră era minoră față de obiectivele propuse și, mai cu seamă față de cerințele de capital. În al doilea rând, se observă clar, pentru început distanța mare dintre capitalul vărsat și cel social; cu timpul aceasta a pierdut din vizibilitate discrepanța. Numai din „mișcarea de suprafață” a cifrelor se pot trage unele concluzii, atât asupra puterii de rezistență, cât și a tendinței și limitei capitalului asociațiilor⁹⁴.

Reliefind limita capitalului cooperativelor forestiere, evidențiem o altă tristă realitate: pe de o parte, concurența acerbă a întreprinderilor și societăților capitaliste, pe de altă parte, nelimitata lor cerere de împrumuturi de la diferite instituții bancare. Cu adevărat, se poate aprecia că aproape permanent ele se găseau „apăsate” și speculate de diferiți intermediari, samsari, firme comerciale și instituții bancare. Toate acestea au determinat încă din anii de început ai stabilizării să se protesteze pînă și la regele Ferdinand⁹⁵.

Pe plan istoric interesează, în același timp, activitatea lor organizatorică în scopul consolidării situației financiare și economice. Intrucît județul Neamț constituia un adevărat exemplu prin unitățile care activau, la Piatra Neamț, în 1922, s-a ținut primul congres⁹⁶. Este cunoscut că în zona respectivă lucrau vestitele unități: „Albina” din Tarcău, „Tazlăul”, „Ceahlăul”, „Bradul” din Galu, „Crăcăul Negru” din Crăcăoani și altele. „Albina” constituia un adevărat model pentru lumea cooperăției forestiere din întreaga țară. Ea devenise un ideal...

Atracția către acest domeniu nu a fost mică. Dimpotrivă, se știe că elemente eterogene s-au infiltrat în cadrul ei. Prin metode caracteristice, după ce au curcirit încrederea „asociațiilor” și-au asigurat fabuloase profituri în dauna pădurii și a muncii. Este suficient să arătăm că după paravanul cooperativei or „Putna” și „Brăduleț”... de pildă, pădurile nordului Moldovei au fost jefuite, în cinci ani, cu 7 000 000 lei prima unitate și cu 1 150 000 lei cea de a doua unitate⁹⁷. Asemenea acte de fraudă care au lovit în însăși existența cooperativei au constituit totodată și însemne de slăbiciune a celor care, cu atîta trudă, au reușit, în timp, să adune capitalul de asociați. Iată însemnată o asemenea realitate: „...Samsarii și chiar unii domni deputați și senatori, popii, învățătorii și toată clientela lor politică, azi colindă ca cioclii sala pașilor pierduți ba la Casa pădurilor, ba la cooperativele sătești, stăruind și intervenind pentru aprobarea vînzării cutărei păduri, pentru vre-o cooperativă sau vre-un protejat... pentru ca acea cooperativă să treacă lemnul luat pe nimic de la stat chiar a 2-a zi altora...”⁹⁸.

Comercializarea materialului lemnos a constituit finalul proceselor economice enunțate. Dubla direcție a actului de comercializare: pe piața internă și cea externă reliefează aspecte extrem de interesante. Se observă că între cele două sfere ale comerțului a existat o continuă discrepanță.

Comerțul intern, cu deosebire, a speculat lemnul de foc, sursă ușoară de creștere a profitului. Piața lemnului din Capitală devenise o adevărată mină de înavuțire. În acest scop, mai cu seamă după război, în București, s-a cunoscut o speculă de uriașe proporții, unde erau antrenate personalități din rîn-

⁹³ Valeriu Dinu, *Politica forestieră națională. Doctrina modernă și realizările epocii 1918—1938*, Editura „Viața forestieră”, București, 1939, p. 268.

⁹⁴ G. Minescu, *Dificultățile cooperăției forestiere din România*, (manuscris la biblioteca I.C.E.F.), p. 41—44.

⁹⁵ Scrisoare deschisă. Ea începea cu: „Majestate! mă adresez Măriei Voastre, căci paharul a ajuns la fund...” Și se termina cu întrebarea: „Încotro mergem?” (Cf. „Zigzaguri Forestiere”, nr. 12—13, 1923, p. 275).

⁹⁶ G. N. Mandache, *Congresul cooperativei forestiere*, în „Revista pădurilor”, an XXXIV (1922), nr. 10, p. 601, 605—606.

⁹⁷ D. Timu, *Dezastrul din Administrația Fondului Bisericesc...*, p. 13.

⁹⁸ M. P. Florescu, *Contribuții la rezolvarea problemei comercializării bunurilor statului*, în „Zigzaguri Forestiere”, nr. 2—3, 1924, p. 44.

dul politicienilor care conlucrau cu marii angroșiști și cu cițiva reprezentanți ai căilor ferate. La o scară ceva mai redusă același proces era cunoscut și pentru celelalte orașe. Cine va urmări coloanele presei va depista detalii scandaloase privitoare la „comercializarea” lemnului, dovadă cit de ușor se transformă „aurul verde” în monedă-aur. Dar, nu numai lemnul de foc cunoștea această metamorfoză, ci și materialele lemnoase pentru construcții și mai cu seamă mobila realizată cu multă măiestrie, dar extrem de scumpă. De aceea, toți acei cu venituri modeste erau obligați, prin politica prețurilor, să facă apel la produsele create de meșteșugarii din sate sau acei care lucrau în mici ateliere la oraș⁹⁹.

Dar, să concretizăm unele din exagerările practicii comerciale. În 1921 prețul lemnului de foc pentru consumul intern era de 1700 lei în Moldova, 2000 lei în Bucovina și Transilvania, vagon stația de încărcare; iar predat în gara București, prețul ajungea la 4000 lei vagonul. Adăugăm că în același an vagonul cu *lemn de foc superior*, la frontieră se ridica la *maximum* 2900 lei¹⁰⁰. Privitor la comerțul cu mobilă indigenă, dacă înainte de război se realiza mai puțin de 10 la sută din consumul intern, după Unirea cea Mare deși producția a săltat, în unii ani, la un procent aproape dublu, totuși ea rămânea nesatisfăcătoare. Așa se explică de ce, spre deosebire de alte ramuri, încheierea atelierelor meșteșugărești nu a fost înlăturată.

Comerțul intern cu lemn era susținut într-o anumită măsură și de cooperativele forestiere care se împărțeau în două categorii: pentru exploatarea lemnului de foc și pentru industria cherestelei din rășinoase. Prin sistemul comercializării, cooperanța forestieră susținea o activitate care corespundea prea puțin intereselor și doleanțelor ei.

Comerțul extern a cunoscut încă din secolul trecut importante legături cu piața unor state limitrofe părții de vest a Mării Mediterane. În anumite conjuncturi lemnul din Carpați a pătruns și în zone mai îndepărtate contribuind la construcția unor gigantice lucrări. După cum relatează însuși domnitorul Cuza „imensele cantități de lemn din pădurile României ce au fost întrebuințate în construcția Canalului de Suez”¹⁰¹. O dinamizare a exportului lemnului a fost cunoscută după legea din 1887. Astfel valoarea lemnului exportat a crescut de la 3 milioane lei în 1880 la 24 milioane lei în anul 1913.

După încetarea războiului mondial cerințele din acest domeniu au crescut imens. Dacă în anul următor, 1920, valoarea a săltat la 125 milioane lei, în 1921 la 473 milioane lei, în 1922 la 2600 milioane lei, în 1923 la 4091 milioane lei, în 1924 la 5541 milioane lei, în 1925 la 6380 milioane lei. De la această dată curba a început să descrească: în 1926 la 5897 milioane lei, în 1927 la 4610 milioane lei; iar în 1928 să crească din nou la 4650 milioane lei¹⁰².

Alături de petrol și cereale, lemnul a ajutat la redresarea balanței de import-export. În 1922 s-a întocmit prima balanță cu un sold excedentar (100 lei românești = 330 franci elvețieni). Lemnul constituia, „fără desmintire, partea de susținere a leului depreciat la bursele străine...”¹⁰³. Cu tot sacrificiul „pom-pării” principalelor bogății peste graniță, deși s-au irosit serioase rezerve de petrol, perimetre de păduri, imense cantități de cereale de pe plaiurile mănoaselor cîmpii dintre Carpați și Dunăre, valoarea leului nu a putut fi conso-

⁹⁹ Oreste A. Anastasiu, *Industria sătești. În raport cu localizarea mării industrii*, Ed. Cultura Națională, București, 1928, p. 52—73.

¹⁰⁰ H. Brauner, *Comerțul și industria lemnului din România*, Editura Krafft & Drotleff, Sibiu, 1929, p. 66—67.

¹⁰¹ Textul este reprodus în articolul lui C. C. Giurescu din lucrarea *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. I., p. 351—353; Vezi și articolul aceluiași autor, *Despre relațiile româno-egiptene și contribuția României la construirea Canalului de Suez*, în „Studii”, X (1957), 1, p. 91—109.

¹⁰² V. N. Stinghe, D. A. Sbrulan, *Agenda forestieră a României*, București, 1941, p. 15.

¹⁰³ Banca Națională a României, *Raport asupra valorificării lemnului românesc*, (Comisia a VI-a, subcomisia lemnului), mss. București, 20 iulie 1938, p. 15.

lidată (în anii 1925 și 1926), 100 lei echivalau cu abia 2,40 franci elvețieni¹⁰⁴. Am redat aceste „echivalente de schimb” pentru a evidenția un dublu fapt: a) existența unei politici a foarfecilor în schimbul internațional (care a cuprins și piața lemnului), b) sacrificarea pieții interne în dauna celei externe (cel puțin 70 la sută din producția forestieră fiind destinată exportului)¹⁰⁵. Și cu toate acestea se degajă pregnant ideea că „lemnul este articolul permanent, care împiedică o depreciere și mai accentuată a monetei noastre”¹⁰⁶. Iată aprecieri riguroase subliniate chiar de specialiștii Băncii Naționale, care se ocupau de chestiunile financiare ale pieții lemnului.

Urmărind din alt unghi aspectul financiar amintim *principalii parteneri*¹⁰⁷ pentru: a) lemn de foc (Ungaria și Jugoslavia) b) cherestea de rășinoase (Ungaria, Egipt, Grecia, Bulgaria, Italia, Austria, Turcia) c) lemn de stejar ecarisat și cherestea de stejar ecarisat (Ungaria, Grecia, Germania începând cu anul 1928). Dintre aceștia un loc deosebit revenea Egiptului¹⁰⁸. În 1924, lemnul de construcție figura cu peste jumătate din valoarea întregului export românesc în Egipt. România, în anii stabilizării relative se situa cu mult înaintea unor state ca Finlanda, Suedia, Turcia și Jugoslavia¹⁰⁹. Un alt aspect al calității materialului exportat se referă la lemnul de rezonanță — suprasolicitat de mari firme din Occident. Cîteva fabrici specializate din Tg. Mureș, Piatra Neamț, Găinești jud. Fălcieni și Comănești jud. Bacău preparau lemnul și-l transformau în scînduri de rezonanță pentru instrumente muzicale, în claviaturi și în scînduri speciale pentru construcția de avioane. Exportul pentru aceste cerințe se ridica la peste 170 vagoane anual. Desigur, cantitatea în sine nu era impresionantă, însă era cea mai ridicată ca valoare. Adăugăm că România era singura țară din Europa care posedă lemn de rezonanță unanim recunoscut¹¹⁰.

În general exportul a variat între 1 și 1,5 milioane tone anual, atingînd maximum în 1924—1925 cînd s-a comercializat peste 2,5 milioane tone de material lemnos, reprezentînd circa 20 la sută din valoarea exportului, (mai precis în 1925 ajungînd la 22 la sută). Exportul mare — arăta Virgil Madgearu — nu reflectă însă un proces normal de exploatare rațională a pădurilor ci era simptomul unei exploatare prădalnice¹¹¹. Un fapt era cert: prețul realizat pe piața străină era derizoriu, în schimb se importau „articole de lux și de ostentație și toate nimicurile străinătății”¹¹² pentru o elită parazită.

Din paginile anterioare se degajă unele concluzii: a) O eronată atitudine față de fondul forestier, fapt care rezultă din sacrificarea a peste 1.200.000 ha teren. De aici a urmat și o puternică risipă de lemn. S-a încălcat vizibil raportul dintre masa absolută a creșterii arborilor și posibilitățile reale de tăieri. b) A avut loc totodată o schimbare a structurii proprietății forestiere, în sensul că a crescut raportul în favoarea statului și proprietății ce aparțineă comunelor și județelor. c) Lipsa de maturitate a cooperativelor forestiere. d) Pe linia prelucrării industriale a rezultat, cu precădere, existența unei industrii a cherestelei și în schimb o insuficiență prelucrare modernă a lemnului, care să-i ridice valoarea. e) Ca urmare a viciilor industrializării, comerțul valorifica în primul rînd lemnul brut și semiprelucrat, fapt ce aducea grave prejudicii economiei... f) Folosirea pădurii prin tăieri exacerbate pentru salvarea bugetului statului. Observăm, aceste grave lacune se găseau în totală contradicție cu propunerile corecte a celor care luptau pentru apărarea „aurului verde”.

¹⁰⁵ „Argus” din 13 noiembrie 1926.

¹⁰⁶ B.N.R., *Raport asupra valorificării lemnului...*, p. 17.

¹⁰⁷ J. Filipovici și C. Lăzărescu, *Probleme de economie forestieră...*, p. 101.

¹⁰⁸ V. Ciulli, *Interesele economice ale României în Egipt*, în „Buletinul Institutului economic românesc”, anul IV, nr. 7—8, iulie-august 1925, p. 569 și urm.

¹⁰⁹ Constantin Botoran, *Relațiile româno-egiptene în epoca modernă și contemporană*, Ed. științifică, 1974, p. 151.

¹¹⁰ H. Brauner, *op. cit.*, p. 112, 116.

¹¹¹ Virgil Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, 1940, p. 278.

¹¹² Marin Popescu-Spineni, *Economia forestieră a României...*, p. 17.

¹⁰⁴ Idem, p. 16.

Din corelarea acestor limite se poate afirma că economia forestieră autohtonă, ca și alte ramuri, a fost considerabil subordonată pieții internaționale, diviziunea impusă lucrând în defavoarea ei.

Sinteza realizată confirmă vizibil că multe forțe negative apăseau conștient și inconștient asupra mediului silvestru. Câtă dreptate avea „un cronicar al cauzei pădurilor”¹¹³ care scria revoltat că „s-a recurs la pădure ca la un robinet universal”... că s-a considerat *zarăși* pădurea... „ca o oaie miraculoasă de pe care (se) poate lua șapte piei”, că sacrificarea ei era de fapt „o ipocrizie administrativă”, „o îmbătăre cu opium” intrucit masiva distrugere nu putea să nu determine urmări nefaste multiple.

3. INFLUENȚA CRIZEI ECONOMICE ASUPRA FONDULUI FORESTIER ȘI A POLITICII DE PRELUCRARE ȘI COMERCIALIZARE A LEMNULUI.

Dacă în anul 1929 era începutul unei perioade de grea încercare pentru întreaga economie, cu origini mult mai îndepărtate de momentul izbucnirii¹¹⁴, pentru domeniul forestier reprezenta o continuare a paradoxului deslănțuit cu ani în urmă. Despre criza economiei forestiere a început să se scrie încă din anul 1926.

Problema pădurilor din Europa a stîrnit în acești ani interesul unor cercetători străini de prestigiu. În urma popularizării situației create în România, unii au căutat pur și simplu să nu acorde în lucrările lor nici cel mai mic spațiu tipografic, elementul subiectiv al cercetării (dar și al dezinformării), fiind mai mult decît vizibil¹¹⁵. În schimb, a fost cunoscută și o situație inversă, într-o vastă lucrare științifică, Lucien Romier¹¹⁶ atacă o problemă de mare interes pentru civilizația statelor latine. În acest context analizează în profunzime *rolul istoric* al pădurii românești care desparte întinsa stepă de răsărit a Europei de pusta de la vest de Tisa. Cu această ocazie s-a realizat o veritabilă incursiune în civilizația lemnului Carpato-dunărean, se proiectează cu pană de artist arhitectura construcțiilor și chiar interiorul atît de frumos și natural utilizat, șlefuit cu atîta mîgăla de-a lungul secolelor. Autorul redă motivele reducerii spațiului pădurilor din timpuri străvechi, pe baza cercetării efectuate pe pămîntul acestor meleaguri. Sesizează și multe elemente negative din practica forestieră, asaltul nemilos exagerat, asupra vestimentului viu al naturii, procesul grav al eroziunii, gravele contraste ce se crează în ambianța atît de armonioasă a spațiului românesc, în fine protestează contra nesocotinței...

Situația fondului forestier

Pentru a putea urmări natura schimbărilor produse în lumea arealului silvestru este necesar să ne referim în primul rînd la statisticile forestiere din epocă. În 1922 s-a întocmit prima statistică forestieră de după marele război (publicată în 1925), utilizabilă încă înainte de tipărirea ei datorită faptului că nu a putut surprinde *întreg* masacrul pădurilor, înfăptuit în numele izlazurilor comunale și terenurilor agricole. De aceea, în anul 1929, s-a publicat o nouă lucrare de acest gen, care urmărea să o completeze pe cea anterioară. Începînd cu anul următor s-au înființat și două servicii de statistică forestieră cu scopul de a trece la noi lucrări „de înregistrare mai apropiate de realitate”. În fine, amintim că în 1933 C.A.P.S. a publicat¹¹⁷ o nouă statistică, mult mai bine grupată pe multiplele valori și cerințe ale unci asemenea bogății atît de diversificată și extinsă pe un imens spațiu.

În 1930 a luat ființă C.A.P.S. care a trecut la unele măsuri mai organizate pe direcții regionale silvice, cu scopul declarat de a realiza o conducere unitară

¹¹³ „Zigzaguri Forestiere”, anul II, nr. 9—10, septembrie-octombrie, 1924, p. 244.

¹¹⁴ A.G.E.R., *Aspectele crizei românești, în cadrul crizei mondiale*, Tipografia „Bucovina”, București, 1937, p. 224.

¹¹⁵ Egon Glesinger, *Le bois en Europe*, Librairie du Recueil Sirey, 1932.

¹¹⁶ Lucien Romier, *Le carrefour des empires morts. Du Danube au Dniester*, Paris, 1931, 253 p.

¹¹⁷ *Statistica pădurilor statului 1930—1931*, București, 1933.

pe toate fazele de producție, începînd cu problemele de întemeierea pădurilor (arborete'lor) și terminînd cu industrializarea materialului lemnos, inclusiv transportul și desfacerea. În scopul menționat, centrala era împărțită în direcții pentru diferite faze, de pildă: Direcția culturii pădurilor, Direcția comercială, Direcția tehnică. Activitatea direcțiilor era însă total inegală. Se urmărea cu persistență prin Direcția comercială și cea de exploatare o activitate bazată pe beneficii, în schimb era cu totul insuficientă prelucrarea lemnului și prea puțin productivă activitatea de cultură a pădurilor.

O administrare mai reușită a pădurilor era cunoscută pe Domeniile coroanei. Și aici teritoriul forestier era organizat pe ocoale silvice. Exploatarea se efectua în antrepriză. Zonele din jurul reședințelor erau gospodărite ca păduri de agrement, îmbrăcînd o ținută plăcută.

La fel F.B.O.R.B. cunoscut din trecut, în mare parte prin respectarea amenajamentului și a unor investiții utile în drumuri de acces și căi ferate nu a reușit în anii crizei să facă față grelelor probleme. Mai puține elemente concrete se pot prezenta din acești ani despre pădurile ce aparțineau de Eforia spitalelor civile din București, și Craiova, Eforia bisericii Kretzulescu, Eforia spitalului „Sf. Spiridon” din Iași și altele. În schimb, despre „activitatea” obștiiilor de moșneni și răzeși și ale composoratorilor se cunosc bogate informații utile cu date care dovedesc continuitatea, la valori mai reduse, a vechii politici „de fructificare” a lemnului. În anii crizei izbucnesc grave disensiuni în rîndul coproprietarilor întrucît se observau mai mult ca oricînd tendințele afaceriste a celor ce se ocupau cu administrarea sau vînzarea lemnului.

Dar să urmărim aspectele de bază privind mutațiile petrecute în cadrul categoriilor de proprietari ¹¹⁸.

Categoriile de proprietari	1929 (ha)		1935 (ha)	
	Păduri	Goluri	Păduri	Goluri
Pădurile statului	1.904.004	149.687	1.874.181	113.135
Păduri administ. de stat	1.786.882	134.648	1.834.039	131.512
Păduri ale instituțiilor	193.293	21.587	704.491	58.536
Păduri particulare	2.564.296	376.803	1.415.771	204.800
Total	6.448.475	685.725	5.828.485	507.983
Total gl.	7.134.190		6.336.468	

Din tabel se evidențiază că față de anul 1919 bogăția forestieră indiferent că luăm ca bază 7 202 000 ha sau 7 305 688 ha (statisticile nu concordă), în anul 1929, deci, la începutul crizei în întreaga economie erau înregistrate doar 6 448 475 ha cu păduri și 685 725 ha goluri de păduri, ca, la sfîrșitul crizei, deci în anul 1934, să fie recunoscută drept pădure o întindere de numai 5 828 485 ha, iar 507 983 ha să constituie golurile de păduri. Dacă s-ar reprezenta aceste cifre pe un grafic s-ar observa cu toată claritatea cum linia arealului pădurilor era pornită pe o substanțială scădere.

Să urmărim în continuare un alt aspect, acel al situației proprietății forestiere particulare. El ne va lămuri mai bine în mîinile căror proprietari se găsea această avuție în anul 1930 ¹¹⁹.

¹¹⁸ V. Sabău, Statistica pădurilor din România pe anul 1929, Buc., 1931, p. 4—6 și *Buletin statistic pe anul 1935*.

¹¹⁹ J. Filipovici și C. Lăzărescu, *Probleme de economie forestieră*, Editura agro-silvică de stat, București, 1956, p. 87.

Categoriile de proprietăți (ha)	Nr. proprietari	%	Suprafața în ha	%
0,25 — 5	154.369	84	298 326	14,5
5 — 10	18.885	10,5	150 179	7,5
10 — 100	7.221	4,0	314 661	15,0
100 — 200	1 315	0,7	186 131	9,0
200 — 500	765	0,4	237 361	11,5
500 — 1 000	303	0,225	200 669	10,0
1 000 — 3 000	143	0,150	250 613	12,0
3 000 — 5 000	24	0,013	84 251	4,0
peste 5 000 ha	23	0,012	338 270	16,5
Total	183.048	100	2.060.461	100

Din această adevărată piramidă a categoriilor de proprietăți se pot trage multe concluzii. Ne oprim, din cauza spațiului, asupra unei singure idei. O infimă parte din proprietari (0,40 la sută) acei cu păduri de la 500 ha în sus dețineau 42,5 la sută din întreaga suprafață; iar 94,5 la sută dețineau corpuri de păduri pînă la 10 ha, adică 22 la sută din întreaga suprafață; restul de 5,1 la sută (care se găseau între aceste două categorii distincte) cu păduri între 10—500 ha cumulau 35,5 la sută din suprafața forestieră particulară.

Ambele tabele degajă o idee unitară: pădurea particulară nu numai că se găsea într-o rapidă diminuare, dar ea se găsea divizată inegal în activul a 183 048. Cele 2 060 461 ha constituiau aproape 40 la sută din întreg arealul forestier. Deci ținind seama de permanenta și inerenta mișcare a proprietății forestiere particulare ne dăm seama ce pericol continua să planeze asupra acestei avuții. Și dacă corelăm neîncetata „mișcare” a proprietății particulare cu lipsa în cea mai mare parte a amenajamentului sesizăm că ce dezastru se traducea în fapt. Pentru a nu se cataloga, de cineva, cuvîntul *dezastru* cumva exagerat, ne permitem să aducem un argument. În anul 1931 din totalul suprafeței forestiere a țării numai 1 756 422 ha aveau amenajamente *definitive*, restul de peste 5 milioane ha așteptau începerea lucrărilor¹²⁰. Dacă ținem seama că cea mai mare parte din aceste amenajamente erau executate pentru marile păduri ale statului, intuim la reale dimensiuni care era situația la particulari...

Concluzia generală ce se degajă pentru perioada crizei economice, referitor la „viața pădurii” este scăderea volumului de tăieri și bine înțeles de comercializare (în comparație cu anii anteriori ai stabilizării relative), mai mult chiar, dacă unele firme particulare au sistat în anumite zone tăierile, sau le-au diminuat, ca și C.A.P.S. au căutat prin crîncene economii la salarii (curbele de sacrificii se referă la toate categoriile de salariați ai statului) să realizeze oricum beneficii. Plecînd de la faptul că totuși tăierile au continuat, unii cercetători (nu muți la număr) au fost tentați să susțină eronat ideea că în domeniul forestier nu ar fi fost cunoscut în acești ani flagelul crizei. Bine înțeles realitatea infirmă asemenea idei fără nici un suport. Nu înseamnă că dacă unele firme au continuat la o scară redusă activitatea lor — cum am mai spus cu economii mari la salarii — fenomenul de criză nu ar fi fost înregistrat și în acest domeniu.

Industria și comerțul lemnului sub pecetea crizei economice

Reducerea activității prezentate mai sus a fost cunoscută ca un revers și în domeniul practicii industriei. Fenomenul rezultă cu toată claritatea din tabelul următor¹²¹

¹²⁰ Cf. Valeriu Dinu, *Politica forestieră a României după război*, Impr. naționale, București, 1937, p. 16.

¹²¹ Realizat pe baza tabelelor din lucrarea realizată sub egida A.S.G.E., *Aspecele crizei românești...*, p. 226.

Anii	industria lemnului			industria hirtiei		
	număr întreprinderi	capital investit (mil. lei)	producția în mil. lei	număr întreprinderi	capital investit (mil. lei)	producția în mil. lei
1929	787	3 457	5 362	147	2 128	2 447
1930	717	3 488	3 705	154	2 297	2 227
1931	662	3 080	2 133	145	2 497	2 056
1932	692	3 037	1 508	162	2 576	1 834
1933	651	2 520	1 481	143	2 513	1 902

Concluzia ce se degajă din tabelul de mai sus este aceea a totalei instabilități economice. Coloana numărului întreprinderilor din industria lemnului și a hirtiei demonstrează clar o scădere de la 787 unități în 1929 la 651 în 1933 și respectiv de la 147 la 143. Referitor la producție curba este deosebită în industria lemnului, ea scade de la 5 362 în 1929 la 1 481 în 1933, deci la 25,75 la sută. Scăderea era catastrofală, ea demonstrează gravitatea crizei. La fel în industria hirtiei limita producției a ajuns la 77 la sută.

Graficul, la coloana numărul întreprinderilor forestiere cumulează atât fabricile de cherestea cât și celelalte fabrici prelucrătoare. Aici este interesant de adăugat la conținutul graficului raportul dintre aceste două categorii de unități. Astfel, în 1929, existau 408 fabrici de cherestea, ele reprezentând aproape 60 la sută din numărul total, restul făceau parte din celelalte sectoare ale metamorfозării lemnului în diferite bunuri, ca în 1933 numărul fabricilor de cherestea să scadă și mai mult.

Deși s-a cunoscut o puternică inconstanță și nesiguranță a capitalului, bogăția forestieră a fost și în anii aceștia obiect de tranzacții și speculații. Întreprinderea forestieră „Oituz“ cu sediul în Brașov a cedat în anul 1930 Societății cheloslavoce „Danubia“ o frumoasă pădure în zona Breșcu pentru 40 milioane lei¹²². Tot în acest an concernul elvețian „Ofa“ a reușit să preia jumătate din pachetul de acțiuni al Societății „Valea Mureșului“¹²³. Același concern a început să dirijeze și destinele activității Societatea anonimă forestieră din Valea Secu — Brașov¹²⁴.

În anul 1931, la Basel, în Elveția din dorința de a se stăpîni mai bine piața lemnului și a se hotărî asupra proceselor producției, s-a creat Societatea internațională „Union Bois“ unde capitalul din România conluera cu capitalul altor state¹²⁵. Dintre principalele grupări și regrupări ale capitalului din acest sector mai amintim retragerea capitalului italian (reprezentat prin „Foresta“), prin cedarea acțiunilor sale industriașului din Bucovina — Max Anhau¹²⁶, care va reuși într-un timp extrem de scurt să-și extindă activitatea în multe centre ale țării.

Cele mai importante investiții din anii crizei s-au consemnat în domeniul prelucrării chimice a lemnului: în anul 1930, la Piatra Neamț, a intrat în funcțiune o fabrică de celuloză¹²⁷, iar în 1932 la Timișoara au luat ființă *Distilertile de lemn unite S.A.R.* — *Marginea Reșița*¹²⁸.

Pentru ca tabloul producției acestui domeniu să fie mai apropiat de realitatea anilor cînd molohul capitalist a determinat grave perturbații ne referim

¹²² „Bursa“ din 2 martie 1930, p. 241.

¹²³ *Contribuții la istoria capitalului străin în România*, vol. I., Editura Academiei, 1960, p. 227.

¹²⁴ *Ibidem*.

¹²⁵ „Bursa“ din 21 iunie 1931, p. 603.

¹²⁶ Idem din 10 noiembrie 1929, p. 1165.

¹²⁷ Aurel Dîmboiu, *De la piatră la hirtie*, Editura Științifică, 1904, p. 329.

¹²⁸ *Contribuții la istoria capitalului străin...*, p. 220.

și la *activitatea cooperăției forestiere*. La 31 decembrie 1930, în cele 51 județe (din cele 72) activau 233 cooperative. Nu putem enumera forța lor economică întrucît ne-ar solicita prea mult spațiu și de aceea ne oprim privirea la primele 5 județe ¹²⁹.

Nr. crt.	Județul	Nr. cooperative	Capitalul subscris (lei)	Totalul activului (lei)	Membri țărani și meseriași	Total asociați
1	Muscel	20	16 389 416	78 177 697	2 931	3 635
2	Neamț	18	12 512 468	202 741 843	3 364	3 854
3	Dolj	14	3 301 810	7 811 396	990	1 212
4	Bacău	13	6 330 224	37 423 060	2 008	2 260
5	Dimbovița	13	5 014 537	43 106 750	1 535	1 766

Existau însă și județe în care erau înregistrate numai cîte o cooperativă. (Caraș, Cernăuți, Covurlui, Făgăraș, Maramureș, Olt, Someș, Storoinet, Tecuci, Tutova, Turda și Vaslui). Nu erau asemenea unități în județele Ialomița, Lăpușna, Orhei și Constanța.

Pentru a pătrunde cu analiza noastră mai mult în acest domeniu să completăm tabelul anterior cu evoluția cooperăției forestiere ¹³⁰.

	1929	1930	1931	1932	1933
Nr. coop. forestiere	334	236	233	228	171
Nr. asociaților	46 294	34 600	34 478	31 553	22 707
Capital vărsat mil. lei	107,8	92,8	92,2	77,4	59,5
Fond social mil. lei	116,1	129,9	129,7	131,0	107,6

Se confirmă și în acest domeniu regresul economic.

În fine, amintim că problema decăderii pe plan mondial a curbei producției și comerțului cu lemn a determinat dezbaterile în cîteva forumuri internaționale: la Geneva, între 25—27 aprilie 1932 s-a ținut *Conferința lemnului*; la Viena, între 9—11 iunie 1932 s-a creat un *Comitet permanent al producției, industriei și comerțului de lemn*; iar între 8—10 septembrie tot la Viena s-a deschis un *Congres internațional al lemnului*.

Comerțul cu material lemnos reprezintă ultimul ciclu la care ne referim. Din anul 1929 la vechile probleme specifice crizei din domeniul lemnului s-au adăugat altele noi, caracteristice etapei.

Coloanele presei și revistelor de specialitate au ridicat nenumărate probleme privitoare la căile ce trebuiau folosite pentru a se comercializa superior lemnul pe piața externă. Atît în „Argus” la cronica „piața lemnului”, „bursa valorii lemnului” cît și în diferite articole din periodicele „Revista pădurilor”, „Economia forestieră” sau „Zigzaguri forestiere” mercur, au apărut întrebări privind modalitățile pentru reorganizarea și revitalizarea economiei forestiere. Întrebări ca: ce mijloace să se folosească pentru a se impulsiona comerțul? cu cît să se reducă cuantumul impozitelor? De ce administrația căilor ferate nu aplică un tarif mai moderat? către ce piețe externe să se orienteze exportul? care să fie prioritățile pentru a se revitaliza viața economică și financiară forestieră? și altele, au

¹²⁹ Cf. „Anuarul statistic al României. 1931—1932”, București, 1933, p. 118.

¹³⁰ Cf. Valeriu Dinu, *Politica forestieră națională...*, p. 269.

constituit adevărate elemente de dezbateri unde erau antrenati atit industriași și comercianți, cit și diferiți ingineri și economiști. Nu o singură dată la suita de întrebări care frământau un cerc foarte larg s-a propus a se găsi modalitățile pentru a se putea susține un comerț la parametri superiori, cerindu-se „a se gândi și acționa negustorește“. Cu alte cuvinte, se insista ca produsele din material lemnos să fie obținute la un preț mai scăzut, la o calitate mai bună, transportate într-o formă civilizată și mai cu seamă să se mențină piețele externe cu tradiție. Tot în focul acestor dezbateri s-a evidențiat ideea trecerii de la o administrație excesiv de centralizată „la alta descentralizată, viabilă“.

Cîteva detalii din sistemul comercializării lemnului brut și semiprelucrat dovedesc puterea crizei în acest domeniu și totodată marele efort făcut pentru a se întreține unele legături comerciale: 1) C.A.P.S. a reușit să „valorifice“ mai mult de 80% din producția anuală în contextul scăderii prețului în medie de 40% față de 1928. 2) Printr-o convenție cu Ungaria privind vînzarea a 25 000 vagoane lemne de foc se prevedea compensația de mărfuri, în scopul evitării valutei. 3) Statistica Institutului românesc de conjunctură reliefează că mai cu seamă în anii 1930 și 1931 între prețul mondial al lemnului de construcție și prețul de export al României a existat o diferență între 4,6 și 6,1 la sută în defavoarea partenerului care fructifica „aurul verde“. 4) A continuat grava risipă și decimare a lemnului de rezonanță. Deși specialiștii atrăgeau atenția asupra specuiei cu lemnul care se livra „le prețuri de nimic“, exportul a continuat „la parametri inferbîntați“. Cunoscutul inginer N. Pașcavici demonstra că în țară acest lemn avea o valoare prea mică, iar numai urcat în cala vaporului, la Constanța, valoarea lui creștea înzecit³¹. Astfel, molidul galben-auriu sau alb-mat din zonele Argel, Moldovița, Pojorîta, Frasin, Vama, Breaza, Stulpicani, Ostra, Putna, Fălciu, Prisăcani, Pipirig, Prislop, Tarcău, Cîmpeni, Bistrița selectat cu grijă, pentru calitățile sale deosebite, se transforma în Occident în valori nebănuite, materializate în instrumente muzicale. 5) Amintim totodată că a fost depusă o febrilă activitate cu eforturi extreme pentru a se putea exporta în Palestina, Canada sau Argentina. 6) Se remarcă o anumită constanță în raporturile comerciale cu Egiptul care constituia o adevărată platformă de legătură dintre Extremul Orient și piața lemnului carpatic. Dacă aici petrolul românesc a reprezentat o prioritate a priorităților, lemnul a secundat îndeaproape. 7) Adăugăm că lupta pentru menținerea vechilor debușeuri a crescut în intensitate și ca urmare a apariției unei noi piețe ofertante, foarte puternice, acea sovietică.

După sumara prezentare a oscilațiilor și căutărilor să surprindem prin conținutul următoarelor tabele unii parametri exacti a căror cunoaștere proiectează strict activitatea comercială. Iată exportul de material lemnos, față de 1925, în tone și valoric³².

	1929	1930	1931	1932	1933
Quantități exportate în mii tone	1 898	1 522	1 380	836	619
La % față de 1925	75	61	55	33	25
Valoarea exportului în milioane lei	4 262	2 846	2 197	1 156	973
La % față de 1925	67	45	34	18	15
La % din valoarea exportului general	16,2	10,8	10,7	7,4	6,9

Dacă s-ar realiza un grafic pe scama datelor din tabel ar impresiona scăderea vertiginosă a volumului exportului la 75 în 1929 și 25% în 1933 iar valoric la 67 în 1929 și 15% în 1933. Dacă comparăm procente de la cantitate cu acele valorice sesizăm grave anomalii: faptul că prețul cunoștea o continuă

³¹ N. Pașcavici, *Molidul ca lemn de rezonanță și claviatură* în „Revista pădurilor“, februarie, nr. 2/1930, p. 87.

³² B.N.R., *Raport asupra valorificării lemnului...*, p. 45—46.

diminuare. Fenomenul a fost bine surprins în articolul lui P. P. Harnagea cu titlul *Aspecte din comerțul României cu străinătatea*. Pentru edificare redăm o asemenea aserțiune: „produsele de export, mîndrele bogății ale holdei, pădurilor și subsolului nostru, ni se achitau cu prețuri care scoborau catastrofal: în medie la 3062 lei pe tonă, adică mai puțin de 1/2 prețului din 1926¹³³. Reținem din calculul lui P.P.H. că e vorba de o medie a trei grupe de produse diferite și pentru perioada anilor 1927—1934, deci pe 8 ani și nu pe 5 ani. Oricum media cumulată este ceva mai ridicată decît media referitoare la valorificarea lemnului.

În continuare iată un tabel al exportului pe sortimente de lemn¹³⁴.

Sortimente (tone)	1930	1931	1932	1933
lemn de foc	673 722	629 847	219 106	87 834
lemn lucru foioase	74 517	107 745	75 395	87 702
lemn lucru rășinoase	754 691	748 653	540 215	446 159
Total	1 502 930	1 486 245	834 716	621 695

Dinamica este mai mult decît concludentă. Atît la lemnul de foc cît și la cel de lucru din rășinoase se observă o scădere substanțială. Diferența constă în aceea că la lemnul de foc existau rezerve mult mai mari care puteau fi valorificate, pe cînd la lemnul de rășinoase chiar și această curbă în descreștere constituia o risipă a materialelor care de fapt ar fi trebuit mai mult conservate. În fine, relevăm că din tabel se detașează ideea că aportul lemnului la exportul general a scăzut de la 16,2 în 1929, la 6,9 în 1933. Cu toate acestea în 1931 și 1932 exportul de lemn se menținea în continuare ca pondere după petrol și cereale.

Referindu-ne la anul de mijloc al crizei (1931) pe lista clienților figurau cu deosebire Grecia și Ungaria. Pe piața Greciei furnizau material lemnos state ca Austria, Iugoslavia, U.R.S.S. și România. La finele lui 1931 această piață absorbea peste 15% din exportul de lemn al României. Ungaria care a constituit permanent o piață sigură, mai cu seamă, pentru lemnul de foc, în acești ani a diminuat aprovizionarea prin legi prohibitive.

Pentru înlesnirea comerțului cu lemn, la export, în mai 1931 s-a hotărît suprimarea taxei de 10 000 lei, percepută pe vagonul de stejar, hotărîndu-se totodată reducerea tarifelor la transportul pe căile ferate. Tot în scopul dinamizării relațiilor economice la 30 octombrie 1931 s-a creat Sindicatul Exportatorilor Români pentru lemnul de foc care avea 12 firme afiliate. Existența a fost efemeră. Așa se explică de ce în ultimul an al crizei C.A.P.S.-ul a încercat „o sindicalizare” cu diferiți producători și industriași pentru redresarea economiei forestiere, măsură care nici ea nu a dat rezultatele scontate.

De fapt încercarea respectivă de a „sindicaliza” cea mai mare parte a industriei și comerțului cu lemn a fost un răspuns anemic la eșuarea hotărîrilor Conferinței internaționale a lemnului, unde se improvizase un Cartel internațional, despre care critica scria că „monstrul” nu avea „nici cap, nici coadă¹³⁵. Improvizarea acestei înțelegeri a fost atît de vizibilă încît delegația română s-a retras încă de la început. Cum se afirma în „Argus”, românii „nu și-au putut însuși hotărîrile (unilaterale) propuse”¹³⁶. Realizarea unui *Sindicat Unitar Forestier* (S.U.F.) avea menirea de a prezenta economia forestieră românească mai unită

¹³³ „Revista Industria și Comerțul”, nr. 295 din 1938, p. 3.

¹³⁴ B.N.R., *Raport asupra valorificării lemnului...*, p. 59.

¹³⁵ S. Mund, *Cugetări la mormîntul industriei forestiere*, în „Curier forestier român”, anul II, nr. 5 din 20 martie 1932.

¹³⁶ „Argus” din 5 ianuarie 1933.

în fața concurenței celorlalte state exportatoare. Deși S.U.F. răspundea în parte voinței multor firme, în același timp se cunoștea și o puternică rezistență din partea altora. În scopul atenuării divergențelor de idei Camera de Comerț și-a asumat dificila sarcină de-a armoniza interesele opuse¹³⁷. După insistente tatonări și ea a fost obligată a renunța la întîmpinarea pornită.

Îată deci că, la finele crizei economice pe piața internă și pe cea externă, deschis și disimulat, se înregistrau aspre contradicții ca urmare a tendințelor impulsionate de cerințele marelui capital, fenomene ce prevesteau, încă de acum, semnele sub care se va desfășura activitatea din acest domeniu.

4. ÎNCERCĂRILE DE REDRESARE DIN DOMENIUL „AURULUI VERDE” ÎN ANII DE DUPĂ CRIZA ECONOMICĂ.

Evoluția regresivă a arealului pădurilor din primii cinsprezece ani ai perioadei interbelice (1919—1933) a determinat — așa cum rezultă și din capitolele dedicate gândirii și legislației economiei forestiere — o poziție mai fermă a cercurilor de specialitate în scopul elaborării unor măsuri care, pe de o parte, nu numai că trebuiau să oprească procesul defrișărilor, dar totodată să impună și refacerea lor, iar pe de altă parte, să se aplice o nouă politică economică atît în prelucrarea cît și în comercializarea lemnului.

Din aproape totalitatea surselor de informare ale epocii rezultă cu claritate că în perioada scursă vestmintul forestier a pierdut enorm din bogăția sa. Semnalul cel mai viguros l-au dat însă Anuarele statistice și lucrările statistice speciale dedicate acestui domeniu.

Ce prezintă asemenea surse oficiale? Suprafața păduroasă a României în anul 1919, după unele înregistrări era de 7 248 985 ha, fapt ce echivala cu 24,5% din întreg spațiul țării, (alte surse, așa cum aminteam consemnau 7 202 000 ha sau chiar 7 305 688 ha. Informațiile nu concordă). Pentru anul 1935 se menționează 6 336 468 ha pădure, între care 5 828 485 ha pădure existentă și 507 983 ha goluri sau poene¹³⁸. În fine pentru anul 1939 suprafața păduroasă totaliza 6 247 127 ha, deci în minus față de primul an postbelic cu 1 001 558 ha. Procentul suprafeței împădurite s-a redus la 21%¹³⁹.

Redăm în continuare repartitia pădurilor pe proprietari (1939).

Proprietari	ha	%
Stat (C.A.P.S.)	1 899 219	30
Stat (Instituții)	48 725	1
Comune, municipii și orașe	829 957	13
Persoane publice și morale	150 050	2
Domeniul coroanei	57 586	1
Fondul bisericesc din Bucovina (F.B.O.R.B.)	234 023	4
Moșneni, composesorate etc.	904 205	15
Comunități de avere (Caransebeș, Bistrița-Năsăud)	269 973	4
Particulari	1 853 389	30
Total	6 247 127	100

¹³⁷ *Ibidem.*

¹³⁸ Cf. „Buletin statistic” pe anul 1935, București, 1936, p. 23.

¹³⁹ Cf. „Statistica Direcției Regimului silvic pentru perioada 15 sept. 1937 — 15 sept. 1938”, publicată în *Buletinul Informativ al Ministerului de Agricultură și Domenii*, martie 1939.

Din cifrele surprinse în această pagină se detașează c'ar unele concluzii. *Primo*. În decurs de exact două decenii învelișul forestier s-a redus spațial cu peste 1 000 000 ha. Corelînd cu probleme evidențiate cu alte ocazii scăderea ar fi fost și mai mare dacă nu s-ar fi executat cu grele eforturi unele reîmpăduriri. Normal ar fi trebuit ca tot ceea ce s-a tăiat, din diferite motive, să fi fost replantat. Mai mult, se impunea ca în unele zone ale țării să se fi executat lucrări în plus, cu scopul de a se diminua greaua moștenire preluată în decembrie 1918. *Secundo*. În cadrul repartiției pădurilor pe proprietari se observă că dacă cumulam averea statului cu a comunelor, municipiilor și a orașelor procentul total se ridică la 44%. Și dacă adăugăm tot aici și activul persoanelor publice și morale care era apropiat ca formă de organizare de acel al statului, procentul se ridică la 44%. Proprietatea pur particulară deținea exact 30%. Diferența de 23% aparținerea proprietății în devălmășie a moștenilor, posesorazelor și comunităților de avere. A mai rămas de discutat un singur procent. El materializa fondul silvestru care fusese încorporat în Domeniul coroanei. Faptele demonstrează că pe baza unor flagrante încălcări legislative cea mai mare parte din acest patrimoniu fusese rupt din proprietatea statului¹⁴⁰.

După ce am urmărit evoluția (regresivă ca extensie) a pădurii românești și după ce am cunoscut cum era repartizată pe proprietari să urmărim totodată și un aspect de bază al acestei avuții. Nu e suficient să surprindem întinderea pădurii ci e absolut util să prezentăm și cum era ea repartizată pe clase de vîrstă. Este cunoscut că în genere statistica pădurilor se efectuează pe șase clase de cîte 20 ani fiecare. Normal este ca între aceste segmente de timp (de vîrste) să fie un cît mai apropiat echilibru (să nu existe diferențe prea mari). Cunoșcînd aceste cerințe care sînt strîns legate de practica amenajamentelor, să folosim datele unui studiu din anul 1939¹⁴¹ asupra claselor de vîrstă și să le coroborăm cu cifra evidențiată pe pagina anterioară : 6 247 127 ha.

clasa	vîrsta	existent (ha)	plus sau minus (ha)
I	0 — 20 ani	2 047 464	+1 006 277
II	21 — 40 ani	1 196 218	+ 155 031
III	41 — 60 ani	769 266	— 271 921
IV	61 — 80 ani	684 848	— 356 339
V	81 — 100 ani	648 842	— 392 345
VI	101 — 120 ani	900 489	— 140 698

Statistica este categorică. Ea ne demonstrează un plus substanțial la pădurile cele mai tinere și în schimb un minus la pădurile cuprinse între 41 și 120 ani. Interesant ni se pare și faptul că prin cumulul claselor III—VI se însumează o lipsă de 1 161 303 ha. Aceasta echivalează cu ceva mai mult decît media normală a unei clase de pădure (1 041 188). Cu alte cuvinte, la figurat, se poate spune că lipsește mai mult decît o clasă. Este dovada tăierilor neraționale dictate de cerințele nelimitate ale capitalului. În același timp este și dovada lipsei sau ac'o unde exista a neaplicării amenajamentelor. Sigur fenomenul în sine constituia un fapt extrem de grav, era un alt semnal de alarmă pentru modul haotic al tăierii pădurilor.

Pentru a întregi tabloul pădurii românești din perioada anilor 1934—1940 e util să prezentăm și alte aspecte care le rotunjesc pe cele de mai sus. În afară de faptul că a fost diminuată cu a șaptea parte din arealul anilor 1918—1919,

¹⁴⁰ Autorul lucrării de față aprofundează în prezent un studiu istorico-economic privind la fondul forestier al Domeniilor coroanei și raporturile determinate cu zonele învecinate.

¹⁴¹ P. Ioan, *50 de ani de silvicultură românească*, Tip. „Bucovina“, București, 1937, p. 7.

că s-au atacat perimetre care sub nici o formă nu trebuiau a fi exploatare (pădurile de protecție și apărare națională) și că n-au fost respectate nici vechile amenajamente, au fost degradate întinse suprafețe montane, submontane și deluroase. Pe lângă activitatea nefastă a capitalului se constată și lipsa de înțelegere a satelor pornite pe cereri de transformare a pădurilor în izlazuri sau terenuri agricole. Sigur, doleanța masei țăranilor muncitori era justificată, nevoile materiale erau presante, dar nu pădurea (așa cum am mai demonstrat) reprezenta modalitatea de rezolvare. Există știri care confirmă că „plugul a pătruns pînă sus în munți...”¹⁴², că multe păduri au fost desființate fără nici un folos în favoarea pășunilor. Terenul montan, mai ales cel cu declivații mari nu permite nici un gen de activitate agricolă sau pastorală, întrucît el „se mișcă” și se revarsă lăsînd coastele de piatră dezvelite. Iată surprinsă pentru Moldova o asemenea situație: „Munții Dornei sînt azi numai piatră și puhoale, iar ai Vrancei seamănă cu munții arși de prin Algeria. Păduri de stejar, în proprietatea statului, n-au mai rămas, iar de pe la Bîrlad în jos, rar cînd mai vezi o pădure de salcîmi”¹⁴³.

Situația surprinsă în rîndurile de mai sus reliefează în suficientă măsură degradarea terenurilor silvice. Dar iată o caracterizare și a politicii silvice din România în comparație cu a altor state. „Marile societăți străine pentru exploatarea masivelor răsinoase, cu întreprinderi vaste în toate statele..., au exploatat restul pădurilor românești de conifere, fiind mai puțin împiedecate în operațiunile lor și bucurîndu-se de un mai larg concurs în România decît la prevăzătorii Cehoslovaci, Iugoslavi și Austriei. O marfă ca scîndura de răsinoase, pe care o caută toată lumea, noi ne zorim să o terminăm, iar țări ca Franța și Germania, cu o cultură silvică vestită și cu o gospodărie forestieră apreciată și cunoscută pe întreg globul, își menajează rezervele ce au și cumpără materialul lemnos din străinătate. Cumînța și am putea spune chiar zgîrcenia germană și franceză, nu îndreptățește generozitatea noastră și trebuie să ne învedereze odată mai mult că generația de azi nu are dreptul să consume întreg capitalul... forestier”¹⁴⁴.

Faptele consumate obligau nu numai la înfierarea dezastrului înregistrat în masivele forestiere ci și susținerea unei noi viziuni care trebuia să reducă din gravele prejudicii. Cum afirma un cunoscut specialist „Capitalismul... a rupt echilibrul între săteni și pădure, prin speculațiuni...”¹⁴⁵. Același autor îndemna la bararea oricăror sacrificări nechibzuite întrucît „ne amenință un cataclism, în fața căruia nu putem sta cu mîinele în sîn, *despădurirea trebuie stăvilită la vreme*”¹⁴⁶. La rîndul său, marele prieten și apărător al naturii, Emil Pop, neliniștit de tăierile amenințătoare, demonstra că toleranța care fusese cunoscută pînă la finele crizei economice, ajunsese la „culmi neatînse pînă atunci, care au înfiorat și pe economiștii și silvicultorii străini, observatori”¹⁴⁷. Același autor scria că nu mai era permisă nechibzuința și nepăsarea, că a trecut vremea cînd „silvicultorii au bătut... zadarnic clopotul în dungă”¹⁴⁸, că venise timpul de a se reface mai hotărît patrimoniul forestier. În fine, mai adăugăm un îndemn aparte, susținut cu o patetică forță de sugestie: „Datoria istorică a generației noastre este să deștepte neîntîrziat această conștiință (forestieră), să oprească dezastrul și să înceapă masiv repararea rănilor provocate de o istorie haină”¹⁴⁹ (subl. autorului).

Activitatea pentru reorientarea industriei forestiere. După cum se menționa într-o lucrare din anul 1939, industria prelucrării lemnului se materializa în 787 întreprinderi care utilizau 74 000 H.P. Ca importanță ocupa locul al doilea după industria alimentară, iar prin capitalul investit de 3,5 miliarde se clasa a patra

¹⁴² „Sociologia românească”, anul I, nr. 7—9/1936, p. 12.

¹⁴³ I. Simionescu, *Moldova*, Ed. Cartea Românească, 1939, p. 11.

¹⁴⁴ *Contribuțiuni la problema materiilor prime în România*, vol. I, 1939, p. 33.

¹⁴⁵ I. Ionescu, *Pădurea românească bun al națiunii. Pădurile comunale și alte păduri administrate de stat*, București, 1936, p. 4.

¹⁴⁶ *Ibidem*.

¹⁴⁷ Emil Pop, *Pădurile și destinul nostru național*, București, 1942, p. 22.

¹⁴⁸ *Idem*, p. 32.

¹⁴⁹ *Idem*, p. 26.

între industriile țării, după industria alimentară, metalurgică și textilă¹⁵⁰. Rolul hotărâtor îl deținea capitalul particular individual sau societar. Statul, deși era proprietarul celor mai întinse perimetre păduroase, se situa ca proprietar de fabrici forestiere pe un plan cu totul lipsit de importanță (ca pondere în producție). Fabricile statului se găseau amplasate pe teritoriul a zece județe: Ierbus Reghin, Sighet și Vișeu de Sus din jud. Maramureș, Sebeș din jud. Alba, Mănăstur și Drencova din jud. Severin, Filiași din jud. Dolj, Arnota din jud. Vilcea, Curtea de Argeș din jud. Argeș, Bocancea din jud. Neamț, Poieneasa din jud. Caraș, Sudrigiu-Pietroasa din jud. Arad, Lucăcești din jud. Bacău.

Intervenția statului în economie a început să crească. S-a înființat pe lângă Consiliul de Miniștri, în anul 1938, *Consiliul Superior Economic* cu scop bine definit: valorificarea „mai exigentă” a diferite produse, între care petrolul, cerealele și lemnul. Faptele demonstrează că în privința pădurilor și a lemnului nu s-au elaborat măsuri referitoare la sprijinirea producției de lemn în paralel cu exploatarea rațională a pădurilor, ci s-au înființat numai comisii noi (pluralul) „pentru îndrumarea și încurajarea exportului de lemn”¹⁵¹. Criticul acestor realități, amintea pe drept cuvânt, că „în momentul când ne hotărîm să sporim producția forestieră a țării noastre, trebuie să știm: de unde plecăm și unde ambiționăm să ajungem”¹⁵². Dar tot din rindurile sale rezultă că această cerință-lege pur și simplu nu era luată în considerație.

Dar să urmărim mai îndeaproape transformările survenite în ultimii ani ai perioadei ce o analizăm.

Un primul aspect se referă la *dinamica numărului de muncitori*. Il redăm în contextul industriei prelucrătoare pentru a putea reține mai exact locul ramurii¹⁵³.

Ramurile	1934	1935	1936	1937	1938
Total industria prelucrătoare	185 386	206 100	231 282	246 038	255 356
— ind. textilă	46 121	49 325	56 568	64 742	67 968
— ind. metalurgică	34 254	39 551	50 537	44 144	46 069
— ind. lemnului	28 642	33 829	35 662	39 362	39 371

Observăm: industria lemnului se situa pe locul al treilea, după industria textilă și metalurgică. De asemenea, pentru anii menționați rezultă o creștere a forței de muncă cu peste 37 la sută. Ținând seama de faptul că în acești ani a continuat procesul de concentrare și centralizare a capitalului, creșterea menționată nu a însemnat ceva lipsit de importanță. Deși numărul muncitorilor din industria lemnului a sporit, el nu a mai atins nivelul anului 1926, reprezentând doar 66% în 1935 și 80% în 1937. Aici, desigur, e necesar a interveni cu o subliniere. În noua și ultima perioadă interbelică, pe care o analizăm, s-au făcut simțite tendințele unui proces de organizare a producției la parametri mai ridicați, paralel cu lupta pentru obținerea unor noi produse industrializate (furnir, placaje, panouri mobilă, parchet și altele).

Acest aspect surprinde *gruparea întreprinderilor după numărul de muncitori*¹⁵⁴ (anul 1938). Vezi tabelul din pagina următoare.

Ideea concludentă ce se degajă din lumea cifrelor tabelului constă în aceea că greutatea procesului de producție revenea întreprinderilor unde activau colective mai mari. Același tabel evidențiază că numai în 23 întreprinderi din cele 698 lucrau 14 967 muncitori, adică aproape 1/3 din numărul total.

¹⁵⁰ I. C. Vasiliu, *Probleme actuale în agricultura românească*, București, 1939, p. 50.

¹⁵¹ Cf. P. Ioan, *Sportivitatea producției forestiere*, București, 1939, p. 4.

¹⁵² *Idem*, p. 15.

¹⁵³ „Anuarul statistic al României 1939 și 1940”, p. 472.

¹⁵⁴ M.F.N. „Indicatorul industriei românești” 1938, p. 78 și urm.

Gruparea întreprinderilor după numărul de muncitori	Numărul întreprind.	Total muncitori
1 — 5	91	316
6 — 10	130	1 045
11 — 20	112	1 725
21 — 50	177	5 874
51 — 100	87	6 225
101 — 200	49	7 098
201 — 300	21	5 176
301 — 400	8	2 707
401 — 500	10	4 468
501 — 1 000	11	8 081
peste 1 000	2	2 418

La gruparea întreprinderilor prelucrătoare de lemn, în situația înregistrată mai sus, a contribuit și noua optică înregistrată după criza finalizată în 1933. Astfel constatăm că după 1934 multe din fabricile mai mari de 3—5 gateri au cedat din utilajele lor, rezultând astfel alte fabrici mai mici cu 1—2 gateri. Orientarea era și o consecință a epuizării unor masive păduroase, fapt ce impunea o mai economică redistribuire a capacităților de lucru.

Un nou aspect proiectează schimbările tehnico-economice produse în ramură. El ne edifică asupra tendinței superioare în folosirea materialului lemnos față de anii stabilizării relative și ai crizei economice. Industria lemnului în 1938 ne pune la dispoziție următoarele date: existau 713 întreprinderi, cu un capital investit de 2 274 000 000 lei și o înzestrare tehnică de 64 121 C.P. Personalul era de 43 326 salariați din care 39 371 muncitori. Producția obținută se ridica la 3 584 000 000 lei. Dacă raportăm ramura industriei lemnului față de industria României anului 1938, atenția ne este reținută de următorii parametri: ca număr de întreprinderi (713) se afla pe locul al doilea, era după industria alimentară; ca mărime a capitalului se găsea pe locul al șaptelea (după industria chimică, alimentară, metalurgică, textilă, a materialelor de construcții, și a producției de hârtie și arte grafice); ca forță motrice se situa pe locul al cincilea (după industria chimică, alimentară, metalurgică și textilă); ca personal folosit, pe locul al treilea (după industria textilă și metalurgică); ca producție obținută pe locul al cincilea (după industria alimentară, textilă, hârtie și arte grafice și metalurgică).

Dar să urmărim analitic situația industriei lemnului. Cunoscând structura sa exactă ne dăm seama și mai bine de gradul de prelucrare al lemnului (anul 1938). A se urmări primul tabel din pagina următoare.

Privitor la activitatea industrială e necesar să reliefăm și un alt fapt: contrastele gradului de cartelare. De pildă, în 1937 industria hârtiei înregistra o cartelare care cuprindea 64% din capitalul investit și 41% din valoarea producției, pe când în industria lemnului procentul era neînsemnat, ajungând doar la 2%. De aici se pot trage unele concluzii. Menționăm doar una, care a avut efectul hotărâtor. În ramură, deși dispăruseră multe întreprinderi în timpul crizei economice, se mai mențineau unități mărunte, amplasate în zone retrase, care foloseau puțini muncitori calificați și mai mulți sezonieri. În asemenea condiții, se înțelege că, orice întreprindere ceva mai dezvoltată avea posibilitatea să concureze ușor rezultatele unităților mai mici.

Singura subramură a industriei forestiere, care începând din această perioadă și chiar în anii războiului a cunoscut creșteri simțitoare, a fost producția de placaje speciale, întrucât era în strânsă legătură cu necesitățile industriei aviatice¹⁵⁵. Întreprinderile Insilbuc (Industria silvică din Bucovina), Prohasea din

¹⁵⁵ „Istoria economiei naționale”, vol. II, Ed. didactică și pedagogică, București, 1961, p. 669.

Felul industriei	Număr Intrep.	Capital (mil. lei)	Forță motrice (C.P.)	Personal		
				adm.	muncit.	total
Cherestea	478	1 869	54 649	3 352	34 341	37 693
Țimplării	75	127	1 955	113	1 007	1 120
Mobilă	69	93	2 406	181	1 865	2 046
Ambalaje	21	45	955	54	424	478
Calapoade	17	25	828	57	358	415
Perii	10	29	343	50	454	504
Vehicule	8	6	85	—	29	29
Art. de plută	3	7	52	20	117	137
Diverse	32	72	848	128	776	904
Total	713	2 274	64 121	3 955	39 371	43 326
Hirtie, celuloză și cartoane	20	2 226	47 911	588	5 735	6 293

Delta (Banat), Mundus-Borlova, Armenis de lângă Caransebeș se găseau printre cei mai importanți furnizori de placaje și contraplacaje.

În strînsă legătură cu limitele procesului de industrializare a lemnului, un aspect edificator este acel al folosirii lui drept combustibil. Potrivit unor estimări¹⁵⁶, în consumul de combustibili pentru activități industriale, cărbunele deține 32%, derivatele de petrol 30%, lemnul 26%, gazele naturale 8%, cărbunii de import 3% și energia hidraulică doar 1%. O analiză atentă a acestei statistici ne demonstrează ce uriașă risipă de materii scumpe se făcea (prin folosirea lemnului drept combustibil) în dauna realizării unor produse superioare.

În fine, adăugăm aici și activitatea productivă a cooperativelor forestiere. Pentru a avea unitatea procesului istoric urmărim în continuare aceeași indicatori pe care i-am redat și în capitolele anterioare¹⁵⁷.

	1935	1936	1937	1938
Nr. cooperative forestiere	190	206	262	247
Numărul asociațiilor	22 658	24 221	29 056	28 823
Capital vărsat mil. lei	57,4	52,6	—	—
Fond social mil. lei	91,2	86,3	—	—

Tendența este clară. Dacă urmărim evoluția din anii crizei economice, observăm o scădere la exact jumătate a numărului de cooperative forestiere (vezi p. 238). În noua perioadă asistăm la o revenire; se înregistrează o creștere de la 190 la 247 unități.

Făcînd apel la lucrări din epocă care se referă la acest domeniu, reținem că, deși statistic se evidențiază anumite creșteri, totuși se recunoaște că acest domeniu înregistra piedici și situații confuze. Iată expusă o asemenea idee:

¹⁵⁶ Cf. „Enciclopedia Românică”, vol. III, p. 1033.

¹⁵⁷ Val. Dinu, *Politică forestieră națională...* p. 269; *Raportul anual asupra situației generale a mișcării cooperative*, Buc., 1940, anexa 2.

„Forma, nici acum lămurită a Cooperăției forestiere, a dat prilej la confuziuni, nereguli, pierderi : s-a confundat scopul, cu mijloacele”¹⁵⁸ (subl. ns.).

Silviculturnl P. Ioan demonștra că deși cooperăția forestieră „și-a pus în gînd să înlocuiască exploatarea ruinătoare a Societăților străine capitaliste”, bilanțul activității nu s-a încheiat cu rezultatele urmărite. Dimpotrivă, s-a constatat chiar „aservirea Cooperăției forestiere” unor idei și practici împotriva cărora își propusesse să lupte¹⁵⁹. Iată de fapt expusă clar ideea că veriga respectivă devenea din ce în ce mai expusă subordonării intereselor marelui capital.

În scopul finalizării să prezentăm și ultimul ciclu al circuitului urmărit : comerțul.

Din 1934 se înregistrează o tendință ascensională în exportul de lemn. Iată situația statistică privitoare atît la lemnul de rășinoase cit și de foioase : Ungaria importa 300 627 tone, Grecia 94 894 tone, Palestina 93 195 tone, Egiptul 90 310 tone, Germania 80 260 tone, Franța 46 747 tone, Italia 36 289 tone, alte țări 111 435 tone.

În anul următor, volumul total al exportului a ajuns la 865 998 tone, deci cu 13 241 tone mai mult față de 1934. Valoarea lemnului s-a ridicat la 1 363 604 000 lei (un spor de 17% față de 1932). Subliniem un fapt : în acest an România ca exportatoare de lemn de foc ocupa primul loc printre statele exportatoare din acest domeniu.

În anul 1936 exportul forestier reprezenta 5,3% din exportul total al lemnului european, România păstrînd locul al șaptelea (ca și în 1935) după U.R.S.S., Finlanda, Suedia, Polonia, Cehoslovacia și Austria. Volumul exportului a săltat la 1 040 433 tone (1 891 600 m.c.). Urmărind lista statelor importatoare reținem interesante schimbări. După Ungaria și Germania, pe locul al treilea se găsea Anglia. Piața engleză s-a orientat către cea românească, întrucît Canada a diminuat la maximum exportul. Tot ca un element deosebit, semnalăm exportul transoceanic pentru Brazilia unde s-au comercializat 1 125 vagoane cu rășinoase superioare, față de numai 18 vagoane în 1935.

În 1937 conjunctura pieții a fost și mai antrenantă. Exportul total a evoluat la aproape 1 105 000 tone (2 005 069 m.c.). Din acest volum 25% reprezenta lemn brut și prelucrat de foioase, procentul respectiv însemnînd un adevărat salt.

În fine, în anul 1938, ultimul din această serie care nu a cunoscut penetrația oficială a Germaniei hitleriste, a înregistrat o diminuare a valorificării externe a lemnului. Exportul de lemn industrial a scăzut cu 33% în raport cu anul 1937. Un motiv care a determinat noua orientare a fost și creșterea internă a consumului pentru construcții de apărare și pentru industria chimică (celuloza fiind un element important în producția explozibililor¹⁶⁰). Erau semnele prevestitoare, și din acest domeniu, că nouri tulburi ai divizării Europei se accentuau. Ei erau înregistrați cu multă insistență de busola schimburilor comerciale, între care și de marea piață a lemnului.

Sintetizat, ne referim și la alt aspect al comerțului extern. Urmărind evoluția istorică a raporturilor comerciale dintre anii 1934—1938 se evidențiază legăturile cu Egiptul și cîteva state din Asia Mică. După ce s-a deschis, în Egipt, încă din 1924, o reprezentanță generală pentru țările din zona Mării Mediterane și din Orientul Apropiat¹⁶¹ a fost înființată Camera de Comerț palestiniano-română la Jaffa (în 1933), Camera mixtă de Comerț siriano-libanezo-română cu sediul la Beirut (mai 1937). Aceasta din urmă era, la rîndul ei, autorizată să creeze secții în Irak și Transiordania iar apoi în Yemen, Iran și chiar în India¹⁶². Cu toate aceste state, comerțul cu cereale, animale și lemn constituia un element de certă permanență. În cadrul schimburilor cunoscute, România era unul dintre clienții cei mai stabili, privitor la importul de bumbac. În toată această perioadă

¹⁵⁸ P. Ioan, *Muncă și Creație românească în domeniul forestier*, București, 1939, p. 24.

¹⁵⁹ *Ibidem*.

¹⁶⁰ Vezi și „Buletinul Conjuncturii Economice Românești”, anul III, nr. 1/1938.

¹⁶¹ Una din agenții funcționa la Alexandria pe str. Promenade de la Reine Nazil (vezi „Argus”, anul XVIII, nr. 7854, din 19 iunie 1939).

¹⁶² Cf. Const. Botoran, *op. cit.*, p. 191.

balanța comercială, și ca urmare raporturile financiare cu statele din Orientul Apropiat, au fost excedentare.

Dacă în această perioadă, an de an, s-a subliniat rolul unui export bazat pe mai multă chibzuință, cu scopul de a se atrage devize în țară, dimpotrivă se cunoaște din partea palatului (Carol al II-lea) o scandaluoasă risipă și afaceri veroase valutate care aveau drept suport grele tranzacții cu „aurul verde” de pe Domeniile regale¹⁶³.

Dacă pînă în 1938 (inclusiv) România a folosit și orientat piața în conformitate cu interesele sale (lăsăm la o parte legile și influențele negative ale economiei capitaliste), începînd cu anul 1939, într-un mod abuziv au fost încălțate cele mai elementare norme politice, economice și financiare de către cel de al treilea Reich, pornit pe intronarea „noii ordini”. România, care în întreaga perioadă interbelică a căutat să ducă consecvent o politică de respectarea prevederilor Conferinței de la Paris și apoi a hotărîrilor ce-au emanat din pretoriul Ligii Națiunilor, s-a văzut obligată a intra în sfera cerințelor Germaniei hitleriste.

Penetrația persistentă pe piața românească este demonstrată de raporturile economice din perioada 1934—1938¹⁶⁴. În toți acești ani lupta s-a dat pentru a prelua cît mai mult din produsele destinate exportului. Observăm, menținîndu-ne cu analiza numai în domeniul economiei forestiere, că într-un timp scurt, după Ungaria, locul al doilea a revenit Germaniei. Dacă în 1934 a importat 64 758 t., în 1935 cifra a crescut la 148 800 t. material lemnos, pastă de lemn, coajă tanoasă pentru tăbăcării. După această dată s-a înregistrat o diminuare la 113 589 t. în 1936 și 112 523 t. în 1937, ca apoi să salte la 116 855 t. în 1938¹⁶⁵.

Raporturile economice cu Germania vor evolua total defavorabil după 23 martie 1939, cînd a fost încheiat „Tratatul asupra promovării raporturilor economice dintre Regatul Român și Reichul German”. După ratificarea¹⁶⁶ tratatului s-a cunoscut deschis dictatul economic și monopolul intronat de Reich. Multe din prevederi reinviau pe acelea din Tratatul de pace din 7 mai 1918. Un fapt este clar; în România au început să se creeze societăți mixte, care la rîndul lor orientau viața economică după necesitățile Germaniei. „Colaborarea” obliga la renunțarea vechilor legături cu piața internațională, la izolarea de vechii parteneri care se găseau în cealaltă coaliție militară. În fine, se decidea ca piața de la gurile Dunării să se transforme într-o zonă auxiliară a rapacelui imperiu¹⁶⁷.

În anul 1940 s-a cunoscut mai pregnant influența Tratatului din martie. Au crescut în toate domeniile cerințele mașinei de război germane. Monopolul impus

¹⁶³ Din cercetările efectuate de Costin Murgescu se detașează pregnant ideea că dacă în țară se înregistra o adevărată „foame de devize”, palatul a beneficiat fără nici o reținere de convertibilitate și crearea unor depozite în Elveția, Anglia, Spania, Franța, Austria și S.U.A. De unde se constituiau aceste depozite? Căile erau foarte diferite. Un fapt este cert. Un rol important l-au avut și tranzacțiile făcute prin vînzarea lemnului pe diferite piețe de către Administrația domeniilor coroanei. Pentru exemplificare iată o mostră. „Domeniul Broșteni” a beneficiat de trei autorizații speciale „în compensație”: *prima* (din martie 1936) pentru un export de cherestea în valoare de 30 000 000 lei, parte din sumă revenind unor creditori englezi. *A doua* (din oct. 1936) pentru export de lemn brut, cherestea și derivate în valoare de 7 500 000 lei. *A treia* (din febr. 1937) pentru export de 46 000 000 lei cu scopul stingerii unor datorii la diferite mari societăți industriale și bănci din Occident... În final ce s-a constatat? Mare parte din aceste sume au fost depozitate pe numele lui Carol în scifurile marilor bănci. (Vezi: *Casa regală și afacerile cu devize 1935—1940*, Ed. Academiei, 1970, p. 41—42, 133 și urm.).

¹⁶⁴ Ovidiu Drăgoi, *Relațiunile economice ale României cu Germania 1934—1938*, Tipografia „Rotativa”, București, 1939, p. 20, 41, 55.

¹⁶⁵ Numai în primele 9 luni.

¹⁶⁶ Vezi Legea pentru ratificarea tratatului din 21 iunie 1939, în C. Hamangiu, *Codul general al României*, 1939, partea a II-a, p. 1684—1685.

¹⁶⁷ Cîtă dreptate a avut marea istoric și patriot Nicolae Iorga cînd cu uriașă sa posibilitate de previziune afirma: „Ferește-te popor al meu căci mari primejdii îți se pregătesc!”.

începu a-și etala „roadele”. Situația s-a înăsprit mai pronunțat după ciuntirile¹⁶⁸ teritoriale care au culminat cu actul samavolnic, Diktatul de la Viena. Prin acest arbitrar numai pădurea înstrăinată¹⁶⁹ din trupul țării reprezenta aproape 22% din întregul domeniu. Totodată se lovea enorm nu numai în ramura industriei lemnului, ci și în regimul de manifestare și influențare al râurilor de pe cîmpul țării. Cum demonstra reputatul profesor Emil Pop „pădurile înstrăinate... (erau) hotărîtoare pentru regiunile celor mai multe ape românești și deci pentru soarta populației traversate de ele”¹⁷⁰. Cine și cum gospodăria acest teritoriu influența decisiv celelalte zone¹⁷¹. Coridorul trecut în administrația Ungariei hortiste „rețea faza de tinerețe” a vestitelor râuri: Olt, Tîrnave, Mureș, Crișul Repede, Someș, Tisa și chiar a unor afluenți ai Bistriței, Trotușului și Siretului. Ungaria neaplicînd o politică de conservare forestieră, care să influențeze favorabil „casa apelor”, cu adevărat „ține(a) în mînă un mecanism complet de reglaj, care dă(dea) posibilitatea celui ce manevrează, să prăvălească oricînd dezastrul durabil peste agricultura, navigația și națiunea românească”¹⁷².

Starea de incertitudine a Ungariei asupra acestui teritoriu, se poate asemui cu postura unui intrus care se aștepta, oricînd, de-a fi aruncat de pe pămîntul ce nu-i aparținea. Incertitudinea a determinat-o să treacă la o politică sălbatică de tăiere a pădurilor. Însăși populația secuiașcă era îngrozită de ceea ce se consuma sub ochii ei¹⁷³.

Coridorul tăiat, cu acel colț ascuțit către inima țării, pe lîngă faptul că samavolnic folosea pămîntul românesc, în același timp, a constituit o permanentă amenințare. Granița nefirească, deschisă în trupul țării, în multe privințe se asemăna cu aceea tăiată de Germania în Polonia, pe timpul cunoscutului coridor Danzig.

Modul de lucru al muncitorilor de pădure și a celor care continuau prelucrarea materialului lemnos a atras de timpuriu atenția. Nu întîmplător s-a afirmat că aici se lucra „ca în iad”. Ca atare au apărut diferite catalogări specifice muncii atît lucrătorilor din păduri, cît și a celor de la prelucrare: *iadul verde* (peștru acei ce lucrau în imensitatea pădurilor); *iadul alb* (pentru acei ce munceau la secționarea lemnului și ca atare stăteau permanent într-o atmosferă greoaie de rumeguș); *iadul plutitor* (aluzie la plutașii care conduceau aproape dezbrăcați plutele pentru ca în caz de accident să poată sări cu mica lor bucea în apă).

Cu foarte mici diferențieri aceste „sisteme” de lucru au fost folosite în toată perioada interbelică.

Intrucît arealul de activitate în păduri era extrem de întins și munca din acest domeniu, pe plan organizatoric, a cunoscut anumite deficiențe, a permis stăpînilor de păduri, antreprenorilor și elementelor patronale să se folosească cu dibăcie de situația lor. Munca la pădure nu permitea organizarea unor colective prea mari. Antreprenorii foloseau munca tăietorilor, bardașilor sau ciopliților, a țapinarilor, a cărăușilor sau a plutașilor în funcție de cerințele lor de afaceri. Dacă majoritatea celor ce lucrau în fabrici, la gatere sau la stivuire erau muncitori angajați, în pădure erau folosiți cu preponderență muncitori sezonieri. Sezonierii erau de fapt țărani cu pămînt puțin sau chiar deloc. Acești pâlmași ai satului se deplasau în anumite așezări unde mestereau ca ciopliții sau constructori de case și atenanse, ori, o bună parte de timp deveneau lucrători în pădure. Erău recunoscuți ca neîntrecuți mînuitori ai uneltelor de prelucrat lemnul. Din mîinile lor rezultau adevărate lucrări de artă. Ce folose-

¹⁶⁸ V. I. Florescu, *Note asupra României desmembrate*, în „Revista pădurilor”, anul 52, nr. 10/1940, p. 668—671.

¹⁶⁹ Vezi Emil Pop, *Problema pădurilor în Ardealul de Nord*, în „Transilvania”, anul 72, Sibiu, iunie 1941, nr. 4, p. 283.

¹⁷⁰ Emil Pop, *Pădurile și destinul nostru național*, Tipografia „Cartea Românească”, Sibiu, 1943, p. 24.

¹⁷¹ S. Mehedinți, *Ce este Transilvania*, București, 1940.

¹⁷² Emil Pop, *Pădurile și destinul nostru național...*, p. 24.

¹⁷³ Godri Ferencz, *Cerem apărare* în „Magyar Vadászugsag”, nr. 5/1942. (După Emil Pop, *Pădurile și destinul nostru național...*, p. 25).

insă că locul de muncă nu era stabil, nu avea continuitate, fiind obligați, pentru a câștiga modesta existență, a trece chiar într-un singur sezon pe la mai mulți beneficiari. Astfel, *constituiau o adevărată rezervă de muncă*⁷⁴. Așa se explică de ce în statistica interbelică numărul muncitorilor forestieri a fost extrem de ridicat, în anumiți ani ajungând în primul plan.

DE L'HISTOIRE DE LA FORÊT ROUMAINE (IV) LE PATRIMOINE FORESTIER. LES LIMITES DE L'USINAGE DU BOIS

R é s u m é

L'article refait les autres aspects traités antérieurement. Il est dédié à l'évolution (quantitative) du patrimoine forestier. On y présente des aspects négatifs, passés pendant la première guerre mondiale quand les occupants ont attaqué d'une manière sauvage l'espace roumain. On souligne en outre le rôle de la forêt dans la défense du territoire roumain.

On suit, entre 1918 et le moment du Diktat de Vienne la restriction de l'étendue de la forêt tout comme la lutte pour le reboisement menée par l'école forestière auprès de la société des sylviculteurs. Ont critiqué la position de certains cercles politiques qui ne voyait dans la forêt qu'un élément de sauvetage financier.

En fin, l'article présente à l'aide des sources *les limites de l'usinage et de la commercialisation du bois*. On souligne les faits du commerce extérieur et la lutte pour les débouchés ou pour le maintien des marchés plus anciens. On remarque l'insuffisante industrialisation du bois par suite du manque d'une spécialisation industrielle.

⁷⁴ V. I. Lenin a demonstrat că muncitorii forestieri constituiau „una din părțile componente importante ale proletariatului sătesc, care are petice infime de pământ și este obligat să-și vîndă forța de muncă în cele mai dezavantajoase condiții. Această îndeletnicire este extrem de neregulată și fără caracter permanent. De aceea, muncitorii forestieri constituie o formă a armatei de rezervă (sau a suprapopulației relative din societatea capitalistă) pe care teoria a denumit-o formă latentă” (*Opere complete*, vol. 3, Ed. politică, București, 1963, p. 522).

REVISTA „INSEMNĂRI IEȘENE“ ÎN SLUJBA APĂRĂRII INDEPENDENȚEI NAȚIONALE ȘI INTEGRITĂȚII TERITORIALE (1938—1940)

ION AGRIGOROAIEI

În preajma și la începutul celui de al doilea război mondial, România a fost confruntată cu greutăți tot mai mari, ca urmare a acțiunilor agresive întreprinse de statele fasciste și a atitudinii de conciliere adoptate de cercuri politice conducătoare ale marilor puteri. În acei ani, ca de altfel în întreaga perioadă interbelică, presa democratică românească a exprimat — cu accente și nuanțe diferite — poziția a largi forțe sociale și politice, de apărare a independenței și suveranității naționale, a integrității teritoriale realizate cu atâtea sacrificii în anul 1918. Ziare și reviste ieșene s-au încadrat organic în acest curent de opinie, combătând cu energie curente extremiste de dreapta, demascând pericolul fascist intern și extern, pronunțându-se cu hotărîre pentru apărarea granițelor¹.

Între revistele care s-au situat pe o astfel de poziție s-a aflat și revista „Insemnări ieșene“. Revistă de cultură, care a apărut în perioada 1936—1940, sub conducerea lui M. Sadoveanu, Gr. T. Popa, G. Topîrceanu (după moartea acestuia, codirector a devenit M. Codreanu) și care s-a bucurat de colaborarea și a altor intelectuali de prestigiu, „Insemnări ieșene“ a publicat materiale din diferite domenii de activitate spirituală². În raport desigur și cu evoluția gravă a situației internaționale, tenta politică a revistei s-a accentuat. Așa cum precizează unul dintre cei care și-a legat numele de apariția revistei, „*«Insemnări ieșene» au fost o revistă democratică de mare curaj, care a luptat împotriva ofensivei fasciste îndreptate asupra Europei întregi și implicit asupra noastră*“³. În cele ce urmează ne propunem să ilustrăm această atitudine a revistei prin discutarea unor articole deosebit de semnificative, apărute în perioada cuprinsă între Anschluss și încetarea apariției publicației.

Ocuparea Austriei, în martie 1938, a constituit o etapă hotărîtoare în realizarea planurilor hitleriste din Europa centrală și de sud-est și în declanșarea războiului mondial⁴. „Nu-mi pot ascunde amărăciunea și grija — scria Eugen

¹ A. Karețchi, C. Cloșcă, *Publicații antifasciste ieșene*, Iași, 1969, pp. 175—180; Gh. I. Ioniță, A. Karețchi, *Intelectuali ieșeni în lupta antifascistă*, Iași, 1971, pp. 207—222; George Ivașcu, *Jurnal ieșean (1935—1940)*, Editura Cartea Românească, București, 1971, pp. 5—15; *Iașul în lupta revoluționară și democratică*, Editura Junimea, Iași, 1979, pp. 217—283; A. Loghin, I. Agrigoroaiei, *Presa ieșeană în apărarea integrității teritoriale, a independenței, suveranității naționale și a păcii (1918—1928)*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza“ din Iași, Istorie“, t. XXVI, 1980, pp. 47—60; I. Agrigoroaiei, N. Cîrstea, S. Molnar, A. Neașu, *Poziția ziarului „Opinia“ față de Anschluss și criza cehoslovacă (1938)*, în vol. *Profesorului Constantin Cihodaru la a 75-a aniversare*, Centrul de multiplicare al Universității „Al. I. Cuza“, Iași, 1983, pp. 206—221.

² Traian N. Gheorghiu, *Miercurile de la „Insemnări ieșene“*, Editura Junimea, Iași, 1980, *passim*.

³ *Ibidem*, p. 10.

⁴ Vezi, pe larg, Viorica Moisuc, *Diplomația Românică și problema apărării suveranității și independenței naționale în perioada martie 1938 — mai 1940*, Editura Academiei R.S.R., București, 1971, p. 31 și urm.

Herovanu⁵ — pe care mi le inspiră brutalitatea hitleristă, care este și rămîne o gravă amenințare a păcii, căci Anschluss-ul nu e, cum o înțelege oricine, decît o etapă a lui *Drang nach Osten*, al tăvălugului care va trebui, dacă nu e oprit la timp, să treacă peste trupul nostru sfișiat⁶. Într-un alt articol din „Insemnări ieșene” se aprecia că, după Anschluss, „cu aceste noi bogății și fabricate. Germania va privi cu interes și mai mare spre Europa sud-estică, avînd nevoie de noi debușuri. Iar relațiile economice vor fi avangarda tendinței de înfeudare politică”⁷. Anexarea Austriei, observa un alt autor, „marchează încetarea ordinii juridice în viața politică internațională și apogeul anarhiei”⁸. Într-adevăr, sistemul tratatelor de pace de la Paris și principiul securității colective au primit, prin Anschluss, lovituri puternice; Germania și-a intensificat presiunile sale economice și politice asupra statelor din această parte a Europei⁹.

Ocuparea Austriei în numele menținerii păcii și echilibrului în Europa era o explicație respinsă cu hotărîre de Eugen Herovanu. În actuala desfășurare a evenimentelor, scria el, „îndrăzneala unora (Germania hitleristă — n.n.s., I.A.) ca și vinovata ezitare a altora (Anglia și Franța — n.n.s., I.A.) par a fi deopotrivă dictate de un principiu de echilibru, de necesitate, poate chiar justiție, inaccesibil minții noastre”¹⁰.

În preajma „acordului” de la München, se atrăgea atenția asupra caracterului demagogic al declarațiilor de pace făcute de Hitler într-un discurs rostit la 12 septembrie 1938. „Germania repetă mereu cele două teme favorite: ori încercarea să desfacă Anglia de Franța, ori încercarea să desolidarizeze Europa occidentală de Europa centrală, totul în vederea aceluiași scop: *Expansiunea Germaniei spre Est*”¹¹. Problema sudeților nu este atît o chestiune de naționalități, „ci o latură a pangermanismului”¹². Reeditarea, în 1938, a cărții lui N. Iorga, *Cugetare și faptă germană*¹³, fapt cu o semnificație deosebită în acel moment, constituia pentru „Insemnări ieșene” încă un prilej să releveze agresivitatea imperialismului german și poziția poporului român față de hitlerism: „Pentru fixarea înțelegerii și mai ales a sentimentelor noastre față de curentele politice internaționale de azi, cartea d-lui Iorga ar trebui să fie citită de fiecare român”¹⁴.

În perioada crizei cehoslovace au apărut, în „Insemnări ieșene”, numeroase articole, note, intervenții etc. în care se lua atitudine hotărîtă împotriva Germaniei hitleriste și a Italiei fasciste, împotriva „acordului” de la München, realizat cu complicitatea condamnată a Angliei și Franței. Statele mici care sînt

⁵ Pentru evoluția politică a intelectualului democrat Eugen Herovanu, vezi studiul introductiv semnat de Ion Ardeleanu la reeditarea cărții acestuia, *Orașul amintirilor*, Editura Minerva, București, 1975, p. V—XII.

⁶ Eugen Herovanu, *Viena care dispăre*, „Insemnări ieșene”, anul III, vol. VI, nr. 6, 1 iunie 1938, p. 447.

⁷ Emil Diaconescu, *Dispariția unui stat*, „Insemnări ieșene”, anul V, vol. XIII, nr. 1, 1 ianuarie 1940, p. 123.

⁸ Gheorghe Chiper, *De la ordine juridică la anarhie internațională*, „Insemnări ieșene”, anul III, vol. VIII, nr. 10.

⁹ Vezi capitolul I, intitulat *Anschluss-ul și acțiunile diplomatice ale României pentru contracararea expansiunii economice germane în centrul și sud-estul Europei*, Viorica Moisuc, op. cit., p. 31—44.

¹⁰ Eugen Herovanu, *Viena care dispăre...*, p. 447. „Astfel cu concursul tuturor Puterilor — scria Emil Diaconescu — Germania încorporează Austria [...]. Franța era în plină criză politică cu guvernul demisionat, Anglia atentă mai mult asupra căilor ei maritime și în colonii...” (*Dispariția unui stat...*, p. 122).

¹¹ Andrei Manu, *Schimb de orizont*, „Insemnări ieșene”, anul III, vol. VIII, nr. 11, 1 noiembrie 1938, p. 231 (articolul poartă data de 13 septembrie 1938).

¹² *Ibidem*, p. 232.

¹³ În zece lecții ținute la Iași, în 1917, N. Iorga înfierase cu putere acțiunile samavolnice ale nemților în teritoriul ocupat, jaful german asupra economiei. Lecțiile au fost publicate sub titlu: *Cugetare și faptă germană*.

¹⁴ P. Gr. [Cir. T. Popa], N. Iorga, *Cugetare și faptă germană*, „Insemnări ieșene”, anul III, vol. VII, nr. 9, 1 septembrie 1938, p. 552.

„cu ștreangul de gît”, au fost părăsite de marile puteri¹⁵. Cehoslovacia — scria Gr. T. Popa — se vede presată tot mai mult de pretenții care-i neagă dreptul de existență. Profesorul universitar își manifesta îngrijorarea față de îngăduința diplomaților occidentali, a lui N. Chamberlain în special, față de pretențiile nemăsurate ale statelor fasciste, în loc de a adopta o poziție fermă. Din moment ce Hitler și Mussolini s-au situat „pe terenul forței care primează dreptul și au credința că tratatele sînt petece de hîrtie, ei nu se vor opri decît atunci cînd altă forță mai mare le va sta în cale [...]”. Cum își încheipue diplomații că se poate face acum din d. Mussolini și din d. Hitler oameni pașnici, cu cîntărire la cuvînt? Rupii zăgăzurile unui baraj și apoi te miri că apa curge năprasnic la vale [...]. Forței în desfășurare nu poate să-i reziste decît tot forța”¹⁶.

Intr-un alt articol, Anglia și Franța erau vehement atacate pentru poziția adoptată la München. Pacea cu care se laudă Chamberlain¹⁷ este, de fapt, o pregătire a „cataclismului de mîine”. Anglia („notăm că este vorba despre Anglia d-lui Chamberlain”, precizează autorul) a sacrificat Cehoslovacia, în loc s-o apere (așa cum cereau alte cercuri engleze); „D. Chamberlain a capitulat, sacrificînd Cehoslovacia și, o dată cu ea, pacea de mîine și civilizația Europei”. Anglia și Franța au dat dovadă de slăbiciune și au nesocotit alianțele. Chiar și pentru ele, „tratatele au devenit petece de hîrtie”¹⁸. Se aprecia, în mod realist, că „o dată bariera Cehoslovaciei prăbușită, cu ajutorul aliaților democrați, Reichul a făcut un formidabil pas pe calea *Drang nach Osten* [...]”. Războiul, departe de a fi înlăturat, a fost numai amînat. Era reprodușă o afirmație a lui Churchill, dintr-o declarație făcută agenției Reuter, prin care acesta combătea poziția adoptată de Chamberlain: „Credința că securitatea a fost cumpărată, aruncîndu-se un stat mic în gura tigrului este eronată”¹⁹. În situația creată după München, ca urmare în primul rînd a atitudinii lui Chamberlain, apare posibilitatea unei apropieri și chiar a unei alianțe sovieto-germane²⁰.

Andrei Oțetea, reconstituind fazele dramei cehoslovace după *Cartea albă* publicată de guvernul englez, caracteriza ciuntirea vecinei noastre de nord-vest ca un „spectacol degradant de brutalitate și cinism”. Poporul cehoslovac a fost la înălțimea situației și „numai trădarea aliaților l-a făcut să capituleze. Amputarea pe care a suferit-o va rămîne una din cele mai mari nedreptăți ale istoriei și înfrîngerea unui mare ideal de civilizație și de libertate”²¹. Diplomația Reichului — se aprecia într-un alt articol — „prin îngăduința puterilor aliate și îndeosebi a Angliei, a știut să obțină însemnate remanieri și anulări a clauzelor păcii de la Versailles”²². Autorul observa cu justețe politica egoistă a

¹⁵ Gheorghe Chiper, *De la ordine juridică la anarhie internațională*, ..., p. 107.

Unii dintre autorii citați aici au adoptat aceeași atitudine și în ziarul „Opinia” (vezi I. Agrigoroaiei, N. Cîrstea, S. Molnar, A. Neacșu, *op. cit.*, pp. 246—268).

¹⁶ Gr. T. Popa, *Două concepții*, „Insemnări ieșene”, anul III, vol. VIII, nr. 10, 1 octombrie 1938, p. 137.

¹⁷ Imediat după întoarcerea la Londra, primul ministru britanic a declarat, cu emfază, că prin „acordul” de la München a asigurat pacea pentru o generație. Vezi și Martin Gilbert, Richard Gott, *Conciliatorii*, Editura Politică, București, 1966, *passim*.

¹⁸ Traian Gheorghiu, *Dar mîine ?..*, „Insemnări ieșene”, anul III, vol. VIII, nr. 11, 1 noiembrie 1938, p. 311—312.

¹⁹ *Ibidem*, p. 313.

²⁰ *Ibidem*, p. 316; idem, *Spre prăbușirea civilizației europene ?..*, „Insemnări ieșene”, anul IV, vol. IX, nr. 1, 1 ianuarie 1939, p. 123. După cum se știe, la 23 august 1939, în condiții de care nu ne ocupăm aici, s-a încheiat pactul de neagresiune germano-sovietic.

²¹ Andrei Oțetea, *Drama cehoslovacă după Cartea albă engleză*, „Insemnări ieșene”, anul III, vol. VIII, nr. 12, 1 decembrie 1938, p. 465; vezi și Viorica Moisuc, Gheorghe Zaharia, *Politica Germaniei naziste de hegemonie în sud-estul Europei și independența economică a României în anii 1938—1939*, „Anale de istorie”, nr. 6, 1975, p. 34.

²² Emil Diaconescu, *Marile puteri și criza cehoslovacă*, „Insemnări ieșene”, anul IV, vol. IX, nr. 1, 1 ianuarie 1939, p. 76.

Londrei, de așa-zisă păstrare a echilibrului pe continent, pentru a-și asigura propria supremație²³.

Germania urmărește să realizeze dominația mondială prin făurirea, mai întâi, a „unui imperiu european de coloratură germană [...] Planurile germane, cu voia d-lor Chamberlain, Halifax, Daladier și Bonnet, se realizează cu rezezi-ciune”²⁴. Multe cercuri capitaliste din apus au simpatizat cu antibolșevismul declarat al Germaniei, din care cauză și-au dat consimțământul în chestiunea Austriei și a sudeților²⁵. Locul României este în cadrul unei alianțe a tuturor țărilor defensive, opuse țărilor agresive²⁶; „alianța României cu axa Roma-Berlin ar însemna alianța mielului cu lupul”²⁷.

Imediat după cotopirea, în întregime, a Cehoslovaciei, în numărul său din 1 aprilie 1939, „Insemnări ieșene” și-au manifestat indignarea față de acest act odios și a exprimat solidaritatea poporului român cu poporul vecin și prieten, căzut victimă hitlerismului. „O țară a dispărut (deocamdată), ca o hartă de pe o tablă, când se șterge creta cu buretele [...]. Românii se simt însoțiți de dreptă-tea eternă și sînt hotărîți să lupte pentru ea [...]. Cu greu ne-am dobîndit liber-tatea și conștiința de sine, dar și mai greu ar fi să le pierdem”²⁸. Cotopirea Cehoslovaciei era calificată ca „un eveniment fantastic”, primit în România cu durere și indignare. „Dar nu putem primi în mintea noastră ideea că forța bru-tală poate tot”²⁹. Revista făcea un amplu rechizitoriu atitudinii statelor occiden-tale de încurajare a Germaniei hitleriste, remarcînd că pînă la urmă ele in-sele vor plăti pentru aceasta. Dar, deocamdată, țările mici sînt direct și grav ame-nințate³⁰. Unele articole conțin confuzii, aprecieri globale, nediferențiate, eclec-tice; trebuie să ținem seama, în afară de orientarea autorilor — nu întotdeauna suficient de clară — de complexitatea situației internaționale și de rezezi-ciunea cu care se succedau evenimentele. Lipsa perspectivei și necunoașterea unor documente diplomatice secrete au constituit factori greu de depășit; cu toate acestea — și faptul ne interesează aici în primul rînd — au fost sesizate o serie de laturi importante ale evoluției situației internaționale, de pe poziții pa-triotice, de salvagardare a intereselor noastre naționale.

²³ *Ibidem*, p. 77; vezi și Traian Gheorghiu, *Cele două sensuri ale războiului actual*, „Insemnări ieșene”, anul V, vol. XIII, nr. 2, 1 februarie 1940. Autorul scrie: „Anglia a urmat tradiționala ei politică: echilibrul [...] Acordul naval ang-o-german, «comitetul de neintervenție» care a sprijinit victoria lui Franco și Münchenul sînt cîteva probe evidente. Fascismul și nazismul au fost copiii alinați ai Marii Britanii. Toate «succesele» d-lui Adolf Hitler, pînă la 1 septem-brie 1939, au fost încurajări ale Angliei, pentru a împinge Germania nazistă la război împotriva U.R.S.S.-ului” (p. 307). Anglia urmărea să intervină în viitorul conflict germano-sovietic la momentul pe care ea îl va considera potrivit pentru „a-și spune ultimul cuvînt” (p. 310).

²⁴ Vasile Maciu, *Cătră un imperiu european*, „Insemnări ieșene”, anul IV, vol. IX, nr. 2, 1 februarie 1939, p. 243.

²⁵ *Ibidem*, p. 245.

²⁶ *Ibidem*, p. 250 și urm.

²⁷ Traian Gheorghiu, *Spre prăbușirea civilizației...*, p. 128.

²⁸ *Atenție la granițe*, în „Insemnări ieșene”, anul IV, vol. X, nr. 4, 1 aprilie 1939, p. 149—150.

²⁹ *Dispariția Cehoslovaciei*, în *loc. cit.*, p. 150.

³⁰ „Cine țipă azi mai tare în legătură cu expansiunea germană? Statele Unite, Anglia și Franța. Dar cine a lovit în Anglia și Franța, absolvind Reichul de plata datoriei, plată care s-a transformat în armamente masive după aceea? După cum știm: Statele Unite. Cine apoi n-a vrut să ajute Anglia în măsurile de peșepire a Italiei imperialiste, care dădea exemplul năvălirii și desființării unui stat constituit? Iar după cum știm: Franța. Cine după aceea n-a voit să ia o atitudine fermă în problema Austriei și a sudeților, care au dispărut ca ni-mica toată, fără rezistență și fără sînge? Firește: Anglia. Și cine va plăti acum toate oalele sparte? Anglia și Franța, dacă nu chiar și Statele Unite. Dar din nefericire, înaintea lor și mai mult decît ele, o plătesc nenorocitele țări mici” (*Greșelii trecute*, *loc. cit.*, p. 151).

Izbucnirea celui de-al doilea război mondial prin atacarea Poloniei de către Germania hitleristă și, imediat, prin intrarea Angliei și Franței în conflict, a provocat îngrijorarea tuturor popoarelor iubitoare de pace. Atitudinea antirăzboinică a „Insemnărilor ieșene” era împletită cu grija manifestată față de soarta poporului polonez, cu încrederea în puterea acestuia de supraviețuire. „Pentru a doua oară în cursul unei vieți de om — scria Gr. T. Popa — a început în Europa măcelul cel mare. Ceea ce nimeni nu ar fi crezut că mai poate fi posibil, s-a arătat deodată în toată hidoasa înfățișare pe care i-o cunoaștem de acum douăzeci și ceva de ani. Au început bombardările orașelor, înfometarea populațiilor, evacuările și refugiile, spionajele și contraspionajele”³¹. Războiul nu va reuși să înfrângă puterea dreptății și binefacerile libertății și „sîntem convinși că după acest război ele vor ieși întărite”. Profesorul universitar, dînd glas sentimentelor de care era animat în acele momente grele pentru poporul polonez scria: „De asemeni, simpatia noastră se îndreaptă spre acei care sufăr, spre acei care sîngeră și sînt îndurerăți”; dreptatea acestora va învinge pînă la urmă”³².

Neutralitatea adoptată de guvern, la scurt timp după declanșarea conflictului mondial³³, era apreciată ca o poziție impusă de situația extrem de delicată a României pe plan internațional. Dacă vom fi însă atacați, poporul român va opune rezistență: „Vom apăra România cu toate forțele de care dispunem și pe care le sporim mereu [...]. Nu cerem decît să fim lăsați în pace, pentru a contribui și noi la opera de creștere a culturii umane; dar dacă nu vom fi respectați în ființa noastră de stat, vom consacra toate energiile de care dispunem pentru a menține statul”³⁴.

Ideea de neutralitate era corelată cu aceea a apărării integrității teritoriale și a independenței naționale. Respectînd îndatoririle neutralității — scria N. Dașcovici — România își urmează calea propriilor ei interese. „Iubim pacea și dorim cît mai repede sfîrșitul războiului care a izbucnit în septembrie 1939, dar, în același timp, sîntem nezdruțnici în hotărîrea noastră de a ne apăra pacea: libertatea și granițele împotriva oricui le-ar ataca!”³⁵. Tot N. Dașcovici sublinia, într-o conferință ținută la 1 iunie 1940, în Aula Universității ieșene, că neutralitatea României nu este îndreptată împotriva nimănui; ea trebuie, însă, menținută „atît timp cît nimeni nu se atinge de frunzariile și de independența noastră politică”³⁶, ceea ce reprezenta de fapt, un îndemn la rezistență. Referindu-se la neutralitatea României, un alt autor preciza: „Independența și integritatea teritorială a noastră se sprijină în simțul de prevedere [...], dar mai ales în tăria mijloacelor noastre de apărare a integrității fruntariilor împotriva oricărei încercări de încălcare a neutralității noastre nepărtinitoare”³⁷.

În zilele cîtopirii Poloniei, revista sublinia dreptul la existență a națiunilor mici. Statele mari le pot cucerii pe cele mici, dar numai pentru scurt timp și fără a le putea distruge. „Națiunea este o realitate eternă. Neputînd a fi distrusă, națiunea cucerită va căuta treptat-treptat să devină independentă în sînul statului cuceritor și odată va trebui să-nvingă, bineînțeles, prin revoluție [...]. Națiunile atacate merită simpatia întregii omeniri”³⁸.

³¹ Gr. T. Popa, *Războiul*, „Insemnări ieșene”, anul IV, vol. XII, nr. 10, 1 octombrie 1939, p. 100.

³² *Ibidem*, p. 103.

³³ Al. Gh. Savu, *Dictatura regală (1938—1940)*, Editura Politică, București, 1970, p. 334; V. Moisuc, *op. cit.*, p. 234—235; Eiza Campus, *Din politica externă a României 1913—1947*, Editura Politică, București, 1980, p. 491 și urm.

³⁴ Gr. T. Popa, *Războiul...*, p. 103.

³⁵ N. Dașcovici, *Războiul și libertatea comercială a neutrilor*, „Insemnări ieșene”, anul V, vol. XIV, nr. 4, 1 aprilie 1940, p. 75.

³⁶ Idem, *Războiul actual și neutralitatea României*, „Insemnări ieșene”, anul V, vol. XIV, nr. 7, 1 iulie 1940, p. 70.

³⁷ Dimitrie Gherasim, *Noul aspect al neutralității*, „Insemnări ieșene”, anul V, vol. XIV, nr. 6, 1 iunie 1940, p. 539.

³⁸ Traian Gheorghiu, „Insemnări ieșene”, anul IV, vol. XII, nr. 10, 1 octombrie 1939, p. 117.

Poporul român a acordat un sprijin direct poporului polonez, oferind găzduire unui număr însemnat de refugiați, civili și militari, înlesnind tranzitul tezaurului polonez³⁹. Revista „Insemnări ieșene” a subliniat eroismul poporului polonez, a înfierat imperialismul hitlerist și crimele săvârșite de acesta în Polonia⁴⁰. Dintr-un înalt spirit umanitar și de solidaritate cu un popor oprimat, România neutră a acordat azil refugiaților polonezi⁴¹; în septembrie-octombrie 1939, „au continuat să se reverse la noi valuri de refugiați din populația civilă, precum și numeroase elemente din armata poloneză, care căutau să scape de a cădea prizoniere”⁴². Urmărind să evite o serie de complicații externe și, în special, să nu ofere Germaniei hitleriste pretextul unei intervenții directe, guvernul român a luat măsuri în sensul dezarmării trupelor poloneze și a internării lor mai ales în Oltenia, departe de granița cu Polonia⁴³. Așa cum s-a precizat, datorită poziției de neutralitate declarate de România (neutralitate care a avut de facto un caracter antihitlerist), aici demnitatea militară și civilă polonezi nu au fost, în fond, internați ci s-au bucurat de ospitalitatea poporului român, creindu-se posibilitatea reală de a pleca din țară⁴⁴. Așa-zisa dezarmare și internare erau măsuri care să nu dea posibilitatea Germaniei hitleriste de a acuza statul român că își încalcă neutralitatea. Atât statul român cât și numeroși particulari, au ajutat cu bani, alimente etc. populația poloneză refugiată⁴⁵.

În condiții interne și internaționale analizate, pe larg, de istoriografia noastră actuală⁴⁶, României i s-a impus odiosul Dictat de la Viena, un atentat la integritatea teritorială și ființa noastră națională. Combaterea fermă a revizionismului maghiar, susținut de Germania hitleristă și Italia fascistă, a găsit, în paginile revistei analizate de noi accente deosebite.

A fost sesizată latura reacționară a acestui revizionism, izvorită din poziția socială a exponenților săi. Așa cum se subliniază foarte bine — și dintr-o

³⁹ Vezi, pe larg, A. Loghin, D. Tuțu, *Sprijinul acordat de România refugiaților polonezi în anii celui de-al doilea război mondial*, „Anale de istorie”, nr. 4, 1968; A. Karetchi, L. Eșanu, *Poporul român în sprijinul refugiaților polonezi în anii celui de-al doilea război mondial*, „Anuarul Institutului de istorie «A. D. Xenopol» din Iași”, t. VII, 1970; A. Karetchi, L. Eșanu, *Demnitari polonezi refugiați în România la începutul celui de-al doilea război mondial*, „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol» din Iași”, t. XII, 1975.

⁴⁰ P. Gr. [Gr. T. Popa], *În jurul războiului actual (Referat de ansamblu)*, „Insemnări ieșene”, anul V, vol. XIII, nr. 3, 1 martie 1940, p. 590 și urm.; idem, *Oameni de știință în lagăre*, „Insemnări ieșene”, anul V, vol. XIV, nr. 4, 1 aprilie 1940, p. 162. Gr. T. Popa califică omorirea unor cetățeni polonezi în lagărele de concentrare, „ca una din cele mai rușinoase pete ale vremii noastre” (*Oameni de știință în lagăre...*, p. 162), iar V. Buțureanu dezvăluia ororile războiului hitlerist, chiar de la începutul său, prin încălcarea flagrantă a „regulelor stabilite prin convențiile dintre state”. În dreptul internațional public german, „a apărut o teorie primejdioasă, care tinde să justifice orice procedeu care urmărește doborârea adversarului; teoria rațiunii de război (Kriegsräson)”, Rațiunea războiului — așa cum o văd teoreticienii hitleriști — trece peste legile războiului (*Arta războiului*, „Insemnări ieșene”, anul V, vol. XIII, nr. 2, 1 februarie 1940, p. 289).

⁴¹ Emil Diaconescu, *Cronica evenimentelor externe în cursul anului 1939*, „Insemnări ieșene”, anul V, vol. XIII, nr. 3, 1 martie 1940, p. 541.

⁴² N. Dașcovici, *Războiul actual și neutralitatea României...*, p. 61.

⁴³ *Ibidem*, p. 62.

⁴⁴ A. Karetchi, L. Eșanu, *Demnitari polonezi refugiați în România...*, p. 146.

⁴⁵ N. Dașcovici, *Războiul actual...*, p. 63.

⁴⁶ Al. Gh. Savu, *Dictatura regală (1938—1940)*, Editura Politică, București, 1970; Tr. Bunescu, *Lupta poporului român împotriva Dictatului fascist de la Viena (august 1940)*, Editura Politică, București, 1971; A. Simion, *Dictatul de la Viena*, Editura Dacia, Cluj, 1972; Gh. Zaharia, L. Vajda ș.a., *Rezistența antifascistă în partea de nord a Transilvaniei (septembrie 1940—octombrie 1944)*, Editura Dacia Cluj-Napoca, 1974; Cosma Neagu, Dumitru Marinescu, *Fapte din umbră*, vol. IV, Editura Politică, București, 1983, p. 145 și urm.; Ilie Ceaușescu, *Transilvania — străvechi pământ românesc*, București, 1982; Olimpiu Măcișescu, *Istoria nu face pași înapoi*, Cluj-Napoca, 1985; *Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României, septembrie 1940 — octombrie 1944*, București, 1985.

perspectivă mult mai largă — în lucrările recente ale istoriografiei noastre, „clasele exploatoare (subl. ns., I.A.) din Ungaria hortystă și-au legat direct speranțele lor de marile puteri revizioniste, intensificându-și activitatea în funcție de concursul acestora”⁴⁷. Mussolini și Hitler au colaborat cu grupările de extremă dreaptă maghiare care urmăreau realizarea așa-zisei Ungarii Mari, a „Ungariei Sfintului Ștefan”⁴⁸.

În „Insemnări ieșene” se aprecia că revizionismul cercurilor conducătoare maghiare se explică și prin pierderea proprietăților, a celor funciare în special, în urma destrămării monarhiei austro-ungare. „De la război încoace, ungerii n-au învățat nimic și n-au uitat nimic. Vorbim mai ales de ungerii care formează elita conducătoare [...]. Ungaria este adâncită în visul de aur a două sute de seniori somnolenți, care nu acceptă ideea desmembrării intervenite”⁴⁹.

Propaganda revizionistă maghiară a îmbrăcat forme variate („broșuri și cărți cu aparență savantă, adesea însoțite de hârti documentare”) reprezentând, în fond, reluarea „tuturor argumentelor ce au fost expuse, cu lux de amănunte și cu mare risipă de timp, la Conferința păcii de la Paris, de către delegația maghiară”. Se mergea până la „tăgăduirea drepturilor românești de afirmare în viața internațională și în civilizația lumii”⁵⁰.

În condițiile internaționale de după pactul de la München, „Insemnări ieșene” a dezvăluit din nou — și faptul ni se pare deosebit de semnificativ — caracterul reacționar al revizionismului maghiar izvorât din condiția de mari proprietari de pământ ai celor mai mulți dintre reprezentanții săi. După rășluirea teritoriilor cehoslovace — scria C. Săcăleanu — guvernul din Budapesta „a dat a înțelege că intenționează să facă o mică reformă agrară”, dar imediat a izbucnit protestul vehement al marilor proprietari agricoli din diferite partide politice maghiare⁵¹. „Noi — se scria într-un alt articol din același număr al revistei — n-avem intenții dușmănoase față de poporul ungar, după cum nici acest popor sintem siguri, nu ne este dușman. Cît privește revizionismul unguresc, toată lumea este lămurită...”, în sensul că este vorba de revizionismul magnaților care pretind pământul înapoi. „Aceasta o văd astăzi precis și țărani ungeri din Transilvania, stăpîni pe ogorul lor și dușmani declarați ai magnaților de dincolo de Tisa”⁵². Imediat după aplicarea Dictatului de la Viena, la cererea marilor proprietari de pământ maghiari, s-a trecut la revizuirea reformei agrare în teritoriul copleșit, în vederea luării pământului înapoi⁵³.

În numărul din 1 octombrie 1940 al „Insemnărilor ieșene”, au apărut mai multe materiale în care se protesta energic împotriva Dictatului de la Viena. A fost publicată aici mișcarea de protest a profesorilor Universității din Iași, redactată în cadrul adunării din sala Marelui Colegiu, în ziua de 6 septembrie 1940.

„Profesorii Universității din Iași — se arăta în mișcarea — au luat în considerare evenimentele tragice prin care trecem și dezastruoasele lor rezultate, cu privire la poporul român”. Ei își precizau poziția, declarînd :

⁴⁷ Gh. Zaharia, L. Vajda ș.a., *op. cit.*, p. 17.

⁴⁸ A. Simion, *op. cit.*, p. 8—9; vezi și C. Neagu, D. Marinescu, *op. cit.*, *passim*.

⁴⁹ D.B. [Dan Bădărău], *Like in England*, „Insemnări ieșene”, anul II, vol. IV, nr. 13—14, 15 iulie 1937, p. 73.

⁵⁰ N. Dașcovici, *Acțiunea revizionistă și greșelile noastre*, în „Insemnări ieșene”, anul II, vol. IV, nr. 13—14, 15 iulie 1937, p. 47 și urm.; vezi, pe larg, A. Simion, *op. cit.*, p. 41 și urm.; C. Neagu, D. Marinescu, *op. cit.*, pp. 104—134.

⁵¹ C. Săcăleanu, *Democrație maghiară...*, „Insemnări ieșene”, anul IV, vol. IX, nr. 1, 1 ianuarie 1939, p. 157.

⁵² Traian Gheorghiu, *Spre prăbușirea civilizației europene...*, în *loc. cit.*, p. 128. Prin reforma agrară din 1921, au fost împroprietărite și un număr de aproape 50 000 de țărani ungeri (Gh. Zaharia, L. Vajda ș.a., *op. cit.*, p. 16). Marii proprietari ungeri care au părăsit România în sfârșitul primului război mondial, au atacat pe diferite căi aplicarea reformei agrare din 1921 în Transilvania, ceea ce a generat cunoscuta „afacere a optanților ungeri”, cu evident caracter revizionist (vezi Titulescu și *strategia păcii*, Editura Junimea, Iași, 1983, pp. 168—191).

⁵³ Gh. Zaharia, L. Vajda ș.a., *op. cit.*, p. 60 și urm.; *Teroarea horthysto-fascistă...*, p. 148 și urm.

„1 Avem încredere în dreptatea și vitalitatea poporului român, care a reușit să învingă toate năvălirile și care a persistat de-a lungul secolelor. Va învinge și de data aceasta și va persista.

2 Considerăm cedările de teritorii ca acte de silnicie, primite de nevoie, și așteptăm vremea când vom putea să spunem cuvântul dreptății...“⁵⁴.

„Hotărîrea nedreaptă de la Viena — se sublinia într-un articol — a lovit drept în inimă poporul român. Județe locuite în mare majoritate de români au fost trecute iarăși sub stăpînirea tiranică a ungarilor“. Autorul precizează că se referă la latifundiarii unguri care „au căutat și astăzi să îndrepte atenția poporului maghiar spre țeluri anexioniste, numai ca să amine înfăptuirea reformei agrare“⁵⁵. Nedreptatea făcută poporului român nu se poate prelungi prea mult. „...Nimeni nu-și închipuie că vom putea lăsa să dăinuiască o asemenea situație; pămîntul românesc, scaldat cu sînge și lacrimi, va trebui să fie din nou dezrobît [...]. Căci în Transilvania tuturor năzuințelor și durerilor noastre sintem acasă la noi, e pămîntul nostru“⁵⁶.

Impusă prin forță, rășluirea teritoriului nu anulează dreptul României asupra părții de nord a Transilvaniei: „Acest teritoriu nu a fost cedat de națiunea română niciodată și nimănui. A fost atribuit Ungariei de o comisie de arbitri, folosindu-se de un moment cînd nu ne puteam împotrivi. Pentru aceasta națiunea română nu-și poate pierde nicidecum dreptul imprescriptibil de a-și prezenta, cînd va veni timpul, justele sale revendicări“. Era combătută folosirea, în presa românească, a expresiei de „teritoriu cedat“: „Teritoriu cedat este o expresie improprie și chiar periculoasă. Să spunem deci teritoriu atribuit Ungariei“⁵⁷.

Protestul hotărît și argumentat al revistei „Însemnări ieșene“ se încadrează organic în atitudinea energică a poporului român împotriva Dictatului de la Viena. Cu bogatele sale tradiții revoluționare și democratice, orașul Iași, „leagăn al celor trei uniri“, nu a rămas și nici nu putea să rămînă pasiv atunci cînd au fost impuse României, izolate pe plan internațional, importante cesiuni teritoriale. Factorul extern, internațional, a jucat un rol precumpănitor, creînd, în fond, situația juridică și politică de izolare care a permis desfășurarea dramaticelor evenimente din acea perioadă⁵⁸.

LA REVUE „INSEMNĂRI IEȘENE“ AU SERVICE DE LA DEFENSE
DE L'INDÉPENDANCE NATIONALE ET DE L'INTÉGRITÉ TERRITORIALE
(1938—1940)

R é s u m é

Parmi les revues démocratiques de Iassy qui parurent pendant l'entre-deux-guerres, il y eut également „Însemnări ieșene“. Cette publication jouit de la direction et de la collaboration de certains intellectuels de prestige; on y publia des matériaux de différents domaines de la culture. La teinte politique de la revue

⁵⁴ Vezi P. Gr. [Gr. T. Popa], *Proteste împotriva rășluirii Ardealului*, în „Însemnări ieșene“, anul V, vol. XVI, nr. 10, 1 octombrie 1940, p. 129.

⁵⁵ Emil Diaconescu, *Timpul stăpînirii ungurești în Transilvania*, în *loc. cit.*, p. 65.

⁵⁶ *Ibidem*. În articolul *Populația din teritoriul răpit de Ungaria*, același autor scotea în evidență caracterul oneros al actului din 30 august 1940, analizînd structura națională a populației, situația majoritară a populației românești în teritoriul respectiv; în unele județe, românii reprezentau mai mult de 3/4 din populația respectivă. „O asemenea situație — conchidea autorul — nu poate fi decît vremelnică“ (*Populația din teritoriul răpit de Ungaria*, în *loc. cit.*, p. 144—145).

⁵⁷ A.S., *Teritoriul „cedat“*, în *loc. cit.*, p. 140.

⁵⁸ Eliza Campus, *Din politica externă...*, p. 379.

ne fit que s'accroître, parallèlement à l'aggravation de la situation internationale de la Roumanie, à la veille et au début de la deuxième guerre mondiale. Il y eut des articles où l'on combattait l'Anschluss, ainsi que d'autres où l'on adoptait une attitude ferme contre l'„accord“ de Mûnchen et l'occupation de la Tchécoslovaquie. La revue protesta avec véhémence contre le révisionnisme fasciste, allemand et hongrois, qui imposa finalement le Dictat de Vienne (20 août 1940), par lequel on enlevait à la Roumanie le nord de la Transylvanie. La revue „Însemnări ieşene“ se fait le porte-parole de larges classes sociales et de cercles politiques qui se prononcèrent fermement pour la défense de l'intégrité territoriale de l'état roumain.

PREOCUPĂRI CULTURAL-EDUCATIVE MUNCITOREȘTI ÎN ROMÂNIA (PERIOADA INTERBELICĂ)

CONSTANTIN CLOȘCA

Dezvoltarea cultură a poporului român în anii dintre cele două războaie mondiale este rezultatul unor acumulări substanțiale anterioare, cu deosebire din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, începutul secolului al XX-lea. În același timp, progresele făcute de poporul nostru în domeniul economic și social-politic, ca urmare a făuririi statului național unitar român în memorabilul an 1918, s-au întregit în chip firesc cu îmbogățirea conținutului vieții spirituale. Cultura acestei perioade reflectă transformările sociale și politice de după primul război mondial, contribuind la rîndul său la înaintarea societății românești. Se dezvoltă învățămîntul, iau amploare instituțiile culturale, se afirmă în continuare creația literar-artistică, atît prin eliberarea unor mari energii spirituale cît și prin crearea cadrului necesar acestui avînt.

Dacă în a doua jumătate a sec. XIX, începutul secolului al XX-lea, caracteristica vieții culturale de masă o constituia, în afară de școală, apariția unor instituții tipice acelei epoci, cum au fost Școlile de aduți, Bibliotecile populare, Cercurile culturale etc., în perioada interbelică, cu excepția bibliotecilor, asemenea forme instituționalizate dau semne de oboseală și neconcordanță cu noile realități social-economice, făcînd loc altora mai adecvate și cuprinzătoare, între care: Ateneele populare, noi biblioteci, Societăți culturale, Radioul, Filmul, Universități populare, Universități muncitorești, Școlile socialiste, Casele poporului, Cercuri culturale muncitorești și altele asemănătoare, la care ne vom referi în articolul de față.

Asemenea instituții erau menite să completeze sumara instrucție școlară a maselor muncitoare sau să inițieze pe cei neșcolarizați. Cea mai răspîndită formă în cadrul instituțional amintit (cunoscută și în secolul trecut, dar care în noua etapă capătă valențe noi) a fost aceea a conferințelor, care cuprindea o gamă variată de subiecte, dar și o diversitate mare de conferențieri. Temele abordate au fost și ele extrem de diferite: istorie, filosofie, literatură, tehnică, geografie, științele naturii, noțiuni de fizică și chimie, medicină, economie politică și altele.

Pe acest fundal de numeroase instituții și diversitate tematică, s-a afirmat în context național diferite tipuri de activități și preocupări cultural-muncitorești, expresie a afirmării noii clase și a organizațiilor sale.

Dat fiind problematica subiectului abordat, cît și spațiul limitat ce ne stă la dispoziție, vom dezbate în cele ce urmează doar o latură a activității cultural-educative în perioada interbelică, și anume aceea apartenență clasei muncitoare, ca prezentînd un interes aparte.

De la începuturile afirmării sale, clasa muncitoare din România a îmbinat lupta pentru revendicări economice cu dorința de emancipare culturală. În cadrul evoluției societății românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea se înregistrează evidente preocupări în direcția ridicării culturale a maselor muncitoare, în scopul formării unui orizont larg despre lume și viață, despre realitățile social-economice cu care acestea se confruntau. Un rol însemnat în această privință l-au avut organizațiile muncitorești și socialiste, Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România (P.S.D.M.R.). Atît cercurile socialiste, cît și cluburile muncitorești, ca și alte organizații ale clasei muncitoare au fost adevărate focare de răspîndire în rîndul maselor nu numai a ideologiei revoluționare a proletariatului, ci și a cunoștințelor de cultură generală. Se poate spune că a existat

o vie preocupare în direcția emancipării din punct de vedere cultural a muncitorilor și țăranilor, a altor categorii de cetățeni dornici să afle adevărul despre natură și societate, să se înarmeze cu reale cunoștințe în toate domeniile vieții economice și sociale

Nevoia de cultură pentru elementul muncitoresc, rezultă și din faptul — marturisit în 1888 de ziarul socialist „Dezrobirea” — că: „muncitorii trebuie să cunoască nedreptele baze ale societății, căci numai astfel vor ști să lupte cu succes pentru nimicirea lor”¹. În același spirit, însă de pe o treaptă superioară de înțelegere a rolului culturii în transformarea revoluționară a societății, Congresul al II-lea al P.S.D.M.R. (1894), făcea următoarea apreciere: „Mișcarea culturală, care ridică mult nivelul lucrătorilor, îi face mai capabili de priceperea principiilor socialiste”².

Muncitorii de la sfârșitul secolului al XIX-lea, începutul celui următor, îmbrățișând cu ardoare activitățile culturale „au devenit ei înșiși oameni culti” — după cum constata în acele timpuri Panait Mușoiu. Ei și-au îndreptat cu încredere pașii spre focarele de cultură inițiate și conduse de socialiști, de organizațiile muncitorești. Dintre formele și acțiunile culturale ale clasei muncitoare mai răspândite în această perioadă pot fi menționate: șezători literare, serate literar-artistice, școli populare, conferințe, biblioteci populare, lecturi colective, cercuri de studii (sociale) etc. De asemenea, presa muncitorească și socialistă, în paginile căreia erau publicate frecvent articole ale unor oameni de știință progresiști, traduceri din operele clasicilor marxiști etc., a jucat un rol însemnat în procesul de ridicare intelectuală a maselor muncitoare.

De semnalat totodată, gama largă a domeniilor științei în care muncitorii trebuiau inițiați în cadrul cursurilor libere și a altor forme de răspândire a culturii și științei. Cerința era de a li se explica „în mod cât se poate de popular noțiuni de fizică, chimie, cosmografie, anatomie și fiziologie umană, igienă, economie politică, drept constituțional, principiile adevăratei morale etc.”³.

Eforturile organizațiilor muncitorești și socialiste din a doua jumătate a secolului trecut nu au fost zadarnice, ele s-au concretizat în dorința din ce în ce mai evidentă a maselor muncitoare de a se cultiva. Numărul celor ce citeau presa socialistă, cit și a celor care frecventau întrunirile și bibliotecile a crescut în mod simțitor. Dovadă că problema educației muncitorilor devenise stringentă, ea constituind o chestiune majoră, reiese și din faptul că în Programul adoptat la Congresul de constituire a Partidului politic al clasei muncitoare (P.S.D.M.R.) în 1893, se stabilea ca sarcină de prim ordin membrilor „organizarea și luminarea poporului muncitor, lupta pentru îmbunătățirea materială și morală a muncitorilor”⁴. Totodată, în Program era prevăzut ca partidul să se ocupe de „luminarea și organizarea proletariatului agricol...”⁵.

Succesele dobândite, ca și neajunsurile semnalate pe tărîmul muncii culturale proletare din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, începutul secolului nostru au constituit în același timp impulsuri și învățăminte în direcția unor noi și sporite eforturi în etapa istorică următoare, respectiv perioada dintre cele două războaie mondiale.

Inscrierea mișcării muncitorești și socialiste pe o nouă traiectorie a luptei sale ideologice și politice, ca urmare a intensificării și adâncirii procesului revoluționar din România, după primul război mondial, a dus la evidențierea unor noi eforturi și preocupări în direcția ridicării maselor muncitoare din punct de vedere cultural-științific. Lupta împotriva exploatații, pentru transformarea revoluționară a societății românești, condusă de Partidul Comunist Român nu putea exclude, în noua etapă, ridicarea culturală a membrilor săi, a întregii mase de muncitori, țărani și alte categorii sociale exploatare. Clasa muncitoare, în primul rând, era conștientă de faptul că bruma de cunoștințe căpătate în școală

¹ „Dezrobirea”, 6 febr. 1888.

² *Documente din istoria mișcării muncitorești din România (1893—1900)*. Editura Politică, București, 1969, p. 222.

³ „Dezrobirea”, 6 febr., 1888.

⁴ *80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România — Documente*, Editura Politică, București, 1974, p. 456.

⁵ *Ibidem*.

nu era suficientă, și de aceea, înțelegea foarte bine necesitatea acumulării a cât mai multe și temeinice cunoștințe despre natură, evoluția societății și istoria patriei, despre știință și tehnică.

Deși în perioada de avânt revoluționar, din anii 1918—1921, în fața proletariatului, a partidului său stăteau probleme de importanță vitală, care impuneau rezolvare imediată, cum au fost: conducerea luptelor greviste și de revendicări economice, organizarea pe baze noi, revoluționare a clasei muncitoare, intensificarea activității ideologice în rîndul maselor etc., grija pentru ridicarea și afirmarea intelectua a muncitorimii a constituit o preocupare permanentă a celor angajați în fruntea luptei pentru o viață nouă. Acest interes s-a manifestat atît în partid cît și în rîndul muncitorilor cuprinși în alte forme organizatorice: sindicate, organizații de tineret etc.

Presă socialistă și muncitorească a publicat în această perioadă numeroase articole referitoare la necesitatea intensificării activității educativ-patriotice în rîndurile proletariatului. Încă în anul 1918, ziarul „Social-democrația” din Iași declara în numele muncitorilor că acestora le trebuie o școală populară liberă și gratuită „care să împrăștie știința de carte în toate straturile populare”⁶. „Iașul socialist”, o altă gazetă muncitorească, explica la rîndul său: „cu drept cuvînt putem spune că primul dușman al clasei muncitoare e ignoranța, și în al doilea rînd burghezia”⁷. O deosebită înțelegere și voință în ceea ce privea emanciparea culturală a manifestat în permanență tineretul revoluționar din țara noastră. „Prin lupta de toate zilele — scria în 1921 «Tineretul socialist» — ne vom educa. Ne vom educa pentru a duce lupta cu mai mulți sorți de izbîndă. Sîntem o parte a proletariatului, a clasei muncitoare, indiferent dacă ne aflăm în rîndurile lucrătorilor, a soldaților, școlarilor sau studenților. Întreaga luptă a clasei muncitoare ne interesează de aproape...”⁸.

Socotim semnificativ faptul că odată cu reorganizarea mișcării muncitorești de la sfîrșitul războiului și după înfăptuirea actului de unitate națională, partidul socialist, sindicatele, ca și alte organizații ale proletariatului român abordează de pe pozițiile cele mai înaintate problema culturală, a ridicării capacității de gîndire și înțelegere a clasei muncitoare, a emancipării generale a acesteia. În anii 1919—1920 se înregistrează un aflux al maselor spre organizațiile muncitorești, spre partidul socialist. Față de noua situație se puneau cu acuitate chestiunea educării lor. Ziarul „Socialismul”, referindu-se la aceasta, relatează atunci despre creșterea numărului celor organizați în sindicate și partid, socotind ca urgentă „educarea socialistă a masei noi venite”⁹. Petre Constantinescu-Iași, scria, de asemenea, că nevoia de cultură este o cerință imperioasă, fără de care membrii conștienți ai mișcării vor duce-o greu în lupta contra burgheziei.

Mișcarea sindicală din România a desfășurat în rîndurile muncitorilor o permanentă activitate cultural-educativă, de pe pozițiile înaintate ale ideologiei socialismului științific. În 1921 se preconiza ca în scopul ridicării conștiinței și a pregătirii politice a membrilor de sindicat, în fiecare centru industrial „să fie organizate secțiuni de educație”. Organizațiile sindicale aveau sarcina în înființeze cursuri, pe teme cu caracter social pentru consiliile muncitorești. Răspîndirea literaturii socialiste era, de asemenea, o atribuție a sindicatelor. Tot ele trebuiau să sprijine școlile și cercurile tineretului socialist. Totodată ele aveau drept scop îmbunătățirea calitativă a mișcării sindicale, ridicarea conștiinței de clasă a muncitorimii. Sindicatele au editat gazetele lor oficiale în care erau dezbătute numeroase probleme cultural-educative și științifice.

În perioada interbelică au activat cu succes adevărate instituții și lăcașuri de cultură muncitorești, cum au fost: Școala socialistă, Casa poporului, cluburi și cămine muncitorești, Biblioteca și Editura socialistă, Universitățile populare, Cercuri culturale etc. În februarie 1920 s-au pus bazele Școlii socialiste din ca-

⁶ „Social-democrația”, Iași, 4 nov., 1918.

⁷ „Iașul socialist”, 8 febr., 1920, p. 2.

⁸ „Tineretul socialist”, 20 apr., 1921.

⁹ „Socialismul”, 14 febr., 1920; v. și Clara-Cușnir-Mihailovici și colab., *Mișcarea muncitorească din România, 1916—1921*, Editura Politică, București, 1971, p. 224.

pitală, „frecventată de numeroși muncitori“ — după cum consemnează mărturiile vremii. Aceasta avea ca obiecte de studiu atât materii de cultură socialistă, cât și de cultură generală. Programul cursului cuprindea între altele discipline ca: materialism dialectic și istoric, istoria socialismului în România, economia politică, limbile română și franceză etc. Între profesori amintim pe Barbu Lăzăreanu, Ilie Horodniceanu, Emil Socor și alții¹⁰. Școala socialistă de la Iași a înscris, de asemenea, o pagină frumoasă în istoria mișcării democratice și muncitorești din România, contribuind din plin la răspândirea cunoștințelor culturale-științifice, la propagarea ideilor revoluționare în rindul celor mai diverse categorii de cetățeni¹¹. În cadrul programului cultural-educativ al acestei școli erau dezbătute teme privitoare la literatură, istorie, medicină populară, biologie, geografie, istoria socialismului etc. Tot la Iași funcționa în anul 1920 o Universitate muncitorească, unde se țineau expuneri pe diferite teme de educație politică, ideologică și culturală de către reprezentanți de seamă ai culturii și științei românești — adepți ai ideologiei revoluționare-muncitorești —, între care dr. C. I. Parhon, Petre Constantinescu-Iași, Timotei Marin, Zoc Frunză, Litman Ghelenter ș.a. La Cîmpina, în februarie 1920 s-a constituit Universitatea populară socialistă, urmare a faptului că se simțea „nevoia absolută a ridicării acestor mase de muncitori, care arc trebuință de cultură generală, și mai ales socialistă...“¹². Universități muncitorești au activat la București, Galați și Timișoara.

O altă tribună de răspândire a cunoștințelor de cultură generală și socialistă, au continuat să fie Curcurele de studii sociale. Între acestea semnăm ca mai active pe cele din București, Iași, Galați, Craiova, Ploiești, Turnu Severin, Bîrlad, Focșani, Huși, Corabia etc. De asemenea, un rol important în răspândirea cunoștințelor cultural-științifice l-a avut Cercul de editură socialistă, care se îngrijea atât de reeditarea lucrărilor conducătorilor vechii mișcări socialiste din România, cât și de tipărirea și difuzarea de lucrări aparținând militanților din acea perioadă. Cercul a editat în aceiași timp lucrări traduse ale unor conducători ai mișcării muncitorești internaționale. Anual erau editate almanahuri, Calendarul muncii, Calendarul tribunei socialiste, Calendarul muncitoresc al sindicatelor unite. În același scop cultural, erau editate numeroase broșuri și cărți de literatură militantă, socialistă, între care amintim: *Originile socialismului științific, Originea familiei, a proprietății private și a statului* de Fr. Engels; *Manifestul comunist*, de Karl Marx și Friederich Engels; *Concepția materialistă a istoriei*, de Constantin Dobrogeanu-Gherea; *Din istoria socialismului*, de Charl Rappaport; *Spre țărnul dreptății*, de Theodor Neculțu; *Sindicatelor muncitorești*, de Cristian Racovski; și multe altele. Printre cărțile de literatură beletristică larg răspândite în mișcarea muncitorească din România au fost *Mama*, de Maxim Gorki; *Munca*, de Émile Zola; *Jimmie Higgins*, de Upton Sinclair etc.¹³.

În anii premergători primului război mondial este întemeiată, din inițiativa Partidului socialist, Casa poporului; așezămînt cultural-revoluționar specific mișcării muncitorești, care se va impune și va căpăta răspîndire după război, menținîndu-se în întreaga perioadă interbelică¹⁴. Între altele a avut menirea să creeze condiții optime desfășurării unei intense activități culturale-educative. Darea de seamă morală și materială, pe anul 1919, a Partidului socialist din România, Secțiunea București, sublinia importanța Casei poporului, arătînd că în lipsa acesteia „nu putem avea întruniri publice cînd voim noi... Școala are nevoie de odăi speciale, fără de care nu poate funcționa“¹⁵. La Casa poporului

¹⁰ *Ibidem*, p. 239, nota 27.

¹¹ K. Miriam (L. Eșanu), *Un edificiu al mișcării muncitorești: Casa din strada Max Vexler, Iași*. În: „Cercetări istorice“ (serie nouă), Iași, I, 1970, p. 312.

¹² „Socialismul“, 14 febr., 1920; v. și Clara Cușnir-Mihailovici și colab., *op. cit.*, p. 239.

¹³ *Mișcarea sindicală din România*, Editura Politică, București, 1881, p. 360.

¹⁴ Cu privire a Casa poporului, a se vedea pe larg, Const. Oargă (Const. Cloșca), *Casa Poporului din Iași*, În: „Cercetări istorice“ (serie nouă), Iași, II, 1971, p. 365.

¹⁵ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1916—1921*, p. 291.

se țineau serate literare, concerte și conferințe științifice „de care se simte atîta nevoie pentru educația sufletească a maselor...”¹⁶. Constantin Dobrogeanu-Gherea făcea, în 1919, aprecieri elogioase la adresa acestui lăcaș cultural, iar Petrescu-Ghempet compara Casa poporului cu o cetate puternică, afirmînd că aceasta constituie un „mijloc de educație al clasei muncitoare...”¹⁷. Un frumos articol, intitulat *Casa poporului*, a fost publicat de ziarul „Tineretul socialist”, din care redăm următorul fragment: „Ea va fi locul de întîlnire a tuturor acelor care muncesc și sînt dornici de o lume mai bună. O casă a științei, a luminei, a adevărului... Acolo ne-o școala noastră populară atît de dorită și de necesară nouă”¹⁸.

Crearea Partidului Comunist Român, în mai 1921, a constituit un moment de maximă însemnătate în istoria mișcării muncitorești și revoluționare din țara noastră, ducînd la creșterea nivelului calitativ de luptă al maselor muncitoare din România, pentru revendicări economice, drepturi social-politice, pentru dezvoltarea lor culturală. Documentele Congresului de constituire a P.C.R. cuprind referiri prețioase privitoare la emanciparea intelectuală a membrilor de partid, cît și a clasei muncitoare în genere. Astfel, în proiectul de statut ce urma să fie adoptat la congres, era înserată și prevederea că: „sub controlul secțiunii se formează biblioteci, cercuri de studii sociale, școli de propagandă, școli de aduți, societăți de muzică, teatru și gimnastică etc.”¹⁹. Includerea în proiectul de statut la congresul amintit a problemei educării membrilor de partid „și a masei muncitorești”, cît și menținerea acestei prevederi în Statutul adoptat la Congresul al II-lea al P.C.R. din octombrie 1922, pune în evidență atenția majoră acordată, la cel mai înalt nivel, unui asemenea domeniu de activitate, față de care partidul comunist a manifestat o preocupare constantă în perioada interbelică.

Aceleași idei vor fi întîlnite apoi și în statutul Uniunii Tineretului Socialist din România, adoptat la ședința plenară a C.C. din martie 1923, în care s-a acordat un spațiu apreciabil chestiunilor privind „ridicarea nivelului cultural”²⁰. Din conținutul acestui document rezultă faptul că existau preocupări în direcția unor acțiuni concrete privind cultivarea tineretului muncitor. Așa spre exemplu, se preconiza ținerea de conferințe cu subiecte științifice, literare etc., precum și purtarea de discuții pe marginea temelor abordate. Merită menționat și faptul că la Congresul al III-lea al P.C.R. ținut în anul 1924, în condiții de ilegalitate, s-a constituit o „comisie pentru cultură proletară”²¹. Scopul acesteia este lesne de înțeles.

Presa de partid și muncitorească, a fost angajată în dezbaterile unor probleme ce vizau cultura muncitorilor, cerințele acestui domeniu. Numeroase articole din ziarele „Socialismul”, „Tineretul socialist”, „Iașul socialist” etc. au publicat în paginile lor teme cultural-științifice de interes general, menite să contribuie la cultivarea muncitorilor, au pus în discuție probleme legate de unele neajunsuri în domeniul învățămîntului, generate de șubrezenia regimului trecut. Critici îndreptățite erau adresate politicianilor burghezi, care nu aveau în preocupările lor „crearea de condiții pentru ca fiii de muncitori și țărani să poată învăța. Ziarul „Luptătorul” din 17 octombrie 1921, în articolul *Școlile rurale*, scrie că „foarte multe localuri de școală se află în ruină”. De asemenea, gazeta „Socialismul”, relevă despre reforma învățămîntului, subliniind că măsurile prevăzute de aceasta nu se puteau aplica „din cauza mizeriei în care trăiau oamenii muncii”²². Numai după înlăturarea burgheziei — se sublinia într-un număr al aceluiași ziar — copiii clasei muncitoare vor putea pătrunde în școli²³, fapt confirmat de istorie, care întărește convingerea că țelurile luptei clasei muncitoare n-au fost și nu sînt utopice. Totodată, presa muncitorească și comunistă

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ „Lumea nouă”, București, 20 noiembrie, 1919.

¹⁸ „Tineretul socialist”, București, 7 oct., 1919.

¹⁹ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1916—1921*, p. 629.

²⁰ *Ibidem*, p. 400.

²¹ Apud, „Anale de istorie”, nr. 5/1972, p. 39.

²² „Socialismul”, 20 august, 1922.

²³ *Ibidem*, 14 sept., 1922.

sublinia că: „trebuie găsite căi proprii” pentru ca fiii de muncitori și păriații acestora să se instruiască, să se cultive — în ciuda nepăsării și opreliștilor regimului exploatator — învățând, frecventînd bibliotecile socialiste și formele de culturalizare organizate de partid, de sindicate; să citească presa partidului și alte publicații muncitorești. Ziarul „Muncitorul” din Arad publică la 14 mai 1922 articolul *Cultura proletară*, în care explica cititorilor săi că burghezia nu se ocupă de ridicarea culturală a muncitorilor, de aceea — subliniază articolul amintit — noi trebuie să ne formăm o cultură de alt conținut, deoarece proletariatul dispune de alte vederi și mentalități decît îmbătrînita clasă a burgheziei”. Era evidențiată necesitatea de a se cultiva a tinerilor muncitori prin forțe proprii.

Aționînd în această direcție, organizațiile de tineret, conduse de P.C.R. și-au intensificat activitatea organizatorică și politică, înscriind în agenda realizărilor importante manifestări cultural-educative. Spre exemplu, în 1924, activau 17 cercuri, intitulat „Tineretul socialist”, în orașe ca București, Birlad, Corabia, Galați, Iași, Botoșani, Turnu Severin etc.²⁴ În toate aceste cercuri se făcea educație revoluționară și cultural-științifică. Un rol important pe linia acestei preocupări l-au avut bibliotecile muncitorești. Spre pildă, Biblioteca poporului, aparținînd Comisiei locale a sindicatelor din Iași, dispunea în 1922 de 800 cărți socialiste și literare²⁵. Această bibliotecă era frecventată de un număr mare de tineri muncitori însetați de cultură. Numeroase alte biblioteci asemănătoare funcționau în centrele muncitorești din întreaga țară. Cu o bogată activitate pe tărîm cultural se înscriu și Căminele muncitorești. Asemenea fortărețe revoluționar-educative au fost o prezență dinamică în peisajul manifestărilor culturale din perioada interbelică, manifestări concepute de organizațiile de masă conduse de către Partidul comunist. Menționăm că astfel de așezăminte au existat la Timișoara, Iași, Cîmpina, Brașov, Piatra Neamț, Reșița, Lugoj, Timișoara, Oradea, Cluj, Petroșani etc.

Represuniile autorităților burgheze îndreptate împotriva clasei muncitoare, a acțiunilor organizate de aceasta au frînat mult evoluția activității culturale muncitorești. Una dintre cele mai violente măsuri antimuncitorești a fost ilegalizarea Partidului Comunist Român și a altor organizații revoluționare, începînd cu anul 1924. Acest fapt amenința cu încetarea oricărei activități comuniste, implicit cea cultural muncitorească. Forțele revoluționare din România au fost aduse în fața unei situații nemaiîntînite. Nevoia să-și continue activitatea în ilegalitate, comuniștii și-au asumat răspunderi deosebite.

Cu toată teroarea și restricțiile administrate de autoritățile regimului trecut, partidului comunist și organizațiilor conduse de acesta, lupta revoluționară nu a încetat, dimpotrivă, adoptînd forme organizatorice adecvate, metode noi de luptă, specifice ilegalității, comuniștii au continuat să activeze cu și mai multă îndrăjire, reușind să se situeze în fruntea unor răsunătoare acțiuni ale proletariatului român. În această situație munca educativ-revoluționară dusă de partidul comunist întîmpină aceleași greutăți, lovindu-se de numeroasele restricții ale autorităților ca: cenzura presei muncitorești și democratice, suspendarea presei comuniste, înăbușirea multor manifestări cu caracter cultural-educativ etc. În pofida unor asemenea măsuri se înregistrează numeroase și însemnate manifestări menite să antreneze masa de muncitori: comuniști, social-democrați, socialiști și fără de partid, între care un număr mare de sindicaliști, uteciști, femei etc. la activități culturale. Asemenea preocupări sînt numeroase și consistente.

Presa legală și ilegală a partidului comunist, aște ziare muncitorești, continuă să aibă un rol important în educarea maselor, dezbătînd în paginile lor probleme despre educația revoluționară a proletariatului. În coloanele gazetei „Iașul sindical”, muncitorul comunist Ion Bolohan scria în 1925 următoarele: „adevărată dezrobire numai atunci se va înfăptui cînd pe lângă revendicările de ordin economic, muncitorii vor avea posibilitatea să se emancipeze și din punct de vedere spiritual”²⁶. Autorul recomandă cu insistență muncitorilor organizații

²⁴ *Documente din istoria Partidului comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România, 1921—1924*, Editura Politică, București, 1970, p. 778.

²⁵ „Iașul socialist”, 9 apr., 1922.

²⁶ „Iașul sindical”, 20 dec., 1925 (articolul, *Lipsurile muncitorimii*).

în syndicate să se preocupe de ridicarea lor intelectuală. „Să ne pregătim și în domeniul cultural — scria acesta — punind mîna pe cărți, pe reviste și ziare, care sînt redactate în interesul nostru de clasă, să le citim, să le discutăm și să le aprofundăm“. Este, după opinia noastră, un exemplu de modul cum partidul comunist își făcea cunoscut în rîndul masei or muncitorești programul și ideile sale înaintate. Totodată, este exprimată limpede și hotărît concepția P.C.R. în privința emancipării culturale a proletariatului în acea perioadă. Publicațiile editate de Partidul comunist și de alte organizații muncitorești se adresau masei or muncitoare cu îndemnul de a se pregăti și din punct de vedere cultural, pentru reușita luptei împotriva claselor dominante, pentru cucerirea de libertăți sociale și politice. Au fost publicate articole cu următoarele titluri: *Chestiunea educației sau ce este educația proletară*²⁷, *Ofensiva culturală*²⁸ (în care era demascată ipocrizia claselor dominante în problemele de culturalizare a masei), *Cum să ne cultivăm*²⁹ (se referă la mijloacele de ridicare culturală a muncitorilor) etc.

În septembrie 1926 apare publicația legală a P.C.R. intitulată semnificativ „Cultura proletară“, dovadă că problema culturală era un imperativ major al mișcării muncitorești și că i se acorda importanța cuvenită. În *Cuvînt înainte*, din primul număr al acestei reviste, se sublinia între altele că „proletariatului însuși îi revine sarcina să-și apere ideologia, arma spirituală indispensabilă în lupta de emancipare a clasei muncitoare“³⁰. Iar în încheierea acestui articol se remarcă faptul că „proletariatul din România, îndeosebi, simte nevoia de cultivare“. Publicații cu profil cultural-educativ, care se adresau clasei muncitoare, au fost și cunoscutele reviste „Bluze albastre“ (subintitulată *Revista culturală-proletară*, apărută în 1932) și „Manifest“ (tribună de promovare a culturii democratice, apare: 1934—1936), revistă condusă de Partidul Comunist Român prin Lucrețiu Pătrășcanu.

Cînd se spune că în primul rînd comuniștii au fost aceia care s-au situat în fruntea tuturor acțiunilor revoluționare, că au dovedit spirit de sacrificiu în lupta pentru emanciparea masei muncitoare, se subliniază un mare adevăr. Ei n-au preocupat nici un efort în lupta pentru afirmarea cauzei proletariatului. În ciuda tuturor obstacolelor întîlnite n-au coborît nici un moment de pe bariade. În condiții de severă ilegalitate, urmăriți cu strictețe de organele de siguranță, aruncați în închisori, membrii partidului comunist, încrezători în victoria cauzei pentru care sufereau și luptau, au făcut totul pentru reușita acesteia, au dovedit cîtezantă și inventivitate în acțiune. De aceea, nu surprinde faptul că înseși închisorile regimului trecut în care erau deținuți comuniștii au fost transformate în adevărate cităde de luptă și focare de cultură proletară. Un singur exemplu poate fi edificator în acest sens: comuniștii din închisoarea „Jilava“ au reușit să editeze ziarul ilegal „Jilava roșie“, în paginile căreia, între altele, este remarcat articolul, *Munca culturală*, „Să transformăm închisorile — se sublinia în micile pagini ale acestei publicații — în adevărate universități roșii, în care tovarășii căzuți în lupta de clasă³¹ să fie ridicați din punct de vedere ideologic“³².

În închisori și în afara acestora, munca cultural-muncitorească a cunoscut frumoase realizări, în ciuda tuturor măsurilor lor de restricție și oprire. Exemplele sînt numeroase și nu putem să le înșurim pe toate. Selectînd, ne vom mîrgini în a evidenția faptul că un rol de seamă în desăvîrșirea concretă a activității cultural-educative l-au avut organizațiile de masă legale sau ilegale conduse de partid. Astfel, syndicatele continuă să desfășoare o activitate meritorie în direcția ridicării intelectuale a masei muncitoare. Sînt puse în aplicare mijloace noi pentru împlinirea acestui deziderat, iar altele mai vechi sînt reactualizate și dinamizate. În 1926 Consiliul General Sindical Unitar a organizat la

²⁷ „Deșteptarea“, 15 ian. și 18 mart., 1928.

²⁸ „Facia“, 15 sept., 1932.

²⁹ „Viața sindicală“, 19 mart., 1932.

³⁰ „Cultura proletară“, 15 sept., 1926.

³¹ Referire la cei arestați și condamnați pentru activitate revoluționară.

³² „Jilava roșie“, 13 dec., 1935.

București școala tinerilor muncitori care-și desfășura activitatea atît la sediile sindicatelor, cît și la căminele de ucenici³³.

O vie activitate — preconizează documentele vremii — s-a desfășurat la Birlad începînd din anul 1927, ca urmare a înființării Cercului cultural muncitoresc. La Focșani, de asemenea, Cercul cultural „Junimea”, întemeiat în anul 1926 și transformat apoi (1931) în Societatea pentru sport și cultură „Unirea”, a mobilizat la activități culturale numeroși muncitori de toate vîrstele. Căminele muncitorești și alte asemenea organizații își largesc sfera activității lor educative. Casele poporului au continuat să desfășoare, de asemenea, o intensă activitate în această direcție. Ele au devenit, în ciuda multor restricții venite din partea autorităților, adevărate sedii ale comuniștilor sau social-democrațiilor, ale muncitorilor în general. La Casa poporului din Iași, spre exemplu, aveau loc periodic conferințe urmate de șezători literar-artistice³⁴. Asemenea edificii însoțite de rezultate meritorii în domeniul activității cultural-educative au activat în perioada interbelică la Cîmpina, Galați, București, Turnu-Severin, Brăila, Piatra Neamț și Buhuși.

Atît Casele poporului cît și alte instituții cultural-muncitorești au organizat interesante și elevate manifestări pentru lucrătorii din fabrici, ca teatru muncitoresc, formații corale etc. Despre astfel de activități, revista „Cultura proletară” scria în 1927 la rubrica intitulată semnificativ, *Teatru proletar*, următoarele: „Pe o mică scenă improvizată în sala Sindicatelor unitare din București, un grup de muncitori artiști reușesc să realizeze mici spectacole de teatru. Jocul muncitorilor artiști — se arată în continuare — a emoționat adînc pe spectatori cu actul al II-lea din *Tezătorii* lui G. Hauptmann”. Tot în numărul respectiv se precizează: „Debutul teatrului proletar s-a făcut cu actul al IV-lea din *Azilul de noapte* de Maxim Gorki”³⁵.

Festivalul muncitoresc organizat la Cluj în zilele de 26—28 mai, 1934, la care și-au dat concursul echipe artistice, corale și sportive din București, Cluj, Reșița, Petroșani, Lupeni, Petrila, Arinoasa, Oradea și Satu Mare, s-a bucurat de o largă audiență în rîndul maselor³⁶, el constituind o adevărată desfășurare a forțelor muncitorești revoluționare.

În perioada de după 1933 activitatea cultural-educativă desfășurată de organizațiile muncitorești, capătă un pronunțat caracter patriotic-revoluționar în lupta cu ideologia retrogradă, antinațională a elementelor fasciste. În aceste împrejurări un rol însemnat în apărarea valorilor culturii naționale, a ridicării intelectuale și sportive a tineretului muncitor l-a avut Institutul Muncitoresc de Educație și Sport din România. Îndrumat de către sindicatele revoluționare, acesta avea ca scop „educarea muncitorilor prin înființarea de biblioteci și secțiuni sportive”³⁷. Dimensiunea acțiunilor acestui Institut, rezultă și din numărul mare de secțiuni cultural-sportive, peste 50 în 1936, răspîndite pe întreg teritoriul țării³⁸.

În același timp, s-au afirmat puternic Cercurile culturale ale tineretului; tot mai active în preajma celui de-al doilea război mondial. În anul 1939, acestea activau pe lîngă Breslele muncitorești, înscriindu-se cu o bogată activitate cultural-artistică. Formele de manifestare a acestor cercuri erau: organizarea periodică de „Ceaiuri literare”, șezători artistice, festivaluri culturale în cadrul cărora se aborda un repertoriu educativ bogat, constînd din recitări și cîntece patriotice și revoluționare, prezentarea unor scenete sau piese de teatru etc.³⁹. Totodată, o formă importantă de activitate a Cercurilor culturale au constituit-o excursiile de la sfîrșit de săptămînă, acțiuni care pe lîngă caracterul lor recreativ și instructiv au reprezentat un bun prilej pentru activitatea legală a Partidului comunist. Între acestea menționăm ca mai deosebită pe cea organizată de Cercul

³³ *Mișcarea sindicală din România*, p. 362.

³⁴ „Iașiul socialist”, 10 sept., 1922.

³⁵ „Cultura proletară”, anul I, nr. 2, 1927.

³⁶ *Mișcarea sindicală din România*, p. 495.

³⁷ „Caradașca”, Iași, 26 ian., 1936.

³⁸ *Mișcarea sindicală din România*, p. 494.

³⁹ *Tineretul comunist în acțiune*, Editura Științifică, București, 1972, pp. 327—

cultural Cluj, care la 14 iulie 1939 împreună cu corurile muncitorilor tipografi și pielari au mers la București, unde au dat spectacole pe scena Teatrului muncitoresc, „Muncă și voie bună“⁴⁰.

De asemenea, în perioada de ascensiune a fascismului, Casele poporului s-au dovedit a fi adevărate focare de cultură și luptă antifascistă. În mai multe rînduri acestea au constituit ținta atacurilor unor bande legionare și a e reacțiunii interne. În apărarea lor, însă, s-a ridicat hotărît proletariatul român. Ele au continuat să activeze cu bune rezultate pînă în ajunul celui de-al doilea război mondial. La Iași, spre exemplu, în sălile Casei poporului din str. Socola se țineau conferințe de către reprezentanți de seamă ai mișcării muncitorești, continua să activeze biblioteca populară, se desfășurau numeroase alte activități culturale⁴¹. În anul 1939 presa ieșeană scria cu litere mari despre *Un reușit festival muncitoresc*, la care Casa poporului din „Socola“ a fost neîncăpătoare.. Interpretii au fost muncitorii și copiii acestora, iar repertoriul cuprindea bucăți din clasici români“⁴². Activități asemănătoare, în această perioadă, consemnăm și la Căminele muncitorești din Arad, Brașov, Timișoara, la Cluburile muncitorești, între care amintim pe cel al cefeștișilor din Pașcani, „Unrea“⁴³ etc.

Declanșarea celui de-al doilea război mondial a întrerupt pentru o perioadă șirul unor asemenea activități: clasa muncitoare, Partidul Comunist Român, fiind nevoit să-și orienteze eforturile spre problemele noi, ivite odată cu instaurarea în țara noastră a dictaturii militare antonesciene, care a angajat România în război alături de țările fasciste. În aceste condiții, toate forțele revoluționare au fost canalizate spre acțiunea de răsturnare a guvernului condus de mareașul Ion Antonescu și instaurarea unui guvern democratic, scoaterea României din războiul hitlerist, alungarea trupeor fasciste din țară, eliberarea Transilvaniei de nord, participarea României la război alături de coaliția antifascistă.

În încheiere se poate spune că acțiunea cultural-muncitorească a jucat un rol de cea mai mare însemnătate în afirmarea clasei muncitoare, a organizațiilor sale politice revoluționare în viața social-politică a țării. Totodată, manifestările cultural-educative muncitorești au contribuit esențialmente la realizarea unității clasei muncitoare, la făurirea frontului unic muncitoresc de jos.

DES PRÉOCCUPATIONS CULTURELLES — ÉDUCATIVES OUVRIÈRES EN ROUMANIE (LA PÉRIODE D'ENTRE-LES-DEUX-GUERRES)

R é s u m é

A coté d'une activité culturelle-éducative générale d'émancipation de la masse ouvrière des fabriques, en Roumanie on a aussi enregistré une action culturelle ouvrière. En partant des intérêts de classe le prolétariat, ses organisations professionnelles et politiques ont conçu d'intéressantes activités pour l'instruction des ouvriers. Les classes exploitatrices dominantes n'avaient pas l'intérêt de soutenir l'instruction culturelle des ouvriers à l'exception des quelques connaissances nécessaires pour travailler à l'aide des machines de la fabrique. Dans cette situation les ouvriers ont agi pour résoudre tous seuls ce problème d'une minime éducation dont ils sentaient le besoin. Ont fondé ainsi des Clubs ouvriers, l'École socialiste, des Universités ouvrières, des Maisons du peuple et d'autres formes culturelles pareilles où l'on menait une ample activité pour l'émancipation culturelle de la classe ouvrière de Roumanie. Pendant cette période (1919—1940), on a fait intensifier l'activité les Écoles d'adultes au cadre desquelles on enseignait. Il s'agit des bibliothèques ouvrières, des formations artistiques ouvrières etc.

Le Parti Communiste Roumain a accordé une attention particulière à l'éducation culturelle — idéologique des ouvrières. Il y avait aussi d'autres organisations dirigées par le P.C.R., tout comme les syndicats et l'Union de la Jeunesse Roumaine.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 341—342.

⁴¹ „Opinia“, Iași, 3 aug., 1936.

⁴² *Ibidem*, 27 apr., 1939.

⁴³ Marcel Morărașu, *Clubul C.F.R. „Unirea“ (1896—1973)*, Iași, 1976, pp. 15—28.

FORME ȘI METODE FOLOSITE DE COMITETUL REGIONAL MOLDOVA AL PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN ÎN MUNCA DE PROPAGANDĂ ÎMPOTRIVA FASCISMULUI ȘI DICTATURII

VASILE GAVRIL

După instalarea hitlerismului la putere în Germania, concomitent cu accentuarea tendințelor revizioniste ale acestuia, pe plan intern a crescut pericolul fascist, agresivitatea organizațiilor fasciste în frunte cu Garda de fier. În aceste condiții conținutul activității organizațiilor de masă, al întregii activități a P.C.R., a devenit preponderent antifascistă, antihitleristă, vizînd în primul rînd creșterea conștiinței de clasă a maselor populare în general și a muncitorilor în special, fapt ce a influențat asupra creșterii rolului de conducător al clasei muncitoare în cadrul mișcării democratice antifasciste și pe această bază s-a întărit continuu rolul politic și organizatoric al partidului comunist, afirmîndu-se neîncetat ca avangardă de nădejde a clasei muncitoare.

Partidul comunist a trecut mai hotărît la organizarea frontului unic de luptă al clasei muncitoare, în jurul căruia trebuiau să se coalezeze într-un puternic front antifascist și antiimperialist toate forțele sociale raliata împotriva pericolului fascist. În realizarea acestui scop P.C.R., și-a îmbogățit și perfecționat neconținut tactica, formele și metodele de luptă, îmbinînd cu pricepere activitatea legală cu cea ilegală și semilegală.

Pentru realizarea sarcinilor deosebite ce îi reveneau, Regionala Moldovei a P.C.R. și-a concentrat în primul rînd atenția spre întărirea legăturilor sale cu masele populare și spre consolidarea propriilor rînduri prin recrutarea de membri de partid dintre cei mai înaintați muncitori, țărani, intelectuali. Un număr însemnat de persoane au fost atrase în organizațiile de masă create și conduse de P.C.R., sau aflate sub influența sa.

În activitatea de stringere a legăturilor cu masele populare, Comitetul Regional al P.C.R. a acordat o deosebită atenție editării și răspîndirii unui număr important de publicații care și-au asumat sarcina să desfășoare o vastă activitate de propagandă comunistă.

Condițiile în care partidul comunist a asigurat apariția continuă a numeroase publicații proprii sau aflate sub influența sa, erau deosebit de grele. Organele represive cunoșteau capacitatea de cuprindere și de mobilizare a presei și făceau tot ce le stătea în putere pentru a împiedica activitatea publicistică comunistă. În scopul de a „preveni” răspîndirea cuvîntului partidului în mase, utilizau în-tregul arsenal de metode și mijloace specifice cum ar fi: interzicerea tipăririi și difuzării publicațiilor P.C.R., confiscarea tipografiilor pe care le descopereau, condamnarea celor care tipăreau presa de partid, prigonirea și arestarea ziariștilor comuniști, cenzurarea severă a publicațiilor bănuite că se află sub influența ideilor de stînga. Activitatea publicistică a P.C.R., a atras asupra sa aproape toate mijloacele represive ale agenților poliției, jandarmeriei și siguranței statului burghez.

Dacă la toate acestea se mai adaugă și faptul că în acele vremuri, sub ochii aparatului represiv, legionarii ucideau pe peronul gării din Sinaia pe primul ministru al țării — I. G. Duca — și își lichidau adversarii cu cuțitul și pistolul, este lesne de înțeles că a fi „gazetar de stînga” nu era o profesie comodă. A combate pătrunderea fascismului în țară, a supune oprobriuului public metodele de guvernare a unor politicieni, de către hitleriști, a condamna măsurile luate de guvernarea împotriva maselor populare, a scrie despre partidul comunist, cînd simpla menținere a lui era sancționată de codul penal, toate acestea repre-

zentau acte de curaj civic plătit uneori cu jertfe și deci cu atât mai mare era meritul slujitorilor presei din acel timp.

În ciuda acestor condiții, s-a scris atunci cu demnitate și curaj de pe aceste poziții de către oameni care și-au închinat activitatea luptei antifasciste, cu toată măiestria gazetărească și cu profunzimea sentimentului patriotic de care erau animați, necotind gravele pericole ce planau asupra lor. Și numărul acestor oameni a fost impresionant. Ascultînd cuvîntul partidului comunist, ei au reușit să editeze un însemnat număr de ziare, reviste, broșuri și manifeste revoluționare și democratice care au îndeplinit un rol important în intensificarea luptei împotriva fascismului, în crearea unei largi opinii de masă antifasciste în Moldova, în lupta pentru apărarea drepturilor economice și politice ale maselor populare de la orașe și sate.

Ziarele și revistele revoluționare și democratice din Moldova acelor vremuri au purtat în mare parte amprenta dinamicii evenimentelor politice ale perioadei¹, reliefind raza largă de acțiune a luptei organizațiilor P.C.R., forța de pătrundere a cuvîntului partidului în masele populare, amploarea ideilor democrației și progresului, a luptei antifasciste din această perioadă.

Editarea, tipărirea și difuzarea publicațiilor, îndeosebi a ce'or ce-și înscriau pe frontispiciu apartenența la P.C.R., sau la organizațiile create și conduse de partidul comunist, erau urmărite și reprimare de către organele repressive. De aceea, multe publicații comuniste sau democratice, după interzicerea lor de către autorități, își continuau apariția sub alte titluri. Este cazul ziarului „Clopotul” din Botoșani, care a fost suprimat la 10 decembrie 1934, a reapărut pe rînd pînă în 1937 sub alte denumiri ca: „Raza”, „Soarele”, „Va.ul”, „Torța”, „Horia”, „C.oca”, „Steagul” și „Glasul nostru”.

Starea de spirit antifascistă care a caracterizat presa revoluționară și democratică din Moldova în această perioadă a fost întreținută atît de sarcinile stabilite prin rezoluția Plenarei C.C. al P.C.R., din aprilie 1934, cu privire la „Munca de Editură” și a celorlalte plenary care au urmat, cît și de faptul că în cadrul „Federației generale a presei de provincie”², se aflau o serie de publiciști moldoveni, fie comuniști, fie simpatizanți care aveau strînse legături cu P.C.R. și care se numărau printre condeile de primă mînă ale țării.

Publicistica vremii a informat neconștient masele populare asupra evoluției evenimentelor interne și externe, poziția fermă revoluționară a P.C.R. față de aceste evenimente și direcția principală în care trebuie orientată lupta forțelor antifasciste și democratice, înfățișînd înaltul spirit de răspundere față de soarta poporului pe care numeroși luptători antifasciști îl manifestau, atît în fața organelor de Stat, cît și în fața amenințărilor fasciștilor. Semnificativ în acest sens este articolul „Pentru uoișagii mei”, publicat de Scarlat Callimachi în ziarul „Horia”, din 24 august 1936, ca răspuns la o scrisoare primită de la o bandă de legionari-fasciști³.

De altfel, „Clopotul” a publicat cu deosebit curaj numeroase articole demascatoare a fascismului român și hitlerismului german. Dintre acestea amintim: „Ura lui Hitler”, „Hitlerismul în România”, „Dictatorul morții”, „Adolf Hitler”, „Garda de fier și partidele politice”, „Auschwitz și Garda de fier”, „Cum să

¹ Vezi detalii în studiul „Printre foarfecile cenzurei” — de I. Spălățelu, București, 1974.

² „Federația generală a presei de provincie” a luat ființă în urma Congresului de constituire de la Galați (1—4 oct., 1932), iar statutul ei a fost adoptat la Congresul de la Constanța din 30 sept. 1934. Ulterior, în cadrul „Federației” au mai intrat „Uniunea ziaristilor profesioniști din Basarabia, Asociația presei din Brăila, Asociația presei din Bucovina și Moldova de sus, etc., care sînt și rămină asoc. fondatoare. (Arh. Stat. Buc., Arh. ist. centr. fond Minister. Propagandei Naț. dosar 234, fi'a 49).

³ Scarlat Callimachi, Căderea Babilonului, București, 1956, p. 177—180. În răspunsul dat la scrisoarea de amenințare ce i s-a trimis de către o bandă de fasciști, autorul scria: „Dacă nu sîntem fricoși de fire și dacă n-am leșinat la primirea rîndurilor mai sus citate, e că am auzit zile de-a rîndul, în timpul războiului mondial, șuierînd gloanțele de mitralieră nemțească, care atunci ca și astăzi amenințau neatîrnarea și libertatea poporului românesc”.

luptăm contra fascismului", „Pentru ceferiștii întemnițați", „Antisemitismul", „Tineretul contra fascismului", „Căderea Babilonului", „Sentința de la Craiova", „Spre Frontul unic" etc.

În mesajul adresat ziarului „Clopotul", cu prilejul sărbătoririi a 40 de ani de la apariția primului număr, tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al P.C.R., spunea: „Între cele peste 300 de ziare și reviste apărute în trecut sub îndrumarea P.C.R. și care au avut un rol important în mobilizarea maselor largi în lupta revoluționară pentru apărarea drepturilor și libertăților democratice împotriva fascismului, ziarul Clopotul apărut la 30 iunie 1933, a jucat un rol deosebit de important. Împreună cu celelalte publicații comuniste, „Clopotul" a militat activ pentru apărarea independenței și suveranității naționale, pentru răspîndirea ideilor marxist-leniniste în rîndul maselor, demascînd cu fermitate concepțiile politice retrograde, acțiunile teroriste ale elementelor fasciste. Deși suprimat în mai multe rînduri de către organele represive burghezo-mosierești, ziarul a continuat să apară sub alte denumiri, manifestîndu-se tot timpul ca o tribună activă de luptă pentru apărarea intereselor poporului⁴.

Într-adevăr, ziarul „Clopotul" și-a cucerit un bine meritat prestigiu prin campaniile de proteste împotriva tratamenteor inumane la care erau supuși în închisori luptătorii revoluționari și antifasciști — intelectualii, campanie a cărei efect și adeziune a cuprins întreaga țară. De pildă, în numărul din 1 ianuarie 1934, „Clopotul" făcea cunoscută puternica indignare a unor intelectuali de prestigiu ca: Tudor Argezi, Niki Atanasiu, C. Parashivescu-Bălăceanu, Radu Bourceanu, Marcel Breslașu, Șerban Cioculescu și Lascăr Sebastian, față de regimul de închisori aplicat deținuților antifasciști: „Ridicăm cel mai energic protest în fața opiniei publice, cerînd o imediată revindicare, a unor stări de lucruri care constituie o rușine pentru țară".

În numărul său din 30 septembrie 1934, „Clopotul" publică un protest împotriva arestării tovarășului Nicolae Ceaușescu și a altor luptători antifasciști, intitulat „Comunicat", în care se arată că: „În seara de joi 20 septembrie prietenii noștri Scarlat Callimachi, publicist, Matei Socor, dirijor și compozitor, ambii din Comitetul Central, Petre Vulpescu, doctorand în drept, Ceaușescu, muncitor, Costică Albescu, șomeur etc., etc., au fost victimele unei barbare agresiuni săvîrșite de către organele polițieneste din circumscripția a 13-a împreună cu un grup de gardiști de fier în uniformă. Năvălind în sediul nostru de sector, din str. Foișor nr. 9, ei au încercat să aresteze pe prietenii noștri, care timp de o oră au opus o dîrză rezistență, cu toate că nu erau înarmați decît cu hîrtie și creion, ca oameni ce veniseră la ședința săptămînală din sector. În cele din urmă autoritățile și „Garda" au reușit să-i încarce într-un camion al Prefecturii, să-i transporte sub ploaie de lovituri, la Prefectură, unde i-a ținut în mod abuziv 24 de ore fără să le ceară nici o declarație. Comitetul Național Antifascist nu se va lăsa intimidat de către autoritățile abuzive. El va continua lupta începută într-un ritm care va crește odată cu teroarea deslănțuită împotriva lui"⁵.

Despre dîrzenia neînfrîcată a tînărului comunist Ceaușescu, Petre Constantinescu-Iași, care l-a cunoscut în acea perioadă, își amintește: „Peste cîteva zile, împreună cu alți tovarăși, aveam să adresăm Ministerului de Interne un protest în legătură cu maltratarea la Prefectura Capitalei a tînărului militant care fusese arestat. Imediat după ce a fost eliberat s-a avîntat cu și mai înflăcărată pasiune în muncă"⁶.

Și „Clopotul" a făcut cu prisosință dovada că și-a realizat „Crezul" luptînd hotărît fără a cunoaște șovăirea și nici tîrguială pentru înfăptuirea lui"⁷.

Anul 1937 începe cu o intensificare a activității presei revoluționare, fapt semnalat tot mai frecvent și cu îngrijorare de organele poliției, care erau nevoite să raporteze că publicațiile comuniste „apar destul de regulat și în condiții teh-

⁴ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății multilaterale dezvoltate*, București, 1973, vol. —, p. 703—704.

⁵ Vezi fotoxerografia, *Spicuri din publicistica vremii*, în Arhiva I.S.I.S.P. al C.C. al P.C.R., planșa XLI, foto 43.

⁶ „Clopotul" din 30 iunie 1973 (nr. festiv la a 40-a aniversare de la apariție).

⁷ „Clopotul", primul număr din 30 iunie 1933.

nice prezentabile", făcînd dovada că Regiona'la Moldovei a P.C.R., reușea să realizeze sarcinile stabilite de ultimele plenare ale C.C. al P.C.R., în domeniul presei, susținînd cu fermitate dezvoltarea mișcării greviste din această perioadă.

Instaurarea dictaturii regale, în februarie 1938, a fost însoțită de suprimarea libertăților democratice prin-o suită de măsuri legislative, începînd cu noua Constituție prin care se „interzicea lupta de clasă”, desființarea partidelor politice, scoaterea în afara legii a organizațiilor de masă legale, democratice, antifasciste, antirăzboinice, interzicerea activității sindicale, iar presa progresistă, ziarele legale democratice au fost declarate primejdioase pentru ordinea statului.

La 11 februarie 1938, cu ordinul telegrafic nr. 128, Serviciul Cenzurii trimite tuturor prefecturilor județene dispoziții imperative precizînd că: „De la primirea prezentului ordin nu se va mai lăsa să apară în ziare:

1. Nici o informație despre viața de partide, întrevederi, consfătuiri, deplasări etc.

2. Nici o declarație politică a nici unui om politic.

3. Nici un comentariu asupra actelor guvernului.

4. Reportajii senzaționale sau ațîțări între cetățeni, fie prin articole de ziare, fie prin demersuri, caricaturi etc.

5. Orice critică personală la adresa oricăruia dintre membrii actualului guvern.

6. Publicarea oricărui manifest sau broșură cu caracter politic.

7. Clișeele foștilor oameni politici.

8. Anunțarea anticipată a oricăror audiențe la suveran. Se vor comunica numai comunicatele date de mareșalul palatului.

9. Nici o știre relativă la intrarea în noul guvern a vreunei alte personalități, decît atunci cînd va apare în Monitorul Oficial.

10. Nici o critică la adresa instituțiilor fundamentale ale statului.

11. Nici o știre care ar interesa apărarea națională sau siguranța statului⁸. În ciuda acestor restricții, din adîncă ilegalitate, cu prețul unor mari sacrificii, prin legături nemijlocite cu muncitorii fabricilor și cu țărănimea muncitoare, prin intermediul unor intelectuali și ofițeri patrioți (care au mijlocit legături cu comuniștii din Inchisori), Comitetul Regional Moldova al P.C.R., a folosit o gamă largă de manifeste, apeluri, gazete și broșuri ilegale, tipărite și difuzate în condiții extrem de grele, reușind să asigure neîntrerupt, propaganda revoluționară și democratică antifascistă în masele de oameni ai muncii.

Presa ilegală a P.C.R. din Moldova, deși mai redusă ca volum în raport cu perioada anterioară, a jucat un rol deosebit în transmiterea cuvîntului partidului în mase, lansînd înflăcărute chemări la lupte, ridicînd conștiința lor patriotică. Comuniștii din Moldova au asigurat apariția unor ziare ilegale, locale, de piidă, „Dunărea Roșie”, „Moldova Roșie”, etc., concomitente cu „Iașul”⁹, „Luptătorul”¹⁰.

Ca urmare a restricțiilor puse prin legislația carlistă și pentru a se evita cît mai mult riscurile de a fi descoperită presa de partid, Comitetul Regional Moldova al P.C.R., începînd cu perioada imediat următoare instaurării dictaturii regale, și-a îmbunătățit tactica editării, multiplicării și răspîndirii materialelor de propagandă revoluționară, democratică și antifascistă, studiînd cu deosebită atenție cauzele fiezării „căderii” și luînd măsuri operative de înăturare a unor greșeli care puteau duce la nereușita unor acțiuni. Apreciînd just gravitatea riscurilor muncii de difuzare, Regiona'la P.C.R. Moldova a indicat deplasarea masivă a activității de propagandă prin intermediul manifestelor și broșurilor care erau mai ușor de camuflat și răspîndit.

Această grijă a preocupat de altfel în mod permanent și conducerea P.C.R. care a indicat ca ziarul „Scînteia”, revista „Lupta de clasă” și alte publicații re-

⁸ Arh. Stat. Botoșani, Fond. Poliția oraș Botoșani, dosar Circulare și ordine instructive, anul 1938, fila 65.

⁹ A apărut în locul ziarului „Lumea”, suspendat la 28.03.1938 și ființează pînă la 2 iulie 1940, sub conducerea lui M. Bârsan și Gh. Ivașcu, care i-au imprimat un caracter antifascist-democratic.

¹⁰ Ziar burghezo-democratic cu orientare antifascistă (1928—1940). Din mai 1938 apare în locul ziarului „Ziua”, suspendat.

voluționare, pentru a scăpa mai ușor de sub ochii siguranței, să apară broșate și camuflate în coperte cu titluri din cele mai inofensive sau de inspirație oficială. Informații documentare valoroase ne oferă în acest sens înseși actele de constatare ale organelor represive întocmite cu prilejul descoperirii unor „comploturi” în care se menționează detaliat, nu numai titlurile oficiale ale materialelor de propagandă comunistă, ci și titlurile camuflate de pe copertele exterioare în care sînt editate și multiplicat aceste materiale, cu scopul de a prezenta „probe tari” în fața instanțelor judecătorești.

Și datorită faptului că această metodă tactică și-a dovedit cu prisosință eficiența, ea a fost generalizată și folosită frecvent în toată perioada dictaturii regale, încît consider suficient a prezenta doar un singur exemplu, care este edificator în acest sens :

La 18 aprilie 1938, inspectorul regional de poliție Iași, serviciul siguranței, este sesizat de Chestura de Poliție Iași, că : „printre coletele din magazia Oficiului Central Iași se găsește și unul cu manifeste comuniste”.

După verificările și cercetările prealabile de rigoare, la 20 aprilie oclupa de cercetare întocmește un proces-verbal de constatare prin care consemnează : „...un colet cu ambalajul de vatelină și pînză de sac... pe fract era prevăzută valoarea de 700 lei, iar conținutul declarat stofă... deschizîndu-l, a avut următorul conținut : 309 broșuri „Scinteia” din 1 aprilie 1938, 100 exemplare din manifestul „Fascismul român în lupta pentru instaurarea dictaturii sale și pregătirea războiului”, camuflat sub coperta „Insula șerpilor” de Pamfil Șeicaru, 100 exemplare „Unitatea clasei muncitoare și prima necesitate a momentului actual”, martie 1938 camuflai sub coperta „Camera pătrată de 6/4”, de Stelian Popescu¹¹.

Dar gama metodelor și procedeele folosite în răspîndirea presei de partid în rîndul maselor de oameni ai muncii este mult mai largă și ea s-a amplificat și diversificat pe măsura dobîndirii experienței „tehnicilor” pînă în 1940 cînd s-a lărgit substanțial sistemul propagandei „de la om la om”, „la ureche” pe baza unui singur manifest care trecea din mîină în mîină, urmîind îndemnul „citește și dă mai departe”¹². Folosirea acestei metode a pus în derută organele represive deoarece în aceste cazuri nu mai puteau face „probă” în justiție și dovada eficienței acestei metode este făcută de numărul sporit al achitărilor pronunțate de instanțele judecătorești pe motivul „lipsă de probe”.

Din darea de seamă a Inspectoratului de Poliție al ținutului Prut pe anul 1938, rezultă că : „La Pașcani au fost deferiți justiției, pentru propagandă comunistă 31 indivizi, din care doi au fost condamnați, iar 27 achitați” și urmează o explicație : „Disproporția mare între numărul celor trimiși justiției și celor condamnați, se datorește faptului că cercetările au fost făcute de legiunea de jandarmi C.F.R., care fără să aibă probe temeinice de vinovăție, a înaintat Parchetului Tribunalului militar Iași, un lot de 31 indivizi, arătîndu-i că sînt comuniști¹³”.

Mai mult, noua metodă tactică a determinat pe unii prefecți de județe să se plîngă organelor superioare de incapacitatea poliției de a descoperi elementele comuniste. Așa de pildă, într-o dare de seamă adresată Rezidenței regale a ținutului Prut, un prefect afirma următoarele : „Noua metodă adoptată de comuniștii propagandiști și anume comunicarea prin viu grai și la ureche, îngreuiază foarte mult descoperirile și cu deosebire dovezile”. Și urmează formularea unor propuneri : „Cum organele indicate a combata, supraveghea și descoperi nu sînt nici suficiente și nici pregătite, mai mult afirm chiar convertibile, socot că cel puțin pînă în ziua cînd zorii limpezirii situației își vor face apariția, o poliție, o singură poliție, bine organizată ca cifră și calitate, trebuie să înlocuiască mare parte din cea existentă. Conducătorii abili și versați în această materie și domeniu sînt singurii care ar putea face față cerințelor. În plus, desigur, posibilități și mijloace combative corespunzătoare și necesare. Recru-

¹¹ Arh. St. Iași, Fond. Tribunalul militar Iași, dosar 61/1938, fila 16—22.

¹² Arh. Stat. Iași, Fond. Rezidența regală a ținutului Prut, dosar 2/1940, filele 449—450.

¹³ Idem, dosar 3/1938, fila 41—53.

tura care se face din persoane localnice... o socot o mare greșeală. Rog... a da, această sugestie Ministerului de Interne și Ministerului Propagandei"¹⁴.

Pentru tipărirea manifestelor, în afară de tipografiile clandestine, P.C.R., a indicat și folosirea „tipografiilor volante”, respectiv, „seturi de litere de tipografie, din metal și lemn, de diferite caractere cu tușieră, cu care comuniștii din localitate au confecționat manifeste cu ocazia ultimilor alegeri”¹⁵.

Începând cu anul 1939, C.C. al P.C.R., a luat o serie de măsuri menite să activeze organizațiile U.T.C., în munca de propagandă care „să adincească în mase ideologia comunistă și să creeze elemente de valoare spre a fi întrebuințate la conducerea tehnicilor, tipărirea și răspindirea manifestelor și transportarea instrucțiunilor și materialului de propagandă la organizațiile din centrele din țară”¹⁶.

Începutul anului 1938 găsește la conducerea țării partidul național creștin în frunte cu Goga-Cuza. Măsurile antidemocratice luate de guvern au fost considerate de masele populare „drept prefață a dictaturii fățișe pe care regele o pregătea”. Prin atitudinea adoptată față de guvern s-au deliberat tot mai precis forțele nefasciste de cele fasciste, cărora li s-a opus o puternică rezistență din partea maselor populare în frunte cu comuniștii, care militau pentru unirea tuturor forțelor democratice antihitleriste, împotriva Gărzii de fier și acționau hotărât împotriva instaurării dictaturii, pentru apărarea drepturilor democratice constituționale, pentru a evita atragerea României de partea statelor totalitare, ceea ce ar fi amenințat grav independența și suveranitatea națională¹⁷.

Comuniștii militau pentru organizarea unor alegeri democratice, dar campania electorală a accentuat și mai mult procesul de nemulțumire, generală. Adunarea deputaților și senatul au fost dizolvate. Hotărât să cîștige cu orice preț alegerile din 2 martie 1938, P.N.C., a început campania electorală cu violențe, huliganisme și demagogie, sprijinindu-se pe demonstrații de forță și pe nesocotirea flagrantă a drepturilor și libertăților democratice, fapt care a încredințat în mod deosebit viața politică a țării¹⁸.

În această perioadă P.C.R., a desfășurat o intensă activitate de demascare publicistică, îndeosebi prin lansarea de manifeste prin care dezvăluia maselor că primejdia fascismului crescuse și că pregătesc noi lovituri împotriva drepturilor și libertăților democratice.

Astfel, în darea de seamă pe anul 1938, a Inspectoratului de poliție al ținutului Prut, referitor la activitatea comunistă în capitolul „răspindiri de ziare cotidiene sau ocazionale și manifeste” se menționează că: „În noaptea de 27/28 ianuarie a.c., s-au răspândit manifeste în Iași, lansate de C.C. al P.C.R., prin care „este atacat guvernul Goga-Cuza”, arătînd că a fost instalat contra voinței poporului și prin el se pregătește fascizarea țării. Adresează un apel poporului român să se unească cu partidele democratice „singurele care mai pot salva țara de dictatura fascistă. Îndeamnă poporul la atitudine hotărîită contra guvernului Goga-Cuza și a Gărzii de fier. Tot în Iași s-au găsit 6 broșuri „camuflate” traînd: „De ce nu s-a înfăptuit concentrarea tuturor forțelor democratice din România”, 22 broșuri „camuflate” traînd „Guvernul Goga, Garda de fier și sarcinile democrației”, 11 exemplare „Scînteia” nr. 2/1938, două titluri de manifeste în mai multe exemplare, lansate de Comitetul Regional Moldova al P.C.R. Alte două titluri de manifeste ale Regionalei P.C.R. Moldova, găsite la percheziție.

De asemenea la Piatra Neamț s-au găsit 120 manifeste lansate de C.C. al P.C.R., în care se critică măsurile guvernului Goga-Cuza împotriva evreilor și îndeamnă muncitorimea la unirea în front comun împotriva fascismului¹⁹.

¹⁴ Arhivele Statului Iași, Fond. Rezidența regală a ținutului Prut, dosar 2/1940 fila 208.

¹⁵ Idem, dosar 9/1939, fila 241—243.

¹⁶ *Ibidem*, fila 13—17. (Dare de seamă pe luna aprilie 1939 a Inspectoratului ținutului Prut).

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Arh. Stat. Iași, Fond. 144, dosar 2/1938, fila 41—53.

Este de înțeles că față de măsurile luate de P.C.R., „căderile” erau tot mai rare și ca urmare descoperirile organelor de represiune nu fac decât dovada că în localitățile respective materialul de propagandă a fost deja răspândit. Astfel, că în cele 18 titluri de broșuri comuniste descoperite de poliție la 9 titluri au fost găsite, doar cîte un singur exemplar. Cu toate acestea, cele 8 titluri de manifeste comuniste, 18 titluri de broșuri, mai multe numere din ziarul „Știința”, 64 buletine informative, două subiecte de caricaturi sînt suficiente pentru a demonstra convingător că volumul și aria de răspîndire a presei comuniste pe teritoriul Moldovei, a fost într-adevăr impresionant.

O largă campanie publicistică antifascistă a fost determinată de noua lege electorală din 9 mai 1939²⁰. După publicarea acestei legi C.C. al P.C.R. a lansat un viguros manifest intitulat „Cetățeni iubitori de țară”, în care se arată că prin legea electorală vrăjmasă poporului „răpindu-i libertatea de a-și alege reprezentanții săi adevărați”, guvernul dictaturii regale a dat o grea lovitură poporului. „Votul universal pentru care au luptat generații a fost desființat... Milioanele de muncitori neștiutori de carte li s-a răpit dreptul de vot”. Un parlament corporativ, de tip fascist, capitulând în fața fascismului crotopitor, aceasta vrea guvernul. Dictatura regală vrea ca acest parlament să fie un pas mai departe în introducerea dictaturii fasciste²¹.

Intr-un manifest din 15 iulie 1939, Comitetul Regional Moldova al P.C.R. îndeamnă masele să ia parte activă la alegerile comunale pentru „a împiedica cucerirea consiliilor de către gardiști, fasciști, să susțină candidații patrioți progresiști, cinstiți”. „Cereți schimbarea primarilor reacționari din comunele voastre... luptați împotriva Gărzii de fier și a tuturor agenților hitleriști”²¹. Chemări și îndemnuri asemănătoare au fost lansate către „țărani de pe văile Siretului, Moldovei și ale Troțușului, din munții Neamțului și Valea Prutului²², către „Muncitorii din Iași, Bacău, Pașcani, P. Neamț, mineri, lemnari, plutași din văile Troțușului și Bistriței”²³.

La Roman, în noaptea de 31 mai/1 iunie 1939 (ajunul alegerilor) „s-au răspîndit în orașul Roman un număr de etichete gumate intitulate „Nici un vot nu dați trădătorilor de țară”, „încredințați-vă voturile adevăraților apărători ai democrației”²⁴.

Apreciind faptul că documentele P.C.R., presa de partid a dezvoltat și combătut neobosit politica antipopulară și antinațională a fascismului din România, tovarășul Nicolae Ceaușescu — secretar general al P.C.R., arăta că: „P.C.R. a dobîndit recunoașterea unanimă a rolului de conducător al societății noastre datorită fidelității, devotamentului și spiritului de jertfă cu care a slujit neîncetat... interesele supreme ale clasei muncitoare... ale întregului popor. Politica sa inspirată din nevoile createoare ale dezvoltării societății românești, din interesele vitale ale întregului popor, întemeiată pe principiile marxist-leniniste, a devenit drapelul sub care s-au unit în rînduri strînse, muncitorimea, țărănimea, intelectualitatea, întreaga națiune.”

FORMES ET MÉTHODES EMPLOYÉS PAR LE COMITE RÉGIONAL DE MOLDAVIE DU PARTI COMMUNISTE ROUMAIN DANS L'ACTIVITÉ DE PROPAGANDE CONTRE LE FASCISME ET LA DICTATURE

R é s u m é

Après l'avènement de l'hitlerisme au pouvoir, le Parti Communiste Roumain a commencé l'organisation du front unique de lutte de la classe ouvrière. Pour

²⁰ C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. XXVIII/1939, partea a II-a, pg. 1502—1517.

²¹ Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 224, fila 47.

²² Arhiva I.S.I.S.P., Cota XXIII, doc. 31.

²³ *Ibidem*, Cota A XXIII, doc. 26.

²⁴ Arh. Stat. Iași, Fond. Rezidența regală a ținutului Prut, dosar nr. 9, anul 1939, fila 157—169.

aboutir à cela, le P.C.R. a incessamment enrichi et perfectionné la tactique, les formes et les méthodes de lutte en combinant avec art l'activité légale et illégale ou même sémilegale. La Regionale de la Moldavie de P.C.R. avait commencé à recruter de nouveaux membres de parti pour attirer un nombre important de personnes dans les organisations de masse créées et conduites par le P.C.R. Dans l'activité de faire la liaison avec les masses populaires le Comité régional du P.C.R. a accordé une attention particulière à éditer et répondre des journaux, des revues, des manifestes à caractère illégal. Cette activité du P.C.R. a eu comme conséquence la répression des agents de la police, de la gendarmerie et de la „Siguranța“ de l'état bourgeois. Malgré ces conditions, les journaux et les revues révolutionnaires et démocratiques de Moldavie de ce temps — ont eu l'empreinte des événements politiques de la période, en soulignant l'aire large d'action du message du Parti Communiste Roumain parmi les masses populaires, l'ampleur des idées de la démocratie et du progrès, de la lutte antifasciste pendant cette période. En appréciant le fait que les documents du P.C.R., la presse du parti a dévoilé et combattu avec acharnement la politique antipopulaire et anti-nationale du fascisme de Roumanie, camarade Nicolae Ceaușescu — secrétaire général du Parti Communiste Roumain démontrait que : „Le Parti Communiste Roumain a acquis la reconnaissance unanime du rôle dirigeant de notre société grâce à la fidélité, au dévouement et à l'esprit de sacrifice qui l'a caractérisé pour soutenir les intérêts suprêmes de la classe ouvrière du peuple entier. Sa politique inspirée des besoins créateurs du développement de la société roumaine, des intérêts vitaux du peuple, politique fondée sur les principes marxistes-léninistes, est devenue le drapeau sous lequel se sont unies les ouvriers, les paysans, les intellectuels, toute la nation“.

MARILE PUTERI ȘI PROBLEMA COBELIGERANȚEI ROMÂNIEI DIN ANII 1944—1945

VALERIU FLORIN DOBRINESCU, SORIN PĂRVU

Politica Marilor Puteri față de România din perioada celui de al doilea război mondial continuă să preocupe pe numeroși istorici din țară¹ și din străinătate. Dintre lucrările străine consacrate acestui subiect sînt de relevat acelea ale istoriografiei sovietice², precum și cele alcătuite de cercetători din R. F. Germania³, Anglia⁴, S.U.A.⁵.

În cele ce urmează, ne propunem să prezentăm unul din multiplele aspecte cu care s-a confruntat diplomația Bucureștilor începînd cu victoria insurecției din august 1944. Este vorba de chestiunea cobeligeranței României care a reieșit de fapt din participarea noastră efectivă la războiul antihitlerist și de atitudinea adoptată față de această problemă de Marile Puteri. Subliniem că în studiul nostru vom apela la unele documente inedite extrase din arhivele Ministerului de Externe britanic care oglindesc atitudinea Angliei și a celorlalte Puteri Aliate și Asociate față de cobeligeranța României.

Prin semnarea convenției de armistițiu, poziția internațională a României, față de Națiunile Unite, era aceea de „stat înfrînt” sau de „țară învinsă și fostă satelită a Axei”⁶. Din document, se recunoaște (art. 2) că România a întors armele contra fascismului încă din dimineața zilei de 24 august 1944, țara noastră obligîndu-se să participe la războiul antihitlerist cu un efectiv de minimum 12 divizii (art. 1)⁷. Armistițiul conținea absolut toate elementele de bază ale

¹ Aurică Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din August 1944*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979; Gh. Zaharia (coord.), *România în anii revoluției democrat-populare, 1944—1947*, București, Editura Politică, 1971; Gh. Buzatu, *Al doilea război mondial și România. Realități istorice și perspective istoriografice*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol.»” (Supliment III), Iași, 1981, pp. VII—XXXVIII.

² Lebedev, N. I., *Rumînia v godi vtoroi mirovoi voini (Vnesnepolitieskaia i vnutripolitieskaia istoria Rumîniei v 1938—1945 g.g.)*, Moskva, IMO, 1961; Idem, *Padeniie diktaturi Antonescu*, Moskva, IMO, 1966; Idem *Krah fasizma v Rumîniei*, Moskva, Nauka, 1976; Sazina, M. G., *Borba rumînskogo noroda zu ustanovleniie i ukrepleniiie narodno-demokraticeskogo stroia (1944—1947)*, Moskva, Izd. Akad. Nauk SSSR, 1963.

³ Hillgruber, Andreas, Hitler, *König Carol und Marschall Antonescu. Die deutsch-rumänischen Beziehungen 1938—1944*, ed. II-a, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, GmbH, 1965; Weber, Hermann, *Die Bukovina im zweiten Weltkrieg. Völkerrechtliche Aspekte der Lage der Bukovina im Spannungsfeld Zwischen Rumänien, der Sowjetunion und Deutschland*, Frankfurt-am-Main, Berlin, Metzner, 1972.

⁴ Elisabeth Barker, *British Policy in South-East Europe in Second World War, London*, 1976, pp. 230—243.

⁵ Paul D. Quinlan, *Clash Over Romania. British and American Policies Toward Romania: 1938—1947*, Los Angeles, 1977.

⁶ Arhiva Ministerului Apărării Naționale (în continuare se va cita Arh. M.A.N...), fond 5417, Poziția 1651, dosar 1601, 1946, f. 31.

⁷ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al R. S. România (în continuare se va cita Arh. M.A.E.), fond 71, E9, România, vol. 162, 1944—1947, f. 9.

unei alianțe militare, întrucât cuprindea: scopul operațiunilor, minimul forțelor de intervenție, subordonarea operativă, precum și ajutorarea și facilitarea armatelor aliate pentru purtarea războiului⁸.

Angajamentele militare ale României erau clar și precis formulate în articolele 1, 11 și 19 și ele se refereau la operațiunile de executat, precum și asupra *minimumului* de forțe cu care țara noastră trebuia să participe la războiul anti-hitlerist. Modul în care era precizat *scopul* acestor operațiuni avea, cel puțin în mod formal, un caracter limitativ. Cum însă operațiunile trupelor române s-au dus, de fapt, și dincolo de limita în spațiu a suveranității României, *era just și logic ca să se obțină recunoașterea cobeligeranței*, calitate care ar fi prezentat multe avantaje pentru poziția noastră la viitoarea Conferință a Păcii.

La 25 august 1944, guvernul Sănătescu lua act cu satisfacție de declarația lui Molotov după care trupele noastre urmau să fie reînarmate⁹, participând astfel, în continuare, la războiul antihitlerist. Drept urmare, la 28 august, România solicita recunoașterea calității de cobeligerant și acceptarea, de către Uniunea Sovietică, a unui schimb de reprezentanțe diplomatice¹⁰.

În fapt, cobeligeranța României a fost recunoscută, mai întâi, prin trei articole din convenția de armistițiu, după cum urmează:

„Art. 1. — Cu începere de la 24 august 1944, ora 4 dimineața, România /.../ a rupt relațiile cu Germania și sateliții săi, a intrat în război și va duce războiul alături de Puterile Aliate împotriva Germaniei și Ungariei /.../;

„Art. 11. — /.../ luând în considerare că România nu numai că s-a retras din război dar a declarat război și, în fapt, duce război contra Germaniei și Ungariei /.../;

„Art. 19. — /.../ Guvernul sovietic este de acord ca forțele sovietice să ia parte, în acest scop, în operațiuni militare, conjugate cu România, contra Germaniei și Ungariei”¹¹.

Discuțiile purtate de diplomații noștri cu reprezentanții politici străini acreditați la București lăseau să se întrevadă faptul că cererea acordării statutului de cobeligerant României era mai mult decât justă. Astfel, la 3 ianuarie 1945, ministrul Afacerilor Străine, C. Vișoianu l-a primit pe reprezentantul politic britanic la București, Le Rougetel, cu care a discutat problema recunoașterii cobeligeranței României¹². Diplomatul englez informa, la 4 ianuarie 1945, *Foreign Office*-ul că Vișoianu îi sugerase că României „merita să i se acorde statutul de cobeligerant potrivit contribuției foarte mari — 14 divizii — pe care o acorda efortului de război al Națiunilor Unite”¹³. Dintr-un document elaborat la Londra, la 30 ianuarie 1945, în legătură cu această chestiune, rezultă că *Foreign Office*-ul „nu prea era de acord” cu, ceea ce britanicii numeau, „acest mod cam ambiguu de recomandare pentru un stat care ne-a fost inamic”. Se aprecia că, în timpul negocierilor pentru armistițiu, guvernul sovietic susținuse recunoașterea Bulgariei drept cobeligerantă și că „nu putem acum să sprijinim pe români fără să dăm rușilor posibilitatea de a reinnoi pretenția bulgară”¹⁴. Guvernul de la Londra fusese informat că generalul Vinogradov, șeful părții sovietice în Comisia Aliată de Control, ceruse primului ministru român să mai asigure încă zece divizii pentru a coopera cu Armata Roșie.

După aceleași surse, generalul Rădescu aprobase, la 24 ianuarie 1945, să asigure încă zece divizii în plus solicitând, în schimb, ca țării noastre să i se acorde statutul de cobeligerant, ca autoritatea românească să fie restabilită în Transilvania și ca șase divizii să fie reținute în țară pentru menținerea ordinii și spre a asigura comunicațiile și aprovizionarea armatelor aliate¹⁵. *Foreign*

⁸ Arh. M.A.N., fond 5418, Poziția 2844, dosar 1, 1944—1945, f. 179.

⁹ Arh. M.A.N., fond 71, Turcia, vol. 7, 1944, nepag.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Ion Enescu, *Politica externă a României în perioada 1944—1947*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, pp. 347—349.

¹² Arh. M.A.E., fond 71, Anglia, vol. 17, 1944—1946, nepag.

¹³ Great Britain, Public Record Office, *Foreign Office* 371/48510, f. 9 (în continuare se va cita P.R.O., F.O., 371/...).

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

Office-ul aprecia că, deși descurajase ideea de a acorda statut de cobeligeranță României, ar fi greu să-și mențină această atitudine „dacă românii intenționează, cu adevărat, să dea 24 de divizii pe front”. Londra sublinia că „pînă în prezent, n-am aflat nimic de la guvernul sovietic pe marginea acestui subiect”¹⁶.

Cu toate acestea, în Anglia, efortul militar și economic al României în războiul antihitlerist a fost evidențiat în mai multe ocazii. Răspunzînd la întrebarea, ce măsuri și-au propus Aliții pentru a spori ajutorul oferit deja de România, ministrul de externe, Antony Eden, declarase că 25 ianuarie: „România a dat deja ajutor substanțial cauzei Aliților menținînd 14 divizii în luptă. Posibilitatea măririi acestui ajutor, prin mijloace și măsuri ce urmează a fi luate de Aliți, este, în primul rînd, o chestiune de resortul Comisiei Aliate de Control de la București”. Cînd a fost întreat dacă problema de a se acorda României un statut de cobeligerant a fost luată în considerație, secretarul de stat al *Foreign Office*-ului a cerut să i se facă în scris această întrebare¹⁷. De altfel, în *Directivele politice* pentru Misiunea Militară Aliată Britanică de la București, după ce se aprecia că politica Londrei este să se asigure o „România independentă și prietenă”, se recunoștea că, totuși, statul nostru este o „țară ocupată” și că „faptul că este cobeligerantă nu o face un aliat” (subl. ns.)¹⁸.

Presa britanică era receptivă la eforturile umane și materiale ale României. Astfel, la 25 ianuarie 1945, ziarul „Sunday Express” aprecia că „România este a patra națiune, ca potențial economic și militar angajat în războiul antihitlerist”¹⁹.

Cîteva zile mai tîrziu, la 31 ianuarie, chestiunea cobeligeranței României a revenit în discuțiile Camerei Comunelor. Richard Low a fost întreat dacă s-a propus să se acorde României calitatea de cobeligerant, acum cînd această țară ocupă locul al patrulea în rîndul națiunilor care luptă împotriva Germaniei. „De vreme ce România, își întărea întrebarea deputatul laburist Ivor Thomas, este a patra țară ca efectiv pe frontul de luptă împotriva Germaniei, ar fi cazul a se propune să i se acorde statutul de cobeligerant”²⁰. Răspunzînd, în numele secretarului de stat al *Foreign Office*-ului, R. Low afirma: „Înainte ca României să i se acorde statutul de cobeligerant ar fi necesar, mai întîi, să se discute chestiunea cu guvernele sovietic și american. Nici un fel de astfel de discuții nu au avut încă loc”²¹. Discuțiile asupra acestui subiect au continuat. După cum aprecia Agenția Reuter, la 14 februarie 1945, deputatul conservator, căpitan Duncan, l-a întreat pe Eden, ministrul de externe, dacă este gata să acorde României statutul de cobeligerant, ca și Italiei, în virtutea faptului că are 17 divizii care luptă pentru Aliți și are pierderi de 100.000 de oameni, începînd cu august 1944”²². Și de această dată, răspunsul lui Sir Antony Eden a fost negativ. În aceeași perioadă, ziarele din capitala Marii Britanii erau unanime în a sublinia că „unul din factorii hotărîtori ai războiului a fost stabilit de intrarea României, fapt care va da drept poporului nostru ca, prin delegații săi, să ia parte la Conferința Păcii”²³.

Observăm că, pe plan diplomatic, la Londra, recunoașterea statului de cobeligerant României era legată de consimțămîntul tuturor Marilor Puteri Aliate. În urma demersurilor făcute pe lîngă Barry, reprezentantul politic american la București, acesta l-a informat pe C. Vișoianu că Washingtonul „era de acord și aproba cobeligeranța României” dar că „guvernele britanic și sovietic rămăse-seră, încă, să fie convinse în această privință”²⁴. Conte Helifax informa de la

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Arh. M.A.E., fond 71, România, vol. 332, 1944—1947, f. 49.

¹⁸ P.R.O., F.O. 371/44 004, f. 70.

¹⁹ Arhivele Statului București, fond Ministerul Propagandei Naționale, — Informații (în continuare se va cita Arh. St. București...), dosar 945, 1944—1945, f. 205.

²⁰ P.R.O., F.O. 371/48 610, f. 17—18.

²¹ *Ibidem*, f. 18.

²² *Ibidem*, f. 17.

²³ Arh.M.A.E., fond 71, România, EA XX, vol. 352, 1944—1947, f. 20.

²⁴ P.R.O., F.O. 371/48 545, f. 3 (telegrama nr. 131, 10 februarie 1945, de la București către F.O., semnată Marjoribanks.

Washington Foreign Office-ul, la 11 februarie 1945, că *Departamentul de Stat* l-a informat pe Berry că recunoaște dorința României de cobeligeranță. Intre motive, Washingtonul amintea formularea art. 1 și 11 ale convenției de armistițiu care recunoștea „contribuția României la operațiunile militare aliate” și indicau că „la parte la război ca beligerant activ”²⁵. În continuare, conform opiniei *Departamentului de Stat*, delegației noastre, care semnase armistițiul de la Moscova, i s-a dat să înțeleagă, de către Aliați, că României „îi va fi acordat statutul de cobeligerant”²⁶.

Oficialitățile americane, deși considerau că acordarea unui asemenea statut „va fi probabil folosit de alți ex-sateți ai Axei ca precedente pe care să-și bazeze propriile cereri de recunoaștere a cobeligeranței”, declarau că nu se opun cererii României, „dacă s-ar pune problema, deși n-ar dori să ia inițiativa să o recomande”²⁷.

Foreign Office-ul a comunicat, la 16 februarie 1945, guvernelor: Canadei, Australiei, Noii Zeelande și Africii de Sud opiniile Washingtonului în legătură cu recunoașterea statutului de cobeligerant României, iar în ziua următoare a solicitat reprezentantului său politic la București să se intereseze dacă sovieticii au răspuns vreodată la cele trei puncte (inclusiv statutul de cobeligerant), la care generalul Rădescu a cerut aprobarea în schimbul asigurării a încă zece divizii²⁸. Totodată, *Foreign Office*-ul se întreba dacă România ar da, de fapt, aceste zece divizii. A doua zi, așa cum constatăm dintr-o scrisoare expedită de *Foreign Office* maiorului Donovan din *War Office*, Londra opină că chestiunea cobeligeranței României era „cu siguranță de lungă durată” și că „cu greu va determina vreo acțiune acum”²⁹.

La 18 februarie, Marjoribanks răspundea la solicitările lui Eden afirmând că problema ca România să dea încă zece divizii fusese ridicată, prima dată, de mareșalul Malinovsky la 16 ianuarie. El sublinia că nu s-au mai făcut referiri la această chestiune de către autoritățile sovietice locale și românii n-au mai asigurat nici un fel de divizii³⁰. Cât privește problema cobeligeranței, el informa că, în săptămîna anterioară, Pavlov îi comunicase generalului Schyller că Moscova „se opunea oricărei schimbări în statutul României”³¹.

Statele Unite ale Americii, care inițial păruseră favorabile acordării statutului de cobeligerant României, și-au modificat, în martie 1945, atitudinea. La 19 martie, Ambasada americană de la Londra se adresa lui Eden subliniind că, deși „un asemenea statut ar avea înțelegere”, oficialitățile de la Washington nu consideră perioada prezentă propice „ca Aliații să facă un asemenea pas, deoarece ar da loc la interpretări ca un act internațional de aprobare al autorităților prezente și, implicit, discreditarea principiilor guvernului de coaliție”³². Ambasadorul american i s-a cerut să informeze Londra că guvernul de la Washington consideră că „prezenta politică a Aliaților de a nu acorda statut de cobeligeranță României ar trebui să rămîna, pentru moment, neschimbată” și că „nici o decizie nu trebuie luată fără o consultare între guvernele sovietic și american”³³. Eden a răspuns ambasadorului american, John Winant, la 23 martie 1945 în problema acordării statutului de cobeligerant României. Secretarul de stat al *Foreign Office*-ului sublinia, pe deplin de acord cu guvernul american, în a considera că „României nu trebuie să i se acorde, pînă în prezent, acest acord”³⁴.

În perioada imediat următoare încheierii celei de a doua conflagrații mondiale, diplomația României a făcut eforturi serioase pentru recunoașterea apor-

²⁵ Idem, 48 610, f. 8 (telegramă nr. 977, 10 februarie 1945, de la Washington către F.O., semnată Halifax).

²⁶ *Ibidem*

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, f. 12.

²⁹ *Ibidem*, f. 11 (telegramă nr. 213, F.O. către București, 17 februarie 1945).

³⁰ *Ibidem*, f. 14 (telegramă nr. 154, Marjoribanks către F.O., 18 feb. 1945).

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, f. 24 (telegramă nr. 4448, 19 martie 1945, Ambasada S.U.A. din Londra către Eden).

³³ *Ibidem*, f. 25.

³⁴ *Ibidem*, f. 29 (T.R. 5290/2966/27, 26 martie 1945, Eden către J. Winant).

tului militar și economic al țării noastre la marea victorie aliată din mai 1945. În această cerere justă se pornea de la un adevăr istoric, anume că niciuna din țările cu un regim asemănător celei a noastre, care au luptat alături de Națiunile Unite, nu au adus o contribuție militară superioară sau egală cu aceea a României: a) din punct de vedere al forțelor (16 divizii, toată artileria grea, un corp aerian etc.); b) din punct de vedere al duratei în timp (23 August 1944 — 12 mai 1945); c) din punct de vedere al spațiilor cucerite prin luptă. Efectivele maxime ale acestor state, după 23 August, sînt de circa 100—150 000 oameni (Iugoslavia, Franța, Bulgaria, Italia), lăsînd României locul de frunte, ea fiind a *patra națiune ca factor de luptă angajat împotriva Germaniei*. Majoritatea acestor țări au avut și unități militare sau armate care, în situația similiară României, au luptat, în aceeași timp, și alături de Germania. Or, România nu a prezentat asemenea cazuri, ci de la 23 August a trecut de partea Națiunilor Unite în mod sincer și loial, cu toate forțele și cu tot potențialul său de război. Efectivele militare angajate de țara noastră în războiul antihitlerist s-au ridicat la peste o jumătate de milion oameni, din care pierderile au fost de 169 822 soldați, ofițeri și subofițeri³⁵. Contribuția operativă a armatei române, care a acționat de la 23 August 1944 la 12 mai 1945, s-a concretizat în 16 mari bătălii și 367 de lupte, perioadă în care au fost cucerite și eliberate 3 851 centre populate, dintre care 53 orașe și 180 localități importante³⁶. Din cele expuse pînă acum, rezultă că România, ca aport de forțe pentru cauza Națiunilor Unite pe teatrul european, s-a găsit în fruntea tuturor țărilor invadate de germani. Ea s-a situat, deci, în rîndul al patrulea, după Marile Puteri, din punct de vedere al cantității forțelor angajate³⁷. De asemenea, ca importanță a operațiunilor la care a luat parte, ca spațiu străbătut, front ținut și chiar ca durată, acțiunea militară a României ocupă un loc de frunte printre țările care s-au găsit în situații similare. În fine, este important de subliniat că România a fost printre puținele state invadate care au prezentat o *acțiune militară unitară, adică fără forțe care să continue lupta de partea germanilor*³⁸. Cobeligeranța României reprezenta, așadar, o *chestiune de fapt*, care nu permitea nici o altă interpretare.

Conferința Consiliului miniștrilor afacerilor externe de la Londra, din septembrie-octombrie 1945³⁹, a marcat prima etapă a convorbirilor pentru elaborarea tratatelor de pace cu cele cinci state ex-inamice. Diplomația României spera ca la Londra cobeligeranța noastră să fie recunoscută de marile puteri aliate. Atmosfera internațională creată României era însă nefavorabilă — cu tot aportul ei militar și uman la victoria comună — deoarece țara noastră era considerată drept un stat inamic⁴⁰. Neînțelegerile dintre Marile Puteri în problemele românești, rețineau atenția cercurilor militare și civile din țara noastră. În aceste cercuri se conta foarte mult pe spiritul de înțelegere al diplomațiilor Marilor Puteri, sperîndu-se că se va aprecia aportul militar și economic al României la victoria aliată din 1945⁴¹.

După conferința consiliului miniștrilor afacerilor externe care, de la 20 septembrie 1945, trecuse și la discutarea proiectului tratatelor de pace cu România, o nouă reuniune s-a deschis, la 16 decembrie 1945, în capitala Uniunii Sovietice. Comentînd, la 12 ianuarie 1946, rezultatele conferinței de la Moscova, P. Durand reamintea că „prin admirabilul act de la 23 August 1944 s-a provocat prăbușirea frontului german din România“, ceea ce a avut, apoi, urmări asupra situației trupelor *Wehrmachtului* din Grecia, Iugoslavia și Bulgaria. Comentatorul francez aprecia „prețiosul aport“ al armatelor române la victoria finală din mai 1945 și conchidea că Franța „consideră că România a adus, prin contribuția ei, o scurtare a războiului de cel puțin șase luni“⁴².

³⁵ Arh.M.A.N., fond 5418, Poziția 2758, dosar f.n., f. 13, 17—18.

³⁶ Arh. St. București, Fond Casa Regală-Mihai I, dosar 21, 1945, ff. 1—11.

³⁷ Arh.M.A.N., fond 5418, Poziția 2852, dosar f. n., 1944, f. 23.

³⁸ *Ibidem*, f. 22—23.

³⁹ I. Enescu, *op. cit.*, pp. 135—182.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 143; Gen. Catroux, *J'ai vu tomber le rideau de fer, Moscou, Paris, Hachette, 1952*, p. 123.

⁴¹ Arh.M.A.N., fond 5417, Poziția 1426, dosar f.n., 1945, f. 59, 15.

⁴² *Idem*, fond 5418, Poziția 2905, dosar f.n., f. 342.

Diplomația Bucureștilor a prezentat, în aprilie 1946, reuniunii adjuncților miniștrilor de externe de la Londra un memoriu în care a fost expus, în mod detaliat, efortul militar și economic al României în războiul antihitlerist; se solicita, din nou, recunoașterea calității de stat cobeligerant⁴³. A urmat conferința de la Paris — în două sesiuni (20 aprilie—16 mai 1946) și (16 iunie—12 iulie 1946) — a șefilor diplomaților celor patru mari puteri (Uniunea Sovietică, S.U.A., Anglia și Franța), care a discutat și proiectul tratatului de pace cu România.

Proiectul tratatului de pace cu România, publicat simultan la Moscova, Washington, Paris și Londra la 31 iulie 1946, a apărut în ziarele noastre la 3 august. Clauzele militare a.e. Proiectului (Partea a III-a, art. 11—20) reflectau în mod direct faptul că România a fost tratată ca o țară învinsă, căruia nu i se recunoștea statutul de cobeligeranță. În general, clauzele militare, îndeosebi art. 11, nu țineau seama de aportul armatelor române la războiul împotriva Germaniei și Ungariei și nu oglindeau nici principiul legitimei apărări care era formulat și în art. 5 din Carta Națiunilor Unite⁴⁴. Era o contradicție flagrantă între existența unei armate care lupta pentru victoria Națiunilor Unite și hotărârea de a dezarma; aceasta, cu atât mai mult cu cât România a furnizat o contribuție militară depășind efectivele solicitate prin convenția de armistițiu și aportul important al armatei noastre a fost recunoscut expres de cele mai înalte autorități aliaste. Misiunea îndeplinită prin Proiectul Tratatului de Pace armatei române — astfel redusă — era de a asigura „ordinea internă și apărarea locală a frontierelor”⁴⁵. Bucureștii considerau că armatele naționale nu puteau să fie limitate conform prescripției art. 11, atât timp cât O.N.U. nu ar putea fi în măsură să asigure efectiv garanția securității generale. Cât privește staționarea forțelor armate aliaste în România, Proiectul Tratatului de Pace prevedea ca acestea să fie retrase într-un termen de 90 de zile de la intrarea în vigoare a Tratatului, cu excepția trupelor sovietice cărora li se acorda dreptul de a rămâne pe teritoriul țării noastre pentru menținerea liniilor de comunicații ale Armatei Roșii cu zona de ocupație din Austria. Rezervarea acestui drept Uniunii Sovietice, și după semnarea Tratatului de Pace, nu avea nici o justificare din punct de vedere al mijloacelor de comunicație⁴⁶.

În Preambu! nu s-a amintit nimic în legătură cu declarația de război a României împotriva Ungariei, notificată la 8 septembrie 1944, negîndu-se ceea ce se afirma în art. 8. Totodată, s-a strecurat și o inexactitate, și anume aceea că România a participat activ la războiul contra Germaniei începînd cu 12 septembrie 1944, adică după încheierea armistițiului de la Moscova, ceea ce nu era conform cu adevărul istoric. Trebuie precizat că participarea activă a României la războiul contra Germaniei și Ungariei a început la 24 august 1944 orele 4 — cum constata și convenția de armistițiu — și nu după 12 septembrie 1944, așa cum lasă să se înțeleagă în redactarea Proiectului Tratatului de Pace cu România. Stipularea în Proiectul de Tratat a calității de stat cobeligerant pentru România, a termenului de intrare în război la 24 august 1944 și nu 12 septembrie, ca și precizarea faptului că România a purtat război și contra Ungariei horthyste avea o importanță de principiu. Aceasta deoarece s-ar fi modificat statutul juridic al României și ar fi situat țara noastră nu între învinși, ci alături de Puterile Aliate și Asociate, ceea ce ar fi dus la schimbarea naturii celorlalte articole a.e. Proiectului de Tratat de Pace⁴⁷. Situația creată României prin Proiectul Tratatului de Pace cu România era mai dură decît cea rezultată din armistițiu.

Cu toate aceste neajunsuri, elaborarea Proiectului Tratatului de Pace cu România a marcat sfîrșitul unei perioade importante pe calea făuririi păcii și normalizării raporturilor cu Puterile Aliate și Asociate, constituind baza viitoarelor tratative la Conferința Păcii de la Paris ale cărui lucrări au început la 29 iulie 1946. Această reuniune nu a elaborat tratatele de pace ci doar a făcut recoman-

⁴³ Arh.M.A.E., fond 71, Conf. de Pace, 1946, vol. 80, f. 72; I. Enescu, *op. cit.*, 190, 197.

⁴⁴ I. Enescu, *op. cit.*, pp. 207—208.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 208—209.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 209.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 203.

dări Consiliului miniștrilor afacerilor externe ai marilor puteri care redactase proiectele tratatelor.

Discuțiile care au avut loc la Paris au evidențiat neînțelegerile dintre Marile Puteri. Pentru Uniunea Sovietică conferința trebuie să se mulțumească cu ratificarea concluziilor celor mari. Byrnes, Bevin și Bidaut înțelegeau, dimpotrivă, a se accepta amendamente⁴⁸. S-a putut observa o puternică tendință de reducere a participării statelor mici și mijlocii la problemele păcii, conferința reliefind dorința Marilor Puteri de a impune țărilor mici hotărâri, de multe ori, arbitrare, care au influențat, ulterior, într-un sens nedorit evoluției raporturilor internaționale.

La Paris, conducătorul delegației noastre, Gh. Tătărăscu, a expus, la 13 august 1943, în fața celei de a 15-a ședințe plenare a conferinței, declarația României la Conferința de Pace⁴⁹. Cu acel prilej, au fost prezentate observațiile Bucureștilor referitoare la clauzele politice, militare și economice ale Proiectului Tratatului de Pace. Gh. Tătărăscu a sesizat absența unei mențiuni consacrate calității de putere cobeligerantă, ceea ce România „consideră just a se vedea recunoscut”. În această direcție, el a cerut să se precizeze intrarea în război a României la 24 august și nu la 12 septembrie 1944, că țara noastră a dus războiul nu numai împotriva Germaniei ci și a Ungariei⁵⁰. Ministrul nostru de externe a subliniat că starea beligerantă a României cu Ungaria și Germania nu a fost o consecință a convenției de armistițiu semnată la Moscova, ci rezultatul proclamației regale și al declarației guvernului de la 23 August 1944, cele două documente reliefind sentimentele și voința poporului român. Diplomatul nostru a reamintit că, printr-un memoriu, din aprilie 1946, adresat adjuncților miniștrilor de externe, fusese evaluată contribuția României la războiul antihitlerist. Cele mai multe din clauzele militare și economice, a concluzionat Gh. Tătărăscu, „sînt injuste”⁵¹, prin complexitatea și imprecizia lor ele justificînd cele mai serioase reproșuri.

Problema cobeligeranței țării noastre a fost abordată în ședința din 27 august 1946 a Comisiei politice și teritoriale pentru România condusă de Manuilsky. Observațiile generale la Proiectul Tratatului de Pace prezentat de delegația noastră vizau: a) recunoașterea statutului de cobeligerant; b) faptul că România s-a găsit efectiv în război cu Germania de la 23 August și nu numai de la 12 septembrie 1944; c) că România a purtat războiul și împotriva Ungariei horthyste⁵².

Președintele Comisiei a pus în discuție memorandumul românesc și a înțeles că sînt obiecții. Delegatul ucrainean, profesorul Petrovski, s-a pronunțat împotriva propunerii României de a se schimba aliniatul patru din Preambul, subliniind că „nu există nici o probă evidentă care să justifice această cerere”⁵³. El considera că trebuie să se respecte și să se țină cont de textul Consiliului miniștrilor afacerilor străine, dar a declarat că va face o propunere vizînd cobeligeranța României. Deoarece nu a mai luat cuvîntul nici un delegat, prima propunere a Bucureștilor a căzut. D. Manuilsky declara: „am crezut că Ucraina a avut intenția de a cere dreptul de cobeligeranță pentru România. Aș vrea să știm dacă are de făcut vreo propunere în acest sens”⁵⁴. La apelul președintelui, delegatul ucrainean a arătat: „cred că se poate recunoaște această cobeligeranță, bazat pe aportul considerabil al României în războiul împotriva Axei”⁵⁵. Poziția

⁴⁸ Gh. Țuțui, *Participarea României la Conferința de la Paris în vederea încheierii Tratatului de Pace cu Națiunile Unite*, în „Revista de istorie”, 5, 1975, p. 676.

⁴⁹ Arh.M.A.E., fond 71, România, EA XX, vol. 352, 1944—1947, ff. 69—73; idem, Conf. de Pace, 1946, vol. 80, f. 8.

⁵⁰ Idem, România, vol. 352, 1944—1947, f. 68; *Mémoire sur l'effort militaire et économique de la Roumanie dans la guerre contre l'Allemagne et la Hongrie*, Imprimerie, d'État, Bucarest, 1946.

⁵¹ Arh.M.A.E., fond 71, Conf. de Pace, 1946, vol. 80, f. 12.

⁵² *Ibidem*, ff. 3—6.

⁵³ *Ibidem*, f. 66; Ștefan Lache, Gh. Țuțui, *România și Conferința de pace de la Paris din 1946*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978, p. 257—258.

⁵⁴ Arh.M.A.E., fond 71, Conf. de Pace, 1946, vol. 80, f. 66.

⁵⁵ *Ibidem*.

lui Petrovski, de a se adăuga la aliniatul al III-lea al Preambulului cuvîntul „în calitate de putere cobeligerantă“ a fost susținută și de delegatul cehoslovac, generalul Heliodor Pika, care a declarat că acordarea cobeligeranței României „este un act de justiție“⁵⁶. Cîteva zile mai tîrziu, Pika a revenit asupra acestei chestiuni, într-una din ședințele comisiei militare, declarînd, printre altele, că România merita aceasta deoarece contribuția armatei sale la victorie a fost incomparabil mai mare decît aceea, de pildă, a Italiei care a fost recunoscută ca stat cobeligerant [...] contribuția României a accelerat victoria Aliaților⁵⁷. Prin intervenția delegatului cehoslovac se realiza condiția procedurală ca cererea României să fie supusă votului. Numai patru delegați, ale Bielorussiei, Franței, Cehoslovaciei și Ucrainei au votat *pentru*, iar celelalte opt — Australia, Canada, Anglia, India, Noua Zeelandă, S.U.A., Uniunea Sud Africană și Uniunea Sovietică au votat *contra*⁵⁸. Explicîndu-și votul, reprezentantul Franței, generalul Catroux, a declarat că a votat „pentru“ în credința că cei trei mari erau de acord spre a acorda cobeligeranța României, ceea ce echivala cu o retractare a votului. El a atras atenția președintelui ca pe viitor să nu se mai pronunțe asupra altor probleme decît după ce se va cunoaște, mai întîi, punctul de vedere al Marilor Puteri⁵⁹.

La a doua chestiune solicitată de delegația noastră, menționarea în Preambul, la sfîrșitul aliniatului III, că România a luat parte activă la război nu numai împotriva Germaniei, ci și contra Ungariei, s-a invocat starea de drept și de fapt care rezulta din convenția de armistițiu și din art. 8 al Proiectului Tratatului de Pace. În ședința din 27 august 1946, delegatul cehoslovac și-a înșușit cererea reprezentanților români și a propus să se adauge la sfîrșitul aliniatului III al Preambulului cuvîntul „și Ungariei“⁶⁰. Și acest amendament a fost respins cu 8 voturi la 4. Marile puteri, Canada, India, Uniunea Sud Africană au votat împotriva, favorabile dovedindu-se numai Bielorussia, Ucraina, Noua Zeelandă și Cehoslovacia. În documentul *Observations présentées par le Gouvernement roumain sur le projet de traité de paix avec la Roumaine*, prezentat Conferinței la 26 august 1946, se arăta că o consecință gravă a nerecunoașterii cobeligeranței era generată de art. 8 al Proiectului, care prevedea că nu va exista un tratat de pace între România și Ungaria, în pofida luptei comune a armatei noastre, alături de Națiunile Unite împotriva Ungariei horthyste. România a protestat arătînd caracterul insolit al unui asemenea procedeu, fără precedent în relațiile internaționale, deoarece nu se putea concepe ca pacea între două state să fie stabilită printr-o procedură la care nici una din părți să nu fi consimțit formal. Semnarea unui protocol special, între București și Budapesta, propusă de diplomația noastră, ar fi reprezentat o recunoaștere a cobeligeranței României, situație pe care Marile Puteri nu au vrut să o accepte⁶¹.

Impotriva modificării datei intrării României în război, alături de Națiunile Unite, au votat toate delegațiile, ceea ce a însemnat o negare a realității istorice și o mare nedreptate săvîrșită față de poporul nostru. Astfel, Preambulul, în ansamblu, a fost adoptat prin consimțămîntul tacit al delegațiilor.

După adoptarea Preambulului fără modificări, delegația României a adresat, la 28 august 1946, Comisiei Politice și Teritoriale o *Notă* prin care a revenit asupra revendicărilor formulate anterior, arătînd temeinicia lor și a rugat, totodată, ca acestea să fie luate în considerare în faza procedurală⁶². Chestiunea recunoașterii cobeligeranței, a fost, deațfel, trecută într-un memoriu separat⁶³. Ra-

⁵⁶ *Ibidem*; Valeriu Florin Dobrinescu, *Cu privire la raporturile româno-cehoslovace*, în Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“, Iași, XV, 1978, p. 223.

⁵⁷ Arh.M.A.N., fond 5418, Poziția 2907, dosar f.n., 1945, f. 74.

⁵⁸ Arh.M.A.E., fond 71, Conf. de Pace, 1946, vol. 80, f. 61.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 1; Ștefan Lache, Gh. Tuțui, *op. cit.*, p. 259.

⁶⁰ Arh.M.A.E., fond 71, Conf. de Pace, 1946, vol. 80, f. 72.

⁶¹ Eliza Campus, *Conferința de Pace de la Paris. Încheierea Tratatului de Pace cu România (1946—1947)*, în „Anale de istorie“, 6, 1982, p. 128.

⁶² Arh.M.A.E., fond 71, Conf. de Pace, 1946, vol. 80, f. 72.

⁶³ *Ibidem*, f. 74.

portul final al Conferinței Păcii nu a menționat în detaliu cererile delegației române, ci numai le-a amintit global adăugându-se că „delegatul Ucrainei susținut de delegatul cehoslovac și-a însușit unele observații ale delegației române în cursul discuțiilor Preambulului” și că „comisia nu a crezut că trebuie să rețină propunerile din observațiile delegației române”⁶⁴.

Discuțiile generale asupra Tratatului de Pace cu România au avut loc la 10 octombrie 1946, la a 37-a ședință plenară a Conferinței, după care s-a trecut la votarea lui pe articole. La ultimile dezbateri, Bevin, șeful *Foreign Office*-ului, declara că România „a adus o contribuție considerabilă la înfringerea germanilor în Balcani”⁶⁵. Votarea a avut caracterul unei operațiuni pur tehnice, iar articolele au fost adoptate, în general, așa cum au fost aprobate în comisie⁶⁶.

Chestiunile rămase nesoluționate la Paris au fost definitivitate la întîlnirea miniștrilor de externe de la New York, ale cărei lucrări s-au desfășurat între 4 noiembrie și 12 decembrie 1946⁶⁷. România a trimis ca observator pe R. Franasovici, ministrul la Londra, și a înaintat memoriul *Observațiile guvernului român privitoare la Proiectul de Pace cu România*, în care au fost formulate o serie de cereri și revendicări, principala referindu-se la recunoașterea calității de cobeligeranță⁶⁸. Conferința a luat în considerare câteva din observațiile guvernului de la București, dar, în același timp, n-a acceptat unele sugestii cuprinse în memoriul său, clauzele unor articole căpătînd un caracter mai agravant. Deși s-au apreciat eforturile umane și materiale ale României în războiul anti-hitlerist, nu s-a putut obține recunoașterea stării de cobeligeranță a țării noastre recunoscîndu-se că „a participat activ la războiul împotriva Germaniei”.

Odată definitivat tratatul de pace cu România, guvernul de la București a hotărît, în pofida nerecunoașterii cobeligeranței, a caracterului nejust sau exagerat al multor articole, să-l semneze⁶⁹. La 11 februarie 1947, Duff Cooper informa *Foreign Office* că primise de la Gh. Tătărăscu textul unei comunicări referitoare la tratatul semnat la 10 februarie de delegația română. Din comunicare rezultă că — seria Cooper — că „unele obligații sînt oneroase, iar altele nejuste”. Ministrul de externe al României, continua diplomatul englez, „regretă că tratatul nu ține cont de contribuția economică și militară” a țării în războiul împotriva Germaniei⁷⁰.

Cu toate clauzele lui grele, România a acceptat tratatul considerînd că, prin semnare, se va contribui la întărirea regimului demografic și la poziția externă a Bucureștilor.

Parlamentul țării, în ședința din 23 August 1947, a hotărît, în unanimitate, ratificarea Tratatului de Pace. Cu acel prilej, Gh. Tătărăscu arăta, printre altele, în expozeul său: „Este, în primul rînd, injust Preambulul Tratatului, care nu acordă României calitatea de cobeligeranță. România este o țară învinsă în războiul purtat împotriva Uniunii Sovietice și a Națiunilor Unite, dar România este și o țară victorioasă în războiul împotriva Germaniei hitleriste, participînd activ, în ultima fază a acestui război, la victoria finală”⁷¹.

În concluzie, problema cobeligeranței României s-a pus începînd cu 24 August 1944, orele 4 a.m., cînd armatele noastre au intrat în războiul antihitlerist. Trebuie menționat că, diplomația Bucureștilor a solicitat recunoașterea cobeligeranței încă de la sfîrșitul lunii august 1944. Puterile Aliate și Asociate au recunoscut, apoi, acest fapt prin trei din articolele convenției de armistițiu, semnată la 12 septembrie 1944. Pe măsură ce contribuția umană și materială a României la războiul antihitlerist a sporit, Bucureștii au intervenit, diplomatic, ca statutul de cobeligerant să fie recunoscut la conferințele preliminare ale păcii (Londra, Moscova, Paris, New York). Aceste conferințe nu au luat în considerare

⁶⁴ *Ibidem*, f. 6.

⁶⁵ „Buletin Britanic de Informații”, nr. 15, 11 octombrie 1946, p. 1.

⁶⁶ *Recueil des documents de la Conférence de Paris*, tom IV, pp. 169—178.

⁶⁷ I. Enescu, *op. cit.*, pp. 279—293.

⁶⁸ *Recueil des documents de la Conférence de Paris*, tom IV, pp. 169—178.

⁶⁹ *Ibidem*, pp. 293—303.

⁷⁰ P.R.O., F.O. 371/67 250, nepag.

⁷¹ I. Enescu, *op. cit.*, p. 461.

cererea justă a României, invocându-se, cel mai adesea, participarea țării noastre la războiul hitlerist și minimalizându-se marile eforturi umane și materiale la victoria aliată din mai 1945. În timpul Convenției Păcii de la Paris și la reuniunea de la New York a miniștrilor afacerilor străine ai Marilor Puteri s-au făcut ultimele eforturi, din partea Bucureștilor de recunoaștere a cobeligeranței. Recunoașterea calității de cobeligeranță pentru România, deși reprezenta o cerere justă, ar fi însemnat *un act de justiție* și odată obținută întreg statutul internațional al țării noastre s-ar fi schimbat. Dar România a fost tratată la Conferința Păcii ca o țară învinsă lucru stabilit prin înțelegerile dintre Marile Puteri de la sfârșitul celei de a doua conflagrații și din perioada imediat următoare. Tratatul României fusese, de altfel, hotărât prin deciziile Consiliului miniștrilor de externe ai Marilor Puteri, Conferința de la Paris neavând alt scop decât acela „de a aproba aceste decizii“.

Diplomația românească, continuând tradițiile progresiste ale unei școli care avea o adincă filiație în istoria țării, a făcut, în perioada premergătoare semnării tratatului, eforturi considerabile pentru *apărarea intereselor naționale*, pentru recunoașterea unor stări de drept și de fapt, corespunzătoare realităților. Strădanțiile ei, deși meritorii, nu au reușit să schimbe hotărârile Consiliului miniștrilor afacerilor străine care, și de astă dată, au ținut cont foarte puțin de interesele micilor state, Conferința terminându-se, astfel, printr-un dictat al Marilor Puteri. Cu toate aceste mari defecțiuni, România a semnat tratatul *impus* de Puterile Aliate și Asociate și l-a aplicat *ad litteram*, în felul acesta creîndu-se, pentru viitor, premisele externe ale dezvoltării libere și independente a poporului nostru.

THE GREAT POWERS AND THE PROBLEM OF ROMANIAN COBELIGERENCY BETWEEN 1944—1945

S u m m a r y

In this study, based on some original sources some of which come from the English Archives, the authors presents the Romanian Cobeligerency between 1944—1945. The Romanian Diplomacy requested the acknowledgement of the Cobeligerency even from the beginning of August 1944. The Great Powers, though they appreciated the human and material efforts, made during the second World War recognised Romania's Cobeligerency status neither at the preliminary conferences in London, Moscow, Paris, New York, nor in the Peace Treaty signed with Romania on 10th February 1947.

The recognition of the cobeligerency for Romania, though it represented a fair desire, would have meant *an act of justice* and once obtained that, whole international status of Romania would have changed. But, Romania had been treated as a defeated country at the Conference Peace. For all the troubles, Romania signed the Peace Treaty considering that, in this way, she would contribute in the future to her free and independent development.

DOCUMENTE INEDITE REFERITOARE LA PROFESORUL
UNIVERSITAR ILIE BĂRBULESCU

RODICA ANGHEL, RODICA RADU

Atentatul de la Sarajevo a găsit oficial România în tabăra Puterilor Centrale, în urma tratatului încheiat în 1893 și reînnoit în 1896, 1899, 1902, 1913, dar cu tendințe de apropiere de Antantă. Conjunctura politică creată de izbucnirea războiului a obligat România de a aborda modalitatea cea mai favorabilă pentru menținerea suveranității, independenței și realizarea idealului național. Declararea neutralității a fost considerată de poporul român ca provizorie iar guvernul a adoptat o poziție activă, urmărind cu asiduitate obținerea unor garanții sigure pentru eliberarea teritoriilor locuite de români¹.

În aceste împrejurări și profesorii Universității ieșene au fost puși în situația de a lua atitudine față de evenimentele politice, față de căile pe care să le urmeze România pentru realizarea dezideratelor ei. Între cei ai căror atitudine a suscitât vii discuții, fie în cercurile universitare, fie în cadrul larg al opiniei publice, au fost profesorii Constantin Stere și Ilie Bărbulescu.

Încă din 1905, Ilie Bărbulescu ilustra în mod strălucit catedra de slavistică în urma recomandării elogioase a profesorului Alexandru Philippide, care în raportul înaintat rectorului Universității, la 1 decembrie 1905, remarcă că: „De cînd am fost însărcinat cu facerea de rapoarturi asupra candidaților la catedre universitare pe baza operelor, acum întîiași dată am avut a face cu un candidat care într-adevăr se prezintă cu opere de mare valoare”².

Deși recunoscut ca o marcantă personalitate a lingvisticii românești³, ca un profesor cu o bogată activitate didactică, declanșarea primului război mondial va aduce o schimbare în opinia cercurilor universitare față de personalitatea sa.

Această opinie a fost influențată de atmosfera generată de frământările studențești întreținute de „Centrul studențesc din Iași”, al cărui președinte era

¹ Vezi Maciu V., *La Roumanie et la politique des grandes puissances à la veille de la Première Guerre mondiale (octobre 1912 — août 1914)*, în *Rèvue Roumaine d'histoire*, București, 1976, 15, nr. 4, p. 719—734; Cristian V., *Considerații privind locul României în relațiile internaționale după cucerirea independenței (1878—1914)*, în „Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” — Iași, Istorie, 1977, p. 31—37; Nastovici Ema, *Intensificarea acțiunilor diplomatice pentru atragerea Bulgariei și României după intrarea Italiei în război alături de Antantă*, în „Analele Universității București, filozofie, istorie, drept 1976, nr. 25, p. 87—94; Rădulescu — Zoner Șerban, *România și Tripla Alianță la începutul secolului al XX-lea 1900—1944*, București, Ed. Litera, 1977; Platon Gh., *Desăvârșirea unității de stat — principal obiectiv al politicii românești în a doua jumătate a sec. XIX și la începutul sec. al XX-lea*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași, 1978, 15, p. 233—242; Cazan Gh. N., România și Tripla Alianță 1878—1914*, București, Ed.-șt. și enciclopedică, 1979; Nastovici Ema, *România și Puterile Centrale între anii 1914—1916*, București, Ed. politică, 1979; Campus Eliza, *Din politica externă a României. 1913—1947*, București, Ed. politică, 1980.

² Arh. St. Iași, fond *Universitatea „Al. I. Cuza” Iași*, Rectorat, dosar 3/1904—1905, f. 28.

³ Vezi „*Sesiunea omagială de comunicări — Ilie Bărbulescu*”, în *Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” — Iași, Lingvistică, tom 17, 1971, p. 1—5.*

Gr. T. Popa, care vizau pe filogermani și cărora le-au căzut victimă Constantin Stere⁴, obligat să demisioneze în iunie 1916 din funcția de rector⁵, și Ilie Bărbulescu.

„Părerile sale rătăcite, cuvintele dușmănoase rostite în contra acțiunii pentru unitate națională, în contra armatei, în contra solidarității cu durerile și aspirațiile neamului”⁶ vor determina studențimea ieșeană, într-o moțiune din 8 decembrie 1914, să ceară să i se ridice demnitatea de membru onorific al „Centrului studențesc”, ca „nefiind demn de ea”⁷.

Profund afectată de declanșarea conflagrației mondiale, viața universitară ieșeană continuă în condițiile dificile ale războiului, timp în care profesorul Ilie Bărbulescu, alături de alte cadre didactice universitare, își face datoria la catedră.

După încheierea operațiilor militare și realizarea idealului național, în urma decretului regal nr. 441/21 ianuarie 1919, privitoare la profesorii care manifestaseră o „atitudine antinațională” în timpul războiului, se reiau discuțiile și în legătură cu situația profesorului Ilie Bărbulescu. În ședința Marei Uniuni Colegiu universitar din 7 martie 1919, în urma discuțiilor purtate, se adoptă o moțiune a profesorilor care, dezaprobind poziția sa, declară incidentul închis „față cu regretele exprimate de dl. profesor I. Bărbulescu pentru atitudinea sa în timpul războiului /.../ întrucât D-sa recunoaște că a făcut o greșeală”⁸.

Peste ani, în 1938, în contextul discuțiilor purtate pentru recomandarea lui George Ivașcu la Școala Română din Franța, Traian Bratu, rectorul Universității, readuce în discuție „greșelile” profesorului Ilie Bărbulescu, reamintind declarația pe care el o făcuse în Consiliul profesoral al Facultății de litere din 1919: „Prin 1918, dl. Bărbulescu a fost acuzat de trădare. În discuțiile care au avut loc pe această chestie cu am făcut o declarație și anume: O fi greșit Ilie Bărbulescu, dar este cu desăvârșire exclus ca profesorul Bărbulescu să se fi gândit să-și vîndă țara. Numai pentru părerea lui că mergînd alături de Puterile Centrale s-ar fi putut aranja mai bine interesele țării noastre, nu-l putem decapita. Și eu nu puteam admite ca pentru o greșeală de gândire să fie scos din învățămînt un profesor onest și cinstit cu el însuși. Astfel am protestat atunci, iar într-un Consiliu de facultate am izbutit să se ia hotărîrea de a nu se mai vorbi de ‘trădare’”⁹.

Cîteva documente, aflate în curs de inventariere în patrimoniul Muzeului de istorie a Moldovei, aduc dovada că așa-zisa „atitudine antinațională”, îndreptată mai ales împotriva armatei române, a profesorului Ilie Bărbulescu, trebuie reconsiderată. Este vorba de un set de 13 fotocopii după cîteva schițe descoperite în caietele de memorii în manuscris a lt. colonelului Scarlat Constantinov, referitoare la campania din 1916—1918¹⁰. Un număr de 5 desene, datate decembrie 1916—ianuarie, februarie 1917, poartă semnătura lui Ilie Bărbulescu, autentificată de noi prin compararea cu semnătura aceluiași de pe diverse acte din Arhiva Universității din Iași.

Toate cele 13 desene, realizate în peniță și creion, cu o tușă destul de stîngace, denotînd o mîină de neprofesionist, surprind aspecte din viața de pe front a Regimentului 53 Infanterie, divizia a 15-a a Armatei a III-a.

Este greu de demonstrat și nici nu este în intenția noastră, că aceste desene ar fi fost executate de profesorul însuși. Este posibil ca acestea să fi fost realizate de un participant la acțiunile regimentului amintit și să fi ajuns în posesia

⁴ Stelian Neagoe, *Triumful rațiunii împotriva violenței*, Ed. Junimea Iași, 1977, p. 56—60.

⁵ Arh. Șt. Iași, fond cit., dosar 3/1916, f. 86.

⁶ Arh. Șt. Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza” — Iași, Facultatea de litere — corespondență, dosar 4/1919, f. 22 verso.

⁷ Arh. Șt. Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza” — Rectorat, dosar 1/1915 f. 12.

⁸ *Ibidem*, dosar 23/1919, f.

⁹ Arh. Șt. Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza” — Iași — Facultatea de litere, dosar 13/1933—1938, f. 72.

¹⁰ Rodica Radu, Maria Humnic-Teclean, *Un document inedit referitor la campania din 1916—1918*, în *Revista muzeelor*, nr. 9/1980, p. 48—52.

profesorului. De la acesta le-a împrumutat, probabil, Scarlat Constantinov, comandant al batalionului I al regimentului, prieten cu profesorul¹¹, care le-a fotografiat în dorința de a le folosi ca material ilustrativ pentru publicarea memoriilor sale. Oricine ar fi fost însă autorul lor, semnătura profesorului Bărbulescu pe aceste desene vorbește de la sine despre interesul acestuia față de acțiunile armatei române, despre prețuirea jertfei și sacrificiului soldaților pe câmpul de luptă. „Post de comandă — sector Sticlărie (Putna)”, „În repaos”, „Tranșee ocupate pe dealul Pietricele, jud. Putna”, „Post de comandă — Șaua Popii (Hârja)”, „Distribuirea pâinii pe front” etc. immortalizează cu nespuse căldură chipul soldatului român.

Nu se putea deci ca Ilie Bărbulescu, interesat de desfășurarea acestui eveniment crucial din istoria țării, de modul în care l-au trăit acești eroi anonimi, așa cum o dovedesc aceste desene ce i-au aparținut, să fi dovedit în fapt o „atitudine antinațională”.

Alte materiale prezente în arhiva Universității din Iași, implinesc cu noi aspecte profilul moral al cunoscutului lingvist.

Este vorba de memoriul alcătuit de Ilie Bărbulescu în vederea recomandării lui N. A. Bogdan (1858—1939), cunoscut pentru a sa *Monografie a orașului Iași*¹², pentru a fi numit membru „honoris causa” al Universității ieșene¹³, ca și de actul de donație a bibliotecii sale personale, bibliotecii Catedrei de slavistică¹⁴.

Sigur că documentele prezentate aici nu sînt hotărîtoare pentru a ilustra activitatea didactică și științifică, în ansamblul ei, a profesorului Ilie Bărbulescu, dar ele sînt, credem, semnificative pentru personalitatea acestuia.

Anexa nr. 1

O. Tafrali
La Consiliu

Onorate Consiliu

Trăiește în Iașul nostru un om care în lunga-i viață de septuagenar și-a pus toată rîvna și puterile-i de muncă pentru ridicarea culturală și chiar științifică a orașului acesta universitar. Acest om e „publicistul” N. A. Bogdan cum el însuși își zice simplu și modest. Din roadele străduințelor sale cărturărești au tras foloase reale, progresînd nu numai știința și cultura Iașului ci și ale Moldovei și chiar ale țării întregi. Modestia lui fără pereche însă, l-a împins să stea în umbră și a așezat înaintea-i pe alții, pe obișnuiții îndrăzneți cari n-au făcut nici măcar un sfert din cite a lucrat el pentru cultura românească. Așa că azi cînd a trecut de 70 de ani și în chip natural se află spre sfîrșitul rodniciei sale vieți pentru obștea românească, în aceeași modestie trăiește parcă uitat de toți.

Universitatea din Iași și în deosebi Facultatea noastră de litere nu se cade, cred eu, să-l lase astfel în uitare: căci N. A. Bogdan prin activitatea sa de cercetător și scriitor a contribuit și el la împlinirea rosturilor științifice ale acestei Facultăți și ale Universității din Iași îndeobște. Nu se cade aceasta cu cît noi

¹¹ Cf. înf. familiei Constantinov-Iași.

¹² N. A. Bogdan, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială*, Ed. II-a Iași, 1915, 522 p., 550 il.

¹³ Vezi Anexa nr. 1.

¹⁴ Vezi Anexa nr. 2. De altfel, tot profesorul Ilie Bărbulescu este cel care propune Consiliului profesoral al Facultății de litere, în ședința din 30 ianuarie 1934, să se acorde titlul de „doctor honoris causa” lui Gh. Ghibănescu, „Veneratul profesor care s-a ocupat foarte mult cu chestiuni de istorie românească și a muncit cu folos real în afară de Universitate” (Arh. Șt. Iași, fond *Universitatea „Al. I. Cuza” — Iași, Facultatea de litere*, dosar 13/1933—1938, f. 9).

universitarii avem în viață și o chemare morală (subl. în text) pe lângă cea de creatori și răspinditori de știință și cultură. Iar această chemare morală trebuie să ne împuie a ne aduce aminte și de străduințele ajutătoare ale altora în domeniile noastre cărturărești.

De aceea îmi permit a vă reaminti în linii generale ce a făcut N. A. Bogdan pentru știința și cultura Iașului, ale Moldovei și ale României îndeobște.

Din propria-i pornire, văzînd că Iașul, fostă capitală a Moldovei și orașul care s-a jertfit pe sine pentru „Unire”, nu își are încă scrisă Istoria, s-a pus cu hotărîre la cercetarea ei și astfel a scris monografia istorică și socială despre Orașul Iași un volum în 4° de 552 pagini din care în 1913—1915 a apărut ediția a doua. Acest mare volum e o lucrare de știință, pe care nimeni altul n-a mai scris-o, nici înainte, nici după dînsul. Așa că astăzi, oricine vrea să cunoască viața istorică și socială a acestei capitale a Moldovei în curgerea vremurilor nu poate altfel decît din această operă a lui N. A. Bogdan.

Această însemnată lucrare îi creă un așa frumos nume între cărturarii noștri, încît pentru că Universitatea din Iași trebuia să ia parte la expoziția generală a României, în București, cu prilejul aniversării a 25 de ani de domnie a regelui Carol I, anume în 1906, N. A. Bogdan fiind solicitat de Senatul Universității noastre, al cărui rector era Const. Climescu a cercetat și a scris Monografia Universității din Iași de la înființarea ei pînă la 1906. Aceasta nu s-a tipărit însă din lipsă de fonduri; ea e un volum, manuscris de 1 049 pagini în folio. În ea, deci N. A. Bogdan a făcut pentru timpul de la 1860 cînd s-a creat Universitatea, pînă în anul expoziției 1906, ceea ce face pentru timpul de la 1906 încoace colegul nostru Ilie Minea. A făcut deci atunci o lucrare de universitar fără să fie în realitate.

Că Senatul Universității noastre nu se înșelase cînd a cerut concursul d-lui N. A. Bogdan ca să-i scrie această Monografie a Universității din Iași de la înființarea ei în 1860 pînă în anul jubiliar 1906 dovedește faptul că această lucrare a fost așa de superior concepută și lucrată încît juriul expoziției acelea din 1906 din București a premiat această Monografie cu „Hors Concours” și „Medalia de aur”.

Apoi, în 1916 i-a apărut la București o altă însemnată scriere istorică, atunci de actualitate cu titlul „Regele Carol I și a doua sa capitală”. Un volum în 4° de 660 de pagini, conținînd diferite realități istorico-politice cu privire la Iașul nostru [...].

Prin aceste scrieri cresc din ce în ce mai mult reputația lui N. A. Bogdan de profund cunoscător al Moldovei și vechii ei capitale. De aceea Comitetul Societății medico-naturaliste și a Muzeului istorico-natural din Iași, care societate și muzeu fuseseră întemeiate aici la 1830, voind să serbeze un jubileu al ei, apelează la N. A. Bogdan, ca acesta să cerceteze și să scrie istoricul acestei societăți de la origine pînă în acel an jubiliar. Și astfel a apărut acest volum cu acest titlu în Iași la 1919. Cuprinde documente, scripte și amintiri cu interpretările lor în 4° în 178 de pagini. De altfel, trebuie să spun că comitetul Societății care a apelat la d. N. A. Bogdan ca să scrie acest volum avea în alcătuirea sa și profesori din universitatea noastră.

Cum reputația de erudit a d-lui Bogdan crescuse mereu prin cele ce am arătat că a publicat, Ministerul Sănătății publice, al Muncii și Ocrotirilor Sociale, care voia să cunoască Asistența socială în Basarabia, apelează tot la d. N. A. Bogdan, ca să o cerceteze și scrie. Și astfel a apărut și volumul cu acest titlu, la București, în 1922.

Dar d. N. A. Bogdan a mai scris, în lunga sa viață, pe lângă lucrări care au un caracter de cercetare științifică, încă și altele de natură literară. Astfel, patru volume de Nuvele, Amintiri din teatru, Cronici, Versuri. Un volum de povești și bazaconii din Moldova de 352 pagini în editura Socec, care a ajuns la ediția a III-a în 1923. A scris Ana Doamna, dramă istorică în 5 acte. Alte piese de teatru, originale și prelucrări, Piese de teatru, 42 bucăți, traduse din franțuzește.

În sfîrșit, a creat și diriguî revista „Lupta pentru viață” o revistă sociologică și literară, care a apărut în două volume în 1903—1905. Aceasta n-a putut trăi mai mult, pentru că cei care au experiența acestor fel de publicații știu — e de tot greu, din punct de vedere material să se întrețină existența unei reviste. Totuși N. A. Bogdan a dus-o 2 ani.

Aceste scrieri dintre care unele științifice, iar altele literare, invederează celor de bună credință și pricepere cât de mult a lucrat N. A. Bogdan pentru ridicarea nivelului științific și cultural al Iașului, acesta pe de o parte și al Moldovei pe de alta. Ba am uitat să arăt mai sus, între lucrările-i științifice, încă una. Solicitat de Camera de Comerț și Sfat negustoresc din Iași, Bogdan a cercetat și scris Din trecutul comerțului moldovenesc și mai ales al celui ieșean, un volum de 188 de pagini apărut la Iași, în 1925. O lucrare istorică și aceasta.

Valoarea deosebită a acestor scrieri ale d-lui N. A. Bogdan [aceste aprecieri ne apar peste ani ca exagerate — n.n.s., R. A. și R. R.] se vede nu numai în conținutul lor însuși pe care trebuie să i-o recunoască cunoscătorii, dar și din solicitările repetate ce i-au fost adresate de diferite Instituții spre a le scrie. Căci, după ce a apărut monografia Orașul Iași, a apelat la dînsul Universitatea (subl. în text) ca să-i scrie Istoricul și l-a scris, după care a apelat la dînsul Societatea medico-naturalistă și a scris pentru aceasta Asistența socială în Basarabia, în sfîrșit a apelat la dînsul Camera de Comerț și sfatul negustoresc (subl. în text) și a scris și pentru aceștia Despre comerțul moldovenesc. Dacă scrierile acestea nu ar fi fost de valoare deosebită, desigur că nu ar fi apelat la dînsul atîtea Instituții publice una după alta. (subl. în text).

Domnilor colegi, socotind această bogată activitate a d-lui N. A. Bogdan pe tărîmul Istoriei și literaturii, vrednică de o deosebită considerare, îmi permit a vă ruga să binevoiiți a vă asocia la această prețuire a mea și a-i decerna titlul de Doctor honoris causa al Facultății noastre de Litere. Facultatea din Cernăuți, apreciînd munca de folclorist a d-lui Arthur Gorovei i-a acordat bucuroasă acest titlu. nu de mult, cu toate că activitatea de scriitor a acestuia nu e deloc superioară a lui Bogdan. (apreciere minimalizatoare — n.n.s. R. A. și R. R.).

[.]

Facultatea noastră de litere acordînd acum d-lui Bogdan titlul de „doctor honoris causa“ va arăta prin aceasta că știe și ea să răsplătească cu recunoșterea ei străduințele acestui om pentru Știința și Cultura românească.

Iași, iunie 1937

I. Bărbulescu

Arh. St. Iași, Fond Universitatea „Al. I. Cuza“, Facultatea de litere, dosar 3/1937, nepaginat.

Anexa nr. 2

La Consiliu

I. Iordan

Consiliul din 29 III 1939 a luat act de prezenta. S-a făcut adresa de mulțumire.

Domnule Decan

Retrăgîndu-mă de la Catedra de Slavistică, pe care am ocupat-o ca profesor 33 de ani și de la care am produs cele mai multe scrieri ale mele, transmit și dăruiesc Bibliotecii acestei Catedre și Seminarului ei următoarele cărți, broșuri și altele :

1. În Biblioteca de la Facultate a Catedrei și Seminarului de Slavistică am depus deja, de mai multă vreme, 162 cărți și broșuri, cari nu mai încăpeau în Biblioteca mea de acasă. Acestea sînt proprietatea mea și trecute chiar sub numele meu într-un registru care se află acolo. Pe toate le dăruiesc Bibliotecii Catedrei și Seminarului de Slavistică.

2. În Biblioteca mea de acasă am 10 884 cărți și broșuri, pe cari acum le transmit Bibliotecii Catedrei de Slavistică și vă rog să binevoiți a delega pe cineva ca să i le predau și să le depue, sub supravegherea d-voastră, în Biblioteca de la Facultate a acestei Catedre. Aceste cărți sînt în cea mai mare parte ale mele, iar un număr, poate de 200—250 cărți, sînt ale Bibliotecii Catedrei. Pe acestea le-am adus acasă, în timpul cit am funcționat ca profesor pentru cursuri și lucrări științifice și de asta pentru unele din ele nici nu pot preciza cari sînt ale catedrei și cari ale mele, căci am uitat și nu le-am avut înregistrate. În orice caz, miile ce le am, le dăruiesc Bibliotecii Catedrei și Seminarului. Acest total de 10 884 cărți și broșuri sînt unele fișate iar altele nu sînt fișate, ci numai catalogate (inventariate). Și iată cum un număr de 8 168 dintre ele sînt fișate pe 2 745 fișe, iar 2 716 (în cari intră și 52 cărți și broșuri împrumutate, inventariate pe 2 file separate) din acest total de 10 884 sînt nefișate, dar catalogate (inventariate) pe hîrtie. Vă predau și fișele lor și aceste file de inventariere a lor. De alt fel chiar și cărțile fișate (8 168) le-am trecut pe file de hîrtie cu titlurile lor și vă predau, împreună cu fișele lor și aceste file de inventariere (catalogare). Aceste file de inventariere pe hîrtie sînt în număr de 113 și fiecare filă e iscălită de mine.

3. Transmit și 33 cărți vechi, unele tipărite, altele manuscrise, precum și 33 documente vechi, împreună cu Codex Dragomirensis (116 clișee), toate cirilice, din sec. XVI—XX. Odată cu ele dau și Inventarul pe hîrtie (4 file), pe care e trecută, oarecum descriptiv, fiecare tipăritură, manuscris și document scris.

4. Transmit și un număr de 589 planșe, inventariate pe o filă și legate în 12 volume.

5. Așa că transmit în total 10 963 (zece mii nouă sute șaiszeci și trei) bucăți în afară de 162 bucăți donate de mai dinainte și pe care toate le dăruiesc Bibliotecii Catedrei și Seminarului de Slavistică, cu rezerva celor arătate aici la punctele 1 și 3 (Planșele sînt socotite în volume).

6. Mai transmit, deosebit de aceste cărți și broșuri și un număr de 45 colecții de ziare sîrbe, croate, muntenegrene, cehle, bulgărești, germane etc. Anii colecțiilor și numele acestor ziare se află inventariate pe 2 file de coală de hîrtie, iscălite de mine.

7. Transmit și dăruiesc o bibliotecă-dulap, înaltă de 3 m. și lungă de 3 1/2 m., lucrată din lemn de stejar și 8 rinduri de polițe de brad.

8. Fișarea și inventarierea tuturor acestor cărți, broșuri, manuscrise, documente, ziare etc., le-a făcut d. Boris Hristov, licențiat în Litere și fost elev al meu, căruia îi mulțumesc și cu acest prilej, pentru munca și bunăvoința ce-a pus la această grea lucrare.

9. Exprim dorința ca dulapurile cari vor cuprinde cărțile ce le dăruiesc să poarte pe frontispiciul lor inscripția: „Donația prof. Ilie Bărbulescu”.

10. Rog pe d. profesor al Catedrei de Slavistică, ca atunci cînd eu, făcînd încă vreo cercetare științifică și avînd nevoie de careva din cărțile acestei Bibliotecii, să binevoiască a dispune să mi se trimită, ca împrumut, la locuința mea din Banu Manta 79, București II. Cărțile ce mi se vor trimite astfel ca împrumut, însă, să fie supuse dispozițiilor Regulamentului tuturor Bibliotecilor Facultății de Litere, în ce privește timpul ținerii la mine și a restituirii lor Bibliotecii de Slavistică.

11. Urez în același timp profesorului Catedrei de Slavistică și studenților ei să facă, cu ajutorul acestor cărți, cercetări și scrieri științifice cit mai originale și strălucite pentru gloria crescîndă a acestei Catedre și a studenților ei și pentru gloria Facultății de Litere și Filosofie din Iași și a Universității din care face parte.

Iași, 22 Martie 1939

Ilie Bărbulescu

SILVIU SANIE, *CIVILIZAȚIA ROMANĂ LA EST DE CARPAȚI ȘI ROMANITATEA PE TERITORIUL MOLDOVEI (SEC. II î.e.n.—III e.n.)*. Editura Junimea, Iași, 1981. 264 p., ilustrații, grafice, schițe, tabele sinoptice, abrevieri bibliografice, indice.

Anul 1981 s-a dovedit deosebit de rodnic pentru cercetătorul științific dr. Silviu Sanie de la Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” din Iași, care a dat istoriografiei românești contemporane două lucrări de mare valoare istorică și arheologică: *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei și Cultele orientale din Dacia Romană*. Asupra primei lucrări vom zăbovi în cele ce urmează, îngăduindu-ne câteva păreri, deși a mai fost recenzată anterior de dr. Vasile Chirica, *O sinteză privind romanitatea pe teritoriul Moldovei*, în „Cronica”, XVI, nr. 50 (828)/11 dec. 1981, p. 2 și dr. Silvia Teodor, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, XIX/1982, Iași, p. 689—691. Esența lucrării, pe marginea căreia facem prezentele însemnări, izvorăște din necesitatea aprofundării problematicei printr-o analiză detaliată a fenomenelor și elementelor specifice lumii dacice de la est de Carpați, unde au avut loc evenimente de o mare densitate, ce se integrează firesc în istoria națională românească.

Pe baza unui bogat material arheologic, epigrafic, numismatic și o temeinică bibliografie consultată, autorul se străduiește să înfățișeze cultura materială și spirituală romană ori daco-getică asimilată. Evoluția acesteia este vizibilă în lumina analizei multiplelor aspecte ale relațiilor daco-romane și apoi a etnogenezei românești.

Cronologic, lucrarea acoperă o perioadă de cel puțin cinci veacuri (II î.e.n.—III e.n.), perioadă în care au avut loc însemnate schimbări politice, militare și etnice. În elaborarea lucrării, autorul s-a lovit de mari dificultăți — lipsa totală a monografiilor cetăților și așezărilor dacice, a complexelor romane etc. Rezervațiile arheologice mai tânuiesc încă imense materiale care ar fi putut să stea la temelia operei istoricului și arheologului ieșean.

Lucrarea e structurată în așa fel încât să oglindească în mod fidel conținutul: *Cap. I. Istoriografia. Considerații asupra izvoarelor scrise despre populația Moldovei în sec. II î.e.n. — III e.n.*, B. *Istoriografia problemei relațiilor romane cu populația dacică de pe teritoriul Moldovei și C. Aspecte ale romanității în Moldova în operele unor istorici și arheologi*; *Cap. II. Relațiile cu lumea romană în perioada anterioară cuceririi Daciei. Importuri romane divizată în: A. Ceramica, B. Obiecte de metal, C. Obiecte de sticlă și camee, D. Descoperiri monetare. Concluzii*; *Cap. III. Teritoriul roman din sudul Moldovei în lumina săpăturilor de la Barboși subîmpărțit în A. Inceputurile stăpînirii romane în sudul Moldovei, B. Complexele romane de la Barboși și C. Continuitatea dacică în mediul roman*; *Cap. IV. Cultura materială romană în sudul roman și în lumea daco-carpică, în A. Amfore, B. Opaște, C. Produse de metal, D. Considerații asupra circulației monetare*; *Cap. V. Culte și credințe antice în sudul Moldovei și un capitol VI, de Considerații finale*. Deși nu are caracterul unei monografii Barboși, ponderea materialului arheologic analizat este oferit de „arhiva” acestei stațiuni. Barboșii au fost nu numai un puternic centru meșteșugăresc, ci și canalul prin care trupele romane și negustorii se scurgeau dinspre Moesia Inferioară către Dacia. Autorul, constatînd că „romanizarea fiind un proces complex în care multiplele elemente se transmit în etape și pot fi adoptate progresiv”, se întreabă „dacă cucerirea fără colonizare poate crea totuși condiții pentru transmiterea unor elemente de cultură și organizare romane” (p. 41).

Relațiile clientelare ale dacilor cu lumea romană, atestate încă din sec. II î.e.n., mișcările de populație pornite odată cu slăbirea *limesului*, precum și prezența unor captivi romani în mediul daco-carpic sînt o gamă amplă de probleme analizate în lucrarea de față.

În primii ani după cucerire deosebirea dintre lumea romană și cea dacică, reflectate în viața politică, organizare administrativă, modul de viață și nivelul tehnico-material, sînt cît se poate de evidente. Cu timpul însă coabitarea dintre cele două populații și adoptarea romanizării fac ca deosebirile dintre cele două lumi să se micșoreze.

Secole de confruntări și relații comerciale cu lumea romană au determinat pe daci să adopte, într-un timp record, elementele esențiale ale noii civilizații, ca o notă distinctă a acestei zone fizico-geografice. În lumina săpăturilor de la Barboși, arheologul, într-un capitol distinct, se referă la începutul stăpînirii romane în sudul Moldovei, documentată și prin tezaurele monetare și materiale de import romane descoperite în complexele arheologice. La Barboși și-au avut reședința diverse unități militare romane, unde a existat un mediu de viață roman, după cum ne-o dovedesc complexele investigate (necropola cu morminte de incinerare și inhumare de diferite forme și dimensiuni, inscripțiile pe piatră, pe țigle, cărămizi, pe ceramică și olanele stampilate). Continuitatea dacică în mediul roman e constatată prin ceramica autohtonă lucrată cu mîna și la roată, și, e reprezentată de cești, capace, vase borcan, căni, castroane, care se adaugă celei romane bogată și variată. Bun observator, constată „adaptarea culturii materiale romane, a unor noi culte și credințe, coabitarea și un stadiu al integrării populației dacice în viața Imperiului Roman“ (p. 111).

Autorul a clasificat tot materialul arheologic datîndu-l și stabilindu-i proveniența și caracteristicile, ocupîndu-se în mod special de cercetarea amforelor romane cu inscripții, din sec. II—III e.n., descoperite pe teritoriul Moldovei. Din cele 45 de tipuri de amfore, 30 provin numai de la Barboși. Aceasta dovedește că cetatea a constituit un cap de pod în extrema nord-estică a Moesiei Inferior, prin care a pătruns civilizația romană către *Barbaricum*.

Cuprinderea descoperirilor monetare într-un tabel sinoptic și marcate cu precizie pe hartă, îi permit autorului să caracterizeze circulația monetară din sec. II—III e.n., drept „barometru al vieții economice, sursă importantă și pentru cunoașterea relațiilor politice ale populației daco-carpice cu lumea romană“ (p. 193). Cele peste 80 de tezaure monetare descoperite în Moldova fac dovada unei intense vieți economice autohtone.

Interesant este capitolul *Culte și credințele antice în sudul Moldovei*, unde sînt tratate, pe baza unor texte epigrafice, a unor reliefuri culturale, figurine de bronz sau ceramică cu chipul unor divinități, medalioane cu reprezentarea unor zei sau scene de cult, un sarcofag cu simboluri, o serie de divinități romane sau greco-romane (Bacchus-Dionysos, Eros, Venus, Fortuna, Hercules, Aesculapius și Hygia), orientale (Mithras, Sol), culte și reprezentări (Cavalerul trac și Cavalerii danubieni) etc. Descoperirea unor obiecte de esență creștină (inscripții, semne, simboluri, crucea cu pandantiv etc.) unele practici legate de acest cult sau rit de înmormîntare (orientarea est-vest a mormîntului descoperit în anul 1978 și aparținînd unei familii în curs de creștinare), dovedesc începutul, de timpuriu, și paralel a două procese fundamentale: romanizarea și creștinarea autohtonilor, bazate pe-o conviețuire intensă a daco-romanilor. „Ritul funerar... de o mare varietate“ indică existența unei populații civile și militare de origine etnică eterogenă (p. 83—84, 221). Prin urmare, coexistența cultelor, credințelor și divinităților diferite este dublată de o coexistență a riturilor de înmormîntare: incinerarea sub diverse forme și inhumarea în morminte zidite în boltă, în sarcofage, în tumuli.

Bogăția și diversitatea elementelor civilizației romane sînt răspîndite neuniform pe teritoriul Daciei neincluse în Imperiul Roman. Ceea ce menționează în concluzie istoricul și arheologul iesean este faptul că „fenomenul impunerii unei noi limbi și civilizații, prezintă cîteva elemente comune, independente de timp și spațiu, dar desfășurarea sa depinde și de numeroșii factori specifici“ (p. 225). Colonizarea romană, adoptarea culturii, organizării și limbii latine, intensitatea și durata romanizării au avut o pondere diferită și s-au desfășurat concomitent în

spațiul dacic. Așadar, „botezul lingvistic”, ca formă primitivă și fundamentală de aculturație sau interculturație, constă din însușirea limbii latine. „Procesul de adaptare culturală însoțit uneori și de asimilarea etnică putea duce la abandonarea treptată a limbii dacice. Integrarea în viața economică și socială, politică și militară romană a populației de origine dacică din sudul zonei est-carpatică reprezintă premiza și fundamentarea aserțiunii, că ea se găsea la sfârșitul secolului al III-lea într-o etapă avansată de ireversibilă romanizare, poate fi lesne admisă dacă avem în vedere vecinătatea Moesiei, intensele contacte anterioare, numărul mare de militari din legiuni” (p. 227), intuiește istoricul ieșean.

Fără îndoială, abordarea problemei civilizației romane din spațiul moldovean și a romanității est-carpatică în secolele II î.e.n. — III e.n. ce face obiectul lucrării de față comportă și numeroase dificultăți. Surprinde faptul că autorul nu și-a exprimat punctul de vedere față de „teoria” regretatului prof. N. Gostar referitoare la răspândirea elementului roman în acest spațiu, pe calea transhumantei, a unei colonizări barbare și a comerțului întreprins de negustorii romani în *Barbaricum*, și publicată postum în art. *Vechimea elementului roman la răsărit de Carpați*, din „Era socialistă”, LIX, 6/20 martie 1979, p. 34—37, 52 și apoi în *The Ancient Character of the Roman Element in the East of the Carpathians* apărut prin străduința discipolului său Vasile Lica, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, XVII/1980, Iași, p. 1—9. „Teoria” prof. N. Gostar expusă în art. de mai sus are vreo șansă de a fi acceptată de lumea științifică? Se pare că avem de-a face cu *prima teorie viabilă*, care aduce lumină în privința romanizării și romanității din spațiul moldovean. Trebuie să menționăm că întrebările pe care ne-am îngăduit să le ridicăm mai sus, nu au nicidecum darul de a diminua în vreun fel valoarea lucrării istoricului ieșean, care se constituie într-un veritabil răspuns celor ce neagă sau exagerează procesul romanizării daco-geților din spațiul est-carpatic. Bogatul material arheologic, epigrafic, numismatic etc. dovedește fără putință de tăgadă desfășurarea nu numai a procesului romanizării, ci și pătrunderea timpurie a creștinismului prin filieră latină, în mediul dacic și adoptat de autohtoni. În acest sens, se poate menționa descoperirea mormintului de inhumatie în 1978, de la Barboși—Galați, care aparținea unei femei dacice. Faptul este indicat și de existența, pe lângă ofrandele specific romane, și a *cătuii* sau *ceștiu dacice*.

Ceea ce ar trebui subliniat în final e și faptul că lucrarea cercetătorului dr. Silviu Sanie, bogat documentată cu o amplă bibliografie, ce face dovada efortului depus de autor de a încheia un studiu solid, cu o imagine clară, exactă asupra împrejurărilor istorico-politice ale teritoriului de la est de Carpați, este prima de acest fel din istoriografia românească, care tratează în mod unitar și exhaustiv problema romanității din acest spațiu geografic. Apărută în condiții grafice excelente, cartea dispune de un bogat material auxiliar: planșe, hărți, desene, schițe, profile, tabele sinoptice și alte diverse ilustrații, precum și un rezumat în limba engleză. Indicele tematic cuprinzând denumiri geografice, antroponime dacice, grecești și romane, divinități și eroi, unități militare romane, autori medievali și moderni, dovedesc buna orientare metodologică a istoricului. Toate acestea fac din cartea specialistului ieșean o realizare temeinică și o lucrare de referință a istoriografiei românești contemporane.

NICOLAE CIUDIN

ION IONIȚĂ, *DIN ISTORIA ȘI CIVILIZAȚIA DACILOR LIBERI. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II—IV e.n.* Editura Junimea, Iași, 1982 126 p., ilustrații, indice, abrevieri bibliografice.

Despre contribuțiile istoricului și arheologului ieșean dr. Ion Ioniță, cercetător științific la Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, privind istoria și civilizația dacilor liberi din spațiul est-carpatic, nu mai este nevoie să insistăm în mod deosebit. Bogata sa experiență a fost concretizată printr-o serie de studii, arti-

cole, lucrări și diverse comunicări, ce au văzut lumina tiparului în diferite publicații românești și străine. Editura ieșeană Junimea și-a asumat îndatorirea de cinstă de a fi publicat lucrarea *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II—IV e.n.* (structurată în: I. Introducere, II. Consecințele războaielor daco-romane, III. Perioada stăpînirii romane în Dacia (106—275): A. Teritoriul dacic aflat sub stăpînire romană, B. Teritoriul dacic aflat sub supraveghere romană, C. Teritoriul dacic liber, IV. Perioada dintre retragerea stăpînirii romane din Dacia și invazia hunilor (275—376): A. Retragerea aureliană, B. Migrația goților pe teritoriul dacic, C. Revenirea stăpînirii romane la nordul Dunării de Jos, D. Dacii, daco-romani, goți și sarmați, E. Invazia hunilor, V. Concluzii), lucrare de înaltă ținută științifică, ce aduce contribuții esențiale în această direcție, mai ales prin modul de a trata relațiile lor cu lumea romană și triburile migratoare. Autorul ne pune în fața unei lucrări de informație și interpretare, în care sintetizează atît rezultatele descoperirilor arheologice, numismatice etc., cit și a cercetării materialelor documentare. Folosindu-se de comparații tipologice cu elemente descoperite în toată Moldova istorică, pune în valoare influența romană asupra dacilor liberi, după cucerirea celei mai mari părți a Daciei și transformarea țării lui Decebal într-o provincie imperială. Evoluția civilizației din acest spațiu geografic, viața materială și spirituală, sînt numai cîteva laturi analizate aici. Scrisă într-o manieră originală, lucrarea e rodul unor cercetări și investigații de lungă durată.

„Arhivele” arheologice „coroborate cu informațiile din izvoarele scrise ale epocii”, îi permit autorului „o reconstituire fidelă și relativ completă a celor trei secole din istoria dacilor liberi în epoca romană” (sec. II—IV e.n.), întreprinzînd „o selecție atentă a celor mai reprezentative date și o tratare echilibrată a diferitelor compartimente”, făcînd „loc exegezei faptului istoric” (p. 9).

Fărîmîntarea lumii dacice pentru aproape 170 de ani, ca urmare a războaielor daco-romane, a făcut ca romanitatea să-și pună pecetea paralel și diferit pe fizionomia autohtonilor. Consecințele lor s-au repercutat și asupra centrului și nordului Moldovei, nealipit imperiului, dar care a primit un plus de populație din sudul roman. O atare mișcare de populație nu trebuie exclusă nici dinspre Transilvania, dar dimensiunile unei mișcări demografice de conjunctură sînt încă greu de stabilit.

Precizările de ordin metodice, indică tendința autorului de a motiva evenimentele pentru care nu există informații, dar care au toată șansa de a se fi petrecut aidoma în realitate. Transformările din structura etnică au dus în mod constant și ireversibil către romanizare într-un ritm și forme diferite, în funcție de statutul provinciei dacice.

Cercetarea zonelor arheologice din sudul Moldovei (Barboși, Orlovka (Alibrix ?), Ismail, Chilia și Tyras) i-a oferit autorului prilejul să constate că, deși inegale din punct de vedere al cantității și calității materialului, sînt „în ansamblu imaginea unei dezvoltări unitare pe tot spațiul stăpînit de romani” (p. 44).

Teritoriul dacic aflat sub supraveghere romană (în suprafață de peste 20 000 km²) și-a păstrat statutul de zonă clientelară atita timp cît a durat stăpînirea romană în sudul Moldovei. Raporturile romano-autohtone n-au rămas aceleași pe toată perioada, ci au suferit unele modificări în funcție de etapă, de regimul de ocupație și de poziția dacilor liberi față de romani. Chiar dacă romanii mai încasau un anumit tribut (grîne, vite și alte produse) și mai făceau și unele recrutări în comunitățile sătești, cărora le impuneau și o „alianță obligatorie”. ele se bucurau de o largă autonomie și o organizare proprie... Cultura materială a populației băștinașe din zona clientelară romană din sudul Moldovei era mult mai apropiată de cea a dacilor liberi din centrul Moldovei decît de civilizația romană, ceea ce ar putea să reflecte gradul destul de ridicat al acestei autonomii” (p. 51).

Autorul se dovedește un fin observator în ceea ce privește apariția unor formațiuni teritoriale prin „destrămarea statului dac din perioada lui Decebal, pe care romanii încercau să le țină cît mai dezbinate, activînd o politică abilă de stimulare a rivalităților dintre șefii locali” (p. 80).

Dacă în perioada anilor 106—275 e.n., în teritoriul dacic aflat sub stăpînire romană, cît și în cel de sub supraveghere romană, au loc schimbări determinate de această stăpînire, impusă de împrejurări (prezența legiunilor romane, a coloniștilor,

veteranilor, negustorilor), în teritoriile dacilor liberi are loc o dezvoltare aparte. Aici elementele romane au fost asimilate în cu totul alte condiții.

„Replierea graniței romane”, „începutul unei noi restructurări etnice în teritoriile dacice răsăritene, care s-a desfășurat treptat, de la sud la nord”, a dus la extinderea romanității, fenomen ce a cuprins întregul teritoriu al dacilor liberi, „creînd posibilitatea de a se reface mai tirziu unitatea *etnoculturală* pe tot spațiul Daciei independente de odinioară, care căpătase în numeroase compartimente ale structurii sale o esență daco-romană”. Acest fenomen e constatat în apariția elementelor de coloratură Sintana de Mureș în ceramica așezărilor dacice. Ceea ce trebuie menționat este faptul că restructurarea etnică nu se realizează prin înlocuirea unei populații vechi cu alta nou venită, ci printr-un adaos de populație de alt etnic (p. 96). Prelungirea unora din așezările dacilor liberi pînă în pragul celor dintîi manifestări ale culturii Sintana de Mureș, coroborată cu apariția unor așezări cu un fond cultural de început specific, oferă împreună un complex de dovezi grăitoare cu privire la continuitatea elementului etnic dacic în cuprinsul noii culturi, iar retragerea aureliană a dat posibilitatea pătrunderii unor elemente romanizate din provinciile romane Dacia și Moesia. Iată așadar, cum difuzarea romanității în afara granițelor Imperiului a dus, fără ca autorul să ne-o spună, dar pe care o intuim, la un nou amestec etnic și cultural al dacilor liberi și al celor romanizați.

În mediul culturii Sintana se mai constată și prezența „numărului mare de captivi romani”, care „rămîneau cîteodată timp îndelungat în captivitate, îndeplinind același rol de transmitere directă a elementelor de civilizație romană... Prin activitatea lor, misionarii creștini erau implicați la rîndul lor în acest proces lent, dar neîntrerupt și de durată, de iradiere treptată a culturii romane” (p. 113). De fapt prezența acestor captivi în mediul culturii dacilor liberi se face simțită încă înainte de retragerea aureliană, acum avînd de-a face doar cu o continuare a existenței lor. Carpîi, sarmații sau goții care fac adesea incursiuni în Imperiul Roman se întorc nu numai cu prăzi bogate, ci și cu prizonieri romani și în parte romanizați pe care-i colonizează în *Barbaricum* (cf. N. Gostar, *Vechimea elementului roman la răsărit de Carpați*, în „Era socialistă”, LIX, nr. 6/20 martie 1979, p. 36—37).

În concluzie autorul constată că atît procesul romanizării unei întinse părți a lumii dacice, pe de o parte, cît și valorile de migrație ale sarmaților, goților și hunilor, pe de altă parte și-au pus amprenta pe istoria și civilizația autohtonă. Unitatea lumii dacice ruptă prin cucerirea romană este obligată să se reorganizeze în cu totul alte împrejurări istorice. Evoluția paralelă în timp, dar și în direcții diferite cu „diferențieri marcante între cele două părți ale lumii dacice, întrucît una a adoptat moda de viață romană, iar cealaltă a continuat vechile tradiții ale culturii dacice, a fost atenuată într-o anumită măsură de influențele foarte mari și sub diverse forme ale civilizației provincial-romane în zona dacilor liberi (p. 118).

În aceste condiții, populația în parte romanizată, cea pe cale de a fi romanizată sau neromanizată are posibilitatea să conviețuiască împreună, amestecîndu-se. „Chiar dacă proporția populației romanizate (inclusiv a captivilor) este destul de redusă în comparație cu populația neromanizată cu care se amestecă, rolul ei în procesul de extindere lentă a romanității la răsărit de Carpați este deosebit de importantă” (p. 118). În zona daco-romană și Sintana au loc frecvente schimburi de spiritualitate reciprocă. Apariția hunilor a dus la izgonirea goților și desființarea unor „granițe” convenționale între cele două zone, oferind populației posibilitatea unei dezvoltări economice asemănătoare, după aproximativ 270 de ani (106—376 e.n.). În conjunctura unor împrejurări prielnice, populația dacică și daco-romană își reface unitatea într-un timp record, unite ce se realizează prin consolidarea și iradierea constantă a culturii romane și daco-romane. Ritmul lent și îndelungat (mai bine de patru secole) a romanizării populației daco-carpice e determinat de diversitatea elementelor provincial-romane adoptate benevol, care ajung pe calea schimburilor comerciale (Nu cumva aici trebuie căutate rădăcinile economiei complementare medievale românești?), prin prezența efectivă a daco-romanilor și a romanicilor captivi. Elementele de cultură romană s-au răspîndit pe-o suprafață mult mai mare decît aceea locuită de dacii liberi, dar „nicăieri însă condițiile de receptare și de păstrare a romanității nu au fost atît de prielnice ca în

mediul dacic" (p. 119). Procesul de răspîndire a romanității în mediul dacic, geografic, a fost favorizat și de rețeaua hidrografică, romanizarea daco-carpilor realizîndu-se „prin preluarea treptată, de către populația dacică, a tuturor elementelor romane, esențiale și specifice, iar în final a însăși limbii latine. Incheierea acestui proces are loc probabil în cursul secolului al VI-lea" (p. 120).

Apărută în condiții grafice excelente, cartea dispune de un bogat material auxiliar: planșe, desene, schițe, profile, hărți și diverse ilustrații. Ampla bibliografie consultată, inclusă în abrevieri, fac dovada efortului depus de istoricul și arheologul dr. I. Ioniță de a încheia o lucrare ce-o recomandă cu prisosință. Însă lucrarea ar fi cîștigat și mai mult în valoare, dacă autorul ar fi avut posibilitatea de a include în spațiul tipografic informațiile și interpretările pe care le oferă studiile sau lucrările din ultima vreme : S. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n. — III e.n.,* Editura Junimea, Iași, 1981. Cîștigul ar fi fost și mai mare, dacă ponderea materialului arheologic analizat ar fi fost mai însemnat, iar autorul ar fi tratat și alte aspecte ale istoriei și civilizației daco-carpilor, cum ar fi de pildă obștea sătească sau viața spirituală. Toate acestea nu scad cu nimic din originalitatea și valoarea istoriografică a lucrării.

Nicolae CIUDIN

Mari figuri ale diplomației românești. Nicolae Titulescu. COLECTIV DE COORDONARE : AUREL DUMA, DUMITRU ANINOIU, VASILE ȘANDRU CONSTANTIN I. TURCU. Studiu introductiv : ȘTEFAN ANDREI, București, Ed. Politică, 1982, 308 p.

După celelalte volume publicate anul acesta, precum și după manifestările internaționale, simpozioanele sau sesiunile științifice prin care a fost celebrată personalitatea ilustră a lui Nicolae Titulescu, cartea la care ne vom referi se constituie într-un adevărat corolar al tuturor acțiunilor comemorative dedicate memoriilor celui care declara cîndva că „vreau ca românul să fie stăpîn la el acasă". Caracterul ei omagial este învederat dealtfel de Ștefan A. Andrei, într-un dens și pertinent *studiu introductiv*, în care, relevînd actualitatea gîndirii și a operei marelui om politic, subliniază faptul că acestea „continuă o tradiție de constantă fidelitate față de principiile de drept, cooperare, respect reciproc și egalitate între toate națiunile lumii, cultivată secole de-a rîndul de activitatea diplomatică a celor mai de seamă înaintași" (p. 6).

Primul manifest omagial, care prefătează de fapt volumul, îl constituie cuvîntul rostit de Mihnea Gheorghiu, la Ateneul Român, la 16 martie 1982, prin care deschidea sesiunea științifică organizată de Academia R.S.R., Academia de Științe Sociale și Politice, Ministerul Afacerilor Externe și Asociația Română de Drept Internațional și Relații Internaționale ce-și propunea să evoce, prin intervențiile unor personalități marcante ale vieții publice de azi, traiectoria unică a marelui patriot N. Titulescu. Referindu-se la modul în care ideile și posteritatea lui se reflectă în contextul vieții politice contemporane, Mihnea Gheorghiu remarcă perenitatea operei politice și diplomatice a celui care s-a numărat printre ctitorii statului român unitar. În comunicările care urmează este abordată, din diverse unghiuri, personalitatea lui N. Titulescu, precum și opera sa politică și diplomatică. Valter Roman, după ce s-a rostit și altădată asupra locului distinct pe care îl ocupă cel omagiat atît în viața politică românească cît și în diplomația europeană, vine cu noi precizări privind diferite etape ale existenței celui care caracterizat de M. M. Litvinov drept „un mare diplomat, unul din cei mai iluștri ai perioadei dintre cele două războaie" (p. 34). Valentin Lipatti, la rîndul său, ne prezintă un portret al „marelui european", schițat după mărturisirile unor celebrități precum Paul Valéry, Vladimir d'Ormesson, Geneviève Tabouis, Raymond Cartier, M. M. Litvinov, I. M. Maiski, Thanassis Aghnides, Pablo de Azarate y Flores, René Cassin, Philip Noel Barker, Lucian Blaga, Elena Văcărescu, Petru Groza ș.a. M. Mușat și V. Arimia refac, apoi,

în trăsăturile ei definitorii, efigia aceluia care a fost un consecvent apărător al unității, independenței și suveranității naționale.

Un aspect mai mult decât notabil al diplomației titulesciene l-a constituit permanenta sa preocupare pentru a extinde și diversifica sistemul raporturilor bilaterale ale României cu celelalte state europene. Ion M. Oprea, exegetul recunoscut al vieții și operei lui N. Titulescu, abordând această temă, conchide că ea s-a constituit într-o permanență a diplomației aceluia care a contribuit, ca nimeni altul, la afirmarea internațională a țării sale. În același context, Constantin I. Turcu face unele sublinieri, plecând de multe ori de la informații inedite, privind contribuția lui N. Titulescu la stabilirea și dezvoltarea colaborării României cu statele Americii Latine, contribuție circumscrisă eforturilor sale de a realiza o operă durabilă de pace și înțelegere internațională. Principiile care au fundamentat asemenea demersuri diplomatice sînt relevate de Romulus Neagu, care nu-l înfățișează pe dialecticianul păcii și colaborării internaționale, pentru că, în continuare, Costin Murgescu, să sublinieze ideile care au fundamentat poziția acestuia față de relațiile economice interstatuale. Gînditorul care și-a uimit nu o dată contemporanii cu profețiile sale verificate și afirmate de realitățile diplomatice a fost, așa cum demonstrează Lucian D. Petrescu, unul dintre campionii dezarmării și ai definirii agresorului. De aceea, el a militat, cu o hotărîre ce impresiona și impunea în același timp, pentru reglementarea pașnică a diferendelor internaționale. Vorbind despre această ipostază, Ioan Voicu conchide că în gîndirea și acțiunea titulesciană poate fi sesizată o adevărată știință a păcii, caracterizată de realism, actualitate și modernitate, vizionarism și umanism.

Acela care s-a rostit de altele ori, de la tribuna areopagului genevez, în calitate de șef al diplomației românești sau de președinte a două sesiuni ale Adunării Societății Națiunilor, avea o concepție clară și realistă despre rolul și locul organizațiilor internaționale în evoluția realităților diplomatice interbelice. Referindu-se la acest aspect al gîndirii și al operei sale practice, Petre Bărbulescu reliefează ipostaza de arhitect al Societății Națiunilor, cu care s-a identificat într-atît încît un ziar parizian îl considera pe N. Titulescu, în iunie 1939, unul dintre „marii oameni ai României, ai Genevei și ai Europei”. Desigur, pentru a înțelege că acela supranumit „cavalier al păcii” a fost nu numai un spirit profetic ci și un autentic om de acțiune, nu trebuie omisă concepția sa despre asigurarea securității colective în Europa prin realizarea unor acorduri regionale. Aceasta este tocmai tema dezvoltată de Nicolae Iordache, pentru a insista apoi asupra punerii în practică a unor asemenea norme în cazul activității desfășurate ca promotor sau dirigitor al Micii Înțelegeri, al Înțelegerii Balcanice sau al proiectului Pactului oriental. Nu puteau lipsi, dintr-o asemenea lucrare, contribuțiile semnate de Constantin Stănescu și Dumitru Mazilu, care iau în studiu concepția lui N. Titulescu despre învățămîntul superior juridic și dreptul internațional, două domenii de activitate în care s-a ilustrat atît ca teoretician cît și ca practician. Așa cum era și firesc, pentru a încheia volumul trebuiau investigate încă o dată circumstanțele înlăturării lui N. Titulescu de la conducerea Ministerului Afacerilor Străine, precum și semnificațiile unui asemenea act. George G. Potra, după ce s-a mai ocupat de momentul 29 august 1936, prezintă de această dată ecurile declanșate de acest „accident” biografic atît de semnificativ în presa ce apărea într-o imensă arie geografică, în care intrau Europa, America de Nord și de Sud, Asia și Africa. Un indice general, întocmit de Carmen-Maria Dumitru, însoțește cele 15 studii și comunicări, constituindu-se într-un adjuvant util atît cititorului cît și autorilor.

Omagiat ca o mare figură a diplomației românești, N. Titulescu ni se dezvăluie tuturor, așa cum reiese și din paginile acestei cărți, ca una dintre cele mai ilustre personalități ale vremii sale, de numele căreia se leagă un capitol distinct al vieții diplomatice europene. Comunicările incluse în volumul de față, dincolo de rostul lor inițial, ni-l restituie de fapt pe acela care ca jurist, om politic, luptător pentru unitatea națională, ministru de Finanțe sau de Externe, reprezentant al României în diferite organisme internaționale s-a afirmat printre cei preocupați în permanență de marile interese ale neamului său. Reprezentînd încă un demers către o monografie N. Titulescu, reclamată de stadiul actual al cercetărilor, acest volum omagiază pe unul dintre românii care, prin fiecare dintre gîndurile și faptele lui, își omagia patria.

GH. I. FLORESCU

O SINTEZĂ A RELAȚIILOR ROMÂNNO-POLONE ÎN DECURSUL ISTORIEI *

Legăturile româno-polone în diferite etape ale evoluției istorice au constituit un subiect de atracție pentru cercetătorii români și polonezi care în monografii, articole, studii scrise în diferite perioade și-au adus o merituosă contribuție la elucidarea diverselor aspecte ridicate de tema pusă în discuție. Această preocupare crescândă pentru cercetarea raporturilor politice dintre români și polonezi este îndreptățită, știut fiind că ele au influențat, în anumite epoci, evoluția situației politice din centrul, estul și sud-estul Europei. Dar dacă diverși istorici s-au specializat în relațiile româno-polone numai pentru o anumită perioadă — mai mare sau mai mică — cercetările lor introducând în circuitul științific concluzii și date interesante, tinăra profesoară de la Universitatea „Marie Curie-Sklodowska” propune o lucrare de sinteză, care trece în revistă evoluția raporturilor dintre poporul român și polonez de la începuturile lor pînă în anii celui de-al doilea război mondial. Evident, o misiune dificilă, care incumbă cunoașterea vastei literaturi existente, capacitatea de selectare a celor mai reprezentative laturi, cercetarea evoluției raporturilor în diferite momente ale evoluției istorice. Conștientă de meritele greutăți — sau chiar de imposibilitatea de realizare a unei asemenea monumentale opere — M. W. își propune să urmărească în principal emigrația, infiltrarea, prezența polonezilor în Țările Române, transformate apoi în *emigrație politică și economică*. Privită sub acest aspect lucrarea ni se pare o autentică realizare, ea reușind să convingă cititorul că Țările Române prin poziția lor geografică și prin politica lor activă au oferit polonezilor, în diferite perioade istorice, posibilitatea de a influența cursul evenimentelor, mai cu seamă după împărțirile Poloniei, din secolul al XVIII-lea.

Lucrarea face o succintă trecere în revistă a raporturilor româno-polone începînd cu domnia lui Lațcu și continuînd apoi cu Petru Mușat, Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Bogdan al III-lea, Petru Rareș, Alexandru Lăpușeanu, Mihai Viteazul etc. Autoarea subliniază atît încercările de formare a unei coaliții antiotomane, cît și tendințele expansioniste ale regatului nobiliar polonez. Accentuînd în mod deosebit asupra acțiunilor poloneze, autoarea nu insistă asupra cauzelor care au oprit pe cuceritorii polonezi: lupta românilor pentru neatințare, pentru apărarea ființei lor statale. Ar fi fost cu totul îndreptățit să se sublinieze că în timp ce în Europa dispăreau de pe hartă regate — și chiar Polonia va avea același destin — Țările Române își vor păstra autonomia lor stataală.

O atenție mare se acordă în lucrare emigrației economice. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea — arată autoarea — populația poloneză sosea la granițele Moldovei în căutarea unor condiții mai bune de viață. Erau mineri din minele de sare din Bochnia care, în anul 1792, s-au stabilit în satul Cacica, unde au continuat a se îndeletnici cu extracția sării. Emigrația economică continuă și la începutul secolului al XIX-lea, cînd polonezii s-au așezat în cîteva sate din jurul Cernăuților, pentru ca apoi să se deplaseze spre sud.

Prăbușirea statului polonez după cele trei împărțiri a avut drept consecință schimbarea raporturilor româno-polone, dar și intensificarea activității politice a emigrației poloneze pe teritoriul românesc, „Țările Române — subliniază autoarea, jucînd un rol important în planurile insurecționale ale polonezilor”. Opinia publică românească, reprezentanții cercurilor democratice și revoluționare, locuitorii orașelor și satelor au îmbrățișat cauza dreaptă a poporului polonez, au acordat sprijin luptei pentru refacerea statului polonez. Baza acestei atitudini a constituit-o lupta pe care o duceau înșiși românii pentru unitatea și independența lor, împotriva ingerințelor marilor puteri în treburile lor interne. Avînd la dispoziție un bogat material pentru această perioadă — și am cîta aici în afara istoricilor polonezi lucrările de referință ale lui P. P. Panaitescu¹ și Veniamin Ciobanu².

* Malgorzata Willaume, *Polacy w Rumunii*, Lublin, 1981, 103 pag.

¹ P. P. Panaitescu, *Emigrația polonă și revoluția română de la 1848. Studii și documente*, Cartea Românească, București, 1929.

² Veniamin Ciobanu, *Relațiile româno-polone între 1699 și 1848*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1980.

pe care autoarea, cunoscătoare a limbii române, le-a folosit — M. W. trece în revistă principalele momente ale activității revoluționarilor polonezi pe teritoriul românesc în perioada premergătoare revoluției de la 1848.

Fără a intra în complexitatea problemelor pe care le-a ridicat revoluția de la 1848 din Țările Române precum și conjunctura internațională defavorabilă, autoarea — cunoscută pentru preocupările sale de istorie modernă — se oprește prea puțin, după părerea noastră, asupra conținutului raporturilor româno-polone, văzute prin prisma intereselor naționale ale revoluționarilor români. Astfel, cercetări ale istoricilor români, din care se detașează cele ale lui Leonid Boicu³, au dovedit că emigrația poloneză urmărea crearea unui front al colaborării pus însă în serviciul cauzei polone, în timp ce corifeii mișcării naționale române, recunoscând însemnătatea europeană a cauzei polone, n-au putut accepta nici cea mai mică atingere la adresa țelurilor proprii naționale. Interesante ni se par datele pe care le furnizează M. W. în ceea ce privește penetrația poloneză în România începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Astfel, pe baza unor ample cercetări, autoarea arată că numai în anii 1864—1865 au venit în România aproximativ 4000 de cetățeni polonezi, care, datorită activității lor profesionale și integrării în viața social-politică românească, și-au adus aportul la dezvoltarea tinărului stat român. Printre personalitățile marcante ale vremii, M. W. citează pe dr. G. Otreba, dr. I. Kopernicki, dr. T. Gluck, dr. I. Lucaszewski, acesta din urmă fiind și creatorul Bibliotecii polone în România, organizațiile proprii ale polonezilor (Cercul polonez și Asociația de întrajutorare a polonezilor) au desfășurat o rodnică activitate.

După unirea Bucovinei cu România, numărul polonezilor care locuiau în România, atingând, după spusele autoarei, aproximativ 80000 din care 40000 locuiau în Bucovina. Organizațiile proprii ale polonezilor, Consiliul Național Polonez devenit din anul 1925 Consiliul Național Polonez din România Mare, Uniunea Polonezilor din România, Cercul polonez, Asociația frățească de ajutor s-a unificat în aprilie 1932, iar noua organizație a adoptat denumirea de Uniunea Asociațiilor Poloneze din România, cu organul său de presă „Polonezii în România”. În mod cu totul justificat autoarea se oprește asupra posibilităților de dezvoltare culturală a polonezilor din România, aducând date interesante referitoare la școlile poloneze existente, asociațiile sportive, teatrale în limba polonă etc.

Izbucnirea războiului prin invadarea la 1 septembrie 1939 de către Wehrmacht a Poloniei a însemnat deschiderea unei noi pagini în istoria relațiilor româno-polone. România s-a situat de la început pe pozițiile sprijinirii Poloniei invadate, iar neutralitatea pe care a declarat-o a avut *de facto* un caracter anti-german.

Perioada exodului militarilor, demnitarilor și civililor polonezi, numărul cărora, afirmă autoarea, oscilează între 50000 și 100000 de oameni, începând cu jumătatea lunii septembrie a anului 1939, ocupă un loc important în lucrarea pe care o recenzăm. Fără a intra în detaliile acțiunilor militare, autoarea se oprește asupra refugiuului în România al președintelui Poloniei I. Moscicki, al comandantului suprem al armatei poloneze, generalul Rydz-Smigly, precum și al membrilor guvernului. Este expusă atitudinea binevoitoare a guvernului român, care a acordat sprijin persoanelor oficiale precum și zecilor de mii de refugiați. Cu toate acestea, autoarea acuză cercurile guvernante românești de a fi recurs la internarea persoanelor oficiale poloneze și a nu le fi permis plecarea imediată din România. Autoarea nu ia în considerație presiunile și ingerințele exercitate de cel de-al treilea Reich asupra României. În literatura română de specialitate au apărut numeroase articole și studii consacrate acelei probleme, pe care, din nefericire, autoarea nu le-a folosit. Este lăudabilă citarea unei bogate literaturi memorialistice, scrisă mai cu seamă de foștii refugiați, din care aflăm lucruri cu adevărat interesante, dar este păcat că nu au fost consultate documentele oficiale ale vremii, emanate de la autoritățile române și germane care dau o imagine convin-

³ L. Boicu, *Emigrația polonă și țările române în vremea revoluției de la 1848—1849*, în Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, XVIII, 1981, pg. 87—116.

gătoare asupra acestei complexe probleme, pe care autoarea o rezolvă atât de simplu.

În Comunicatul Președinției Consiliului de Miniștri, publicat la 17 septembrie 1939 se specifică: „Persoanele ce au ținut situațiuni politice vor fi îndatorate a domicilia în localități anume indicate, abținându-se de la orice activitate de ordin public”. Este evident că în acest Comunicat nu se vorbește despre *internare*, lucru sesizat, de altminteri, de W. Fabricius care, în telegrama trimisă de la București, informa Berlinul în aceeași zi că „în textul Comunicatului asupra tratamentului refugiaților polonezi se vorbește de staționare obligatorie și nu de internare. Am protestat față de ministrul de externe”. În ziua de 18 septembrie 1939 W. Fabricius a cerut audiență oficială ministrului de externe, Gr. Gafencu, căruia i-a cerut insistent să interneze demnitarii polonezi. Răspunsul ministrului de externe român a fost caetgoric: ca reprezentanți ai unei țări prietene, persoanele oficiale poloneze nu vor fi internate. Gr. Gafencu i-a declarat lui Fabricius că „internarea demnitarilor nu este compatibilă”. Dar Berlinul a transmis la 19 septembrie 1939 guvernului român că îi va recunoaște neutralitatea numai în cazul internării demnitarilor în lagăre și interzicerii plecării lor din țară. Insuși ministrul de externe Ioachim von Ribbentrop va transmite la 22 septembrie 1939 telegrama cu textul: „Orice permisiune dată demnitarilor polonezi internați de a părăsi România va fi considerată de Germania ca o încălcare a neutralității și un act neloial”.

Guvernul român, conștient de inerentele dificultăți create de prezența demnitarilor polonezi, care au încălcat încă de la intrarea lor în România prevederile Convenției de la Haga refuzând să semneze angajamentul de a se abține de la orice activitate politică pe teritoriul țării neutre, supus amenințărilor Germaniei hitleriste, și-a asumat responsabilitatea unei interpretări originale a dreptului internațional, venind în întimpinarea și sprijinul Poloniei invadate. Guvernul român a considerat că acordarea dreptului de azil pentru demnitarii polonezi, ospitalitatea ce le-a fost acordată reprezintă un atribut de necontestat al independenței și suveranității statului. Măsurile luate de România trebuie privite în contextul realităților politice din toamna anului 1939, când atitudinea sa binevoitoare față de exodul neașteptat de mare al cetățenilor, militarilor și oficialilor polonezi era îngreunată de imixtiunile tot mai brutale ale Germaniei, presiunile Angliei, Franței și S.U.A., precum și de comportamentul demnitarilor polonezi care, din momentul sosirii lor la Cernăuți au refuzat să accepte regulile ce decurgeau din convențiile internaționale. Ne exprimăm încă o dată părerea că regimul juridic aplicat refugiaților polonezi a căpătat o nuanță originală, consecința neutralității diferențiate pe care a adoptat-o România, iar acuzația adusă autorităților românești de internare a demnitarilor și militarilor polonezi ni se pare simplistă și nereală. Faptul că termenul de „internare” se întâlnește chiar în documentele românești este explicabil, atât prin influența limbajului folosit de Convențiile internaționale, cât și prin intenția guvernului român de a abate atenția și chiar a înșela diplomația Reichului. Autoarea trece cu vederea faptul că autoritățile românești, nerespectând regimul de internare cerut de Germania, a sprijinit, în diferite moduri, tacit sau deschis, plecarea demnitarilor polonezi din România. În acest sens este interesant de subliniat că după demisia din 30 septembrie a președintelui Poloniei și 3 octombrie a membrilor guvernului, ei au încetat de a mai fi persoane politice recunoscute, devenind persoane particulare, Statul român a dispus mutarea foștilor membri ai guvernului de la Slănic-Moldova la Băile Herculane, în apropierea graniței cu Iugoslavia, de unde au și plecat.

Din cei 30 de membri ai guvernului n-a mai rămas în anul 1940 nici unul, toți având posibilitatea de a pleca din România. Nu putem să acceptăm punctul de vedere al autoarei, după care „organizarea transporturilor într-un eșalon atât de mare a fost posibilă pentru că poliția și jandarmeria au fost cumpărate”. (!) De altminteri, alte relatări ale autoarei trezesc nedumeririle cititorului în legătură cu concluzia sus amintită. Iată ce scrie M. W.: „La început nu se pleca decât pe calea ferată. Cu trenurile de București, prin Zagreb, Milano, Torino se ajungea la Modane sau la Menton la granița franceză. Puțin mai târziu s-au organizat

transporturi pe mare, adică Constanța — Marsilia și apoi Messina — Beirut și Haiffa. Se foloseau de toate mijloacele de transport pentru deplasarea polonezilor în vest. Toate Consulatele erau angajate în această acțiune. Cît despre acela din Constanța maiorul Z. Wasilewski constata: „Postul consular al acestui oraș organizează transporturi în masă pe mare, cuprinzînd de la 100 la 1 000 de oameni. Este greu să ascunzi mulțimea de soldați care așteaptă vapoarele. Peste tot se aude limba poloneză“. Logica elementară ne obligă să recunoaștem că o asemenea trecere în masă a granitelor românești nu putea fi făcută decît cu știrea și bunăvoința organelor de stat. Cu atît mai mult, cu cît numeroasele documente existente atît în arhivele românești, sau publicate în diferite corpusuri de documente de cercetători germani, englezi etc., multe din ele folosite în studiile publicate pînă la apariția lucrării *Polonezii în România*, atestă, fără putință de tăgadă, solicitudinea organelor de stat românești în organizarea plecării din țară a miilor de refugiați polonezi. Dar și în această privință, istoricul obiectiv trebuie să ia în considerație furia de care au fost cuprinși reprezentanții Germaniei hitleriste, ale căror ingerințe deveneau tot mai brutale.

Problemele deosebite privind plecarea din România au ridicat I. Moscicky, Rydz Smigly și I. Beck asupra cărora se oprește pe larg lucrarea pe care o recenzăm, și care ajunge la concluzia, am spune pripită, că prelungirea șederii lor în România s-ar fi datorat tot autorităților românești. Împreună cu cercetătorul L. Eșanu ne-am ocupat de șederea lui I. Moscicky și Rydz Smigly în România. Pe baza unui vast material de arhivă cu totul inedit, am arătat că fostul președinte al Poloniei, cazat la Bicz, în castelul de vînătoare al regelui Carol al II-lea, a fost mutat la Craiova, în Palatul Mihail, unde a stat de la 6 septembrie 1939 pînă la 25 decembrie cînd, cu un tren special, a plecat cu familia în Elveția. Prelungirea șederii sale în România s-a datorat aceluiași presiuni și proteste ale Germaniei, care se împotriva plecării lui din țară. La cererile și insistențele S.U.A. și Elveției, la care s-au adăugat cele ale lui Carol al II-lea, C. Argetoianu, M. Cretzianu, Gr. Gafencu, partea germană a rămas neînduplecată, afirmînd la 14 octombrie 1939 că nu există nici o modificare în punctul de vedere referitor la plecarea fostului președinte. Românii au găsit însă soluția plecării lui I. Moscicky, punîndu-i pe diplomații germani în fața faptului împlinit.

Fostului comandant suprem al armatei poloneze, mareșalul R. Smigly, i s-a oferit cazarea la Palatul Mihail, mutat apoi în comuna Dragoslavele (județul Argeș), pentru a fi păzit de conașionali lui, care-l învinuiuau ca fiind principalul vinovat de înfringerea Poloniei. Deși reținerea lui ca fost militar era într-un fel îndreptățită, totuși și el a avut posibilitatea să plece, ajutat fiind de garda care-l păzea.

I. Beck a fost singurul dintre demnitarii polonezi care a rămas în țară. Cercetătorul Milică Moldoveanu s-a ocupat îndeaproape de șederea în România a fostului ministru de externe, arătînd că după ce a stat la Slănic-Moldova, din motive de sănătate a fost mutat la Brașov, iar la începutul anului 1940, i s-a oferit cazarea la Snagov. În luna octombrie 1940 cineva din anturajul lui I. Antonescu l-a informat discret că dacă ar dori să părăsească România, atunci, timp de 24 ore, agenții Siguranței nu vor observa dispariția lui. În ziua de 20 octombrie colonelul I. Beck împreună cu soția și fiica s-au îndreptat spre granița iugoslavă, dar între Craiova și T. Severin, un banal accident l-a oprit din drum. În acest mod nefericit s-a sfîrșit încercarea lui I. Beck de a pleca din România. A murit la 5 iunie 1944, în vîrstă de 50 de ani, și a fost înmormîntat cu onoruri militare la cimitirul Șerban Vodă din București.

Am relatat toate acestea întrucît M. W. nu s-a oprit asupra lor, sau le-a dat o interpretare care nu corespunde adevărului istoric.

Cu totul reușite și interesante ni se par paginile în care autoarea se referă la felul în care poporul român, el însuși confruntat cu imense greutăți și amenințat de invazia nazistă, a primit zecile de mii de refugiați polonezi, le-a acordat sprijin și ospitalitate. Pe drept cuvînt se poate spune că polonezii au găsit în România o parte din căldura căminelor părăsite. Documentele de arhivă, presa vremii, memorialistica relevă momentele emoționante ale șederii refugiaților polonezi din România. Meritul lucrării M. W. constă și în cuprinderea obiectivă

a unor laturi mai puțin abordate în studiile de până acum: apariția de ziare și reviste, editate în limba polonă de polonezii înșiși, funcționarea școlilor cu poloneza limbă de predare, activitatea culturală etc. Ele au menirea de a întregi imaginea cititorului asupra felului în care refugiații polonezi și-au desfășurat activitatea cu sprijinul larg al organelor de stat și al opiniei publice românești.

Desigur, unele din opiniile exprimate de M. W. sînt discutabile (ne-am permis ca parte din ele să le remarcăm în intervenția noastră), dar dincolo de obiecțiile pe care le provoacă, sîntem convinși că „Polacy w Rumunii”, scrisă de o pasionată cercetătoare, de la care așteptăm noi și valoroase studii, reprezintă o contribuție la mai buna cunoaștere a capitolelor comune ale istoriei României.

A. KAREȚCHI

VIDIU BÎRLEA, *ESEU DESPRE DANSUL POPULAR ROMÂNESC*,
Editura „Cartea Românească”, București, 1982, 173 p., Bibliografie

Folclorul conferă un preț aparte culturii și spiritualității românești, pe care trebuie să-l privim cu respect și recunoștință, el fiind expresia etnicului, lingvisticului și istoriei, exprimat prin lupta pentru supraviețuire, adevăr, bine și frumos, în ciuda vitregiei soartei. El este ca o lampă așezată la intrarea viitorului, ca să risipească cel puțin în parte întunericul ce acoperă trecutul.

Autorii care se apleacă cu mîgălă și răbdare asupra acestei inestimabile comori, sînt fini observatori ai vieții și culturii populare, păstrate peste veacuri, din generație în generație. Ei trebuie să fie oameni cu alese trăsături de caracter, atașați spiritului popular. Calitățile creatoare ale omului din popor, generatoare de comori artistice, sînt exprimate nu numai de viața materială, dar și printr-o intensă trăire spirituală. Satul a fost întotdeauna creatorul și păstrătorul acestor comori. Creațiile folclorice cuprind o gamă impresionantă de creații artistice, ce dezvăluie necazurile și bucuriile, oglindite atît în doină, colindă, baladă, basm, în cîntecul bătrînesc, proverbe și zicători, cît și în port, sculpturile de la stilpii porților, de pe furcile de tors sau în strigături de joc (dans popular).

Marea varietate a spiritului uman popular se constată și în dansul popular românesc, asupra căruia s-a aplecat și Ovidiu Bîrlea, amintindu-și poate de anii copilăriei sau ai tinereții. Cartea sa, *Eseu despre dansul popular românesc* este structurată în așa fel încît să cuprindă nu numai *Dansul popular. Specificul lui între celelalte arte; Dansurile cu substrat cultic* sau *Dansurile de petrecere*, ci și *Melodiile dansurilor populare, Strigătura și cîntecul de joc*, evoluind *De la dansul popular la dansul cult românesc*.

Deși este cea mai veche formă de artă, dansul popular nu s-a bucurat de o notație corespunzătoare muzicii sau literaturii decît tîrziu. De multe ori s-a recurs la o transcriere orală, cu toate că atît, egiptenii cît și romanii ajunseseră la posibilitatea de a reprezenta grafic mișcările pașilor, dar însemnările acestora s-au pierdut în virteful veacurilor. Așa se explică de ce abia în secolul al XVI-lea, Marco Fabrizio Caroso, în 1581, a notat pașii pe un portativ cu șase linii, deasupra celui muzical, cu ajutorul cerculețelor și cifrelor. Cu timpul însă, notațiile sinoptice au oferit posibilitatea de-a schița nu numai mișcările pașilor, ci și ale corpului. „Coregrafii români — observă folcloristul — au pus la punct... un alfabet stenografic al pașilor, dînd puțința notării directe, în timpul dansului... Concomitent, a fost creată și terminologia categoriilor structurale și funcționale ale dansului popular” (p. 8).

Dansul popular românesc „se distinge prin valențe neașteptat de complexe și, ca un corolar, printr-o bogăție de primă mîină... îl așează printre cele dintîi

în ierarhia europeană" (p. 11). El vine din negurile îndepărtate ale lumii tracice, cu multe infiltrații mediteraneene, dovedindu-se „mult mai propice decît limba, în a păstra aspecte străvechi, vehiculate neîncetat numai pe cale orală" (p. 12).

Fin observator, autorul arată că „țaranul a alergat la întrunirile festive pentru a-și descărca sufletul de apăsările adunate zi de zi, în cenușiul unei existențe chinuite" (p. 15). Pentru oamenii gliei, „dansul popular (specific între celelalte arte) are cu precădere o funcție distractivă, de petrecere, dar pe alocuri a mai păstrat și resturi din rosturile lui cultice de odinioară, adesea cu o gamă amplă, îmbrățișînd toate momentele importante din ciclul vieții" (p. 25).

Trebuie avut în vedere că dansul ritual era practicat în scopul asigurării bogăției recoltelor, al creșterii vegetației. Cu sens de dans ritual e menționată *hora* românească (de la grecescul *horos*) sau *jocul* (de la latinescul *focus*), cu diverse sensuri și destinații, cu variantele sale și filiațiile corespunzătoare, în diferite zone ale țării. Dintre dansurile românești cu funcții rituale e menționat la loc de frunte *călușul*, care pe plan coregrafic se desfășoară „într-o alternanță de mișcări line cu virtuozități de cel mai ridicat potențial" (p. 34). Apoi „*călușarul* (de moștenire latină, continuînd practicile preoților zeului Marte, *Colii Salii* sau comemorînd răpirea Sabinelor, dar autorul ajunge la concluzia că acesta constituie „o realitate mult mai veche, traco-getă, în orice caz preromană" (p. 13) uluiește în primul rînd prin mulțimea tipurilor coregrafice, care îl alcătuiesc, vădindu-se în fapt un conglomerat de jocuri, unele cu totul disparate ca formă de mișcare" (p. 58).

Interesant este paragraful *Dansurile de petrecere*, unde este prezentată întreaga gamă a repertoriului românesc, alcătuit din jocurile curente, adică din cele cu funcție distractivă, „de petrecere". „O înfățișare globală ar pune în lumină marea bogăție coregrafică a patrimoniului românesc și, în același timp, varietatea neașteptată care se ierarhizează altfel de cum ar fi de așteptat" (p. 66). Dintre acestea nu lipsesc horele, briurile, roata, jocul cel mare bătrînesc, sirbele, breaza, învîrtita, hațegana, bătuta (jienească, mocănească), haidăul, feciorească, bărbuncul, brinza, ardeleana etc., răspîndite în diversele regiuni ale țării și sub diverse nume și variante ale aceluiași dans.

Cît privește *Melodiile dansurilor populare* sînt și ele variate, purtînd diferite nume: rîndunica, ceasornicul, fusul, precum și alte melodii de jienească, bătută, mocănească, însă vestită rămîne *ciocîrlia*. Fiecare dans (joc) are o anumită melodie cu un anumit ritm, în raport cu regiunea geografică unde e răspîndit.

Strigătura și cîntecul de joc sînt organic legate între ele. „Sîncrētismul dansului popular e întregit în chip organic de poezia debitată în ritmul lui măsurat. Ea a fost dintotdeauna însoțitoarea dansului, mai ales acolo unde lipsea instrumentul muzical și mișcările se desfășurau numai pe melodia debitată de jucători" (p. 129). Asemenea poezii create în timpul dansului se numesc diferit în regiunile țării, după specificul local: strigături, chiuituri, țipurituri etc.

În cercetarea sa, autorul face o trecere în revistă a diferitelor dansuri pătrunse pe plaiurile „*Mioriței*": valsul, polca, mazurka, ceardașul, tangoul, din care unele împămîntenite: romana, someșana, călușarul etc. Toate acestea își au soriginea populară în diferite regiuni ale lumii, dar care au evoluat către cele culte.

Trebuie menționat însă, că în condițiile revoluției sociale, a angrenării satului la rețeaua de învățămînt, sanitară și la radio-televiziune au produs transformări fundamentale în mentalitatea populară. Regruparea într-un dans sau joc a participanților proveniți din diferite zone rurale, fiecare cu obiceiurile și specificul locului, a dus la o mare răspîndire a dansului popular, dar și la un amestec al acestuia, o interferență a sa. La o răspîndire a dansului popular în diferite zone geografice ale țării a contribuit și Festivalul Național „Cîntarea României". Toate acestea au avut uneori și un efect diametral opus celui scontat, ducînd la pierderea specificului local. „Folclorul poate trăi numai prin interpretare spontană, caldă..." (p. 167), iar cel ce nu țîn seama de caracteristicile și specificitatea

acestor dansuri, atunci cînd sînt prezentate pe o scenă, într-un montaj coregrafic, aduc un deserviciu culturii populare și spiritualității românești, ceea ce nu e cazul lucrării de față și nici a autorului ei.

Bibliografia consultată constituie dovada efortului depus de folclorist, de a încheia o lucrare, un eseu ce face cinste istoriei civilizației populare. Lucrarea convinge printr-o atentă cercetare a dansului popular românesc, constituind o valoroasă contribuție la relevarea continuității autohtone vizibilă și-n dansul popular românesc, care ne-a păstrat și ne-a conservat ca popor în acest „spațiu miotic”. Ovidiu Birlea demonstrează aici, că singurul mijloc de conservare și păstrare a tot ce a lăsat sufletul românesc în trecerea sa peste veacuri este satul și țărănul român.

AURELIA CIUDIN

RADU VULPE

*Eripitur persona, manet res.
Lucrețiu, De rerum natura, III, 57.*

La 26 noiembrie 1982 a trecut în neființă profesorul doctor docent Radu Vulpe¹, marcantă personalitate științifică, reputat specialist în domeniul istoriei vechi și arheologiei, dispariția sa constituind o grea pierdere pentru știința istoriei din patria noastră.

A venit pe lume la 29 decembrie 1899 în comuna Albești, județul Ialomița, într-o familie modestă. Inițierea în taina slovelor și apoi studiile liceale le-a urmat în București, la Liceul de aplicație.² Odată cu intrarea României în războiul pentru întregirea neamului, adolescentul Vulpe, asemenea miilor de tineri animați de un ardent patriotism și-a slujit țara, în anul 1916, în calitate de cercetaș în spitalul de evacuare din Medgidia³. Odată cu retragerea guvernului și armatei în Moldova, Radu Vulpe a împărțășit vicisitudinile refugiuului dar și speranța neclintită în victorie, aflându-se în colonia de cercetași refugiați de la Solești—Vaslui și Sculeni Iași⁴. După susținerea bacalaureatului, în 1919, s-a înrolat ca voluntar la cercul de recrutare București, fiind repartizat în Regimentul 1 Grăniceri, în cadrul contingentului 1920, cit și la Școala militară de infanterie, fiind înălțat la gradul de sublocotenent. Fascinat de mirifica lume a trecutului, între anii 1920—1924 a urmat

¹ „România liberă”, XL, nr. 11845, din 30 nov. 1982, p. 4, col. 3.

² Părinții săi s-au numit Ion și Ana. Cunoaștem existența a două surori: Maria Vulpescu și Virginia Crăciunescu, (Arh. St. Iași, fond Rectoratul Universității Iași, corespondență 1940, Dosar 89/1940, f. 228, dosar 45/1939, f. 166 verso — 167; „România liberă”, nr. cit., *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1978, p. 344).

³ Arh. St. Iași, fond cit., dosar 45/1939, f. 168—170; dosar 89/1940, f. 228 verso. A fost decorat cu „Medalia comemorativă 1916—1919” și „Steaua României” în grad de cavaler.

⁴ Mircea Petrescu-Dîmbovița, *profesorul Radu Vulpe la 80 ani în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, tom. XVII, 1980, p. 889—894.*

cursurile facultății de filosofie și litere a universității bucureștene, specialitatea istorie veche, beneficiind de șansa de a avea magistri iluștri în persoana lui V. Pârvan, N. Iorga, D. Onciu, G. Murnu, S. Mehedinți. În lupta cu viața, paralel cu studiile universitare, în intervalul 1921—1923 a funcționat la Arhivele Statului din București, în calitate de copist-paleograf. Încă din anii studenției se detașează prin seriozitatea preocupărilor, prefigurându-se parcă personalitatea marcantă a savantului de mai târziu, rezultatele relevând o autentică vocație a istoriei, câștigând prețuirea și încurajarea dascălilor săi — spirite de mare nobțe și generozitate. Își dezvăluie virtuțile de arheolog încă din 1922, asistând pe Pârvan la anchetele arheologice din Cîmpia munteană și ca practicant al aceluiași, la Histria. În anul 1923 a participat la săpăturile lui I. Andrieșescu la Piscul Crăsani și Sultana și a început săpături proprii la Piscul Coconilor. În același an a întocmit harta arheologică a regiunii dintre Mostiștea și Călmățui. În anul 1924 a început săpăturile la Tinosu în colaborare cu Ecaterina Vulpe, inaugurarea lucrărilor fiind făcută de către I. Andrieșescu⁵. În anul 1923 debutează în creația științifică cu lucrarea „Bărăganul în antichitate” încorporată în „Buletinul Societății regale de geografie”, lucrare onorată cu premiul „Hillel” al Universității bucureștene pe baza propunerii prof. Simion Mehedinți⁶.

În anul 1924 a devenit licențiat în istorie și geografie, specialitatea principală — istoria antică, epigrafia și antichitățile greco-romane. Grație promițătoarelor realizări culese pe șantierele arheologice cât și acumulărilor substanțiale pe tărîmul instruirii, la recomandarea dascălilor săi, încă din anul 1923 a fost numit asistent la Muzeul Național de antichități, post ce l-a deținut pînă în 1926⁷. Intrezărîndu-i-se perspectivele, animat fiind de adîncirea pregătirii de specialitate, în perioada 1924—1926 i s-a facilitat șansa de a fi membru al Școlii Române din Roma, prilej pe care își amplifică aria de cunoștințe, frecventînd bibliotecile și muzeele din capitala Italiei. Concomitent, audiază la Universitatea din Roma cursurile de istorie greacă (prof. Julius Beloch), Epigrafie greacă (prof. F. Holberr) și Palcontologie (prof. G. Pinza). Paralel cu acumularea sistematică de cunoștințe, Radu Vulpe și-a continuat cercetarea științifică, finalizată prin elaborarea unor lucrări. Studiul *Gli Etruri del'Italia imperiale Romana*⁸, redat pe meleagurile italiice, a constituit și teza sa de doctorat, susținută în anul 1927, cu „Magna cum laude”, avînd referent principal pe G. Murnu. De întîndere apreciabilă a fost și lucrarea „La civiltà del ferro in Illiria” ce a încorporat rezultatele unei călătorii de studii în ținuturile adriatice ale Italiei și în Iugoslavia. Solida formație științifică dobîndită i-a permis ca, la 1 octombrie 1926 să fie numit asistent la Catedra de istorie antică și epigrafie a profesorului Pârvan⁹, iar la 1 ianuarie 1929, ca urmare a promovării examenului de abilitare, susținut în decembrie 1928, a fost numit docent în protoistorie, prin adresa nr. 177 074/1928 a Ministerului Instrucției Publice¹⁰. Preocupat să învețe cît mai mult, stăruie și este primit ca membru — oaspete al Școlii Române din Franța, de la Fontenay — aux Roses¹¹, condusă de N. Iorga, în anul 1929, efectuînd studii în bibliotecile și muzeele din Paris și pregătînd lucrarea „L'age du fer dans les régions thraces de la Peninsule Balkanique”, completată cu o călătorie de studii în Bulgaria. Dimensiunile pregătirii sale sînt evidențiate de prof. I. Marinescu care aprecia, în 1939,

⁵ Arh. St. Iași, *fond cit.*, dosar 89/1940, f. 228 ; dosar 45/1939, f. 168, 170.

⁶ *Ibidem*, dosar 45/1939, f. 167 ; „Monitorul oficial”, partea I, CVII, nr. 197, din 28 aug. 1939, p. 5 154 ; *Enciclopedia istoriografiei românești*, p. 344.

⁷ Radu Vulpe, *Memorii de tîluri, studii și lucrări*, București, „Bucovina”, I. E. Torouțiu, 1938, p. 6.

⁸ *Ibidem*, p. 4 ; „Monitorul oficial”, nr. cit., p. 5 154.

⁹ Apreciată de J. Marouzeau în „L'année philologique”, II, 1927, p. 279 ca „etude considerable”.

¹⁰ Arh. St. Iași, *fond cit.*, dosar 45/1939, f. 166 verso ; „Monitorul oficial”, nr. cit., p. 5 154.

¹¹ Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 4 ; Arh. St. Iași, dosar 45/1939, f. 166 verso.

¹² *Le professeur Radu Vulpe à son 70e anniversaire* în „DACIA”, N. S. tome XV, 1971, p. 6.

că și-a completat studiile „prin mai toate țările din Europa vizitând mai toate muzeele și colecțiile mai importante”. Inapoiat în patrie, a predat la Universitatea bucureștencă următoarele cursuri: Protoistoria sud-estului european (1930), Ilirii (1931), Sciții (1932), Celții (1933), Cultura popoarelor thrace (1933—34), Problema etruscă (1934—1935), Cultura ilirilor (1935—1936)¹³. Între activitatea fecundă de la catedră și de pe șantierul arheologic, a urmat în 1936—1937 cursul de ofițeri de rezervă la Regimentul 21 Dorobanți, din București, fiind între timp avansat locotenent în rezervă și încadrat la Divizia 1 Grăniceri¹⁴.

Evaluându-se împlinirile sale pe tărîm științific și didactic, în aprilie 1939 prin decizia 69/118 emisă de Ministerul Educației Naționale, a fost numit conferențiar definitiv la conferința de protoistorie, de la Facultatea de filosofie și litere din București¹⁵.

Avînd o solidă platformă științifică și didactică, în iunie 1939 Radu Vulpe a participat cu succes la concursul pentru ocuparea catedrei de arheologie cu preistorie, de la Facultatea de litere și filosofie a Universității Mihăilene din Iași (din 1942, „Alexandru Ioan Cuza”). Comisia compusă din președinte, prof. I. Marinescu și membrii I. Andrieșescu, C. Daicoviciu și Teofil Sauciu-Săveanu de la Universitatea din Cernăuți, a relevat la superlativ substanțiala pregătire a concursantului, lucrările remarcabile ale acestuia, nu numai prin numărul lor neobișnuit de mare (peste 40) dar mai ales prin valoarea lor incontestabilă, concluzionînd că merită să ocupe, ca profesor titular, catedra respectivă¹⁶. În consecință, înaltul decret regal nr. 2831/14 iulie 1939, consfințește numirea sa ca profesor titular¹⁷, fiind succesorul lui O. Târbulea (1876—1937). Prin aceasta prof. Vulpe întreaga în chip fericit formația de istorici de elită grupați la acea vreme la facultatea ieșeană, între care se numărau Gh. Brătianu, Al. Boldur, Ilie Minea, A. Oțetea precum și asistenții E. Condurachi, D. Ciurea, N. Grigoraș¹⁸ ce aveau să se afirme plenar pe tărîmul istoriei în deceniile următoare. Locuind în perioada ieșeană, pînă în 1944, în apropierea Universității, pe strada Greceanu nr. 10 (azi str. Pînlui)¹⁹, prof. Vulpe, în pofida vicisitudinilor din anii războiului a avut o fecundă activitate didactică și științifică, de la inaugurarea cursului de arheologie, la 21 octombrie 1939²⁰ și pînă în anul 1945²¹. Cu viziunea largă ce-l caracteriza, profesorul Vulpe a conceput cursurile ca un tot unitar, surprinzînd întreaga evoluție a civilizației umane în intimitatea ei, de la paleolitic pînă la sfîrșitul imperiului roman. Depozitar al unei prețioase experiențe, a pledat pentru familiarizarea viitorilor istorici cu viziunea largă și spirit critic în interpretarea informațiilor, înarmîndu-i cu metodele riguroase ale cercetării științifice. Radu Vulpe are meritul incontestabil de a fi imprimat la Universitatea ieșeană acordarea atenției cuvenite arheologiei comunei primitive atît prin conținutul și structura cursurilor predate cît și prin activitatea de cercetare științifică. Din fecunda activitate desfășurată la catedră, fiind, după aprecierea lui P. Caraman (8 martie 1946) „un element foarte

¹³ Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 3—4; „Monitorul oficial”, *nr. cit.*, p. 5153.

¹⁴ Arh. St. Iași, *fond cit.*, dosar 89/1940, p. 228.

¹⁵ „Monitorul oficial”, partea I, CVII, nr. 94, 24 aprilie 1939, p. 2574.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 197, din 28 aug. 1939, p. 5153—5156. Rapoartele respective sînt datate 18 și 19 iunie 1939.

¹⁷ *Ibidem*, p. 5152. Arh. St. Iași, *fond cit.*, dosar 8/1939, f. 204. *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași, 1860—1960*, București, 1960, vol. II, p. 206. La 21 iulie 1939 rectoratul comunica decanatului facultății de litere numirea profesorului Radu Vulpe. La 27 nov. 1939 rectoratul este înștiințat că, pînă la bugetul următor R. Vulpe urma să primească leafă de asistent, cîte 2365 lei lunar (Dosar 5/1939, f. 389).

¹⁸ Arh. St. Iași, *fond cit.*, dosar 5/1939, f. 707—708.

¹⁹ *Ibidem*, dosar 72/1941, p. 85.

²⁰ *Ibidem*, dosar 5/1939, f. 707—708, 792.

²¹ Pentru detalii vezi intervențiile lui A. Oțetea, P. Caraman, N. Bagdasar, C. Balmuş din ședințele Consiliului profesoral din 16 și 22 iunie 1945, 8 martie 1946, 4 oct. 1946 și 27 feb. 1947. Arh. St. Iași, *fond Facultatea de litere și filosofie. Corespondență*. Dosar 13/1943, f. 57, 61, 107—109, 131—132, 155.

capabil, foarte bine pregătit și de neîncercat în rîndurile personalului didactic al facultății" reținem că, în anul 1941—42 a ținut cursul „Arta greacă” și seminarul „Epoca fierului în România”, ambele beneficiind de 2 ore săptămînal. Fiind însă mobilizat în rîndul cadrelor operative, între 1 nov. 1941 și 1 oct. 1942 a ținut cursul în permisiile și învoierile de care a beneficiat în lunile februarie, aprilie și mai 1942 încredințînd seminariile asistentului său, Anton Nițu. În anul universitar 1942—1943 a ținut cursul „Civilizațiile italice protoistorice” și seminarul „Epoca fierului și civilizația romană în România”. De asemenea, în perioada ieșeană a efectuat vizite la Muzeul de antichități din Iași, săpături la Izvoare, Petreni (Soroaca), Rădeni (Bălti), Trușești și în alte localități și a găsit răgazul de a prezenta unele conferințe la radio București și radio Moldova. Pentru anii 1943 și 1944 a fost mobilizat pentru lucru cu ordinul nr. 15 478, dispunînd de fondul de timp spre a se consacra plenar activității didactice și științifice, pînă la evacuarea facultății la Zlatna, în aprilie 1944, unde a suportat rigorile refugiului, împreună cu soția sa Ecaterina și fiul său Alexandru²².

Din octombrie 1942 și pînă în 1944 a fost și prodecan al facultății de litere și filosofie²³.

După război s-a consacrat cercetării științifice, îndeplinind funcțiile de consilier și director de secție la Institutul de studii balcanice din București, Consilier științific și șef de secție la Institutul de arheologie din București (1956—62) iar după pensionarea survenită în 1962 a devenit consultant științific la același institut, din anul 1965, iar ulterior și vicepreședinte al Institutului de Tracologie²⁴.

Biruinđ vicisitudinile destinului, Fortuna ezitînd să-l întovărășească întotdeauna, Radu Vulpe probînd integritate morală și o constantă dragoste pentru profesia aleasă și-a dăruit cu generozitate și pasiune întreaga energie și putere de muncă defrișării de noi orizonturi în cunoașterea istoriei poporului român, preluînd și ducînd cu zel mai departe făclia științei, preluată de la iubiții săi magistri, V. Pârvan și I. Andrieșescu. Timp de aproape șase decenii s-a impus cu autoritate, ca o prezență constantă, de prim rang, pe frontul istoriografiei, realizînd cu acribie științifică lucrări de sinteză, monografii, studii și rapoarte de săpături, ce se cristalizează într-o operă grandioasă²⁵ ce i-a adus autorului ei, ca o supremă răsplată morală, o binemeritată reputație pe plan național și european.

Abordînd cu curaj și tenacitate o tematică variată, însumînd probleme ale comunei primitive, epocii geto-dace, epigrafiei și istoriei greco-romane, Radu Vulpe a afectat un loc prioritar în preocupările sale și elucidării unor aspecte esențiale din trecutul Moldovei, lansînd după îndelungate strădanii, soluții de erudiție și durabilitate. În acest perimetru se circumscriu săpăturile de la Poiana, efectuate cu intermitență, în intervalul 1927—1951 rezultatele fiind încorporate în lucrările: „Les fouilles de Poiana, Campagne de 1927”; „Piroboridava, La station, prothohistorique et daco-roumaine de Poiana dans la Moldavie inférieure, 1931” și „La civilisation dace et ses problemes a la lumière des dernières fouilles de Poiana, en Basse Moldavie”, 1957.

Săpăturile de la Izvoare, operate între 1936—1948 au condus la identificarea pe baze stratigrafice, a culturii Precucuteni, anterioară culturii Cucuteni A, con-

²² Arh. St. Iași, fond Rectoratul Universității Iași. Corespondență, dosar 72/1941, f. 84, 86; dosar 89/1940, f. 207—208, dosar 5/1939, f. 426, fond Facultatea de litere și filosofie. Corespondență, dosar 5/1939, f. 426; fond Facultatea de litere și filosofie, Corespondență, dosar 4/1944, f. 126, 162. Prima conferință era ținută de Radu Vulpe la 25 februarie 1940, în aula universității pe tema „Moldova în antichitate”.

²³ Arh. St. Iași, fond Rectoratul Universității Iași. Corespondență, dosar 83/1944, f. 67; fond Facultatea de litere și filosofie, Coresp., dosar 13/1943, f. 377, 382, 394, 399, 431.

²⁴ *Enciclopedia istoriografiei românești*, p. 344. Constantin Preda. *Radu Vulpe (1899—1982)* în *Thraco—Dacia*, tom. IV, 1—2, 1983, p. 159).

²⁵ Bibliografia sa include 150 de titluri publicate pînă în 1970 („Dacia”, N.S. 1971, XV, p. 9—14) și 67 de titluri realizate din 1971 pînă la sfîrșitul vieții (Constantin Preda, *op. cit.*, p. 160—162).

cluzie ce a suscitât interes la prezentarea în 1936, la Oslo, în cadrul Congresului Internațional de Preistorie și protoistorie²⁶. Investigațiile de la Izvoare și concluziile desprinse sînt materializate în lucrările: „Civilisation precucutenienne recemment decouverte a Izvoare en Moldavie”, 1937; „Problemele neoliticului Carpatoniprovian în lumina săpăturilor de la Izvoare” și „Izvoare. Săpăturile din 1936—1948”, ed. 1957 în care sesizează succesiunea a trei faze: precucuteniană, protocucuteniană și Cucuteni A. Săpăturile de la Calu (azi Piatra Șoimului) Neamț, inaugurate din 1935 și pînă în 1940 au relevat o așezare getică, suprapusă peste alta cucuteniană, fiind expuse convingător în „Les fouilles de Calu”, 1940. Investigațiile arheologice din ținutul Neamțului sînt prezentate și în lucrările „Cercetări arheologice în țin. Neamț”, 1935 și „The Culture of Moldavia four Thousand Years Ago Reveland in Excavations in the Bistritza Valley”, 1939. Săpăturile din alte localități din Moldova sînt prezentate în lucrările „Cercetările arheologice de la Șuleta și Bîrlălești (r. Murgeni)” 1951 și „Șantierul Corlăteni”, 1953. Așezarea rurală de la Poienеști este abordată în două lucrări: „Evoluția așezărilor omenеști din societatea primitivă și sclavagistă de la Poienеști — Vaslui” (1950) și monografia „Săpăturile arheologice de la Poienеști din 1949”, 1953 importantă prin aceea că identifică, pe baze arheologice bastarnii și carpii. Contribuțiile sale la cultura bastarnilor sînt argumentat expuse în lucrările „Le probleme des Bastarnes a la lumière des decouvertes archeologiques de Moldavie”, 1955. Merită, de asemenea, evidențiat că Radu Vulpe a clarificat originea valurilor antice din Moldova în lucrările „Le vallum de la Moldavie inférieure et le „mur” de Athanarich”, 1957 (de la Ploscuțeni la Stoicani ca zid a lui Athanarich împotriva hunilor) precum și a celor dintre Șerbești și Tulucești, Vadul lui Isac și Tatarbunar și dintre Leova și Copanca în lucrările „Verhñii val Bassarabii și problema greutungov k zapadu ot Dnestra”, Chișinău, 1960 și „Les Valla” de Valachie de la Bas Moldavie et du Boudjak”, 1974, unele dintre aceste valuri fiind menționate de către Ammianus Marcellinus.

Pentru meritele sale științifice incontestabile, reprezentînd frecvent țara noastră la reuniuni științifice internaționale, lui Radu Vulpe i s-au conferit multiple onoruri: între 1932—1964 a fost cooptat membru în Consiliul permanent al Uniunii internaționale de științe preistorice și protoistorice iar din 1965 membru în Comitetul de onoare, din 1959 membru în Comitetul de redacție al revistei Acta archeologica Carpathica din Craiova, membru corespondent al Institutului german de arheologie din 1970, an în care a devenit membru titular al Academiei de Științe sociale și politice a R. S. României²⁷.

Prin perena sa operă și activitate, Radu Vulpe și-a gravat definitiv numele în pleiada istoricilor de marcă din patria noastră. La congruența sa cu străbunii în glia căreia Radu Vulpe a căutat neostoit mărturiile zăvorite de milenii, spre a demonstra că ne e vatră strămoșească dintotdeauna, să spunem în graiul strămoșilor: Sit terra levis.

GH. SIBECHI

²⁶ Apreciată de O. Menghin în „Wiener Prähistorische zeitschrift, XXIV, 1937, p. 171 ca „hervorzuheben” și de Vl. Dumitrescu în „Anals of Archaeology and Anthropology”; XXIV, 1937, p. 13, nr. 5, ca „important discovery” (Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 6—9).

²⁷ Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Profesorul Radu Vulpe la 80 de ani*, p. 891—894; *id.* Radu Vulpe în SCIVA, tom. 34, 2, 1983, p. 176—178.

GHEORGHE BALICA

Odată cu instaurarea deplină a primăverii, la 27 mai 1982 a plecat, în neevadabilul dincolo Gh. Balica, arhivist de marcă de la filiala ieșeană a Arhivelor Statului, neostoit iscoditor al tezaurului de documente din capitala moldavă, publicist de o exemplară modestie și om de o distinsă amabilitate.

Fiu al Iașilor, el a văzut lumina zilei la 11 aprilie 1920, fiind întâiul din cei șapte copii ai lui Gheorghe Balica — muncitor tâmplar la Manufactura de tutun din Iași și ai tovarăsei sale de viață Sevastia, casnică. Bunicul său dinspre tată a fost muncitor ceferit (lohist) iar cel după mamă de sorginte țărăneasă. Cursurile școlii primare, începute în anul 1926 la școala „Gh. Asachi” le-a încheiat în anul 1930 la aceeași școală. Biruind multiple lipsuri și greutăți, derivate atât din situația materială modestă a familiei, dar și cele ce presau, în general, masele populare în condiții de profundă recesiune economică și apoi de lentă redresare, a reușit totuși ca, în intervalul 1930—1938 să frecventeze cursurile prestigiosului Liceu Național din Iași. Dând curs doleanțelor familiei cât și pasiunii ce părea că izvorăște dintr-o autentică vocație, începând din anul 1938 Gh. Balica a început studiile în cadrul facultății de medicină din Iași, continuate pînă

în anul 1941¹. A trebuit însă să le abandoneze constrins de impedimentele de factură materială dar determinat și de îndoiala cristalizată tot mai mult în convingere că vocația sa nu era orientată spre a deveni discipol al lui Hipocrate. În conjunctura existentă, în anul 1941 și 1942 a fost obligat să satisfacă stagiul militar la Școala de ofițeri de rezervă din Ploiești cât și un curs de două luni la Centrul de instrucție Făgăraș. Spirit pacifist, nerămînind contaminat de spiritul belicos cultivat în epocă la terminarea cursurilor școlii, ca urmare că a declarat că renunță la grad, nu a fost trimis ca ofițer de rezervă pe front, ci a fost repartizat ca soldat instructor, la secția de pregătire militară de pe lângă Facultatea de medicină din Iași. În această ipostază s-a aflat din 22 decembrie 1942 pînă în decembrie 1944, cînd a fost desconcentrat². Căsătorit între timp, avînd și un copil, în aceeași lună a plecat în refugiu cu familia la Ocna Mureșului. Abia în luna februarie 1945 a reușit să obțină un modest post la Manufactura de tutun din oraș, unde a lucrat pînă în august același an, cînd întreprinderea respectivă desființîndu-se, s-a înapoiat la Iași³. A găsit orașul natal răvășit de ororile răz-

¹ Arh. St. Iași, fond Arhiva Arhivelor, dosar 6, nenumerotat, autobiografie.

² *Ibidem*, livretul militar A nr. 64 939, copie.

³ Căsătorit la 4 octombrie 1941 cu Domnița Munteanu (cf. act. de căsătorie CD 782 850, *Ibidem*, copie). A avut copii pe George-Viorel, născut la 29 mai 1942

boiului, zbătându-se în cronicile lipsuri materiale generate de o economie distrusă, de o agricultură sleită de o neîndurătoare secetă. Cu toate acestea, Gheorghe Balica, a găsit tăria de a se înscrie, în 1945 la Facultatea de litere și filosofie a Universității ieșene, materializând astfel o mai veche și constantă dorință. A reușit să *absolve* facultatea în anul 1949 cu ajutorul bursei, a scutirilor de taxe, a ajutoarelor acordate de către FDP și UNSR, cu specialitatea principală latină, secundar greacă. Nu s-a încadrat însă în învățământ ci, din toamna anului 1949 și pînă în 1951 a îndeplinit funcțiile de secretar-ajutor și, referent principal la Universitatea ieșeană și la filiala Academiei⁴. Prin decizia 27.539 din 30 octombrie 1951 a M.A.I. a fost angajat ca arhivist șef la Arhivele Statului din Iași, descoperind odată cu aceasta profesia căreia avea să-i consacre, cu pasiune, toată puterea de muncă, aproape trei decenii, pînă la pensionare, la 1 decembrie 1980.

Activitatea sa științifică relevată prin colaborările la „Revista Arhivelor” și a unor lucrări editate de D.G.A.S., cit și publicistică („Flacăra Iașului”, „Radio Iași”, „Rebus”, etc.) s-a realizat în climatul de generoasă emulație creat la Arhivele Statului din Iași sub auspiciile istoricului și arhivistului de elită care a fost Gheorghe Ungureanu, din îndemnul și cu concursul nemijlocit al acestuia, de care, de altfel, l-a legat o indestructibilă amicitie, rezultanta confluenței spiritului de omenie dar și a pasiunii comune de investigare a trecutului. Contactul cotidian cu tezaurele scripturale din arhivele ieșene i-a amplificat firesc competența de arhivist, profunzimea lor cunoaștere găsindu-și reflectarea în colaborarea la editarea unor volume de documente, prețioase instrumente pentru cercetătorii ce investighează istoria economică a României. De un prețios ajutor pentru cercetătorul venit să depisteze noi izvoare documentare în labirintul arhivelor, rămîn prezentările pertinente a unor fonduri și colecții de documente, unele dintre ele realizate în colaborare. Pentru arheologi o suită de articole sintetizează mărturiile documentare despre vechi și întîmplătoare descoperiri arheologice — mărturii ce ar putea fi piste de plecare a unor noi — și de ce nu — poate și a unor descoperiri de interes național, pentru perioade de timp de la care au rămas puține licăriri scrise de lumină. La toate aceste strădanii plasate în galaxia Gutenberg trebuie consemnat travaliul său de decenii, ca arhivist, prin fișare, inventariere, preluare și pregătire de fonduri etc., înscind astfel fasciolele de lumină pentru sondajele ce le vor face istoricii în deceniile și secolele următoare.

La contopirea sa definitivă cu materia inertă, arhiviștii și istoricii au pierdut un confrate de mare noblețe spirituală și caldă omenie, rămînîndu-le doar consolarea că numele lui Gh. Balica va fi rostit cu recunoștință de viitorii cercetători, pentru travaliul de investigare a trecutului neamului, la care și-a adus contribuția.

BIBLIOGRAFIE

1 *Arhiva Divanului de întăriri, 1851—1862*, în *Indrumător în Arhivele Statului din Iași*, București, D.A.S., vol. II, 1956, p. 102—105.

2 O criptogramă românească din anul 1709 în „Rebus”, nr. 17, din 5 martie 1958.

3 Contribuții la istoricul rebusismului în Moldova la mijlocul secolului al XIX-lea în „Rebus”, nr. 18, din 20 martie 1958.

4 Notă bibliografică, în „Rebus”, nr. 23, din 5 iunie 1958.

5 Divertismente enigmatice în „Rebus”, nr. 35, din 5 dec. 1958.

6 *Indrumător în Arhivele Statului Iași*, București, D.G.A.S., vol. III, 1959 (coautor).

7 Documente privitoare la istoria economică a României, Orașe și tirguri. Moldova, Seria A, vol. II, București, D.G.A.S., 1960, (coautor).

(cf. act. de naștere N.I. 904 510, *Ibidem*, copie), și Doina-Camelia, născută la 7 mai 1945 (cf. act. de naștere N.I. 226 840, *Ibidem*, copie).

⁴ *Ibidem*, autobiografia și certificatul de absolvire nr. 1698 (copie).

8 Informații arheologice în materialele documentare din Arhivele Statului de Iași în „Revista Arhivelor”, nr. 2, 1963, p. 133—156.

9 Ion Creangă. Documente. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Gheorghe Ungureanu, București, E.P.L., 1964. Recenzie în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, XLI, nr. 5—6, 1965, p. 335.

10 „Revista Arhivelor”, organ al Direcției Generale a Arhivelor Statului din R. P. R., VII, nr. 1/1965. Recenzie în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, XLI, nr. 9—10, 1965, p. 567.

11 Expoziții de documente în „Revista Arhivelor”, nr. 1, 1965, p. 289 (coautor).

12 Arhivele, izvor bogat de informare privind istoricul exploatărilor forestiere în Moldova în „Revista Arhivelor”, 9, nr. 2, 1966, p.101—124 (coautor).

13 Informații arheologice în materiale documentare din Arhivele Statului de Iași în „Revista Arhivelor”, 8, 1965, p. 154—261.

14 Secretariatul de stat al Moldovei, 1832—1862, Inventar arhivistic, București, D.G.A.S., 1966 (coautor).

15 Primăria municipiului Iași, 1832—1949, în „Revista Arhivelor”, 10, nr. 1, 1967, p. 151—171.

16 Cuvinte și expresii vechi. Contribuție la cunoașterea terminologiei vechilor materiale documentare în „Revista Arhivelor”. 12, nr. 2, 1969, p. 281—284 (coautor).

17 Figuri de arhiviști români. Gheorghe Asachi, 1788—1869, București, D.G.A.S., 1969 (coautor).

18 Colecția Documente în „Indrumător în Arhivele Statului din Iași”, București, vol. IV, 1970, p. 7—34.

19 Colecția Sigilii, Ibidem, p. 147—162.

20 Informații arheologice în materialele documentare în Arhivele statului de Iași, în „Revista Arhivelor”, 48, nr. 2, 1971, p. 275—286.

21 Îmbogățirea bazei documentare la filialele Arhivelor Statului în „Revista Arhivelor”, 55, nr. 2, 1978, p. 169—172 (coautor).

GH. SIBECHI